

«BASMACILAR»

Türkistan Millî Mücadele Tarihi
(1917-1934)

Dr. Baymirza Hayit

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI

TÜRKİYE DİYANET VAKFI

YAYIN MATBAACILIK VE TİCARET İŞLETMESİ

Megrutiyet Cad. Beyındır Sk. No. 55 (06650) • Kızılay/ANKARA

Tel: (0.312) 418 50 49 • 417 09 04 • 425 27 75

Fax: (0.312) 417 00 09

Yayın No: 261

Tarih ve Kültür Serisi: 6

ISBN 975-389-305-1

97.06.Y.0005.261

Kapak Tasarım ve Uygulama

Mehmet Fıdancı

•

Bu kitap;

Türkiye Diyanet Vakfı

Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin

Dizgi, Fotomekanik, Ofset ve Cilt Tesislerinde

hazırlanmıştır.

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI 297

“Basmacılar”

Türkistan Millî Mücadele Tarihi

(1917-1934)

Dr. Baymirza Hayit

ANKARA

1997

Bu kitap;
Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Kurulu'nun
22.05.1993/16-b sayılı kararıyla yararlı görülmüş
ve Müttevelli Heyeti'nin 12.06.1993/600-22 sayılı
kararıyla basılmıştır.

•
Bütün Yayın Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.

•
Birinci Basım: Kasım 1997, 1.500 Adet

İçindekiler

ÖNSÖZ / VII

GİRİŞ / 1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİSTAN “ BASMACILIK ” HAREKETİ YOLUNDA

(Temmuz 1916'dan Şubat 1918 Arası)

1916 Ayaklanmasının Sonuçları / 9

Türkistan'ın Geleceği için 1917 Yılında Türkistanlılar ile Ruslar Arasındaki Mücadele / 11

Türkistan'ın Geleceği Meselesinde Türkistanlılar ile Ruslar Arasındaki Mücadele

(Mart-Aralık 1917) / 17

Türkistan'ın Özerklik Meselesi

Türkistanlıların İstekleri, Rusların Tepkileri / 21

İKİNCİ BÖLÜM

BASMACI HAREKETİNİN BEŞİĞİ FERĞANA VADİSİ

Fergana Vadisinin Tabiatı ve İnsanları / 47

Millî Mücadelenin Tekâmülünde İlk Aşamalar / 51

Buhara Emirliğine Karşı İlk Sovyet Tecavüzü / 56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOVYET RUSYA'NIN TÜRKİSTAN CEPHESİNİ TEŞKİLATLANDIRILMASINA

KADARKİ TÜRKİSTAN ÖZGÜRLÜK MÜCADELESİ

1918-1919 Yıllarında Türkistan-Sovyet Rusya Savaşları / 65

Türkistan'da Rus İç Savaşı ve Millî Mücadele / 86

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK ÇABALARINA KARŞI SOVYETLER'İN TÜRKİSTAN CEPHESİ

Türkistan'ın İkinci Defa İşgal Edilmesinde Rusya'nın Türkistan Cephesi / 97

Müslüman Özgürlük Mücadelecilerine Karşı

Sovyet Hizmetinde Bulunan Müslümanlar / 101

Türkistan Cephesindeki Kızıl Ordu Birliklerinin Millî Mücadelecilere Karşı

Savaşlarını Şiddetlendirişleri / 103

Hive Hanlığı'nın Sovyet Rusları Tarafından Zaptedilişi / 105

Özgürlük Çabaları Karşısında Moskova Komiserleri / 109

ÖNSÖZ

Bu araştırma Türkistan'ın 1917-1934 yılları arasındaki milli mücadele tarihinin tümüyle ifade edilmesinde bir ilk adım olarak nitelendirilebilir. Şimdiye kadar Türkistan'ın bu dramatik çağ tarihinin sistematik, ilmi bir araştırması yoktu. Bu çalışmada Türkistanlılar ile Ruslar arasındaki silahlı mücadele konu edilmiştir. Türkistanlıların Sovyet rejimine karşı fikir hayatlarındaki, milli, kültürel, İslami-dini çabaları ve milli geleneklerin korunmasıyla (örneğin aile hayatı, törelerin yaşatılması, Ruslara asimile olmayı engelleme) diğer yandan Komünist Partinin ve Sovyet devletinin yönetim kadrolarındaki Türkistanlıların muhalefeti şeklindeki milli mücadele, bu kitabın devamı şeklinde özel olarak ele alınabilir. Türkistan'da 1989'dan beri "Basmacı"lar hakkındaki araştırmaların açıkça kendisini hissettirmesi sevindiricidir. Oradaki ve yurtdışındaki meslektaşlarımızın bu mevzuu günümüz bağımsız Türkistan devletlerindeki (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan) ve Moskova'daki tüm arşiv materyallerini dikkate alarak araştırmalarını sürdüreceklerini ümit etmekteyiz.

Bütün isimleri imkanlar ölçüsünde Türkçe telafuzu ile vermeye çalıştım. Kitabın Alman dilindeki neşrinde Rus-Kiril alfabesiyle yazılmış olan yazar ve kaynak adları Alman kütüphanelerinin genelde kullandıkları transkripsiyon ile verilmiştir. Türk dilindeki neşrinde bunlardan vazgeçtik ve Türk alfabesini kullandık. Kiril alfabesiyle yazılmış olan yazar adları sloganlaşmış kelimeler ve başlıklar yine Türkiye Türkçesi alfabesiyle verilmiştir. Dipnotlarda yazarın ya da kelime adlarından sonra parantez içinde bildirilen rakamlar bu numara altında başlığın tümünün bulunduğu anlamına gelmektedir.

Kaynakları araştırmam sırasında sayısız ilmi kütüphaneden yardım alma şerefini yaşadım. Bunun için özellikle aşağıdaki kütüphanelerin görevlilerine teşekkürlerimi sunmak istiyorum: Bayerische Staatsbibliothek, München; Bibliothek des Bundesinstitut für Ostwissenschaften, Köln; British National Library, Londra; Library of Congress, Washington; Library of India Office, London; Library of the Hoover Institute of Revolution and

War, Standrford Universty, California; Public Library, New York: Public Record Office, London: Stadt- und Universitatsbibliothek, Köln; Universitatsbibliothek, İstanbul. Prof.Dr. Edward Allworth'a Columbia University Library'de bana araştırma yapma imkanı sağladığı için özellikle içten teşekkürlerimi sunarım. Mr. Lowell A. Bezanis'e bu araştırma için önemli kaynakları hizmetime sunduğundan dolayı özellikle teşekkür etmek istiyorum. Aynı zamanda Bayan Birgit Dickinson'a dil ve yazım hatalarını kontrol etmesinden, Mrs. Maureen Turnbull'a (Londra) Public Record Office ve Library of India Office'ten sayısız fotokopi temin ettiğinden dolayı teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Sayısız bey ve hanım tavsiyeleriyle, bilgileriyle, kaynak bulmada ve misafirperverlikleriyle bana yardımcı oldular. Hepsine candan teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Yurtdışındaki bir grup Türkistanlı bu araştırmanın gerçekleşmesinde maddî yönden yardımcı oldular. Bu kişilerin adlarını özel bir sayfada şükran dileklerle birlikte zikrettim.

Nihayet bu kitabın çıkışında bana yardımlarını esirgemeyen eşim Ruth'a ve çocuklarıma candan teşekkür etmek istiyorum. Bu eserin Türkçe yayınlanmasına imkân veren Türkiye Diyanet Vakfı'na ebedî şükranlarımı izhâr ederim. Bu eseri Almanca'dan Türkçe'ye çeviren, yazılmasında ve dizininde yardımda bulunan bütün arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Bu araştırmam ile 1917-1934 arasında Türkistan millî mücadelesinde şehit düşenlerin fikir hizmetçisi olma şerefine kavuşursam kendimi mutlu hissedeceğim.

Dr. Baymirza Hayit

GİRİŞ

Ruslar, 1918-1935 yılları arasında, işgâl ettikleri Türkistan'da, din ve vatan uğ-
unda kendilerine karşı savaşıyan Mücahitlere "Basmacı" ve bu istiklâl mü-
adelesinin adına da "Basmacılık" diyorlardı. Böylece Rus şovenizmine ve em-
xeryalizmine karşı yürütülen bu milli mücadele hareketini kamuoyunda küçük
lüşürerek daha başlamadan bitireceklerini sanıyorlardı. Yalnız Sovyet Rusya değil,
Çarlık Rusyası da daha 1916 yılında, Türkistan'ı istilası sırasındaki milli ayak-
anmaları aynı şekilde küçültücü sıfatlarla anıyor ve bir "haydut hareketi" olarak
isimlendiriyordu.⁽¹⁾ Oysa daha Birinci Dünya savaşı öncesinde, bu tür devrimci ha-
reketler, reformist atılımlar, milli bağımsızlık hareketleri kendisini güçlü bir şekilde
hissettirmeye başlamıştı. İşte bu hareketler; sömürgeci güçlerin raporlarında "an-
narşistlik" olarak adlandırılıyordu.^(1a)

Günümüz Özbek yazarlarından Muhammet Ali de Özbek Türkçesi sözlüğünden
hareketle şunları yazmaktadır. " 'Basmacı' ve 'Baskıncı' kelimeleri, aslında aynı
kökten gelmektedir. 'Basmacı': basmacı hareketi mensubu; 'baskıncı': taarruzcu,
zorbaklık yapan, saldırgan, uğru, hırsız, haydut; 'Baskıncı güç': silah zoruyla zor-
balık yapan güç, yağmacı, hırsız, yabancı bir ülkeyi işgâl eden güç, tecavüzkâr, sal-
dırgan. Görüldüğü gibi iki kelimenin de ortak anlamı, eylemin dışarıdan, başkaları
tarafından yapılması yönündedir. Hulasa, "Basmacı": işgâlcı, saldırgan demektir.^(1b)

Görülen o ki "Basmak" fiilinden türetilen bu kelimeler, hemen bütün Türk leh-
çelerinde aynı manaya gelmekte ve hiç de iyi çağrışımlar uyandırmamaktadır. Ta-
nınmış Türkolog Wilhelm Radloff'a göre "Basmak": bastırmak, sıkıştırmak,
ezmek, istilâ etmek, yenmek, baskın yapmak demektir.⁽²⁾

---

(1) Sancar Asfendiarov, *İstoriya Kazakhstana*, Cilt 1, Alma Ata 1935, S.244: Bol'şaya Sovetsakaya
Entsiklopediya, 1. basım 1927, Cilt 5. S.35: "Çarlık idaresi saldırgan bölgelerde basmacı varlığına
karşı polis gücünü (ochranka) takviye ederek mücadele ediyor; hatta bazan basmacı çetelerini tas-
fiye etmek için özel askeri seferler bile düzenlenmiştir... Devrim sonrasında (1917 sonrası) basmacı
varlığı aynı bir görünüm kazanmıştı: Hayit, *Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslamın Bazı Me-
seleleri*, İstanbul 1987, S. 147

(1a) Mirza Kencabek, *Fitna san'ati*, "Erk", Taşkent 1990, Nr. 7. S.3

(1b) Muhammed Ali, *Hakikatdan Çekinme Tarih*, "Mulakat", Taşkent 1991, Nr.2, S. 64

(2) Wilhelm W. Radloff, *Opit Slovarya Tyurkskikh Nareçiy*, Cilt IV, St. Petersburg 1911, S. 1525-
26; S. 1541: Basmacı=Basım, Basımevi. Heuser -Şevket'in, *Türkisch-Deutsches Wörterbuch*, 6.
Baskı, Wiesbaden 1963 sözlüğüne göre "Basmak" kelimesi diğerlerinin yanı sıra "aniden saldırmak"
anlamına gelmektedir. Karl Steuerwald'a göre *Türkisch-Deutsches Wörterbuch*, Wiesbaden 1972,
Basmacı =baskı yazmalarının üreticisi ya da satıcısı; 1918'den beri Türkistan özgürlük savaşçısı.
"Basmak" diğerlerinin yanı sıra "aniden saldırmak" anlamına gelmektedir. Aynı şekilde "Büyük
Türk Sözlüğü" de (Yayımlayan Şevket Rado, Muharrem Ergin) onaylamaktadır: "Basmacı kelimesi
"aniden saldırmak" anlamına gelmektedir.

Aslında bu tarife göre “Basmacı” yaftası, daha çok Ruslara yakışmaktadır. Hiçbir hakkı ve hukuku olmadığı hâlde Türkistan’ı işgal ederek insanlarını katledip bütün servetini talan eden bu emperyalist güce başka ne sıfat verilebilir! Ne yazık ki siyasi ve askerî üstünlüğünü kullanarak kendi lâkabını mazlum Türkistan mücahitlerine takmıştır. Bir eve baskın yapıp ev halkını öldürecek, malını mülkünü yağma edeceksin, arkasından da ev sahibini “basmacılık”la suçlayacaksın; bu hangi hukuka sığar, hangi mantıkla izah edilebilir.

1991 Mayısında dünyanın en büyük romancılarından olan, Türkistanın aziz evladı Cengiz Aytmatov’la yaptığımız bir sohbet; Türkistan kurtuluş hareketine katılan mücahitlere “Basmacı” yerine “Bosatuvçı” (kurtarıcı) demek gerekir, demişti. Ama kadere bakın ki, Türkistan Mücahitlerine sıfat olunca bu çirkin kelime bile akları ve güzelleşti zaman içinde... Ruhsuz, haksız, yanlış, hareketler ve kavramlar, kendilerine takılan en güzel sıfatları dahi eskitip çirkinleştirirken; haklı, doğru, mâsum ve idealist hareketler en çirkin sıfatları güzelleştiriyorlar.

Çarlık dönemine ve Sovyetler Birliği’ne ait diğer sözlüklerde de “Basmacı” kelimesinin “Haydut” anlamına geldiğini belirten hiçbir bilgi yoktur.⁽³⁾ Büyük bir ihtimal ile Rus propagandası, basmacı kelimesini, Rusçaya Türkistan millî mücadelesini inkar etmek için eşkiya anlamında aktarmıştır.^(3a) Basmacı kelimesi Rusça’dan Batı Avrupa’nın siyasi ve tarihî literatürüne de aynı anlamda aktarılmıştır. Böylelikle “Basmacı” kelimesi Türkistan’ın 1918-1934 yılları arasındaki millî özgürlük mücadelesinin tarihi için genel bir kavram olarak tarih terminolojisine geçmiştir. Ben de kitabın başlığı olarak “Basmacı” kavramını genel kullanım çevresinde kalmak için tercih ettim ancak Ruslar’ın kullandıkları anlamda kullanmıyorum. Aynı zamanda bazı Rus tarih yazımında basmacıların hırsız olmadıklarını, bilakis Türkistan’ı Rus imparatorluğu’ndan kurtarmak isteyen istiklâl savaşçıları olduğunu sıkça vurguladıkları da unutulmamalıdır. Bu konuya ilerde detaylıca değineceğim. Afganistan’ın 1979 sonlarından günümüze kadar sürdüğü millî istiklâl savaşını da Ruslar’ın basmacı olarak nitelendirdikleri ve o dönemin Türkistan ve şimdinin Afganistan basmacısı arasında bir paralellik bulunduğuna işa-

---

(3) Aynı şekilde Lazar Zakharoviç Budagov, *Sraunitellnaya Slovar Turetsko-Tatariskikh Nareciy*, St. Petersburg 1869 ve E.V. Sevortyan, *Etimologičeskiy slovar turkskikh jazkov*, Moskova 1978 “Basmacı” kelimesi hakkında hiçbir açıklama getirmemektedirler. R. Abdurahmanov’a göre, (*Rusko-Uzbekskiy Slovar*, Moskova 1954, S. 693) Rusçadaki “Razboynik” kelimesi Özbekçe’de “Baskıncı” Oghri, Talavci, Yoltosar, Karakcu anlamlarına gelmektedir.

(3a) Rusların “Basmacı” kelimesinin millî mücadelenin anlamını saptırmak ve horlamak için kullandıkları konusunda sayısız yazılı belge mevcut. Aynı konuyla ilgili olarak örneğin C.H. Ellis *The Transcaspien Episode* (Londra 1963 Hutchinson Co. Publishers) adlı eserinde S. 165’de şöyle bahseder: “The word Basmachi robbers was applied by the Bolsheviks in derogatory sense to the Müslim national revolt against Russian domination and Bolshevism. There had been earlier revolts, culminating in the great rising in 1916 which had been crushed with severity by Tsarist troops”.

ret etmeleri de bilinmelidir⁽⁴⁾.

Sovyetler Birliği'nde, Türkistan'daki Sovyet dönemi ile ilgili olarak birçok kitap, broşür ve makale yayımlandı ve ayrıca basmacı hareketinin tarihiyle ilgili olarak tarih kitaplarına bazı bölümler de ilave edildi. Bu yazılı kaynaklarını imkânlar ölçüsünde derlemeye ve kitabın ilâveler kısmında vermeye çalışacağım.

Basmacı hareketi ile ilgili Sovyet araştırmaları aşağıdaki görünümünden anlaşılacağı üzere, kendilerine özgü sert bir karakter arzederler.

1- Sovyetlerin, basmacı hareketi ile ilgili araştırmaları, şimdiye kadar resmi devlet propagandasının ve Komünist Parti ilkelerinin tesiri altındaydı. Bundan dolayı da olayları objektif bir tarzda veremezdi. Sovyet araştırmaları basmacılığın "devrim karşıtı, feodal beylerin ve ruhanî sınıfın kendi hükümranlıklarını kurmak için çaba sarfettiklerini, şovenist bir hareket" olduğunu iddia eder. Onlara göre basmacı hareketi "bir olgudur ve iç savaşın tezahürlerinden biridir."

2- Sovyetler, basmacı hareketinin, Almanlar'dan, Türkler'den, İngilizler'den ve Amerikalılar'dan sürekli yardım aldığını her zaman iddia ederler. Ancak bunu isbat etmek için belgelerle bir delil ortaya koyamamışlardır.

3- Sovyetler'in basmacı araştırmaları, bu millî mücadelenin Türkistan'ın kitle hareketi olduğunu inkâr etmektedir. Onlar çok küçük bir karşıt grubun, örneğin din adamlarının ve zengin insanların Türkistan halkını etkilemeye çalıştığını iddia etmektedir.

Tabii ki objektif bir araştırma, Sovyet araştırmalarının bu türden iddialarını kabul etmeyecektir. İşte bu araştırmamızda bunun sebeplerini tam anlamıyla açıklamaya çalışacağız. Ancak öncelikle bir gerçek unutulmamalıdır: Basmacı hareketi eski Rus İmparatorluğu hükümranlığındaki iç savaşın bir parçası değildi. Bolşevik ve bolşevik karşıtı Ruslar Türkistan'da 1918'den 1919'a kadar birbirlerine karşı savaşmışlardı. Belki bu olayı Rusya'daki iç savaşın bir parçası olarak görebiliriz. Her iki karşıt Rus kanat bu hakimiyet mücadelesinden galip olarak çıkmak için çaba sarfediyordu.

---

(4) Boris Lunin, *Basmaçestvo Sotsial'na-politiçeskaya suşçnost*, Yayınlayan Taşkent 1984, S.3: " O zamanlar Sovyetler'in Orta Asya'sında olduğu gibi günümüzde de Afganistan'da politik reaksiyonun silahlarını ve bayrağını basmacılar taşımaktadır. S.130: "Mücahitler ve basmacılar aynı toprağın ürünleridir. Tarih süreci içerisinde biri diğerine yakın olan ve kan akrabalığı olduğunu söyleyebileceğimiz bir olgudurlar. Bundan dolayı Afganistan'daki mücahit hareketinin gerçek anlamını Orta Asya'daki basmacıları göz önünde bulundurarak tarihin işığı altında bilme imkanına sahibiz." A.I. Zevelov, J.A. Polyakov, L.V.Şişkina, *Basmaçestvo. Pravda istorii i umisl'fal'stifikatori*, Moskova 1986, S8: "Afganistanlı devrim karşıtan düşman ya da basmacı olarak nitelendiriliyorsa bu tesadüfi değildir." "Sovyet Özbekistanı" gazetesinin 28 Ocak 1986 günlük sayısında Afganistanlı mücahit liderlerin başkan Reagan tarafından kabulünü "basmacıların kabulü" şeklinde vermekteydi. Şimdiye kadar yapılan Sovyet neşriyatından, Sovyet propagandasının "Afganistanlı mücahidlerin tıpkı Türkistan'daki basmacılar gibi olduğu" iddiası açıkça bellidir. Bu düşünce, okuyucuya "devrim karşıtı" ve "eşkiya" imajını aktarabilmek için hâlâ canlı tutulmaktadır.

Fakat Türkistan ile Rusya arasındaki mücadele bir iç savaş değildi. Çünkü karşı güçlerin millî tasavvurları tamamen farklı idi. Ruslar Türkistan'ı yeniden kendi hükümlerine almak istiyorlardı. Türkistanlılar ise Rus hükümlerinden kurtulup kendi millî devletlerini kurma çabasında idiler. Türkistan Rusya tarafından askerî yönden işgal edilmiş bir durumda idi. Türkistanlılar Rus vatandaşı değillerdi, bütün Sovyet tarihçi ve coğrafyacıları Türkistan'ın bir Sovyet eyaleti olmadığını tasdik etmektedirler. Bu ülkenin günümüze kadar gelen özellikleri (Dili, manzarası, kültürü ve tarihi, dini, teritoryal içe kapanıklığı, kendine özgü adet ve gelenekleri v.b.) vardır. Bunun için Ruslar'la hiçbir benzerliği yoktur.

Sovyetler Birliği basmacılar hakkında arşiv materyallerini şimdiye kadar serbest bırakmamıştır. Sovyetler, ellerindeki basmacı hareketinin gerçeklere uygun millî tasvirini ortaya çıkarabilecek olan sayısız kaynağı kilit altında tutmuştur: Örneğin Kızıl Ordunun operasyon emirleri, operasyon haritaları, şehit düşen basmacıların listesi, hükümetin ve Rus Komünist Partisinin gizli kararları: istihbarat birimlerinin raporları, zehir dökülen içme suyu kuyularının ve gaz konan yerlerin şeması; basmacılara karşı verilen bütün mahkeme kararları; basmacı harekâtı sırasında Türkistanlılarca gösterilen tepkilerin yazılı raporları; savaş muamelelerinden resimler; hareket sırasında ve 1934 sonrasında Sibiry'a sürülenlerin listesi; hükümetin ve komünist parti idaresinin, basmacılar döneminde ve sonrasında sürdürülen basmacı karşıtı mücadelede politik ya da ekonomik düzenlemeleri ve gizli kararları; Sovyet makamlarınca el konulan basmacı idaresinin dokümanları. Sovyetler'de 1919'dan 1935'e kadar kendilerince yayınlamış olan birçok eserin de araştırmaya açık olmaması ilginçtir.

Onlar, basmacılar hakkındaki arşiv materyallerini araştırmalar için serbest bırakmadıkları müddetçe bilimin, sömürgecilik çağı tarihinde emsalsiz bir fenomen olan o büyük, kanlı, tarihi olayları tam anlamıyla vermesini bekleyemeyiz. Belki de Sovyetler, Kızıl Ordunun Basmacılara karşı sürdürdüğü vahşi mücadele yöntemlerini gizlemek için basmacılar hakkındaki arşiv materyallerini hiçbir zaman açıklamayacak. Buna rağmen batılı araştırmacılar, Sovyetler'in basmacılar hakkındaki şimdiye kadar yapmış olduğu ikinci dereceli kaynaklar olan bu neşriyatı bir tazda değerlendirirse bazı neticeler çıkartabilirler.

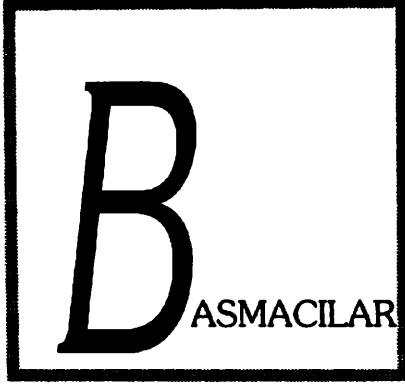
Batı Avrupa'da ve Amerika'da 1920 sonrasında Basmacılar hakkında birkaç makale yayınlandı. Ne Avrupa-Amerika ne de Müslüman-doğu, kapsamlı bir araştırma eseri neşretmeye muvaffak oldu. Araştırmacılar basmacılar hakkında Batı Avrupa'da oldukça çok olan dokümanları dahi bilimsel olarak ele almadılar. Aynı şekilde İngiltere, Fransa, Avusturya, Macaristan ve Türkiye arşivlerinde Basmacılar hakkında bilim adamlarınca hiç dikkate alınmamış dokümanlar mevcut. Bu araştırma için Batı Avrupa arşivlerindeki dokümanlardan yararlanmayı denemede kararlıydım. Maddî nedenlerden dolayı dokümanların tümüne ulaşamadığımı da itiraf etmeliyim. Bunun için gelecekte yapılacak araştırmalara belki de "Basmacılar Hak-

kında **Özelde İngiliz, Genel Olarak Batı Avrupa Döktümanları**" başlığı altında özel olarak kaynakları değerlendirme görevi düşmektedir.

Basmacı araştırmalarının bir başka problemi de olayları, bizzat içinde yaşayan (Mücahidlerin) bakış açılarından aktarmada görülmekte. Bununla basmacı hareketinin bizzat Türkistan'lılar tarafından ortaya konulmasındaki problemleri kastediyorum. Basmacı idaresinin mücadele dönemine ait olaylar hakkındaki yazılı metinleri topladığı, ancak basmacıların Kızıl Ordu birlikleri ya da devrim savaş şurası organlarına mağlup düşmeleriyle, bu belgelere de el konulduğu bilinmektedir.

Aralarında liderlerin de bulunduğu çok sayıda Basmacı 1921-1935 yılları arasında Türkistan'ı terk edebildiler. Onlar daha ziyade Afganistan'da, İran'da ya da Çin hükümrânlığında olan Doğu Türkistan'da kendilerine sığınak bulabildiler ve gittikleri yerlere, basmacılar hakkında bazı belgeleri de birlikte götürdüler. Belgelerin çoğu Afganistan arşivlerine devredildi. Kaçan basmacıların sayısı şehit düşenlerin ya da esir olanların sayısına oranla oldukça sınırlıdır. Fakat basmacı hareketine katılmış olan bu grubun özellikle yurtdışında hatıralarını anlatarak istiklâl savaşı (basmacı) tarihine bir katkıda bulunması beklenirdi. Yurtdışında yaşamış olan ya da hâlâ yaşayan Türkistanlı siyasi göçmenlerin ne yazık ki bu büyük millî mücadelenin aydınlanmasında yeterince katkıda bulunmadıkları da unutulmamalıdır. Örneğin Basmacı liderlerinden olan Şîr Muhammed Bek'in hatıraları yazıya aktarıldı. Fakat bunlar millî mücadelenin tarihini elle tutulur şekilde vermeye yeterli değil. Türkistanlı siyasi göçmenler konuyla ilgili birkaç makale de yayınladılar. Fakat bunlar da kamuoyuna sistematik bir tablo sunmamaktadır.

Nihayet bu araştırma 1917'den 1934'e kadar olan Türkistan millî mücadele tarihi hakkında genel ve sistematik bir panorama sunmayı amaç edinmektedir. Bu silahlı millî mücadele, Sovyet Rusları ve hareketin bazı hainleri tarafından mağlup düşürüldü. Fakat Basmacı ruhu Sovyet idaresi için korkunç bir kâbus olmuştur. Ve bu ruh çağdaş Türkistan'ın millî mücadelesi için bir fikir mirası olmuştur.

I. BÖLÜM

**TÜRKİSTAN “BASMACILIK”
HAREKETİ YOLUNDA**

(Temmuz 1916 Şubat 1918 Arası)

Türkistan “Basmacılık” Hareketi Yolunda

1916 Ayaklanmasının Sonuçları

Rus Çarı 8 Temmuz 1916'da cephe gerisinde çalıştırılmak üzere Türkistan'dan iş gücü temin etmeyi emreder. Bu emre göre 484.000 Türkistanlı (Türkistan Umumî Vâliliği'nden 234.000 ve Step Umumî Valiliği'nden 250.000) derhal askere alınmalıydı. Fakat Rus idaresinin Türkistanlıları ne kadar hafife aldığı kısa sürede anlaşıldı.

Türkistanlılar Ruslar'a savaşta yenilmişlerdi, ancak onlara hizmet niyetinde değillerdi. Daha 1916 Temmuzunda Çar'ın kararına karşı ilk tepkiler ve protestolar başlamıştı. Rus polisi ve askerleri, protesto eylemlerini göstericilere karşı ateş etmek suretiyle bastırabileceğini ve böylelikle de Çar'ın emrini yerine getirebileceğini zannediyordu. Nihayet protesto gösterileri silahlı ayaklanmalara dönüştü. Ruslar böylece sadece cephede savaşmak zorunda kalmamışlar, aynı zamanda Türkistan'daki ayaklanmayı da kırmak bastırmak zorundaydılar. Ayaklanma, Rusya'ya karşı açılmış ikinci cephe olmuştu. Alexander Kerenskijy 13 Aralık 1916'da İmparatorluk Parlamentosu olan Duma'da Rus idaresini şu ifadelerle suçluyordu: “Savaşın her cephesine yeni bir Türkistan cephesi ilave edildi... Bakanız beyler, Türkistan ve Kırgız bozkırları Tula ya da Tambovskiy eyaletleri değildir. İngilizler ve Fransızlar kolonilerine nasıl davranıyorlarsa biz de bunlara öyle davranmalıyız”(5).

Türkistan böylece 1916 Ağustosuna kadar Rusya için bir cephe olma özelliğini koruyordu. Fakat Rusya Türkistan'ın korkulu rüyasıydı. Zor kullanılarak 200.000 civarında Türkistan'lı cephede çalıştırılmak üzere askere alındı. 1917'den 1918'e kadar bunlardan sadece çok az bir kısmı geri dönebildi. Dönemeyenler ise cephelerde ölmüşlerdi. Geri dönmeyi başarabilenler ise, zorla askere alınmalarından, orada horlanmalarından ve Ruslar'ın insanlık dışı muamelelerinden dolayı Rus düşmanı olmuşlardı.

Özellikle Sovyet rejiminin ilk döneminde Türkistan'da Çar orduları ve onun emrindekilerin ayaklanmayı bastırmak için işledikleri vahşet hiçbir Rus tarihçisi tarafından gizlenmemiştir.

Ayaklanmacılara karşı nasıl davranıldığını daha iyi kavrayabilmek için Rus Va-

---

(5) B. Haytt., *Türkistan zwischen Russland und China*, Amsterdam (Philo Press Yayınevi), 1971, S.204

İllerinin emirlerinden örnekler sunmak yerinde olacaktır. Örneğin Türkistan'ın Umumi Valisi Nikolai Kuropatkin Eylül 1916'da şöyle emretmişti: "Kurtların liderleri (ayaklanmanın lider kadrosu kastedilmiştir B.H.) hapsedilmelidir. Koyunlar (sıradan ayaklanmacılar kastedilmiştir) bağışlanabilir. Bu anlamda Gosudar'a (Çar) rapor edeceğim. Ancak Przhevalskiy (Karagöl) ve isyancıların çok Rus kanı döktükleri Pişpek'in dağlık bölgeleri bu emrin dışında tutularak cezalandırılacaktır. Issık Göl'ün ve Kebeni Vadisi'nin civarındaki bütün yerleşim bölgeleri Kırgızların ellerinden alınacaktır."

Fergana Bölge Valisi Gippiusde emrindekilere şöyle der: "Yerli halka Fergana bölgesine topçu birliklerin teçhizatlarıyla birlikte gelmiş olduklarını duyururum. Bu birlikler sadece kudurmuş yığınları dindirmeye değil, aynı zamanda gerektiğinde bütün köyleri dağıtmaya, yerleşim yerlerini yerle bir etmeye, büyük şehirleri dahi yağmalamaya muktedirdir. Şayet bir köyden herhangi bir kimse huzursuzluk çıkartırsa bütün köy yerle bir edilecektir⁽⁶⁾."

Ruslar bu sert tedbirlerini hiçbir zaman gizleme ihtiyacını da duymadılar. Yedi Su bölgesindeki isyanı bastırmak için 83.854 Türkistanlı ailesinden 53.665'inin kökü kazınmıştır. Takriben 160.000 Türkistanlı mahkeme kararı olmaksızın ömür boyu Sibirya'ya sürülmüştür. Kuropatkin 1917 Şubatının sonlarında askeri mahkemenin 347 Türkistanlıya ölüm cezası, 228 kişiye ömür boyu hapis cezası ve 129 kişiye hapis cezası verdiğini tasdik etmiştir. Bu kararların infazı umumi valinin son resmî görevlerindendi. Bazı yabancı tanıklar da, bunlar arasında Avusturyalı savaş esiri olan Subay Fritz Willfort da 1916 Cızzak şehrindeki isyanı bastırmak için Rusların insanlık dışı muamelelerini şöyle anlatır:

"2 Ağustos 1916. Eski Cızzak bir harabe yığını; erişilebilecek her şey ateşe verilmiş; her taraftan bizzat biz savaş esirlerinin gömmek zorunda olduğu cesetler ve telef olmuş atlar. Bizim görevimiz bütün cesetleri, ister at olsun isterse insan, bir çukura doldurmak. Cesetlerin sayısı çok olduğu zaman bir meydanda üst üste yığılıyor ve ateşe veriliyor. Kızgın güneşin sıcağında cesetlerin ve leşlerin kokusu havayı berbat ediyor. Ne yazık ki, bir de korkunç çığlıklar duyuluyor: Cesetler arasında can çekişen yarı ölüler, Rus askerlerinin dipçik darbeleriyle hemen diğerleriyle birlikte gömülecek hâle geliyorlar. Bizim askerler bu korkunç el emeklerinin karşılığı olarak Nacalniktan (başkandan) bol miktarda yiyecek, hatta mevziler için, yağmalanmış battaniye, çay, tütün, kurutulmuş meyve gibi her türlü ihtiyaç maddesi temin edebiliyorlardı^(6a)."

(6) Turar Riskulov, Vostanie tuzemtsev Turkestana v 1916 godu, in "Revoljutsionnogo dvijentya v Sredney Azii", Moskova 1926, S.50, 75

(6a) Fritz Willfort, Turkestanisches Tagebuch. Sechs Jahre in Russisch-Zentralasien, Wien-Leipzig 1930, S. 79

1916 Türkistan ayaklanmasıyla ilgili olarak Sovyetler Birliği'nde çok eser yazıldığı hatırlanmalıdır. Her ne kadar özellikle son zamanlarda ayaklanma hakkında "Çar karşıtı, feodalizm karşıtı ve gerici" gibi tek taraflı, yanlış isimler takılmaktaysa da söz konusu kaynaklar bu ayaklanmanın hür iradeye dayalı millî bir ayaklanma olduğunu tasdik ederler. Sovyetler'in dışındaki Batılı araştırmalar, ayaklanma olayını yeterince detaylı vermemektedirler.

Şubat devrimi (1917) neticesinde Çarlık yok olur. Ancak 100.000 ile 120.000 arasında tahmin edilen ordusu Türkistan'da kalır. Bilindiği gibi 1916'da Rus sömürgeciler silahlandırılmıştı⁽⁷⁾. Bunlar da 1917'de Şubat ve Ekim devrimlerinden sonra silahlarını bırakmışlardır.

Şubat 1917'de Petersburg'da gerçekleştirilen darbenin haberi telgrafla Türkistan'a ulaşmıştı. Umumi Vali Kuropatkin, doğal olarak Rus idaresine karşı sadıktı ve makamını tereddüt etmeksizin yeni Rus hükümetinin emrine verdi. Türkistanlılar Çar'ın ve yarı Çar saydıkları valinin hakimiyeti bittiği için seviniyorlardı. Buna rağmen Ruslar'ın geride bıraktıkları vahşeti unutmak niyetinde değillerdi⁽⁸⁾. Aynı şekilde ne Türkistanlılar ne de Ruslar Türkistanlıların sekiz yıl içinde (1898 Andican ayaklanmasından sonra 1917'e kadar) sadece Türkistan Umûmî Valiliğinde Rus makamlarına karşı 4922 silahlı saldırı gerçekleştirdiklerini unutmamışlardı⁽⁹⁾.

Türkistan'ın Geleceği İçin 1917 Yılında Türkistanlılar İle Ruslar Arasındaki Mücadele

1916 ortalarından itibaren özellikle Türkistan'da Rus sömürgecilerinin de katılımıyla askeri bir terör dalgası estirildi. Biz burada akıtılan kanlardan ya da Türkistanlılara karşı girişilen katliamlardan söz etmeyeceğiz. Çünkü bilim adamları bunu defalarca yaptı. Türkistan 1917 devriminde Şubattan Eylül'e kadar sosyal ve ekonomik bir çöküntü içine girmişti. 1916'da Türkistan'ın Umûmî Valiliğinden Rus cephelerine 654.388 ton pamuk, 38.004 m² dayanıklı yün halı (koşma), 49.744 ton et, 70.000 adet sığır, 12.797 adet deve ve 2,4 milyon altın ruble gönderildi. Bununla birlikte merkeze bağlı steplerden cephelere gönderilen malzemelerin miktarı konusunda herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

---

(7) Geniş bilgi için balanız, P.G. Galuzo, *Voorujenje russkikh perese lentsev Sredney Azii*, "Komünistikiy Misl", I. cilt, Taşkent 1926, s. 21-108; Gayrat Sapargaliev, *Karatel'naya politika Tsarizma v Kazakhstane, 1905-1917*, Alma-Ata 1966.

(8) Georgi Safarov, *Kolonial'naya revolyutsiya. Opit Turkestana*, Petersburg, 1921, S. 51: "Zavallı müslümanların zihinlerinde 1916'nın hatırası hâlâ bu gün gibi tazedir". S. 62: "1916 yılı herkesin hatırladığıdır". Edward Dennis Sokol, *The Revolt of 1916 in Russian Central Asia*, Baltimore 1953, S. 181; "The revolt of 1916 was brutally suppressed by Russia, but the old grievances remain".

(9) P.G. Galuzo, *Turkestan-Koloniya*, Moskova 1929, reprint by the Society for Central Asia Studies, Oxford 1986, Series Nr. 9. S. 195.

1917'de Türkistan'da kıtlık baş gösterdi. Safarov 1917/18 yıllarındaki kılığın neticelerini "Yedi Su" (Jetisu-semiretsch'e) bölgesi örneğinde şöyle rapor eder:

"Yöresel verilere göre, çeşitli bölgelerde açlık, soğuk ve hastalıktan kaybedilen insan sayısı %25 ile %50 arasında değişmektedir. Hayvanların sadece onda biri sağ kalabildi... Rus işgalinde olan Buhara ve Hive Hanlığı da dahil olmak üzere bütün Türkistan'a 1917 Kasımında sadece 122, 1918 Şubatında 459 vagon buğday geldi. Gelen tahılların tamamı sadece (iskljschitel'no) Rus halkına dağıtıldı"⁽¹⁰⁾.

Bilindiği gibi Rusya, Türkistan'da pamuk üretimini artırmak için teşvik uygulamakla, tahıl üretimini kısıtlıyordu⁽¹¹⁾. Bunun neticesinde Türkistan, Rusya'dan yapılacak tahıl sevkiyatına bağımlı hale getirildi. 1917/18 yıllarında, Rusya Türkistan'dan pamuk alamadı ve Türkistan da Rusya'dan tahıl alamadı. Türkistan, 1917 Şubat devrimi döneminde ekonomik kargaşa, açlık tehlikesi ve sefaletle iç içeydi. Rusya'nın geçici hükümeti, 1917 Nisanı'nın başlarında Türkistan Umumî Valiliğinde yürütmeyi yapacak bir Türkistan komitesi atadı. Önceki çarlık memurları, subayları, askerleri, polisleri, demiryolu işçileri ve Rus göçmenler (toprak sahibi olan sömürgeciler) 6 Mart 1917'de Taşkent'de 19 üyeden oluşan "Cemaat Kuruluşların İcra Komitesi"ni kurdular. Çoğunluğu oluşturan bu üyeler, Rus Sosyal Devrimciler ve Rusya Sosyal Demokrat Partileri (Rusça kısaltması = RSDRP) safından gelmekteydi. Ancak bu komitenin yaptırım gücü yoktu. Eski Türkistan Valisi Kuropatkin bu defa da devrimci Rusya adına ülkeyi yönetiyordu. İcra komitesi Kuropatkin'in geri çekilmesini talep ediyordu. Bunun üzerine Kuropatkin 31 Mart 1917'de Taşkent'te tutuklandı ve Petersburg'a getirildi.

Rus cemaat kuruluşlarının icra komitesi 1917 Nisanında Taşkent'te yine çoğunluğunu sosyal devrimcilerin ve sosyal demokratlarının oluşturduğu "İşçi ve Asker Delegelerinin Şûrası"ni kurdu. Bununla birlikte "Sovyet" kelimesinin bir bolşevik icadı olmadığı, onların öncülerinin fikri olduğu unutulmamalıdır. Bu konsey 1917 Nisanında ilk kongresini yaptı. Konsey, Rus hükümetinin Türkistan'da hakimiyetin, işçi ve asker delegelere, 1917 ortalarından itibaren çiftçi delegelerine devredilmesi meselesi tartışıldı. Konsey, daha 1917 Eylülünde Sosyal Demokratların sol kanadından 4 Bolşevik, beş solcu sosyal devrimci, sosyal demokratlardan iki Menşevik ve iki anarşist olmak üzere 13 kişiden oluşan bir devrim komitesi oluşturmuştu ve bu komitenin görevi konsey aracılığıyla idarenin devralınmasında çıkabilecek problemleri önlemektir.⁽¹²⁾ Bu komite Taşkent'teki işçi, asker ve çiftçi delegelerinden oluşan icra komitesiyle çok sıkı bir işbirliği için-

(10) Safarov (8), S. 81.

(11) Şevkat Urazaev' *Turkestanskaya ASSR-pervoo sotsialistiçeskoe gosudarstvo v Sredney Azii*, Moskova 1961, S. 9; pamuk ekili olan alan 1885'de 41000, 1895'de 291000, 1915'de 541900 Desjatın idi.

(12) Kh. Turunov ve diğerleri (Yayınlayan); *Oçerki İstoriİ kommunistiçeskoy Partii Uzbekistana*, Taşkent 1974, S.50

deydi. Komite daha 13 Eylül 1917'de Türkistan'daki birliklerin komutanı Çerkez'i tutuklamıştı. Artık konseyin bir çok üyesi devrim komitesiyle olan hakimiyet kavgasından uzaklaşabilmek için Fergana bölgesine kaçmak zorundaydılar. Sadece devrim komitesi ve Sosyal Demokratların Bolşevik kanadından olan bazı üyeler konseyde kalmışlardı. Böylelikle Bolşevikler gelecekte yapılacak olan eylemlerin niteliklerini belirlemede söz sahibi olmuşlardı. Ancak onlar yine de sosyal demokratların ve hatta anarşistlerin katılımına ihtiyaç duyuyorlardı. Faaliyetlerini komunist adı altında sürdürmüyorlardı.

Bolşevistlerce devrim olarak nitelendirilen, geçici Rus hükümetinin devrildiği 7 Kasım 1917 Petersburg darbesi, Taşkent'deki sosyal demokratların Bolşevik kanadını da cesaretlendirmişti. İşçi, Asker ve Çiftçi delegelerinden oluşan konseyin devrim komitesi, Vlademir Lyapın'ın komutası altında 9-13 Kasım tarihleri arasında Taşkent'te bir ayaklanma gerçekleştiriyor ve bu ayaklanmanın neticesinde 600 askerin de yardımıyla isyancı demiryolu işçileri, şehir kalesini ele geçiriyordu. Aynı gün İşçi, Asker ve Çiftçi delegelerinin Taşkent konseyi, bütün yerel Sovyetlerine telgraf çekiyordu: "Taşkent'de Sovyetler bütün otoriyeti ele geçirmiştir. Sizler de hakimiyeti elinize geçiriniz"⁽¹³⁾. Ayrıca 1917 Şubat devrimi sırasında Türkistan'ın her tarafında kendisini Sovyetler'in yerel sözcüsü olarak gören fakat bunlar üzerinde hiçbir yetkisi bulunmayan Taşkent konseyi artık "Sovyet Hakimiyet," (Sovetskij Vlast) imajını yaymaya çalışıyordu. Otoritenin bir grup Rus'tan, başka bir grup Rus'a geçmesi tam anlamıyla bir Bolşevik dönemin başladığı anlamına gelmezdi⁽¹⁴⁾. Ancak bu hareket ile Türkistan'da Rusya'nın Sovyetleştirilmesi başlamış oluyordu.

Tek bir Türkistanlının dahi üyesi olmadığı İşçi, Asker ve Çiftçi delegeleri konseyinin sadece kendilerinin devrimin temsilcileri olarak görmeleri hem tuhaf hem de gülünç bir olaydı. Bilindiği gibi Rus işçilerinden esinlenen Türkistanlı işçiler de 1917 Nisanında "Müslüman İşçiler İttifakı"nı kurdular. Bu ittifakta ise sadece Semerkandlı müslüman işçiler grubu aktif olarak faaliyet göstermekte idi. "Müslüman İşçiler İttifakı" 23 Kasım'da Taşkent'deki konseye bir telgraf çeker: "İttifak kuruluşu, sınırlı bir grubun birleşmesinden oluşan işçi ve asker delegeleri konseyine bağlı Taşkent icra komitesinin Sovyet gücünün kendilerine devredildiğini iddia ederek ülkenin çoğunluğunu oluşturan müslümanların iradeleri dışında gasp yoluyla hakimiyeti ele geçirmelerini Türkistan şartları içinde geçersiz saymaktadır"⁽¹⁵⁾.

Taşkent'teki Bolşevik Sovyet'ler derhal kendilerini yasal otorite olarak kabul ettirmek zorundaydılar. İcra komitesi olarak da adlandırılan konseyin devrim ko-

(13) Bogoutdinov, A.M. ve diğ. (Yayımlayan), *İstoriya kommunističeskikh organizacij Sredney Azii*, Taşkent 1947, S. 194

(14) Safarov (8), S. 70

(15) *Revolyutsiya v Sredney Azii*, Sbornik Nr. 2, Taşkent 1929, S.44

mitesi Kasım 1917'de takriben 114 delegenin katıldığı⁽¹⁶⁾ 3. Sovyet kongresini gerçekleştirdi. Bolşeviklerin Taşkent grubu başkanı olan Tabolin, kongrede Bolşevik ve Maximalist (sosyal devrimci) birleşik fraksiyonların deklarasyonunu okudu. Buna göre: "Bolşevik ve Maximalistlerin birleşik fraksiyonu mevcut merkezî otoriteyi (kastedilen Rusya'dır BH) ve ona bağlı kuruluşları tanıyarak bundan böyle Sovyetlerin halk komiserliğini İşçi, Asker ve Çiftçi delegelerinin en üst ülke organizasyonu olarak kabul etmektedir." 114 Rus'un katıldığı kongre, yedi bolşevik⁽¹⁷⁾ ve sekiz sosyal devrimciyi 17 red oyuna karşılık 97 kabul oyuyla Sovyetler'in halk komiserliğine seçiyordu. Üyeler arasında bir tek Türkistanlı dahi yoktu⁽¹⁸⁾. Kongre salonunda bulunan Türkistan Ulema Cemiyeti Başkanı Şer Ali Lapin ise 1917 kapsamında Türkistan müslümanları kongresinde Türkistan için özerklik hakkı alınmasına ilişkin karar savunarak, Rus Sovyetlerin hakimiyet talebine, Türkistan Müslümanlarının aleyhine olacağı gerekçesiyle karşı çıkıyordu. Ruslar Lapin'in sözlerine hiç aldırış etmemişlerdi. Sovyet Halk Komiserliği Başkanı F.I. Kolesov, kongrenin bitiminde Lenin'e: "Sovyetlerin Halk Komiserliği, sizin bütün emirlerinizin uygulanmasını temin etmeyi hayati bir görev olarak telakki etmektedir"^(18a) şeklinde bir telgraf gönderiyordu.

Taşkent'te Sovyet hakimiyeti birden sağlanmıştı. Bolşevik ve sosyal devrimcilerin birleşmesi neticesinde⁽¹⁹⁾, Sovyetlerin 3. Kongresi "yerli halkın, sosyal devrimci ve meşruti demokratların hakimiyeti ellerinde bulundurulmalarını nasıl değerlendirdiği bilinmediğinden ve ayrıca yerli halk içinde klasik anlamda bir proleter yapılanmanın olmamasından dolayı, Müslümanların devrimin üst organlarına getirilmesinin uygun olmadığı" sonucuna varılıyordu. Bu karar birçok Sovyet kaynağında teessürle karşılanmaktadır. Fakat hiçbir Sovyet kaynağı önce Taşkent'te daha sonra da aşamalı olarak bütün Türkistan'da gerçekleştirilen ve hiçbir yerlinin katılmadığı bu "devrimin" eski Rus sömürgeci zihniyetinin bir ürünü olduğunu itiraf etmemektedir. George Safarov Bolşevikler'in bu tek yönlü anlatımlarından net bir sonuç çıkartır ve şunları yazar:

---

(16) Safarov'a göre (8), 5.70, 114 delege. Ş. Uzarev'e göre, *Turkestanska ASSR i ee gosudarstvenno pravovoye osobennosti*, Taşkent 1958, S. 54, 104 delege.

(17) Urazaev'e göre (16), S. 39, sadece 5 Bolşevik için.

(18) Rus devrimcilerinden olan Manjara Oktyabr'skaya revolyutsiya i grajdanskaya vojna v Turkestane", Taşkent 1958 adlı eserini 108. sayfasında şunları yazar: "Hükümette (kastedilen Sovyet Halk Komiserliğidir BH) ne bir Özbek ne bir Türkmene ne de Kazak ya da Kırgız vardı. Küçük burjuvazi partiler yerli halka karşı şovenist davranabilecek güçlü bir konumlardı. Bolşevik teşkilatların bazı üyeleri de bu konumlarını savunmaktaydılar."

(18a) Viktor Mikhaïloviç Ustinov, *Leninskaya politika Partii na Vostoke*, Frunze 1963, S.8

(19) G. Safarov, *Ekonomičeskaya politika sovetkogo Vlasta*, in "Trigoda Sovetskoy Vlasti", Sbornik, Taşkent 1922, S. 44: "Sovyet hakimiyeti burada birden sağlandı". S. 47: "İki Rus partisi olan Sosyal demokratların Bolşevik Kanadıyla Sosyal Devrimciler arasında aslında hiçbir fark yoktu".

“Parlamentar bir zafer elde edildi, fakat aynı zamanda Türkistan'daki sömürgeci zihniyet yeni Sovyet gücüyle iyice pekiştirildi. Yeni otorite, zulme uğramış halkların işçi kitlelerinin güvenini kazanmak yerine, onların devletin güvenini kazanmak için çalışmasını istiyordu. Bolşeviklerin partileri bu tür olaylara müdahale etmek şöyle dursun, ortahlıklarda dahi gözüküyordu. Sadece birkaç Bolşevik devrimin dümen suyuna kapılmıştı. Parti ilk olarak Ekim devriminden sonra teşkilatlanmasını gerçekleştirmişti. Türkistan'da Sovyet hakimiyetinin Bolşevik Partisince temin edilmesi yerine, –Sovyet hakimiyetini tasdik ettirme zorunluğundan dolayı– bizzat Sovyet idaresinin Bolşevik ve Sol Devrimciler partilerini kurması büyük bir tezatır. Bunun neticesi olarak Bolşevik ve Sol Sosyal Devrimciler partilerinin baştan beri sayısız maceraperest, kariyer düşkünü ve sabıkalı unsurlar için bir kaçamak merkezi olması kaçınılmazdı. Ayrıca, Bolşevik'lerin kendilerini resmen “Bolşevik Hükümet Partisinden” başka bir şey olarak görmemeleri de çok ilginçtir.

Diğer taraftan Çarlık sömürgesinde endüstri proletaryasına ait olmak Ruslar için millî bir ayrıcalıktı. Onun için de buradaki proletarya diktası başlangıçtan beri tipik sömürgeci karakterindeydi; Rus işçiler “Türkistan halklarının idare edilmesi” görevini teşkilatlanmamış olmalarına, devrimin uygulamalarına göre düzenlenmiş bir programa ve devrimci bir geleneği sahip olmalarına rağmen devralıyorlardı ve bundan da birçok eski insanla (kastedilen işçi sınıfına ait olmayanlardır-BH) birlikte çalışmak zorundaydılar”(20).

Yukanda ifade edilen samimi düşünceler Bolşevizm tarihinde devrimci, Lenin'in arkadaşı ve bir zamanlar Türkistan'da Moskova'nın yetkili temsilcisi olan Rus Komünist Partisinin Türkistan Bürosu Üyesi, Hükümetin Türkistan Komisyonu Üyesi “Kızıl Doğu Tranı” (Krasny Vostok) Başkanı ve gerçekçi ama Ruslar'a göre rahatsız edici düşünceleriyle Moskova'da Türkistan'ın problemlerini savunan ve Türkistan'daki izlenimlerini dile getiren ve bundan dolayı da rejimin ilk kurbanı olan Safarov'dan başkasına ait değildi.

Türkistan'daki Ruslar, “Ana Rusya”yı, “Kutsal Petersburg”u ve “Şubat-Eylül” devrimleri sayesinde yeni rejiminde desteğini alan eski konumlarından feragat etmek istemiyorlardı ve Çarlık zamanında olduğu gibi Türkistan'ın beyleri olarak hayatlarını sürdürmek istiyorlardı. Türkistan'ın kendi kaderini millî iradesiyle belirlemesini kesinlikle kabul etmiyorlardı. Artık Sovyet Bolşevizmi maskesi altında Türkistan'da hakim güç olmak isteyen Ruslar'ın hangi karakter özellikleri vardı? Bilindiği gibi Ruslar'ın –Saltıkov Şçedrin'in de belirttiği gibi– “sürekli yiyen, fakat hiçbir zaman doymasını bilmeyen bir karakterle” kendilerine özgü bir saltanat tahahları vardır. Millî mücadelenin başlamasının müsebbibi onlardı. Türkistan'daki Ruslar'ın özelliklerini yine Safarov şöyle ifade eder:

---

(20) Safarov (8), S. 70-71

"Rus göçmenlerin (Preselentse) birçok tarım kültürlerini Türkistan'a getirdiklerini düşünmek yanlış olur. Burada haydut (KHişnik) olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir ve ellerine ne geçtiyse yağmalamışlardı. Burada yaşayan bütün Ruslar yerli halkın insan olmadığı, daha ziyade dövülüp, soyulup ırzlarına geçilmesi gereken iş hayvanları olduğu şeklinde bir bilinçle yetiştirilmişlerdir. Boşuna değil, bu ülkede yaşanan haksızlıkların neticesi olarak şu karakteristik türkü oluşmuştur:

*"Ah, sen mahzun Asya,
Cevapsız bir ülke,
Lidersiz, fakat yetkililerle
Ve fakirlerin zenginlikleriyle"*

Burada sıradan bir polis, para, yiyecek ve istediği kadar yabancı kadın alabiliyordu. Mukavemet ile karşılaştığında dövüp öldürebiliyordu. Onun için hiçbir şeyin önemi yoktu, çünkü bütün zorbalıkları amirlerince örtbas ediliyordu...

Herhangi bir Rus kalpazan (Julik) yeterince yüz­süz ise (Naglost) ve işgüzarsa (Oborotlivosti) Türkistan'da istediğini yapabilir...

Daha önceki rejimindeki Rus silahlarının yerini Sovyet Asker, İşçi ve Çiftçi De­legeler Konseyi almaktadır...

İmtiyazlı Rus azınlık, sömürgecilik zihniyetine göre yağmalama ve baskın yapmaya müsait şekilde bir üstünlük kompleksiyle yetiştirilmekte idi. İhtiyaç duyulan her şeyin yerli halktan zorla alınabileceği düşüncesi burada artık "geleneksel" bir görünüm (Proçnost') kazanmıştı. Herkes geçen yüzyılın sonlarında (1898'de BH.) Andican'daki ayaklanmadan sonra Rusya'ya tabi olmayan köylerin yıkılarak yerlerine Rus göçmenlerin yerleştirildiğini biliyordu...Ruslar'ın iskan politikası gizli bir sır değildi. Türkistan'da Rus devriminin bu mukadder (Rokovoy) sömürgeci eğilime uyum sağlaması kaçınılmazdı. Üretimde imtiyazlı bir konuma sahip, lidersiz, programsız, partisiz, devrim geleneğinden yoksun olan ve sayı bakımından da daha az olan Türkistan'daki Rus işçi sınıfının bu tür milliyetçi, soyguncu, küçük burjuvazi baskılardan kurtulması mümkün değildi. Müslümanlar arasında şu görüş hakimdi: Müslümanlar için açlıktan ölmek, yüzyıllardır süregelen millî hayata karşı kızıl muhafızların saldırısı, zor kullanmak (Raspravy), gasp ve keyfi uygulamalarla mallara el koymak ve ev aramakla eş anlama gelen Müslümanlar için Rus özgürlükleri(!) yakın bir gelecekte bitecek mi?"⁽²¹⁾

Şimdi, bu ifadelerde nelerin doğru olmadığı sorulabilir. Safarov'un dediklerinin tamamı –Rus'ların Türkistanlılara adil davranmadıkları ve insanlık dışı bir politika izledikleri– doğrudur.

Bu türden Rus davranışlarına karşı Türkistanlı'lar devrim sırasında da bir şey

---

(21) Safarov (8), s. 45,50-51,61-62.

yapamıyorlardı. Ancak onlar, devrim nedeniyle verilen sözlerin gerçekleşmemesine karşılık kendi tavırlarını ortaya koymayı denemeliydiler. Türkistan'daki Ruslar için Rusya hem devrim sırasında hem de devrim sonrasında bir dayanak noktası olmuştur. Diğer taraftan Rusya da Türkistan'da kendisine acilen bir destek bulmak zorundaydı, bu da tabii Ruslar'dan sağlanmalıydı. Türkistanlıların ise destek alabilecekleri bir ülkeleri yoktu. Kendilerini güçsüz ama yine de ümit dolu hissediyorlardı. Bundan dolayıdır ki Türkistanlılar, zulme maruz kalmış milletlerin hiç olmazsa hayatlarını kolaylaştırmak ve öz benliklerini bulmada yardımcı olmak zorundaydılar.

Türkistan'ın Geleceği Meselesinde Türkistanlılar İle Ruslar Arasındaki Mücadele (Mart - Aralık 1917)

Çarlık rejiminin ortadan kaldırılması, Türkistanlıların yaralı millî benliklerine merhem gibi gelmişti. Devrim sloganlarına göre, teşkilatlanma ve gazete çıkarma haklarını elde etmekteydiler. Aralarında ceditçilerin ve din adamlarının bulunduğu Türkistanlı aydınlar, millî menfaatlerini korumak için acele etmelerinin bir zorunluluk olduğunu anlamışlardı.

Ceditçiler Münevver Kari'nin başkanlığında 1917 Martında Şurayı İslam adı altında ilk teşkilatlanmayı yapıyorlardı. Muhafazakar dindarlar da Şir Ali Lapin'in başkanlığında daha sonraları "Müslümanlar Cemiyeti" olarak da nitelenen "Ulema Cemiyeti"ni kuruyorlardı. İki teşkilat 16-23 Nisan 1917 tarihleri arasında Türkistan Müslümanları olarak ilk müşterek kongrelerini yapıyorlardı. Kongre "Millî Merkez" olarak da tanınan "Türkistan Merkezî Müslüman Şurası" adı altında bir teşkilat kurmayı kararlaştırıyordu. Mustafa Çokay başkan olarak seçilir. 1917 Nisanında Orenburg'da eski Sahrâ Genel Valiliği 1. Kazak kongresi yapılır. İki kongrede de gündemi ülke yönetiminin ele geçirilmesi konusu oluşturur ve bu millî bir hedef olarak belirlenir.

Rus hükümetinin Türkistan komitesi üyeleri arasında dört de Müslüman vardı. Ancak, ne yazık ki bu komite üyeleri Türkistan'ın kendi kaderini kendisinin belirlemesi konusunda pek fazla çaba göstermemişlerdir⁽²²⁾. Türkistan yönetimine

(22) Geçici Rus hükümetinin Türkistan komitesindeki Ruslar şunlardır: Şçepkin, Preobrajenskiy, depovskiy, Yel pateveskiy, Şkapakiy. Müslüman üyeler ise şunlardır: General Abdulaziz Devletçin, Sadri Maksudi, Muhammedcan Tinişbay ve Ali Bökey Han, Tatar olan General Devletçin 1916 ayaklanmasını bastırmada yardımcı olması için, Kuropatkin'in isteği üzerine Türkistan'a gelmişti. Yine Tatar olan Sadri Maksudi, Rusya Anayasa Demokrat Partisi ve Duma üyesiydi. 1917 Mayıs ayında Parti arkadaşı Şçepkin'in görevinden (komite başkanlığı) ayrılması nedeniyle Taşkent'i terketti. Yedisü bölge (Semiretschie) komiseri olan Tinişbay hiçbir zaman Taşkent'e gelmedi. Bökey Han da Turgay bölgesi komiseri olduğundan hiç Taşkent'e gelmedi. Türkistanlılarca hiçbir anlam verilemeyen Türkistan komitesindeki Müslüman üyelerin bu şekilde davranışları, Türkistan için elem verici idi.

dört müslümanın atanması, Türkistan Müslümanları için bir sevinç kaynağı ol-
muştı, fakat uygulamaları halkı korkunç bir hayal kırıklığına uğrattı. Taşkent'deki
"millî merkez" ve Orenburg'daki "Alaş Orda" teşkilatları Petersburg'daki geçici
Rus hükümeti ve yerel temsilcileriyle pazarlıklarını sürdürmekteydiler. Bu teşkilatlar
özellikle Çarlık döneminde Türkistanlıların ellerinden alınıp Rus sömürgecilere ve
Kazaçıklar'e (Kozaklar) verilen toprakların geri alınması, Türkistan'a yönelik muhtem-
temel bir sömürgeci akınını engellemek, 1916'da cephelere gönderilen ve devrim
nedeniyle değişik bölgelerde ve tren istasyonlarında kalan Türkistanlıların geri dö-
nüşlerini yavaşlatmak ve özerklik hakkı için Rus makamlarının onayını almak şek-
linde sıralanabilir. Taşkent'teki bu delegeler yine Taşkent'te bulunan işçi, asker ve
köylü delegeleri konseyiyle de Türkistan'ın acil meselelerine (açlıkla mücadele, Rus
sömürgeci ve askerlerinin zorbalıklarının engellenmesi) en kısa zamanda çözüm
bulabilmek için sürekli görüşüyorlardı. Türkistan'ın problemleri, özellikle de ge-
lecekte milletin kendi kendini yönetme hakkını elde etmesi hakkında çok konu-
şuldu ve birçok pazarlıklar yapıldı. Ancak bu konularda hiçbir somut başarı elde
edilemedi. Millî yönetim kadrosu "devrimci " Ruslar ile millî dayanışma ve İslâm
ruhu bazında görüşmeler yapmayı kabul etmiyordu. İslâm Konseyi arasında Ka-
dimciler, Ceditcilerle radikal bir tarzda mücadele ediyorlardı. Hatta reformcularla
mücadele etmek uğruna Taşkent şehir meclisi için Rus adayları dahi desteklemeyi
göze alabiliyorlardı. Söz konusu meclis Şubat ve Ekim devrimlerinde çok önemli
bir misyon üstlenmişti, çünkü buradan Türkistan'ın her bir şehrini politik yönden
etkilemek mümkün idi. Mayıs 1917'de Taşkent Şehir Meclisi seçimi yapılmıştı. Ka-
dimciler şehir parlamentosunda altmış sandalye kazanmışlardı. Fraksiyonun üyeleri
General Likoşin'i şehir parlamentosu başkanlığına getiriyorlardı. Likoşin Se-
merkand bölgesinde askerî valilik yapmış ve 1916'daki ayaklanmayı hükümrانlık
sınırlarında kanlı bir şekilde bastırmıştı. Yine aynı şahıs, Semerkand ile Cizzak şe-
hirleri arasındaki 70 Km.'lik yol boyunca darağaçları kurdurup yakalanan is-
yancıları astırmayı ve cesetlerini ayaklanmanın kesin olarak bastırılmasına kadar
indirtmemeyi emretmişti. Cizzak şehri ve civarını yerle bir ettiren hunhar general,
Kadimcilere dayanarak ün yapan kişi de yine o idi. Kadimciler, Rus saflarında yer
alan böylesine hunhar bir caniyi bu kadar önemli bir göreve getiriyorlardı? Ka-
dimciler cahil miydi? Yoksa rüşvet mi almışlardı? Neden İslâm birliğinden söz eder-
ken, samimi müslümanlar olan ceditcilerden böylesine nefret ediyorlardı ve vic-
dansız bir monarşist olan Likoşin'i destekliyorlardı? Dindarlar, Taşkent şehir
meclisinde kendi oylarıyla cellat Likoşin'i şehir meclisinin başına getirirken, bu dav-
ranışlarıyla aynı zamanda Türkistanlıların özerklik çabalarını da engellediklerini bil-
miyorlar mıydı? Çünkü Rus devrimcileri (sosyal demokratlar, sosyal devrimciler) ve
onların taraftarları, monarşi karşıtı olduklarından her yerde "yerli halkın kendisi
özerk bir Türkistan'ı yönetecek kabiliyette değil" şeklindeki düşüncelerini yay-
maktaydılar. Dindar temsilcilerin böyle ahmakça davranışlarına rağmen, Tür-
kistan'ın özerklik çabaları devam ediyordu. Ulema Cemiyeti ve Şurayı İslâm 1917
Ekim/Kasım aylarında Türkistan'ın özerkliğini sağlamak için somut adımlar atıl-

ması konusunda mutabakata varmışlardı. 1917 Kasımına kadar üç defa İslam kongresi düzenlediler ve Taşkent'teki işçi ve asker temsilcilerini de millî hedefleri hakkında yeterince bilgilendirdiler. Ne meclis ne de Rus partileri Türkistan'ın özerklik talebini onaylıyordu. Komünistlerin ana partisi olan Sosyal Demokrat Partisi daha 1917 Eylülünde: "Rus devriminin bekası için, Rusya'nın milliyetlere göre parçalanması değil, aksine ekonomik, kültürel ve politik birliğin teşvik edilmesi zorunludur"⁽²³⁾ şeklinde bir karar alıyordu.

Reformistler (ilerici, aydın Türkistanlılar) "Şurayı İslam" teşkilatında temsil edilirken, bunların rakipleri ise "Ulema Cemiyeti"nde bulunuyordu. Diğer taraftan Orenburg ve başka şehirlerinde bulunan Türkistanlı Kazak Türklerinin partisi "Alaş Orda" da özellikle Sahra Genel valiliğinde "Üç Cüz" partisiyle mücadele etmek zorundaydı⁽²⁴⁾. Bu partinin temsilcileri bilhassa partiyi Taşkent'ten yönetmek istiyorlardı. Fakat Omsk şehri onların merkezi idi. Üç Cüz Partisi tıpkı Alaş Orda Partisi gibi Kazakların özgürlüğü için çalışıyordu. Ancak Üç Cüz Partisi bütün Ruslar'ın ülkelerine geri dönmelerini istiyordu. Bu parti Türklük fikrini de öne çıkartan parti idi. Partinin faaliyetleri Kolçak hükümeti tarafından Nisan 1918'de durdurulmak istenir. Baskılar neticesinde faaliyetlerini durduran partinin bazı üyeleri daha sonra Bolşeviklerle birlikte çalışır⁽²⁵⁾.

Türkistanlı teşkilat yönetimleri, Taşkent'teki işçi ve asker delegelerini, Sovyet Rusya hükümetinin 15 Kasım 1917 tarihli Rus imparatorluğu halklarının hakları ile ilgili deklarasyonuna ve Sovyet hükümetinin 3 Aralık 1917'de Rus imparatorluğu sınırlarındaki ve doğudaki müslümanlara yaptığı çağrısına dayanarak, Türkistan'a kendi kaderini belirleme hakkı tanınmasını istiyordu. Türkistanlılara göre ülke yönetimi tamamen kendilerine verilmeliydi. Türkistanlı sözcüler, deklarasyonu ve merkezî Rus hükümetinin çağrısını âdeta sihirli bir tılsım gibi görüyorlardı. Onlar, Petersburg'daki Sovyet hükümetinin milletlerin kendi kaderini belirleyebilecekleri, hatta istedikleri takdirde Rusya'dan ayrılacakları hususunda yaptığı açıklamaların doğruluğuna gerçekten inanıyorlardı. O zamanlar Sovyet idaresinin bu hoş, sakinleştirici, ümit verici açıklamalarından kimse kuşku duymuyordu. Rus imparatorluğunun kuruluşundan bu yana, ilk defa yapılan böyle bir açıklama Rus idaresinin Türkleri tanınması anlamına geliyordu, oysa bu açıklamanın ardındaki gerçek Ruslar'ın imparatorluklarını ayakta tutabilmeleri için planladıkları

(23) P.N. Milyukov, *Natsional'nyy Vopros. Prokhozdenie natsional'nye voprası v Rossii*, Prag 1925, S. 183

(24) Üç Cüz Partisi hakkında bakınız; Z.V. Togan, *Bugünkü Türkel (Türkistan) ve Yakın Tarihi*. 2. Baskı, İstanbul 1981, S.506; *Kazak Souyet Entsiklopedi*, Cilt 2, S. 438; *Voprosı İstoriı, Vypusk 7*, Neşreden: Kazak SSR Bilimleri Akademisi, Alma Ata 1975, S. 27-36.

(25) S. Baişev ve diğerleri (Neşreden) *Ocerki istorii Kommunističeskoy Partii-Kazakhstana*, Alma Ata 1963, S.109. Bu partinin yönetim kadrosundakiler: M. Aytpenov Başkan; Kolbay Togisov - Başkan Vekili; 1. Köbekov; E. Kilişbayev. Bakınız. B. Yelkeev, "Üç Cüz" partiyası, "Kazakstan Komunisti" 1990, Nr. 8, S. 56.

haince senaryonun bir parçasıydı. Türkistanlıların Petersburg'daki Bolşevikler'le direkt bir bağlantıları yoktu. Onun için pazarlıklarını Taşkent'teki Rus halk komiserliği Konseyiyle yapmak zorundaydılar. Taşkent'teki Sovyet idaresi deklarasyon metnini ve Müslümanlara yapılan çağrıyı çok iyi biliyordu. Ancak bunu görmezlikten gelerek Türkistan'ın özerkliği konusunda ne kadar hassas olduğunu gösteriyordu. Türkistanlı teşkilat liderleri fazla bir şey istemiyorlardı; onlar bağımsız bir devlet kurma hevesinde değillerdi, istedikleri sadece özerklikti. Ruslar'a karşı tek başlarına kaldıklarının bilincindeydiler.

Eylül 1917'de Müslümanlar kongresi, iç meseleleri hakkında kendilerinin karar verebileceği, özerk bir Türkistan kurmayı hedef olarak belirler. 1917 Kasımının başlarında, 515 delegenin katıldığı 3. Müslümanlar kongresi özerk Türkistan Cumhuriyeti kurulması hususunda 14 maddelik bir kararı kabul eder⁽²⁶⁾. Bu karar metni ne Petersburg'daki Sovyet idaresinde, ne de Taşkent'te kabul edilir. Türkistanlı teşkilat liderleri, Ruslar'ın 114 delege ile gerçekleştirdikleri kongre vasıtası ile kendilerini Türkistan'ın tek yetkilisi olarak görmelerini esefle karşılıyor ve aynı zamanda bu çirkin davranışlarıyla Türkistan halkının iradesini hiçe sayarak Türkistan'da Sovyet maskesi adı altında yeni bir Rus emperyalizmi başlatma eğiliminde olduklarının farkına varıyorlardı. Türkistanlıların taleplerini hiçbir Rus yetkili hoş görü ve anlayışla karşılamıyordu. Aksi takdirde her akliselim sahibi insanın Türkistanlı 515 delegenin isteğine rağmen, Ruslar'ın Kasım 1917 kongresinde neden hâlâ Rus hükümrانlığını ayakta tutmak istediklerini sorması gerekirdi. Silah zorbalığı Türkistanlılara karşı kullanılacak en iyi tedbirdi. Böylece kendi deklarasyonlarına ve Müslümanlara verdikleri sözlere uymak zorunda kalmayacaklardı.

Evet, devrimi yapan Ruslar'ın hem zihinlerinden hem de uygulamalarından ne devrim sırasında ne de devrim sonrasında Rus, ya da Türkistan İmparatorluğu varisi olma düşüncesini silmek mümkün değildi. Bu anlamda düşünüldüğünde, Ruslar'ın baştan beri neden bir Rus devriminden söz ettikleri anlaşılacaktır. 1917 Martının sonlarında bir Rus öğretmeni olan Nekura Taşkent'te Umumî Valilik binasında İşçi ve Asker Delegeler konseyinin kuruluş toplantısı sırasında şunları söyler:

"Devrim, Rus devrimcileri, Rus işçileri ve askerleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bundan dolayıdır ki, hükümrانlık ve yönetim hakkı da biz Ruslar'ındır. Yerli halk kendisine ne verirse onunla yetinmeli"⁽²⁷⁾.

---

(26) Kongredeki karar metninin tamamı şu kaynaklardan bulunabilir: *Pobeda oktyabr'skoy revolyutsiya v Uzbekistane*, Taşkent 1963, S. 562-563; B. Hayit, *Sowjetrusstischer Kolonialismus und Imperialismus in Turkestan*, Ovosterhout/Holland 1965, S. 19-21; *Türk Dünyasında Rus Emperyalizminin İzleri*, İstanbul 1978, S. 109-111; a.g., *Islam and Turkestan under Russian Rule*, İstanbul 1987, S. 297-299.

(27) Mustafa Çokay, *1917 - Yıl Hatıra Parçaları*, 2. Baskı, Neş. Prof. Saadet Çağatay, Ankara 1988, S.22.

Orada hazır bulunan bütün Ruslar Nekura'nın bu çıkışını memnuniyetle karşılamışlardı. Toplantıya bazı Türkistanlı'lar da katılmıştı. Türkistan'lı Şah İslam Şah Ahmet, kalkar ve "devrimin ne bir ırka ne de sadece Ruslar'a mal edilebileceğini, bilakis devrimin Petersburg'da yapıldığını ve burada, yani Türkistan'da yapılanın bir devrim değil sadece otoritenin el değiştirmesi olduğunu, bunun için de Ruslar'ın kendilerinin istekleri doğrultusunda hareket etmek zorunda olduklarını açıklar. Böylece Taşkent'te hemen devrim sonrasında, hiç sonu gelmeyen yeni bir Rus-Türk gerginliği başlamıştı. Türkistanlılar, toplumun üst kesiminden gelen bu, sözde devrimcilerden ne bekleyebilirlerdi? Açıkcası, fazla bir beklentileri de yoktu. Özellikle Bolşevik sosyal devrimcilerin yönetimi ellerine geçirmelerinden sonra, Türkistanlıların gelecekları için en kısa zamanda harekete geçmekten başka bir çıkar yolları kalmıyordu. Sovyet Ruslar'ın politik düşünceleri ve çözüm önerileri ile Türkistanlıların meseleye bakış açıları taban tabana zıttı. Türkistanlılar artık toprak bütünlüğü olan millî, özerk bir Türkistan Cumhuriyeti kurmaya kararlıydılar.

Türkistan'ın Özerklik Meselesi

Türkistanlıların İstekleri, Ruslar'ın Tepkileri

Hokand'da Türkistan Özerk Cumhuriyeti'nin Ve Orenburg'da Alaş-Orda'nın İlanı

Mustafa Çokay, hem Türkistan Millî Merkez Başkanı, hem de Özerk Türkistan Millî Hükümeti Başbakanı ve aynı zamanda Dışişleri Bakanı olması bakımından, döneme tanık olan en yetkili şahsiyetlerden biridir. Çokay Hokand'da Özerk Cumhuriyetin ilanından önceki millî güçlerin durumunu şöyle anlatır:

"Bolşevikler Kasım 1917'de galip güçler olarak ortaya çıktılar. Artık ne yapmak gerektiği sorusu gündeme gelmişti. Gelecek hepimiz için karanlık ve korku doluydu. Buna rağmen bazı tedbirler almak zorundaydık. Millî merkezimizin üyeleri geçici olarak Semerkand'da toplanıyordu. Buradan da Fergana'ya geçiyorlardı. Aşkabad'a ve Alma-Ata'ya temsilciler gönderilmişti. Türkistan halkının Rus askerlerinden ve işçisinden oluşan bu hükümete karşı olduğu açıklanmıştı"⁽²⁸⁾.

Millî Merkez Türkistan Özerk Cumhuriyetinin ilanı için uygun bir yer arıyordu. Taşkent'te bu tür düşünceleri uygulamaya geçirmek mümkün değildi. Çünkü burada Bolşevikler hakimdi ve ikili otoriteye (Sovyet ve Millî) tahammül etmezlerdi. Millî Merkez, Sovyet Rus gücüyle Türkistanlı özerkçiler arasında çıkabilecek bir silahlı çatışmadan her halükarda kaçınmak istiyordu. Bunun için de, olağanüstü 4. Türkistan Müslümanları Kongresini, Taşkent dışında Sovyet hakimiyetinin fazla et-

---

(28) Çokay (27), S. 69

kili olmadığı bir yerde yapmaya özen gösteriyorlardı. Rus partilerden bazı temsilciler, örneğin sosyal devrimcilerden V.P. Nalivkin ve Vadim Çaykin ve Yahudiler'in temsilcilerinden S. Herzfeld, Bolşeviklere karşı olduklarından Türkistan'ın özerkliğini onaylıyorlardı. Fergana Vadisindeki Hokand şehrinin özerkliğinin ilanı için en uygun yer olduğuna karar verilir. Hokandlı Mir Adil gibi milliyetçi ve İslamcı zenginler kongreyi maddi yönden destekliyorlardı. Millî Merkez, Şah İslâm Şah Ahmet'e özerklik ilanı için gerekli olan bütün dökümanların toplanması görevini verir. Bu iş için ona Müftü Mahmud Hoca Behbudi, Avukat Ubeydullah Hoca ve Mustafa Çokay yardım ederler.

9-12 Aralık 1917 tarihleri arasında Hokand eski Hanının sarayında 203 delegenin katılımıyla olağanüstü 4. Müslümanlar Kongresi yapılır. Kongre gündemini; Türkistan'ın yönetim biçimi, Türkistan'ın güney-doğu federasyonuna girme meselesi, icra komitesinin (hükümetin) seçilmesi ve Türkistan anayasasının teşekkülü için toplanma konuları teşkil ediyordu⁽²⁹⁾.

Delegeler arasında iki tür yaklaşım hakimdi. Bir grup delege, Türkistan'ın bağımsızlığını derhal ilan etmesini ve Rusya'dan ayrılmasını savunurken; diğer grup öncelikle millî, bölgesel, özerk bir Cumhuriyetin ilan edilmesi fikrinde ısrar ediyordu. Nihayet kongrenin çoğunluğu Türkistan'ın Hükümranlılığı meselesini, Türkistan Anayasasının belirlemesi için Mart 1918'de yapılacak olan toplantıda görüşülmesini kararlaştırınca, ikinci grubun görüşü benimsenmiş oldu. Kongrede, özerklik ilanı ile ilgili görüşmeler yapılırken, bazı delegelerin özerklik konusunda Bolşevikler'in tutumundan kaygı duyduklarını açıkladıkları tahmin edilmektedir. Muhtemelen bu kaygıları ortadan kaldırmak için delegelerden Sadıkbay şu açıklamaları yapar:

"Bolşevikler doğal olarak özerklik açıklamasına memnun olmayacaklardır. Avrupalıların (Ruslar'ı kastetmiştir BH) özerklik açıklamasından rahatsız olmaları yerlidir, zira İslam, demokratik bir idare şekline karşı değildir"^(29a).

Güney-doğu devletlerinin ortak bir federasyon kurmaları düşüncesi, Orenburg'lu Kazaçıkların (Kozakların) lideri olan Ataman Dutov tarafından ortaya atılır. O, Alaş-Orda, Başkurdistan, Türkistan, Buhara, Hive ve Orenburg Kozak devletleri arasında bir federasyon kurarak, gelecekte bu bölgeleri Rus saldırısından korumayı amaç edinmekte idi.

---

(29) Joseph Castagne, *Le Turkestan Depuis la Revolution Russe (1917-1922)*, "Revue du Monde Musulman", Vol. 50, Paris 1922, S. 47. B. Haytt, *Die Nationalen Regierungen von (Chokand) und der Alaş-Orda*, Doktora Tezi, Münster-München 1950, S. 60

(29a) P. Alaksenkov, *Kokandakaya Avtonomiya*, in "Revolyutsiya v Sredney Azii", Sbornik Nr. 2, Taşkent 1929, S. 38

Delegeler bu teklif üzerinde fikir alış verişinde bulunuyorlardı, ancak hiçbir kimse bu federasyonun ne anlama geleceği ya da nasıl işleyeceği hususunda herhangi bir fikre sahip değildi. Bundan dolayı konunun ele alınması Mart 1918'de yapılması planlanan anayasa toplantısında görüşülmek üzere ertelenmişti.

Türkistan'ın olağanüstü 4. kongresi, Rusya'nın "büyük devriminin" prensiplerine dayanarak Demokratik Rus Cumhuriyeti dahilinde bölgesel özerklik ilan etmeyi kararlaştırır. Bununla birlikte azınlıkların haklarının güvence altına alınacağı da resmen ilan edilir⁽³⁰⁾. Kongrenin karar metni, Türkistan millî temsilcilerinin Aralık 1917'de ilan ettikleri özerklik ile hiçbir şekilde "Demokratik Rus Federasyonundan" ayrılmayı düşünmediklerini açıkça ortaya koymaktadır. Türkistan'da bağımsızlık düşüncesi, kızıl Bolşevik muhafızların özerk hükümeti silah zoruyla ortadan kaldırmasıyla başlar. Kongre 54 üyeden oluşan bir halk şurası seçer. Bu üyelerin 36'sı Türkistan'lı ve 18'i Rus, Yahudi, Alman, Kuzey Kafkas v.b. milletlerin millî azınlıkları idi. Daha sonra Halk Şurası 13 kişiden oluşan hükümeti seçer. Muhammedcan Tinişbay, özerk Türkistan Cumhuriyeti Başkanı (aynı zamanda Alaş-Orda Hükümetinde İçişleri Bakanıdır) ve Mustafa Çokay da Dışişleri Bakanı (aynı sıfatla Alaş-Orda hükümetinde de görev yapar) olur. Ulema cemiyetinin başkanı Şir Ali Lapin Halk Şurası Başkanlığına ve İslam Şurasının etkin temsilcisi Avukat Übeydullah Hoca da Özerk Türk Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı Yardımcısı olarak seçilirler. Tinişbay'ın görevinden ayrılmasıyla birlikte Mustafa Çokay başbakanlığa seçilir. Hokand'da toplanan Müslümanlar kongresine, Taşkent'deki Halk Komiserleri Şurası'ndan Poltratskiy'in temsilci olarak katılması ve Rus halk komiserliği Şura Kongresinin toplanmasına ve Türkistan'ın özerkliğini ilan etmesine karşı olmasına rağmen, konuşmasında "biz de Türkistan'ın özerkliğini istiyoruz"⁽³¹⁾ demesi oldukça tuhaf bir açıklama idi. Ancak Poltratskiy'in kongrede "biz sizleri Rus burjuvazisinin ellerinden kurtardıktan sonra Müslüman burjuvaların ellerine teslim etmek için iktidar olmadık"⁽³²⁾ şeklindeki açıklaması da pek anlaşılmamıştı. Bolşevik Halk Komiserliği Şurası'nın Hokand'daki meclisi neden silah zoruyla dağıtmadığı sorusu akla gelebilir. Bunun sebebi Orenburg demiryolu hattının Orenburg Kozakları tarafından ele geçirilmesiyle birlikte, Rusya'dan Türkistan'a ulaşımın kesintiye uğraması, kuşkusuz Ruslar'ın Türkistanlılara karşı kendilerini güçsüz hissetmeleridir.

---

(30) Türkistan Müslümanları 4. olağanüstü kongresinin karar metninin tamamı için bkz.: Castagne (29), S. 29; "Yaş Türkistan", 1930, Nr. 13, S. 5; J. Benzing, Türkestan, Berlin 1943 S. 20. Hayit (29), S. 62

(31) "Yaş Türkistan", Nr. 85, S. 12.

(32) "Sovyet Özbekistanı" Taşkent,, 30, 6, 1988, S. 3; Pavel Gerasimoviç Poltratskiy (29.6.1888-22.7.1918) 1917 Şubat devriminden sonra Türkistan'a gelmişti. Kasım 1917'de Taşkent'te Sovyet Halk Komiserliği İş Komiseri olarak atanır. Temmuz 1918'den bolşevizm karşıtı Rus güçleriyle görüşmeler yapmak üzere Aşkabad'a gönderilir. 22 Temmuz 1922'de beyaz muhafızlar tarafından öldürülür.

Türkistan temsilcilerinin Hokand şehrindeki müzakereleri devam ederken ve kongre Türkistan'ı özerk bir cumhuriyet olarak ilan ederken, 8-13 Aralık 1917 tarihlerinde Orenburg şehrinde eski Sahra Genel valiliğine bağlı Türkistan'ın Kazak Türkleri kongresi yapılır ve 13 Aralık 1917'de Alaş-Orda Özerk Cumhuriyetini ilân eder ve onun hükümetini seçer. Alaş-Orda hükümetinin kendisini iç meselelerinde özerk kabul ettiği ve bu doğrultuda hareket ettiği bilinmektedir. Kongre, Alaş partisinin en önemli kurucularından olan Ali Han Bökey Han'ı hükümet şefi ve Halil Abbas'ı da vekili olarak seçiyordu. Alaş-Orda hükümetinin yönetiminde bulunan toprakların çok geniş bir bölgeyi içine alması nedeniyle, Alaş-Orda yönetimi, batı ve doğu idaresi şeklinde ikiye ayrılır. Bökey Han, hükümet şefliğinin yanı sıra yönetim şehri Jetitam'da (=Semipalatinsk adını taşıyan şehrin adı 1917 kongresinde Alaş olarak değiştirilmişti.) Alaş-Orda'nın doğu bölgeler sorumluluğunu da üstlenmişti. Halil Dostmuhammedoğlu da batı sorumluluğunu üstlenmişti. Halil Dostmuhammedoğlu batı bölgesinin hükümet yetkilisi idi ve bu yöreleri Ural bölgesinden yönetmekte idi. Alaş-Orda özerk hükümeti, Bolşevik ve Beyazrus muhafızların yanı sıra müstakil politik güç olarak günümüz Kazakistan sınırlarının büyük bir bölümünde etkindi. Ruslar kadar güçlü olmasa da, yine de Kazaklar üzerindeki etkisi çok büyüktü. Bilindiği gibi Türkistan (Hokand) ve Alaş-Orda (önce Orenburg'da daha sonra Jetitam = Semipalatinsk'de) özerk hükümetleri demokratik ve federatif bir Rusya'nın içinde kalmak istiyorlardı. Bu, her iki Cumhuriyetin özerklik açıklamalarından da kolayca anlaşılabilir. Alaş-Orda hükümetinin Eğitim ve Kültür Bakanı olan Ahmet Baytursun, Ocak 1918'de Moskova'da milliyetler ile ilgili Halk Komiseri olan Stalin ile bir görüşme yapar. Stalin, Umum Rusya Sovyet hükümetinin Kazak-Kırgızların (O zamanlar Kırgız adıyla Kazaklar ve Kara-Kırgız adıyla da Kırgızlar nitelendirilmekte idi.) hükümetini tanıyacağını taahhüt eder. Ancak Stalin aynı zamanda Semipalatinsk'teki "İşçi, Asker ve Çiftçi Temsilciler Konseyine bir telgraf çekerek Alaş-Orda'ya karşı eylemlere girişilmesini emreder. Aynı teşkilata 28 Ocak 1918'de yeniden bir telgraf çeker ve şunları talep eder: "Şu anda burjuva milliyetçileri ile antlaşma masasına oturmak zorundayız. Bütün imkanlar seferber edilsin ve şehirlerde 20-30 kişilik gruplar oluşturularak Alaş-Orda'yı protesto etmek için önlemler alınsın." İşçi, Asker ve Köylü Delegeler Konseyi" Stalin'e Kazaklar arasında kendisinin istediği türden bir proleterya bulunmadığı haberini iletir. Stalin bu defa "hiç olmazsa Kazak şehirlerinden 15-20 kişilik sıradan insanlar seçiniz ve bunların adına Sovyet hükümranlığını ilân ediniz.." (33) şeklinde bir emir gönderir. Bunun üzerine konsey, hayvan alım satımı için Semipalatinsk civarından şehre gelen okuyup yazması olmayan aşığı yukarı 22 ile 25 arasında Kazak'ı caddelerden toplarlar. Bunlara ikramda bulunur, birtakım Ruslar konuşur ve doğru dürüst bir eğitim görmemiş kişilerce de konuşulanlar tercüme ettirilir ve bütün bu ikramların karşılığı olarak on-

(33) Hayit, *Die nationalen* (29), S. 94-95

lardan bir parmak mührü istenir. İşte böylece “Kazak Halkı Adına” Alaş-Orda’ya karşı mücadele için “demokratik bir protokol” düzenlenmiş olur.

Rus Şurası, hemen Şubat 1918’de “Kazaklar Adına” Alaş-Orda’ya karşı Semipalatinsk’de bir protesto eylemi gerçekleştirir. Bu eyleme Stalin’in aradığı türden tek bir proletar Kazak dahi katılmamıştır. Ayrıca Kırgız bölgesi denen (Kazak yerleşim bölgeleri) yerler, kızıl muhafızlar (Bolşevikler) ile beyaz muhafızlar (bolşevizm karşıtı Ruslar) arasında meydan savaşları olmuştu. Alaş-Orda, Rusya’nın çarpışan bu iki gücü arasında hareket etmek zorundaydı. Rusya’nın Sibiryaya hükümeti ile (Admiral Kolçak’la) irtibata geçmeye çalışılır. Ancak Sibiryaya hükümeti tarafından Alaş-Orda ile birlikte hareket etme teklifi reddedilir⁽³⁴⁾. Buna rağmen Alaş-Orda hükümeti, Rusya’nın birbirleriyle hunharca savaşan iki gücü arasında kendi millî konumunu yani hükümet etme kabiliyetini güçlendirmek istiyordu. Ne Sovyet Ruslar’ı (Kızıl Ordu) ne de bolşevizm karşıtı Ruslar (beyaz muhafızlar) 1918/20 yıllarında Alaş-Orda hükümetini kendisini feshetmesi için zorlayabilecek güçte değildi.

Alaş-Orda hükümetinin özellikle Ural ve Turgay bölgelerinden, teşkil ettiği kendi millî askerî birliklerini hazır bir şekilde bulundurduğu bilinmektedir. Sovyet Rus tarihi kaynakları, bu hükümetin beyaz muhafızlardan yardım aldığını ya da en azından onlarla sıkı bir ilişki içinde olduğunu⁽³⁵⁾ –gerçeklerle hiçbir ilgisi bulunmadığı halde– iddia eder. Hatta, Bolşevik Kızıl birlikleri Goloşçekin’in komutasında ve süvari alayı da Tungaçin’in komutasında olmak üzere 18 Mart 1918’de Alaş-Orda hükümetine ilk ateşi açarak hükümeti Semipalatinsk şehrinde kovarken, ilk olarak 22 Ekim 1918’de Alaş-Orda’nın bütün faaliyetlerini yasaklayanlar da yine beyaz muhafızlardı. Artık Alaş-Orda faaliyetlerini Semipalatinsk dışında sürdürmek zorunda kalır.

(34) Gerhard vo Mende, Der nationale Kampf der Russland Türken, Berlin 1936, S. 146: “Sibiryaya hükümeti ile bir bağlantı kurulamadı. Hükümet, 1916’daki Kırgız (=Kazak) ayaklanmasını bastıran General Ivanov Rinov’un baskısı üzerine, Kazaklar’a silah sevketme teklifini reddetti. Olzscha-Cleinow, Turkestan, Leipzig 1942, S. 387: “Sibiryaya hükümeti Alaş-Orda’ya yardım etmeyi, bolşeviklere karşı mücadelede Ruslar’ın Kırgız (=Kazak) lardan yardım almaya ihtiyacı olamaz gerekçesiyle reddetti.

(35) S.N. Pokrovskiy ve diğerleri, Istoriya Kazakhskoy SSR, Cilt 2, Alma-Ata 1959, S. 49’da şu iddiada bulunur: “Devrim karşıtı olan burjuvazi beyazmuhafız subayları ve Alaş-Orda taraftarları Sovyet’lere karşı olan mücadelede birleşerek beyaz muhafız askerî birlikleri kurdular ve böylece de Semipalatinsk şehrinde bulunan telgraf ve demiryolu istasyonlarının, postahane, banka ve diğer kuruluşların güvenliğini takviye ettiler.” Baişev (25), S. 131: “Kazak milliyetçileri müdahalecilerle ve beyaz muhafızlarla birlikte hareket ediyorlardı. Kazak Sovyet Ansiklopedisi, Cilt 1, S. 249’da şu iddiada bulunur: “Alaş-Orda birlikleri kızılduduya karşı Dutov’un, Kolçak’ın, Annenkov’un ve başka muhafız komutanların emri altında çarpışıyorlardı.” M.V. Frunze, Izbrannye proizvodeniya, Cilt 1, Moskova 1957, S. 445. Dipnot 62: “Alaş-Ordaların müdahalecilerle ve Kolçak’la ilişkileri vardı ve onları Sovyet gücüne karşı savaşta kullanıyorlardı.” Entsiklopediya. Grajdanskaya voyna i voennaya interventsia v SSSR, Moskova 1985, S. 30’da şu iddia vardır: “Alaş-Orda hükümeti geçici Sibiryaya hükümeti ile askerî ve politik bir antlaşmayı imzalamıştı.”

Rusya'nın kızıl ve beyaz muhafızları, en azından bu büyük, zengin, stratejik yönden uygun bir coğrafi yapıya sahip olan Türkistan steplerindeki yetki paylaşımı hususunda hemfikirlerdi. Çünkü onlar bu bölgelerin kendi kaderlerini kendilerinin belirlenmesine müsaade ederek, Rusya'nın Türkistan üzerindeki hükümlerlik taleplerini boşa çıkartmak istemiyorlardı.

Hokand şehrinde bulunan Türkistan Özerk Cumhuriyeti Hükümeti (Hokand Özerkliği olarak da bilinmektedir), hükümetin merkezî güç tarafından da tanınmasını elde edebilmek için, Petersburg'daki Rusya Sovyet hükümeti ile irtibat kurmaya çalışıyordu. Ancak Rus hükümeti, millî ve bölgesel bütünlük esasına dayanan Özerk Cumhuriyeti tanımamakta ısrarlıydı. Sançar Asfendiyar başkanlığındaki Türkistan yerli işçi ve çiftçi teşkilatının Özerk Cumhuriyetini, Petersburg'daki hükümete yasal temsilci olarak kabul ettirme girişimleri de Rus makamlarınca hiç dikkate alınmıyordu. Mamafih, Türkistan işçi ve çiftçi teşkilatı da, Taşkent'teki Rus (Sovyet) İşçi, Asker ve Çiftçi delegeler konseyini tanımamıştı. Yerli işçi ve çiftçi teşkilatı, Skobelev şehrinde⁽³⁶⁾ kongrenin oybirliği ile aldığı karara göre 27 Aralık 1917'de Rusya'nın Sovyet halk komiserliğine şu telgrafı çeker:

"Sovyet hükümetinden ricamız, Türkistan toprakları üzerinde yabancı unsurlara bilhassa Rusya'nın merkez hükümetine bağlı Rus askerlerine dayanan Taşkent'te kurulmuş olan Sovyet komiserliğini dağıtmasıdır. Aksi takdirde Türkistan işçi ve köylüleri bu meseleyi kendileri halletmek zorunda kalacaklardır"^(36a)

Stalin 5 Ocak 1918'de Rusya'nın Sovyet hükümeti adına Türkistan yerli işçi ve çiftçi teşkilatına aşağıdaki telgrafla cevap verir:

"Şûralar (Sovyet) işçilerinde bağımsızdırlar. Bundan dolayı, Türkistan işçi sınıfı Taşkent Sovyet komiserliğini bertaraf etmek için Petersburg'a müracaat etmek zorunda değildir, bilakis Türkistan işçi sınır söz konusu teşkilatı güç kullanarak ortadan kaldırayabileceğinden emin ise bundan geri durmasın"^(36b).

Stalin, Taşkent'teki tam teçhizatlı askeri diktayı, Türkistan işçilerinin ortadan kaldıramıyacağını çok iyi biliyordu. Taşkent Sovyet komiserliğini "güç kullanarak ortadan kaldırma" önerisi de, Rus Sovyet hükümetinin hunharca planladığı bir provakasyondan başka bir anlam ifade etmiyordu.

(36) Tarihi şehir Sim'in ismi Hokand Hanlığı'nın işgalinden sonra Yeni Margilan ve 1903'te Skobelev olarak değiştirildi. General Mikhal Dmitreeviç Skobelev (1843-1882) Hive Hanlığı'nın 1873'te işgal edilmesinde Ruslar'ın güçlü komutanı idi. Hokand Hanlığı'nın 1873-76 yıllarındaki son işgalinde komutan; 1876'da Fergana vilayetinin Askeri Valisi; 1877-78 yıllarındaki Rus-Türk muharebesinde komutanlardan biri; 1880-81'de Göktepe savaşında Rusya ordusunun komutanı. O, Türkistanlılar arasında "Gözkanlı" general olarak tanınmıştır. 1907'de onun şerefi için Sim (=Yeni Margilan) şehrine Skobelev adı verildi. Sovyetler 1924'de bu şehire Fergana adını verdiler. Sovyet Rusya devrinde Skobelev ismi 7 yıl devam etti. Bu ise, Çarlık ile Sovyetlerin isim akrabalığının olduğunu gösterir.

(36a) M. Çokay, *Muhtariyatdan İstiklalga*, "Yaş Türkistan", 1930, Nr.13, S. 9

(36b) Lenin i Stalin o Sredney Azie, Moskova 1941, S. 163

13 Aralık 1917 Özerkliğe Karşı Taşkent'te Sovyet Hunharlığı

Türkistan Müslümanları için özerkliğin ilan edildiği gün sevinç günüydü. Her tarafta şenlikler yapılıyor, caddelerde insanlar birbirlerini "muhtariyet mübarek olsun" diyerek kutluyorlardı. Caddelerde, bürolarda ve kışlalarda Ruslar suskundu. Onlar Müslümanların sevinçlerini paylaşacak durumda değillerdi. Müslümanlar özerkliğin ilanından sonra tek bir Rus'a bile ne kızdılar ne birisini itip kaktılar ne de birisine bir kötülük yaptılar. Onlar için özerklik Türkistan'da yaşayan herkes için barış ve yaşama hakkı anlamına geliyordu. Hiçbir Müslüman özerklikten dolayı "Ruslar evlerinize gidin!" demedi. Sevinçli ve güler yüzleriyle Müslümanlar 13 Aralıkta Taşkent'te aynı gün Muhtariyet ilânını kutlamak istiyorlardı. Halk Komiserliği Şurâsı, Münevver Kari başkanlığındaki "İslam Cemiyeti"ne 13 Aralık 1917'de Eski Taşkent'teki özerkliği kutlama ve ardından da cemaatle öğle namazı kılmaya müsaade etmişti. Halk Komiserliği Şurâsı ve İşçi, Asker ve Çiftçi delegeleri Taşkent İcra Komitesi, Müslümanlara bildirimlerini sunmaya izin veriyor ve ayrıca Sovyet makamlarının bu törenlere aktif bir şekilde katılmalarını emrediyordu. Sovyet Halk Komiserliğinin ve İşçi, Asker ve Çiftçi delegeleri Taşkent İcra Komitesinin 12 Aralık 1917 tarihli kararı şöyleydi:

"Sovyet Halk Komiserliği ve İşçi, Asker ve Çiftçi Delegeleri İcra Komitesinin müşterek toplantısında, Hokand kongresinde (kastedilen Hokand'da gerçekleştirilen olağanüstü 4. Müslümanlar kongresidir B.H.) Türkistan için özerklik ilânı münasebetiyle, Müslümanların yaklaşan bildiri meselesi tartışılmıştır. Sovyet Halk Komiserliği ve İcra Komitesi, devrimin kazançlarının sağlanmasını sağlamamış olmasına ve bizzat devrimin devrim karşıtı güçler tarafından tehlikeye düşürülmesine ve böylelikle de Türkistan'ın özerkliği için bir tehlike oluşturmasına rağmen, özerkliği devrimin bir kazancı olarak nitelendirmektedir ve kutlamaktadır. Bundan dolayıdır ki, Türkistan topraklarından otoritenin devrimci demokratların, yani Sovyet İşçi, Asker ve Çiftçi delegelerinin ellerinde toplanması ve başka hiçbir güce müsaade edilmemesi gerekir. Sovyet halk komiserliği ve işçi, asker ve çiftçi delegeleri icra komitesi gösteriye aktif olarak katılmayı kararlaştırmıştır. Üzerine vazife olmayan kişilerce yapılması muhtemel kışkırtmaları önlemek amacıyla, gösterinin sadece şehrin Türkistanlıların yaşadığı bölgede yapılması kararlaştırılmıştır"⁽³⁷⁾.

13 Aralık 1917'de Eski Taşkent'te sayıları takriben 60.000 ile 70.000 arasında değişen Müslüman bir topluluk toplanır ve "Allahu ekber", "Yaşasın Türkistan'ın özerkliği", "Yaşasın Türkistan'a anayasa getiren toplantı", "Yaşasın İslam", "Yaşasın Millet" şeklinde sloganlar atarlar. Kalabalık şehrin "Şeyhantaur" semtine doğru ilerlemeye başlar. Burada yüksek bir konuşma kürsüsü kurulur ve bir de İslam bayrağı dikilir. Tribünlerde gösterinin en yetkili şahsiyetlerinden biri olan Münevver Kari ve Taşkent'den başka şahsiyetlerle birlikte Halk Komiserliği

(37) D.D. Zuev, Ferganskoe Basmaçestvo (1918-1922) Grajdanskaya Voyna, Cilt 3, Moskova 1924, S. 73

Şurası Başkanı Kolesov ve onun vekili Üspenski, Sovyet'lerin şehir komutanı olan General Gudoviç ve diğer Sovyet yetkililer yerlerini alırlar. Sovyet bolşevikleri, Sovyet sosyal devrimcilerinden olan yandaşlarıyla birlikte, Taşkent şehir parlamentosunu Hokand Özerk Cumhuriyetini tanıma kararı almak istemesinden dolayı, özerklik deklarasyonu görüşmelerine başlamadan önce feshederek birçok milletvekilini tutuklamışlardı. Göstericiler, Taşkent'teki Rus komiserlerine Türkistanlıların özerklik ilanında ciddi olduklarını kanıtlamışlardı. Bir grup gösterici de hangi milletten olursa olsun tutukluların serbest bırakılmasını istiyordu. Bunun üzerinde Sovyetlerin şehir komutanı tutukluları serbest bırakıyordu. Serbest bırakılanlar arasında Sovyet hakimiyetini tanımak istemeyen eski geçici Rus hükümetinin sivillerden sorumlu komiseri Graf Dorer ve diğer Çarlık dönemi subayları da bulunuyordu. Türkistanlı millî temsilcilerin konuşmalarında özerkliği islami hayatın bir parçası olarak öne çıkartmaları, Türkistan'da hakimiyetin adım adım Hokand'daki Türkistan Özerk Cumhuriyeti Hükümetine geçeceği intibahı uyandırıyordu. Halk Komiserliği Şurası Başkanı Kolesov ve vekili Gudoviç'in konuşmalarında özerkliği memnuniyetle karşılamaları ve aleyhte tek bir söz dahi sarfetmemeler inanılacak gibi değildi.

Gösteri yürüyüşü öğleden sonra sona ermişti. Bütün Müslümanlar neşeli, yaşlılar dua ederek, gençler şarkı söyleyip dans ederek bir kısmı da suskun bir halde şehrin Orda semtine doğru ilerlemekteydiler. Sovyet halk komiserliği harekete geçmek için tam vaktin geldiğini anlamıştı.

Tören yalnızca Türkistanlıların yaşadığı eski şehirde yapılmak zorundaydı. Rusların yaşadığı yeni şehir bölgelerine girmek daha önceden yasaklanmıştı. Kolesov tören başlamadan önce Gudoviç'le görüşerek ona; "Göstericilerin yeni şehir kısmına girmelerine nasıl engel olabiliriz?" sorusunu yöneltmişti. Gudoviç ise "garnizon savaşa hazır vaziyettedir" şeklinde cevap vermişti. Taşkent kalesinde silahlar atış konumuna getirildi. Kolesov daha sonraları olayı şöyle rapor eder: "1. ve 2. Türkistan alayları silahları ile hazır vaziyette idi. Demir yolu işçilerinden olan kızıl muhafızlar silahlarını hazır bulunduruyorlardı. Beyaz evde (kastedilen eski merkez valisinin sarayıdır B.H.) Kette-Kurgan'da işçi birlikleri hazır bekletiliyordu. Kuşka'lı birlikler de savaş durumundaydı. Arabalar beyaz ev civarında dönüyorlardı. Casuslar ve emir erleri sessiz caddelerde dolaşıyorlardı. Gözcüler ve bekçi birlikleri sürekli etrafı kontrol altında bulunduruyorlardı. Yeni şehri bataryaların, makineli silahların ve tüfeklerin açtığı ateş sonucu bir sis perdesi kaplamıştı. 13 Aralık Müslümanların en büyük bayram günleri, Hazreti Muhammed'in doğum günü. Casuslar 13 Aralık sabahında Türkistanlı süvari ve piyade birliklerinin geldiğini haber verdiler. Onlar otuz bin... altmış bin!"

Gösteriden önce işçi, asker ve çiftçi delegeler meclisinin bütün üyeleri beyaz evde toplandılar. Kolesov, meclisin ve Sovyet halk komiserliğinin bütün üyelerinin kaleden toplanmasını sağladı ve onlara şu haberi verdi:

"Tahliye emri iddiası iki casus haberi ile ileri sürüldü. Birinci haber gös-

tericilerin peygamberin yeşil bayrağını cihat etme gayesiyle taşıdıkları, İkinci haber ise göstericilerin Yeni Şehre, kont Dorer, General Kiyasko ve Albay Rusanov'un tutuklu buldukları hapishane istikametine doğru ilerledikleri şeklindeydi. Bizim için artık her şey apaçıkta.”(38)

Sovyetlerin, göstericilerin Yeni Şehir istikametinde ilerledikleri iddiası tamamen asılsızdır. Gösterinin amacı Türkistan'ın özerklik gününü kutlamaktı. İslam bayrağının taşınması savaş işareti olarak değerlendirilmez, çünkü Müslümanlar için yeşil bayrak İslami bir semboldür. Tutuklular, Müslüman göstericiler tarafından değil, aksine Sovyet şehir kumandanının emri üzerine serbest bırakılmışlardı. Ayrıca Müslümanların Kont Dorer'e ya da diğer tutuklu subaylara karşı bir ilgileri de yoktu. Kont Dorer hapishaneden çıktığında kendisini evi istikametine götüreren bir arabarın içinde bulmuştu. Kolesov, Alman savaş esirlerinden çalışkan, itaatkar Prusyalı emir subayı Ebert'i Kont Dorer'i takibetmekle görevlendirir. Bundan dolayı da kendisini kızıl muhafızların nöbet tuttuğu Salar kanalı (yerliler bu kanala ırmak derlerdi) köprüsünün sonunda bulmuştu. Göstericiler evlerine ulaşabilmek için köprüye geldiklerinde kızıl muhafızlar onlara ateş etmeye başlamışlardı. Toplar gümbürdüyor, mermiler yağmur gibi insanların üzerine yağıyordu. Masum insanlar ölüyor, yaralanıyor, birçoğu da panik içerisinde Salar kanalına atlıyor ve boğuluyorlardı. Hiçbir insan Sovyetler'i ya da Müslümanları tanıyacak, kaç Müslümanın hunharca katledildiğini tesbit edebilecek bir durumda değildi. Ateş etmeye başladığında Ebert köprüdeki koruma birliklerini terketmişti. Ateş etme emrini bizzat vermekle mi görevliydi? Taşkent'teki Sovyet Rus idaresi, yanlarında bir av tüfeği dahi olmayan bu insanları neden öldürmek zorundaydı? Neden Sovyetler (bolşevik ve sosyal devrimci olmak üzere) güvenlik nedeni ile ateş etmek zorunda kaldıklarını iddia ediyorlar? Taşkent'te Sovyet idaresi göstericilerin tribünlerinde bulunmasına ve hiçbir kimsenin onları rahatsız etmemesine rağmen neyin güvenliğiydi bu? Neden Sovyet tarihi barışçı Müslümanlara açılan bu barbarca ve o nispette de trajik saldırıyı gizlemektedir. Cevaplanmamış birçok soru vardır.

Rus Sovyetlerin Türkistan'ın özerkliğine kesinlikle tahammül etmek istemediklerini hatırlamak zorundayız. Onlar, müslümanları hayal kırıklığına uğratmak, dehşete düşürmek ve ihtiraslı, silah tutkunu, eşkıya ruhlı gibi göstererek, hakim güç olma megalomanisi içinde katliamlarına ve masum bir ülkeyi istila suçlarına kılıf arıyorlardı. Rus Hıristiyanların İslam'ın yeşil bayrağını boğa güreşçisinin kırmızı bezi gibi gördükleri bilinmektedir. Fakat neden bu yeşil bayrak Rusya'nın kızıl bayrağını taşıyan bu insanlar için bir tehlike arz ediyordu? Onu, kendi hakimiyetleri için bir tehlike olarak görüyorlardı. Rus Sovyet idaresinin halklara, özellikle de Müslümanlara özgürlük deklarasyonu görmezlikten geliniyordu. Rus Sovyet idaresi de Taşkent'teki yetkililerin hunharlığına ses çıkartmıyordu. Şimdi, Türkistan için hem özgürlük hem de aynı zamanda trajedi anlamına gelen bu gün üzerinde

(38) Voyna v Peskakh, Materialy po istorii grazhdanskoy voyny k XII tomu. Grajdanskaya voyna v Sredney Azii, Moskova 1935, S. 157-158, 160, 163

neden bu kadar ayrıntılı bir şekilde durduğum sorulabilir. Cevabım şu olacaktır: müslümanlara açılan ateş ve bunun neticesinde ölen binlerce insan, güntümüz Sovyetler Birliği için özgürlük maskesi altında cana kıymanın ilk örneklerini teşkil etmiştir. Bazı Sovyet yazarlar bu gerçeği kabullenmektedirler. Bunlardan biri şöyle yazmıştır: "Gösteriye katılanlar üzerine 13 Aralıkta açılan ateş, devrim karşıtı güçlerin provokasyonları neticesinde olsa dahi, bir faktör olarak kalmaktadır"⁽³⁹⁾.

Taşkent'teki Sovyet idaresi de şüphesiz "kahramanlık gösterilerinin" neticelerinden korkmuştu. Bu meyanda örneğin Sovyetlerin savaş komiseri olan Stasikov 13 Aralık'ta şu emri vermiştir:

"Taşkent şehrinde 13 Aralık akşamı saat 7'den itibaren savaş hali ilan edilmiştir. İşçi komitesi Taşkent halkından bu kararın kendilerine tebliğinden sonra kesin bir sükunet istemektedir. Halk gücü kararlarına uymak mecburidir. Halk gücü düzenin bozulması ve devrim düşmanlıkları gibi konularda, silahlı güçler de dahil olmak üzere doğrudan ve kararlı tedbirleri uygulamaktan çekinmeyecektir."

Manifesto münasebetiyle Sovyet halk komiserliği 14 Aralık 1917'de halka ilan ettiği çağrısında özellikle şunları vurgulamakta idi: "Müslüman halkın, özellikle de çalışan Müslüman topluluğun devrim karşıtı komplocularla hiçbir ilgisinin bulunmadığı ve menfur provakasyonların kurbanı olduğu bilinmektedir... Sovyet halk komiserliği, Halkların kendi kaderlerini kendileri tarafından tayin etmek görüşündedir ve ülkenin genel seçim esasına dayalı olarak özerklik ilanı konusunda her türlü çabayı sarfedecektir"⁽⁴⁰⁾. Böylelikle de bizzat Sovyetler, Müslüman göstericilerin Sovyet provakatörlerin kurbanı olduklarını tasdik ediyorlardı. Özgürlük günü ve 13 Aralık trajedisi hakkında sadece birkaç kısa neşriyat⁽⁴¹⁾ bulunmaktadır. Ancak bu kaynaklar da hadiseleri tüm boyutlarıyla vermekten yoksun. Sovyetler şimdiye kadar arşiv materyallerini yayınlamaya müsaade etmediler. Buna rağmen neşriyatlardan, "bunun (göstericilere ateş açmanın - B.H.) Türkistan özerkliğine karşı bolşevizmin müdahalesi"⁽⁴²⁾ olduğu açıktır. Rus Sovyetler özerkliğe karşı ilk adım olarak canavarlıklarını göstermişlerdi. Bunu, Türkistan'ın özerkliğini ortadan kaldırmak için bir güç denemesi takip edecekti.

---

(39) Zuev (37), S. 32

(40) Inoyatov ve diğerleri, Neşreden, Pobeda oktyabr'kaya revolyutsiya v Uzbekistane, Cilt 2, Taşkent 1972, S. 59,64

(41) Manifesto ve Sovyet teşebbüsleriyle ilgili olarak bkz.: M. Çokay, *Dekabir Hatıraları*, "Yaş Türkistan 1932, Nr. 37, S. 1-10; Zuev (37), S. 32, 73; B. (Bulak Başı), *Dekabirnin kaldırgan dağları*, "Milli Türkistan 1952, Nr. 76 A, 23-25; Castagne (29) S. 51'de bir ayaklanma olduğunu iddia eder. Hayit, *Die nationalen* (29), S. 67-68; aynı müellif, *Turkestan im XX. Jahrhundert*, Darmstadt 1956, S. 63-64, a.m., December 13, for Turkestan is a day of freedom and tradgedy. in "The New York Tribune", 13.12.1984; a.g.e., *Islam* (26), Sb. 473-476; Alexander G. Park, *Boishe vsm in Turkestan*, New York 1957, S. 16-17

(42) Benzing (30), S. 21. Mustafa Çokay, hükümet şefi, daha sonraları şöyle yazıyordu: "13 Aralık 1917 tarihi Rus bolşevistlerinin halkımıza ihanet ettiği gündür. Bu günde kardeşlerimizi kallesçe öldürdüler. Bu tarihten itibaren bizimle Rus bolşevistleri arasında resmen kanlı bir savaş hakimdir." "Yaş Türkistan", 1932, Nr. 37, S. 6

Hokand'daki Özerk Hükümetini Ortadan Kaldırmaya Yönelik Rus Hazırlıkları

Taşkent'teki halk komiserliğinin hiçbir şekilde ikili otoriteye (Sovyet ve millî) müsamaha göstermeyeceği anlaşılmıştı. 20-26 Ocak 1918 tarihleri arasında Taşkent'te 76 Rus delegenin katıldığı 4. İşçi ve Asker Delegeler Kongresi yapılır. Diğer güncel meselelerin yanı sıra özellikle Türkistan'ın özerklik meselesi hararetle tartışılır. Kongrede üç fraksiyon -Bolşevikler, Solcu sosyal devrimciler ve enternasyonaller (savaş esirlerinden oluşan komünistler) temsil edilir. Bolşevikler ve sosyal devrimciler millî özerkliğe karşı mücadele etme noktasında hemfikirlerdi. Bu bağlamda, bolşevik fraksiyon başkanı, "devrim ve bolşevik yapıcı"^(42a) olarak ün yapmış olan, işçi ve asker delegeleri Taşkent Sovyet icra komitesinin başkanlığını da yapan Tobolin konuya şöyle yaklaşır:

"Bu andan itibaren özerklikten söz etmek mümkün değildir, çünkü özerkliğin ilk şartı Rus birliklerinin ülkeden geri çekilmesini gerektirmektedir"⁽⁴³⁾. Açıklamasının devamında:

"Bu tasavvuru - özerkliğin oluşmasını- gerçekleştirsek, bu aynı zamanda devrimin zaman içinde batması anlamına gelecektir"^(43a). Taşkentli sosyal devrimcilerin lideri olan N.I. Çernevskiy de olaya şöyle yaklaşır:

"Hokand özerkliği bir efsaneden (Mit) ibarettir, çünkü Müslümanlar gelişimlerinde henüz özerklik kuracak kabiliyete erişmemişlerdir; onlar devrimin tüm kazançlarını da ayakta tutabilecek durumda değillerdir ve bize muhtaçtırlar. Bizim özerk Türkistan'da yaşayan tüm insanları savunacak bir yapıya ihtiyacımız vardır"⁽⁴⁴⁾.

Kendilerini sosyal demokrat işçi partisi fraksiyonu ve Rusya'nın zavallı çiftçileri (bolşeviki partisinin tarihinde ilk defa zavallı çiftçilerden söz edilmiştir) olarak nitelendiren bolşevikler, kongreye Türkistan'ın özerkliği ile ilgili bir karar tasarısı sunarlar. Bu tasarıda şu temel düşünceler savunulmaktadır: "Halkların kendi kendilerini yönetmeleri sadece işçi sınıfının kararına bağlıdır... Bölgede otorite Sovyetlere aittir... Devrimci sosyal demokrat partisi, birtakım Rus ve müslüman devrim karşıtının ülkede proleter bir yapı tesis etmek için kurdukları burjuvazi özerkliğine amansız bir savaş ilan etmiştir"⁽⁴⁵⁾. Sovyet kongresi, 76 "devrimci" şahsiyetin katıldığı oturumda 62 kabul oyuna karşılık 11 red ve 3 çekimser oyla bolşeviklerin karar tasarsını kabul eder⁽⁴⁶⁾. Hokand'daki özerk hükümet ile ilgili

(42a) P. Antropov, Vtoroy kraevoy s'ezd RKP (b) v Turkestanskoy respublike, in "Revolutsiya" (15), S. 20. Tobolin şöyle der: "Türkistan'da ben devrim yaptım."

(43) I.I. Mints, Neşreden, Pobeda sovetской vlasti v Sredney Azii i Kazakhstane, Taşkent 1967, S. 587

(43a) Antropov, Materialy i dokumenty 1. s'ezda Kompartii

(44) Safarov (8), S. 76

(45) Inoyator (40), S. 126

(46) Ş. Urazaev, V.I. Lenin i stroitel'stvo sovetской gosudarstvennosti v Turkestane, Taşkent 1967, S. 189-190

olarak “birtakım Rus” ifadesini kullanmak bir propaganda oyunu olarak nitelendirilebilir, zira Hokand Hükümetinin bir tek Rus üyesi dahi yoktu.

Bolşevikler ve onların sosyal devrimci yoldaşları daha kongrenin kararından önce, kendilerini mükemmellik duygusuna kaptırmuşlardı bile ve bundan dolayı da Sovyetlerin 4. kongresinden önce şu açıklamayı yapmışlardı; “halk otoritesi halkın refahı için sıkıntıları göğüslemektedir ve politikalarını sabırla ve yolundan sapmadan sürdürmektedir. Bundan dolayı da özerklik hareketini kendi kontrolü altına almaktadır. Sadece Sovyet gücü gerçek halk gücüdür”⁽⁴⁷⁾. 4. Sovyet kongresinin 23 Ocak 1918’de aldığı fakat ilk olarak 30 Ocak’ta kamuoyuna duyurduğu kararı, Hokand’daki Türkistan millî hükümetinin bütün imkanlar kullanılarak bertaraf edilmesini ve üyelerinin tutuklanmasını öngörüyordu. Buna ilaveten, Hokand’daki özerk hükümetin askeri danışmanlığını yapan eski Çarlık dönemi Rus albaylarından Çanişev devrim karşıtı idi ve bundan dolayı da millî hükümete askeri danışmanlık yapıyordu. Bazı Rus kaynakları hatalı olarak onun Türkistan Özerk Hükümetinde savaştan sorumlu bakan olarak görev yaptığını iddia etmekte. Çünkü o millî hükümetin tek bir birliğini dahi düzenlememiştir. Sovyetlerin bu taktiği Hokand’daki millî idare içinde şaşkınlığa ve telaşa neden oldu. Bunun üzerine Hokand polis şefi Ergaş, Çanişev’i tutuklamak istediye de, kızıl muhafızların Hokand şehrini kuşatmasından sonra esir alındı ve 1918 Şubatında Skobelov (=Sim) kalesinde kurşuna dizildi.

Millî hükümeti devirme kararı, Sovyet kızıl muhafızların gelecekteki eylemleri için de bir dayanak olmuştu. Taşkent’teki Sovyet Ruslar’ı, Rus Kızıl Ordusunun 18 Ocak 1918’de Orenburg şehrini istila etmesinden ve Rusya ile Türkistan arasına demiryolu bağlantısı kurmasından sonra Rusya’dan yardım alabileceklerini zannediyorlardı. Taşkent’teki bazı Ruslar savaş becerilerine güvenerek Hokand şehrine saldırarak oraları istila etmeye ve daha sonra da hükümet yetkililerini tutuklamaya karar verirler. Taşkent, Sovyet halk komiserliği 12 Şubat 1918’de bu tarihten itibaren Fergana bölgesinde harb hükümlerinin uygulanmasını karara bağlamış, aynı zamanda Sovyet karşıtı her tür silahlı ya da silahsız eylemler, gösteriler ve toplantılar yasaklamıştır. Ayrıca harb hükümlerine uyulmaması halinde top ve makineli tüfeklerle cevap verilmesi emredilmiştir.

Sovyetler daha 1918 Şubatında millî özerk hükümete karşı askeri operasyonlar düzenlemeye başlarlar. Şubat ortalarına kadar Hokand kenti civarına Semerkant’tan, Skobelev’den, Andican’dan, Namangan’dan Kızılkıya’dan kızıl muhafız birlikleriyle Ermeni “Daşnaksutyun” birlikleri toplanır. 18 Şubat’ta savaş komiseri Perfilev’in komutası altında Taşkent birliği Hokand’a ulaşır. Hokand kalesi kızıl muhafızların kontrolündedir. Rus birliklerinin Hokand’ı istilasından çok kısa bir süre önce, Özerk hükümet, Mulla Baba liderliğinde bir heyeti kaleye gönderir ve Albay Zayçenko’dan kaleyi hükümete devretmelerini talep eder. Zayçenko he-

---

(47) Mints (43), S. 581

yetin bu talebini reddeder ve heyet kaleyi terkederken ateş açılarak heyettekileri öldürtür. Bu hareket, Sovyet idaresinin anormal davranış biçimlerini ortaya koymasından önemlidir. Silahları dahi bulunmayan barışçı bir heyeti vurmak gerekmezdi. 30 Ocak 1918'de Sovyet Ruslar Hokand'ın Yeni Şehir bölgesinde, demiryolu istasyonunun yakınında Efim Babuşkin'in liderliğinde şehri fethetmek üzere devrim savaş komitesi kurarlar. Bu komitede Berber Mumin Şakiroz adlı bir de Türkistanlı vardı. Sovyet Rusya birliklerinin Fergana bölge kumandanı, Skobelev şehrinde ikamet eden ve sözde Türkistanlı devrim karşıtlarına karşı mücadelede sadakati ve cesaretinden ötürü 1918 başlarında Sovyetlerin Taşkent savaş komiserliğine atanan Osipov Taşkent'ten, Hokand şehrini fethetmek için her türlü tedbiri alarak birlikleri Hokand etrafında toparlama emri alır.

Sovyetlerin Hokand'daki devrim savaş komitesi, Şubat başlarında özerk hükümetin kendi kendini feshetmesini ve polislerinin silahlarını teslim etmesini talep eder. Hükümet şefi Mustafa Çokay bu talebi reddeder. Bunun üzerine devrimci Ruslar kalede biraraya gelerek millî hükümete karşı girişimleri görüşürler. Taşkent'ten komiser Pagonin de gelir. Kale kumandanı ve komiser Pagonin Hokand'ın Eski Şehir kısmının bombalanarak yerle bir edilmesinde mutabakata varırlar. Hokand'ın Yeni Şehir kısmından Sovyet işçi ve çiftçileri başkan vekili Demis Avvakinov, Eski Şehir bölgesini bombalanmasının doğru olacağını savunuyordu. Devrimcilerin 19 Şubat 1918'de kaledeki toplantılarında Avvakinov şu açıklamada bulunur:

"Şundan eminiz ki, biz bugün saldırmazsak onlar yarın bizi dağıtacaklardır. Ergaş'ın yeşil sancağı neden taşıdığı biliniyor olması gerekir." Kale kumandanı şu açıklamada bulunuyordu:

"Benim kanaatimce düşmanın gücü bizimkinden yirmi kat daha fazladır. Düşmanlarımız step insanları olduklarından kayıplarına rağmen yine de saldıracak olurlarsa bizim toprakları sağladığımız üstünlük tersine dönecek ve basit silahlarla mücadele etmek zorunda kalacağız... Hokand şehri top atışlarıyla imha edilmelidir. Şu anda toprak için yeterli miktarda cephaneye sahibiz. Şayet acele eder ve silah kullanırsak o zaman biz kazanırız."

Taşkent'ten gelen özel komiser Pagonin bu teklifi benimser⁽⁴⁸⁾. Toplantıda hazır bulunan Taşkent halk komiserliği meclisinden savaş komiseri Perfilov, Eski Şehir bölgesinin tüm imkanlar kullanılarak fethedilmesi ve özerk hükümetin kurulması gerektiğini savunuyordu.

Kızıl muhafızların taarruzundan önce Hokand'da dokuz gün boyunca Hokand'ı savunanlar (Türkistanlılar) ile Hokand'a saldıranlar (Ruslar) arasında savaş görüşmeleri yapıldı^(48a).

(48) Nikolai Nikitin, *Hokand vakıası*, "Eto bilo v Kokande", adlı eserden tectüme edilmiştir, Roman, T. Rustamov, Taşkent 1969, S. 95-96

(48a) Tursunov, Neşreden, *V Boyakh za Sovetskuyu vlast' v Ferganskoy doline*, Taşkent 1957, S. 62

Kızıl muhafızlar ve Ermeni Daşnak Sutyun Birlikleri (Daşnak) 20 Şubat 1918'de bütün silahlarıyla (toplar, makinalı tüfekler, obüsler) Hokand'ın Eski Şehir bölgesine ateş açmışlardı. 21 Şubatta bolşevik savaş birikeri şehri işgal etmişlerdi. Hükümet üyeleri şehirden kaçmak zorunda kalmışlardı. Millî hükümetin 30 çalışanı ve danışmanı tutuklanarak daha sonra (Şubat sonlarında Mart ayının başlarında) idam edilmişlerdi. Türkistan polis şefi Ergaş 20 Şubat 3.15'den beri takriben 150 silahlı adamıyla hem sayıca hem de silah yönünden kendilerinden üstün olan Rus ve Ermenilere karşı savaşıyordu.

Bu Türkistanlıların tarihinde Rus emperyalizminin yeni müstemlekeci üslubu olan bolşevizmle ilk silahlı karşılaşmasıydı. Sovyet Ruslar'ı Türkistan özerkliğine ortadan kaldırma hedeflerine ulaşmışlardı. Bununla birlikte Türkistanlıları millî özerklik hayallerini unutmaya ve her tür özerklik fikrinden uzak durmaya zorluyorlardı. Onlar için artık tek bir çıkar yol kalmıştı, o da Türkistan'ın bağımsızlığı için mücadele etmek.

Hokand'daki barbarlıklar üzerinde durmadan önce, Rus Sovyet idaresinin daha önceden söz verdiği halkların kendi kaderlerini belirleme haklarından vazgeçtiğini hatırlamak zorundayız. Bu konu ile ilgili olarak, millî özerk hükümetin dramatik bir tarzda yağmalanışına şahid olan W. Dopuomadov'a sözü vermek isabet olacaktır. O, 1918 yılında "Özgürlük Bayrağı" (Znamya Svoboda) adlı gazeteye şu anlamda açıklamalarda bulunuyordu:

Sovyet Halk Komiserliği ve Sovyet İşçi ve Asker Delegeleri, problemi (kastedilen millî problemdir B.H.) kesinlikle çözmeye muktedir değillerdi. Sovyet halk komiserliğinin demagojik, aldatici (dviliçnaya) ve değişken politikaları bir yandan bütün halklara Rusya'dan ayrılarak kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesini tavsiye ederken, diğer taraftan ekilmiş tohumlar filiz tutmaya başlar başlamaz etrafı kan gölüne çevirmektedir⁽⁴⁹⁾.

Burada sadece Lenin'in müslümanlara milyonlarca nüsha halinde çoğalttırarak dağıttırdığı çağrını hatırlamak yeterli olacaktır. Bu çağrısında Lenin, Müslümanları bütün Müslüman ülkelerdeki Avrupalıları kovmaya çağırıyordu. Bu çağrı unutulamazdı. Özerklik hakkında Sovyet işçi ve asker delegeleri meclisinde çok konuşuldu. Kongrelerde bu düşünce göklere çıkartıldı, fakat aynı zamanda bu tür konuşmaların ardında bir hilenin ya da söylenmemiş bir gerçeğin bulunduğunu herkes hissediyordu.

---

(49) Bkz. Alekseenkov, (29a), Derleme, Cilt Nr. 1, Taşkent 1928, S. 24

Hokand'da Sovyet Ruslarının Barbarlığı ve Ermeni Canavarlığı

İstila sırasında Hokand kentinin başına neler geliyordu? Sovyetlerin savaş operasyonları nisbetince Hokand'da vahşet işleniyordu. Bu dramatik dönemin şahitleri ve araştırmalar vasıtası ile işlenen vahşet hakkında bir fikir sahibi olabilmekteyiz. Rus hücum birliğinin kumandanı olan Moyses Kuzmin Şkarupa 7 Şubat 1918'de Hokand'a vardığında şunları rapor eder:

"Bu birlik geceyansında şehre vardığında burada sükunet hakimdi. Caddelerde hiçbir insan yoktu. Bu birlik (140 askerle birlikte 4 top arabası, dört makineli tüfek ve silahlarla birlikte bol miktarda cephaneden oluşmaktaydı) daha sonra Ermeni Daşnaksutyun partisinden 120 askerle güçlendirildi. İlk olarak 11 Şubatta bir taraftan Rus ve Ermeni birlikleriyle diğer taraftan da Hokandlı milislerle savaş görüşmeleri yapıldı. Onsekiz Şubatı on dukuza bağlayan gece kızıl birlikler şehre saldırdı.

Şkarupa raporunun devamında şu ifadelere yer veriyordu:

"Birliklerimiz şehri üç taraftan çember içine almıştı. Karşı koymanın (Hokand milisleri - B.H.) bir anlamı yoktu, ancak özerkçiler bizi savaşa zorluyorlardı. Muharebe oldukça zorluymuştu. Caddeler mütemadiyen el değiştiriyordu. Sonsuz ateşler başlamıştı... Şehir üç gün boyunca yanmıştı"⁽⁵⁰⁾.

Garnizondan 12 topla ateş ediyorlardı. Bilinçli bir Avusturyalı savaş esiri olan ve Kızıl Ordunun Hokand'a saldırısı sırasında Skobelev şehrinde bulunan Fritz Willfort bir görgü tanığı olarak Skobelev kentinde özerk hükümetin devrilmesinden sonra kızıl askerlerin işledikleri vahşeti şöyle anlatıyor:

"İstasyona birden Hokand istikametinden takriben 25 vagonlu üst üste sıkışmış Rus askerleriyle dolu bir tren geldi. Açık vagonlarda sahra toplar, obüsler, makineli silahlar ustaca kamufle edilmişti. Vagonlardan biri askerler ve onların ganimetleriyle doluydu; diğer vagonlarda atlar, sığırlar ve çocuklar istif edilmişlerdi. İki yolcu vagonunda başlarında Osipov'un bulunduğu tepeden tırnağa kadar silahlı kızıl askerler vardı. Neler olmuştu? Rusların Hokand şehrine şimşek gibi çaktıkları, şehirdeki Sartlar⁽⁵¹⁾ arasında korkunç bir katliam gerçekleştirdikleri, şehrin Eski Şehir bölgesini yerle bir ettikleri ve ateşe verdikleri, Müslüman hükümetin tamamını ortadan kaldırdıkları haberi bir anda ortalığa yayılmıştı. Müthiş bir ganimet, Hokand bankasının tüm altın stoku Kızıl askerlerin eline geçti. Sart'lardan öldürülmemeleri karşılığında en az 46 milyon ruble gasp edilmişti.

Hemen toplar ve atlar boşaltılmaya başlandı. Osipov'la birlikte diğer kızıl askerler araba ile şehre girerlerken ganimetlerini bir an önce emin bir yere götürmenin telaşı içindeydiler.

(50) Zevelov, Neşreden, Za Sovetskoy Turkestan, Taşkent 1963, S. 95; B. Hayit (5), S. 244

(51) Çar dönemi kültür politikası, Türkistan'da şehir ahalisinin "Sart halkı, Sart dili" olarak göstermek çabasında bulundu. Çünkü Türklüğü inkâr etmek niyetindeydi. Hayit (5) S. 162-163.

Yeni bir dönemin başlayacağı beklenmekteydi. Ancak bunun nasıl olacağı önceden tahmin edilemezdi. Görünüşe göre herkes mutlu bir halde evlerine çekilirken, galip olarak evlerine dönen askerlerin ardından perişan bir halde küçük devriye birlikleri gelmeye başladılar ve bunlar çarşıya ulaşıp ulaşmaz bütün Sart'ları toptan kurşuna dizdiler. Çarşıda hiçbir şeyden haberi olmayan bu masum Sartlar, daha önceleri Cizzak'da olduğu gibi tam Ruslar'ın dışlerine göre evlerine konulmuşlardı ki, Ruslar işlerini izlenmeden tamamlayabilsinler. Karanlık çökünceye kadar silah atışları da gittikçe fenalaşmaktaydı! Sart tarafı da mecburen ateşle cevap veriyordu ki, bu da Ruslar'ın haklı olarak bütün yerlileri gebertebileceği düşüncelerini kuvvetlendiriyordu. Ardından Cizzak'taki 1916 Temmuzunu andıran bir gece yaşanıyor. Skobelev'in bütün caddelerinde ateşli muharebeler yaşanıyor ve topçu birlikleri de kaleden çarşı bölgesine ölüm saçıyor. Çiğliklar, mınıtlar, bilinmeyen itişme sesleri, bir anda linç edilme ihtimalimizin olmasından dolayı terkemediğimiz kışalarımıza kadar gelmekteydi"(52).

Safarov kızıl askerlerin Hokand'daki uygulamasını şöyle tasvir eder:

"6 Şubatı 7 Şubata bağlayan gece (19/20 Şubat) Hokand bir ateş denizine dönmüştü. Şubatin yedisinde(20) yağmalamalar ve hırsızlıklar korkunç boyutlara varmıştı. Hırsızlıkta en çalışkan olanlar da ermenilerdi. Eski Şehir bölgesinde bütün iş yerleri, mağazalar, ticarethaneler, bankalar ve evler yağmalanmıştı. Bankaların ve ticari firmaların kasalarına girilerek bütün paralar aşırılmıştı. Yağmacılar, çaldıkları servetleri arabalara (tahta arabalar) yükleyerek istasyona ve kaleye taşıyorlardı. Orada yabancıların bu servetleri paylaşıyordu. Bu arada malları taşımak için hamallara ihtiyaç duyuyorlardı. Hamal bulabilmek için de yine şehirden ve köylerde Sartlara gidiyorlar ve onları yağmaladıkları bu malları taşımaya zorluyorlardı. Yağmacılar, atları olmayan Sartilardan yükleri sırtlarında taşımalarını istiyorlardı. Hokand'da olan olayların tasviri Hokand hükümetinin resmî bir bildiri idiye de belgelerden, raporlardan ve baskına katılanların anlatımlarından dolayı -tamamen gerçeği ifade etmektedir"(53).

Kızıl askerlerin ve Ermeni Daşnaksutyun birliklerinin (bazı kaynaklarda ve halk dilinde kısaca daşnak denmektedir) baskını sonucunda 10000'den fazla Müslüman öldürülmüştür(54).

Görgü tanıkları, savaş esnasında hem Ruslar'ın hem de Daşnak taraftan Ermenilerin barbarca hareket ettiklerini belirtmektedirler. İlk olarak Ermeni birliği çarşı merkezini ateşe verir. Daha sonra bütün Eski Şehir bölgesi yanmaya başlar. 21 Şubatta yangın 15-20 km.'den görülebilecek hale gelir. Yangın takriben 15

(52) Willfort (6a), S. 145-146

(53) Safarov (8) S. 80

(54) Bkz. Castagne (29) S. 236; Benzing (30), S. 22 Hayit, Sovjetrussischer (26), S. 19; Muhtar Şamagdiev, Oçerki istorii grajdanskovoynı v Ferganskoy doline, Taşkent 1961, S. 54; B. Hayit (1), S. 146. Park'a (41) S. 21 göre 14000'den fazla insan öldürülmüştür.

gün sürer, Şehirde yangını söndürmek için insan kalmamıştır. Şehri ceset kokusu sarar(55).

Daha önceden de değindiğimiz gibi, bunca insanın ve bu tarihi şehrin telef olmasında Ermeniler ve Ruslar eşit miktarda katkıda bulundular. Hatta kalan askerlerin, Ergaş'ın komutasında 20 Şubatta şehri terk etmesine rağmen kızıl birliklerin şehri ateşe vermeleri anlaşılacak gibi değil. Bütün saldırganlar sarhoş muydu, yoksa Hokand millî hükümet milislerinin şehri savaştan bolşeviklere terk etmek istememelerine mi kızmışlardı, ya da barbarca davranarak Müslüman topluluğun gözlerini mi korkutmak istiyorlardı, bilinmez; ama şu var ki, kızıl askerler Hokand olayından sonra takip edilme korkusunu hep yaşadılar.

Ermeni fanatiklerin oluşturduğu Ermeni Daşnak Partisi daha Birinci Dünya Savaşı'ndan önce aktif halde çalışıyordu. Parti, Birinci Dünya Savaşı sırasında da Çarlık hükümeti saflarında Osmanlı İmparatorluğuna karşı savaştı. 1917 Şubatından sonra sosyalist Ermeni olduklarını ileri sürerek Sovyet Rusları ile (bolşevik, menşevik ve sosyal devrimciler) birlikte çalışmaya muvaffak olurlar. Parti, devrim karşıtlarına karşı Sovyetlerle birlikte mücadele etmek istediğini duyurur ve böylece Taşkent'teki Sovyet idaresinden hemen Şubat devrimi akabinde kendi askeri birliklerini kurma hakkını elde eder. Semerkand kentinde de Daşnak Partisinin açılmasına müsaade edilir. Ermeni Daşnak birlikleri 1917 sonu itibarıyla 520'si Fergana Vadisinde olmak üzere 1300 askerden oluşmakta idi(56). Özellikle Fergana Vadisindeki bu askeri birlik, Kızıl Ordunun kin dolu yardakçısı idi. Rus birliklerine oranla azınlıkta idi, ancak Türkistanlılara karşı girişilen askeri operasyonlarda işlediği vahşetlerden dolayı imtiyazlı birlik konumunda idi. Ermeniler Rus müstemlekeçilerin bir parçası olarak Türkistan'a gelmişlerdi. Onlardan çoğu yerli halkın dillerini bilen ve onlara gaz yağı satan tacirlerdi. Bazı Sovyet yazarların Daşnakların işledikleri mezalim hakkındaki raporları, dönemin görgü tanıklarının haberleriyle tamamen örtüşmektedir. Bir Sovyet tarihçisi raporunda şunları ifade eder:

Sonra Sovyet birliklerinin sancağı altında dokuz gün boyunca şehri yağmalamışlardı. Şehrin on bölgesinden insanları kelimenin tam manasıyla doğramışlardı. Cellatlar kurbanlarına hayvan gibi muamelede bulunuyorlardı, erkeklerin kollarını ve bacaklarını, kadınların ise göğüslerini kesiyorlardı. Çocuklar ise çadırlarla(57) parçacıklar haline getiriliyorlardı Daşnaklar, Suzak Hokand-Kışlak, Bazarkorgan köylülerini kökünden kazımışlardı. Buna ilaveten Fergana Vadisinde 180 köy tahrip edilmişti... Daşnak haydutları 1918 yılında ve 1919'un ilk çey-

(55) Neşreden B. Abdurazzakov ve diğerleri Türkistanda uluğ Oktaybr sotsialistik revoljutsyanın ğalabasi, iştirakçılarınıg hatıra topları, Taşkent 1958, S. 429

(56) Mints (43), S. 593

(57) Çadı: Elle kullanılan, 120 cm uzunluğunda, yem malzemesi olarak saman ve yoncaları kesmeye yarayan keskin ve ağır çelik bıçakları bulunan bir sap doğrama aletidir.

reğinde, yerli halktan Margilan'da 7000, Andican'da 6000, Namangan'da 2000 (burada Eski Şehir tamamen ateşe verilmiştir) ve Bazarkorgan ile Hokand-Kırlak arasındaki köylerde takriben 4500 insan öldürmüşler”(58).

Kızıl Ordu içindeki Ermeni Daşnak birlikleri özellikle Namangan kentinde de vahşetlerini sergilemişlerdir. Gençlik yıllarımda sohbet evlerinde (gephana) ve kendi ailerinde sıkça bu insanların Müslüman halka karşı davranışlarını dinlemişimdir. Ermeni askerleri her yaştan kadına ve kıza tecavüz ediyorlardı. Cinsel tatminlerinden sonra kurbanlarının başlarını kesiyorlardı. İçlerinden bazıları da 4 yaşından 15 yaşına kadar olan erkek çocuklarına tecavüz eden eşcinsellerdi. Evli kadınlara kocalarının yanlarında tecavüz ediliyordu. İzzetinefis sahibi silahsız erkekler Ermeniler'e karşı elleriyle saldırdıklarında derhal öldürülüyorlardı. Nihayet evli kadınlar uysallaştırılmak için bilinçlerini kaybedinceye kadar dövülüyorlardı. Meme çocuklarının başları kılıçla kesiliyordu. Kesilmiş çocuk başlarını kılıçlarının başlarına takıyorlar ve caddelere fırlatıyorlardı. Bu arada birçok Türkistanlı kadın kendi kendisini öldürmüştür. Daşnak ve kızıl askerlerin en mühim işi, yağmalanmış malları tasnif ve depo etmektir. Bunun için de amele konvoylarına ihtiyaç duyuyorlardı. Bu konuda oldukça mucit sayılabilirlerdi. Her defasında 40-50 kişilik kadın ve erkekten oluşan grupları ikişer kişilik sıraya sokarak yükledikleri yağmalanmış malları istedikleri yere kadar taşıyorlardı. İdam edilmiş Türkistanlıların cesetlerini gömmek yasaktı. Cesetler sadece her caddede belirli bir yere toplanmak zorundaydı. Elli yaşlarında bir Türkistanlı kadın bir Ermeni ile birlikte onun Rus Şefine (naçalnik) suçsuz insanları neden öldürdüklerini ve insanlara karşı neden böyle barbarlık yaptıklarının sorar. Onlardan biri şöyle cevap verir: “Bizim size yaptığımız, gaddar Timurlenk'in bizim ülkelerimizde yaptıkları ile karşılaştırıldığında, çocuk oyuncuğu durumunda kalır. Şayet sizler bize şartsız itaat etmezseniz, daha fazlasını da göreceksiniz. Şimdiye kadar 12 Ermeni (Mart 1918'de) ve beş Rus öldürdünüz, bunun karşılığında biz sizden sadece yaklaşık 2000 kişi öldürdük.” Bunun üzerine kadın sormaya devam eder: “Siz de insansınız, sizin de anne babanız vardı, onlardan sadece öldürmeyi mi öğrendiniz?” Ve kadın hemen öldürülür.

Yaşlı insanlardan 1930-34 yılları arasında ne Ruslar'ın ne de Ermeniler'in (onlar kışlalarda ya da özel evlerde beraber yaşarlardı) kana susamış cinayetlerinde ayık olmadıklarını, hep sarhoş olduklarını dinlemiştim. “Devrimci askerler” Namangan tren istasyonu yakınlarında 60 Türkistanlı kıza topladıkları bir genel ev kurarlar. Kızlara öyle eziyet edilir ki, erkekler tuvaletlerini yaptıktan sonra kızlara popolarını temizletirler. Üç kız bu tür aşağılanmayı ve sapıklığı hazmedemeyerek yedi askeri öldürmüştür. Bunun üzerine genel evin 60 kıza da kurşuna dizilmiştir.

---

(58) Şarnagdiev (54), S. 56

Kızıl Ordu birliklerinin (Rus ve Ermenilerden) hangi sınıftan olursa olsun kendi milletlerinden olanları kollamaları ve bunun karşılığında Türkistanlılara bir tür hayvan muamelesi yapmaları sadece onlara özgü bir hususiyettir. Konuyla ilgili birçok Rus neşriyatı vardır. Bunlardan birinde işgal sonrası Hokand kenti şöyle anlatılır:

“Daşnaklar şehre vardıktan sonra, bütün Ermeni yiyecek maddesi satıcıları, şarap satıcıları, berberleri, kasapları ve diğer tacir grupları koyu “devrimci” oldular ve Daşnaklara katılarak şehri kırıp geçirmeye başladılar”⁽⁵⁹⁾.

Hokand'daki milli özerk hükümetin yıkılışından basmacı hareketinin başlamasına kadar, Fergana Vadisindeki Türkistanlılar bolşevik Rusların ve Daşnak Ermenilerin ardı kesilmeyen terör ruhlarıyla ve yağmalama hırslarıyla başbaşa kalmışlardı. Bu arada Sovyet bolşeviklerinin Türkistanlılara karşı savaşta Daşnak Ermenilerini cepheye sürmeleri oldukça ilginçtir. Kızıl Ordu askerleriyle Daşnak birliklerinin birlikte hareket etmeleri, özellikle çok cüzi miktarda da olsa Türkistanlıların Sovyet Partisine ve devlet görevlerine girmelerinden sonra Sovyetlerin bolşevik görevlileri arasında da huzursuzluk yaratmaya başladı. Daşnaklar devrim karşıtlarına ve millî burjuvaziye karşı mücadelede Sovyet bolşeviklerin gerçek müttefikleri idi. Ancak eylem yaptıkları yerlerde kendilerini tamamen bağımsız hissediyorlardı, hatta silah yoldaşlarına karşı kendilerini daha üstün görüyorlardı. Bu hareket yasaklanana kadar yerli halka karşı canlarının istediği gibi davranıyorlardı. Basit Türkistan halkı, Ermenilerin bu yüz kızartıcı davranışlarına karşı tepkilerini ne Taşkent'de ne de Moskova'da ifade edemiyordu. Ancak 1919'da Türkistanlı Bolşevik Parti yetkilileri Taşkent'de ve Moskova'da milletlerinin çektiklerini anlatarak Daşnakların silahtan arındırılmasını talep edebilmişti. Bunun için, Türkistanlılar ile Sovyet rejimi arasında bir bağlantı sağlamak amacıyla Taşkent ve Moskova tarafından kurulmasına müsaade edilmiş olan TKP Merkez Komitesinin Müslümanlar-Bürosunu, kalkan olarak kullanmışlardı. Bu itibarla Müslüman Bürosunun Başkanı Turar Rylskulov öne çıkar ve Sovyet makamlarının Daşnak Ermenileri ile işbirliği yapmalarından dolayı yerli halk arasında güvenilirliliğinin kalmadığını belirtir. Türkistan Komünist Partisi Haziran 1919'daki kongresinde şu açıklama yapar:

“Türkistan Hükümeti, Müslüman-Bürosunun talebi ve Fergana komünistlerinin teklifi üzerine Daşnaktsutyun partisi ile olan ilişkilerinin kesilmesine ve partinin askerî birliklerinin dağıtılmasına karar vermiştir”⁽⁶⁰⁾.

Oysa Türkistan'da Daşnak Partisi Mayıs 1919'da yasaklanmıştı bile⁽⁶¹⁾. Ama Daşnak birliklerinin tamamen silahtan arındırılması ancak 1920'de sağlanabildi.

(59) *Revolutsiya v Sredney Azii glazami musul'manskikh Bolşevikov*, published by the Society for Central Asian Studies, Reprint Series Nr. 3, Oxford 1985, S. 54

(60) *Revolutsiya* (59), S. 27

(61) *Mints* (43), S. 593

Sovyet idaresi, Daşnaklarla beraber çalışmayı bütün fraksiyonların onayı ile onaylamış ve bunu memnuniyet verici olarak nitelendirmişti. Bunu, Semerkand'dan gelen Daşnak partili bir vekilin TKP'nin 1. kongresindeki (17-21 Haziran 1918) açıklamasından anlayabiliriz:

"Yoldaşlar! Daşnaksutyunların yerel kongreleri adına bu yüce toplantıyı selamlamama müsaade ediniz. Onların faaliyetleri, onların sosyal devrime karşı can gönülden sadakatleri bizlerin gönüllerini sardı (polonila naşi duşi); bizler sizinleyiz ve en kötü anlarda bize güvenebilirsiniz. Sizlerin devrim ruhu bize daha yakındır. Biz sizlerle organik bir bağ içerisindeyiz. Bizim millî edebiyatımıza bakınız, Ermeni şarkılarımızı dinleyiniz, hep özgürlüğün kuzeyden geleceği inancını ve Rus demokrasisine olan güvenin ifadesini bulacaksınız. Yoldaşlar! Ermeni milleti çok acı çekmek zorunda kaldı. Bizim amansız düşmanımız olan (zakljatyje wragi) Türkler, nerdeyse tamamızı (pogolovna) yok etmiştir; 30 milyon Ermeni'den 10 milyon dahi kalmamıştır (öyle mi?! - B.H.).

Bizler Çarlık despotlarına da (Satrap) katlanmak zorunda kaldık...

Rus devriminin başlangıcından bugüne kadar Ermeni halkı Rus proleteryanının yanında olmuştur... Yoldaşlar! Yüzyıllardır savaş deneyimleri olan savaş birliklerimiz, bir işaretinizle sizinle birlikte hareket edeceklerdir." (...) Alkış! (...)

"Kongrenin hükümet partisi ve Türkistan Sovyet Cumhuriyeti komünistleri ve bolşevikleri adına size teşekkürlerimizi sunmama müsaade buyurunuz ve Daşnaksutyunun kongresine selamlarımızı iletiniz. Bizler devrimci Daşnaksutyun partisini sizin ifade ettiğiniz konum itibarıyla tanıyacağız ve gelecekte - proleterya hukukunun ve onun ideallerinin gerçekleşmesi halinde sizleri müttefik olarak göreceğiz ve küstah emperyalizmin tehdit etmesi ya da saldırmaması halinde savaş birliklerimizle sizin yanınızda omuz omuza savaşacağımızı bilmenizi isteriz."⁽⁶²⁾ TKP'nin birinci kongresi "Yoldaş Perşin'e Semerkand'daki Daşnaksutyun kongresine kutlama mesajı göndermeyi" kararlaştırır.

Sovyet idaresi Daşnak Ermenilerinin cinayet saldırıları hakkında bilgi sahibi idi Türkistan ASSR'i Halk Komiserliği Meclis Başkanı Karp Eliseeviç Sorokin 1918 ortalarında bunu isbatlıyordu. O, şöyle diyordu: "Daşnaklar masum halka karşı girilen yağmalama ve cinayet olaylarına iştirak etmişlerdir"⁽⁶³⁾. 1925'ten bugüne kadar Sovyet tarih yazımında Kızıl Ordunun ve Sovyet mercilerinin Daşnaklarla birlikte hareket etmedikleri iddia edilir. Bu tür yalanlar inandırıcılıktan uzaktır. Sovyetler, Ermeniler'i (Ermeniler'in tamamı bu vahşete iştirak etmemişlerdir) Türkistanlılara karşı korku aracı olarak kullanıyorlardı. Böylece hedeflerinden ilkinde muvaffak olmuşlardı. Ermeni savaş birliklerinin istedikleri gibi hareket etmeleri, hatta Kızıl Ordu komutanlarının emirlerini uygulamaktan imtina etmeleri ve yerli halk arasında uyguladıkları vahşetle Sovyet hakimiyetinin yayılmasını engellemeleri

⁽⁶²⁾ Antropov, *Materialu* (43a), S. 41

⁽⁶³⁾ Zavelov (50), S. 103

nedeniyle Taşkent'teki Sovyet otoritesi, giderek güçlenen yerel komünistlerin etkisiyle de, baştan aşağı silahlı olan Daşnak partisinden feragat etmek zorunda kalmıştı. Ermeniler'in tamamı silahtan arındırıldı. Fakat takriben 800 Ermeni askeri, Kızıl Orduya alınarak basmacı hareketine karşı kullanıldı.

Hokand katliamı, şehrin tarumar edilmesi, halkın yağmalanması, millî hükümetin kovalanması ve şehri savunanların takibe alınması olayları basmacı hareketinin başlamasına neden olan dış etkenlerdi. Sovyetlerin Hokand'daki askeri hareketleri sırasında hükümetin beş üyesi şehirde bulunmakta idi. Bunlar: Kaledeki Kızıl Ordu kumandanları ile pazarlık yapan (kızıl muhafızlar tarafından 22 Şubat 1918'de öldürülmüştür). Başkan Vekili Şah Ahmed Şah İslam; Hükümet şefi olan Mustafa Çokay; Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Mir Adil; Başbakan kabine Şefi ve İçişleri Bakan Vekili olan Abdurahman Orazay; Tarım Bakanı Hidayat Yurgul-Ağa, Hokand şehrinde idiler. Diğer hükümet yetkilileri Hokand'da değillerdi⁽⁶⁴⁾. Çokay, daha sonraları yazdığı hatıratının 1917 ile ilgili kısmında iki eski Polonyalı Kurmay Subayının özerk hükümete o trajik günlerinde çok yardımları dokunduğunu belirtir. Bu subaylardan biri Savunma Bakanlığının kısım Amiri idi ve onlarla birlikte kaçmıştı. Kaçtıktan sonra yolları ayrılmıştı. Çokay onun adını unutmuştu. Fakat sonradan onun sadakatine olan minnettarlığını ifade ediyordu. Millî özerkliğin emrine amade olan diğer yardımsever Polonyalı Subay Januş Zovsk ise bereket versin vatanına ulaşabilmiş ve daha sonra da Varşova'da yaşamıştı⁽⁶⁵⁾.

Millî hükümet Hokand'dan kovulmuştu. Fakat bir soru cevapsız kalmaktaydı: Neden hayatta kalan diğer hükümet üyeleri Türkistan'ın bir başka yerinde işlerine devam etmemişlerdir? Bu millî elit tabaka, hiç olmazsa bir iki yıl dahi Türkistan'ın millî çıkarlarını illegal de olsa koruyacak ve hürriyetin sözcüsü olarak ortaya çıkabilecek cesarete sahip değilmeydi. Muhtemelen millî hükümetin üyeleri de Hokand trajedisinin şokunu atlatabadan yaşamlarını sürdürdüler. Hokand olayından sonra hükümet üyelerinin akıbeti hakkında resmî bir açıklama yapılmadı. Kızıl Ordu askerlerinin savaşta rollerini öne çıkartmak amacı ile Rus bolşevikleri, emirleri altındaki tüm Sovyet mercilerine hemen 23 Şubat 1918'de "devrim karşıtlarının" (Hokand Özerkliğinin) kızıl askerlerin "kahramanlıklarıyla" ortadan kaldırdığı haberini gönderiyordu.

Türkistan steplerindeki Alaş-Orda Hükümeti, Hokand'ın devrik hükümetinden daha farklı bir siyaset takip ediyordu. Bu hükümet de Sovyet bolşeviklerince Jettitâm'dan (Semipalatinsk) kovulmuştu. Ancak Alaş-Orda davasından vazgeçmiyordu ve çeşitli bölgelerde mücadelesini sürdürüyordu. Hatta bu hükümet, beyazmuhafız (monarşistler) güçleri ile Kızıl Ordu birliklerinin savaş alanlarının tam ortasında olmasına rağmen bazı bölgelerde ve kesimlerde kendi yerel yö-

(64) Bunlar şu zatlardı: Namangan'dan, Nasir Han Tora Kültür ve Millî Eğitim Bakanı; Semerkant'dan Salomon Herzfeld Maliye Bakanı; Savunma Bakanı Ubeydullah Hoca (Aşkabad ile Semerkant arasındaki tren yollarında); İlaş Bakan Abidçan Mahmut Buhara'dan. Blz. Çokay (27), S. 45-46

(65) Çokay (27), S. 45-46

neticilerini atayabilecek durumda idi⁽⁶⁶⁾. Bu arada Sovyet Rusya ile Alaş-Orda arasındaki görüşmeler Alaş-Orda'nın tanınması ile neticeleniyordu. Örneğin Alaş-Orda'nın hükümet şefliğine vekaleten bakan Halil Abbas, Alaş-Orda'nın batı bölgesi hükümet şefi olan Dostmuhammed'e 4 Nisan 1918'de Sovyet Rusya ile görüşmeler yapmak üzere tam yetki verildiğini bildiriyordu. Abbas, 21 Nisan 1918'de Rus halk komiserliği meclisini telgraf çekerek, derhal Alaş-Orda özerkliğini tanıdıklarına dair bir genelge yayınlamalarını talep eder^(66a). 1919 Haziranında Ahmet Baytursun'un başkanlığındaki bir heyet, Kazaklar için özerklik pazarlıkları yapmak üzere Petrograd'a gider. 4 Kasım 1919'da Sovyet İdari Makamları birlikte Türkistan için (örneğin Türkistan cephesi devrim savaş şurası, Sovyet Rusya Türkistan komisyonu, Kırgız-Kazak devrim komitesi) Alaş-Orda taraftarlarına genel bir af ilan etmeyi kararlaştırır^(66b). Alaş-Orda'nın batı bölgeleri hükümeti, 10 Aralık 1919'da Orenburg'da Sovyet hükümetinin vekili olarak Sovyet Kazakları devrim komitesi ile işbirliği yapmanın kuralları üzerine bir görüşme yaparlar^(66c). İşbirliği gerçekleşir. Ancak Sovyet savaş idaresi 11 Aralıkta Alaş-Orda'yı takib etmek üzere Kızıl Orduya bağlı bir devrim savaş komisyonu organize eder^(66d). Bolşevik Ruslar'ı ancak 1920 Mayıs'ında Alaş-Orda'nın legal faaliyetlerini durdurmaya muvaffak olur⁽⁶⁷⁾. Bundan sonraki aşamalarda Alaş-Orda silahlı eylemler yerine muhalefetini Sovyet rejimi içinde kültürel, diplomatik ve siyasî bazda sürdürmeye devam eder^(67a). Bunun aksine Hokand özerkliğinin son bulmasından dolayı Sovyet Rusya hakimiyetine karşı Türkistan silahlı mücadelesi de filizlenir. Bu mücadele sadece millî özgürlük için sürdürülüyordu. Hokand özerkliğinin sonu aynı zamanda millî mücadelenin başlangıcı olmuştur.

(66) Hasan Oraltay, Alaş. Türkistan Türklerinin Millî İstiklal Parolası, İstanbul 1973, S. 35

(66a) Mints (43), S. 623

(66b) Izvestiya Akademii Nauk Kazak SSR, Seriya Obşçestvennikh Nauk, 1990, Nr. 4, S. 7

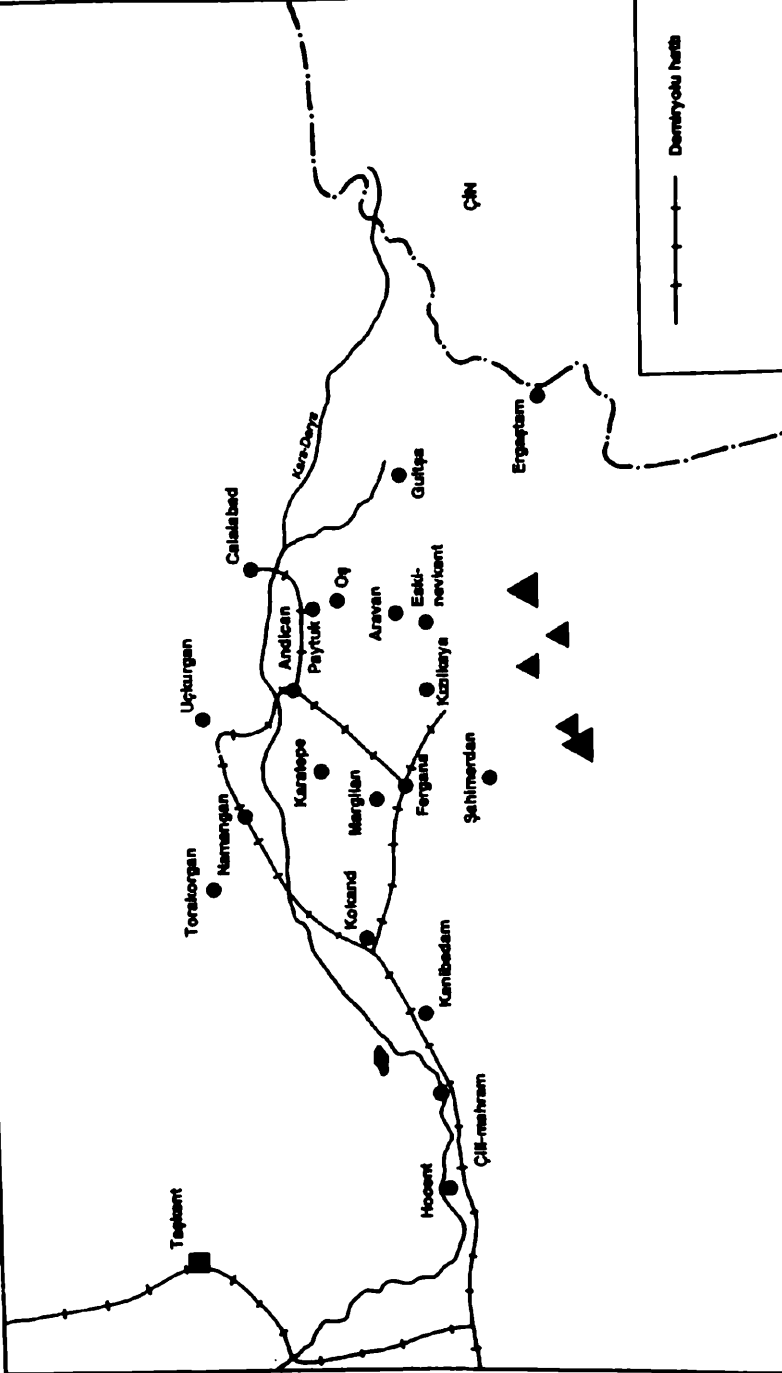
(66c) Z. Mindlin, Kırgız I Revolyutsiya in "Novy Vostok" 1924, Nr. 5, S. 229

(66d) G. N. Mel'nikov, Oktyabr'v Kazakhstane, Alma-Ata 1930, S. 37

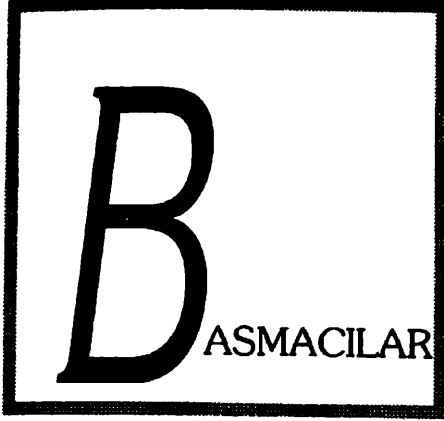
(67) Kazak Sovet Ensiklopedisi, Cilt 1, S. 249

(67a) Kazakistan Komünist Partisi Sekreteri Goloşçekin 1927'de Alaş-Orda'nın Komünist Parti ve devlet mekanizmasındaki faaliyetlerini şöyle rapor eder: "Savaş Kolçak'la birlikte hezimete uğratılan Alaş-Orda taraftarları, kendilerini gizleyerek Sovyet organlarına ve Komünist Parti'nin içlerine kadar girdiler ve burada pis işlerini sürdürdüler... Alaş partisi, kitleler halinde partiye girerek burada parti yönetmeliğinin de ardına gizlenerek kendi Alaş-Orda fikrini devam ettirdiler. Onlar, Türkistan'daki devrim karşıtlarıyla ve onların Orenburg'daki, Alma-Ata'daki, Semipalatinsk'deki ve diğer şehirlerdeki şubeleri ile birleşiyorlardı... Gençliğe ve basına hükmetmek ilk vazifeleri idi. Yoldaşlar, burada alıntı yaptığım bütün dökümanlar tasfiye edilmiş devrim karşıtı teşkilatlarından olan milliyetçi Baytursunov'un sözleridir. Yine şu anda tasfiye edilmiş olan Tinişbayev'in, Ermakov'un ve Dostmuhammedov'un devrim karşıtı, milliyetçi teşkilatları hâlâ varlıklarını sürdürmektedirler... Milliyetçi Omarov, Baytursunov'un partiye girmeyen hareket adamlarını partiye (Komünist Partisi'ne) sokabilmek için onları sürekli tahrik ettiğini söylemişti... Baydildin, konuşmasında 1. Saidvakasov'un Orenburg'dan Semipalatinsk'e gelmesinden sonra, Sovyetlerin durumunun kötüye gittiği ve Türkistan'da basımcılığın sürekli güçlendiği ve herkesin değişiklikler için hazır olması gerektiği şeklinde söylentiler dolaştığını belirtmişti. Tam metin için bkz. : F.I. Goloşçekin, Desyat'let proydennikh i predstoya şçle zadeçi, Alma-Ata 1930, S. 13-18

1918-1921 YILLARINDA FERGANA VADISİNDEKİ HÜRRIYET MÜCADELESİNİN MERKEZLERİ

II. BÖLÜM
**BASMACI HAREKETİNİN
BEŞİĞİ FERGANA VADİSİ**

Basmacı Hareketinin Beşiği Fergana Vadisi

Fergana Vadisinin Tabiatı ve İnsanları

Fergana Vadisi Türkistan'ın incisi olarak bilinir. Takriben 80000 m² büyüklüğünde, doğudan batıya yaklaşık 300 km. uzunluğunda ve denizden yüksekliği ortalama 900 metredir. Bu vadi, kuzeyde Çatkal ve Kurama, doğuda Fergana ve güneyde Türkistan ve Alay dağlarıyla kaplıdır. Batısı dağlık değildir ve buradan Açlık Bozkırı'na (Mirzaçol) geçit vardır. Alay, Çatkal ve Ketmen-Tepe vadilerinden Fergana Vadisi'ne direkt geçit vardır. Ayrıca Fergana Vadisi'nden Tanrıdağ ve Pamir dağlarına da direkt geçilebilir.

Bu vadi Türkistan'ın bahçesi, güllerin vadisi olarak da bilinir ve bu açıdan da Türkistan vadilerinin ekonomik yönden en zengini ve tarım yönünden en müsait araziye sahip olanıdır. Türkistan'ın ikinci uzun nehri olan (Amu Derya'dan sonra) eskiçağ Yunan edebiyatında Yaksart olarak bilinen Sir Derya (2529 km uzunluğunda) Fergana Vadisinde başlar. Bununla birlikte Fergana Vadisi'nde toplam uzunluklar 2800 km'yi geçen 6000'den fazla nehir vardır.

Fergana Vadisi ekonomik yönden Türkistan'ın en zengin bölgelerindedir. Bölge kömür, çeşitli metaller, petrol, civa, kükürt, uranyum gibi tabii zenginliklere sahiptir. Vadi ayrıca bir hazinedir (pamuk, ipek, pirinç v.b.). Fergana Vadisi Türkistan pamuk üretiminin geçmişte de günümüzde de merkezidir. Vadiden öteden beri, önceleri Rus İmparatorluğuna sonra da Sovyetler Birliği'ne pamuk sevkedilmiştir. Ruslar Fergana Vadisinde yetişen pamuğun önemini kısa zamanda anlamışlardı ve bu konuda hırsız hayvanlar gibi hareket etmişlerdi. Fergana Vadisinde 1888 yılında 34669 deyatjin(?) alanda pamuk üretimi yapılıyordu. Bu miktar 1916 yılında 378873 desjatine çıkmıştır. 1919'da Türkistan pamuk üretiminin %80'i buradan temin edilmiştir. Rus politikaları yüzünden pamuk üretim sahaları artırılırken tahıl üretim sahaları radikal tarzda azaltılmıştır. Böylece de vadi, Rusya'dan yapılacak olan ekmek ithalatına bağımlı hale getirilmiştir. Bunlardan başka Rus yönetimi vadinin 607000 desjatinlik(?) ziraate müsait arazisini 2399 müstemlekece aileye vermiştir. Bu miktar da vadideki ziraate müsait arazinin takriben %50'sini oluşturmakta idi. Pamuk üretimi Rus bankalarına bağımlı hale getirilmişti. Pamuk üretimi yapan çiftçilerin Rus bankalarına olan borçları 1915-16 yıllarında ortalama 16 milyon Ruble idi. Şayet çiftçiler yıl sonlarında mahsulleri ile bankalara olan borçlarını ödeyemeyecek durumda olurlarsa, o zaman arazilerine Rus bankaları el koyuyordu. Bunun tabii neticesi olarak topraksız kalan çiftçilerin sayısı gün geçtikçe artıyordu. Ortalama 700.000 çiftçi bu şekilde vasıfsız

işçi ya da müstecir durumuna düşmüştü. Özellikle Fergana Vadisinde 1917 yılı öncesinde yerli halkın %95'inin vasıfsız işçi konumuna düşmesinin neticesi olarak, vadede ekonomik yapı büyük bir darboğaza girmişti. Acımasız müstemeleci politikaları ile bu duruma neden olan Rusya ise bölgeye devamlı olarak tahvil sevkedebilecek bir konumda değildi. Bundan dolayı da bölgede açlık ve sefalet günlük hayatın bir parçası olmuştu. O yıl vadede işsiz insan sayısı takriben 750.000 kişiyi buluyordu.

Fergana Vadisi Türkistan'ın en eski kültür bölgelerinden biri olarak bilinir. Çin'li seyyahlar, Davan (Fergana Vadisinin antik dönem adı) halkının Milattan 200 yıl önce pirinç, tahıl, sebze ve yonca ekimi ile uğraştıklarından bahsederler. Vadi, 1.yüzyıldan 4. yüzyıla kadar Kuşan İmparatorluğuna aittir. Fergana Vadisinin o dönemdeki başkenti, M.Ö. ikinci yüzyılda Davan'ın yerine kurulan Kassan şehridir. bir yüzyıl boyunca (5. yüzyılda) vadi tamamen bağımsız kalmıştır. Daha sonra 6. Yüzyıldan 8. yüzyıla kadar vadi Göktürklerin eline geçer. Bu dönemlerde Ahsikent, Kuva ve Navkent şehirleri kurulur. Ahsikent 8. yüzyılda Fergana bölgesinin başkenti olur. Vadi 8. ve 9. yüzyılda Arab İmparatorluğunun doğu bölgesi olarak hükümlanlık sahasına dahil edilir. Vadi 10. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar Samani (10 ve 11. yüzyılda) Karahan (10. - 13. yüzyılda) hükümlanlıkların toprakları olur. Bu dönemde Fergana Vadisindeki Özkent (Özgent, Özman) şehri Karahan hükümlanlığı batı bölümünün başkenti olur. 13. yüzyılın başlarından 14. yüzyılın ortalarına kadar vadi Moğol'ların ve 14. yüzyılın sonlarından 15. yüzyılın başlarına kadar Timur hükümlanlığının toprakları olur. 1405 yılında Timur'un ölümü ile birlikte vadi bağımsızlığına kavuşur, fakat yine de Timur'un varislerine bağımlı kalır.

Timur hanedanlığından gelen ve daha sonraları Hindistan'da "Büyük Moğol Hükümlanlığı" kuran Fergana Vadisi ve Yedisu ülkesinin hükümdarı olan Zuhuriddin Babur, başkentin yerini Ahsikent'ten kendi doğum şehri olan Andican'a alır. Bu kent M.Ö. "Andukan" olarak bilinir ve büyük ipek yolu üzerindeki en önemli merkezlerden biri idi.

Fergana Vadisi 16. yüzyılda Özbek Türklerinden Şeybani Han hükümlanlığına ait olur. 17. yüzyılda Özbek Şeybanî Hanedanlığının yıkılması ile vadi yine bağımsız kalır. Burada Hokand Özbek Hanlığı kurulur. Önceleri Fergana Vadisinde kurulan ve daha sonra 19. yüzyılın başlarına kadar, Pamir ve Tienşan (=Tann Dağı) dağlarından güneydeki Aral ve Balkaş göllerine kadar olan Türkistan topraklarını içine alan bu devlet, 10. yüzyıldan beri coğrafya literatüründe yerleşim birimi olarak bilinen Havakent (=Hokand, Kök-Kan) şehrinin başkent olması nedeniyle, Hokand Hanlığı olarak tarihe geçmiştir. 13. yüzyılda Moğollar tarafından tamamen imha edilen şehir daha sonra 18. yüzyılda Özbekler tarafından yeniden mar edilerek bir kale kenti olarak kurulur. Bu hükümlanlığın asıl desteği Fergana Vadisinin halkı olmuştur.

Ruslar 1852 yılında Aral gölü kıyısındaki Hokand Hanlığı'na bağlı Ak-Mescid kalesine saldırır ve 1853 yılında ele geçirir. Bu saldırı aynı zamanda Hokand Han-

ığı ile Rusya arasındaki savaşın başlangıcı olur. 24 yıl süren savaş neticesinde 1876 yılında, Rusya Hanlığı başkentini ele geçirmeye ve aynı yıl kağanlığı feshetmeye muvaffak olur. Ele geçirilen topraklar Ruslar tarafından Yedisu ülkesi (Sennireç'e), Sir Derya, Fergana ve Semerkant gibi bölgelere ayrılır. Hokand şehrinin işgal edilmesinden sonra, Alay vadisinden Pamir dağlarına kadar olan bölgeyi de çine alan Fergana bölgesi kurulur. Ruslar Yeni Margilan (eski adı ile = Sim) şehrini Fergana bölgesinin başkenti yaparlar. Buna karşılık yüzyıllardır "Batı ve Doğu Türkistan" arasındaki en uygun ulaşım merkezi olan⁽⁶⁸⁾ ve büyük ipek yolu üzerinde aktarma merkezi olarak ün yapmış Hokand kentini Rusya'nın ticaret merkezine dönüştürürler. Böylece Yeni Margilan kenti Rus süngü ve kırıbacının merkezine dönerken, Hokand da ülkenin ekonomik yönden sömürülmesine katkıda bulunmak zorunda kalır.

Fergana Vadisinin halkı ve 1917 yılına kadar Tacik, Kırgız ve Ruslar'ın "Sart" diye adlandırdıkları mutlak çoğunluğu teşkil eden Özbek halklarından oluşmakta idi. Fergana Vadisinin 1916 sonlarındaki nüfusu 2.137.491 kişidir. Vadide yaşayan halk toplulukları birbirleri ile dayanışma içinde yaşardı. Vadinin iklimi (yazları sıcak, kışları çok soğuk, fakat kuru; suni sulama yöntemine dayalı tarımı; hayvancılıkla uğraşan göçebelerin tabiatla olan iç-içelikleri; yerleşik hayat süren halkın tarımla uğraşması ve birbirleri ile dayanışmaları tabii afetlerin aşılmasından ve kendi varlıklarını sürdürmede önemli bir faktör olmuştur. Herkesin birbirine yardım etmek için toplu olarak yardımlaşma ve ücretsiz, karşılıklı yardımlaşma (haşar), vadi halkının dayanışmasının en bariz göstergeleri idi.

Vadi halkı davranışları, düşünce ve hayat tarzları bakımından kendilerine güvenen, fakat mütevazı insanlardı. Birbirleri ile nezaket kuralları içinde ilişki halinde olmaları, günlük hayatın tabii görüntülerindendi. Cesurluk halkın temel karakter özelliği idi. Fergana Vadisi halkı Ruslar'ın işgal gücünü kabullenmek zorunda kalmıştı, ancak Rus müstemlekecilerine karşı hiçbir zaman en ufak meyil göstermemişlerdir. 1918 yılında Andican ve çevresinde gerçekleştirilen halk ayaklanmasında, halkın özgürlük aşkı ve isteğinin bir göstergesi ve Rus hükümlerini açıkça reddetmek için yapılan bir teşebbüs idi.

1890 yılından sonra ilk müstemlekeci Ruslar Fergana Vadisine gelirler. Bunları müteakiben birçok Rus müstemlekeci bölgeye gelir ve 1893 yılında Oş civarında ilk Rus müstemleke yerleşim birimi kurulur. Rus yerleşim birimi sayısı 1900 yılında beşe (2800 kişi ile) ve 1911'de (takriben 10.000 kişi ile) beş defa çoğalır. Fergana Vadisindeki 1916 ayaklanmasına kadar ortalama elli Rus yerleşim birimi teşkil edilir. Rus askerleri, müstemlekeciler ve memurlar yerli halkın hiç kabullenemedikleri kişiler idi. Rus yerleşim birimlerinin, yerli halkta Ruslar'a karşı büyük bir düşmanlığın oluşmasına neden oluyordu.

(68) L.N. Babuşkin, Neşreden, Sovetskiy Sojuz. Özbekistan, Moskova 1967, S. 166

Fergana Vadisinin halkı İslam'a sıkı sıkıya bağlanmıştı. Onlar İslam kanun ve nizamı olan şeriate bağlı samimi, inançlarından taviz vermeyen, Müslümanlardı. Birçok neşriyattan anlaşıldığı üzere Rus makamları ve Rus Hıristiyan kilise temsilcilerinin, İslam öğretisini bölgede yozlaştırmak, değiştirmek ve din adamlarına karşı şüphe uyandırmak için., birçok faaliyet sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamdan alarak, Tatar Başkırtlarından olan Hıristiyanlar, sözde Müslüman din adamı olarak yetiştirirler ve bu kişiler camilerde kendi hükümdarlarına karşı mutlaka itaatkar olmaları gerektiğini vaaz ederler.

1909 yılında Fergana Vadisinde ilk olarak iki şarap satış merkezi kurulur. Bu sayı 1911 yılında 148'e yükselir. Ruslar yerli halkın ahlaki değerlerini zaafa uğratmak için şarap ve votka alışkanlığını müslümanlar arasında yaymaya çalışırlar.

Rus müstemlekeçilerinin bütün Türkistan'da olduğu gibi Fergana Vadisinde de Rus askerî ve sivil idaresi ile çok yakın bir ilişki içinde çalıştıkları ve söz konusu kişilerin yerli halka karşı sınırsız yetkilerle donatıldıkları daha sonraları anlaşılıyordu.

Fergana Vadisi halkı Ruslar'ın kendilerine hükmeden zalim bir güç olduğunu biliyorlardı, ve bu yüzden tedbirli davranıyorlardı. Ruslar, vadi halkının gözünde açgözlü, zalim hükümdarlar ve hesap sorulamayan insanlardı. İşte bu güvensizlik⁽⁶⁹⁾ ve Rusların 1917 yılından sonra Sovyet ideolojisini de bir siper olarak kullanarak yaptıkları vahşet, basmacı hareketinin ortaya çıkmasına neden oluyordu. Taşkent'teki Sovyet komiserliğinin pamuk üretimi ile ilgili politikasında, Fergana Vadisinin halkını büyük bir bilinmezliğe sürüklüyordu. Taşkent'teki Sovyet komiserliği, Hokand kentinin işgal oluşunun yedinci günü olan 28 Şubat 1918'de aşağıdaki yönergeyi uygulamaya koydu.

"Türkistan'daki bütün pamuklar, hangi şartta ve yerde olursa olsunlar, bundan böyle Türkistan bölgesi işçi ve çiftçi hükümetinin malı sayılarak el konacaktır. Bütün Sovyetler ve devrim demiryolu komitesi şu andan itibaren bu yönergeyi uygulamakla görevli sayılarak, bölgedeki pamukların demiryolu istasyonlarına taşınmasından ve istasyonlardan Taşkent'e gönderilmesini düzenlemekten sorumludurlar. Bu yönergenin uygulanışından sözkonusu teşkilatın başkanı sorumludur.

Pamuk sahipleri malların alınmasına karşı koyarsa, derhal buldukları yerde kurşuna dizmek de dahil olmak üzere, her türlü tedbir alınacaktır.

Türkistan Bölgesi Halk Komiserliği Şurası Başkanı: Fedor Kolesov; Sovyet Sekreteri: Pavel Çegadaev⁽⁷⁰⁾.

(69) Zuev (37), S. 26, şöyle ifade eder: "Yerli halk ile Ruslar arasındaki karşılıklı münasebet çok gerindedir ve yerli halk Ruslar'ı işgalci olarak görür."

(70) Zuev (37), S. 30. Inoyatov, Neşreden, Pobeda Oktyabrskoy revolyutsii v Usbekistane, Sbornik dokumentov, Cilt 2, Taşkent 1972, bu bildiri metnini yayınlamıştır. Ancak S. 162'de, belge numarası 220, 2. Mart 1918 tarihli "halk Komiserliği Şurası'nda bir pamuk bölümünün kurulmasına dair" yönerge, 28 Şubat 1918 tarihli yönergeye ilave olarak neşredilmemiştir. Zuev (37) her iki yönergeyi de yayınlamıştır.

Bu yönergeye dayanarak Sovyet Ruslar, kızıl muhafızların da yardımı ile Türkistan'ın her köşesinden, özellikle de Fergana Vadisinde halkın yorganlarına varıncaya kadar bütün pamukları toplamışlardı. Netice itibariyle Ruslar'ın bu uygulamaları, millî mücadelenin Türkistan'da daha hızlı yayılmasını sağlayan önemli bir tahrik unsuru olmuştu.

Millî Mücadelenin Tekamülünde İlk Aşamalar

Polis şefi Ergaş'ın komutası altında Hokand şehrini savunan insanlar, bolşeviklerin galip gelmesinin ardından şehri terketmek zorunda kalıyorlardı. Şehri savunan silahlı ve silahsız olmak üzere 1500 özgürlük mücadelecisinden sadece 60-65 tanesi hayatta kalmayı başarabiliyordu. Hokand'tan kaçan Türkistanlılar dört gün sonra (21-25 Şubat 1918) şehre 20 km uzaklıkta olan Baçir köyüne ulaşabilirler. Sovyet askerleri kaçanları köye kadar takip ederler, fakat Baçir ve çevre köylerin Müslüman halkı, köyün her tarafına İslam'ın yeşil bayrağını asarak, köylerini savunurlar ve Ruslar bir başarı elde edemezler. Sovyet askerleri buranın bir kale olduğu kanaatine varırlar. Hokand şehrini savunanların Baçir'e sığınmalarına iki kişi neden olmuştur. Bu iki şahsiyetin adı da Ergaş'tır. Bu iki Ergaş'tan biri büyük diğeri de küçük olması nedeni ile büyük ve küçük Ergaş olarak bilinirlerdi. Küçük Ergaş 1917 yılında önce otuz arkadaşı ile birlikte, Rus hakimiyetine karşı çıkarak yedi yıl boyunca kendi başına bir çeteci olarak yaşar. Grubu ile hayatlarını sürdürürebilmek için Rus makamlarına ve ticari nesnelere saldırılar düzenlerdi. Kendi halkına en ufak bir zarar vermeyen samimi bir Müslümandı, aynı zamanda. Rus polisinin devamlı olarak takip ettiği Ergaş tek bir kişiyi dahi öldürmemişti. Ergaş 1913 yılında yakalanır ve 20 yıl hapis cezasına çarptırılır. 1915 yılında Andican Rus hapishanesinden kaçan küçük Ergaş, 1916 ayaklanmasına katılır ve 1917 yılının Nisan ayında kendi doğum yeri olan Baçir'e geri döner. Kendisinin ve arkadaşlarının silah alacak paraları olmadığından, Rus polislerin ve Rus bekçilerinin silahlarını çalarlar. 1917 yılı Kasım ayında Ergaş Hokand şehir meclisi tarafından polis şefi olarak atanır. Aynı zamanda 1917 yılı Aralık ayında, Türkistan Özerk Hükümeti tarafından da tanınır. Böylece kendisine anenevi Türk ünvanı olan korbaşılık⁽⁷¹⁾ ünvanı verilir. Ergaş Rusya'nın en acımasız düşmanlarından. Taraftarları ile birlikte Hokand kentinde büyük bir yenilgi almasına rağmen, cesaretini ve ümidini yitirmemiştir. Bu itibarla Baçir'de yeniden teşkilatlanmış Ergaş, Sovyet Ruslar'ına karşı olan mücadelesini sürdürür. Ondan başka şahsiyetler de, özgürlük mücadelesini sürdürmek, Ermeni ve Rus askerlerine karşı savaşmak üzere gruplar halinde teşkilatlanırlar. 26 Şubat'ta Ruslar Baçir'e saldırırlar ve Ergaş ili ta-

(71) Korbaşı kelimesinin kökü kumandan, yönetici, korunulan nesnenin şefi: korghan (kale, yerleşim birimi) ve kor (korunulan nesne), diğer taraftan baş (baş, yani yönetici), (korunulan nesnenin şefi, kale kumandanı, şehrin ya da kalenin korunmasıyla görevli polis şefi). Özgürlük mücadelesinin liderleri bu terimi büyük askeri birliklerin başkanı (kumandan) ya da General anlamında kullanıyorlardı. Hokand Hanlığında bu kelime şehir ya da bölge polis şefinin ünvanı idi. Bkz. ayrıca Radloff, (2), Cilt 2, S. 963

raftarları savunma pozisyonuna geçerler. 27 Şubat 1918'de Ergaş, Baçır'de kızıl muhafızların ateşlerine hedef olarak şehit olur.

Diğer Ergaş'ın da memleketi Baçır'dır ve kendisine uzun ya da büyük Ergaş denir. Bir din adamı olan Ergaş'ın Hokand'daki vaazlarına her defasında takriben 20.000'den fazla Müslüman katılır. Ergaş din kardeşlerini, sürekli Ruslara karşı mücadeleye çağırıyordu. O, Çarlık Rusyanın son bulmasıyla artık, Türkistan'ında özgür olabileceğine inanıyordu. Türkistan'ın da özgür olabileceği fikrini sürekli savunur. Hokand katliamını ve ardından şehrin yağmalanışını gözleriyle gören bir insan olarak, artık kendilerine Sovyet ya da Bolşevik adı takan Ruslar'ın sadece adlarını değiştirdiklerini, ama özlerinin aynı kaldığını müşahade eder. Kendisi Hokand katliamından önce de, Özerk Türkistan fikrinin ateşli savunucularındandı. Bilindiği gibi Hokand kentinde 20. yüzyılın başlarında, 18'i büyük olmak üzere 248 cami ve 16.250 tane ikamet edilen mesken vardı⁽⁷²⁾. 1917 yılında şehirde 382 cami, 40 medrese ve takriben 6000 din adamı vardır⁽⁷³⁾. Camiler, Müslümanların biraraya gelerek millî ve dini meseleleri tartıştıkları, kararlar aldıkları merkez işlevini üstlenmişlerdi. Din adamlarının çoğu milli mücadelenin yükünü omuzlarında taşıyan önderlerdi. Bazı din adamları kan akıtılmasını istemediklerinden, silahlı mücadelenin yersiz olduğunu savunarak karşı çıkıyorlardı. Ancak halk arasında büyük bir taraftarı olan Molla Ergaş, Müslümanların yabancı otoritelere boyun eğerek İslam'ı ve Müslümanları koruyamayacakları görüşünü savunuyordu. Ergaş özgürlük fikrinin savunucusu olarak din adamlarından çoğunun desteğini almıştı.

20 Şubat 1918'de Ruslar ile Türkistanlılar arasında savaş sürerken , iki Rus subayı sözde barış antlaşması için zemin oluşturmak amacı ile Türk tarafından dört saatlik ateşkes talebinde bulunur. Din adamları, bu talebe olumlu cevap verilmesi gerektiğini savunurlarken, Molla Ergaş buna karşı çıkıyor ve şöyle diyordu: "Düşmanlarımız mağlubiyetin eşliğindedir. Şayet derhal saldırırsak zafer bizimdir... Onlara dört saat müsaade verirsek, kaleden bütün cephanelerini taşıyacaklardır ve o zaman bize rahat vermeyeceklerdir. Hepimiz imha olana kadar saldıracaklardır ve sizler bu halk katliamının sorumluları olacaksınız. Sizden istirham ediyorum, bizleri yok etmeleri için onlara bu imkanı sağlamayınız."⁽⁷⁴⁾ Buna rağmen iki saatlik bir ateşkes üzerinde anlaşmaya varılır. Ruslar bu iki saat içinde kaleden getirdikleri silah ve cephane ile şehir içindeki konumlarını kuvvetlendirirler. İki saatin bitiminde ateş etmeye başlarlar. Saldırı, Hokand tamamen harapoluncaya, halkın bir kısmı ölüp geri kalanları da şehirden kaçincaya kadar devam eder. Ergaş'ın olayları önceden tahmin etmesi ve halkı uyarması, onun zekasını ve tecrübesini ortaya koyuyordu.

Hokand'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinin ardından Ergaş'da Baçır'e geri çekilir ve ordan küçük Ergaş ile birlikte Ruslar'a karşı savaşır. Küçük Ergaş'ın şehit

(72) Knyaz V. I. Masalskiy, Turkestanskiy Kray. Rossiya, Cilt 19, St. Petersburg 1913, S. 700.

(73) Mints (43), S. 575. K.I. Malışev , Borba za Sovety v Kirgizii i Turkestane, Frunze 1958, S. 45'de 300 caminin ve takriben 15.000 din adamının varlığından söz edilir.

(74) Muhammed Musa Türkistani, *Kaybolan Vatan Türkistan Faciası*, İstanbul 1981, S. 152

düşmesinin ardından kumandayı büyük Ergaş alır ve böylece "Kor Başı" ünvanını da sahibi olmuş olur. Bunun üzerine Ruslar'a karşı sürdürülen savaşın organize edilmesi görevi Ergaş'ın üzerinde kalır. Ergaş yaptığı faaliyetler ile 1918 yılı Mart ayı sonlarına kadar Fergana Vadisi halkının büyük bir ekseriyeti tarafından tanınır ve sevilir.

Aynı dönemlerde Fergana Vadisinde Ruslar'a karşı savaşan ve kendi başlarına gruplarını yönlendiren takriben 40 Korbaşının basmacı birliği vardır. Bu 40 Korbaşından özellikle aşağıdakiler en tanınmışlarıdır: Mehmet Emin Bek (hem halk ağzında hem de birçok Sovyet kaynağında Madamin Bek olarak bilinir); Şir Muhammed Bek; Aman Pehlivan, Satıbalı Kadı, Namangan yerleşim biriminden Rahmankul; Hal Hoca; Andican bölgesinden Ahundan; Hokand'a bağlı Bavayda köyünden İsmet Korbaşı ; Hokand'a bağlı Urgenç'ten Omar Çoli; Naymança Köyünden Aybalı; Özgent'ten Can Bek Kadı; Andican şehri civarından Parpi Korbaşı; Navkent'ten Muhiddin Bek⁽⁷⁵⁾. Birliklerin liderleri birbirleri ile hiçbir irtibata geçmeden ve ortak bir plan geliştirmeden, her biri kendi başına kırmızı muhafızlara karşı operasyonlar düzenlemekte idi. Şurayı İslam ve Ulema Cemiyeti özgürlük mücadelesini koordineli bir şekilde yürütmek ve kendi başlarına hareket eden Mücahid liderlerini Cemiyetin çatısı altında toplamak istiyorlardı.

1918 yılı Mart ayı sonlarında Baçır'de, kendi başlarına hareket eden ya da özgürlük mücadelesi teşkilatının çatısı altında savaşan takriben 40 Korbaşı biraraya gelerek, milli mücadelenin gelecekte izleyeceği yöntemleri ve idare mekanizmasını tartışırlar. Toplantıya katılan Korbaşılar, Korbaşı Ergaş'ı Emir-ül Müslimân olarak seçerler ve böylece Korbaşı Ergaş en üst yürütme ve emir mercisi sayılır. Yardımcılığına ise Mehmet Emin Bek (Madamin Bek) ve Şir Muhammed Bek getirilir⁽⁷⁶⁾. Bu toplantıda milli mücadelenin hedefleri tartışmaya açılır. Korbaşılar Türkistan'ın tamamını Rus hükümlerinden kurtarmayı, İslamî ve milli geleneklere dayalı bir devlet sistemini kurmayı kararlaştırırlar. Bilindiği gibi Hokand'daki özerk hükümetin Ruslar tarafından ortadan kaldırılması, milli mücadelenin öncelikle Hokand kentini savunmak şeklinde ortaya çıkmasına neden olmuştur⁽⁷⁷⁾. Ancak Tür-

(75) Togan, (24), S. 388; Şamagdiev (54), S. 60

(76) A.I. Kunin, Yujyana Kırgızıya v godı grajdanskoy voynı (1918-20), Frunze 1981, S. 24; Samgdiev (54), S. 62

(77) Safarov (8), S. 80: "Hokandın özerkliğine son verilmişti. ancak böylelikle basmacılığın da temelleri atılmıştı." S. 90-91: "Basmacılık bir yandan "Hokand Özerkliğinin" ortadan kaldırılmasının ve müstemlekeci zihniyetlerin oluşturdukları kargaşanın ve diğer yandan ekonomik krizin atan boyutlara ulaşmasının tabii neticesi olarak kendi kaderini belirleme hakkı şeklinde gün geçtikçe gelişmiştir." S. Muraveyskiy (=V. Lapukhin), Orta Asiyadaki inkılabî hareketin toğnsıda tarihî parçalar, Samarkand - Taşkent 1926, S. 41: "Hokand özerkliği ortadan kaldırılmıştı. Bunun neticesinde Sovyet hükümetine karşı savaş zemini hazır hale gelmiştir. Böylece basmacı hareketi teşkilatlanmasına başlıyordu." Bol'şaya Sovetskaya Entsiklopediya, 2. Baskı, 1950, Cilt 4, S. 286; "Devrim karşıtı Hokand özerkçileri basmacı hareketinin temelini teşkil ediyorlardı." Temiroğlu, *Türkistanda İnkılâb Deuri*, "Yaş Türkistan" (dergi) 1931, Nr. 25- S. 26: "Hokand kentinin imha edilmesinin ardından basmacı olarak nitelendirilen milli ayaklanma başlamıştır."

kistan özerk hükümeti, millî mücadelenin ne gelişiminde ne de teşkilatlanma aşamasında bir etkinlik göstermemiştir⁽⁷⁸⁾. Bundan dolayı da korbaşların devrim özerk hükümetini korumak ya da Türkistan özerk hükümetini yeniden kurmak gibi bir hedeflerinin olmaması anlayışla karşılanmalıdır. Hayatta kalan Türkistan Özerk Hükümet üyeleri özgürlük mücadelecileri ile herhangi bir ilişki içine girmemişlerdir.

Önemli bir Sovyet idarecisi olan, Türkistan kökenli Turar Rıskulov, basmacı hareketinin ortaya çıkışı ve yayılışı hakkında şunları ifade eder:

“Hokand’daki baskının daha izleri ortadan kalkmadan ilk dokuz gün içinde muhtelif yağmalama olayları gerçekleştirilmiştir. Menfaatperest Daşnaklar hemen paraya kavuşmak için şehri temizlemeye karar verirler. Çağımızda mucizeler olmaz, ancak bu fikre inancım devrim ile birlikte her gün yaşayarak değişti. Bu bağlamda Hokand’a Daşnaklar’ın girmesiyle birlikte, bütün Ermeni mağaza sahipleri, şarap tüccarları, berberleri, kasapları ve diğer meslek gruplarından insanlar, gerçek “devrimci” oluverdiler ve Daşnaklar’ın askeri birliklerinin de şehre gelmesi ile birlikte, şehri yerle bir etmeye başladılar. Bütün işyeri, mağazalar yağmalandı, vitrinlerde ve depolarda kıymetli eşyalar alındı ve geriye kalanlar ateşe verildi. Toplu halde öldürmeler ve kurşuna dizmeler gerçekleştirildi. Bu olayların ardından halk, gerçekten özerkçilerin haklı olduklarını, Bolşevikler’in ve Sovyetlerin Allah tanımaz, İslam düşmanları olduğu kanaatine vardı. Diğer taraftan basmacılar mağlup olduklarını kabullenmediler ve Andican’a bir saldırı düzenleyerek 70 silah ve binlerce fişek elde ettiler. Garnizonda bulunan Daşnaklar ise olaydan eskişehir kısmında yaşayan halkı sorumlu tuttular. Garnizon’da kalanlar toplanarak eskişehir kısmında arama yapmayı kararlaştırdılar. Yağmalama, öldürme ve tecavüz olaylarının yaşandığı bu arama tam bir hafta sürdü. Bunun neticesinde Andican’ın eskişehir kısmından binlerce insan basmacı saflarına katıldı. Olayın misillemesini, basmacılar yerli halktan da aldıkları destek ile, 170 askerden oluşan Daşnak birliğini çember içine alarak tek bir kişi bırakmaksızın hepsini öldürerek gerçekleştirdiler. Bu olayın ardından da yerli halk suçlandı ve 170 kişilik Daşnak birliğinin intikamını almak üzere 250 kişilik kızıl muhafız askeri birliği teşkil edildi. Söz konusu birlik, Sovyetlerin bölge komitesi başkanı Salaev’in komutası altında Hokand Kışlak köyüne saldırarak köyü yerle bir etti. Kaçan halk 20 Verst (1 Verst=1600 metre) kadar takip edildi ve tamamı öldürüldü. Bir başka askeri birlik, basmacılarla Suzak köyü civarında karşılaşır. Köy halkı basmacıları nehrin liman kısmına saklarlar bundan dolayı köy halkı tek kişi bırakılmaksızın kurşuna dizilir ve cesetleri bir ay boyunca köpeklere bırakılır. Konovalov’un (daha sonraları Fergana Vadisinde kızıl muhafız birliklerinin kumandanı olur) komutası altındaki Kızıl Ordunun üçüncü askeri birliği Bazarkorgan’a basmacıları takip etmek üzere gider. Bu birlik ilerlerken mümkün mertebe dikkatleri üzerine çekmeden, gizlice ilerlemeyi tercih ediyordu. Bazarkorgan’a vardıklarında orada basmacılarla karşılaşır, 24

---

(78) Temiroğlu (77), S. 11.

saat süren savaşın neticesinde basmacılar savaş meydanından gizlice geri çekilirler. Konovalov, Bazarkorgan'ı terkedişinde, bölgede bulunan Rus müstemlekeci Nikolskoe'yi bölgeyi temizlemekle görevlendirir. Kulaklar (=toprak ağaları) Bazarkorgan'ı 22 gün boyunca "temizlerler." Önce yağmalama, ardından öldürme ve en sonunda hiçbir şey bırakmaksızın herşeyi imha etmek şeklinde eylemlerini tamamlıyorlardı. Erkekler basmacılara yardım ettikleri gerekçesi ile idam edilirken, çocuklar birgün büyüyünce onların da basmacı olma ihtimali var düşüncesi ile kurşuna dizilir.

Müstemlekeçiler halk ile üç defa barış antlaşması yaparlar. Barış antlaşması için ürkek ve çekingen olan halkı biraraya toplayıp ardından Rus çiftçileri tekrar saldırılarına başlıyorlar ve halkı katletmek için ne gerekiyorsa onu yapıyorlardı. En sonunda halkı cesetlerini gömmeleri için çağırıyorlardı. Halk cesetleri toplayıp, mezarların başlarında dua ederek bu dini vazifelerini yerine getirirken, Rus çiftçiler yeniden saldırarak ellerinde bulundurdukları güçlü silahlarla dua eden insanları acımasızca katlediyorlardı. Bazarkorgan'daki bu olayın, Rus müstemlekeçilerin kumandanlarının nezdindeki itibarlarını artırdığı inkar edilemez bir gerçektir. Bu olayların akabinde bütün Rus çiftçileri silahlandırılıyor, Celalabad'da çiftçi ordusunun kurmaylığı kuruluyor ve Fergana Vadisinde 1916 yılında Yedi Su bölgesinde gerçekleştirilenlerin aynısı uygulanmaya başlanıyordu. Daşnaklar'ın ve Kulaklar'ın bu türden eylemleri ve hakkında daha birçok belge ve kaynak sunabileceğimiz Rus idarecilerinin bu konularda takındıkları basiretsiz ve yetersiz davranışlar, basmacı sayısının bölgede artmasına neden oluyordu"(78a).

Riskulov, döneminde bu trajik olayları nisbeten doğru verilerle tasvir ederken ancak Sovyet Ruslar'ın ve Daşnaklar işledikleri bu vahşetin aslında Rus savaş idaresinin özgürlük savaşçılarına karşı uyguladığı stratejinin bir parçası olduğunu söyleme cesaretini gösteremiyordu.

Özgürlük mücadelecileri adım adım Fergana Vadisinin her yerleşim biriminde savaş birliklerini teşkilatlandırırken, Taşkent'teki Sovyet komiserliği milli özerk hükümetini silah zoruyla ortadan kaldırmış olmanın mutluluğu içinde zafer sarhoşluğuna dalmıştı(79). Artık hakimiyetleri pekiştirmek için Türkistan'ın başka bölgelerinde Sovyet Rusya hegemonyası altına sokabileceklerini zannediyorlardı. İşte bu düşünceler, 1918 yılı Mart ayında Sovyet Rusya'nın Buhara kentine ilk askeri saldırganlığını başlatmasına neden oluyordu.

(78a) Revolyutsiya (59), S. 53-56

(79) Fayzulla Hodçæev, K istorii revolyutsii v Bukhare, Taşkent 1926, S. 43: Kolesov Hokand'da eldi ettiği galibliyetin sarhoşluğu ile, aynı şekilde kolay yoldan Buhara Emirliği'ni de hakimiyeti altına alabileceğini zannetmişti."

Buhara Emirliğine Karşı İlk Sovyet Tecavüzü

1917 Şubat devriminin ardından Buhara Emirliği'nde iki farklı politik ayırım söz konusudur. Bunlardan biri, Sovyet Rusya'ya bağlılığını ifade ederek kendi hükümlerini ayakta tutmaya çalışan Emir Said Alim'in yürüttüğü çalışma. Bu itibarla Emir Said Alim, 10 Mart 1917'de Rusya dışişleri bakanına bir telgraf çekerek, kendisinin ve halkının Rusya'yı Buhara'nın ayakta durabilmesi için bir koruyucu ve samimi bir dost olarak gördüklerini ifade eder. Telgrafında ayrıca şunları belirtir: "Bugün, 10 Mart 1918'de Buhara'nın bütün camilerinde Rus askerlerinin galibiyetini kutlayan dua ve ibadetler yapılmasını emrettim."

Kendilerini genç Buharalılar olarak nitelendiren reformistler (cedidciler), Rusya'nın da yardımları ile Buhara Emirliği'nde eğitim ve ekonomik hayatta olduğu gibi Emir ve hükümetinin yardım ve desteği ile devlet yönetiminde de reformlar yapmak istiyorlardı. Cedidciler Şubat devriminden sonra kendi icra komitelerini kurarlar⁽⁸⁰⁾.

Komitenin amacı öncelikle, Ruslar'ın yardım ve desteğini alarak, Emir'i Buhara Emaretinde barışçıl yollarla reformları uygulamaktır. Fakat bunu gerçekleştirmeye gücü yetmeyen Cedid komitesi, reform düşüncelerini devrim yoluyla uygulanmaya karar verirler.

Buhara'daki cedidçi liderler, Rusya'nın Buhara'daki politik temsilciliği (1917 yılı Nisan ayına kadar Rusya'nın Buhara'daki politik temsilciliği şeklinde adlandırılıyordu, ancak daha sonra Rusya'nın Buhara Elçiliği şeklinde değiştirildi.) ile birlikte çalışarak, Emir'i reformların uygulanması için baskı altında tutmaya çalışıyorlardı. Rus politik temsilciliği ise, cedidcilerin görüşlerini Emir'e iletmekle görevli idi. Emir de muhtemelen baskılara dayanamayarak reform yapmayı kabulleniyordu. Ancak Emir ile cedidçiler antlaşma sağlayamadan ayrılmalarna rağmen, Emir 17 Mart 1917'de reformları ihtiva eden bir Manifesto yayınlar. Bunun üzerine vakit kaybetmeden harekete geçen cedidçiler, bir gün sonra, 18 Mart 1917'de Buhara kentinde takriben 5000 ile 7000 kişinin katıldığı ve kızıl bayrakların taşındığı bir yürüyüş düzenlerler. "Kutsal Kent" Buhara'nın caddelelerinde kızıl bayraklar taşıyarak şehrin merkezinde toplanmak hiç kimsenin tahmin edemediği bir davranıştı. Emir takriben 500 askerden oluşan süvari ve piyade askerleri cedidçilerin toplandığı yere gönderir. Göstericiler askerleri görünce gösteri düzenledikleri alandan hızla kaçarlar ve böylece olay ateş açılmadan son bulur. Emirlik hükümeti ortalama 30 cedidçiyi tutuklar. Önde gelen cedidçiler, Buhara kentinden kaçarak, Rus devrimcilerinin ilgisini ve desteğini Emirliğe karşı mücadelede yanlarında bulmak amacı ile, Yeni Buhara'daki (=Kagan) İşçi ve Asker

---

(80) Komite üyeleri: Abdul Vahid Burhan (başkan), Fitrat (Sekreter), Osman Hoca (muhasip), Muhiddin Rifaat, Musa Saidcan, Ata Hoca, Ahmetcan Abdul Said, Feyzullah Hoca, Hamid Hoca. Bkz. Hocasayev (79), S. 18.

Sovyetlerin yanına sığınır. Ceditçiler de kendi aralarında ikiye ayrılıyorlardı. Bir kısmı reformları barışçıl yollarla getirmeye çalışırken, diğerleri reformların ancak silahlı bir ayaklanma ile gerçekleştirilebileceğini savunuyorlardı. Ceditçilerin merkez komitesi Başkanı olan Muhiddin Mansur⁽⁸¹⁾, zor kullanarak reformların uygulanmasına ve Taşkent'teki Sovyet komiserliğinin Buhara'daki ceditçilerinin işlerine karışmasına karşı çıkarak, 1917 yılı Mayıs ayında görevinden ayrılır. Kagan'da siyasî göçmen konumunda olan ceditçiler, Buhara Emirliği'ne karşı sürdürdükleri mücadelede silah kullanmanın gerektiğini savunan yeni bir merkez komitesi seçerler⁽⁸²⁾. Buna rağmen kendi güçleri ile Buhara'da bir ayaklanmayı organize edebilecek güce erişemezler; bundan dolayı da Buhara'daki Rus güçlerine bağımlı kalırlar. Emir'in kararlarını Rus hükümetini kullanarak etkilemeye çalışırlar. Bu bağlamda Emir, 1917 yılı Nisan ayında eski başbakanı görevinden alır ve yerine Nizamiddin Hoca'yı getirir. Ceditçiler bu şahsı reform düşmanı olarak bilirler. Bunun üzerine Genç Buharalılar komitesi, Rus dışişleri bakanına 25 Nisan 1917'de bir telgraf çekerek, bu şahsın göreve getirilmemesi için gereken her türlü girişimin yapılması ricasında bulunurlar⁽⁸³⁾.

Rus hükümetinin reformistlerden yana olduğu biliniyordu, ancak hükümet Emir'e karşı etkili ve güçlü yaptırımlar uygulamaya da cesaret edemiyordu. Emirlik'teki Rus politik temsilciliği oldukça faaldi ve Buhara'da olup biten politik ve kültürel çatışma ve eylemleri anında Rusya'nın dışişleri bakanlığına ulaştırıyordu. Bu bağlamda Rusya'nın o dönemde ceditçileri kullanarak Emirliği tamamen Rus topraklarına dahil etme fikri olup olmadığı bilinmemektedir. Rusya'nın siyasi ajanı Miller, 18 Mart 1918'de, Petersburg'dan gelen 1176 numaralı telgrafa cevaben gizli bir telgraf (nr. 128) çeker ve "Buharalı Yahudiler arasından, ilerici tüccarlardan ve şialardan Buhara'nın tamamen Rusya'ya dahil edilmesini isteyenler var"⁽⁸⁴⁾ der. Bu tür haberler, Rusya'nın Sovyet hükümeti ve Taşkent'teki Sovyet komiserliği için, gelecekte Buhara Emirliği hakkında verilecek kararları etkileyecek olan önemli dökümanlar olarak kabul edilmekte idi.

---

31) Buhara Emirliği'nde en zengin tüccarlardan biri olan Muhiddin Mansur, kendisi ile yine tüccar olan Karavanbaşı Aziz arasındaki rekabet yüzünden Buhara'dan Kagan'a kaçar. Kendisi 1920 yılına kadar Buhara ceditçileri arasında yönlendirici bir rol oynamaz, ancak ceditçilerin hareketini finanse eder. 1920/21 yılları arasında Buhara Halk Cumhuriyeti'nin Ticaret ve Endüstri Bakanlığını yapar ve 1922 yılı Ağustos ayında Merkez İcra Komitesi Hükümeti Üyesi olur. 1930 sonrası yaşantısı ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

32) Yeniden teşkil edilen komitede şu ceditçi liderler bulunuyordu: Abdul Vahid Burhan (başkan), Rahmat Rafik, Fathullah Hoca, Fitrat, Feyzullah Hoca, Tagiev, Fazmiddin Mahsum, Musa Saidcan, Ağdar, Osman Hoca, Ata Hoca, Hacı Mirbaba.

33) İ.İ. Tobolin (Toplayan), Buhara v 1917 godu, "Krasnyy Arkhiv" 1927, Nr. 20, S. 105. Bu makalede Rusya'nın Buhara'daki siyasi temsilciliği tarafından Rus dışişlerine gönderilen birçok telgraf neşredilmesine rağmen, Moskova ve Taşkent'teki Sovyet merkezlerinden Buhara'daki Rus siyasi temsilciliğine gönderilen hiçbir telgraf neşredilmemiştir.

34) Tobolin (83), S. 81

Rusya'nın Sovyet hükümeti başlangıçta, Afganistan'a, İran'a, Hive'ye, Türkiye'ye ya da Kafkas ülkelerine karşı nasıl sadık davranıyorsa, Buhara Emirliği'ne karşı da öyle sadık davranıyordu. Rus hükümeti Buhara ve Hive'deki temsilciliğini "Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yetkili Temsilciliği" şeklinde değiştiriyordu.

Rusya'nın Sovyet hükümeti 12 Aralık 1917 tarihinde Türkistan Sovyet Halk Komiserliğine gönderdiği bir telgrafla Buhara'nın tam bağımsızlığının kabul edildiğini bildirdi⁽⁸⁵⁾. Bu ifadenin gerçekliğinden şüphe duyamayız, çünkü belgenin aslı Taşkent devlet arşivlerinden alınmıştır ve ayrıca İngiltere'nin etkinliğini bölgede engelleyebilmek için Petersburg'daki Sovyetler, doğu halklarını ele geçirmeye büyük önem veriyordu. Diğer taraftan Taşkent'teki Sovyet rejimine karşı bir merkez olabileceği endişesi ile, Buhara emirliğinin bağımsızlığından korkuyordu. Bundan dolayı Sovyetler, Buhara emirliği ve çevresinde Taşkent'teki Sovyet faaliyetlerine destek verecek kişiler bulmaya çalışır. Taşkent'teki Sovyet idaresi ve onların yardımıyla Rusya Sovyet hükümeti, sözkonusu insanları bulurlar. İşte bunlar reformist siyasî göçmenlerdi. Taşkent'teki Sovyet komiserliği Kagan'daki (=Yeni Buhara) Rus İşçi, Çiftçi ve Askerler Konseyi vasıtası ile Buharalı ceditçiler göçmenler ile ilişki içinde bulunuyordu. Kagan'daki Poltoraskiy, Preobrazhenskiy ve Utkin gibi Rus devrimcileri bu olayda çok önemli bir rol üstlenmişlerdi. Radikal ceditçiler emirlik rejimini ortadan kaldırmaya yönelik kendi planlarını Kagan'daki Rus Sovyet önderleri ile tartışırlar. Preobrazhenskiy Genç Buharalılar merkez komitesine, Taşkent'e Halk Komiserliği Şurası'nın Başkanı Kolesov ile Buhara emirliğine karşı silahlı bir çatışmayı görüşmek üzere bir delegasyon gönderilmesini teklif eder. Bunun üzerine Feyzullah Hoca ve Preobrazhenskiy 1917 yılı Aralık ayında Taşkent'e gitmekle görevlendirilirler. Reformcuların merkez komitesi ile Kagan'daki Sovyet liderler Buhara emirliğine karşı silahlı mücadele planları geliştirirler. Buhara'da ayaklanmanın en kısa zamanda teşkilatlandırılması kararlaştırılır. Plana göre, merkez komitesi, Buhara ve Kerki şehirlerinde iki ayrı ayaklanma gerçekleştirecekti ve Buhara'daki ayaklanma gece yarısı aniden başlayacak, gün boyunca hükümet binaları işgal edilecek, Emir ve bakanları tutuklanacaktı. Şayet ceditçileri güçleri yetişmeyecek olursa, "Yoldaş" Kelosov ile irtibata geçilerek demiryolu hattı boyunca güvenliğin kızıl muhafızlar tarafından yapılması sağlanacaktı. Taşkent de silahları ile yardım edecekti. Feyzullah Hoca ve Preobrazhenskiy bu planı Kolesov'a sunduklarında, Kolesov anlatılanların hepsine razı olmuştu. Feyzullah Hoca daha sonra konu ile ilgili olarak şunları yazar:

"Kolesov prensip olarak bizim planımızı onaylamıştı, ancak bize hiç acele etmeden herşeyi yavaş yavaş hazırlamamızı önermişti. Bize Hokand Özerk Hükümetinin teşkilatlanma aşamasını hatırlatarak, onların bağımsız burjuvazi bir Tür-

---

(85) Andrey Artam'eviç Gordienko, *Tvorçeskaja rolsovetskogo gosudarstva i prava v sotsialistiçeskom preobrazovanii Turkestana*, Taşkent 1959, S. 79.

kistan diyerek yola çıkmalarına rağmen milliyetçi ve devrim karşıtı bir Türkistan için birleşmelerini örnek gösterdi. Netice itibariyle bütün faaliyetlerini direkt olarak Taşkent Sovyetlerine karşı yoğunlaştıran Hokand hükümeti, Taşkent'teki Sovyet hükümetine, direkt olarak tehdit etmeyen devrim karşıtı Buhara emirliğinden daha tehlikeli idi. Sürekli irtibat halinde bulunmak kararlaştırıldı. Kolesov, Genç Buharalılara her türlü yardımı yapacağına dair söz vermişti. Onun hesaplamalarına göre iki ay sonra Hokand'daki tehlikenin tamamen bitmesi ile birlikte Buhara'da nihai eylemlere başlanabilirdi⁽⁸⁶⁾.

Sovyet birliklerinin Hokand'daki başarıları Sovyet komiserliğinin moralini düzeltmişti. Taşkent'teki Ruslar, Buhara'daki ceditçilerin de yardımı ile fazla bir kayıp vermeden Buhara'da Sovyet hakimiyetinin kısa bir süre zarfında tesis edilebileceği inancındaydılar. Bu amaç doğrultusunda reformistler, Kagan'daki (Yeni Buhara) Rusya Sovyet hükümeti temsilcileri ve Taşkent Sovyet Komiserliği, Buhara halkının Rus kızıl muhafızlarını ve reformist birliklerini Buhara'da görmekten memnurluk duyacağını ihtiva eden, uydurma haberler toplamaya başladılar. Ceditçilerin merkez komitesi ve Kolesov, Buhara emirliğine karşı silahlı saldırıya 1918 Martında başlamayı kararlaştırdılar. Ceditçiler Buhara'daki ayaklanmayı yönetecek yedi kişilik⁽⁸⁷⁾ bir komite oluşturdular. Kolesov 28 Şubat 1918'de takriben 600 kızıl muhafız ile Kagan'a gelir. Kolesov, ceditçilerin komitesine Kızıl Ordu birliklerinin Emir'in birliklerine karşı savaşmaya başlayacağını haber verir. Bu olay saldırıdan beş gün önce gerçekleşir. İki "kahraman", Türkistan Halk Komiserliği Şûrası Başkanı Fedor Kolesov ve Genç Buharalılar icra komitesi başkanı Feyzullah Hoca, 1 Mart 1918'de Buhara emirine, Kolesov'un dikte ettiği ultiyatomu gönderirler. Ültimatom şöyledir:

"Buhara Emirine!

1- Bu yazımızla Genç Buharalılarının⁽⁸⁸⁾ taleplerini size iletiyoruz ve bu taleplerin hiçbir değişiklik yapılmadan önümüzdeki yirmidört saat içinde yerine getirilmesini rica ediyoruz.

2- Hükümetinizi feshediniz ve onun yerine şu andan itibaren hakimiyet Genç Buharalılar İcra Komitesinin eline geçecek şekilde onları göreve atayınız. Yeni kurulacak hükümeti -sizinle irtibata geçilerek- icra komitesi belirleyecek.

3- Kan akmasını engellemek istiyorsanız bu talepleri tabii olarak kabul ediniz. Şayet bu şartları kabul etmezseniz dökülecek kanlar için siz sorumlu olacaksınız. Bu durumda yapılacak olan bütün eylemler bizim takdirimize kalmıştır. Cevabınız

---

(86) Fayzulla Hodcaev, Izbrannue trudu, 1 Taşkent 1970, S. 134-35

(87) Bu kişiler şunlardı: Feyzullah Hoca, Ata Hoca, Abdulrauf Fitrat, Burhanzade, Agdar, Kari Yoldaş Polat

(88) Genç Buharalar ile Sovyet Rusların talepleri, aslında Emir'in hükümet gücünü reformculara aktararak onların reform yapmalarına imkan sağlamaktan ibaretti.

bizim şartlarımızla uyum içinde olmalıdır. Böyle olmadığı takdirde bunu taleplerimizin reddedildiği şeklinde değerlendireceğiz.

Türkistan Halk Komiserliği Başkanı- Fedor Kolesov

Genç Buharalılar İcra Komitesi Başkanı-Feyzullah Hocaev"(89).

Emir bir cevap gönderir, fakat taleplere açık olarak değinmez. Bunun üzerine 2 Mart 1918'de, demir yolu boyunca mevzilenmiş 2000 Sovyet askeri ile birlikte Genç Buharalıların organize ettiği 200 kişilik birlik Buhara'ya ateş açmaya başlar. Sovyetler, "Buhara Emirinin Mart 1918'de Türkistan Halk Komiserliği Şûrası heyetini öldürme emrini verdiğini ve böylelikle de Sovyetlere karşı savaşı başlattığını"(90) iddia ediyordu. Bu iddialar tamamen aldatmacıdır, çünkü Sovyet komiserliği, Sovyet birliklerinin saldırısından önce kesinlikle herhangi bir heyeti Emir'e göndermemiştir. Hiçbir Sovyet yetkili Emir'in emri üzerine öldürülmemiştir. Sovyet idaresinin kendisi bizzat savaşı başlatmıştır. Sovyet askerleri Emir'in birlikleri ile Buhara'ya bağlı Fatihabad'da karşılaşılır. Savaş yaklaşık on gün devam eder. Kızıl birliklerin içinde, bir zırhlı trene yerleştirilmiş 12 makineli tüfekle birlikte 250 de savaş esiri Avusturyalı asker vardı(90a). Sovyetler ve dolayısıyla da müttefikleri olan reformistler, Buhara Emirliği topraklarında katı bir mağlubiyet almışlardı. Ceditçiler Sovyet idaresine -birliklerin saldırısı ile birlikte- halkın bir ayaklanma başlatacağına dair söz vermişlerdi. Fakat bu olmamıştı. Bunun üzerine Sovyet Rusya idaresi Kolesov'un birliklerini takviye birlikler göndererek destekleme kararı alır(91).

Bizzat Kolesov'un kendisi saldırının Sovyetlerce başlatılmasını ve Sovyet askerlerinin Kagan'a geri çekilerek orada savunma pozisyonuna geçmelerini emrediyordu. Taşkent'teki Sovyet idaresi, Domogatskij'in ve Koluzaev'in komutasında olmak üzere teşkil ettiği ayrı ayrı birlikleri (sayısı bilinmemekte) destek

---

(89) Hocaev (86), S. 143

(90) Gordienko (85), S. 126

(90a) Rudolf Köstenberger, *Mit der Roten Armee durch Russisch-Zentralasien*, Graz 1925, S. 15. Muhtemelen Buhara savaşında kullanılan Alman ve Avusturya savaş esirlerinin sayısı daha da fazla idi. Bu doğrultuda rapor veren kaynaklar: Political Intelligence Department, Foreign Office; Memorandum on political development in russian Centralasia since the revolution (June 27, 1918), India Office Library, C/P and S/10/721, p. 8: "The same informant also states that the German and Austrain prisoners of war again fought on the Bolshevik side, especially in the Buhara campaign. He estimates them at 8000 Germans and 30000 Austrians and regards them, though this seems an exaggeration, as a menace to India. Buhara'ya karşı Sovyet seferi hakkında ayrıca bkz.: Helene Carrere D'encause, *Reforme et Revolution chez les Muselmans de L'empire Russe*. Bukhara, Paris 1966, S.223-38; Aynı müellif, *Islam and Russian Empire. Reform and Revolution in Central Asia* (Yukardaki eserin tercümesi), London 1988, S. 154-59. Sultan B. Cantuarov, *Grajdanskaya voyna v Kirgizii*, Frunze 1963, S. 128, Dipnot 118: "1918 baharında Sovyet askeri birliklerinin Buhara ve Hive'yi Türkistan Cumhuriyeti'ne katmak üzere düzenledikleri sefer başarısızlıkla neticelenmişti.

(91) İnoyatov, Neşreden, *Chronika sobitij velikoy oktyabrskoy sotsialistiçeskoy revoljucii v Uzbekistane*, Taşkent 1975, S. 123. Derhal Semerkant'dan, Çarçoy'dan, Aşkabad'dan, Merv'den ve Kızıl Ravat'dan kızıl muhafızlar takviye olarak devreye sokulmuştu.

vermek amacıyla şehre göndererek, Buhara'daki ilk Sovyet birliklerini tamamen yok olmaktan kurtarmıştı. Türkistan birliklerinin kumandanı 14 Mart 1918'de ateşi keserek Emirlik topraklarından geri çekilmeyi emrediyordu⁽⁹²⁾.

Artık Sovyet birliklerine güvenmiş olan cedidcilerle , Buhara'da bir ayaklanma beklentisi ile hareket eden Taşkent'teki Sovyet idaresi arasında ilk anlaşmazlıklar başlıyordu. Sovyet Rusya ordusunun utanılacak yenilgisi ve neticeleri sürekli konuşulur oldu. Her iki taraf da suçu karşı tarafa atıyordu.

Buhara Emirliği ile Sovyet birlikleri barış antlaşması yaparlar. İki tarafın heyetleri⁽⁹³⁾ Rus literatüründe "Rus ve Buhara Temsilcilerinin 25 Mart 1918'de Kızıl Tepe'deki Antlaşma Protokolü" olarak anılan barış antlaşması üzerinde 25 Mart 1918'de Kızıl Tepe tren istasyonunda mutabakata varırlar. Sovyet hükümeti böylelikle, Buhara Emirliği'nin bağımsızlık haklarını ikinci defa tanımış oluyordu⁽⁹⁴⁾.

Daha sonraları Sovyet propagandası tarafından "Kolesov Macerası" olarak nitelendirilen ve her iki tarafta da sayısız felakete sebebiyet vermiş olan Sovyet Rusya'nın Buhara Emirliği'ndeki askeri eşkiyalığına Kızıl Tepe'deki barış antlaşması ile nihayet verilmişti⁽⁹⁵⁾. Cedidci liderlerden olan şair Sadridin Ayni, "Sovyet birliklerinin geri çekilirken tren istasyonlarının yakınlarındaki yerleşim bölgelerini yağmaladıklarını ve harabettiklerini, Genç Buharalıları tutukladıklarını ve hiç acımadan kurşuna dizdiklerini"⁽⁹⁶⁾ belirtir.

(92) Taşkent'teki savaş komiseri P.A. Domogatskiy'in Buhara'da savaşan kızıl ordu birliklerine verdiği emir şöyle idi: "Bu emri alır almaz savaş durumuna son verilecek, ateşkes esnasında savunma pozisyonu alınarak barışçıl görüşmelere geçilecek. Buhara makamlarının Buhara'da gerçekleştirilecek olan esir değişimine hazırlanılacak. Müslüman yerel halkın barışçıl faaliyetlere iştirakini sağlamak amacı ile normal ilişkiler kurmanın çarelerini arayınız." Bkz. Inoyatov, Neşreden, Pobeda (40), S. 179. Adı geçen eserde Buhara'ya saldırı emrini bildirmemiştir.

(93) Görüşmeleri yapan delegasyon şu isimlerden ibaretti; Sovyet tarafından olanları; V.M. Koplov: Savaş müzakerecisi; A.F. Solkın: Sovyet Türkistan'ının ulaşım komiseri; A.J. Galperin: Yeni Buhara kenti başkanı (=Kağan) ; P.P. Vvedenskiy: Türkistan Sovyet halk komiserliğinin yetkili temsilcisi; Hoca Haydar K. Mirbadalov. Buhara tarafından olanlar; Mirza Salim Parvanaçi, Biy Hoca Abdulrauf Karavanbaşı Aziz, Mir Baba Mirahur, Bkz.Bulleten Sredne AziatskogoGosudarsvennogo Universiteta, Vıpusk 16, Taşkent 1927, S. 96.

(94) Gerhard von Mende, (34) S. 148. Fredrich Marshman Bailey, Mission to Tashkent, London 1946, S. 299: The Bolshevik leader had regufred quite a wrong idea of the strength of Young Bokhara Party and he was eventually obliged to retire and to sign a treaty in March 1918". Eudin Youkoff Xenia and North Carver Robert, Soviet Russia and the East. 1920-1927 Standford University Press 1957, S. 30: "The Turkestan Soviet obliged to sign an agreement with the Emir pleading to sign an agreement with the Emir pleading to refrain from interference in the internal affairs of Bukhara".

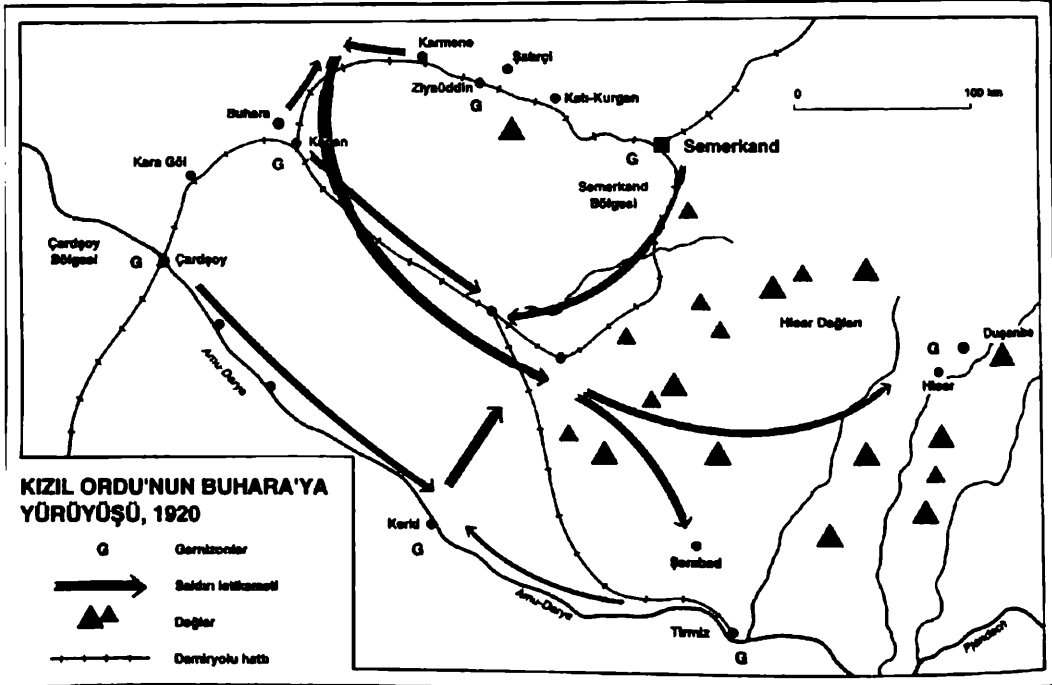
(95) Bulletin (93), S. 95

(96) Sadridin Ayni, Buhara inkılabı için materyaller, Moskova 1926, S. 33. Beş bin Avusturyalı savaş esirinden oluşan askeri birliğin kumandanı olan Stepnov Buhara'da 25000 altın ruble gasp etmişti. O ve birliği Mayıs 1918'de Orenburg cephesine gönderilmişti. Paraları savaş veznesine vermeyince kurşuna dizilmişti. Bkz. Köstenberger, Sechs Jahre in Turkestan, 2. Baskı Graz 1925, S. 43. Buhara'dan Sovyet birliklerinin geri çekilişinde üç vagon dolusu altın ve mücevher götürülmüştü. Bkz. Bailey (94), S. 299. Sovyet askerleri emirliğinin yaralı askerlerini dahi öldürüyorlardı. Bkz. Köstenberger (91), S. 23

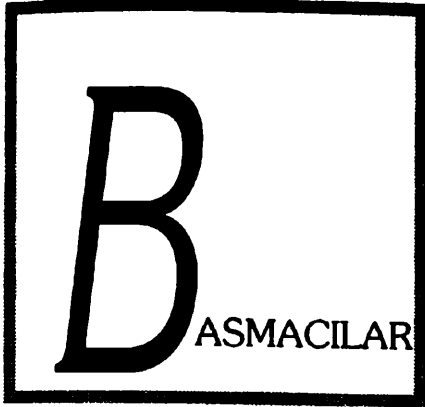

Sovyetlerin ve Cedidci saldırganlığı ve nihayetindeki mağlubiyetleri Emir ve hükümetinin hiddetini arttırmıştı. Emir hükümeti 1918 Martından sonra 1500'den fazla reform taraftarını ihanet suçundan idam ettirir. Ayrıca Sovyet birliklerinin seferi ile ilgili olarak Emirliğin dokuz üst düzey memuru idam edilmişti. Sovyetlerin Buhara'ya saldırısı ve askeri mağlubiyeti Emirlik'te Sovyet karşıtı bir tutumun oluşmasına neden olmuştu. Bilindiği gibi Emir ve hükümeti, Şubat ve Kasım devrimleri sonrasındaki Rusya hükümetlerine karşı sadık davranmışlardı. Emir, Sovyet birliklerinin Şubat 1918'de Hokand'da işledikleri katliam hakkında tek söz sarfetmediği gibi, 13 Aralık 1917'de Taşkent'te düzenlenen Türkistan Özerk Hükümetinin destekleme mitingini de onaylamamıştı. Ancak Mart 1918'de "ürkmüştü", fakat yine de Rus idaresine güveniyordu. Bundan dolayı da Emirlik sonu olan 1920'ye kadar Türkistan millî mücadelesine ne katılmıştı ne de desteklemişti. Gerçi Sovyet birliklerinin Buhara'daki mağlubiyeti, özellikle Fergana Vadisinde Sovyet Rusya'ya karşı millî mücadele veren grupların mücadele azmini arttırmıştı.

Sovyetler mağlubiyeti hazmedemiyorlardı. Her halukârda Emirliği istila ederek sovyetleştirmek istiyorlardı. Ancak hazırlıklar için zamana ihtiyaç vardı.⁽⁹⁷⁾ Moskova ve Taşkent'teki Sovyet idarecileri Buhara cedidcilerini Emirliğe karşı mücadelede kendi politikalarının yayıcısı olarak yoğun bir şekilde kullanmak istiyorlardı.

97) B. Hayit, Buhara ve Hive mustakillüğünün bitirilişi tarihine dair bazı eskertmeler, "Millî Türkistan" 1967, Nr. 120, S. 14

III. BÖLÜM
**SOVYET RUSYA'NIN
TÜRKİSTAN CEPHESİNİ
TEŞKİLATLANDIRILMASINA
KADARKİ TÜRKİSTAN
ÖZGÜRLÜK MÜCADELESİ**

Sovyet Rusya'nın Türkistan Cephesini Teşkilatlandırılmasına Kadarki Türkistan Özgürlük Mücadelesi

1918-1919 Yıllarında Türkistan-Sovyet Rusya Savaşları

Fergana Vadisinin mücahitleri 1918'de bölgenin her tarafında kontrolü ellerine geçirmişlerdi. Ruslar, sadece çarlık dönemi garnizonlarının bulunduğu büyük kentlerde ya da demir yolu istasyonlarının olduğu yerlerde hakimiyeti sağlamışlardı. Kızıl Ordu askerlerinin özgürlük savaşçılarının aksine modern silahlarla teçhiz edilmiş olmalarına rağmen, Sovyet Rusya hakimiyetini her tarafa yayamıyorlardı. Fergana Vadisinde Sovyetler ile özgürlük savaşçıları arasında 1918 yılında sürekli savaş oluyordu. Savaşta ele geçirilen bölgelerin sürekli el değiştirmesi olağan bir hadise idi. Kızıl Ordunun; şehirleri ve köyleri ateşe verme, suçsuz insanları katletme, kadınlara ve kızlara tecavüz etme, camileri ve tarihi yapıları ateşe verme, halktan zorla erzak toplama gibi insanlık dışı mücadele yöntemleri halkın Sovyet Rusya'ya karşı mücadelesini kamçıliyordu.

Sovyet Rusya hükümeti Türkistan özerk Cumhuriyetini ortadan kaldırırken işlediği hataları kısa sürede idrak eder. Bundan dolayı da Türkistan'a Sovyet tarzı bir özerklik vermenin yollarını araştırır. Bu amaçla Moskova, P.A. Kobezev'i Türkistan için Sovyet özerkliği kurmakla görevli olağanüstü Türkistan komiseri olarak atar. 10 Nisan 1918'de kurmayları ile birlikte Türkistan'a gelen Kobezev, kendisine verilen yetkilerle Türkistan'ın tek diktatörü olur. 20-30 Nisan 1918 tarihleri arasında Taşkent'de olağanüstü Sovyet kongresini tertip ettirir. Bu kongrenin neticesinde 30 Nisan 1918'de S.S.C.B. çerçevesinde Türkistan Sovyet Sosyalist Özerk Cumhuriyeti resmen ilan edilir. Moskovalı diktatör Kobezev Merkez İcra Komitesi başkanlığına (bu başbakanlık makamıdır), A.F. Solkin başkan yardımcılığına ve Fedor Kolesov Halk Komiserliği Şûrası başkanlığına seçilirler⁽⁹⁸⁾. Böylece millî bir özerklik yerine, Sovyet Rusya'nın hakimiyetini sembolize eden Sosyalist Sovyet Özerkliği teşkil ediliyordu. Yönetim şeklinin sadece adı değişiyor, fakat hakimiyet yine bolşevik ve sosyal devrimci Rusların elinde kalıyordu. Ruslar Türkistanlı Nizamiddin Tursun Hoca'yı milliyetlerden sorumlu komiserliğe (bu Türkistanlılarla ilgili komiserlikti) atayarak "büyüklüklerini" ispat ediyorlardı. TSSÖC (Türkistan Sovyet Sosyalist Özerk Cumhuriyeti) merkez icra komitesi üyesi olan Türkistanlı Corabekov'un (Bu şahıs ile ilgili özel bilgiler şimdiye kadar açığa çıkmamıştır. - B.H.) komitenin 13 Temmuz 1918 tarihindeki oturumunda yaptığı açıklamasından

(98) Bogoutdinov, (13), S. 260

bu özerkliğin Türkistan için bir millî özerklik anlamı taşımadığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Şöyle ifade ediyordu: "Onlar (Ruslar) özerklik ile bizlere hiçbir şey vermediler ve gelecekte de vermeyecekler. Burada onlarla birlikte oturmaktansa köylere giderek Müslümanları teşkilatlandırmak bir zarurettir. Hokand'daki Ermeni birlikleri ve Ergaş'ın grubu haydutların (Hokand kentini koruyanlar kastedilmektedir. -B.H.) takibi sırasında köylü proletaryasını soymuşlar ve onları silahları ile 50 Verst (1 Verst = 1,6 km.) kadar kovalamışlardır. Daha sonra da savaş komiserliğine giderek köylülerin kendilerine battaniye vermediklerinden şikayetçi olurlar"⁽⁹⁹⁾. Türkistanlılar Sovyetlerin özerklik adı altında aldıkları yeni tedbirlere karşı güvensizlerdi. Bundan dolayı da özgürlük mücadelesi sürüyordu, çünkü Sovyetlerin taktikleri Türkistanlıların millî isteklerini tatmin edecek nitelikte değildi.

Sovyet liderlerinin ihtirasları ve hadsiz aç gözlülükleri, Türkistan'ın yerli halkından kendileri lehine çalışan önderleri dahi Sovyet otoritesine karşı amansız düşman olmaya sevketmiştir. Bu bağlamda 1917 Martından 1918 Martı'na kadar Margilan kentinin polis şefliğini yapmış olan Mehmet Emin Bek (=Madamin Bek) bu konuda iyi bir örnek teşkil eder. Madamin Bek'in önce Margilan kentinde daha sonra da özgürlük mücadelesi birlikleri kumandanı iken yardımcılığını üstlenen Salih Mahdum Muhammedşan, 1921 Ağustosunda Taşkent'teki Türkistan cephesi kurmaylarına şu ifadeyi veriyordu:

"Madamin Bek, Ahmed Bek ve ben 1 Mart 1918'de Müslüman polis şefliğine atandık. Bu dönemde yoldaş Sugrubov Margilan kent komiseri idi. Kurşuna dizdirme, tutuklama, el koyma, açıkca yağmalama, camilere ateş açma ve kutsal kitabı (Kur'an'ı) imha etme gibi akla hayale gelmeyecek hareketlerle halkı kendisine karşı ayaklandıırıyordu. Biz, Madamin Bek ve ben, bu şartlar altında onunla birlikte çalışamayacağımızdan emin olmuştuk. Silahlarımızı, Sovyet hakimiyetinin temsilcisi olan Surubov'a verdik ve tarımla uğraşmaya başladık, ancak Sovyetler bizi rahat bırakmadı. Sugrubov ve yardımcısı Semonov bütün mal varlığımızı yağmaladıktan sonra evlerimizi ateşe verdiler. Sovyet hakimiyetinin bizi rahat bırakmayacağını anlayınca millî birliklerimizi teşekkül ettirerek Sovyet hakimiyetine karşı mücadele etmeye başladık. Halk bizden yanaydı ve birliklerimiz üç ay içinde 1000 kişiye ulaşmıştı. Bundan dolayıdır ki, basmacı hareketinin oluşumundan Sovyet temsilcileri sorumludur"⁽¹⁰⁰⁾.

Madamin Bek 1918 ortalarına kadar özgürlük mücadelesi için 1500 yiğidi⁽¹⁰¹⁾ silah altına alabilmişti. Böylece Madamin Bek Türkistan'daki Sovyet Rusya ha-

---

(99) Zuev (38), S. 36

(100) Zuev (38), S. 73-74

(101) Yiğit genç adam anlamına gelmektedir. Silah kullanabilecek durumda olan, savaşılabilen ya da savaş sırasında kendisinden istifade edilen (yemek hazırlama, ya da yaralıların bakımı gibi), her özgürlük mücadelecisi -hangi yaşta olursa olsun- kendisini yiğit olarak görüyordu. Yiğitler İslam askerleri ya da Türkistan mücahitleri olarak da nitelendiriliyorlardı. Ancak Korbaşlar ve onlara

kimiyetine karşı savaşılan Korbaşılar içinden özellikle Fergana Vadisinde en etkili Korbaşı olmuştu. Diğer Korbaşılardan Sovyet memuriyeti hakkında bir bilgileri yoktu, halkın içinden geliyorlardı ve Türkistan'daki Rus hakimiyetine bir son verme konusunda kararlıydılar. Hiçbir Korbaşı ya da yiğit, askeri bir eğitim almamıştı, sahip oldukları tek şey savaşıma cesareti ve basit av silahları idi. Onların en başta gelen silahları demir sopalar, kaba deynekler, kılıçlar, bıçaklar ve taş atmak için kemerlerdi. Bütün yiğitler gelenekleri icabı iyi at binicileri idi. Basmacılar 1918/19 yıllarında top ve makinalı tüfeklere de sahip değillerdi. Buna karşılık Rus ve Ermeni birlikleri en modern şekilde silahlanmışlardı.

Bu itibarla dört Rus garnizonu tarafından (Skobelev, Hokand, Namangan, Andican) 13'ten fazla top ve 16 makinalı silah⁽¹⁰²⁾, ayrıca başka toplar da (35 muhtelif çapta) savaş meydanlarında kullanılıyordu.

Korbaşı Ergaş'ın birlikleri 1918 Martından Mayısına kadar Hokand çevresinde saldırı düzenliyorlardı ve Baçir'deki ana karargahlarını Kızıl Ordunun saldırılarına karşı korumak zorunda kalıyorlardı. Ergaş'ın birlikleri bu dönem zarfında Kızıl Ordunun birimlerine elliden fazla saldırı düzenlediler. Ergaş'ın 1918'de 16000 ile 18000 arasında yiğidi vardı⁽¹⁰³⁾. Bu dönemde Fergana Vadisindeki özgürlük mücadelesi bir kitle hareketine dönüşmüştü. Çeşitli bölgelerde birden fazla Korbaşı Kızıl Ordu askerlerine karşı hareket düzenliyorlardı: Ergaş (takriben 18000 yiğidi ile), Madamin Bek (5000 yiğidi ile), Şir Muhammed Bek (takriben 6000 yiğidi ile), Hal Hoca (3000'den fazla), Parpi (takriben 3600), Muhiddin Bek (takriben 4500), Aman Pehlivan (2500'ün üzerinde). Sadece Nur Muhammed Bek (takriben 3900) ve Cani Bek (takriben 5700) halk arasında oldukça popüler idiler ve mücahitlerin en başarılı liderleri olarak biliniyorlardı. Yukarıda adı geçen Korbaşılardan başka Korbaşılardan komutası altında ya da tek başlarına hareket düzenleyen 77 Korbaşı⁽¹⁰⁴⁾ daha vardı.

---

yakın olan mollalar, Müslümanlar mücahitlerin saflarında yer almaya çağınıyorlardı. Kızlar ve kadınlar silah altına alınmıyordu. Ancak onlar özgürlük mücadelecilerinin kaçınılmaz yardımcıları idi (Yaralı erkeklerin bakımında, giyecek temininde, yemek pişirmede ve istibarat toplamada).

(102) Kh. Inoyatov, Narody Sredney Azii v bor'be protiv interventov i vnutrennyy kontrrevolyutsii, Moskova 1984, S. 74. Resmî Sovyet tarihçisi Inoyatov bu kitabını "Müdaheleciler Karşısında Orta Halkın ve İçerde Karşıt Devrim" yerine, gerçeğe uygun olması için sadece "Türkistan Millî Mücadelesine Karşı Sovyet Hakimiyeti" şeklinde adlandırmalıydı.

(103) Bailey (94), S. 48: "At the time of our arrival (1918) Ergash commanded about 16000 men." A.H. Brun, Troublous Times. Experiences in Bolshevik Russia and Turkestan, Londra 1931, S. 180: "Ergash has a strongly armed force of some 20000 soldires "Willfort'a göre (6a), S. 214, Ergaş'ın 24000 askeri vardı. Sovyet kayınlardan Ergaş'ın komutası altındaki askerlerin miktar hakkında kesin bir rakam vermemektedirler.

(104) Tukli'ye göre, Fergana mücahitleri, "Yeni Türkistan", mecmua, İstanbul 1928, Nr. 8, S. 10-12. Ayrıca bkz. B. Hayit, Türkistan (5), S. 272: Fergana vadisindeki diğer Korbaşılar şunlardı: Eş Muhammed Bek, Toyçı Bek, Mirza Umar, İslam Pehlivan, Harndam Hacı, Osman Dev, Sultan Gazi, Molla Balad, Ahad Mahdum Bek, Yar Bek Ata, Salih Mahdum, İsmail Pehlivan, Osman

1918'in başlarından itibaren özgürlük mücadelesinin liderleri, hareketlerini Rus müstemlekecilerini etkisiz kılmak için yoğunlaştırırlar. Müstemlekecilerin yerleşim bölgelerinde Mücahid grupların eylemlerine karşı tarafsız kalmaları beklenir. Bu diğer bir deyişle, onların Rus Kızıl Ordusuna yardım etmemeleri anlamına gelmektedir. Ancak mücadele liderleri bu hedeflerine ulaşamazlar. Rusların gururu ve vatansızlıkları asi tebaaya karşı sessiz kalmalarına mani olmuştur. Müstemlekeciler Kızıl Ordu saflarında yerlerini alırlar ve onlardan sözde "kendilerini korumak amacı ile" silah alırlar. Netice itibarı ile Kızıl Ordunun yardımcı gücü olurlar. Mücahit liderlerine hareketler sırasında zaman zaman Rus yerleşim bölgelerine de saldırılar düzenlemekten başka bir çıkar yol kalmaz. Bu doğrultuda yapılan ilk eylem örneğini basmacıların temmuz 1918'de Andican yakınlarındaki Mintepe Rus yerleşim birimine düzenledikleri saldırı teşkil eder. Bu yerleşim bölgesi 1898 Andican ayaklanmasının merkezi olmuştur ve ayaklanmanın lideri olan Madali İştan de burada doğmuştur. Ayaklanan Türkistanlılar Andican'daki Rus kalesine fethetmek üzere saldırılarını buradan başlatıyorlardı. Bilindiği gibi bu ayaklanmayı Ruslar kanlı bir şekilde bastırdılar. 1898 ayaklanmasının bastırılması üzerine Türkistan Umumî Valisi Duhovski Andican'a gelir ve bu arada Mintepe Köyünü de ziyaret eder. Türkistanlılara valinin caddelerden geçişi sırasında önünde diz çökmeleri emredilir. Ducovski Mintepe'nin yerle bir edilmesini emreder. Tamamen harap edilen köyden 950 aile öldürülür. Daha sonra köyün adı Russkoe - Selo (= Rus köyü) olarak değiştirilir. Türkistanlılar Ruslar'ın işledikleri bu vahşeti unutamazlar ve 1918'de özgürlük mücadelecileri Ruslar'ı eski Mintepe'den kovabileceklerinden emindirler. Korbaşı Ahundcan 1918 Haziranında Ruslar'ı bir ay içinde bu yerleşim bölgesini terketmeye zorlar. Ancak Rus müstemlekeçiler, yerli halkın bu yerleşim bölgesini fethedebileceklerine ve iyi donatılmış Rusları yenebileceklerine ihtimal vermezler. 1918 Temmuzunun başlarında Korbaşı Ahundcan Russkoe - Selo'ya saldırır. Ahundcan bu işe girişirken, Mintepe'de doğan ve 1898 ayaklanmasına iştirak etmiş olan Madmusa Sarkar'ın tavsiyelerine uyar. Mintepe'yi fethetmek için girişilen bu hareket altı gün sürer ve bu güne kadar iki tarafın da verdiği kayıplar tam olarak bilinmemektedir. Özgürlük mücadelecileri yerleşim bölgesini fethederler. Ruslar, Andican garnizonlarındaki Kızıl Ordu askerlerinin kendilerine yardım etmek üzere geleceklelerini ümid ederek teslim olmaya

---

Bek, Fıyaz Mahdum, Kazakcan Bek, Haşım Pehlivan, Sahib Kari, Yolçı Bek, Teşa Aftasır, Noman Bek, Şamsak Tanaz, Molla Umari, Uzak Bek, Said Ahmed, Yoldaş Pehlivan, Yunus Bek, İsrail Bek, Mankam Hacı, Ahundcan, Abdülrezzak Bek, Kazakbay, Mirza Tagha Bek, Yangı Bay Ermin, Osman Bekbaşı, Tokta Muhammed Bek, Yar Muhammed Mahdum, Molla Hoca Bek, Hacı Tora Bek, Ahmed Ali Bek, Asker Bek, Rahmankul Bek, Yoldaş Çarğaç, Satbaldı Kazı, Ruz Muhamed, Haçı Tora Bek, Baytuman Bek, Dardak Bek, Ergaş Pehlivan, Yusuf Bek, Askır Bek, Cora Bek, Evliya Han Tora, Umar Tagha Bek, Ahmed Pehlivan, Aliyar Bek, Toktasun Bek, Umar Ali Bek, Molla Polat Bek, Şakır Bek, Kuşmurad Bek, Gani Han Bek, Taşmuhammed Bek, Karabay, Muhammed Ali Bek, Ergaş Bek, Şemsî Bek, Cemal Bek, Kadir Bek, Kîçik Maruf Bek.

yanışmazlar. Fakat garnizonların özgürlük mücadelecileri tarafında çember içine alınmış olmasından dolayı yardım ulaşmaz. Amansız bir şekilde karşı koyan Ruslar ölürler ve sadece otuz yaralı Rus kalır. Ahundcan, yaralıların Celalabad'daki Rus yerleşim bölgelerine götürülmesini emreder. İslam şeriatına göre yaralılar düşman dahi olsa öldürülemezlerdi. Ancak Sovyet askerleri Mücahidleri yaralı olarak dahi ele geçirdiklerinde öldürüyorlardı. Onlara göre tek bir basmacı dahi hayatta kaldığı takdirde bu Sovyet varlığını tehlikeye sokacaktır. Özgürlük mücahidleri de Ruslar'ı bu tutumlarından etkilenererek kendi yaralılarını en hızlı şekilde savaş meydanlarından toplarlarken yaralanmış olan Kızıl Ordu askerlerini oldukları yerde bırakıyorlardı.

Rus müstemlekeçiler, 1918 başlarından itibaren "basmacılara karşı kendi korumalarını temin etmek" maksadı ile kendi askeri birliklerini kurma çabasında idiler. Bu çaba Taşkent'teki Sovyet liderleri tarafından karşılanıyor ve destekleniyordu. Bu mesele üzerinde daha geniş bir şekilde ilerde durulacak.

1918 Temmuzunda Sağır Korbaşının yiğitleri petrol yataklarına ve Çimyan'daki Rus yerleşim birimlerine saldırlar. Ruslar'ın bir top ve üç makinalı silahla cevap verdikleri çatışma yaklaşık dört saat sürer ve Sağır Korbaşı ateşi keserek birliklerini geri çekmek zorunda kalır. 30 Temmuz 1918'de Korbaşı Ergaş'ın bir kısım yiğitleri Hokand'a şehre girmesini bloke ederler. Korbaşı Kabul'ün birliği 2 Eylül 1918'de Torakorgan demiryolu istasyonunun yakınlarındaki Şarkov köyünü zaptederek Hokand ile Andican arasındaki demiryolu ulaşımını kesintiye uğratar. Sovyet Hokand ve Andican'daki birliklerini Kabul'ün üzerine gönderirler. Kabul elli yiğidini kaybederek Şarkov'u terketmek zorunda kalır, ancak onun birliği Torakorgan civarındaki eylemlerini 1918 Kasım'ına kadar sürdürür. 20 Ekim 1918'de Korbaşı Ergaş 400 yiğidi ile Korbaşı Kabul'un yardımına gelir. Kızıl Ordu birlikleri özgürlük mücadelecileri tarafından bozguna uğrattılır, fakat Ruslar bu defa Sokobelev'den yardım alırlar. 1918 Kasımının başlarında özgürlük mücadelecileri 150 yiğit kayıp vererek Torakorgan civarındaki mevzilerinden geri çekilirler.

Korbaşılar Skobelev –Andican ve Hokand– Andican demiryolu hatlarını işgal etmek için uğraşıyorlardı. Böylelikle Sovyet birliklerini devre dışı bırakacaklardı. Ancak Sovyet birliklerinin kumandanları demiryolu ulaşımının kaybedilmesinin özgürlük mücadelecilerine karşı kesin bir mağlubiyet anlamına geleceğini iyi biliyorlar. Kızıl Ordu birlikleri, eski Çarlık Rusya'sı subayları tarafından kumanda ediliyordu ve yeterince askeri tecrübeye sahip bu kumandanlar demiryolu ulaşımının her halukârda kendi kontrolleri altında bulunması gerektiğini çok iyi biliyorlardı.

1918 yılında Mücahidler Fergana Vadisinin hakimleri konumunda idiler. Buna karşılık Ruslar, ancak eski Çarlık dönemi garnizonlarını ve demir yolu hatlarını kontrolleri altında bulundurabiliyorlardı. Dolayısıyla sürekli savunma pozisyonunda idiler. Madamın Bek'in birlikleri 20 Ekim 1918'de Andican ve Namangan garnizonlarına saldırlar, ancak tam teçhiz edilmiş olan Rus garnizonlarını zap-

tedemiyorlardı. 7 Kasım 1918'de Madamin Bek'in, Şir Muhammed Bek'in ve Hal Hoca'nın 1500'den fazla yiğidi Çımyan petrol yatağını çember içine alıyorlardı. Yedi gün süren hareket neticesinde adı geçen Korbaşılar 100'den fazla yiğidi şehit vererek Çımyan'dan geri çekilmek zorunda kalıyorlardı. 1918 Ekim / Kasım aylarında karşıt taraflar arasında Kızilkuya'yı (kömür ocağı ve yerleşim bölgesi) ele geçirmek üzere amansız bir mücadele başgöstermişti. Yiğitler Kızilkuya'dan Sovyet askerlerini çıkarmaya muvaffak olamıyorlardı. Ancak Kızilkuya karşılıklı saldırıları değişimli olarak yaşıyordu; bir yiğitler şehre giriyorlar ve Sovyet askerlerince püskürtülüyorlardı, ardından kızıl muhafızlar Mücahidler tarafından püskürtülüyorlardı. Nihayet Ruslar 1918 Kasımında galip geldiler. Ancak Ruslar yerli halka karşı merhamet sınırlarını çoktan aşmışlardı. Bu itibarla Avusturyalı savaş esiri olan Willfort Ruslar'ın Kızilkuya'daki katliamının bir görgü tanığı olarak şunları ifade ediyordu:

“Ruslar'ın ve ne yazık ki bizden bazılarının da (Alman ve Avusturyalı savaş esirleri - B.H.) Kızıl Ordu saflarında, suçlu ve suçsuz farkı yapmaksızın yerli halka karşı işledikleri vahşetin boyutlarını gösterebilmek için şu örnekler kafi gelecektir: Haydutların baskınından sonra büyük bir miktarda Sart Krepost'a (kale) çıkartılarak burada kendilerine büyük bir kuyu kazdırıldı ve kenarına dizdirildiler. İlk kurşunlananlar can çekişirken geriye bakanlar son dört insanla birlikte kuyuya atılırlardı. Kızilkuya'da ele geçirilen Sart haydut çetecilerini (özgürlük mücadelecileri -B.H.) altından ateşe verilmiş curufun üzerinden, ölene kadar koşturuyorlardı. Macar muhafızları, Krepost'taki Sart kellelerini daha hızlı ve daha temiz bir şekilde, belirli miktarda kelleleri belirli bir zaman içinde kesmek için müsabakaya giriyorlardı! Bir diğeri kucağında çocuğunu emziren bir Sart kadını tek kurşunla çocuğu ile birlikte öldürdüğünü övünerek anlatıyordu. Bütün bu olaylar bizzat bizim adamlarımızca tasdik edilmiştir!”(105)

Birçok Korbaşı, Ergaş Korbaşının en yetkili lider olarak seçilmiş olmasına rağmen, kendi başlarına hareket ediyordu. 1918 Ekiminin sonlarında Ayim kasabasında önde gelen Korbaşılar biraraya gelerek, her bir Korbaşı için hareket bölgelerini tayin ettiler. Buna göre Korbaşı Ergaş Hokand bölgesinde, Hal Hoca Oş bölgesinde, Madamin Bek Andican, Namangan ve Margilan bölgelerinde, Korbaşı Mahkam Hoca Andican bölgesinde, Şir Muhammed Bek Vadil ve Asaka bölgelerinde ve Maçe vadisinin emiri Said Ahmed Han Oratepe bölgesinde hareket düzenleyecektir.

Daha 1918 Mayısında Korbaşılar arasında Korbaşı Ergaş'ın yerine Madamin Bek'in Emirü'l-Müslimun olması tartışılmaya başlanır. Madamin bek 15000 yiğidi ve Ruslar'a karşı elde ettiği başarılarından ötürü bu makam için daha müsait gö-

---

105) Willfort (6a), S. 243-44

rülüyordu. Korbaşların birçoğu onu seçerlerken, daha büyük bir çoğunluk da Ergaş'ın yanında yer alıyordu. Bundan dolayı da Ergaş 1919 ortalarına kadar Müslümanların Emiri olarak kalıyordu. Madamin Bek tamamen bağımsız hareket ediyordu. İki kabiliyetli Korbaşı arasındaki rekabet, Madamin Bek'in 1919 ortalarında lider seçilmesinden sonra da devam ediyordu ve bu defa da Ergaş diğer korbaşlarla koordineli çalışmak yerine tek başına hareket ediyordu.

Kızıl Ordu askerleri mücahidlerle sadece savunma durumunda mücadele edebiliyorlardı. Basmacılar saldırdıklarında onlar sadece savunmaya geçiyorlardı ve böylelikle basmacıların silah gücünü tesbit edebiliyorlardı. Kuşkusuz Kızıl Ordu birliklerinin silah gücü basmacılara oranla belki yüz kattan daha fazla idi, ama yine de Sovyet birlikleri saldırıya geçince insan kaybı basmacılardan daha fazla oluyordu. Örneğin Kızıl Ordunun Andican'dan gönderilen 1300 askerden oluşan birliği, 1918 Aralık ayında Madamin Bek'in, Hal Hoca'nın ve Mahkam Hoca'nın birliklerine saldırdıklarında korbaşı birlikleri, geride tek bir kişi bırakmaksızın bütün askerleri öldürmüşlerdi.

Hiç şüphe yok ki, Fergana Vadisi 1918 yılında iki karşıt taraf arasındaki en acımasız savaşların yaşandığı mekan olmuştur: Basmacılar orada Rus hükümrancılığına son vermek isterlerken, Ruslar kendi mevzilerini muhafaza etmenin ve Rusya'nın Sovyet hükümrancılığını ayakta tutmanın çabası içinde idiler.

1918 sonlarına doğru, Zarafşan vadisindeki (Türkistan dağları ile Zarafşan nehri arasında) Maçe Beyliği de özgürlük mücadelesinin bir diğer merkezi konumuna geliyordu. Beylik, Semerkand bölge vadisinin kontrolü altında idi, ancak Rusya'nın geçici hükümeti sırasında bağımsızlığını ilan etmişti. Taşkent'teki Sovyet idaresi buraya sadece bir komiser tayin etmişti. Maçe Beyi Ahmed Hoca Sovyet Rusya'nın topraklarındaki hak iddialarını kabul etmiyordu. 1918 Kasımında kendi hükümrancılığı altındaki bütün topraklarda Sovyet'lerin her türlü faaliyetini yasaklarken, Korbaşların burada kalmalarına ve Kızıl Orduya karşı hareket düzenlemelerine müsaade ediyordu. 1918 yılında yaz aylarından itibaren teşkilatlanma faaliyetleri devam eder ve bu doğrultuda Molla İmam'ın komutası altında 2000 yiğitten oluşan bir askeri birlik teşkil edilir. 12 Aralık 1918'de Hocent bölgesi Sovyet icra komitesi Semerkant bölgesi icra komitesine "Maçe'lilerin Sovyet hakimiyeti istemediklerini, bu bölgede Ergaş çetesinin faaliyet gösterdiğini ve halkın onlardan yana olduğunu" bildirir. Molla İmam'ın kumandası altındaki mücahid birliğinden başka, Evliya Han Korbaşı, Asrar Han, İşan Baba ve Kutbu Han'ın yönetiminde birlikler teşkil edilir⁽¹⁰⁶⁾. Böylelikle de Maçe beyliği özgürlük mücadelesinin en önemli merkezlerinden biri oluyordu.

---

(106) T. Keldiev, Razgrom kontrrevolutsii v Ferganskoy i Samarkandskoy oblastakh Turkestanskoy ASSR, Taşkent 1959, S. 29-30

1918 sonbaharında özgürlük mücadelesinin üçüncü merkezi (Fergana Vadisi ve Maçe vadisinin yanı sıra) Tecen vahası oluyordu. Burada özellikle Aziz Han Çaptık anılmaya değer. Onun yiğitleri 9/14 Ekim 1918 tarihleri arasında Tecen şehri haricinde bütün Tecen vahasını zapt ediyorlardı. Aziz Han 9000 yiğiti ile Tecen şehrine 14 Ekim 1918 gecesi saldırıyordu. Korkunç boyutlarda kanlı bir çarpışma oluyor, takriben beş gün süren çatışmaların neticesinde 5600 yiğit şehit düşerken, 1700 yiğit yaralı olarak kalenin civarında kalıyor. Aziz Han yaralı yiğitlerini yanına alamadan sağ kalan yiğitleri ile geri çekilmek zorunda kalıyordu. Ruslar yaralı olarak geride kalmış olan bütün yiğitleri öldürüyorlar. Aziz Han ve yiğitleri yaza kadar Ruslar'ın kızıl ve beyaz ordularına karşı savaşını sürdürüyordu. İngiliz heyeti seferiyesinin Yukan Hazer'deki kumandanı General Malleson, onu General Denekin'in emri altına girmesi için zorluyordu. Aziz Han, generalin bu talebini reddediyordu.⁽¹⁰⁷⁾ Aziz Han'ın rakipleri ise onun 2000 yiğiti ile birlikte Kızıl Orduya geçtiğini iddia ediyorlardı. General Malleson ise onu kendi saflarına çekmeye çalışıyordu. Aziz Han 1919 ortalarından itibaren geride kalan askerleri ile birlikte Bayramali yakınında ikamet eden kardeşinin yanına gider. Sovyet savaş idaresi onun ne yaptığını öğrenebilmek için sayısız ajan peşine takar. Sovyet askerleri nihayet onu tutuklamaya ve yiğitlerinden bir kısmını silahsızlandırmaya muvaffak olur. Sovyet askeri mahkemesi 1919 sonlarında onu ölüm cezasına çarptırır⁽¹⁰⁸⁾.

1918'den 1919'a kadar Amu Derya'nın sol tarafı Türkistan özgürlük mücadelesinin dördüncü merkezi olur. Burada da "çöl kralı" olarak bilinen, Hive Hanlığı'nın gayri resmî, olmakla birlikte gerçek hakimi serdar Mamed Cüneyd Han anılmaya değer. Cüneyt Han'ın, Hive Hanlığı ve çevresindeki 1916 yılındaki Hocasent Rus karşıtı ayaklanmayı yönettiği bilinmektedir. Rusya, General Galkin'in komutası altında Cüneyt Han'a karşı en modern silahlarla donatılmış bir askerî sefer düzenlemesine rağmen Cüneyt Han'ı mağlup edememişti. Cüneyt Han Rusya'ya karşı mücadelesini 1917 yılındaki devrimlerden (Şubat ve Ekim) sonra da devam ettirmişti. Onun amacı, Hive Hanlığı ve civarını Rusya'nın zulmünden kurtarmaktı. Bu amaç doğrultusunda, Amu Derya'nın sol kanadında bulunan Akmamış, Şurakan, Şabbaz ve Biynazar yerleşim bölgelerine 24 Kasım 1918'de bir saldırı düzenleyerek yiğitlerinin de yardımı ile Sovyet askerlerini bu bölgelerden çıkartır. 12000'den fazla yiğit emrine amade idi⁽¹⁰⁹⁾. 25 Kasım 1918'de Çarlık Rusya'sının Petroaleksandrovsk olarak değiştirildiği, büyük bir silah deposunun bulunduğu ve aynı zamanda Sovyet Ruslarının çıkış noktası da olan, Tört Köl şehrini kuşatma altına alır. Cüneyt Han on bir gün boyunca Sovyetlerin bu silah deposunu ele geçirmek için savaşır. 13 Aralık 1918'de 1600 ile 1700 arasında şehit vererek savaş

---

[107] Hayit, Turkestan (5), S. 274

[108] Köstenberger (96), Z. 61

[109] Inoyatov, Narody (102), S. 67

mevdanından geri çekilir. Kızıl Ordu Tört K l'u savunmak üzere Macar, Avusturyalı, Alman ve Çekoslovak savaş esiri askerleri cepheye sürer. Cüneyt Han 16 Aralık 1918'de Nukus kentine 1500 yiğidi ile birlikte saldırır. 16 gün süren çatışmayı (1.1.1919'a kadar) Cüneyt Han kaybeder. Cüneyt Han'ın birliği ile Sovyetler arasında Pitnak'da yeni çatışma meydana gelir, bu çatışma vasıtası ile Tört K l'u kurtarmak ister, ancak bu savaşı da kaybeder.

Çarpışma bölgeleri ile sınırla kalan saldırılar iki tarafça da sürdürülüyor olsa da, Ruslar Cüneyt Han ile bir barış antlaşması yapmak isterler. 9 Nisan 1919'da Tahta'da Hive Hanlığının tam yetkili temsilcisi olarak Cüneyt Han ile SSCB'ne bağlı TSS C'i temsilcisi arasında aşağıdaki maddeleri ihtiva eden barış antlaşması imzalanır:

“1- İki taraf savaş durumuna son verecek.

2- Sovyet hükümeti, Hive vahası halklarının kendi kaderlerini belirleme haklarını tanımaktadır.

3- Her iki taraf da dostluk ilişkilerini desteklemek amacı ile, temsilcilikler açacak. Hive Hükümeti Moskova ve Taşkent'te, Sovyet Rusya hükümeti de Hive'de temsilcilik açma hakkına sahiptir.

4- Her iki taraf da, ticari amaçlı karşılıklı su ve kara ulaşımının serbestce ve güvenli olarak yapılmasını taahhüt etmektedirler.

5- Rus Sovyet hükümetine karşı eylemlerinden dolayı suçlu bulunan, her Rusya vatandaşı Türkmenler affedilecektir. Bunlar oturacakları yeri seçmede serbesttirler”⁽¹¹⁰⁾.

Bu antlaşma ancak geçici bir süre için geçerli idi.  unk  Tört K l'daki bolşevikler Hive Hanlığının istila edilmesinden sonra burayı sovyetleştirebilmek için “devrim ağı” ile  r yorlardı. Cüneyt Han'ın eylemlerini engelledikleri gibi, bir de Hive için Tört K l'da “devrim taburu” teşkil etmişlerdi. Cüneyt Han 1 Kasım 1919'da Nukus kentini kuşatarak, Hive Hanlığına karşı başlatılan Sovyet yayılcılığını engellemek ister. Sovyetlerden silahlarını bırakmalarını ister. Tört K l'daki bolşevikler ise silahlarını ancak öldükten sonra bırakabileceklerini belirtirler⁽¹¹¹⁾. Sovyetler, Hive Hanlığına ve Cüneyt Han'a karşı verdikleri mücadele ile bilenen, Genç Hiveliları (cedid ileri) harekete geçirir. Bunlar Türkmen boyları arasında yaydıkları asılsız haberlerle, anlaşmazlıklara hatta savaşlara neden olurlar. şammikel (Karaoğuz boyunun reisi), Ko memed Han (Salak boyunun reisi), Gulam Ali (Garasalak boyu) ve Cüneyt Han arasında iyi organize edilmiş silahlı çatışmalar meydana getirirler. Bolşevikler, Hive Hanlığını sözde bir “devrim” ile işgal etmek istiyorlardı. Bunun için de TSS C Merkez İcra Komitesi 15 Kasım

(110) Hayit, Turkestan (5), S. 263

(111) P.V. Volobuev ve diğerleri, Neşreden, İstoriya I khorezmskoy nardonikh sovetstikh respublik, Moskova 1971, S. 81

1919'da, Hive Hanlığı'ndaki tam yetkili Rus temsilciliğini kaldırarak, onun yerine Petroaleksandrovska (Dört Köş) şehrinde, Hive ile ilişkileri yönlendirecek Revkom'u (devrim komitesi) kurar. Bu komitenin başkanlığına Hantalijinskiy getirilir⁽¹¹²⁾. Sovyetler'in bu türden tedbirler aldığı bir ortamda Cüneyt ya da Oraz Serdar gibi mücahid liderlerin Sovyet Rusya hegemonyasına karşı savaşlarını sürdürmekten başka bir çareleri kalmıyordu.

Fergana Vadisinde, Zarafşan vadisinde ve Amu Derya'nın alt kısımlarında 1918 yılında sürdürülen millî mücadele Sovyet Rusya'nın buralardaki sonu anlamına geliyordu. Bir Sovyet yazarı, "basmacı hareketi 1918 yılında Sovyet hükümeti için büyük bir tehlike arz ediyor"⁽¹¹³⁾ diye bildiriyordu. Bundan dolayı da Sovyet idaresi çeşitli askeri tedbirler ile millî mücadelenin hızını kırmak istiyordu. Bu amaç doğrultusunda Taşkent'teki Sovyet hükümeti, Fergana Vadisini 9 Temmuz 1918'de savaş bölgesi olarak ilan ediyordu. Bundan dolayı da Sovyetlerin Fergana cephesi güçlendiriliyordu. Halk Komiserliği Şûrası Başkanı Kolesov, 15 Temmuz 1918'de şu telgrafı Lenin'e gönderir: "Türkistan Cumhuriyeti düşman tehdidi altındadır. Ölümcül tehlikelerin olduğu şu anda sizlerden bir ses duymak istiyoruz. Sizden para, silah, cephane ve birlikler şeklinde yardım bekliyoruz."⁽¹¹⁴⁾

Lenin de Kolesov'a 17 Temmuz 1918'de şu cevabi telgrafını gönderir:

"Size yardım etmek için her türlü tedbire başvuracağız. Size alaylar göndereceğiz... Ümitsizliğe düşmeyiniz.. Bütün gücünüz ile Krasnovodsk ve Bakü ile irtibatta olmaya çalışınız"⁽¹¹⁵⁾.

Sovyet savaş idaresi, Temmuz 1918'de büyük (Astrahan) Hazer filo birliğini teşekkül ettirir. Bu filoya Baltık denizinden dört deniz altı ve dokuz bomba topu dahil edilir. Kasım 1919'da elliden fazla gemisi altı su uçağı ve dört savaş uçağı ile Hazer denizinde bulunan bu filonun görevi, Sovyet Rusya'dan Türkistan'a yapılan asker sevkiyatının ve Kızıl Ordu ihtiyacının güvenliğini temin etmektir. Rus genel kurmayı 1918 Ağustosunda, Türkistan'daki Kızıl Orduya 14000 tüfek, 2000 kılıç, 1000 tabanca ve muhtelif çaplı savaş malzemesi için 20 milyon tane mermi (=kurşun) gönderiyordu. Rus savaş idaresi, Fergana Vadisindeki Kızıl Orduyu desteklemek amacıyla 1918 Eylülünde bölgeye 5 alay daha gönderiyordu.

Sovyet hükümeti 2 Eylül 1918'de doğu cephesi 7. ordu komutası altında çalışmak üzere Türkistan Devrim Savaş Şûrasını oluşturur. 1918 Kasımının sonlarında TSSÖC Savaş Komiseri Osipov Fergana Vadisine gelir. Celalabad kentine

---

(112) Inoyatov ve diğerleri, Neşreden, Istoriya khorezmskoy narodnoy sovetsoy respubliki (1920-24 gg.), Sbornik dokumentov, Taşkent 1976, S.23

(113) Muraveyskiy (77), S. 43

(114) T. E. Eleuov ve diğerleri, Neşreden, Inostrannaya voennaya interventsiya i grajdanskaya vojna v Sredney Azii i Kazakhstana, Cilt 1, Alma-Ata 1963, S. 53

(115) V.I. Lenin o Sredney Azii i Kazakhstane, M.N. Gureviç tarafından derlenmiştir, Taşkent 1982, S. 290

de gelen Osipov, Rus müstemlekeçilerini özgürlük mücadelecilerine karşı savaşmak üzere silah altına alıyordu. Bunun üzerine Rus müstemlekeçiler silahlanmış olarak, Celalabad ve çevresindeki Türkistanlılara saldırırlar ve savaş meydanlarında 5300'den fazla basmacı hayatını kaybeder.

7 Aralık 1918'de Taşkent'teki Sovyet Halk Komiserliği Yüksek Savaş Heyeti (Vojtintsev: Türkistan Merkez İcra Komitesi Başkanı; Figelskiy: Halk Komiserliği Şûrası Başkanı ve Osipov: Savaş Komiseri), basmacılara karşı sürdürülen savaşı düzene sokmak ve hızlandırmak üzere Fergana Vadisine gelir. Bu heyet, basmacılarla mücadele etmek üzere bir üst düzey hareket birimi oluşturur. 1918 Aralık ayının ortalarında Korbaşı Ergaş'ın birlikleri ile Kızıl Ordu arasında Hanabad'da (Hokand kentinden 20 km uzaklıkta) baş gösteren çatışma, 20 Aralık'ta hangi tarafın galip geldiği anlaşılmadan her iki tarafın da gizlice savaş meydanından geri çekilmesi ile son bulur. Muhtemelen her iki taraf da galip gelemeyeceklerini anlamışlardı.

Mücahitler 1919 yılını, kışın çok ağır geçmesine rağmen büyük bir mücadele hırsı ile karşılıyorlardı. Sovyet idaresi bunun şuurunda idi, ancak özgürlük mücadelesini destekleyen yığınlar karşı da çaresizlik içinde idi. Sovyet idaresi ilk defa bu dönemde, Fergana Vadisinde sürdürdükleri mücadelenin haydutlara karşı olmadığını itiraf zorunda kalıyor. TSSÖC Savaş Heyeti Başkanı olan Figelskiy TSSÖC Merkez İcra Komitesinin 7 Ocak 1919 tarihli oturumunda, şu açıklamayı yapıyordu:

“Biz Fergana Vadisinde haydutlarla ya da çetecilerle bizim sürekli olarak adlandırdığımız şekilde uğraşmıyoruz, bilakis geçici Sibiryâ hükümeti ile Aşkabad'la ve Orenburg'la ilişki içinde olan iyi işleyen bir teşkilatla mücadele ediyoruz”⁽¹¹⁶⁾ Figelskiy bu açıklaması ile, Sovyet Rusya'nın o zamana kadar ki basmacıların haydut oldukları iddiasını da çürütüyordu. Fakat kendisinin özgürlük mücadelesine atfeten bahsettiği teşkilatın Sibiryâ'daki Rus hükümeti ile, Aşkabad'daki beyaz muhafızlar ile ya da Orenburg'daki Ataman Dutov ile ilişkide olduğu iddiası yine yalandan ibarettir, zira Fergana Vadisindeki özgürlük mücadelecilerinin bu yerlerle hiçbir ilişkisi olmadığı kesin olarak bilinmektedir.

Sovyet rehberleri, Kızıl Ordu ile birlikte 1919 yılındaki millî ayaklanma karşısında ne yapacaklarını şaşırmışlardır. Çeşitli askeri tedbirlerle kendisini korumaya çalışan idare, 20 Mayıs 1919'da Fergana Vadisindeki birlikleri için bir hareket başkanlığı kurar. Bu başkanlık, Türkistan'ın bu bölgesindeki Sovyet savaş idaresini koordine edecektir. 1919 yılında Fergana Vadisinde 40'dan fazla Korbaşı birliği Kızıl Ordu birliklerine karşı harekât düzenler⁽¹¹⁷⁾. Taşkent'deki Sovyetler de bas-

---

(116) İnoyatov, *Narodı* (102), S. 77

(117) J.N. Aleskerov, *Inostrannaya İnterventsiya i grajdanskaya vojna v Sredney Azii*, Taşkent 1959, S. 184

macılara karşı etkisiz kaldıklarının farkında idiler ve bundan dolayı da Türkistan Merkez İcra Komitesi, 7 Nisan 1919'da yedi kişiden oluşan⁽¹¹⁸⁾ Devrim Savaş Konseyini (Rev-Voen-Sojet) kurarak, Türkistan'ı harp hükümlerine göre yönetme hakkını veriyordu⁽¹¹⁹⁾. Sözkonusu konsey, özgürlük mücadelesinin (Sovyet terminolojisinde: devrim karşıtı güçler) en kısa zamanda sonunu getirmekle görevliydi. Türkistan Merkez İcra Komitesi, 8 Nisan 1919'da Devrim Savaş Konseyi'nin on maddelik tüzüğünü açıklar. Tüzükte yer alan kararlar şunlardır:

"1- Devrim Savaş Konseyi, Türkistan Cumhuriyetinin askerî yönetimini idare eder.

2- Devrim Savaş Konseyi, imkânlar ölçüsünde merkez icra komitesi üyelerinden ve askerî tecrübesi olanlardan teşekkül ettirilir. Şayet Merkez İcra Komitesi saflarından yeterli eleman temin edilemez ise, o zaman Ekim Devriminde kendisini kanıtlamış olan komünistlerden seçilir. (Merkez İcra Komitesi çok özel bir askerî kabiliyete sahip olduğu halde, komünist olmayan kişileri de savaş konseyine seçebilir.)

3- Devrim Savaş Konseyi yedi kişiden oluşur, bunun içinde savaş komiseri ve Türkistan Cumhuriyeti ordularının genel kurmay başkanı da vardır.

4-Devrim Savaş Konseyi bir başkan seçer, ancak savaş komiseri ve genel kurmay başkanı başkanlığa seçilemezler.

5- Devrim Savaş Konseyi, Merkez İcra Komitesi nezdinde Cumhuriyeti dışardan gelen tehlikelere ve içerdeki karşıt devrime karşı korumakla mükelleftir. (Fiili bir savaş durumunda konsey, Merkez Savaş Devrim Konseyi'nin emri altındadır.)

6- Savaş Komiserliği, bütün kurumları ile Devrim Savaş Konseyinin emri altındadır.

7- Devrim Savaş Konseyi prensip olarak her konuda ortak karar alır, ancak işlemler başkan ya da ilgili üyelerce yürütülür.

8- Türkistan Savaş Komiserliğinin ya da genel kurmay başkanının her türlü emimameleri, şayet bir tek imza taşıyorsa geçersizdir. Savaş Komiserliğinin ya da Genel Kurmay başkanının her türlü emimameleri başkanın ya da Devrim Savaş Konseyinin ilgili üyelerince imzalandığı takdirde geçerlidir.

---

(118) Bu şahıslar şunlardı: Belov, Safonov, Panasyuk, Brigadze, Koluzaev, Dzheleszov, Vostrablin. Kazkov Konsey Başkanı ve I.P. Belov Kızıl Ordunun Türkistan Başkumandanı idi.

(119) F. Bojka'ya (Grajdanskaya voyna v Sredney Azii, Taşkent 1930, S. 78) göre Türkistan Merkez İcra Komitesi feshedilerek yerine Devrim Savaş Konseyi kurulur. S. Taşliev'e göre (Neşreden, Turkmenistan v period inostranoy voennoy intervencii i grajdanskoy voynı, Aşkabad 1957, S. 199-200), bu konsey Türkistan merkez icra komitesinin gözetimi altında askerî idareyi temin maksadı ile kurulmuştur.

9- Halkın her türlü gücü ve vasıtası -sınır güvenliğini sağlamada gerekli olan ihtiyacı temin noktasında ve içerdeki karşıt devrimi bastırmada- Devrim Savaş Konseyinin emri altındadır. Bütün görevli merciler öncelikle Devrim Savaş Konseyinin emirlerini yerine getirmekle mükelleftirler.

10- Bu tüzük, Türkistan Merkez İcra Komitesince tasdik edilecektir ve tasdik edildikten sonra geçerli olacaktır⁽¹²⁰⁾.

Bu düzenlemelerden, Sovyet idaresinin Türkistan'ı fiilen bir askeri dikta rejiminin tahakkümü altına soktuğu açıkça belli olmaktadır.

Merkez İcra Komitesi devlet tarafından organize edilmiş askeri hakimiyetine rağmen, Sovyet otoritesinin varlığını güvence altına alamamıştı. Özgürlük mücadelecileri kararlı bir tutum sergileyerek, Sovyet Rusya'nın savaş idaresi ile herhangi bir şekilde uzlaşmaya yanaşmıyorlardı. Fergana Vadisinde, Madamin Bek (takriben 25000 yiğidi ile), Şir Muhammed Bek (20000 yiğidi ile) ve Korbaşı Ergaş (15000-16000 yiğidi ile) gibi güçlü mücahid liderlerin birlikleri hareket düzenliyordu ve bundan dolayı da savaşın seyrini kendileri belirliyorlardı. Özgürlük mücadelesinin bir başka merkezi olan Maçe Vadisinde, korbaşı birlikleri ile kızıl Ordu arasında 1918'den beri sürekli savaş durumu hakimdi. Yine 16 Kasım 1918 tarihindeki bir çatışmada burada 85 Sovyet askeri ölüyordu. Bu bölgede 6000 yiğit operasyona katılıyordu. Sovyetler 1918 Mayısında, savaş esiri olan 80 Alman olmak üzere, Macarlar'dan ve Avusturyalılardan müteşekkil bir enternasyonal komando birliği oluşturuyor. Bunlar Rus askerleri ile birlikte Maçe Vadisinin Falgar ve İskender yerleşim birimlerinde 1919 Temmuzuna kadar özgürlük mücadelecilerine karşı savaşıyorlardı⁽¹²¹⁾.

Kızıl Ordunun askeri operasyonları basmacı hareketini bastırmaya yetmiyordu. Sovyet idaresi bunun üzerine Korbaşılarla ateşkes sağlamak için çaba sarfetmeye başlar. 2 Mayıs 1919'da, basmacılarla ilgili problemi yerinde incelemek ve aynı zamanda da Korbaşılarla barış görüşmeleri yapmak üzere, Taşkent'ten yedi kişilik⁽¹²²⁾ bir Sovyet Komisyonu Fergana Vadisine gelir. Sovyetler, basmacıların silahı bırakmaları halinde çiftçi ve zanaatkarlara 10 milyon ruble vermeyi teklif ederler. Korbaşılardan hiçbiri komisyonla pazarlık etmeye yanaşmıyordu; hatta Sorokin Madamin Bek'e görüşmeler yapmak için ricada bulunduğu bir mektup gönderiyor, ancak Madamin Bek cevap vermiyordu. Komisyon 15 Mayıs 1919'da Andican'a vardığında, Sovyet yetkililerin yerli halka zulmettiğinin farkına vardı.

(120) Taşiev (119), S. 200

(121) R. Abdulkhaev, Bor'ba za sovetskuyu vlast' v verkhovnykh Zaratşana (1918-1919 gg.), Izvestiya Otdelenie Obşçestvenikh Nauk Akademii Nauki Tacikskoj SSR, 1966, Nr. 3 (45), S. 15-18

(122) Bu komisyonda şunlar vardı: Karp Eliseviç Sorokin Halk Komiserliği Şurası Başkanı ve Komisyon Başkanı; Turar Riskulov -Merkez İcra Komitesi Başkanı; Tursun Hocaev- Milliyetlerder Sorumlu Komiser; Bilik -Halk Eğitimi Komiseri; Hantalyenskiy, Sokolov ve Abbas Hocaev- Türkistan Merkez İcra Komitesi Üyeleri.

Bunun üzerine Türkistan Merkez İcra Komitesi Başkanı (fiilen: devlet başkanı) Turar Riskulov, makamlarını kötüye kullanan yetkililerin tutuklanmasını emreder. Sorokin'in bu talebi reddetmesi üzerine Riskulov komisyonu protesto ederek Taşkent'e geri döner. Ancak komisyon, Ermeni Daşnak Birlikleri'nin vahşet işlediklerini kabul eder ve silahtan arındırılmalarını teklif eder.

Komisyon, Fergana Vadisindeki Sovyet birliklerinin kumandanı olan Safonov'la bu konuları düzenlemek üzere, Andican'dan Skobelev'e geçer⁽¹²³⁾. Halk Komiserliği Şurası Başkanı'nın ve Riskulov dışındaki komisyon üyelerinin, Daşnak birliklerinin silahsızlandırılması için, sıradan bir cephe kumandanının yanına gelerek ondan müsaade almaları, şayanı hayret bir olaydır. Bu olay da Rus askerî idaresinin siyasi idaresinden daha güçlü olduğunu gösteriyor. Kızıl Ordu tarafından 1919 Ağustosunda Türkistan Cephesinin kurulmasından önce, Türkistan millî mücadelesi Fergana Vadisinde kendine mahsus görünümüne arz ediyordu. Savaş komiseri Osipov'un 4 Aralık 1918'deki bir emri gereğince, Fergana Vadisinde Celalabad ve Oş şehirlerinin civarında basmacılara karşı "kendilerini savunacak olan", Rus "Çiftçi Ordusu" resmen tanındı.

Rus müstemlekeçiler 2 Aralık 1918'deki toplantılarında, çiftçileri silah altına alarak, "yerli halktan gelebilecek tehlikelere karşı korunmak" adı altında, en üstte savaş heyeti olmak üzere bir "Çiftçiler Ordusu" kurmayı kararlaştırırlar. Bu Rus ordusu dört alaydan (her alayda dört bölük bulunuyor) oluşuyordu. Gerçekten de Rus müstemlekeçiler kısa bir süre içinde bu dört alaylarını teşekkül ettiriyorlardı. Fergana Vadisindeki Sovyet savaş ordusu da, bu "Çiftçiler Ordusu" vasıtası ile Kızıl Ordunun savaş gücünün artacağını tahmin ederek seviniyordu. Fergana cephesi kumandanı vekili Konovalov, 14 Mayıs 1919'da "Çiftçiler Ordusundan" bin askerin üç gün içerisinde Andican'a gitmelerini istiyordu. 5 Mayıs 1919'da kumandanlığa ve aynı zamanda Fergana Vadisindeki 2. Sovyet ordusunun kurmay şefliğine getirilen, "Çiftçi Ordusunun" kumandanı Ivanoviç Monstrov bu emri yerine getirmiyordu. Bunun üzerine Fergana cephesi kumandanı Safonov, bu "orduyu" silahsızlandırma kararı aldı, ancak Kızıl Ordunun bu talimatının gerçekleşmesi mümkün değildi. Kızıl Ordu ile "Çiftçiler Ordusu" arasındaki bu ihtilaf sürerken, Madamin, Şir Muhammed ve Hal Hoca'nın birlikleri saldırılarını yoğunlaştırıyorlardı. Madamin'in birlikleri, Balıkçı ve Hokandkışlak'ı kurtarırlar, Kızıl Ordu ve Daşnak Birliklerini de tamamen bozguna uğratarlar. Böyle bir ortamda, Korbaşların kendi ordularını da parçalayacağı korkusuyla, telaşa kapılan "Çiftçi Ordusu"nun kumandanı Monstrov, Kızıl Orduya karşı birlikte mücadele etmek üzere Madamin Bek ile irtibata geçmeye çalışır. "Çiftçi Ordusu"nun savaş heyeti 22 Ağustos 1919'da "Çiftçi Ordusunun Madamin'in Müslüman birlikleri ile birleşmesini kararlaştırır. Bunun üzerine Monstrov, kararı yazılı olarak Madamin'e

(123) A.I. Zevelov, Neşreden, Za sovetkiy Turkestan, Taşkent 1963, S. 103

ulaştırır ve Kızıl Orduya karşı beraber savaşmak için ricada bulunur. Madamin'e baş kumandanlık da teklif ettiği yazısına cevaben Madamin şunları belirtir: "Benim amacım, bolşeviklerin hakimiyetine bir son verdikten sonra genel kaideler ile belirlenmiş, herkesin adil olarak iştirak ettiği, gizli ve doğrudan bir seçim ile halkın gerçek temsilcilerine yetkiyi teslim etmektir"⁽¹²⁴⁾.

Basmacı hareketine karşı 1918 yılının başlarından beri sürekli ve acımasızca bir mücadele veren, Türkistanlılar'ın baş düşmanı, Rus Kazak'ı ve eski Çarlık Rusya'sı subayı ve Rus "Çiftçi Ordusu"nun kumandanı olan Montstrov, ordusunun yeterli miktarda silahı (bilindiği gibi Rus müstemlekeçiler 1916'daki Türkistan ayaklanmasında tamamen silahlandırılmışlardı ve ayrıca Kızıl Ordu devamlı onlara silah sevkiyatı yapıyordu) olmasına rağmen, neden Madamin ile bir uzlaşmaya varmak istiyordu? Bunun nedeni, Monstrov'un özgürlük mücadelelerine karşı verilecek bir savaştan –Celalabad ve Oş'taki Rus müstemlekeçilerin Türkistanlı mücahidlerce çember içine alınmış olmasından dolayı– kesinlikle galip çıkamayacaklarının bilincinde olmasıdır. Türkistanlılara karşı yapılacak bir savaşı uzun vadede kaybedeceklerinin ve böylece de "Çiftçi Ordusu"nun dağılmasının kaçınılmaz olduğunu Monstrov biliyordu. Madamin, Monstrov'un sıkıştığının farkında idi. Fergana Vadisinde özgürlük mücadelelerinin amansız düşmanı, Türkistan'daki Kızıl Ordunun gözdesi olan "Çiftçiler Ordu"su, 1919 yılının Ağustosunda birden basmacılarla "dostluk" kurmaya karar verir ve kendi vatandaşları olan bolşeviklerin düşmanı olur. 27 Ağustos 1919'da Madamin ile bir uzlaşma sağlanır⁽¹²⁵⁾. Madamin ve Monstrov'un birlikleri 1919 Eylülünde Celalabad ve Oş civarında birlikte mücadele ederler. 8 Eylül 1919'da Oş kentini bolşevik hakimiyetinden kurtarırlar. 22/26 Eylül 1919 tarihleri arasında Madamin ve Monstrov'un birlikleri ile Kızıl Ordu birlikleri arasında aralıksız bir çatışma meydana gelir. Kızıl Ordu 26 Eylülde Oş kentini işgal ederken, Madamin Bek de 1000'den fazla yiğitinin ölümünden duyduğu rahatsızlığı ifade eder⁽¹²⁶⁾.

Korbaşılardan Şir Muhammed, Nur Muhammed, Muhiddin, Hal Hoca, Sadık Hoca ve Mahkam Hoca takriben 12000 yiğitle Kızıl Ordunun Alay vadisine girişini engellemeye çalışıyorlardı⁽¹²⁷⁾. Diğer taraftan Andican, Celalabad ve Oş civarındaki mücadelelerini de sürdürüyorlardı. 17 Eylül 1919'de, en güçlü garnizonun olduğu Andican kenti basmacılar tarafından kuşatılır. Madamin ve Monstrov, Andican'ı fethetmek için 20000'den fazla savaşçıyı cepheye alırlar⁽¹²⁸⁾. Andican'daki Kızıl Ordu birliği 22 Eylülle kadar kendilerini savunmaya çalışırlar, ancak tek başlarına basmacı saldırısını durduramazlar. Sovyetler, Andican'daki ha-

(124) Zuev (37), S. 40

(125) Maksim Gorki'ye göre, Neşreden, Istorija grajdanskoy voynu v SSSR, Cilt 5, Moskova 1960, S. 269, Madamin ile Monstrov arasındaki antlaşma 1.9.1919'da gerçekleşir.

(126) S.B. Cantuarov, Grajdanskaya voyna S. 130

(127) Boevoy put' voysk Turkestanskogo okruga, Moskova 1959, S.116

(128) Istorija (125), S. 269

kimiyetlerini her ne pahasına olursa olsun sürdürmek istiyorlardı. Asıl neticeyi belirleyen çatışma, 22 Eylül 1919'da basmacılarla Kızıl Ordu arasında gerçekleşir. Sovyetler, garnizonlarını korumak için 1000'den fazla askeri cepheye sürerlerken, Andican civarında bulunan bir Kazan Alayı ile birlikte E.F. Kudzhelo'nun komutası altında enternasyonal tugayını da devreye sokuyorlardı. 26 Eylül 1919'da basmacılar, binden fazla yığıtı de şehit vererek⁽¹²⁹⁾, şehrin hakimiyetini ellerine geçirmek için sürdürdükleri savaştan geri çekilmek zorunda kalıyorlar. Sovyetler, basmacılara karşı verilen savaşta, kendi birliklerini takviye eden Ermeni Daşnak birlikleri ile birlikte; 13000'den fazla asker, üç bombaatar, oniki top ve 57 makinalı silah kullanmıştı.

Madamin ve Monstrov, 24 Ekim 1919'da Türkistan'ın doğusunda, Çin sınır bölgesinde yer alan Ergaştam'da "geçici Fergana Hükümeti"ni kurarlar⁽¹³⁰⁾. Madamin hükümet şefi ve baş kumandan, Monstrov da onun yardımcısı olurlar. Hükümet 16 bakandan oluşur⁽¹³¹⁾. General Mukanov oğlunu, İngiliz baş konsolosu P.T. Etherton'la irtabata geçerek İngilizler'den yardım almak amacı ile Kaşgar'a gönderir. Ancak Etherton, Hindistan hükümetinin (Britanya İmparatorluğunun) bu dönemde (1918-1919) Panislamizm meselesi ile yoğun bir şekilde uğraşmasından dolayı yardım sözü veremiyordu⁽¹³²⁾.

Ne Madamin ve Monstrov ne de başka Sovyet karşıtı güçler yurt dışından yardım almıyorlardı. Monstrov, "çiftçiler ordusu"nun verdiği zaiyattan ve Madamin/Monstrov birliklerinin merkez karargahında İslam'ın yeşil bayrağının asılı olmasından rahatsızlık duyuyordu. Bir taraftan Kızıl Ordunun tehdidi altında iken, diğer yandan basmacılara karşı savaşta eski müttefiki (1918 yılının Kasım ayından 1919 yılının Ağustosuna kadar) ve yeni düşmanı ile (1919-1920) bir barış antlaşması yapabilmeyen yollarını arıyordu. 17 Ocak 1920'de Monstrov 2. Tatar Tugay Alayı'na teslim oluyor ve Taşkent'e Türkistan Cephe kurmaylığına gönderiliyordu. Askerleri silahlarını Kızıl Orduya teslim ediyorlardı. Madamin, mücadelesinin diğer Korbaşılardan yardımını ile sürdürürken, bolşevizme karşı mücadelede Ruslar'dan hiç bir zaman samimi müttefikler olmayacağını da anlamış oldu.

---

(129) Boevoy (127), S. 116

(130) Cantuarov (126), S 132-33. Togan'a göre (24), S. 390 bu hükümet 24 Eylül 1919'da kurulmuştur. İnoyatov'a göre, Narodı (102), S. 203, 22 Ekim 1919'da. İnoyatov, S. 199'da yanlış bilgi vererek Madamin'in Monstrov'un yardımcısı olduğunu iddia eder.

(131) En önemli hükümet üyeleri şunlardı: General Mukanov (Çarlık hükümetinde Atina'da askeri ateşe; Birinci Dünya Harbinde Almanya'ya karşı oluşturulan cepheye 6. kolordu komutanı; 1917/18 yıllarında Pamir bölgesindeki Rus birliklerinin komutanı). Nanensberg, avukat, Adalet bakanı; Azim Han maliye bakanı.

(132) P.T. Etherton, *In the Heart of Asia*, Londra 1925, S. 167: "The government of India at this period was much concerned with the possibilities of Pan-Islamism or a confederation the Mohammedan races assuming definite shape." 1918-19' yıllarında Afganistan ve Türkistan'da, Orta Asya'nın bir federasyon etrafında birleştirilmesi fikri vardı. İngilizler ise Hindistan'dan dolayı bu fikre sıcak bakmıyorlar ve bu düşüncenin gerçekleşmesini istemiyorlardı.

Sovyet rehberleri özellikle 1919 yılında basmacı hareketini tamamen ortadan kaldırmak için çok çaba sarfediyordu. 26 Şubat 1919'da Fergana cephesi oluşturulduktan sonra, ardından askeri mahkemeler ve her yerleşim biriminde bir olağanüstü komisyon kuruluyordu (Çeka=İstahbarat Servisi). Ayrıca basmacılarla mücadele etmek için yerel komisyonlar kuruluyordu. Fergana cephe komutanı Safonov, 1919 başlarında komisyonların talimatnamelerinde ilişkin detayları açıklıyordu. Bu yönergeden Sovyetlerin özgürlük mücadelecilerine karşı, ne derece müsamahasız, merhametsiz ve gaddarca yaklaştığı açıkça anlaşılmaktadır:

Fergana'daki Basmacı Hareketinin Tasfiyesi ve Sovyet Hakimiyetinin Tesisi İçin Talimatname.

Komisyonun Görevleri:

- 1- İlçelerin haydutlardan (kastedilen özgürlük mücadelecileridir B.H.) ve zararlı unsurlardan arındırılması.
- 2- Sovyet hakimiyetinin ve resmi kuruluşların teşkilatlandırılması.
- 3- Komisyon, ilçenin devrim komitesi olarak yetkilidir ve idari merci olarak kabul edilir.

İşleyişi Hakkında Kurallar:

- 1- İlçeleri haydutlardan kurtarmak için yapılması zorunlu tedbirler:

a) İlçeler, genel afların duyurulabileceği ve propoganda yapmanın mümkün hale geleceği tarzda birden fazla bölgeye ayrılarak, basmacılar tarafından aldatılan mâsum vatandaşların genel affın amacı hakkında bilgi sahibi olmaları sağlanacak ve böylece işlerine geri dönmeleri temin edilecek.

b) Genel bir kışkırtmanın ardından, basmacılara, silahlarını teslim ederek aften yararlanarak, yani Rus Cumhuriyetinin hür ve eşit vatandaşı (yukarda tasvir edilen Sovyet zulmü anlamında; -B.H.) olma hakkını elde etmek için, her defasında başlangıç için önce yedi, daha sonra da yine bir üç gün olmak üzere toplam on gün süre tanınacak.

c) Af süresinin bitiminde teslim olmayan basmacıları ve topluma (Sovyet hakimiyeti için -B.H.) zararlı olan her türlü unsuru ortadan kaldırmak için silah arama üzere komisyonlar teşkil edilecek. Bunun için güvenilir, Sovyet idaresine yakınlıkları bilinen yerli halktan kimseler seçilecek. Yine bu tür şahıslardan on iki kişiye kadar gruplar halinde milis güçleri teşkil edilecek.

Not:

- 1- Teslim edilen ve teslim alınan silahlar ilçe karargahının yedek bölümüne teslim edilecek.

2- Silahlı birliklerin (basmacılar) Sovyet saflarına geçmeleri halinde, silah teslimatı ile ilgili şartlar, teslimatı almakla tek yetkili şahıs olan savaş komutanı tarafından belirlenir.

3- Komisyonlar, yaptıkları işler ve ilçelerin genel durumu hakkında günlük rapor tutacaklar.

Ölüm Cezası Hakkında:

1- Mahkemesiz ve soruşturmasız olarak anında yerinde infaz edilecek olanlar:

a) Af ilanından sonra sözkonusu yerleşim biriminden ellerinde silah bulunduran basmacılar.

b) Eylem halindeyken (yağmalama, hırsızlık, zorbalık v.b.) yakalanan basmacılar, af ilanına kadar ve ondan sonra silahsız olsalar dahi.

Not:

1- İdam, yazılı bir karara istinaden gerçekleştirilir. İdam cezasının infazında hazır bulunanlar bir protokol tutarlar.

2- Silahsız olarak yakalanan basmacılar ile onları silah ve cephane yönünden destekleyen ve varlıkları genel huzur ve âsaiyet yönünden tehlike arzeden kişiler, komisyonlar tarafından hareket halindeki divan-ı harbe devredilir.

3- Kasıtsız adam öldürme, adi suçlar ve vakalar gibi sivil ve idari konular yargılanmak üzere halk mahkemelerine ya da askeri mahkemelere havale edilir.

Aramalar ve el koymalar hakkında:

1. Aramalar, mal sahibinin huzurunda ya da iki veya daha çok mahalle sakininin hazır bulunduğu ve protokolde şahit olarak zikredildiği bir ortamda yapılır.

2- Basmacının mal varlığı ve arazisi haczedilir. Ev eşyaları ve en alt limit geçirme sınırına göre ihtiyaç duyulan eşyalar haczin dışında tutulur.

NOT: Herhangi bir kıymetli eşyaya rastlandığında komisyonlar bunu güvence altına alırlar ve kıymetli eşyaların listesini yaparak Halk Ekonomi Meclisine ve münaka birliklerinin kumandanına bildirirler.

Bölge kumandanı, askeri birlikler ve komisyonlar arasındaki münasebetler hakkında:

1- Komisyonlar, işlerinin genel seyri ve bölgenin durumu hakkındaki bilgileri birliklerin kumandanlarına bildirmek zorundadırlar.

2- Askeri birlikler, komisyonlarla uyum içinde çalışmak ve askerî idarenin savaş görevlerini engellemeyecek tarzda olan emirlerini yerine getirmek zorundadırlar.

3- Komisyonlar ve kumandanlıklar birbirlerine kendi sorumluluk bölgeleri hakkında bilgi aktarımında bulunacaklardır.

İlçe Yönergeleri hakkında:

1- Yönergeci kendi ilçesinde bütün işleri kontrol ve idare eder.

2- Komisyon başkanlığının onaylanmasına kadar yönergeci geçici olarak kendi ilçesinin komisyon üyelerini ihraç etmeye ya da yenilerini belirlemeye yetkilidir.

3- Yönergeci haftalık defter tutarak kendi bölgesinin işleri hakkında yazılı olarak ilçe birliklerinin kumandanını haberdar etmek zorundadır.

4- İlçe birliklerinin kumandanı tarafından gönderilen her türlü evrak –nereye olursa olsun– ilçe yönergecisi tarafından gönderilir ve ihmal edilmesi sözkonusu olamaz.

Not:

Geçici ilçe komisyon başkanlığı, Fergana Vadisi birliklerinin kumandanlığına bilgi vermek şartı ile bu yönergeyi değiştirme ve yönergeye ilaveler yapma hakkına sahiptir⁽¹³³⁾.

Sovyet savaş idaresi en radikal tedbirleri (en modern silahlarla savaşı sürdürmek, askeri mahkemeler, istihbarat teşkilatları, komisyonların kurulması, basmacı mensubu olanları rehine olarak almak, Kızıl Ordu askerlerinin köy ya da şehir sakinlerini basmacıların oralarda olup olmadığını öğrenmek amacı ile sürdürdükleri soruşturmalarda kurşuna dizmeleri) almasına rağmen, özgürlük mücadelecilerine karşı sürdürülen savaştan galip olarak ayrılmıyordu. 1919 Ağustosunda Türkistan Cephesinin kurulmasına ve Türkistan Cephe kurmaylığının 1920 Şubatında Taşkent'e gelmesine kadar basmacılar mücadelelerini yoğun olarak sürdürdüler. Aşağıdaki sadeleştirilmiş kronolojiden basmacıların Kızıl Ordu için bir kâbus niteliği taşıdığı açıkça anlaşılmaktadır:

1919

Ocak

Özgürlük mücadelecilerinin Madamin ve Şir Muhammed'in komutası altında Garbuva, Karatuba, Bazarkorgan, Şahrihan, Hanabad, Çust, Asaka ve Margilan'daki Kızıl Ordu birliklerine karşı giriştikleri saldırılar.

1 Şubat

Korbaşılardan Ergaş, Madamin ve Hal Hoca Hokandkışlak'da savunma kalelerini tamamlarlar.

(133) Şamagdiev (54), S. 354-356. Ayrıca bkz.: B. Hayit, *Sovjetrussischer Kolonialismus und Imperialismus in Turkestan*, Oosterhout 1965, S. 23-25; *Islam And Turkestan Under Russian Rule*, İstanbul 1987, S. 301-304

- Şubat** Balıkçı'da (250 yiğit şehit olur) ve Şahrikan'da (takriben 300 yiğit şehit olur) silahlı çatışmalar.
- 18 Şubat** Sovyetler, büyük kayıplar vermelerinden dolayı Fergana Vadisine ilave birlikler gönderirler.
- 12 Mart** Kassan'da çatışma. Sovyetler Semerkand ve Namangan'daki birliklerini de devreye sokarlar ve yine de bozguna uğrarlar.
- 25 Mart** Bazarkorgan'da Kızıl Ordu ile basmacılar arasında Korbaşı Mahkam Hoca'nın komutası altında çatışma.
- İlkbahar** Madamin, Namangan kentini kurtarır. Onun birliğine karşı Sovyetler takriben 1600 askeri cepheye sürerler.
- 4 Nisan** Hakkulabad, Sarıkorgan, Oş ve Celalabad'da çatışmalar. Takriben 300 yiğit şehit olur. Sovyet askeriyesi Kızıl Ordu içinde Hive grubunun kurmaylığını teşekkül ettirir.
- 5 Nisan** Çartağ'da kanlı çatışmalar. Her iki taraftan da çok miktarda kayıp. Savaş durdurulur.
- 9 Nisan** Amu Derya civarında Cüneyd savaş üstünlüğünü elinde geçirir.
- 15 Nisan** Sarıkorgan'da çatışma. Takriben 1500 yiğit şehit olur.
- Nisan Ortaları** Takriben 1500 yiğit İsfara'yı kurtarırlar. Korbaşı Ergaş Kânibadem'deki çatışmadan gâlip ayrılır.
- 27 Nisan** Korbaşılar taarruz durumuna geçerler.
- 9 Mayıs** Taşkent'teki Sovyet idaresince, Sovyet idaresi altına kendi arzuları ile girecek olan basmacılar için genel af ilan edilir, fakat Basmacılar bunu dikkate almazlar.
- Haziran Başları** Maçe bölgesinde Korbaşı Ergaş'ın birlikleri ile Sovyetler arasında çatışma.
- 21 Haziran** Korbaşı Ahundcan Kızıl Ordu birliklerine teslim olur. bu özgürlük mücadelecileri için önemli bir kayıptır. Ahundcan Sovyet savaşı idaresince Sovyet saflarında eski basmacılardan oluşturulmuş savaşı ve Sovyet saflarında basmacılara karşı olan birliğin kumandanlığına atanır.
- 31 Haziran** Korbaşı Molla Ergaş Mirmuhammed de teslim olur. Bu şahıs Korbaşı (Katta-) Ergaş ile aynı kişi değildir.
- Ağustos** Mücahitler Çimbay, Nukus ve Mujnak'ı (Aral gölünde bir ada) kurtarırlar. Dört Köl (petroaleksandrowsk) civarında Korbaşı Ubaycan Bahutdin Han Mahsum ve Balibay'ın 2000 kişiden oluşan birlikleri hareket düzenlerler.

- Eylül Başları** Cüneyd 1500'den fazla askeri ile Çardcoy ve Tört Köl'u Sovyetlerden kurtarmak için savaş açar.
- 15 Eylül** Korbaşılının Madamin'in liderliğinde Margilan kentinde, Sovyet birliklerinin cephane ve asker yönünden desteklerini engellemek amacı ile, Fergana Vadisini Türkistan'ın diğer bölgelerinden tecrit etmek için istişare toplantısı.
- 17 Eylül** Andican kentinin 20000'den fazla yiğit ile abluka altına alınması.
- Ekim Sonları** Madamin Türkistan İslam Mücahitlerinin emiri olarak seçilir. Basmacıların ilk lideri olan Korbaşı Ergaş ise 8000'den fazla yiğiti ile Madamin'in kumandanlığı altına girmeyi reddeder.
- 5 Kasım** Garbuva'da çatışma, 700 yiğitin şehit düştüğü çatışmaya 2000'den fazla yiğit katılır.
- 22 Kasım** 14000'den fazla yiğitin Hal Hoca ve Korbaşı Mahkam'ın komutası altında Hanabad ve Celalabad civarındaki harpleri.
- 27 Kasım** Sovyet askerleri Nukus kentini kuşatırlar.
- 29 Kasım** Cüneyd ve Han Mahsum'un birlikleri Nukus kentini çember içine alırlar.
- Kasım Sonu** Takriben 6000 yiğit Garbuva'da (Garbaba) Kızıl Orduya karşı hareket düzenlerler.
- 1 Aralık** Sovyet hükümeti Basmacı hareketi ile mücadelede yeni bir plan uygulamaya başlar. Basmacılara karşı her türlü yola başvurulması kararlaştırılır. Türkistan kıtalarının komutanı I.G. Brigadze Fergana Vadisindeki emir yetkisini bizzat kendisinin üzerine alır.
- 4 Aralık** Kızıl Ordu Gerbaba, Şahrıkan, Bazarkorgan ve Taşarvak'ı yeniden fethetmek amacı ile taaruza geçer. Sovyet kıtalarının kumandanı Brigadze, Gerbaba'daki basmacılara karşı düzenlenen hareketi bizzat kendisi yönetir. Kızıl Ordu kazanır ve Gerbaba işgal olunur.
- 21 Aralık** Bregadze ve Kudzhelos komutasındaki Sovyet askerleri Bazarkorgan ve Çartag'daki Basmacılara saldırılar ve bu yerleşim birimlerini işgal ederler. Korbaşı Amankul Sovyet askerlerini Oratepe ve Ortakorgan'dan çıkarır.
- Aralık Sonu** Özgürlük mücadelecilerinden Fergana Vadisinde olanlar ağırlıklı olarak Madamin, Şir Muhammed, Nur Muhammed, Ergaş ve Hal Hoca'nın komutası altındalarken, Amu Derya muntikasında Cüneyd, Balabiy ve Han Mahsum'un ve Zarafşan vadisinde ise Sultan Bek'in komutası altında idiler.

Türkistan milli mücadelesi 1918 yılında olduğu gibi 1919'da da Rusya'nın ümidini kırıyordu. Ancak Rusya her halükârda Türkistanlıların milli iradesine karşı çıkmaya kararlı idi. Özgürlük mücadelecilerinin galibiyeti Rusya için hayal dahi edilemezdi. Türkistan'ın hammaddelerinden vazgeçmeyi hiçbir şekilde düşünmüyorlardı. Sovyet idaresinin asıl hedefi ise "Sovyetler, komünizm, proletarya, sosyalizm" gibi sloganlar ile Rus hükümrancılığını yeniden tesis etmekte. Sovyet Rusya bu hedefe ulaşabilmek için Türkistan'da kanlı bir savaşı ve iki taraftan da sayısız insanın ölmesini göze alabiliyordu. Sovyetler, Taşkent'teki Sovyet Ruslar'ı ile birlikte çalışacak ve kendi milletlerine karşı propaganda çalışması sürdürecektir birkaç Türkistanlı da bulmuşlardı. Bu durum gayet tabiidir, zira müstemlekeci beyler her zaman kendi müstemlekelerinde yerli halktan birilerini kendi siyasetleri için kullanmışlar ve bunlara müstemlekeciliklerinin borozanlığını yaptırmışlardır. Ruslar'ın bu mahdut sayıda (yirmiyi geçmeyecek kadar) önemsiz Türkistanlı ile devlet ve parti düzeyinde birlikte çalışması Türkistan'da Sovyet Rusya'ya birşey kazandırmıyordu, çünkü bu kişilerin ne halk nezdinde ne de özgürlük mücadelecileri yanında bir itibarları ya da etkinlikleri yoktu. Sovyetler mücahitler gücünü kırabilmek için başka yollara baş vurmaya zorunda idi. Bundan dolayı da Sovyet Rusya'nın Türkistan cephesi kuruldu. Kitabımızın başka bölümlerinde değineceğimiz Sovyet Rusya komünist partisi ile hükümetin Türkistan komisyonu birlikte Türkistan'a gönderilir. Ayrıca Rus iç savaşının da, yani Türkistan'daki bolşevik Ruslar ile bunlara karşı gelenler arasında 1918 ile 1920 yılları arasında sürdürülen savaşın da ülkenin milli mücadelesini olumsuz yönde etkilediğini belirtmek gerekir.

Türkistan'da Rus İç Savaşı ve Milli Mücadele

Rus sosyal devrimcilerinin hakimiyeti ellerine geçirmeleri ve ardından Rus bolşevikleri ve sosyal devrimcilerinin Türkistan'da 1918 ve 1919 yıllarında devlet otoritesini de ellerine geçirmeleri önceleri barışçı bir tarzda oluyordu. Kuşkusuz hakimiyet anlayışlarından dolayı Rus partileri arasında fikir ayrılıkları söz konusu idi. Ancak bu farklı düşünüş tarzları 1918 ortalarına kadar silahlı çatışmalara dönüşmemişti. Rus idaresini işgal edilmiş bu topraklarda birlikte şekillendirmeyi deniyorlardı. Ancak bolşeviklerin Rus politikasının tek belirleyicisi olma istekleri, 1918 ortalarından sonra Türkistan'da nihayet bolşevizm karşıtları ile taraftarları arasında kanlı çatışmalara dönüşüyordu.

1 Haziran 1918'de Omsk'da (Güney Sibirya'da hemen Türkistan sınırında) Avksent'ev'in liderliğinde bolşevik karşıtı bir Rus hükümetinin kurulması ve daha sonra Amiral Kolçak'ın 11 Kasım 1918'de Omsk'de Rusya "hükümet nâib"liğine seçilmesi ve Türkistan'ın kuzeyinde iki karşıt Rus tarafının savaşı devam ettirmeleri, Rus iç savaşının bütün ülkeye yayılmasına neden oluyordu.

Beyaz muhafız (bolşevik karşıtı) ve kızıl muhafız (bolşevikler) askeri güçleri ön-

celeri Aral ve Balkaş gölü civarında, kısmen de Yedisu bölgesinde karşılıklı saldırılarını sürdürüyorlardı. Kolçak hükümeti Türkistanlılar'dan destek arıyordu, ancak hiçbir zaman Türkistanlılara özgürlük hakkı vermeyi de düşünmüyordu. Bolşevizm karşıtı ve taraftarı olan güçlerin arasında Alaş Orda hükümeti faaliyetini sürdürmek istiyordu ve iki tarafla da savaşmak zorunda kalıyordu. Omsk'daki geçici hükümet, Alaş Orda'yı bolşevizm karşıtı olmasına rağmen 22 Ekim 1918'de yasaklıyordu. Alaş Orda hükümeti ülkeyi bu iki karşıt Rus partisinin direktiflerinden uzak yönetmek istiyordu. Alaş Orda'nın askeri birlikleri bolşeviklere karşı harekâtlarını sürdürüyorlardı. Ancak Alaş Orda 16 Şubat 1919'da bolşevik güçleri ile barış antlaşması imzalamak zorunda kalıyordu. Bu defa da Sovyet Ruslar, Alaş Orda hükümetinin veçhesini belirlemeye çalışıyorlardı. Ancak Alaş Orda hükümeti Türkistan steplerinde özellikle kendi bağımsız politikalarını uygulamaya özen gösteriyordu. Alaş Orda'nın askeri birlikleri iki cephede birden savaşabilecek durumda değildi. Nihayet bu iç savaş onları da Sovyetlerin akıntısına kaptırıyordu. 1920 Şubatında Alaş Orda hükümet üyeleri Sovyet idaresine ve kültürel faaliyetlere yöneltiyorlardı.

14 Kasım 1919'da Kızıl Ordu Omsk şehrini ele geçirir. Omsk'daki Rus hükümeti, 25 Mayıs 1919'da A.A.D., İngiltere, Fransa ve Japonya hükümetlerince tanınmasının ardından Omsk'u kaybetmesi ile büyük bir dağılma sürecine giriyordu. Bir çok beyaz muhafız Yedisu bölgesine (Semireç'e) doğru ilerliyordu. Kolçak 1919 başlarında Ataman Annenkovs'un komutası altında 1800 piyade ve 1770 süvari eri ile altı toptan oluşan bir tümeni Türkistan'ın bu bölgesine göndermişti. 1919 Temmuzunda Ruslar'ın bolşevik karşıtı askeri güçleri Yedi Su ülkesinde (Semireç'e'de) özellikle de Jetitam (Semipalatinsk) bölgesinde beyaz muhafızlar tarafından bozguna uğratılan Kızıl Ordu birlikleri de bu bölgeye gelmişlerdi. Artık, Sovyetler'in Semireçe cephesi olarak nitelendirdikleri Rus iç harbi bu bölgede devam ediyordu.

Ruslar, 1917'nin Aralık ayında Yukarı Hazer bölgesinde muhtelif Rus parti temsilcilerinden oluşan bir halk komiserliği kurmuşlardı. Ancak bu partiler hakimiyet konusunda sürekli bir kavga ve çekişmenin içinde idiler. 1919 Haziranına kadar ve üç defa yeni komiser seçilmişti. 14 Temmuz 1919'da bolşevik karşıtı Ruslar Aşkabad kentini zaptederler ve on Sovyet komiserini kurşuna dizerler⁽¹³⁴⁾. Taşkent'teki Sovyet komiserliği ise bundan çok önce, 4 Mart 1918'de Yukarı Hazer bölgesi için savaş hali ilân etmişti. Ancak bu türden tedbirler, Sovyet Ruslar'ın hakimiyeti ellerine geçirebilmeleri için pek de akıllıca yöntemler değildi. Bolşevik karşıtı güçler ise Aşkabad Hükümeti" olarak bilinen kendi hükümetlerini kuruyorlardı⁽¹³⁵⁾. Taşkent'teki Sovyet idaresi ise bolşevizm karşıtı Ruslar'ı etkisiz hale ge-

(134) Bkz. : B. Hayit, *Turkestan* (41), S. 88, Dipnot 252

(135) Aşkabad'daki sözkonusu hükümette şu şahıslar yer alıyordu: Funtikov, İcra Konseyi Başkanı Ve Hükümet Şefi; Korilov, Başkan Yardımcısı; Seryeyang (Ermeni), Aşkabad Kent Komiseri; Oraz Serdar (Türkmen), Albay, Askeri Birliklerin Kumandanı; Oraz Ali (Türkmen), Birliklerinin Ku-

türmenin yollarını arıyordu. Ayrıca Türkmenerler'i de güçsüzleştirmek için çeşitli tedbirler alıyorlardı⁽¹³⁶⁾.

Aşkabad hükümeti Kızıl Orduya karşı tek başına kendini savunamıyordu. Bundan dolayı da İngiliz hükümetinden yardım almaya çalışıyordu. Petersburg kentinin eski kumandanı ve "Bolşevizme Karşı Türkistan İttifakı" ("askeri teşkilat" olarak da bilinir) teşkilatının önemli üyelerinden olan Zunkovskij, Meşhed'deki (İran) İngiliz askeri heyeti ile irtibata geçiyordu⁽¹³⁷⁾. Aşkabad'daki hükümetin bolşevist karşıtı faaliyetleri İngilizler'in işine geliyordu, ancak Hindistan'daki Sovyet Ruslar'ı halkı İngiliz hakimiyetine karşı sürekli ayaklandırmaya çalışıyordu. Aşkabad'daki bolşevik karşıtı hükümet ve Hindistan hükümeti, İngiltere'nin onayı ile Yukarı Hazer'deki Kızıl Orduya karşı müşterek askeri operasyonlar düzenlemeyi kararlaştırır. General Malleson'un komutası altında bir İngiliz askeri seferi İran'da yukarı Hazer bölgesine hareket ediyordu. 13 Ağustos 1918'de İngilizler ile bolşevik Ruslar'ı arasında Bayramali'de direkt çatışmalar meydana geliyor ve bunu diğerleri takibediyordu. Aşkabad hükümeti İngilizler'in doğrudan müttefiki oluyor ve onlardan para ve silah yardımı alıyordu.

Savaş yoldaşları General Malleson ve Aşkabad hükümeti, büyük bir fedakarlıkla Kızıl Orduya karşı savaşmalar da yine de başarılı olamıyorlardı. Kızıl Muhafızlar arka arkaya şehirleri fethediyorlar ve beyaz muhafızlar arasında karamsarlık ken-

---

mandan Vekili; Hacı Murad (Türkmen), Kumandanın Yaveri; Smiçkov, Birliklerin Kurmay Şefi; Tartino, İcra Konsey Sekreteri; Schmidt, Eski Savaş Esiri, Seyreyang'ın Vekili; Arasov, Savaş Bakanı; Şaragin, İkmal Müdürü; Tarasov'un Vekili; Dorer (Hırvat), Konsey Üyesi; Bitnişlakt (Polonyalı), Kumandan ve Konsey Üyesi; Kuhn (Alman Savaş Esiri), Kızıl Su (Krasnowodsk) Şehrinin Valisi; Folodorov, Kızıl Su'daki Yerleşik Birliklerin Kumandanı; Allaman (Ermeni), Polis Şefi. Bkz. *List of Leaders in the Ashkabad Administration*, Public Record Office, WD 106/61, 149359. Hükümette dokuz Rus, üç Türkistanlı (Türkmen), iki Alman, bir Hırvat ve bir Polonyalı vardı. Ellis'e göre (3a), S. 97, şöyle idi: Zimin-Dışişleri Bakanı; Kurilov -Çalışma ve Sevkiyat Bakanı; Dokov- Meşhed'de Hükümet Temsilcisi. Buna göre oniki Rus hükümet işlerinden sorumlu idi.

(136) Milliyetçi Türkmenler 20 Nisan 1917'de, Türkmenler'in millî çıkarlarını koruyacak ve onları temsil edecek bir "Türkmen İcra Komitesi" kurarlar. Bu komite, 16 Kasım 1917'de Taşkent'deki Sovyet komiserliğinden, derhal Teke Türkmen Süvari Alayını cepheden geri çekerek vatanlarına geri gönderilmelerini talep ediyordu. Komite Hokand'daki Türkistan Özerk Hükümetini tanıyor ve onunla işbirliği yapıyordu. Kerki şehrinde bulunan Türkmen Tümeni komitenin etkisi altında bulunuyordu. Sovyet komiserliği 22 Şubat 1918'de bu tümenin silahsızlandırılmasını emrediyordu. Tümenin sadık Rus birlikleri bu tümeni 4 Mart 1918'de kısmen silahlardan arındırdılar. Bunlardan bir kısmı özgürlük mücadelecilerine katılırlarken, Sovyet Komiserliği de komiteyi 22 Şubat 1919'da feshetmeye muvaffak olur.

(137) Meşhed'deki (İran) İngiliz Askeri Ateşesi Colonel Rede, 7 Temmuz 1918'de Hindistan'daki İngiliz birliklerinin kumandanına ve buradan Londra'daki savaş kabinesine, Junkovskiy'in ondan giderlerinin karşılanması için 200 000 Ruble verilmesine müsaade edilmesi için ricada bulunduğunu haber verir. Savaş Komitesinin Doğu Komitesi (East Committee War Cabinet) bu miktarın verilmesini onaylar. Bkz. : India Office Library and Records, L/P and S/10/712, Document of July 9, 1918.

dini göstermeye başlıyordu. Birliklerinin kumandanı Albay Oraz Serdar General Malleson'a 16 Kasım 1918'de birlikte Taşkent'e saldırmayı teklif ederse de General Malleson bu teklifi reddeder. O, 2 Ocak 1919'da Aşkabad hükümetine kendi kendilerine hükümeti feshetmeyi ve onun yerine "Genel Kurtuluş Komitesi"ni kurmalarını tavsiye etmişti. Albay Oraz Serdar, Hacı Murad, Hoca Murad, General A. Krutin, A. Zamin ve A. Belev'den oluşan bir komite teşkil edilir. Komite, Hazar bölgesinde bulunan beyaz muhafızların, Kafkaslar'da operasyonlarını sürdüren General Denekin'in komutanlığı altında savaşmalarını kararlaştırır. Denekin, General Savinskiy'i Türkistan'ın bu bölgesindeki beyaz muhafızların kumandanlığına getirir.

Hazar bölgesinden ayrılan İngilizler'in son birlikleri de 2 Nisan 1919'da bölgeyi terkederler. Halkın çoğunluğunu, millî çıkarları uğruna bolşevizme karşı mücadele veren ve hem nitelik hem de nicelik bakımından Beyaz Muhafızlardan daha güçlü olan Türkmenler'in oluşturduğu bir bölgede, İngilizler'in sadece Rus Beyaz Muhafızları ile irtibata geçmeleri ve yerli halkın çıkarlarını tamamen hiçe saymaları oldukça ilginçtir. General Malleson'un meşhur Türkmen lideri Aziz Han'ı kendi safına almak istemesi, sadece beyaz muhafız birliğini güçlendirmek istemesinden idi. Aziz Han bu teklifi reddediyordu, çünkü Türkmenler'in büyük bir çoğunluğu Ruslar'ın beyaz muhafız bu hükümetini reddediyorlardı.

Sovyetler, Hazar Cephesine 5251 piyade, 1560 süvari, 899 topçu eri ile, 455 istihkâmçı, 37 top sevk ediyorlardı. Çatışmalar 1920 Martına kadar devam eder. Sovyetler savaşı kazanarak, 18 Mart 1920'de Hazar cephesine son verildiğini ve hakimiyeti ellerine geçirdiklerini ilan ederler. Türkistanlılar (Türkmenler) Beyaz Muhafızlardan daha 1919 yılında ayrılmışlardı ve özgürlük mücadelecilerinin yardımıyla da Sovyetler'e karşı olan savaşlarını bazı gruplar 1934 yılına kadar sürdürüyorlardı.

1918 Temmuzunda beyaz muhafızlar Ural Kozakları'ndan Ataman Dutov'un komutası altında Orenburg, Or (Orsk) ve Aktuba kentlerini işgal ediyorlardı. Rus askeri birliklerinin baş kumandanı 23 Aralık 1918'de Doğu Cephesi 1. Ordusunun Orenburg kentini fethetmek üzere harekete geçmesini emrediyordu. 1919 Mayısında "Kuzey Türkistan Cephesi"⁽¹³⁸⁾ olarak da bilinen Aktuba Cephesi açılır. 13 Ağustos 1919'da Türkistan Cephesinin kurulmasıyla birlikte bu cephe aynı zamanda Aktuba cephesinden yapılacak harekâtlardan da sorumlu oluyordu. Aktuba cephesi 1919 Mayısından 3 Ekim 1919'a kadar varlığını sürdürüyordu. Sovyetler Aktuba Cephesine birinci ordularını ilk kısımda 30000 asker, 90 top ve yaklaşık 400 makinalı tüfek ve ikinci kısımda 12000 asker (bunlar arasında 4500 askerli Tatar Tugayı da var) ve 55 top ile cepheye sürüyorlardı. 1. Ordu Beyaz Mu-

---

(138) Bkz. Zevelov, Iz istorii grajdanskaya vojna v Uzbekistane, Taşkent 1959, S. 310

hafızları Orenburg-Aktuba civarından çıkarmaya muvaffak olamaz. Bundan dolayı Kızıl Ordu komutanlığı, 4. orduya ait birliklerini de bu bölgeye gönderir. 1. ordunun cephe hattı 630 km ve 4. ordunun 290 km idi. Beyaz muhafızlar Türkistan'ın kuzeyinde üç taraftan (Batı Doğu, Doğu ve Güney) çember içine alınmışlardı. 1. ve 4. ordu ile birlikte Türkistan'daki Sovyet birlikleri nihayet savaşı kazanıyorlar. 1. ordu birlikleri ve Türkistan'dan gelen Sovyet birlikleri 13 Eylül 1919'da Mugoçar tren istasyonunda buluşurlar⁽¹³⁹⁾. Böylece Aktuba cephesi de bitirilir.

Türkistan Cephe komutanı Frunze, Kızıl Ordunun zafer alayından çok gurur duymuş ve bu durumla ilgili olarak 14 Eylül 1919'da Lenin'e şöyle bir telgraf çekmişti:

“Biraz önce 1. ordunun Türkistan ile birleştiği hakkında haberler gelmeye başladı. Türkistan Cephesi birlikleri sizi ve Cumhuriyeti (Rusya) bu haber münasebeti ile kutlar⁽¹⁴⁰⁾. Frunze 7 Ekim 1919 tarihli emrinde artık “Türkistan yolunun açıldığı” belirtiyordu. 1919 Ekiminde Rus Cumhuriyeti İcra Komitesi Başkanı Kalenin ve Lenin'in eşleri Krupskaya, ve Mugocar'a Sovyet Rusya'dan Türkistan'a açılan yolu kutlamaya geliyorlardı. Kalenin, Mugocar'da subayların huzurunda: “Biz karam içindeydik. Şimdi yol açıldı. Bu artık direkt olarak Türkistan'a gidebileceğimiz anlamına gelmektedir” diye beyanatta bulunuyordu.

Aktuba cephesinin işini bitiren Kızıl Ordu, artık Yedisu'daki beyaz muhafızlara karşı sürdürülen savaşı çok önemli bir görev olarak telakki ediyordu. Burada beyaz muhafız birlikleri bolşeviklere karşı Annenkov, Dutov ve Çerbakov'un komutası altında harekâtlar düzenliyorlardı. Türkistan Cephe kumandanı Kızıl Ordu birliklerini takviye amacı ile 21 Mart 1920'de bu bölgeye ilaveten iki tugay (105 ve 176 numaralı), üç süvari alayı ve bir de gerilla alayı gönderiyordu. Kızıl Ordunun 15 Ocak 1920'de bölgedeki askeri gücü 10513 asker ile birlikte 27 arazi topu ve 32 makinalı tüfekten ibaretti⁽¹⁴¹⁾.

İki düşman taraf son nefeslerine kadar mücadele ediyorlardı. En son çatışma 27 Mart 1920'de Kopal civarında meydana geliyordu. Beyaz muhafızlar kaybeden taraf olmuştu ve mücadelelerinin açmazını farkedenden Annenkov ve Çerbekov Doğu Türkistan'a (Sinkiang, Çin hükümrânlığı sınırlarında) kaçmıştı. Ataman Dutov ise Kopal'da bir yörük çadırına saklanır ve sonunda orada bir Sovyet ajanı tarafından öldürülür. Takriben 15000 Rus, bunlar arasında 1316 subay, 72 doktor, 16 Ortodoks din adamı, 8017 asker ve 516 aile Doğu Türkistan'a kaçmıştı⁽¹⁴²⁾. Kızıl Ordu 1920 Nisanında Yedisu Beyaz Muhafız göçmen grupları hâlâ bugün bile

---

(139) Entsiklopediya (35), S. 129

(140) M. V. Frunze, Izbrannie proizvodeniya, Cilt 1, Moskova 1957, S. 237

(141) Bkz. S.N. Pokrovskiy, Pobeda sovetskoy vlasti v Semireç'e, Alma Ata 1961, S. 221

(142) Cantuarov (91), S. 162

Doğu Türkistan'da soylarını devam ettirerek hayatlarını sürdürüyorlar⁽¹⁴³⁾. Ye-disu'da Sovyet hakimiyetinin yeniden tesis edilmesi ile birlikte Ruslar'ın Türkistan'daki iç savaşlarının sonu gelmişti.

İç savaş ülkeyi ekonomik açıdan bir harabeye çevirmişti. Rus askeri güçleri geçimlerini tamamen yağmalamakla temin ediyorlardı, birçok kasaba ve şehir yakıp yıkılmıştı. Kızıl Ordunun asker sayısı sözde "beyaz muhafızlara karşı" arttırıldı ve daha sonra bu askerler milli ayaklanmaya karşı koymada önemli bir rol oynadılar. Türkistan'daki iç savaş, ülkenin kuzeyindeki Türkistanlılar'ın milli mücadele çabalarını da önemli derecede etkiledi. Bu bağlamda Alaş Orda'nın askeri birlikleri, Aktuba civarında ve Orenburg'da Kızıl Ordu ile birlik olarak beyaz muhafızlara karşı savaşmak zorunda kalmıştı. Sovyet savaş idaresi 20 Aralık 1920'de Alaş Orda hükümeti ile, Alaş Orda'nın askeri birliklerinin Sovyet hakimiyetine girmesi için pazarlıklar yapmaya hazır olduğunu açıklıyordu⁽¹⁴⁴⁾. 31 Aralık 1920'de Frunze, 1. ve 4. Orduların Devrim Savaş Konseyine, Alaş Orda meselesine karşı alınacak tedbirleri şöyle açıklıyordu:

"Sözkonusu hükümetin bize karşı kendisini eşit haklara sahip olarak gördüğü ve bunun neticesi olarak da antlaşma şartları öne sürdüğü anlaşılmaktadır. Önceki direktiflerime ilaveten şu hususları açıklamayı da bir görev telakki ederim:

1- Böyle bir Alaş Orda hükümetinin varlığından haberdar değiliz; dolayısıyla da onunla bir antlaşma yapmamız ya da onları antlaşma tarafı olarak kabul etmemiz mümkün değildir.

2- Alaş Orda'nın askeri birlikleri ve benim kumandanlarıma bu birlikleri cepheye hemen sürebileceklerine dair verdiğim yetki hakkında sonsöz Sovyet Rusya

---

(143) Söz konusu Rus siyasi göçmenlerinden bir kısmı 1931-34 yılları arasında Çinliler ve Sovyet askerleri ile birlikte Doğu Türkistan'daki milli ayaklanmaya karşı savaşmışlardı. SSCB hükümeti 1 Temmuz 1946'da yayınladığı kararnameinde şunları ifade ediyordu. "Eski Rus imparatorluğu vatanı olanlar ile Sovyet vatandaşlığını kaybetmiş olanlar ve şu anda Xinjiang'da hayatlarını sürdürenler Sovyet vatandaşlığına geçebilirler." Bkz. "Central Asian Survey", Vol. 8. nr. 2, 1989, S. 119. 1988 yılında Urumçî'ye gittiğimde Rus göçmenlerinin hâlâ bugüne kadar kendi kültürlerini (dil, din ve gelenekleri) muhafaza ettiklerine şahit olmuştum. Xinjiang Uygur Özerk bölgesi halk meclisinde bir de temsilcileri var.

(144) Frunze'nin 20 Aralık 1919'da Lenin'e gönderdiği telgrafta şunları yer alır: "Alaş Orda'nın batı bölgesinden tam yetkili delege heyeti, 17 ve 19 Aralık tarihlerinde, 1. ve 4. ordu birliklerinin de hazır buldukları bir ortamda Sovyet idaresi ile askeri birliklerin devredilmesini görüşmek üzere bölgemize gelmişlerdi. Görüşmelerin, Sovyet halk komiserliği kararları ve Orenburg ile Ural Kozakları' hakkındaki Türk cephesinin emirleri doğrultusunda yapılmasını emrettim. Görüşmelerin uzatılmamasını ve en kısa zamanda birliklerin devredilebilmesi için bir takvim belirlenmesini emrettim. Alaş Orda'nın askerî ehemmiyeti fazla büyük değil, ancak bütün step bölgelerinden Hazar denizi sahillerine kadar uzanan bir bölgede politik ve ekonomik güçlerini devretmeleri, bizim bütün bu bölgelerde konumumuzu kuvvetlendirmesi açısından son derece önemlidir. Birliklerin devralınmasından ardından, daha sonra Moskova'ya gönderilmek üzere beş kişiden oluşan bir delegasyon seçilmesine müsaade edildi. Görüşmelerin neticesi hakkında gelecek hafta içinde bilgi sahibi olacağız." Bkz.. Frunze (140), S. 276; B. Hayt (5), S. 250

hükümeti baş kumandanına alttır.

3- Alaş Orda hükümeti dağıtılacaktır.

4-Alaş Orda'nın tüm taraftarları hakkında çıkartılan af kararı geçerliliğini sürdürmektedir.

5- Müzakereler devam ettirilmelidir.

6- Meselenin en iyi çözümü, birliklerimizin benim emrim esasında, enerji dolu ileriye doğru hareket etmeleridir.

Türk Cephesi Kumandanı: Frunze⁽¹⁴⁵⁾.

Sovyet savaş idaresi, Türkistan'ın kuzey bölgesinde Alaş Orda hükümetinin zayıf bir anını iyi değerlendirerek, Alaş Orda birliklerinden bazılarını Kozaklar'a (Kazaçık) karşı savaşta cepheye sürmeye muvaffak olur. Bundan dolayı da 1. ordunun devrim savaş konseyinin özel yetkilisi 2 Ocak 1920'de Kozaklar'a karşı Kızıl Ordu birlikleri ile Alaş Orda birliklerinin müşterek hareketini rapor eder. Rapordan bazı bölümler şöyledir:

"Bugün saat 17.00'de Alaş Orda hükümetinin 31 Aralık 1919 tarihli yazısı elimize geçti. Mektupta Kozaklara karşı Alaş Orda'nın devreye girmesi ve bizi keşif bölümümüzle birleşme en ince detaylarına kadar belirtilmiş. 27 Aralık 1919'da bizden ve Alaş Orda'dan oluşan birleşik güçler Kızıl Kuga kentini işgâl ettiler ve General Akutin'in başında bulunduğu İletsk kolordusunu, yardımcısı albay Markov ve Eršov'la birlikte esir alındılar."

1- Ordunun kumandanı 4 Ocak 1920'de 3. Süvari (bolşevizm karşıtı Kozaklar) imha etmesini ve Alaş Orda hükümeti ile görüşmeler yapmasını emreder. Buna göre Alaş Orda hükümeti derhal birliklerini Kızıl Ordu birlikleri ile birleştirmeli ve ilk iş olarak Ural Kozaklar'ına karşı aktif olarak mücadele etmelidir. Ayrıca, savaşın bütün bölüklerin yiyecek, sevkiyat yapmak için develer, yakacak maddeler ve buna benzer bütün ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Bu emrin üçüncü maddesi ayrıca şunları hükme bağlıyor: "Alaş Orda hükümeti bizim tarafımızda birlikte çalışmaktan çekinir ya da antlaşmayı geciktirir, tekrar silahlı eylemlere baş vuracak olursa, bu aynı zamanda onun için bir uyarı olacaktır. Alaş Orda'nın bizim tarafımıza geçme işlemlerini yavaşlatması ve Kozak varlığının ortadan kaldırılması için tüm imkanlarını seferber etmemesi halinde, bunu hükümetimiz çıkarlarına karşı yapılmış bir saldırı olarak değerlendireceğiz." Emrin dördüncü maddesi ise şöyle idi: "Bu emrin uygulamasında gerektiğinde yerli halktan, atlar, sevkiyat araçları, yiyecek maddeleri ve birliklerin ilerleyebilmesi için ihtiyaç duydukları her türlü maddeyi almaya haklarının olduğu kararlaştırılmıştır"⁽¹⁴⁶⁾. Bu emirden, Sovyet as-

(145) I. F. Ul'yanov, M. V. Frunze na Turkestanskoy Fronte, Frunze 1960, S. 54

(146) B. M. Koyunliev ve diğerleri, Neşreden, Boevoy put, Pervoy revolyutsonnoy Armii Vostochnogo i Turkestanskogo Fronta. İjun 1918 -Fevral 1921. Sbornik dokumenov, Aşkabad 1972, S. 172-173

keriyesinin sadece kendi çıkarlarını koruduğunu ve Türkistanlılar'ın hiç bir milli çıkarlarını gözetmediği açıkça anlaşılmaktadır. Askeri araç, gereç desteğinde, halkın herşeyini elinden almak, Sovyet Rus tarzı organize olmuş soygunculuktan başka bir şey değildi.

Türkistan topraklarında vuku bulan Rus iç savaşı çerçevesinde, Taşkent'teki Sovyet Rusya askerlerinin 19 Ocak 1919'daki ayaklanmaları, Sovyet Rusları'na basmacılarla birlikte bolşeviklere karşı savaşmak için sebep teşkil etmişti⁽¹⁴⁷⁾. Özgürlük savaşçıları için, 1918 Şubatında Hokand katliamı ile birlikte ismi akla gelen, en gaddar cellat Osipov'u Madamin kabul ediyordu. Bundan dolayı da özgürlük savaşçılarının, böyle bir kişiyi 200 taraftarı ile birlikte kendi saflarına nasıl kabul ettikleri anlaşılır gibi değil. İnsancıl bir yardım mıydı yaptıkları yoksa zekice bir oyun muydu? Muhtemelen Osipov, Madamin'e Kızıl Ordunun gizli silah depolarının yerlerini göstereceğini söylemiş olmalı. Ancak daha sonra tek bir silah deposunun dahi yerini söylemediği ortaya çıkmıştır. Taraftarları ile birlikte 1919 baharına kadar basmacılarla birlikte Kızıl Orduya karşı savaşan Osipov, Türkistan'ı terketmeye karar verir. Onun önce Buhara'ya oradan da Afganistan'a geçtiği tahmin edilmektedir. Daha sonra ise Hindistan'a göç eder. 1920 ortalarından sonra Osipov'un akibeti hakkında hiçbir bilgiye rastlamak mümkün değil. Yalnız bir defa, İngilizler'in onu tutukladıklarından söz edilmektedir.

Taşkent'teki 2. Sibirya alayının ayaklanması bastırılmıştı, ancak bunun sonuçları vahşetti. Sovyet askerleri Taşkent'teki her evi arıyor, yerli halkı ayaklanmacılarla iş birliği yapmakla suçluyordu. Bu iddia büyük bir iftira idi, çünkü Taşkent halkının ayaklanmadan hiç bir haberi yoktu. Yaylım ateş seslerini duyuyorlardı, ancak bunu Ruslar'ın atış talimi yaptıkları şeklinde yorumluyorlardı. Ancak 21 Ocak 1919'da birçok binanın tahrib edilmesinin ardından gerçek durumu anlamışlardı. Korkunç bir manzara Taşkent sokaklarında yaşanıyor, her taraf cesetlerle dolu idi, Sovyet askerleri baskında yerli halka da ateş ediyordu. Sovyet askerlerinden birisi, tek başına 758 insanın boynunu vurduğunu "kahramanlık" olarak övünerek anlatıyordu⁽¹⁴⁸⁾.

Sovyet Rusya komiserleri, özellikle de istihbarat mensubu olanlar, ayaklanmanın bastırılmasından sonra, Çarlık dönemi subayı olup da o dönemde Sovyet askeriyesinin emrinde bulunan 2000 subayı, "şüpheli kişiler" olarak ilan ederek,

(147) 19 Ocak 1919'da idam edilen Sovyet liderleri şunlardır: V.D. Votintsov - Türkistan SSÖC Merkez İcra Komitesi Başkanı; V.D. Figel'skiy - Halk Komiserliği Şurası Başkanı; A. N. Malkov - İçişlerinden Sorumlu Halk Komiseri; M. S. Kaçuriner - Maliyeden Sorumlu Halk Komiseri ve Sendika Birlikleri Başkanı; E. P. Dibitskiy - Şevkiyat İşlerinden Sorumlu Halk Komiseri; V. N. Finkel'stein - Taşkent Kenti Sovyet Başkan Vekili; D. G. Şpil'kov - Parti Birlikleri Kumandanı; A. V. Çervyakov - Seferi Divanı Harp Başkanı; S. P. Gordeev - Komünist Partisi Taşkent Muhafazası Başkan Yardımcısı; M. N. Troitskiy - "Turkestan'skiy Kommunist" ve "Krasnoarmeits" Gazetelerinin Baş Redaktörü.

148) Etherton (132), S. 159

Taşkent'e getirirler ve burada hepsini kurşuna dizdirirler. Bu öldürme olayları basmacıların işine geliyordu, çünkü basmacılar böylelikle savaş idaresinin zayıfladığını düşünüyorlardı. Ancak Sovyetler ellerini çabuk tutarak, alt rütbede olanları terfi ettirerek hemen subay yapıyorlardı. Ayaklanmayı bastıran Sovyetlerin Dördüncü Alayı tek başına 5000 kişiyi tutukluyor ve bunlardan 3000'ini öldürdü⁽¹⁴⁹⁾.

Türkistan'da hakimiyeti ele geçirmek için Ruslar'ın kendi iç çekişmeleri, karşılıklı saldırıları ve ateşe vermeleri –“Osipov Ayaklanmasında” olduğu gibi– birçok Türkistan'lı için özellikle de Taşkent'te vahim sonuçlar doğurmuştur.

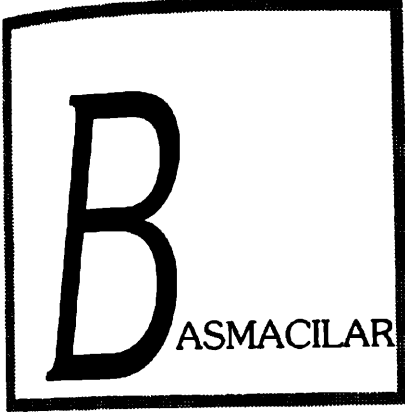
Sovyet tarih yazımı eskiden olduğu gibi şu anda da, devrim karşıtı Ruslar'ın Taşkent'teki “İslam Şûrası”, Müslümanlar Cemiyeti” ve “Birlik ve Terakki” gibi Türkistanlı milli teşkilatlar ile birlikte çalıştıklarını iddia etmektedir. Hatta daha da ileri giderek, basmacı idaresinin bu ayaklanmayı desteklediğini iddia etmekte⁽¹⁵⁰⁾. Bu iddialar tamamen saçmalaktır, çünkü birbirleri ile çarpışan Rus partileri hiç bir zaman Türkistan'ın milli çıkarlarını dikkate almamışlardır. Sovyet ordusu ve Türkistan Cephesi, Rus Beyaz Muhafızlarını bozguna uğratmaya muvaffak olmuştu. Artık güçlerini Türkistan bağımsızlık hareketine karşı sürdürülecek savaş için yoğunlaştırabilirlerdi.

---

49) Köstenberger, 2. Baskı (96), S. 29 ve 65

50) Entsiklopediya (35), S. 66: “Taşkent ayaklanması sırasında Ergaş haydutunun çeteleri (yaklaşık 15000 kişi) karşı devrimi desteklemişlerdi. “Bu iddia gerçek dışıdır. M. Hasanov, Smertel'nyy gambit. İz istorii Osipovskogo myateya, “Zvezda Vostova” 1991, Nr. 10, S 122 - 142'de Türkistanlıların ayaklanmaya iştiraklerinden hiç söz edilmez.

IV. BÖLÜM
BAĞIMSIZLIK ÇABALARINA
KARŞI SOVYETLERİN
TÜRKİSTAN CEPHESİ

Bağımsızlık Çabalarına Karşı Sovyetlerin Türkistan Cephesi

Türkistan'ın İkinci Defa İşgal Edilmesinde Rusya'nın Türkistan Cephesi

Rus askeriyesinin baş kumandanı, doğu cephesi kıtalarının güney bölüklerine 13 Ağustos 1919'da kendilerini artık Türkistan Cephesi olarak adlandırmalarını emrediyordu. Böylece Doğu Cephesi Kumandanı olan M. W. Frunze⁽¹⁵¹⁾, artık Türkistan Cephesi'nin kumandanı oluyordu. Türkistan Cephesi'nin ilk hedefi, "en kısa zamanda Ural ve Orenburg bölgelerini, Guriew, Aktuba ve Or (Orsk) kentlerini de içine alacak tarzda işgal etmek ve Türkistan seferini başlatmak üzere hazırlıklarını tamamlamak" idi.

Türkistan Cephesine 1.,4. ve 11.ordularla (11.ordu doğu cephesindeki Kızıl Ordu'nun Astrakan bölümünün birliklerinden oluşturulmuştu), Türkistan ordusunun⁽¹⁵²⁾ yanı sıra Türkistan'daki Sovyet kıtaları dahil edilmişti^(152a). Bu cephe sadece Türkistan'da Sovyet hakimiyetini yaymakla görevli değildi, aynı zamanda

---

(151) Mikhail Vasil'evič Frunze (1885 - 31.10.1925) Bişkek şehrinde doğmuştur; Moldavyalı olan babası Çarlık ordusunun hizmetinde Yedisu Ülkesinde bulunmuştur; Bişkek ve Alma Ata okullarında okur; en eski komünistlerden biridir; 31 Ocak 1919'da Sovyet Rusya 4. ordusunun kumandanı olur; 17 Mart'da doğu cephesinin güney bölümüne kumandan olur; 13 Temmuz 1919'da doğu cephesi kumandanı; 13 Ağustos 1919'dan 21 Eylül 1920'ye kadar Türkistan Cephesi kumandanı; 21 Eylül 1920'den 3 Aralık 1920'ye kadar güney cephesi kumandanlığına getirilir; 3 Aralık 1920'den 1924 Mart ayına kadar Ukrayna ordusunun kumandanı; 1924 yılının Mart ayında Sovyetler Birliği devrim savaş konseyinin başkan vekilliği; 1924 yılı Nisan ayından 1925 Ocak ayına kadar genel kurmay şefi; 26 Ocak 1925'den 31 Ekim 1925'e kadar SSCB Savunma Halk Komiseri. Ruslaşmış bir Moldav olan Frunze, Türkistan'ın Sovyet Ruslar tarafından işgal edilmesinin ilk temelini atar. Doğduğu şehir olan Bişkek, 1926 yılında Frunze ve 1991 yılında Bişkek olarak değiştirilir. Frunze, yaşadığı dönemlerde Türkistan uzmanı olarak biliniyordu. 10 Ekim 1919'da Moskova'da Lenin ile bir görüşmesi sırasında şöyle der: "Ülkeyi ve dilini çok iyi bilirim." Bunun üzerine Lenin şöyle karşılık verir: "Bu mükemmel, ancak bundan hiç bahsetmeyin ve mütevazî davranın." Bkz. J.N. Aleskerov, Inostrannaya interventsiya i grajdanskaya vojna v Sredney Azii, Taşkent 1959, S. 148

(152) "Türkistan ordusu", Türkistan'dan getirilerek 1919 Ocak ayında Aktuba cephesinde savaşırılmış olan ve daha sonra 1. ordu içinde hareket düzenleyen, takriben 9000 Rus askerinden teşkil edilmişti. 1919 başlarında "Türkistan ordusu", 31. Orenburg piyade tümeni, 3. piyade tümeni, 24. zırhlı tümenlerinden oluşmakta idi.

(152a) P. D. Budakovskiy, Krasnoznamennyy Turkestanskikh, Moskova 1976, S. 69

Başkırdistan'dan da sorumlu idi. Bu, Frunze'nin 30 Ocak 1920'deki "bütün Sovyet Başkırt Cumhuriyeti yurttaşlarına" Rus Cumhuriyetinin güney doğusundaki askeri birliklerinin ve de Başkırdistan'ın kumandanı" olarak tanımlamasından⁽¹⁵³⁾ açıkça anlaşılmaktadır.

Sovyet Rusya'nın Türkistan Cephesi'nin tek ve net bir görevi vardı: Türkistan'ı tamamen işgal etmek. Bu amaç, Frunze'nin 14 Ağustos 1919'daki emirnamesinde açıkça ifade ediliyor. Şöyle emrediyordu:

"Türkistan'daki askeri seferin hedefi, Türkistan'ın tamamını işgal etmek ve yerli halkın tamamını Sovyet otoritesine kazandırmak olmalıdır"⁽¹⁵⁴⁾. Burada Sovyet Rusya'nın asıl amacını gizlemediği belli olmaktadır.

Böylece Türkistan'ın ikinci defa fethedilmesi (birincisi Çarlık döneminde yapılmıştı) Türkistan Cephesi'nin asıl görevi oluyordu. Rusya'nın komünist hükümeti, bu amaca ulaşabilmek için takriben 120.000 ile 160.000 arasında askeri Frunze'nin emri altına veriyordu⁽¹⁵⁵⁾.

Cephenin merkez karargahı başlangıçta Samara⁽¹⁵⁶⁾ kentinde bulunuyordu ve buradan güney Sibiryia bölgesinin, Ural bölgesinin, Başkırdistan'ın Aktuba bölgesinin ve Türkistan'ın yeniden zaptedilmesi için savaş emirleri gönderiliyordu. Türkistan cephesi birlikleri önceleri kuzey Türkistan'da, özellikle de Orenburg-Taşkent demiryolu hattı civarında hareketler düzenliyorlardı. Sovyet idaresinin en önemli görevlerden biri olarak kabul ettiği, Türkistan'a saldırı meselesini, Kızıl Ordu sürekli hazırlıkları yavaştan alarak geciktiriyordu. Frunze'nin aşağıdaki emirleri bu konuda ipucu vermektedir:

"30 Ağustos 1919

Türkistan orduları baş kumandanına!

Birliklerimiz bir dizi çatışmanın neticesinde düşmanın Güney ve Ural Ordularını bozguna uğrattıktan sonra, düşman güçleri Türkistan ile Rusya'nın Avrupa kısmı arasındaki steplere kaçınılmıştır. Önümüzdeki günlerde Orsk ve Aktuba kentleri işgal edilerek, düşman Kozak Bölgesindeki destek noktalarından mahrum edi-

(153) M.V. Frunze, *Izbrannie proizvodyeniya*, Cilt 1, Moskova 1957, S. 301.

(154) *Özbekistan Tarihi*, Cilt 2, Taşkent 1958, S. 106; Ul'yanov (145) S. 67; B. Hayit (26), S. 26

(155) Marie Broxup, *La pacification du Turkestan l'exemple du Lokay. 1923-1926. "L'autre Euröpe"* 1984, Nr. 3-4, S. 27

(156) Volga nehrinin orta kısımlarında bir Türk Tatar şehri olan Samara, 1586'da şehir olma hakkını elde eder. Şehrin adı 1935 yılında Kuybuşev olarak değiştirilir, ancak 1991 yılında tekrar Samara adını geri alır. Rus hakimiyeti sırasında bütün İslam eserleri tahrip edilmiştir. V.V. Kuybuşev önde gelen komünistlerden biriydi; Samara'da devrim savaş komitesi başkanı 1918-1920 yıllarında Sovyet Rusya 1. ve 4. ordularının siyasi komiseri; Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyi Üyesi; Rusya'nın Türkistan Komisyonu Başkan Vekili; Bkz.: *Özbekistan Sovet Entsiklopediyası*, Cilt 6, S. 154-155

lecektir. Alınan haberlere göre, rakiplerimizin Aktuba bölgesinde, Orsk ve Irgız civarında yeniden değişiklik yaparak Kazali'ye (Kazalinsk) geri çekilmeye ve buradan da Aral gölü sahillerine ve Krasnovodsk şehrine ulaşarak, İngilizler'le birleşmeye karar verdikleri anlaşılmıştır. Bu türden hareketlerin engellenmesi ve bozguna uğratılan Beyaz Muhafız çetesinin kalıntılarını nihai olarak temizlemek için şunları emrediyorum:

1-Ordu bütün gayreti ile yılmadan ve ara vermeden düşmanı takip edecektir: İlk iş olarak, Taşkent demiryolu hattını Çelkar istasyonuna kadar, Irgız ve Turgay kentleri de dahil olmak üzere işgal edecektir. Bu bölgelerin yoğun yerleşim bölgeleri olmaması ve yerleşim birimleri arasındaki uzun mesafeler dikkate alınarak, takip işlemi mevcut imkanların azamisi sarfedilerek, büyük bir dayanışma içinde, ağırlıklı olarak süvari birlikleri tarafından yürütülecek.

Harekatlar sırasında, güneye doğru olan geri çekilme yollarını tamamen işgal etmek için büyük gayret sarfedilmeli. Bunun için de, Aktuba grubu özellikle öne çıkmalı ve ileri hareketini zorlamalıdır. Ordunun menzil mıntıkasındaki telgraf hatlarının ve demiryolunun en kısa zamanda yeniden imarı için, her türlü çabayı sarfetmekten geri durulmamalı.

2- Türkistan kıtalarının kumandanı derhal yedeklerden, Türkistan kıtalarından ve başka yollardan da olmak üzere ne yapıp edip Kazali grubunu kuvvetlendirmeli ve karşı saldırıya geçerek Aral gölü civarındaki demiryolu hatlarını işgal ve etkili bir şekilde koruma amacını gütmeli, diğer taraftan 1. ordu birlikleri ile birleşmek üzere, ileriye doğru hareketi sürdürmelidir.

Harekat haberleri günlük olarak radyodan bildirilmeli. Emirlerin alındığı ve uygulamaya konulan tedbirler hakkında rapor verilmelidir.

Türkistan Cephesi Kumandanı: Frunze," Samara

3 Eylül 1919

1. Ordu kumandanına Telgraf

Yaklaşan Türkistan saldırısı ile ilgili olarak emrediyorum:

1- 24. tümeni, tam tekmil savaşabilir hale getirmek ve her ünitesini tamamlamak amacı ile yedeğe alınız.

2- 3. süvari tümeni, saldırılarına Türkistan'dan gelecek kıtalarla birleşinceye kadar aralıksız olarak devam etmelidir. Bunun akabinde tümen dinlenmeye alınarak eksikleri tamamlanmalı.

3- 24. ve 3. süvari tümenlerinin ihtiyaçları en acil yollarla öğrenilmeli ve insan ve atlarla ilgili ihtiyaç istekleri, birlik idaresinin harp teçhizatı kurmaylığını destekleme başkanlığına bildirilmelidir.

4- Birlik idaresi, alınan haberlerinden dolayı, talimatların hazırlanmasını ilçe savaş komiserliğine bırakmalıdır, ancak yerinde bulmadıkları kararlar hakkında

merkeze itirazlarını bildirsınler. 24. Piyade Tümeni ile, 3. Süvari Tümeninin savaş güçlerinin takriben yarısını; cephede olanlar, 1901 doğumlu olup da bir haftalık bir eğitim almış olanlar ile takviye etmek amacı ile lüzumlu görülen bütün işlerin derhâl yapılması gerekmektedir.

5- Cephe ikmalinden sorumlu şef, 24. ve 3. tümenlerin ikmali için hemen verilmesi gerekli yedeklerle birlikte, az gelen araçları ve genel saldırı için ihtiyaç duyulan malzemeyi Orenburg'da toplamalıdır.

6- Cepheye geriden ileriye doğru yapılacak ikmalden sorumlu şef, Türkistan seferinde cephe gerisinin işe ikmalini temin etmek ve özellikle ulaşım bağlantıları ve demiryollarının onarılmış olması da dikkate alınarak, uzun süreli bir çatışma için her türlü araçla hazırlıklarını tamamlamak zorundadır. Uralsk-İlitzk demiryolu hattının en kısa zamanda onarılması için her türlü tedbir alınmalıdır.

7- 1. Ordunun kumandanı, kendi ordu birliklerinin Türkistan birlikleri ile birleşmesinden sonra, 24. tümen derhal Taşkent'e gönderilecek, aynı yere daha sonra 3. süvari tümeni de gidecektir."

Türkistan Cephesi'nin Kumandanı: Frunze, Devrim ve Savaş Şurası'nın Üyesi: Aliava, Genelkurmay Başkanı: Novitskiy"⁽¹⁵⁷⁾.

Türkistan Cephesi kumandanı, sefer ordularını Türkistan'a üç yönden (ilkini Güney Sibiry'a'dan Kazali üzerinden Yedi Su ülkesine kadar; ikincisini Orenburg'dan Orenburg demiryolu hattı boyunca Taşkent'e; üçüncüsünü Guriew'den Kızılsu'ya kadar (Krasnovodsk ve Merv) taarruza geçirtir. Kızıl Ordu, 1919 Kasımının sonlarına kadar hakimiyet sahasını kuzey Aral ve Balkaş göller bölgesine, Hazer denizinden Altay dağlarına ve Saysan gölüne kadar genişletmişti.

Türkistan'daki Sovyet orduları, basmacı hareketine karşı sürdürülen savaşta tek başlarına Sovyet Rusya'nın hakimiyetini savunacak nitelikte değillerdi. Rusya'nın Türkistan'a olan ilgisi özellikle petrol pamuk ve yeraltı zenginliklerinden kaynaklanıyordu. Stratejik öneme sahip bu maddeler Rusya'nın varlığını devam ettirebilmesi için temel şarttı, bundan dolayı da Türkistan her ne pahasına olursa olsun yeniden işgal edilmeliydi. Bu amaca ulaşabilmek için Türkistan Cephesi en ideâl çözümdü. Unutulmamalıdır ki, dünya tarihinde hiç bir müstemlekeci güç, baskı altında tuttukları tebaanın milli özgürlük mücadelesini, Rusya'nın yaptığı gibi böylesine bir cephe açarak bastırmaya kalkışmamıştır.

---

(157) Frunze (153), S. 232-33, 235-36; Hayit (154), S. 110-12

Müslüman Özgürlük Mücadelecilerine Karşı Sovyet Hizmetinde Bulunan Müslümanlar

1919 sonlarına doğru, Lenin'in teklifi üzerine Fergana Vadisindeki basmacılara karşı savaşmak üzere 14.000 asker ve subaydan müteşekkil bir Kazan-Tatar tugayı kurulur. Böyle bir askeri hareket, Ruslar'a her şeyden önce psikolojik bir avantaj sağlıyordu: Tatarlar müslümandı; yerli halkın konuştuğu dili konuşuyorlardı; askeri eğitim almışlardı ve hem Çarlık döneminden hem de 1918-19 yıllarında Orenburg bölgesinden savaş tecrübeleri vardı. Bu tugay, özellikle Frunze merkez karargahını Samara'dan Taşkent'e nakletmeden önce, 1919 yılında yoğun bir şekilde Fergana Vadisinde hareketler düzenliyordu. Kuşkusuz Tatar Tugayı içinde de moral bozuklukları görülmüyordu. Örneğin 1920 yılında, takriben 620 asker ve subay Müslüman din adamlarının etkisinde kalarak basmacı saflarına geçiyordu⁽¹⁵⁸⁾. Sovyetler'in Kazan Tugayındaki Tatar din adamları ve komiserleri, tekrar halkı sakinleştirmek ve Müslümanlar'ı kandırmak için, camilerde vaaz ederek, kendilerinin İslâm askerleri olduklarının ve Türkistan Müslümanlarının davası için çarpıştıklarını anlatıyorlardı. Aynı zamanda, olanca şiddetiyle devam eden savaşta, Tatar Tugayı ile aynı saflarda Sovyet Rusya askerleri yer alırken, karşılarında da Madamin Bek ve Şir Muhammed'in komutası altındaki özgürlük mücadelecileri yer alıyordu.

1920 yılının Ocak ve Şubat aylarında özgürlük mücadelecileri, Hal Hoca'nın komutası altında Oş ve Andican şehirleri civarında, Muhitdin Bek komutası altında Hokand civarında, Aman Pehlivan Namangan'da ve Madamin Bek liderliğinde Skobelev (Fergana) kenti yakınlarında hareketler düzenliyorlardı.

Tatar tugay komiseri Yakup Çanişev'in ifadesine göre, tugayın siyasi komiserleri Özbekçe ile Tatarca'nın akraba diller olmasından dolayı çok kısa bir sürede Özbekçe'yi öğreniyorlardı. Dili öğrenmeleri, yerli halkla kolayca iletişim kurmaları anlamına geliyordu. Dil bilmeleri, İslâm dinine mensup olmaları ve halkla kısa bir sürede iletişim kurmaları, Özgürlük Mücadelecilerinin savaş morallerinin bozulmasına neden oluyordu. Çanişev diğer ifadelerinin yanı sıra raporunda şunları ifade ediyordu: "Tatar Tugayının Süvari Bölükleri, topçuları ile birlikte ve enternasyonal tugayının önde gelenleri "uçan bölükler" (yani hızlı hareket edebilen birlikler) yeniden teşkil edilmişti. Bunlar basmacıları gece gündüz, tek bir lahza dahi dinlenme molası vermeden sürekli takip ediyorlar, çember içine alıyorlar ve hepsini imha ediyorlardı. Aynı zamanda sürekli olarak zırhlı tren (lokomotifler, bir dizi vagon, hızlı bir şekilde her yere yetişen askerler için, sıkıca preslenmiş pamuk balyaları arasına gizlenmiş toplar ve makineli tüfekler) seferleri de düzenleniyordu. Bu "Uçan zırhlı trenler" Andican-Hokand ve Andican-Celalabad tren istasyonlarını

---

(158) British Consulate General Kashgar, P.T. Etherton, 20 October 1920 to Delhi, India Office Library

koruyorlardı. Biz, düşmanı tek tek vurmaya kararlaştırmıştık. Önce, zaten istikrarsız olan Korbaşılardan Akbar Ali ve Mahkam Hoca'ya Korgantepe ve Gurunç-Mazar'da çok işimize yarayan bir darbe vurduk... Akbar ve Mahkam kardeşler takriben 600 yiğitleri ile birlikte Sovyet saflarına geçmişlerdi. Yeniden görünümüleri değiştirilip, iki aylık bir eğitim verilip ve kendi aralarındaki kötü niyetli haydutların ayıklanmasından sonra, Türkistan Sovyet süvari tugayına bağlı 4. süvari alayına da Hal Hoca ve Muhitdin'in birliklerine karşı savaştılar"⁽¹⁵⁹⁾.

Tatar Tugayı, Sovyetler'in Madamin Bek'i özgürlük mücadelecilerinin lideri olarak çok tehlikeli görmesinden dolayı, sürekli olarak Madamin Bek'in birliklerine karşı savaşıyordu. Madamin Bek Sovyet askerlerine karşı, bunlar arasında Tatar Tugayına da karşı 3 Şubat 1920'de Paytuk ve Uçkorgan'da takriben 3500 yiğit devreye sokuyordu. Sovyet askerleri, Tatar Tugayları ve eski korbaşılardan Akbar Ali ve Mahkam Hoca'nın komutası altındaki sözde müslüman süvari alayı ile birlikte savaşıyorlardı⁽¹⁶⁰⁾. Çatışma on dört saat sürüyordu. Sovyetler Madamin'e karşı cepheye 1900 piyade ve 1600 süvari ile birlikte, 14 makinalı tüfek ve 8 top sürüyorlardı. Tatar Tugayından birçok asker, Madamin'in yiğitleri arasına karışarak yanlış haber vererek ve casusluk yapmak suretiyle Özgürlük Savaşçılarının savaş kabiliyetlerini zayıflatıyorlardı. Madamin savaşı kaybediyor ve 3500 yiğitinden sadece 700 kadarı hayatta kalmayı başarabiliyordu⁽¹⁶¹⁾. Bunun üzerine Tatar Tugayından esir düşen askerleri derhal kurşuna dizmeyi emrediyordu, çünkü bunlar Ruslar'dan daha tehlikeli idiler.

Madamin ve Ergaş, Paytuk'daki çatışmadan sonra Karakul, İzbaskent ve Hokand Kışlak yerleşim bölgelerine geri çekiliyorlardı. Sovyet kıtalarının casus birimleri 2. Tatar Tugayına, Madamin, Ergaş ve Hal Hoca'nın birlikleri ile birlikte Garbuva'da olduklarını bildiriyordu. 2. piyade tümeninin kumandanı, 7 Şubat 1920 Garbuva'daki basmacılara karşı birliklerin iki koldan saldırılarını emrediyordu. Kızıl Ordu askerlerinden bir grup Garbuva'daki çatışmayı kaybederek Skobev'e geri çekilmek zorunda kalıyordu. Hem Mücahitler, hem de Sovyet askerleri kayıplarının çokluğundan yakınıyorlardı, ancak ölenler ve yaralananlar hakkında kesin bir rakam vermek mümkün değil. 1920 Şubatının sonlarında Kızıl Ordu Garbuva'yı fethedebilmişti.

Mücahitlerin bu geçici mağlubiyetleri, savaşmayı bırakacakları anlamına gelmiyordu. Bilakis savaş daha da şiddetleniyor. 1920 yılı Ocak ayı sonu itibariyle

---

(159) Zevelov, (50), S. 128

(160) İki Korbaşı da 31 Ocak 1920'de 600'ü silahlı ve 2000'i silahsız olmak üzere, toplam 2600 yiğitleri ile birlikte teslim olarak daha önceki düşmanları olan Sovyet birlikleri ile birlikte aynı safalarda savaşmaya başlarlar. Bkz. Maksim Gorki, Neşreden, İstoriya grajdanskaya vojna v SSSR, Cilt 5, Moskova 1960, S. 270. Şamagdiev (54), S. 170'de aynı gün Korbaşı Parpi'nin de teslim olduğunu iddia eder.

(161) M. Yuldaşev, Neşreden, Oktjabrskaya sotsialistiçeskaya revoltsiya i grajdanskaya vojna v Turkestane, Taşkent 1957, S. 242

Kızıl Ordunun 18 Alayları bilfiil savaşıyordu⁽¹⁶²⁾. Bu savaşta Tatar Tuğayı çok önemli bir rol oynuyordu.

Çanişev, Korbaşı Hal Hoca ile bir barış antlaşması yapmak üzere görüşür. Hal Hoca'nın cevabı şöyledir: "Bizler müslümanız. Biz bolşeviklerle anlaşamayız". Bunun üzerine Çanişev şöyle karşılık verir: "Biz buraya sizleri ziyarete gelmedik, bilakis size barış şansı vermek için geldik. Şayet bizim teklifimizi reddederseniz, sizinle silahların diliyle konuşacağız"⁽¹⁶³⁾. Gerçekten de silahlar muhalif tarafların "muhatapları" olmuştu.

Türkistan Cephesindeki Kızıl Ordu Birliklerinin Millî Mücadelecilere Karşı Savaşlarını Şiddetlendirdikleri

Türkistan Cephesi birlikleri, 1920 başlarına kadar millî ayaklanmaya karşı kendilerini güvenli hissedememişlerdir. Buna rağmen savaşlarını daha da şiddetlendirmeye azami gayret sarfediyorlardı. Türkistan Cephesi kumandanı, Ocak 1920'de 2. Piyade Tümenine önce Korbaşı Ergaş'ın birliklerini en kısa zamanda imha etmelerini emrediyordu. Bunun ardından Madamin Bek'in, Şir Muhammed Bek'in ve diğer korbaşıların birliklerine rahatlıkla şiddetli saldırılar düzenlenebilecekti.

18 Ocak 1920'de, 2. Piyade Tuğayının 15. süvari alayı, Ergaş'ın merkez karagahının olduğu Baçır'e saldırır. Ergaş Kızıl Orduya karşı yaklaşık 200 yiğit cepheye sürer, bunların yarısı şehit düşer ya da gazi olur ve Baçır Kızıl Ordu askerlerince zaptedilir. Ergaş geriye kalan yiğitleri ile kaçmayı başarır⁽¹⁶⁴⁾. Ergaş 1921 başlarına kadar savaşmaya devam eder daha sonra esir düşer ve Sovyetler tarafından idam edilir⁽¹⁶⁵⁾.

17 ve 20 Ocak 1920 tarihleri arasında, Margilan kenti civarında özgürlük savaşçıları ile (Muhammed Bek ve Hal Hoca'nın komutası altında) Kızıl Ordu ara-

---

(162) P. P. Nikişev, Bor'ba s basmacestvom na Yuge Kirgizii, Frunze 1957, S. 72

(163) Nauke i Religiya, Moskova, Dergi 1971, Nr. 12, S. 50

(164) Şamagdiev (54), S.. 170

(165) Korbaşı Ergaş, millî mücadeleyi başlatarak hareketler düzenleyen ilk özgürlük savaşçısı ve aynı zamanda özgürlük mücadelesi kitalarının ilk baş kumandanı, yani Emir-ül Müslimun idi. Bazı Sovyet kaynaklarında ve Sovyetler'in haricindeki kaynaklarda onun hayatı hakkında çok muhtelif ve birbiri ile çelişen ifadeler ve görüşler var. Mesela Şamagdiev'e (54), S. 188, göre, 1920 yılı Haziran ayında teslim olmuştur. Togan'a (24, S. 390 göre, 1919 yılı Mayıs ayında Kızıl Ordu ile bir antlaşma imzalamıştır. Bkz.. ayrıca Ali Bademci, Türkistan Millî İstiklal Hareketi ve Enver Paşa, İstanbul 1975, S. A.I., Zevelov, Iz istorii grajdanskoy voynı v Uzbekistane Taşkent 1959, S. 357'de Ergaş'ın 31 Temmuz 1919'da esir düştüğü yazılır. Canuarov (126), S., 190'da Ergaş'ın 1920 yılı Şubat ayında teslim alınıp daha sonra da kurşuna dizdirilerek öldürüldüğü yazılıdır. Tursunov'a göre, V boyakh , (48a), S. 15, 1921 yılında Kurama'da şehit düşmüştür. Nikolay Nikitin'e göre, Hokand Vakası, Taşkent, S. 403, Ergaş intihar etmiştir. S. Ginzburg'a göre, Bas-macestvo v Fergane, "Novy Vostok" 1925, Nr. 10-11, S. 187 Ergaş 27 Şubat 1919'da esir düşmüştür.

sında çıkan çatışmalardan özgürlük savaşçıları mağlup ayrılıyorlardı. Sovyet kaynaklarında, buradaki çatışmaların çok şiddetli ve acımasızca olduğundan söz edilmektedir, ancak her zamanki gibi iki tarafın da kayıplarının ne kadar olduğu hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir.

Kızıl Ordu birlikleri, taktik yönünden ve uzun bir müddet Fergana Vadisinde ve Amu Derya mıntıkasında galip geliyor gibi görünmüş olsa da, aslında başarısızdı. Sovyetler'in savaş idaresi, Fergana Vadisindeki basmacı hareketi hakkında nevi şahsına münhasır düşüncelere sahipti. Bunu SSCB hükümeti Kızıl Ordu hareket kurmaylığı şefi P.V. Blakgoveşçenskiy'in, 10 Eylül 1919'da Kızıl Ordu baş kumandanı Belov'a gönderdiği aşağıdaki rapordan anlayabiliriz:

"Fergana Cephesi, bizim diğer cephelerden alışıktığımız, bize karşı teşkilatlı devrim karşıtlarının olmadığı, bizim bir iç cephemiz. Bizim rakiplerimiz özerkçiler ve Müslümanlar ile onların temsilcisi olan Ergaş gibi meşhur haydut (Razboyniki) ve Ahundcan, Hal Hoca ve Madamin Bek gibi açıkça karşıt devrimciler ile Kurgat Vadisinin (Fergana Vadisinde Kurgat vadisi diye bir yer yoktur, - B.H.) basit köylü halkıdır. Bize karşı savaşan bu unsurlar kendi aralarında da birbirlerine karşı savaşmaktalar... Size Fergana Vadisindeki askeri operasyonların akışı hakkında mantıklı bir rapor vermem oldukça zor. Harekatlarımız düzenli malumat toplamak, saldırılar düzenlemek ve aralıksız olarak basmacıların davranışlarını izleyerek ıssız köşelerde ve kaçamak yerlerde saklanan basmacılara karşı düzenli saldırılardan ibarettir"(166)

Bilindiği gibi millî mücadele yığıtları ile Sovyet askerleri arasında belirli bir cephe hattı yoktu, çünkü her taraf bir cepheydi. Bu durum Sovyet Savaş İdaresini yıldırmaştı, çünkü rakiplerinin gücünü tahmin edemiyorlardı. Sovyetler'in basmacı varlığına karşı olan savaşı, 1920 yılında Türkistan'ın her yerine yayıldı"(167) şeklinde haber veriyordu. 1920 yılı Kızıl Ordu için bir yandan Fergana Vadisindeki, Zarafşan vadisindeki ve Amu Derya bölgesindeki (1873'de Ruslar tarafından işgal edilmiş olan Amu Derya Nehrinin sağ kısmındaki liman şeridinde) özgürlük mücadelesine karşı savaş ve diğer yandan himaye altındaki devletlere (Hive Hanlığı ve Buhara Emirliği) fetih saldırılarının anlamına geliyordu, ki bütün bunlar yoğun ve kayıp sayısı çok yüksek olan hareketlardı.

---

(166) Zuev (37), S. 43

(167) Şavkat Akhunov, Safar Erkaev, Na storone Oktyabr'ya, "Kommunist Tacikistana", Dergi. 1990, Nr. 3, S. 91

Hive Hanlığı'nın Sovyet Ruslar'ı Tarafından Zaptedilişi

Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyi ve Sovyet Rusya'nın Türkistan komisyonunun, Tortkol'daki (= Petroaleksandrovsk) temsilcisi G. B. Skalov'a eski Türkistan Vali Umumiyesi sınırları olan Amu Derya mıntıkasındaki Kızıl Ordu birliklerinin Hive'ye saldırmak üzere hazırlanmasını emrederler. Gerçekten de Hive Hanlığının yeniden fethedilmesi (ilk fetih 1873 yılında gerçekleşmiştir) için askeri ve siyasi hazırlıklara başlanmıştır. 7 Ekim 1919'da Türkistan Komünist Partisi 4. Kongresinde Buhara ve Hive'nin geleceklere ilişkin şu kararları alıyordu:

“Genç Hiveli'ler ve Genç Buharalı'lar hareketlerini desteklemekteyiz ve oralarda devrim yığınakları yapmaktayız, ancak darbeyi zor kullanarak yapmayacağız. Bu amaca ulaşabilmek için Hive ve Buhara halkının bu işe çok müsait olduğu bir anı beklemek zorundayız”(168).

Türkistan Merkez İcra Komitesi 3 Kasım 1919'da Dışişlerinden Sorumlu Komiser Tursunhoca'nın(169) teklifi üzerine, Hive ve Buhara'ya tam yetkili temsilciler tayin etmeyi kararlaştırır. Hive Hanlığı'ndaki gelişmeleri yerinde takip etmek üzere Azimbayev, Soldatov ve Şeyhuddin Hasan(ov) söz konusu görevlere getirilirler. Taşkent'deki Sovyet idaresi ve onların Dört Köl'deki temsilcileri, Genç Hivelileri Hanlık rejimine karşı savaşmak için sürekli kışkırtıyorlardı. Genç Hivelilere Sovyetlerden yardım istemeleri telkin edilir. Bu ise Sovyet ordusunun Hive Hanlığı'nı işgali demektir. Bu itibarla, Sovyet idaresi 4 Kasım 1919'da Tortkol'daki Türkistan Komünist Partisi yetkili bürosunun Taşkent'teki Rus Komünist Partisi (bolşevik) müslümanlar teşkilatı yerel bürosuna bir telgraf çekmesini sağlar. Telgrafın muhtevası aynen şöyledir:

“Bizim güçlenen saldırılarımız sayesinde Hive proleteryası Cüneyt Han'a karşı ayaklanmıştır. Her tarafta savaş tam şiddeti ile devam etmektedir. Sizden ricam, ayaklanan Hive proleteryasına yardım etmek üzere, ordu birliklerinin Hive'ya saldırmamasına müsaade etmenizdir. Konuyla ilgili ayrıntılar dışişlerinden sorumlu komisere tam olarak iletilmiştir.

Türkistan Komünist Partisi, Hive Proleteryasının Teşkilatlandırılmasından Sorumlu Yerel Büro Temsilcisi: Hasanov”(170).

(168) Rezolyutsiya (37a), S. 46-47

(169) Sadullah Tursunhoca (1881-1940), 1919'dan sonra Komünist Parti üyesi; Milliyetler Meselesi Halk Komiseri, 1919-1920 yıllarında TSSÖC (Türkistan Sovyet Sosyalist Özerk Cumhuriyeti) Dışişlerinde Halk Komiseri; 1921-1922 yıllarında Türkistan Ekonomi Meclisi Başkan Vekili; 1923-1924 yıllarında Harezim Halk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Başkan Vekili; 1924 yılında Harezim Halk Cumhuriyeti Merkez İcra Komitesi Başkanı; 1925-1926 yıllarında Sovyetler Birliği Çalışma ve Savunma Şurasının Özbekistan Temsilcisi; 1927 yılında Orta Asya Su Ekonomisi Komitesi Başkanı; 1928-1934, yılları arasında Sovyetler Birliği'nin Ziraat Halk Komiserliği Orta Asya Temsilcisi; 1935-1937 yılları arasında Kazakistan Su Ekonomisi İdaresi Başkanı. Bkz. Özbekistan Sovyet Ensiklopediyası, Cilt 11, S. 419. 1937'de tutuklanır ve 1940'da hapishanede ölü.

Bu haber, bir bolşevik uydurmasından başka bir şey değildir, çünkü o tarihte Hive Hanlığı'nda herhangi bir ayaklanma olmamıştır. Taşkent ve Moskova'daki Sovyet idareleri kuşkusuz "diplomasi" oyunlarından hareketle "devrim" silahlanna geçmek istiyordu. Bundan dolayı, 3 Kasım 1919 tarihinde almış olduğu karar (Hive Hanlığı'ndaki temsilci olarak) , 15 Kasım 1919'da feshederek Hive Hanlığındaki temsilciliğini kapatıyordu. Bunun yerine Tortkol'da Hive Hanlığının işleri ile meşgûl olacak bir Devrim Komitesi kuruyordu⁽¹⁷¹⁾. Türkistan Cephesi baş ku-mandanı vekili Skalov'a "Hive Hanlığı'nda yapılacak olan devrime yardım sağ-laması için"⁽¹⁷²⁾ tam yetki veriyordu.

Bütün bu olaylar netice itibariyle, Rus Sovyet idaresinin Türkistan cephesinin de yardımı ile yarı bağımsız olan Buhara ve Hive devletlerini "devrimci halka yar-dım" gibi boş laflarla işgal etmek niyetinde olduğunu ortaya çıkartıyordu. Bu amaç doğrultusunda Amu Derya mıntikasındaki kıtalar yeniden organize edilerek Hive'ye saldırmak üzere hazır bekletiliyordu. Bunu Skalov'un 21 Aralık 1919 ta-rihli emrinden de anlamak mümkün:

"3 Aralık (1919)'da, Hive kıtalarının ve Amu Derya müfrezesinin bütün ka-rargahlarının kurumlarını, birliklerini ve bölümlerini reorganize etmek üzere Pet-roaleksandrovsk'a vardım. Cephe gerisinde ve cephede mevcut durumu öğ-rendikten sonra, 21 Aralık 1919'da görevlerimi yerine getirmek için çalışmalara başlayacağım.

Gerekçe:

1- SSCB hükümeti Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyi tarafından onay-anmış olan, 18 Kasım tarih ve 4247 sayılı Türkistan Cumhuriyeti kıtalarının dev-im savaş konseyi vekaleti.

2- Kıtaların Hive grubunu (devrim savaş konseyinin nihai onayına kadar);

Petroaleksandrovsk kale bölüğünün, Şurahan'daki bölüklerin, Şeyh Abbas ve 3iy Bazar sahil koruma kıtalarının ve kuzey-güney diye ikiye ayrılmış olan bir-liklerin yardımı ile, Amu Derya bölgesi olarak reorganize ettim.

3- Kuzey-güney birliklerine 1., 2., 3. birlikler ile "komünist" bölüğü ve Es-adron süvari alayından 5 top, üç bomba atar ve 4 makinalı tüfek dahil edil-nektedir.

⁽¹⁷⁰⁾ Eleuov (114), S. 468

⁽¹⁷¹⁾ Eleuov (114), S. 487. Sayfa 685'de Petroaleksandrovsk'da devrim komitesinin 8 Eylül 1919'da kurulduğunu ve 12 Eylül 1919'da Amu Derya bölgesinde hakimiyeti eline geçirdiği be-lirtilmektedir.

⁽¹⁷²⁾ Obşçestvennıe Nauki v Uzbekistane, Dergi, 1961, Nr. 2, S. 25

4- Güney birliklerinin mevcut durumu 3. tabur, 5. Sovyet alayı, Petroaleksandrovska kale bölüğünden 2 top ve üç makineli tüfekle birlikte bir trenden ibarettir.

5- Genç Hiveliler kıtasından, cepheye yerleştirilmiş birliklerden geri kalanlar ve topçu alayından (3 bomba atardan) oluşan Petroaleksandrovska kale bölüğü, süvari kurmay karargahınının (10 tane kılıçla) emri altına verilmiştir.

6- Amu Derya müfrezesi kıtalarının kumandanlığına, Türkistan Cumhuriyeti Devrim Savaş Konseyi tarafından onaylanıncaya kadar Türk cephesi hareket kurmay vekilliği yapan yoldaş Şçerbakov'u atıyorum. Kendisi Amu Derya müfrezesi kıtalarının kurmay şefi olarak da, Amu Derya müfrezesi kıtalarının erkanı harbiyesini teşkil edecektir.

7- Amu Derya müfrezesi kurmaylığına Türkistan Cumhuriyeti adına Devrim Savaş Konseyi tarafından onaylanıncaya kadar ordu kurmaylığı hakkı da tanınmıştır.

8- Hive müfrezesi (bu müfreme 1919 yılı Mart ayında sovyet askeri kuruluşlarını korumak amacı ile teşkil edilmişti - B.H.) kıtalarının kumandanı yoldaş Şaydakov'u, Hive müfreme kurmaylığını kuzey birlikleri kurmaylığı şeklinde değiştirecek, kuzey kıtalarının kumandanlığına atıyorum.

9- Şu ana kadar, 5. Sovyet alayına bağlı 3. taburun kumandanlığını yürüten yoldaş Uryadov'u, güney birlikleri kumandanlık görevine tayin ettim.

10- Petroaleksandrovska kale bölüğünün kumandanı, Amu Derya müfrezesi kıtalarının kumandanı tarafından onaylandıktan sonra belirlenecektir.

11- Kuzey kıtalarının şu anki mevcut ordu mahkemesi, askeri mahkeme olarak yetkilerini muhafaza ederek, Amu Derya müfrezesi kuzey kıtalarının mahkemesi olarak görevini sürdürecektir.

Devrim Savaş Konseyi vekili: Skalov ⁽¹⁷³⁾.

Yukarıdaki emirden anlaşılacağı üzere, Sovyet Rusya rehberleri Hive Hanlığı'nı işgal ederek, bir yandan Cüneyt Han komutası altındaki milli özgürlük mücadelesini bastırmak ve diğer yandan Amu Derya bölgesinde Rus varlığını ayakta tutmak istediği ve Hanlığın geri kalan topraklarını Rusya'ya katmak konusunda kesin olarak kararlı olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıdaki emrin verildiği gün (22 Aralık 1919) Türkistan Cephesi kumandanı askeri birliklerine Hive'ye saldırma emri verir. Hanlığın Cüneyt Han komutası altındaki, modası geçmiş askeri donanımları ve takriben 5000 askeri ile altı gün savundukları Amu Derya'nın sol şeridinde bulunan Kocaylı şehrini Sovyet ordusu, 28 Aralık 1919'da işgal ediyordu. Aynı gün

---

(173) Eleuov (114), S. 491-493.

Sovyet ordusu Hanka ve Urgenç şehirlerini de işgal ediyordu. Kızıl Ordu 1920 yılı ocak ayı başlarında Köhne-Urgenç, Parsa, İliyali, Gazavat, Taşavus ve Takha'yı işgal ediyordu⁽¹⁷⁴⁾. Kızıl Ordu birlikleri 1920 yılı ocak ayı sonlarında, acımasızca sürdürülen kanlı bir savaşın sonunda Cüneyt Han'ın merkez karargahının bulunduğu Bedirkent şehrini işgal ediyordu⁽¹⁷⁵⁾. 1 Şubat 1920'de Hive şehrini işgal ediyorlardı. Han Said Abdullah 2 Şubatta tahtından feragat etmek zorunda kalıyordu. Daha sonra Moskova'ya gönderilen Han aklık ve sefalet içinde ölüyordu.

Hanlığın toprakları işgal edildikten sonra, 9 Nisan 1919'da Hive Hanlığı'nda Sovyetler tarafından, Sovyet idaresi ve Hanlık arasında varılan barış antlaşmasına göre, verilen hükümranlık hakkı da tek taraflı olarak feshedilmiş oluyordu. Hive Hanlığı'nın işgaline Sovyetler tarafından "devrim" süsü verilmişti. Aynı zamanda "Hive'de gerçekleşen devrim, büyük ekim devriminin genişleyerek yayılan, mantıklı ve direkt bir devamı"⁽¹⁷⁶⁾ olduğu şeklinde açıklamalar yapıyordu. Yapılan savaşlara ve Sovyet idaresinin inatçı tavrına bakıldığında, bunun bir devrim olmadığı, bilakis bağımsız bir devlete karşı zor kullanarak işgal olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Sovyet orduları Hanlığın bütün topraklarını işgal ettikten sonra; Sovyet Rusya'nın Türkistan komisyonu ve Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyi üyeliklerini ve aynı zamanda Amu Derya mıntıkası devrim komitesi başkanlığı görevlerini yapan Georgij Skalov, 7 Şubat 1920'de Hive halkına yaptığı çağrıda şöyle diyordu: "Sovyet Rusya rehberleri, başka halkların topraklarını hiçbir şekilde işgal etmek ya da başka halklara karşı herhangi bir güç kullanmak istememektedir! Bütün komşuları ile barış ve uzlaşma içinde yaşamak ister"⁽¹⁷⁷⁾. Bu açıklama dahi Sovyet propagandasının ne kadar yüzüstüce yalan söyleyebildiğini göstermektedir: Önce ülke zaptediliyor; ardından bunun bir işgal olmadığından bahsediliyor!

Sovyet askeri idaresi, Hanlığın yönetimini 1920 yılının Nisan ayına kadar bizzat kendisi üstleniyordu. Sovyet Rusya hükümeti ve Rusya Komünist Partisi'nin Türkistan Komisyonu'nun 10 Şubat 1920'deki toplantısında Hive'ye komünistlere yardım vermek için bir olağanüstü komisyon gönderilmesine karar verilmişti (bildiği gibi o dönemlerde Hive Türkistanlıları arasında tek bir komünist dahi yoktu -B.H.). Komisyon 20 Martta Hive'ye gelir. Aslında siyasi ve psikolojik yönden Rus bolşeviklerinin kör taklitçilerini feshetmek zorunda kalıyorlardı. Hive kentinde 27 Nisan'dan 30 Nisan 1920'ye kadar devam eden bir kongrede, Hanlık düzeni kaldırılarak yerine Harezmi (Hive yerine) Halk Cumhuriyeti kuruluyordu⁽¹⁷⁸⁾.

(174) S. Taşiev ve diğerleri, Neşreden, İstoriya Turkmenskoy SSR, Cilt 2, Aşkabad 1957, S. 197

(175) J.A. Polyakov, A. I. Çugunov, Konets Başmaçestsva, Moskova 1976, S. 54

(176) P.V. Volobuev, (111), S. 105

(177) İnoyatov ve diğerleri, Neşreden, İstoriya Khorezmskoy narodnoy respubliki, Sbornik dokümentov, Taşkent 1976, S. 27

(178) İ. Mominov, Neşreden, İstoriya Khorezma, Taşkent 1976, S. 164-165

Sovyet Rusya'nın eski topraklarındaki uygulamaları, zaten son işgal olayını Rus hükümlerinin yayılmacı politikası olarak gören halk arasında, halkın özgürlük şuurunu güçlendiriyordu. Cüneyd Han'ın ve Hanlık askerlerinin kayıpları oldukça çok olmasına rağmen, bu durum özgürlük mücadelecilerinin davalarına bağlanmalarında herhangi bir karamsarlığa yol açmamıştı. 1920 başlarında Hive Hanlığının zaptedilişine kadar, özgürlük mücadelesi Amu Derya bölgesinin Ruslar tarafından işgal edilmiş olan kısımları ile sınırlı idi. Ancak Hanlığın Sovyet Ruslar tarafından işgal edilmesiyle birlikte, özgürlük mücadelesi Hanlığın bütün topraklarına yayılıyordu. Sovyet Rusya askerleri Hive'ye muzaffer olarak geliyorlar, ancak bir daha geri dönemiyorlardı. Harezm Halk Cumhuriyeti Hükümeti Rus ordusunun kontrolü altında bulunuyordu. Sovyet Rusya bu defa, Hanlığın Rusya'ya dahil edilebilmesi için Çarlık planını realize etmişti.

Özgürlük Çabaları Karşısında Moskova Komiserleri

Ne merkezdeki Sovyet idaresi ne de onun Taşkent'teki temsilcileri Türkistan'daki tek taraflı hakimiyetlerini devam ettirecek durumda değildi. Türkistan'daki milli mücadele Moskova'yı rahatsız ediyordu. Sovyet merkezi Türkistan'daki hakim konumunu kesinlikle kaybetmek niyetinde değildi. Bundan dolayı da, Moskova Türkistan politikalarını katı kurallarla idare etmek istiyordu. Bu doğrultuda Sovyet Rusya hükümeti (Merkez İcra Komitesi; Halk Komiserleri Şurası) ve Rusya Komünist Partisi 12 Şubat 1919'da, Türkistan'da devlet ve parti organlarının yanı sıra hakim konumda olacak olan uzun süreli bir Türkistan Komisyonu kuruyordu. Bu Komisyon da 1919 Eylülünün sonlarına kadar Türkistan'da Moskova'nın hakimiyetini tamamen sağlayabilecek duruma gelememişti. Sovyet idaresi başkentte 9 Ekim 1919'da, Eliava'nın başkanlığında daimi bir Türkistan komisyonu kuruyordu⁽¹⁷⁹⁾. Eliava Kasım ayında 40 Rus komiseri ile birlikte Taşkent'e gelir. Komisyon üyelerinden olan Kuybyşev komisyonun görevi hakkındaki bir soruyu şöyle cevaplandırıyor: "Bu komisyon Rus proleteriasının yürütme isteğinin bir göstergesidir"⁽¹⁸⁰⁾. Komisyonun bu "yürütme isteği" artık Türkistan'daki bütün Sovyet mercilerinin (devlet idaresi, Komünist Partiye ait kurullar) üzerinde, mutlak ve sınırsız yetkilerle donatılmış bir kontrol mekanizması şeklinde algılanıyordu. Komisyon, düzenli olarak Türkistan'ın durumu, gelişmeler, alınan

---

(179) Şalva Zuroboviç Eliava (1883-1987), Gürcü, Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyi üyesi ve 1919-20 yılları arasında Türkistan Komisyonunun Başkanı; SSCB'nin İran Büyükelçisi ve 1920 yılında Türkiye Büyükelçisi; Umum Kafkasya bölgesinde 1921-30 yılları arasında muhtelif idari görevlerde; 1931-36 yılları arasında Moskova'da önemli mevkilerde görevli. 1937 yılında tutulmuş ve ardından idam edilir. Türkistan komisyonunun diğer üyeleri ise, F. I. Goloşekin, G. I. Bokiy, Y. E. Rudzutak, V.V. Kuybyşev ve Frunze idi.

(180) B. Hayit, *Sovyetrussische Orientpolitik am Beispiel Turkestans*, Köln/Berlin 1962, S. 76.

tedbirler hakkında Moskova'ya bilgi aktarmak ve Moskova'nın politikalarını Türkistan'da uygulamakla görevli idi. Moskova'nın Türkistan'da görevlendirdikleri bu komiserler, kendilerini "hiç yanılmaz" müstemlekeci beyler gibi görüyorlardı. Türkistan'daki Sovyet Rusya idarecileri kısa zaman içinde bu Komisyona bağımlı hale geliyor ve Sovyet idarecilerinin birçoğu ise bu komiserlerin sadık hizmetkarları oluyorlardı.

Rusya Komünist Partisine bağlı olarak 30 Mart 1919'da kurulmuş olan Müslüman bürosunu, Türkistan Komisyonu kendilerine rakip olarak görüyordu. Söz konusu büro, Sovyet idaresinin istekleri doğrultusunda, Türkistan'daki Müslümanlar arasında faaliyet göstermekle ve bu arada kendi halklarının isteklerini de Sovyet idarecilere bildirmekle görevli olan bir teşkilattı. Moskova Müslüman bürosuna Sovyet idaresi ile direkt olarak irtibata geçme hakkı tanımıştı. 1919 yılının Mart ayında şekillenen Müslüman bürosunun teşkilat yapısına göre, büro halk arasında Sovyet hakimiyetinin propogandasını yapacak ve "sınıfsal farklılık" peşinde olanların topluma etkilerini engelleyecekti. Ayrıca halkı basmacıların düşmanca amaçları hakkında aydınlatacak ve yığınları basmacıların tasfiye edilmesine hazırlayacaktı⁽¹⁸¹⁾.

Müslüman bürosu Sovyetlerin amaçları doğrultusunda faaliyet göstermekle birlikte, Türkistan'da hakimiyeti eline geçirmek için çaba sarfediyordu. Bu doğrultuda attığı adımlardan biri, 1919 yılı Aralık ayında kendisini "Türkistan'ın en üst Müslüman parti organı" olarak ilan etmesi idi. Teşkilat aynı zamanda milli mücadelenin etkisi altında kalmaktan da kendisini kurtaramıyordu. Sovyet ordusu ve Komünist Parti ile birlikte basmacılığa karşı mücadele eden Müslüman bürosu, diğer taraftan Sovyet karşıtı milli mücadeleçiler ile ilgili olarak bir uzlaşma arayışı içinde idi. Rus Komünist Partisi'ne bağlı Müslüman büronun Türkistan'daki etkinlik alanı gün geçtikçe artıyordu. Bu etkinin izleri Türkistan Komünist Partisi'nin 12-18 Ocak 1920 tarihleri arasında gerçekleştirdiği 5. olağanüstü konferansında belirgin bir şekilde gözlemlenmekte idi.

Adı geçen konferansta tebliğleri ile özellikle Sovyet idarecilerinden beşinin (dört Rus, bir Türkistanlı) adı öne çıkıyordu. Müslüman bürosunun başkanı Turar Riskulov'un tebliği "milli meseleler ve milli komünist gruplar" hakkında idi. Riskulov, Özerk Sovyet Türkistan Cumhuriyeti yerine, Türkistan Cumhuriyeti ve Türkistan Komünist Partisi yerine de, Türkçe olarak sadece Komünist Parti demenin daha yerinde olacağını ifade ediyordu. Ona göre, Türk Cumhuriyeti (Türkistan) bütün Türk halklarının Cumhuriyeti olmalı ve Türkistan'ın anayasası değiştirilmeli idi⁽¹⁸²⁾. Bundan başka Müslüman bürosunun üyeleri ve yerel komünistler, Türkistan Cep-

---

(181) R. Karimov, Propaganda i utverdenie marksisko-leninskich idey v Turkestane, Taşkent 1982, S. 68

(182) A. M. Bogoutdinov (13), S. 386

hesi Devrim Savaş Konseyi'nin tasfiye edilmesini, Türkistan'dan Rus askerlerinin geri çekilmelerini, bir Müslüman ordusunun teşkil edilmesini, Türkistan Komisyonunun Rusya tarafından geri çekilmesini, yurtdışında temsil olunabilmek için bütün yetkilerin kendilerine verilmesini, ayrıca dış ticaret ve haberleşme ve demiryolu işletmelerinin yönetiminin Türkistan Milli Cumhuriyetine verilmesi için gerekli olan işlemlerin yapılmasını talep ederler⁽¹⁸³⁾.

Türkistan Komünist Partisi'nin beşinci konferansında Riskulov'un teklifleri çoğunluk tarafından benimsenmişti. Konferansa iştirak eden dört Türkistan Komisyon üyesinden üçü Riskulov'un teklifleri hakkında olumlu oy kullanırken, Türkistan Komisyonu üyelerinden sadece Letonyalı eski bir bolşevik olan Jan Ernstoviç Rudzutak bu karara karşı çıkıyordu.

Türkistan Cephesi kumandanı ve aynı zamanda Türkistan Komisyonunun üyesi olan Frunze, 22 Şubat 1920'de harb kurmayları ile birlikte Taşkent'e gelir. Şehir gelir gelmez ilk iş olarak Türkistan Komünist Partisi'nin 5. konferansında aldığı karar ile ilgilenir ve Türkistan Komisyonunun 29 Şubat 1920 tarihli bir oturumunda Türk Cumhuriyeti meselesini tartışmaya açarak, parti konferansının aldığı bu kararı protesto eder⁽¹⁸⁴⁾. Askeri diktatör Frunze, diğer komisyon üyelerinden daha güçlü olduğundan Türkistan Komünist Partisi 5. konferansını ve Müslüman bürosu 3. konferansının kararını kabul etmedi. O, temsilci tayin ediyordu. Bunun üzerine komisyon üyeleri bu kararı almakla hata işlediklerini(!) itiraf ediyorlardı. Frunze'nin ve Türkistan Komisyonunun isteği üzerine Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi 8 Mart 1920'de, Türkistan Komünist Partisi 5. konferansının bir Türk Cumhuriyeti kurma kararını iptal ederek, Türkistan'ın SSCB çerçevesinde özerk bir Sovyet Cumhuriyeti olarak kalmasının zorunlu olduğunu katı bir emirle belirliyordu.

Türkistan Komünist Partisi 5. konferansı merkez komitesini oluşturan sekiz şahsiyetten (I. Gabora, D. Kaktınya, Kuper, Svobodı, Sancar İsfendiyar, Nizamiddin Hoca, Turar Riskulov ve Mustafa Subhi) sadece üçü Türkistanlı idi. Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin politbürosu 29 Temmuz 1920'de, daha sonra Sovyet kaynaklarında "Rusya Komünist Partisi'nin Türkistan'da en önemli görevleri" ile ilgili karar şeklinde yorumlanan dört önemli karar (1. Türkistan'daki Komünist Partisi'nin görevlerine ilişkin olarak; 2. Türkistan'daki ha-

---

(183) Mavlan Vahabov, Formirovanie Uzbekskey Sotsialisticheskoy Nacii, Taşkent 1961, S. 326; B. Hayit (154), S. 33

(184) Frunze şöyle diyordu: "Konferansın kararı hakkında genel olarak bilgi sahibiyim. Beni ilgilendiren konu şudur: Bu gündem Türkistan komisyonu tarafından biliniyor muydu? Şayet haberdar idi ise, bu mesele hakkında takriben bir fikri var mıydı? Komisyon buranın komünist fraksiyonuna herhangi bir baskı yaptı mı, yoksa böyle bir durum olacağını tahmin etmediğinden hiçbir tepkide bulunmadı mı? Bkz. Materialy ob'edinennoy nauçnoy sesil, posvyasçennoy istorii Sredney Azii i Kazakhtana. Epoha Sotsializma, Alma-Ata 1958, S. 402

kıymiyet hiyerarşisi ile ilgili olarak; 3. Parti yapısı ile ilgili olarak ve 4. Türkistan komisyonunun talim ve terbiyesi ile ilgili olarak) alır. Türkistan Komisyonu, Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesini 19 Temmuz 1920'de feshederek yeni üyeler belirler⁽¹⁸⁵⁾. Bundan kısa bir süre sonra da, 29 Temmuz 1920'de Müslüman bürosu da feshedilerek, yerine Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Türkistan Bürosu kurulur. Bu teşkilat, Türkistan Komünist Partisi'nin yanı sıra Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin en yetkili üst düzey temsilcisi sıfatını kazanıyordu. İki amacı olan –komünizm için propaganda yapmak ve Rusya'nın radikal Türkistan politikalarını yumuşatarak milli bilinçlenmeyi teşvik etmek– Müslüman bürosunun da⁽¹⁸⁶⁾ etkinliği böylece ortadan kalkıyordu. Müslüman bürosu Sovyet rejiminin yerel halk arasında popülaritesini arttırmış olmasına rağmen, Moskova'daki Sovyet idaresinin gözünde bu teşkilat çok tehlikeli politik bir araç olarak kabul edilmekte idi. Taşkent'te, sayı bakımından fazla büyük bir öneme sahip olmasalar da, Türkistan'ın milli çıkarlarını temsil eden ve kendilerini milli mücadeleden ayrı görmek istemeyen yerel komünistler ile, Sovyet Rusya idari mekanizması (Türkistan Komisyonu, Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Türkistan Bürosu, Türkistan Cephesi, Merkez İcra Komitesi, TSSÖC Halk Komiserleri Meclisi) arasındaki hakimiyet kavgası ve çekişmeler 1920 yılının başlarında da dozajından birşey kaybetmeden devam ediyordu. Bu arada Fergana Vadisinde, Zarafşan vadisine ve eski Hive Hanlığı'nda milli mücadele doruk noktalarına ulaşıyordu. Fergana Vadisindeki milli ayaklanmaya karşı 1920 başlarında 12340 askeri, 52 makineli tüfeği, 14 topu ile Sovyet Rusya'nın ikinci savunma tümeni ve buna ilaveten "enternasyonal süvari tugayı" (Çarlık dönemi savaş esirlerinden olan Alman, Macar, Çek ve Avusturyalı askerler) ile birlikte Çekoslovakyalı Kudzhelo'nun komutası altında hareketler düzenliyordu. Özellikle süvari tugayı, katliam çetesi olarak anılmakta idi. Tugay paralarını kazanmak ve Kızıl Ordunun muzaffer oluşunun ardından en kısa zamanda tekrar vatanlarına dönmekten başka bir amaçları yoktu. Komünizmin elde ettiği galibiyetlerin zafer sarhoşluğu ile, yollarına ne çıkarsa hepsini imha ediyor, saldırdıkları yerleşim böl-

(185) E. Yusupov ve diğerleri, Neşreden, Oçerki istorii kommunističeskoj partii Uzbekistana, Taşkent 1954, S. 101. "Müslüman bürosu 1919 yılı Nisan ayında doğuda komünizm fikrinin propagandasını yürütmek ve yerli halk arasından çalışan işçi sınıfını, komünist parti üyesi yapmak amacı ile kurulmuştur. Adı geçen büro, Sovyet rejiminin yayılması için hayati önem taşıyordu. Müslüman bürosu Türkistan'da aktif olarak faaliyet göstermekle birlikte, diğer Müslüman ülkelerde de komünistlerle işbirliği halinde idi. Bu ülkeler arasında özellikle İran, Hindistan ya da diğer Asya ülkeleri anılmaya değer. Müslüman bürosu devrim faaliyetlerini sürdürmek, teşkilatlandırmak ya da halkı bilinçlendirmek gibi görevlerle parti üyelerini Hive'ye ve Buhara'ya gönderiyordu." Bkz. Bor'ba za ukreplenie sovet'skoy vlasti v Turkestone v 1920 gody, in "İstoriya grajdanskaya voynı v SSSR", Cilt 5, S. 259

(186) Turar Ruskulov'un redaksiyonunu yaptığı "Musbjuro RKP (b) v Turkestone", adı altında 92 sayfadan oluşan bir risale 1925, Taşkent'te yayınlanır. Bu yazılı dökümanda büronun görevleri, davası ve etki alanları açıkça ifade edilmektedir. Ne yazık ki, bu yazıyı araştırmaların esnasında temin edemedim.

gelerinde insanları katlediyorlar, yapılan özellikle de camileri imha ediyorlar ve hatta hayvanları dahi öldürüyorlardı. Moskova, Müslümanlar özgürlük mücadelelerinde moral çöküntüsüne uğratmak ve ihtilaflar oluşturmak amacı ile kasıtlı olarak özellikle Tatar tugayını basmacılara karşı kullanıyordu^(186a). Savaş idaresi Türkistan cephesinin yetkilerini de kullanarak, yabancılardan barbar yapılı olan eski savaş esirlerini, Kızıl Ordu askeri yaparak bunları özgürlük mücadelelerine karşı tahrik ederek –bir zamanlar Ermeni daşnakların oldukları gibi–, onları korku aracı olarak kullanmak istiyordu. Bütün bu olumsuzluklara rağmen, milli mücadele devam ediyordu.

Kızıl Ordu en kuvvetli korbaşılardan olan Ergaş'a karşı galibiyet zevkini tattıktan sonra, 15 ve 30 Ocak 1920 tarihleri arasında Ergaş'ın Şir Muhammed Bek'in, Nur Muhammed Bek'in, Rahmankul'un ve Hal Hoca'nın birliklerini imha etmek amacı ile, Fergana Vadisinde büyük bir taaruza geçer. Sovyet idaresi her ne pahasına olursa, olsun, basmacılığın sonunu getirmek istiyordu. Türkistan komisyonu 1920 yılının Şubat ayının başlarında Fergana Vadisindeki basmacılığın tamamen bitirilmesine, basmacıların çıkış kaynakları olan temelleri imha etmeye ve halk arasında basmacılara karşı propaganda çalışmalarının yoğun bir şekilde artırılmasını karara bağlar. Türkistan cephe kumandanı, Kızıl Ordunun kuvvetlendirilmesi amacı ile üç ayda oluşan "kızıl birlik" 1. tugayını, 27. uçak filosunu, bir zırhlı treni ve çok miktarda zırhlı aracı Fergana Vadisine gönderiyordu⁽¹⁸⁷⁾. Savaş meydanlarında bulunan muhalif taraflar sadece yapılacak olan savaşın ne kadar şiddetli ve acımasız olacağını farkında idiler. Gerçekten de öyle olmuştu, 1920 yılı Mart ayı sonlarına kadar Fergana Vadisinin her tarafı savaş hattı olmuştu. Kızıl Ordu, güçlerini özellikle Madamin Bek'in birlikleri üzerine saldırtıyordu. Çünkü Madamin Bek, oldukça popüler, savaş tecrübesi olan ve aynı zamanda uzlaşma kabul etmeyen, komünizm ve Rus hakimiyetinin amansız düşmanı olan bir liderdi. Türkistan Komisyonu ve Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyi, Şahrikan, Garbuva, Karatepe, Özgent ve Aşava'nın işgal edilmesinin her şeyden daha önde geldiğini ve kendiliğinden teslim olan basmacıların savaş esiri muamelesi görmeyecekleri, bilakis Sovyet vatandaşı olarak haklarını elde edebileceklerine ilişkin bir karar alır.

Sovyet askerleri herşeyden önce stratejik nedenlerden ötürü, Madamin Bek'in 4 Şubat 1920'de Garbuva'da 14 makineli tüfek ve sekiz topa sahip 3500 Sovyet askerine (1900 piyade ve 1600 süvari olmak üzere) karşı yaptığı çatışmadan büyük kayıplar vererek ayrılınca, savaş birliklerini tekrar toparlayarak eski gücünü elde edebilecek konuma gelemedi. Sovyet askerleri 21-27 Ocak 1920 tarihleri

---

(187) Ginzburg (165), S. 190: "Tamamen müslümanlardan oluşan Volga Tatar tugayı, Madamin Bek'in birliklerine karşı mücadelede en önemli rolü üstlenmiştir. Merkezden gelen söz konusu Müslüman kuzul muhafızlar, Müslüman halk ve özgürlük mücadeleleri için en etkili kuşurtma aracı idiler."

arasında Şir Muhammed Bek'in, Nur Muhammed Bek'in ve Hal Hoca'nın birliklerini mağlup etmeyi başarırlar. Mahkam Hoca ve Akbar Korbaşı'nın 31 Ocakta ve Parpi korbaşının 2 Şubat 1920'de teslim olmaları da Madamin'in mücadelesinde karamsarlığa kapılmasına neden olur. Özgürlük mücadelesini olumsuz yönde etkileyen bir başka durum ise, özgürlük mücadelesinin eski yiğitlerinin (Mahkam Hoca, Akbar Ali ve Korbaşı Parpi) eskiden silah arkadaşı oldukları özgürlük mücadelecilerine karşı savaşmaları idi. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Madamin Bek, Eski - Navkent civarında operasyonlarına devam ediyordu. Sovyet askerlerine karşı ayrıca Şir Muhammed'in, Hal Hoca'nın, Bayastan'ın (çatkal dağlarının vahalarında), Dehkan'ın (Kassan'da), Baytuman'ın (Çiydakapa'da), Rahmankul'un (Aşt'da), İslamkul'un (Yaypan ve Kudaş'ta) ve Karabay'ın (Yaypan civarında) birlikleri hareketler düzenlemeye devam ediyordu.

Madamin birliklerini Şahrihan civarında da yoğun olarak bulunduruyordu. Madamin'e karşı girişilen son saldırıda Tatar tugayı çok önemli bir görev üstleniyordu. Aynı saldırıda, Kudzhelo'nun komutası altında bulunan enternasyonal süvari tugayı da görev alıyordu.

Madamin Bek'in yiğitlerinin olduğu Yangi Navkent'deki çatışma sonuç için belirleyici olmuştu. Tatar süvari tugayı Yangi Navkent'e top ateşi açmaya başlar. Aynı anda enternasyonal tugayına bağlı 2. alay Mikloş Brabatz'ın (eski Macar savaş esiri) komutası altında köye saldırır. Madamin'in Alaş vadisine geri çekilmek zorunda kaldığı çatışmada, Eski Navkent'deki Madamin'in birliklerine karşı Sovyetler'in 2. piyade tümenine bağlı 6. tugayı savaştırılıyordu. Tugay, Ulça'yı işgal ederek Madamin'in Doğu Türkistan ile irtibatının kesilmesi emrini almıştı. 5 Ocak 1920'de Eski Navkent'de çatışma başlar. Gulça'da Madamin'in birliklerine bağlı olarak general Mukanov, Albay Süleyman Kuçukov (Müslüman ve Madamin'in eski silah arkadaşı) ve Muhittin korbaşı bulunuyordu. 6. tugayın kumandanı Paramonov, General Mukanov ile bir telefon görüşmesi yaparak Madamin'in diğer kumandanları ile birlikte teslim olmalarını isterken, Mukanov, Kuçukov ve Muhittin'in affedilerek suçlu sayılmayacakları sözünü verir. Bunun üzerine 1920 yılı Ocak ayı başlarında, Madamin Bek'in birlikleri için çok büyük bir öneme haiz bu üç kumandan, Sovyet tarafına geçer. Hal Hoca mücadelesini Oş kenti civarında sürdürürken, Madamin'in emri altında savaşmaya yanaşmaz. Aman Pehlivan ise, Şir Muhammed birliklerine bağlı olarak Namangan civarında savaşını sürdürür.

Frunze 22 Şubat 1920'de Taşkent'e geldikten sonra, cephelerin durumunu özellikle de Fergana cephesini sürekli denetim altında tutuyordu. Fergana Vadisindeki Sovyet kıtalarının kumandanı Wervekin Rokalskij'e derhal Madamin Bek ile barış görüşmeleri yapmak için girişimde bulunmasını emreder⁽¹⁸⁸⁾. Frunze'nin böyle bir hamle yapmaktaki asıl gayesi, barış görüşmeleri için Madamin'in değil de

(188) Mark Polikovskiy, Konets Mademin-Beka, Taşkent 1961, s.73.

Kızıl Ordunun ön ayak olduğu imajını vererek böylece insiyatifin kendi ellerinde kalmasını sağlamaktı. Böylece Madamin'i basmacıların gözünde etkisiz kılacak ve yapılacak barış antlaşması ile korbaşlar yok olacaktı. Frunze ayrıca Werevkin'e gönderdiği emrinde, Madamin ile yapılacak olan görüşmelerde Kızıl Ordunun gücünü açıkça hissettirmesini ve barış antlaşması için Madamin'in yaklaşmaması halinde, bunun kendisinin ve basmacıların tamamen yok edileceği anlamına geldiğini hissettirmesini belirtir. Muhalif taraflar barış görüşmelerini Namangan bölgesinde yapmayı kararlaştırırlar. Bu arada Tatar tugayı, basmacılara karşı saldırılarını aralıksız olarak sürdürüyordu. Tatar tugayının amacı, Madamin Bek'in savaş gücünü yıpratmaktı ve bunda oldukça başarılı olmuştu. Sovyetler safında savaşan bu Müslüman tugay, Madamin'i özgürlük savaşçılarının lideri olmaktan vazgeçirmek için zorluyordu. Tatar Müslümanlar'ı, Türkistan milletinin çıkarlarını öne çıkartan milliyetçi Müslümanlar'a karşı, savaş kuralları ve hukuku açısından oldukça gayretli ve itaatkar bir şekilde savaşlarını sürdürüyorlardı. Rus propagandasının sürekli bir şekilde büyük bir tehlike olarak gösterdiği Panislamizm'e ne olmuştu? Yine Ruslar'ın aralıksız olarak aleyhinde propaganda yaptıkları ve sürekli olarak savaş açtıkları Pantürkizm akımına ne olmuştu ki, bir Türk milleti olan Tatarlar ile yine başka bir Türk milleti olan Türkistanlılar birbirleri ile kıyasıya savaşabiliyorlardı? Nihayet bu olaylar da, Panislamizm ya da Pantürkizm gibi lafların sadece Rus emperyalizminin çıkarttığı propagandadan başka bir şey olmadığını ortaya çıkartıyordu. Binaenaleyh bu gibi kavramlar, dini ya da siyasi olaylar için birer hareket kaynağı olmuş olsalardı, Sovyet ordusunun 20000 Türk ve Müslüman Türkistan'ın milli çıkarları için savaşan insanlara karşı savaşmazdı.

Türkistan Cephesine bağlı 2. tümenin kumandanı, daha Çarlık döneminde dahi Namangan'da yerel memuriyette görev almış olan ve daha sonra Sovyetler ile de basmacılara karşı birlikte çalışmaktan çekinmeyen, basmacı hareketine karşı Sovyetler'in bölge komiserliğini yapmış olan Molla Abdulkahhar'ı, barış görüşmeleri için gönderilecek olan heyetin başkanı olarak atadığını belirtir. Heyet, Korbaşı Baytuman'ın etki sahası olan Çiydakapa'ya 1920 yılı Mart ayı başlarında ulaşır ve Madamin'in merkez karargahına ulaşabilmek için Baytuman'ın kendisinden Sir Darya'yı baştan başa geçme müsaadesini alır. Ancak Baytuman bu müsaadeyi verirken, Molla Abdulkahhar'ın 1919 yılında Çiydakapa'da kendisine karşı Kızıl Ordu ile birlikte savaştığını bilmez. Abdulkahhar müsaade aldıktan sonra, önce İşan Hacimat'ın etkinlik sahası olan Balıkçı'ya gelir. Abdulkahhar'ın İşan Hacimat'ı ziyaret edişinde, Hacimat kendisinden Fergana Vadisindeki Kızıl Ordu genel kurmaylığının Madamin Bek'e gönderdiği barış antlaşmasının metnini göstermesini talep eder. Bizzat Hacimat'ta bu barış antlaşması metni, Sovyet savaş kurmaylarının Madamin'e memnun kalacağı bir barış antlaşması metni hazırladıkları intibasını uyandırır. (Madamin'e gönderilen söz konusu mektup şimdiye kadar neşredilmemişti.) İşan Hacimat, Baytuman ile birlikte Molla Abdulkahhar'a refakat ederek onu Madamin'in yanına götürmeyi kararlaştırır. Sovyet barış heyeti, Madamin'e Balıkçı'ya bağlı Kara Tere köyünde ulaşmayı başarır. O dönemlerde otuz

yaşlarında olan Madamin, barış teklifini ihtiva eden mektubu okur ve teklif üzerine iyice düşündükten sonra ancak karar verebileceğini belirtir.

Fergana cephe kurmaylığının barış teklifini görüşmek üzere Madamin, 4 Mart 1920'de üst düzey lider kadrosu, bazı korbaşlar ve bir grup yigit ile Namangan'da bir araya gelerek, konuyu istişare eder. Bazı Sovyet kaynakları, Frunze'nin burada daha önce Madamin ile görüşmeler yaptığını ve Madamin'in birliklerini feshetmesi konusunda anlaşıklarını iddia eder^(188a). Madamin ile barış görüşmeleri yapmak üzere, Sovyet tarafından Madamin'i de yakından tanıyan Fergana cephe kurmaylığının sekreteri Levaşev ve tercümanlık görevi yapmak üzere Buylin katılırlar. Madamin ile Fergana cephe kumandanı Nikolai Andreviç Verevkin Rokalskiy (eski Çarlık dönemi yüzbaşlarından), 6 Mart 1920'de Margilan'da yeniden buluşmayı kararlaştırırlar. İki muhalif taraf, daha sonra 6 Martta Rusça ve Özbek Türkçesi ile yazılmış olan barış antlaşması metnini imzalarlar. Taraflar arasında yapılan antlaşma metninin muhtevası şöyle idi:

"Bizler antlaşmayı imzalamak üzere, Sovyetler tarafı olarak, Sovyetler tarafından verilen devrimci ve zamana ait direktifleri uyum içinde uygulamakla görevli olan Tümen Savaş Komiseri Slirsinsky ile ilişki içinde ikinci Türkistan savunma tümeni lideri (Naçalnik) Verevkin Rokalski ve karşı tarafı temsil eden Müslüman askeri kıtalarının en üst lideri ve temsilcisi olarak Muhammed Emin Bek, aşağıdaki antlaşmayı imzalamak üzere biraraya gelmiş bulunmaktayız: Ben Muhammed Emin Bek, benim askerlerim, benim korbaşlarım ve bana bağlı olanlar, Sovyet hükümetini tanımaktayız ve Sovyetler'in düzenlemelerine uyacağımıza söz veriyor ve aynı zamanda aşağıda bizi bağlayacak olan hükümlere bağlı kalacağımızı taahhüt ediyorum:

1- Sovyet hükümeti, Türkistan topraklarında ayaklanma hareketlerinde ezilmiş insanları savunmak amacı ile silahlanan ve düşmanlarına karşı bir müslüman olarak şeriat kanunlarına göre hareket etmiş olduklarını kabul etmekteyiz. (Buna göre söz konusu kişilerin cezalandırılmayacakları sonucu ortaya çıkmaktadır.)

2- Benim birliklerimin daimi olarak kalacakları yer Namangan olarak belirlenmiştir.

3- Elimde mevcut olan imkanların tamamını kullanarak, mevcut Sovyet rejimini temsil eden otoriteyi Fergana bölgesi dahilinde her türlü yabancı ve yerli düşmanlara karşı koruyacağımı ve bu toprakları savunacağımı, ancak birliklerim ile Fergana bölgesinin dışına çıkmayacağımı taahhüt ederim.

4- Benim birliklerimin içinde bulunarak bana hizmet etmiş olan Ruslar'a her konuda tam af ilan hakkı tanınacaktır, söz konusu kişilerin istedikleri takdirde benden ayrılabilecekleri gibi, benim birliklerim dahilinde daha önceden olduğu gibi hizmetlerini sürdürmede serbest olacaklarını taahhüt ediyorum.

(188a) V. Lebedov, . Anan'ev, Frunze, Moskova 1960, S. 232

5- Devrim Savaş Konseyi tarafından Sovyet hakimiyetini tanıdığını resmen ilan ettikten sonra, bu yılın 21 Martından geç olmamak üzere Namangan'dan ayrılarak Taşkent'e geleceğim. Taşkent'e bana bağlı olan alt düzeydeki lider kadrosu ile birlikte kalmak üzere gideceğimi taahhüt etmekteyim.

Müslüman Askert Birliklerinin Yüksek Kumandanı Muhammed Emin Bek.

2. Savunma Tümeni Kurmay Şefi Bilkin.

Dikkatlice okunarak imzalanmış olup, mühürlenerek kabul edildiği onaylanmıştır⁽¹⁸⁹⁾.

Barış antlaşmasının nasıl bir tören ile kutlandığı ve antlaşmanın gidişatı hakkında, ne Türkistan ne de Rus kaynakları bilgi vermemekteler. Antlaşmanın yapıldığı gün olan 8 Mart 1920'de Sbelev (=Fergana) kentinde bulunan ve aynı zamanda antlaşmanın tek Avrupalı şahidi olan Willfort, 20 Mart 1920'de antlaşmanın merasimini aşağıdaki şekilde tasvir etmiştir.

"20 Mart 1920. Bugün hiçbir zaman unutulamayacak bir olay yaşandı. Barış antlaşması münasebeti ile, bugün bütün Müslüman askerler öyle bir geçit resmi yaptılar ki, sanki Timur'un ya da Cengiz Han'ın döneminde bir Asya oyunu sergiliyor imajını uyandırdılar. Bütün Skobelev halkı ayakta idi. Kilise meydanında kadın, erkek, çocuk demeden bütün Sartlar ve Ruslar bir araya sıkışmışlardı. Kızıl birlikler geçit resminde geriye çekilmişler, Rus kumandanları ise bir tür merasim üniformalarını giyinmiş bir halde, Madamin'in ordusundaki yığınla askeri ile birlikte bayram havasındaki merasim alanından geçmesini bekliyorlardı.

Geçit resmine katılan her sıradan vatandaşın dahi, Ruslar'ın neden Madamin'in hakkından kolayca gelemediklerini anlaması mümkündü. Çünkü Madamin'in askerleri olan yerli askerler arasında muazzam bir disiplin hakimdi. Atlardan oluşan uzun bir takım ve harika elbiseler ile her çeşit üniformalar giyinmiş, tepeden tırnağa silahlı, fişekliğini çaprazlamasına göğsüne gelecek tarzda asmış, tüfeği kolunda bir sürü insan geçit resminin öncü grubu olarak geçtikten sonra, kısa bir boşluk oluşu, nihayet takriben 100 erkek, hepsi de koyu yeşil dar hırkaları ve ferah, göz kamaştırıcı beyaz kuzu pöstekisinden yapılmış kalpaklarıyla ile Madamin'in koruyucuları geçer, ardından mükemmel bir derim (çok şatafatlı süslenmiş bir at) üzerinde Madamin'in kendisi, bütün ihtişamı ile gerçek bir doğulu tip.

Madamin'in geçit resminde görünmesi ile birlikte, kalabalık arasında gerçekten de Ruslar'a dalkavukluk etmeyeceklerinin ifadesi şeklinde anlaşılan muazzam bir

---

(189) Willfort (6a), S. 324; Hayit (13), S. 180 - 1. Willfort ayrıca antlaşma metninin Özbek Türkçesi ile yazılmış nüshasını da yayınlamıştır. Antlaşma metni için ayrıca bkz. : "Şark Yıldızı" 1991, Nr. 3, S. 181-82. Kuybişev barış antlaşması imzalandıktan sonra, antlaşma metninden 1.-4. maddelerin Sovyet hakimiyetini rahatsız etmesi nedeniyle çıkartılmasını talep ediyordu. Ayrıca "Madamin'in aşama aşama basit, itaatkar bir kişi durumuna düşürülmesi gerektiği" hususunda talimat veriyordu. Bkz. Şaniyaz Daniyarov, Madamin Bek kim edi? "Yaşlık" 1991, Nr. 4, S. 29

alkış ve sevinç çığlıkları yükseliyordu. Madamin'in ardından beyaz kalpakları ile kendi özel korumasının ikinci kısmı atları ile geçmeye başlar ve daha sonra hiç sonu gelmeyen atlı süvari grupları, gözüpek delikanlılar, zekice bakan gözlerinin çevrilmiş süslü deri kalpakları ve bakışlarındaki kararlılık, onların her an düşmanla her türlü savaş için bir an dahi tereddüt etmeden öne çıkmaya hazır olduklarını gösteriyordu. Ruslar bu ardı arkası gelmeyen insan seli karşısında şaşırılmışlardı. İnsan gözünün alabildiği her yerde, askeri kıtalar ve peş peşe gelenler, yeni süvari birlikleri, biri diğerinden daha mükemmel atlı askerler, öyle ki hepsini geçit resminin yapıldığı alanda toplamanın imkanı yok!

Barış antlaşmasını teyit ve takviye etmek amacı ile Madamin tarafından yemin merasimi yapılır. Daha sonra Madamin çok özlü ve kısa bir konuşmayı önce Sart dili ile daha sonra da Rusça olarak tekrar eder. (Bu konuşma da şimdiye kadar Sovyetler tarafından hâlâ yayınlanmadı. -B.H.) Geçit resminin sonunda Rus kıtaları Sovyet bayrakları ile geçitlerini yaparlarken, Madamin de onlara resmi tazim ifa ediyordu. Böylece uzun yıllar süren ve halkı sürekli tedirginlikte bırakan korkunç kanlı çatışmaların, en azından görünürde sonunun geldiğini belirleyen işlem tamamlanmıştı.

Bu anlamlı günde, Madamin kentindeki Müslümanlar'ın bu günü muzaffer edası ile kutladıklarını ve Rusların da artık karabasanlarından kurtulduklarını kolayca gözlemlemek mümkün idi. Artık insanlar kolayca kendi dört duvarları arasında uyuyabilirlerdi. Sobranyede (şehir meclisi - B.H.) akşam Rus makamlarının ve askeri birliklerinin üst düzey temsilcilerinin ve Madamin ile kurmaylarının ve alt bölüm başkanlarının iştirak ettiği büyük bir merasim yemeği verilir.

Çarşıda geceyanlarına kadar bir canlılık, bir hareketlilik gözlemlemek mümkün idi. Çay ocakları haddinden fazla dolmuş bir halde, Madamin taraftarlarının Müslüman askeri olarak silahlarını yanlarında bulundurmalarına müsaade edilmiş olmasından dolayı, silahları ile birlikte Ruslar ile bir arada yan yana barış ve huzur içinde oturdukları yerler olmuştu⁽¹⁹⁰⁾.

Madamin'in Sovyet kıtaları ile imzaladığı barış antlaşması Korbaşılar arasında doğal olarak şok tesiri yapmıştı. Çünkü Madamin, Türkistan Müslümanlarının en büyük özgürlük savaşçı lideri sayılıyordu. Madamin'in direkt emri altında olan bazı Korbaşılardan haricindeki bütün Korbaşılar Madamin'in bu hareketini hayretle karşılayarak, bundan dolayı çok mahzun ve mükedder olmuşlardı. Binaenaleyh bu antlaşma metninin neticeleri hakkında derin kaygıları ve korkuları vardı, çünkü antlaşma metninin üçüncü maddesinde Madamin, Sovyet hakimiyetini kendi birlikleri ile yerli ve yabancı her türlü düşmana karşı savunacağını taahhüt ediyordu. Sadece bu gerçek dahi, Korbaşılardan endişelendiriyor ve korkutuyordu. Çünkü Madamin Korbaşılardan güçlü ve zayıf oldukları noktalarını çok iyi biliyordu. Korbaşılar, onun

---

(190) Willfort (6a), S. 272-273

da bir gün Tatar tugayının yaptığı gibi, Rus silahları donandıktan sonra kendi dava arkadaşlarına ve silah yoldaşlarına karşı savaşmasından çekiniyorlardı. Bazı Korbaşılar ise Madamin'in, Ruslarla barış antlaşması imzalamasındaki asıl niyetinin onlarla anlaşmış gibi bir imaj vererek silah temin etmek ve yiğitlerini Kızıl Ordu içinde eğiterek ardından Kızıl Orduyu kendi içinden vurmaya istediği, bu yüzden de böyle bir taktik uyguladığı görüşünü savunuyorlardı. Bu son görüş hiç gerçekçi olmayan ve mantıkî temeli bulunmayan bir görüştür. Zira Sovyetler Kızıl Ordu saflarına geçen bütün eski basmacıları tek tek kontrol ettikten sonra tekrar bir birlik oluşturuyor ve ancak ondan sonra basmacılara karşı savaştırıyorlardı. Madamin'in – kendisine sadık olan Korbaşılarla dahi istişare etmeden– bu kararı milli mücadeleden en üst temsilcisi sıfatı ile düşmanlarına teslim olması, Korbaşılardan çoğunluğuna göre özgürlük mücadelesine karşı işlenmiş bir ihanet idi. Madamin'in bu davranışı hiç şüphesiz bütün özgürlük mücadelecileri arasında büyük bir hayal kırıklığına ve karşılıklıya neden oluyordu.

Diğer taraftan Sovyetler de Madamin'in birlikleri ile birlikte Kızıl Orduya geçmesine kuşku ile bakıyorlardı. Madamin'in törenler ile Skobelev şehrine gelişinde dahi Kudzhelo süvari tugayı ile birlikte kalenin yakınlarında tam teçhiz silahlanmış bir halde bekliyordu. Madamin'in takriben 3500 yiğidi ile birlikte şehre girişi münasebetiyle verilen ziyafetten sonra o, Fergana cephe kurmaylığından, yiğitleri ile birlikte Taşlak'a geri çekilmesi konusunda bir emir alır: "Bundan amaç, eski Müslüman ordusunu bir Sovyet Müslüman tugayı haline dönüştürmektir"⁽¹⁹¹⁾. Madamin'in Taşkent'e gitmesi emredilir ve Madamin'in orada Sovyet idarecileri ile neler görüştükleri bugüne kadar bilinmemektedir. Muhtemelen Madamin'in, Şir Muhammed Bek'e giderek kendisinin ve ona yakın olan Korbaşılardan Sovyetler ile bir barış antlaşması yapmaları gerektiği hususunda ikna etmek konusunda Sovyet idarecileri ile bir antlaşma yapmış olabilirler. Gerçekten de Madamin, Sovyetler'in bu talebini yerine getirmek üzere bir Kozak olan enternasyonal tugaya bağlı 3. Alayın Siyasi Komiseri (bu alay Madamin'in birliklerinin temelini teşkil edecekti) Sergey Sukov (basmacılara karşı savaşta çok büyük bir rolü olmuştur) ile birlikte beş hemşehrisinin refakatinde, ayrıca seyahat esnasında kendilerini korumak amacı ile 24 askerden oluşan bir süvari takımı ile hareket ediyordu. Ancak grup daha Şir Muhammed'in karargahına ulaşmadan, Hal Hoca'ya bağlı özgürlük savaşçılarının mukavemetleri ile karşılaşır. Madamin'in grubu muhtemelen korkudan telaşa kapılarak, yiğitlere ateş açmaya başlar. Böylece bir "barış heyetinden", savaş heyeti oluşur.

Madamin, 14 Mayıs 1920'de Uçkorgan'a bağlı Tamaşa yerleşim birimine ulaşır. Hal Hoca'nın birlikleri onunla karşılaştıklarında kendisine nezaketen iyi davranırlar ve Madamin Şir Muhammed'e ulaşabilmek için geçiş izni ister. Hal

---

(191) Polikovskiy (188), S. 122

Hal Hoca'nın yiğitleri buna müsaade etmeyerek kendisini engellemek isterler, bunun üzerine komiser Sukov, Hal Hoca'nın yiğitlerine ateş açar. Madamin'in korumakla görevli refakatçiler ile Hal Hoca'nın askerleri arasında karşılıklı silah atışları olur. Hal Hoca'nın yiğitleri olayı liderlerine anlatırlar ve Hal Hoca da bunun üzerine Madamin'in tutuklanmasını emreder.

Madamin ile Hal Hoca arasında 1919 yılından beri anlaşmazlıklar vardır. Hal Hoca Madamin'in birlikleri arasında onun komutası altında Korbaşılık yaparken, Madamin onu ahlaki yozlaşma suçundan (kadınlara düşkünlük, aşırı sarhoşluk, tek tek Müslümanlar'ın şahsi mallarını zor kullanarak gasp etmek) dolayı dört aylığına hapis cezası ile cezalandırmıştı. Madamin'in kendi hakimiyet sınırları içinde bulunması, ondan intikamını alabilmek için, bulunmaz bir fırsat olmuştur. Madamin ve Sukov 14 Mayıs 1920'de idam edilirler⁽¹⁹²⁾.

Madamin'in Sovyet Kızıl Ordusu ile barış antlaşması imzalamaları ve daha sonra onun öldürülmesi bir çok dedikodunun yayılmasına neden olmuştur. Bunlardan birisi mesela, bolşeviklerin barış antlaşması imzalanmış olmasına rağmen ona güvenmemiş olmaları. Bu türden entrikalar çevirerek, onun ölümü hakkında leğişik varsayımlar ortaya yayararak fitne çıkarmaya çalışıyorlardı. O dramatik günlerin bir şahidi olan Mirza Azimi (bu isim takmadır, asıl ismi bilinmemektedir. B.H.) olayları şöyle naklediyordu: "Bolşevikler Muhammed Emin Bek'i öldürmek için bir rol anyorlardı. Nihayet onu öldürmek için şöyle bir yol buluyorlardı: Şir Muhammed Bek'in yanına Afganistan Emiri'nin temsilcisi olarak gönderilmek üzere bir Afganlı bulundu ve ona Muhammed Emin Bek'in kendisini yakalayarak bolşeviklere teslim etmek üzere yanına geldiği haberini ilettirdiler. Böyle bir görüşme için, bolşevikler ile Şir Muhammed Bek arasında bir barış antlaşması yapmak üzere müzakerelerde bulunmak bahanesi olacağını da iletirler. Bundan dolayı da Muhammed Emin Bek'e güvenmemeli ve onu cezalandırmalı."^(192a) Bir Sovyet ajanı tarafından tezgahlanan bu asılsız haberden dolayı, Şir Muhammed, Madamin'in gelişi ile hiç ilgilenmiyordu. Mirza Azimi bütün bu olanları Hanabad'da (Afganistan) bir Afganlı'nın ağzından duyar.

---

[92] Daha geniş bilgi için bkz.: Mirza Azimi, Türkistanda "Basmacılık" hareketi devrinden bir hatıra (Korbaşı Madamin Bek kaday kılıb öldürülgen edi?, "Yaş Türkistan" 1993, Nr. 41, S. 6-21. Alihan-tora, Ak sut bergan Türkistan, "Özbekistan Adabiyatı ve San'atı", 15.11.1991, S. 8: "Madamin Bek ile yapılan barış antlaşması ve ardından kendisinin katledilmesi Sovyetler'in kumazca bir tuzağı idi." Azimi, Madamin Bek'in Hal Hoca tarafından katledildiği haberini verir.

[92a] Etherton (132), S. 167: "He (Madamin) had been invited by Sher Muhammed to a banquet, in the course of which he was seized and forthwith beheaded, an example not only of the treachery underlying mutual dealings amongst Central Asians but of the improbability of success in any combination requiring a public spirit and subordination of self-interest to the common welfare". Etherton'un bu düşüncesi yanlıştır. Şir Muhammed, Madamin'i hiç tanımamıştır, dolayısıyla onu bir ziyafete davet edip daha sonra da boynunu vurması mümkün değildir. Etherton'un bu fikirleri, ajanların bazen kendi işverenlerine karşı yalan söylediklerini gösteriyor.

Madamin'in, Hal Hoca'nın hükümrانlık sahası dahilinde öldürülmesinden sonra Sovyetler halk arasında olduğu gibi özgürlük mücadelecileri arasında da Madamin'in Şir Muhammed tarafından öldürüldüğünü yoğun bir şekilde propaganda ediyordu. Bunu yapmaktaki amaç, bir taraftan Şir Muhammed'in itibarını zedelemek, diğer taraftan da korbaşılar ile yiğitler arasında (Madamin ve Şir Muhammed taraftarları) bir anlaşmazlık zemini oluşturmaktı.

Sovyetler bugüne kadar Madamin'i, Şir Muhammed'in öldürdüğünü iddia ederlerken, konuyla ilgili tek bir kanıt ya da olaya karışmış bir tek şahit göstermemektedirler. Mark Polikovskiy gibi birtakım yazarlar daha da ileri giderek, "Şir Muhammed'in Madamin'i ihanet ile suçladığını... Vadil'de karşılıklı savaşların olduğu ve Şir Muhammed'in Madamin'i teslim olmaya zorladığını... Bu çatışmada Madamin'in başına bir kurşun isabet ederek öldüğünü..."⁽¹⁹³⁾ iddia eder. Bu türden iddialar, Sovyetler'in yalana dayalı propaganda çalışmalarına da iyi bir örnektir. Şir Muhammed hatıratında⁽¹⁹⁴⁾, Madamin'in teslim olmasından sonra iki temsilciyi (Nur Muhammed Bek'in kayınpederi Yoldaşbay ile Abdulkadir) Şir Muhammed'in yanına gönderdiğini yazar. Şir Muhammed'in ifadesine göre, iki temsilci de kendisine, Madamin'in Ruslar ile barış antlaşması imzaladığını, Taşkent'e gitmiş olduğunu, daha sonra Margilan'a geri döndüğünü ve hâlâ orada bulunduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca temsilciler, Madamin'in Hokand'dan Ergaş Korbaşı ile Altıarik'tan Taki Korbaşığı Margilan'a barış görüşmeleri yapmak üzere davet ettiğini, Madamin'in Şir Muhammed'i de Ruslar ile onurlu bir barış antlaşması yapması için memnuniyetle karşılayacağını belirtirler.

Şir Muhammed bu teklife bir cevap vermez. Şir Muhammed aynı dönemde kardeşi Nur Muhammed'den, Uçkorgan, Navkent ve Kökçe yerleşim birimlerinin

---

(193) Polikovskiy (188), S. 151-153. İki korbaşının Vadil'de buluştuktan şeklindeki iddiası gerçekleri yansıtmaktan çok uzaktır. Her iki korbaşı da birbirini hayatları boyunca görmemişlerdir, fakat her ikisi de birbirlerinden övgü ile söz etmişlerdir. Madamin, Vadil'e değil, bilakis Uçkorgan'a bağlı Tamaşa köyüne gelmiştir. Madamin'in ölümü hakkında Sovyet kaynaklarının farklı ve birbiri ile çelişen bilgiler vermesinden dolayı, Madamin'in ölüm nedeni ve ölüm günü hakkında yapılan açıklamalarda karışıklıkların oluşmasına neden olmuştur. Bu itibarla Bademci (165), S. 312'de benim "Turkestan zwischen Russland und China" adlı kitabımın bir yerinde (S. 277) Madamin'in ölüm gününü 9 Nisan 1920 olarak verdiğimi, oysa yine aynı kitabımın bir başka yerinde (S. 280) Madamin'in ölüm gününü 14 Mayıs 1920 olarak verdiğime, işaret eder. Gerçekten de Madamin 14 Mayıs 1920'de öldürülmüştür.

(194) Şir Muhammed Bek, Hatıra, (Bedri Hocent bu hatıratı bizzat kendisinin ağızından dinleyerek kaleme almıştır), yayınlanmamıştır, Adana 1968, S. 72. Bu olay ile ilgili hatırası benim şahsi arşivimde mevcuttur. Şir Muhammed Bek, "hatıratında" Madamin'in öldürülüşünden ilk olarak Garbuva'da haberdar olduğundan söz eder. Aynı yerde, muhafız olarak görevli olan Sayif Kari ve Lutfullah Mahsum'un Madamin'i öldürdüklerini ve daha sonra Buhara'ya kaçtıklarını öğrendiğini belirtir. Bolşevik propagandasının ortalığa yaydığı, Şir Muhammed'in Madamin'i öldürdüğü iddiasını kesin olarak reddeder. Şir Muhammed'in aktardığı bu bilgiler, Fergana vadisinde özgürlük savaşına iştirak eden birçok siyasi göçmen tarafından da doğrulanmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili olarak bkz.: Bademci (165), S. 311-313.

kendi kontrolü altında olduğuna dair bir mektup alır. Kardeşi de mektubunda Madamin'in Ruslar ile bir barış antlaşması imzaladığını belirtir. Kendisi, yani Nur Muhammed, Garbuva'dan onbeş ailenin, bu arada Şir Muhammed'in ailesinin de Ruslar tarafından teslim alınarak Taşlak'ta bir hapishaneye sevkedildikleri haberini aldığını yine mektubunda Şir Muhammed'e iletir. Nur Muhammed, Madamin'in de bulunduğu Margilan kentine saldırmak istediğini, bunun için de kendisinin buna müsaade etmesini ister. Şir Muhammed ise Margilan kentine böyle vaktinden önce yapılacak olan bir saldırıya karşı çıkar.

Şir Muhammed, Madamin'in Kızıl Ordu ile birlikte özgürlük savaşçılarına karşı Garbuva civarında savaştığı haberini alır. Daha sonra Madamin, Şir Muhammed ile barış müzakereleri yapmak üzere yola çıktıktan sonra, yolda Hal Hoca'nın yiğitleri tarafından esir alınır. Hal Hoca, Madamin'in başında bekleyerek onu gözetlemek amacı ile iki kişiyi –Sayif Kari ve Lutfullah Mahsum– görevlendirir. Şir Muhammed daha sonra bu iki kişinin Madamin'i öldürerek Buhara'ya kaçtıkları haberini alır. Şir Muhammed hatıratında, Muhammed Emin Bek'i geçmişte verdiği hizmetlerden dolayı büyük bir muhabbet ile karşılayarak, daha sonra Afganistan'a gitmesinde yardımcı olduğunu belirtir. Şir Muhammed, Madamin'i çok sevip saydığı halde, onunla bizzat görüşüp tanışma fırsatını bulamamıştır, ancak onunla fikirleri hiç bir zaman farklılık göstermemiştir.

Madamin'in milli mücadele meydanlarından çekilmesi ve daha sonra da öldürülmesi, Kızıl Ordudan başka kimsenin işine yaramamıştır. Kızıl Ordu, 1920 yılının ilk baharında sadece Fergana Vadisinde 60000'den fazla askere sahip olduğu halde, Müslümanlar'ın direnişlerine karşı koyamıyordu, bundan dolayı da bütün korbaşılar ile tek tek "barış antlaşması" yapmayı deniyordu. Mücadele, vadinin her bir santimetresine; dağlarına, ovalarına, kırlarına, köylerine, şehirlerine yayılmıştı. Hal böyle olunca ne Sovyet askerleri ne de yiğitler rahat bir an geçiremiyorlardı. Yerleşim bölgelerine saldırarak oraları imha etmeye teşvik ediliyordu. Kızıl Ordunun erzak temini, –milli mücadeleye karşı koyanın yanı sıra– önemli bir problem haline gelmişti. Sovyet askerleri köylü halktan ne bulurlarsa hepsini alıyorlardı. Tabii ki pazarlık ya da anlaşma neticesi gasp şeklinde. Bunun üzerine halk yiyecek maddelerini saklamaya başlar, Kızıl Ordu ise bir tuzak olur ya da basmacılar saldırır korkusu ile evleri fazla arayamıyordu. Bu nedenlerden dolayı da, Kızıl Ordunun savaş idaresi Korbaşılarla barış antlaşmaları yapmayı tercih ediyordu. Sovyet idaresi, Madamin ile yaptığı barış görüşmeleri ve neticesinde imzalanan antlaşmaya göre, basmacı idaresini Müslüman kıtaların idarecileri olarak resmen tanımış oluyordu. Madamin'in barış antlaşmasını imzalamasının ardından ünvanı, "Müslüman kıtaların baş kumandanı" şekline dönüşüyordu.

1920 yılı yaz aylarında, Sovyet işgalcilerine karşı 30000'den fazla yiğit fiilen savaş halinde idi⁽¹⁹⁵⁾. Bu da gösteriyor ki, basmacılar Madamin'in Sovyet saf-

(195) Polyakov (175), S. 44

ına geçmesine rağmen kendilerini Kızıl Ordu karşısında küçük dü-
ürtmemişlerdir, bilakis kendilerinin galip geldikleri havasını vermişlerdir. Bu it-
larla, Moskova'nın Türkistan'daki önemli temsilcilerinden olan George Safarov'un
1920 yılı Mayıs ayında yapmış olduğu açıklamaları daha iyi anlamak mümkün:
'Türkistan'da gerçek bir Sovyet hakimiyetinden söz etmek mümkün değil'(196).
Bu ifade doğrudur. Korbaşılardan bazıları 1920'de, örneğin Parpi 2 Şubat'ta(197),
Rahmankul 6 Mart'ta, Yolçı 8 Mart'ta(198), teslim olarak Sovyet saflarına geç-
mişlerdir. Ancak bunların hiçbiri Sovyet ordularının Fergana'da galip geldiği şek-
inde yorumlanmaya müsait değildir. Mağlup düşmüş ya da teslim olmuş kor-
başılar, kendi birliklerini Sovyetler'e karşı savaşmamak şartı ile dağıtmadan
muhafaza edebiliyorlardı ve ihtiyaç duyulduğu takdirde basmacılara karşı kullanma
haklarına sahiptiler. İşte bu yüzden de Sovyet savaş idaresi sürekli bir tedirginlik
içinde, eski düşmanlarının ruh halleri ve sınırları ile uğraşmak zorunda kalıyor,
böylece bu yol da Sovyetler için pek emin olmayan bir yol oluyordu.

İkinci savunma tümeninin kumandanı, Madamin'in yiğitlerini dört süvari ala-
yına dönüştürüyordu. Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyi, Madamin'in bir-
liklerinin teslim olduktan sonra silahsızlandırılmalarını, bilakis Türk tugayı adı al-
tında kendi başlarına bir askeri birlik olarak kalacakları taahhüdünde bulunmuş-
tu(199).

Normal olarak bir Alayın 1800-2000 askerden oluştuğu göz önünde bu-
lundurulursa, Madamin'in birliklerinin 7200-8000 yiğit arasında değiştiği ve do-
layısıyla bu kadar yiğidin Sovyet saflarına geçtiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Sov-
yet savaş idaresi bu "Sovyet basmacıların (bu kavram Sovyet kaynaklarından
alınmıştır ve bugüne kadar birçok Sovyet kaynağında sıkça böyle kullanılmıştır) öz-
gürlük mücadelecilerine karşı kullanılması talimatını verir. Bu "Sovyet bas-
macıların" birçoğu bu karara uymamakta direnir, özellikle Madamin'in öl-
dürülmesinin ardından Sovyet ordusuna karşı kararlı bir şekilde direnirler. Bu
mukavemet karşısında, Sovyet askeri idaresi söz konusu "Sovyet basmacılarını"
1920 yılının Nisan ayından Haziran ayına kadar silahsızlandırmakla uğraşır.
Bunun üzerine eskiden Madamin'in komutanlığı altında savaşan yiğitler, bir başka
Müslüman ordusu olan Şir Muhammed'in birliklerine geçmeye başlarlar(200).

Bizzat Frunze'nin kendisi, 26 Mayıs 1920'de Korbaşı Ahundcan Nurmat'ın ala-
yının silahtan arındırılması işlemini yaptırır. Ahundcan, kendisine bağlı Kor-
başılardan Hacı Kıpçakbay, Molla Davran Butayar, Molla Mehmet Ali, Molla
Ömer Ali, Uluğ Hoca, Mirza Tagha, Madmusa Sarkar, Yusufcan, Curabay Hoca

(196) A. I. Zevelov, *Istoriografiya sovetskogo Turkestana*, Taşkent, S. 45

(197) S. Calilov, *Bor'ba s basmaçestvom v Khodzjenskom uezde (1918-1923)*, Duşanbe 1968, S. 58

(198) Nikişev (162), S. 72

(199) Ginzburg (165), S. 191

(200) *Boevoy put'* (127) S. 120-121

ve Dadabuva Artakbar ile birlikte 21 Haziran 1919'da Kızıl Ordu ile bir barış antlaşması imzalarlar. Daha sonra kendi birliklerinden bir Sovyet alayı teşkil edilir. Ahundcan'ın alayının Ukrayna'da savaştırılması kararlaştırılır, ancak Ahundcan bu emre uymak istemez. Ahundcan korbaşlarla irtibata geçerek tekrar onların yanına dönmeye çalışır, ancak durumu sezinleyen Sovyetler ondan daha hızlı davranarak 26 Mayıs 1920'de Ahundcan'ı ve ona bağlı olan üst düzey lider kadrosunu tutuklarlar. Ahundcan, tekrar basmacıların yanına kaçmayı başarır, fakat bulunduğu gibi kendi alayı Sovyet ordusu ile birlikte Madamin'in birliklerine karşı savaşır.

Sovyet ordusu Fergana Vadisinde, 1919/20 yıllarında büyük kayıplar verir. Kayıpların ne kadar olduğu açıklanmamıştır. Bu bağlamda Rus savaş tarihinde, Rusya'nın hiçbir zaman ne kadar Rus'un savaşta öldüğü hususunda kesin bir rakam vermediği hatırlanmalıdır. Buna rağmen Ruslar'ın verdiği kayıp sayısının oldukça yüksek olması gerekir, zira Türkistan cephe kumandanı 8 Şubat 1920'de bütün Avrupalılar'ın (kastedilen Ruslar'dır -B.H.) savaş hizmetine çağrılışı hakkında emir vermiştir⁽²⁰¹⁾. Bu emir derhal uygulanmaya başlanır ve böylece Sovyet kitaları yeni destek bulmuş olur.

1919 sonlarında ve 1920 başlarında Fergana Vadisindeki özgürlük savaşlarının karşısında Kızıl Orduya bağlı üç tugay (Kudzhelo'nun tugayı; 7. süvari tugayı ve Tatar tugayı) ve bir tümen (2. savunma tümeni) savaşıyordu. Zarefşan vadisinde ve Harezmi bölgesinde mücahitler savaşlarını sürdürüyorlardı. Sovyet askerleri, zırhlı araçlar gibi uçaklar gibi her türlü modern silaha sahip olmalarına rağmen, mücahitler karşısında kendilerini güçsüz hissediyorlardı. Artık Sovyet askerleri mücahitler tarafından etkisiz ve güçsüz hale getiriliyordu. Bu gerçeği, Sovyet hükümeti Türkistan Komisyonu Başkanı ve Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi ve Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyi üyesi olan Eliava'nın 16 Nisan 1920'deki raporundan da anlamak mümkün. Eliava şöyle der raporunda:

"İşte bu Fergana Vadisinde Sovyet hakimiyeti sadece boş laflardan ibarettir. Komünist yapılanmanın büyük zararları olmuştur. Muhtemelen Fergana bölgesinde bütün Sovyetler ve partici politikaların pagromı (Sovetskiy i partiyniy pagrom) etkinliğini kaybedecektir"⁽²⁰²⁾.

Sovyet idaresi de programlarını tam manası ile uygulayamamaktan çekiniyordu. Bundan dolayı da Sovyetler, rakiplerine karşı giriştikleri saldırılardan çok acımasız davranıyorlardı. Korbaşı Rahmankul 28 Nisan 1920'de 2800 yiğiti ile birlikte saldırı durumuna geçer. 16 ve 17 Mayıs 1920'de Uçkorgan ve Vadil'deki çatışmalarda, Şir Muhammed'in, Hal Hoca'nın ve Aman Pehlivan'ın birlikleri Sovyet birliklerini mağlup ederler. Aynı dönemlerde Muhiddin'in, İslamkul'un, Rahmankul'un, Allahyar'ın, Eşmat Baybatça'nın, İsrail'in, Yarmat Mahsum'un ve Bayastan'ın birlikleri saldırılarını yoğunlaştırıyorlardı. Sovyet alayı ge-

(201) D. M. Budyanskiy, S. B. Cantuarov, Neşreden, Velikaya oktyabrskaya sotsialistiçeskaya revolyutsiya i grajdanskaya vojna v kirgizii (1917-1920), Frunze 1957, S. 263 - 64

(202) Zuev (37), S. 44.

ide tek bir kişi kalmamak üzere imha edilmişti. Sovyet kıtalarının aldıkları mağubiyetler Türkistan cephe kumandanını telaşlandırıyor. Bundan dolayı Frunze, 15 Mayıs 1920'de Fergana Vadisindeki 2. savunma tümeninin kumandanına şu emri gönderir:

"Uçkorgan ve Vadil'de meydana gelen olaylar, basmacı çetelerinin saldırılarını sürdürdüklerini ve Sovyet hakimiyetini kabullenerek Kızıl Ordu saflarına geçmiş olmalarına rağmen, birtakım yerli birliklerin bize ihanet ederek haber sızdırdıklarını göstermektedir. Bundan dolayı, Sovyet hakimiyetinin güvenliğini ve çıkarlarını sürekli olarak tehdit eden basmacılığın tamamen ortadan kaldırılması ve Fergana bölgesinde yeniden normal hayatın tesisi amacı ile aşağıdaki talimatların yerine getirilmesini emrediyorum:

1- Derhal basmacı çetelerinin kalıntılarını ortadan kaldırmak için kararlı operasyonlar düzenlenmelidir.

2- Bundan dolayı şu tedbirlerin alınması zaruridir:

a) Bölgede basmacılığın yayılması ve filizlenmesi için zemin teşkil eden, Uçkorgan, Balıççı, Navkent, Şahrihan gibi büyük köyler güçlü garnizonlarla işgal edilecek.

b) Aktif hareketleri yürütebilecek güçlü birlikler teşkil edilecek.

3- Savaş meydanlarında ve savaş esnasında değişmezlik, kararlılık ve karar verme kabiliyetiniz bakımından kendinizi ispat edeceksiniz. Çetecilerin rehberleri ile her türlü pazarlık yasaklanmıştır.

4- Yerli halk, kendilerini tahrip eden basmacıların alçaklıkları hakkında aydınlatılmalı. Artık askeri otoritenin kesin, kararlı ve etkili tedbirler ile basmacılığın kökünü kazımak için saldırılarına başladığı konusunda halka malumat vererek, konunun anlaşılması temin edilmeli.

Her kim, basmacılar ile ilişkide bulunur ya da onların saflarında yer alırsa, halkın düşmanı olarak ve haydut olarak nitelendirilecektir ve görüldükleri yerde öldürüleceklerdir. Basmacılığa yardım sağlayan veya onları destekleyen her kişi ya da topluluk ağır şekilde cezaya çarptırılacak.

5- Eski basmacı birliklerinin Sovyetler'e karşı sadakatinden en ufak şüphe duyulduğu takdirde derhal silahları ellerinden alınacaktır. Silahları ellerinden alınan birliklerin askeri Taşkent'e sevk edileceklerdir. Nr. 1787.

*Türkistan Cephe Kumandanı: M. Frunze,
Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyi Üyesi: İbragimov
Kurmay Şef Vekili: Blagoveşçenskiy*⁽²⁰³⁾.

Bu emirname, özellikle de basmacıların görüldükleri yerde derhâl öldürülmeleri ve basmacılar ile irtibatı olan her kişinin cezalandırılması emri, Sovyet askerî birliklerinin ne denli acımasız davrandıklarının anlaşılması bakımından çok anlamlı bir

---

(203) M. Frunze, Sobranie soçineney, Cilt 1, Moskova 1929, S. 128

ifadedir. Mücahidler bu emri dikkate almakla birlikte, Kızıl Ordunun haydutlardan oluşan kapalı bir çeteciler grubundan başka bir şey olmadığını da biliyorlardı. Bu türden emirler, mücahitleri korkutmak yerine onların mücadele şevklerini artırıyordu ve mücadeleye devam etmede kararlarını pekiştiriyordu.

Fergana Vadisindeki Korbaşlar, 1920 yılı yaz aylarına kadar, Madamin'in yerine İslam ordusunun başına geçebilecek vatanseverliği, cesareti, savaş tecrübesi ve hareketleri sevk ve idare etmede kendini ispat etmiş birini seçmekle meşgul oldular. Neticede Korbaşlar, 1920 yılı Haziran ayında mücahit grupların lideri olarak Şir Muhammed Bek'i seçerler. Şir Muhammed Bek, daha seçilmeden önce hem halkın ve hem de Korbaşlarını büyük bir ekseriyeti tarafından tanınan bir şahsiyetti. Hacı Mahmut Ali Hoca'dan özgürlük mücadelesi için iki tüfeği hediye olarak alan⁽²⁰⁴⁾ özgürlük mücadelesinin bu yeni lideri 1919/20 yıllarında takriben 65000 ile 70000 arasında değişen yiğidi ile birlikte Rusya'nın yeni zulümlerine karşı savaşı devam ettirmiştir. Şir Muhammed'in, Hokand Hanlığı ordusunda subay olarak görev yapmış olan babası Koşak Bek, 36 yaşında iken Ruslar'ın Hokand'a saldırıları sırasında Hanlığı savunan askerler arasında yer almış ve 1913 yılında Hac yolculuğundan Mekke'den geri dönüşünde Kırım'da ölmüştür. Koşak Bek'in beş oğlu da, Şir Muhammed, Taş Muhammed, Tac Muhammed, Ruzi Muhammed ve Nur Muhammed özgürlük mücadelesine iştirak etmişlerdir.

Şir Muhammed Bek, 17 Ağustos 1917'de aralarında din adamlarının da bulunduğu bölgede güçlü ve etkili yedi şahsiyet ile birlikte, Margilan'a bağlı Garbuva köyüne (ortaçağdan beri dindarların ziyaret ettiği Margilan'a bağlı büyük bir köydür) gelerek halkı bir araya toplar ve onlardan Ruslar'a karşı savaşıma konusunda kendisine biat etmelerini ister ve halk Şir Muhammed Bek'e biat ederek hayır duada bulunur.

18 Ağustos 1917'de dokuz yiğit⁽²⁰⁵⁾ halkın hakları için savaşmaya yemin ederler. İşte bu dokuz yiğit, Şir Muhammed Bek'in komutası altında gelecekte oluşacak olan büyük ve güçlü İslam ordusunun ilk nüvelerini teşkil etmiştir. Şir Muhammed Bek, daha 1918 yılı Mayıs ayındaki Ergaş Korbaşının Emir'ül Müslimin seçildiği dönemlerde dahi tanınıyordu ve Ergaş'ın ikinci yardımcısı (Madamin birinci yardımcı idi) oluyordu. Şir Muhammed Bek'in namı 1919 sonlarına kadar bütün bölgeye yayılır ve efsanevi bir Korbaşı olarak anılmaya başlar. Halk ağzında Şir Muhammed Bek, Şirmat olarak geçer, Sovyet edebiyatında ise ondan Kör Şirmat olarak söz edilir (Şir Muhammed Bek'in gözlerinde hafif bir şaşılık vardır, bundan

---

(204) Sabir Seyhan, Hatra, Elyazma, İstanbul 2. 12. 1990, s. 1 (Bu el yazısı 3 sayfa ve Şir Muhammed Bek'in özgürlük savaşına başlaması ile ilgili bilgiler verir.)

(205) Şir Muhammed Bek'ten başka diğer yiğitlerin adları şöyle idi: Tac Muhammed Bek (kırk yaşında idi), Ruzi Muhammed Bek (otuzsekiz yaşında), Nur Muhammed Bek (yirmi yaşında), Karabay Bek, Kuşmurad Bek, Molla Hatam (yirmi yaşında), Ergaş Bek (otuz yaşında), Asgar Bek ve Dardak Bek (yirmi yaşında idi).

dolayı Ruslar onu K r Őirnat olarak isimlendirirler). 1920 yılında Şir Muhammed Bek'ten başka KorbaŐ Aman Pehlivan, Muhiddin (Kırgız lehçesinde: Mueddin) ve Hal Hoca özellikle büyük  n yaparlar. Hiçbir başarı elde edemediğinden dolayı devamlı surette müdafa harbi yapan Sovyet askeri kıtaları, kendi askerlerini tedirgin etmemek için, 1920 yılında Fergana Vadisindeki basmacıların miktarını yaklaşık olarak 15000 asker olarak verir⁽²⁰⁶⁾. Şayet Fergana Vadisindeki  zg rl k mücadelecilerinin sayısı bu kadar az olsa idi, o zaman Fergana cephesindeki (bilindiği gibi Fergana Vadisi 1918'den itibaren Fergana cephesi olarak isimlendirilmeye başlandı) Sovyet askeri idaresi bu kadar çok asker ve silahla (bir süvari tümeni, bir piyade tümeni) zırlı araçlar, zırlı trenler, uçaklar, toplar ve otomatik tüfekler desteğinde özgürlük savaşlarına karşı savaşmak zorunda kalmazdı. Bütün bu yapılanlar da milli mücadeleyi bastırmak için kafi gelmiyordu. Bu durumda Frunze, Aktuba'daki "Kızıl Devrimci" tümenini, Sovyet askeri kıtalarını desteklemek amacı ile Fergana'ya nakletmek zorunda kaldı.

Şir Muhammed'in, Hal Hoca'nın ve Aman Pehlivan'ın birlikleri, 1920 Mayısında Bazarkorgan'da, Korgantepe'de, Hokandkışlak'ta ve İsbaskent'de 2. savunma tümenine karşı (254 süvari, 700 piyade, 8 makinalı tüfek, 2 top ve zırlı araçtan müteşekkil) koyarak kendilerini savunuyorlardı. Sovyetler'in alayları, özgürlük mücadelecilerini mevzilerinden geri püskürtmeye muvaffak olamıyordu. Ancak 1920 yılı Haziran ayının sonlarında yiğitler kendi mevzilerini terketmek zorunda kaldılar ve Kara Derya'nın sağ tarafındaki liman bölgelerine geri çekildiler. Hal Hoca ve başka Korbaşların 1500 askerden oluşan birlikleri, 3 Temmuz 1920'de Bazarkorgan ve Ayim yerleşim birimlerini fethettiler. 4 Temmuz 1920'de Kara Derya'nın sağ yakasından Andican Şehrine ve Andican-Namangan demiryolu hattına saldırıyorlardı. Şir Muhammed'in birlikleri, Margilan Andican ve Andican-Namangan arasında demiryolu hattını devre dışı bırakarak, Hal Hoca'nın birlikleri ile birlikte Andican'ı fethetmek üzere Hanabad'da toplandılar. Sovyet savaş idaresi bu tehlikeyi vaktinde farkettiler ve Tatar tugayı ile Mücahitler'e karşı bir karşıt saldırı baŐlattı. Şir Muhammed ve Hal Hoca mecburen Garbuva ve Aravan'a geri çekilmek zorunda kaldılar. 10 Temmuz 1920'de Şir Muhammed birlikleri ile Tatar tugayı arasında çatışma başladı. Bu muharebede yiğitler inabad ve Balıkçı kazalarına geri çekilmek zorunda kaldılar.

Sovyetlerin 15. süvari alayı, geri çekilen yiğitleri takip etti. 13 Temmuz 1920'de Şir Muhammed Bek, birlikleri ile beraber Asaka'ya geldi. Bilindiği gibi Sovyet kıtaları ile özgürlük savaşları arasında, 28 Nisan 1920'den 21 Temmuz 1920'ye kadar 42 çatışma meydana gelmiştir ve bunlar arasında 30 Haziran'da Aravan'da, 5 Temmuz'da Faizabad'da, 10 Temmuz'da Garbuva'da ve son olarak 14 Temmuz 1920'de Andican-OŞ ve Celalabad civarlarında olanlar en kanlı ve Őid-

---

(206) Nikişev (162), S. 83

detli geenlerdir. zgrlk savaşçıları bu muharebelerde, birinci Fergana süvari alayına, Tatar tugayına, birinci Kara Kırgız süvari tugayına, 15. süvari alayına ve iki zırlı takıma karşı mücadele vermek zorunda idiler. şir Muhammed Bek'in 2000 kişiden oluşan birliği, 14 Temmuz 1920'de Asaka'da savaşmak zorunda kalıyordu, ancak daha sonra Niyaz Batur ve Akbura'ya geri çekilen birlik, tehlikeyi kısa ve geçici bir süre için atlatmıştır.

şir Muhammed Bek'in birliklerini, Sovyet birlikleri (4. piyade tugayı, bir süvari tugayı ve 15. süvari alayı) koordineli bir halde takip ediyorlardı. Muhalif taraflar arasında 16 Temmuz 1920'de Beştam köyünde bir çatışma meydana gelir. şir Muhammed Bek, savaş meydanından büyük kayıplar vererek (1300'den fazla yiğitini bu çatışmada şehit verir) hayatta kalan yiğitleri ile birlikte, yeniden çatışmalara karşıacağı Durmani köyüne geri çekilmek zorunda kalır. Oradan da Akkorgan'a geri çekilmek zorunda kalan şir Muhammed'i takip etmek üzere, Kudzhelo'nun süvari tugayı (meşhur enternasyonal tugayı) görevlendirilir. şir Muhammed'in birlikleri buradan da kısa süreli bir çatışmaya karıştıktan sonra ayrılırlar. Daha sonra ise Sovyet birlikleri tekrar şir Muhammed'in izine rastlayamazlar. Bunun zerine Sovyetler'in 1. süvari tugayı ve Kara Kırgız süvari alayı, şir Muhammed'i takip etmekle görevlendirilirler, fakat söz konusu birlikler bu konuda bir başarı elde edemezler.

şir Muhammed, çok hızlı bir şekilde hareket etme kabiliyetine sahipti ve birliklerini yeni yiğitler bularak takviye etmek amacı ile dağlık bölgelerde kendisine sığınaklar arıyordu. Frunze, Sovyet kıtalarının söz konusu başarsızlıkları hakkında daha sonra şunları anlatır:

"Rakiplerimiz bizim ile açık ve büyük çaplı çatışmalara girişememişlerdir. Çember içine alınmaları söz konusu olduğu zaman, daha kk birlikler teşkil ederek, arazinin durumunu da daha iyi tanıdıklarından bizim birliklerimizden kolayca kaçarak izlerini kaybettirmesini çok iyi başarabiliyorlardı.

Fergana askeri idaresi hareketler sırasında şu hatayı yapıyordu: İleri hareketlerde ya da geceleri duraklama ve dinlenme esnasında, gerekli gözetleme ve haber alma faaliyetleri yapılmamıştır; bunun tabii neticesi olarak birliklerimiz birden düşman ile karşılaştıklarında, tabiatıyla düşmanlarımız bizim neler yapabileceğimizi ve muhtelif manevralarımızı çok iyi tahmin edebildiklerinden, bize karşı galip gelebiliyorlar ve hatalarımız çok büyük kayıplar vermemize neden oluyordu. Diğer bir büyük hatamız ise, dağıtılmış, mağlup edilmiş ve yerleşim bölgelerinden kovulmuş olan rakiplerimizin aralıksız olarak takip edilmelerini ihmal etmektir. Bunun neticesinde basmacılar, kolaylıkla başka yerleşim bölgelerinde saklanabiliyorlar ve bizlerin hiç tahmin etmediği bir anda bize saldırıyorlardı"⁽²⁰⁷⁾.

Sovyet savaş idaresi için insanların hayatlarını kaybetmeleri pek mühim bir olay

---

(207) Nikişev (162), S. 87

değildi. Onun için Türkistan'ı Rusya'nın hakimiyetine sokabilecek her türlü yöntem meşru sayılıyordu. Bundan dolayı da, hem halka karşı hem de özgürlük mücadelesinin yiğitlerine karşı her türlü baskı aracını kullanabiliyorlardı. Buna sıradan basit bir örnek vermek gerekirse, Frunze'nin Türkistan'daki bütün atların cepheye kullanılmak üzere, el konulmasına ilişkin 23 Mart 1920 tarihli emrini göstermek mümkün. Bu emre göre, yetiştirilmiş atları müsadere edilerek askeri alım merkezlerine getirilecektir. Askeri kıtaların kumandanları ve Sovyetler'in idari merkezleri, eğitilmiş veya eğitimsiz ayrımı yapmadan Türkistan'ın bütün atlarına el koyma konusunda birbirleri ile adeta yarış ediyorlardı. Sovyetler'in bu radikal tedbiri, Mücahitler ile Sovyetler arasında zaman zaman çatışmaların oluşmasına neden oluyordu, çünkü bilindiği gibi mücahitler için atlar vazgeçilmez ve tek savaş vasıtası ve aynı zamanda acil ihtiyaçlar için bulunmaz nakil vasıtaları idi. Mücahitler, atları olmadan hızlı hareket edemezler, savaş sırasında saldırı durumuna birden geçemezler ve savaş meydanından hızlı bir şekilde geri çekilemezlerdi.

Mücahitlerin kendi canlarını seve seve verdikleri ve savaş meydanlarında takındıkları inatçı ve vazgeçmez tavır, bütün Sovyet askeri kıtalarınca biliniyordu. Bundan dolayı da, Sovyetler'e göre onlar sadece silah zoru ile hizaya gelebilirlerdi. Ruslar silah ve cephanelerini Mücahitlere karşı o kadar cömertce kullanıyorlardı ki, Frunze silah takviyesinin geç kaldığından şikayetçi oluyordu. Frunze, silah ihtiyaçlarının derhal takviye edilmesi için, 10 Nisan 1920'de Rusya Başkumandanlığını ve Lenin'i arayarak, Amu Derya filosunun 75 mm kalibrelik sekiz top, 57 mm kalibrelik sekiz top, 37 mm kalibrelik on top, her bir top için ayrı ayrı bin tane top bombası ve 16 makinalı tüfeğin derhal gönderilmesini istiyordu. Frunze, ayrıca Yüksek Komuta başkanlığından 25 Mayıs 1920'de daha önceden Türkistan'da hareketler düzenleyen uçaklar ile 26 ve 37 numaralı uçak takımlarını kendisinin hizmetine sunulmasını talep ediyordu.

Gerçi Sovyet askerî kıtaları merkezden yeterli miktarda silah ve mermi desteği alıyorlardı. Ancak "silahların dili" Mücahitler karşısında galip gelmelerine kafi gelmiyordu. Bundan dolayı da, Kızıl Ordunun savaş idaresi, herşeyden evvel kızıl muhafızların millî ayaklanmaya karşı verdikleri savaşta davranış biçimlerinin kesin olarak değiştirilmesinin bir zaruret olduğuna inanıyorlardı. Bilindiği gibi kızıl muhafızların yerli halka karşı takındıkları tavır, artık çekilemez boyutlara ulaşmıştı. Aynı zamanda bu tavır, bölgede Sovyet hakimiyeti için de büyük bir tehlike oluşturuyordu. Frunze, 23 Mayıs 1920'de cephe hattındaki Kızıl Ordu için yeni hareket tarzları belirleyen emirnamesini kıtalara ulaştırır. Yeni kuralların konduğu emirname metni şöyledir:

"Fergana Cephesi kıtalarına emir!

Yoldaşlar! İki yıldan fazla bir süredir Türkistan'ın incisi olan Fergana kanlı bir savaşın yaşandığı bir meydan halini almıştır.

Bu iki yıllık süre zarfında Rusya'nın diğer bölgelerinde ve Türkistan'ın başka

yerlerinde iç savaş⁽²⁰⁸⁾ işçi sınıfının büyük zaferleri ile neticelenmesine rağmen, bu bölgede savaş olanca hızı ile devam etmektedir. Bunun nedenleri burada farklı şekilde gelişen devrim hareketleridir. Ne yazık ki, Fergana bölgesinde Sovyet hakimiyetinin ilk temsilcileri, hiçbir surette işçi sınıfı ile ilişkileri olmadığından ve kendileri de bu sınıfın mensubu olmadıklarından, yörenin çalışan insanlarını kendi etraflarında toplamaya muvaffak olamamışlardır. Yerel Sovyet idarecileri, hakimiyetleri sırasında, çalışan işçi sınıfından uzaklaşmak için ne gerekiyorsa onu yapmışlardır ve böylelikle çok geniş ve farklı bir kitle olan Avrupalı ve yerli işçi ve çiftçilerden kendi safalarına hiçbir kimseyi çekmeyi başaramamışlardır. (Not: Bu sözde Avrupalı çiftçi ve işçiler sadece Fergana'da değil, bütün Türkistan'da hakim durumda idiler.- B.H.)

Yönetim kadroları ise, kirlî işlerini yapabilecekleri yerler arayan maceracı tipler ile dolu idi.

Ürünleri millileştirmek (yani devletleştirmek) yerine, sadece burjuvazinin değil, bilakis orta sınıf vatandaşın malları dahi açıkça yağmalanmıştır (otkrytyj grabej). Müslüman fakirleri zenginlerin karşısında korumak yerine, fakirler her türlü aşağılanmaya muhatap olmuşlardır. Bu bölgelerde hareket eden Kızıl Ordu birlikleri, devrimi ve çalışan emekçi sınıfını korumak ve kollamak yerine, tam aksine özellikle bu kitleye karşı silah baskısı ile yavaşmışlardır. İşte bütün bu olanların neticesinde basmacılık olarak bilinen hareket ortaya çıkmıştır. Basmacılar sadece hırsız (Razboyniki) değillerdir, şayet böyle olsalardı, onları yok etmek kolay olurdu. Hayır, basmacılığın temelini teşkil eden binlerce kişi, eskiden hakim olan güçlerin hakimiyetlerinden, aşağılamalarından bıkmış olup da, kendilerini başka kimsenin korumamasından dolayı basmacılık adı altında kendilerini korumaya çalışan insanlardır. İşte bu insanlar, basmacılara daha önceden hiç bulamadıkları desteği ve gücü vermişlerdir. Böylece Müslüman halka yardım etmişlerdir.

Merkezî Rusya ile yeniden irtibatın sağlanması neticesinde, Türkistan'da eskiden var olan düzensizliklerin düzeltilmesi için yoğun bir gayret sarfedilmiş, idarî kadroya sızmayı başarmış olan haydutların buralardan tasfiyesi, hiçbirinin gözünün yaşına bakılmadan gerçekleştirilmiş ve böylece Türkistan'da yeniden yapılanma gerçekleştirilerek kıtalarda da düzen sağlanmıştır. Halk bu tedbirlerin hemen farkına varmış ve yeniden Sovyet hakimiyeti altına dönmüştür.

Mücadeleleri sırasında çok büyük bir güç ve etkinlik sağlamış olan basmacı li-

---

(208) "Türkistan iç savaşı" şeklinde yapılan bir değerlendirme kesinlikle gerçekleri yansıtmaz, çünkü Türkistan'daki savaş ne Rusya'nın ne de Türkistan'ın bir iç savaşı idi, tam tersine bu savaş Rus emperyalizmine karşı verilen Türkistan'ın millî bağımsızlık savaşı idi. Kızıl ordu 1919-24 yılları arasında "basmacı kalıntıları" ile değil, her geçen gün bir çığ gibi büyüyen özgürlük mücadelesine karşı mücadele etmek zorunda idi. Bu dönemlerde silahlî çatışmalar Zarefşan vadisinde ve Harezmi'da (1920 yılı Ağustos ayından itibaren Buhara Emirliğine de) olanca şiddeti ile devam ediyordu.

derleri, bu değişiklikleri zamanında farkederek onaylamış ve dolayısıyla Sovyet hakimiyetini kabullenmişlerdir. Halka yeniden barışçıl günler yaşatabilmek için, basmacılığın tamamen ortadan kaldırılarak, bölgenin basmacılardan arındırılması vakti artık gelmişti.

Ayrıca halkımızı giyindirebilmemiz için, fabrikaların ihtiyaç duyduğu pamuğun temin edildiği ana sevkiyat deposunun Fergana olduğu da unutulmamalıdır. İşte yoldaşlarımız, kızıl muhafızlarımız, bunlar sizlerin görevinizdir. Bu görevler görüldüğü gibi kolay değildir. Görevin zorluğu, düşman askeri yönden mağlup etme de değildir –bu bizim için öyle fazla zor bir mesele değildir– işin asıl zorluğu, milyonlarca çalışan emekçi Müslüman halka, basmacılığın kendilerinin de düşmanı olduğunu ve basmacılığa karşı savaşmanın kutsal bir görev ve çalışan sınıfın desteklenmesi için bir zaruret olduğunu iyice anlatmak ve kavratmaktır. Sosyalist anavatanınız işte bu görevlerin yerine getirilmesini sizden bekliyor.

Yoldaşlar, sizin kumandanınız olarak sizden ricam, her birinizin birer kızıl muhafız olarak ya da topluca bütün birlik olarak, halkın sevgisini ve güvenini kazanmak için ne gerekiyorsa onu yapmanızdır. İşçi ve çiftçi ordusunun birlikleri tarafından yapılmış olan, halka karşı kötü davranışlar, zor kullanmalar ve yağmalama gibi olaylar duymak istemediğimi bilmiş olunuz. Sizden isteğim, halk gözyaşları ve acılar içinde bırakmanız değil, bilakis halk size dost ve minnettar olmalı. Ancak bu şekilde, Müslüman fakirlere bizim, yani Kızıl Ordunun kendilerinin düşmanı olmadığımızı, bilakis onların yardımcıları, koruyucuları ve dayanakları olduğumuzu idrak ettirebiliriz.

Bundan dolayı şunların yapılmasını emrediyorum:

1-Cephenin bütün birlikleri –kızıl muhafızlar, kumandanlar ve komiserler– basmacı çetelerinin geride kalan artıklarının en kısa zamanda temizlenmesinin elzem olduğunu idrak etmelidirler.

2- Harekâtlar, düşmanlara kaçma ve saklanma fırsatı vermeden, cesaretle ve kararlılıkla sürdürülmelidir.

3- Her birliğin kumandanı, kendisinin yakınındaki bir birlikten yardım çağrısı geldiğinde, karşılıklı yardımlaşma ve siper sağlama şuurunda hareket etmek mecburiyetindedir.

4- Yerli halktan mâsum işçi sınıfına karşı kardeşçe davranarak, onları her türlü dışlanmışlıktan kurtarmak gerekir.

5- Yerli halktan alınan mülkler ve başka neler alındı ise, hepsi tekrar kendilerine iade edilecek ya da el konmuş olan malların bedelleri sahiplerine ödenecektir. Şayet bunları yapmak mümkün olmuyorsa, o zaman birliğin kumandanı ve komiseri tarafından imzalanmış bir belge hak sahibine verilecektir.

6- Nöbet görevleri ile keşif görevleri ihmal edilmeden arttırılmalı, arazi durumu gereği bütün sorumluluklar yerine getirilmeli.

7- Değinilen noktalara riayet etmemek sosyalist devrime ihanet sayılarak savaş kanunları ile cezalandırılacaktır.

Türkistan Cephesi Kıtaları Kumandanı: Michail Frunze ⁽²⁰⁹⁾

Yukanda zikredilen emirler arasında en önemlisi, Sovyet savaş idaresinin basmacıların haydut olmadıklarının kabul etmesidir. İki yıldan fazla bir zaman Türkistan halkına karşı da acımasız bir savaş veren Sovyet idaresi, artık Kızıl Orduya “kardeşçe davranmak” konusunda talimatlar veriyordu. Frunze emrinde, “basmacıların geri kalan kalıntılarının en kısa zamanda temizlenmesinden bahsederken, söz konusu dönemde Fergana Vadisinde millî ayaklanma doruk noktasına ulaşmıştı. Bu emirname aynı zamanda özgürlük savaşçılarının değil, tam aksine Kızıl Ordunun bizzat kendisinin zorba, yağmacı ve haydut olduğunu ispat etmesi bakımından da önemlidir. Tabii Rusya'nın pamuğa ihtiyacı vardı ve bundan dolayı da Kızıl Ordu Türkistan'ın işgal edilmesi için inatla mücadele etmeli idi. Bu emirnamede Kızıl Ordunun Türkistan'da sadece yeni bir rejim olan komünizmi yerleştirmek görevi olmadığını, bundan da ziyade Rusya'nın yağmalamaya dayanan müstemlekeciliğini Türkistan'da garanti altına almak istediğini açıkca görmek mümkün.

Bazı Türkistanlıların 1918'li ve 1919'lu yıllarda Sovyet ordusunun hizmetinde çalıştıkları bilinmektedir. Ancak bu kişiler Sovyet idarecilerle ve Kızıl Ordu ile birlikte çalıştıkları dönemlerde oldukça kötü deneyimler yaşarlar. Bu kişiler Kızıl Ordu askerlerinin savaş öncesinde, savaş esnasında ve savaş sonrasında olmak üzere; kendi yurttaşlarına karşı, yaralıları ve esirleri derhal oldukları yerde kurşuna dizmek, köyleri ateşe vermek, kızlara ve kadınlara tecavüz etmek, camileri eğlence merkezlerine ve kışalara dönüştürmek gibi kötü davranışlarına şahit olmuşlardır. Sovyet askerî kıtalarının yerli halka karşı bu türden davranışları, Sovyetler'e hizmet eden Türkistanlılar'ın Kızıl Ordu saflarından ayrılmalarına neden olmuştur. Bu bağlamda Andican kentinin Devrim Komitesi Başkanı S. Toktabek ve yine aynı kentin İcra Komitesi Başkanı L. Sadıkbay, 1920 yılı Mayıs ayı sonlarında görevlerinden ayrılarak özgürlük savaşçılarının saflarına geçmişler ve öldükleri yıl olan 1923'e kadar daha önceki işverenlerine karşı savaşmışlardır.

Frunze, 1920 yılı yaz aylarında Kızıl Ordunun haddinden fazla miktarda askere ve silaha sahip olmasına rağmen, Fergana Vadisinde siyasî ve askerî yönden aciz kalmış olmasına bir türlü anlam veremiyordu. Sovyet idareciler ise halkın güvenini sağlamak noktasında oldukça başarısız idiler. Frunze, silah zoruyla basmacılığı sona erdirmeye çalışıyordu. Bunu başarabilmek için, 12 Haziran 1920'de dört alayın (ikisi süvari ikisi de piyade alayı olmak üzere) Yedi Su bölgesinden Fergana'ya nakledilmesini ve gelir gelmez savaşa katılmalarını emrediyordu. Daha 25 Mayıs 1920'de Lenin'e bir telgraf çekerek ona şunları iletiyordu:

---

(209) Frunze (153), S. 313-15.

Fergana'da basmacılık ateşi dalga dalga yayılmakta... Bundan dolayı cepheye askerî takviye yardımının zaruri olduğu konusunda dikkatinizi çekmek istiyorum. Fergana'da, Türkistan cephesi kumandanlık bölüğü de dahil olmak üzere, bütün imkânlar seferber edilerek savaş meydanlarında mücadele verilmektedir. Katı ve kesin tedbirlerin alınması artık bir zaruret halini almıştır⁽²¹⁰⁾. Frunze, en son 15 Mayıs 1920'de olmak üzere, Türkistan cephesi içinde, Fergana cephesinin çok özel bir önemi olduğuna dikkat çekmiştir.

Sovyet askerî kıtaları, 30 Mayıs 1920'de Pişkorgan, Zarkent ve Nanay'da bulunan Korbaşı Sali Mahsum, Aman Pehlivan ve Atakozî'ye karşı, dört makinalı tüfek ve iki top ile saldırıya geçerler. Mücahid birliklerinin büyük bir bölümü bu saldırıda imha edilirken, geri kalanlar Hokand şehri civarlarına geri çekilerek mücadelelerini orada sürdürürler.

Sovyet savaş idaresi bölgesel kısmi başarılarına rağmen, kendisini basmacıların karşısında güçsüz hissediyordu. Bundan dolayı da basmacılığa karşı mücadelesini sürdürebilmek için her türlü yönteme başvuruyordu. Bu bağlamda Türkistan cephe kumandanı Frunze, 24 Mayıs 1920'de "Fergana'nın Müslüman halkına Çağrı" adını taşıyan bir genelge yayınlayarak, bir taraftan Müslümanlar'ı sakinleştirmeye çalışırken diğer yandan onları tehdit etmeyi de ihmal etmiyordu. Bunu halka hitaben yaptığı çağrının aşağıdaki pasajlarından daha kolay anlamak mümkün:

"Müslüman Yoldaşlar! Biz Sovyet hakimiyetinin temsilcileri olarak, kanla yoğrulmuş köy ve kentlerde yaşayan sizlere yardım etme konusunda namus sözü veriyoruz. Neden basmacı çetelerinin hakimiyeti bu kadar sürebildi? Neden halk bu haydutların önünü almada gerekeni yapamadı? Üzülerek ifade etmem gerekir ki, bu konuda bizzat Fergana'daki Sovyet hakimiyeti bunun asıl suçlusudur. Fergana'daki Sovyet hakimiyetinin ilk temsilcileri ve organizatörleri, ne yazık ki yüksek idealleri yerine getirmede ellerindeki imkanları ve mevkillerini iyiye kullanmamışlardır. Çalışan işçi kitlesine ulaşmak yerine, onlardan uzaklaşmak tercih edilmiştir. Sovyetler'in ilk askeri birlikleri, işçi ve çiftçi sınıfına karşı olan sorumluluklarından bihaber olarak sahtekarlık ve hırsızlık yapmışlardır. Daha da önemlisi halkta Sovyet hakimiyetine olan güveni öldürmüşlerdir... Bunun neticesi olarak halk arasında, kendilerini Sovyet hakimiyetine karşı savunabilmek için, basmacılığı bir araç olarak görme düşüncesi hakim olmaya başlamıştır. Bundan böyle basmacılık, halkın düşmanı olarak kabul edilerek, acımasızca imha edilecektir." (Yazar tarafından tımak içine alınmıştır. B.H.) Bu kararı Sovyet hakimiyeti adına hükümet almıştır ve ben Türkistan cephesi kumandanı olarak bu görevi en kısa zamanda yerine getirmekle görevlendirilmiş bulunmaktayım. Aynı zamanda Sovyet otoritesi, hakimiyetin asıl kaynağı olan sizleri bu gücün (hükümetin) arkasında yer almaya ve böylelikle basmacılığın tamamen sonunu getirmeye çağırıyor. Hay-

(210) Inoyatov, Neşreden, Istoriya grajdanskoy voynı v Uzbekistane, Taşkent 1972, Cilt 2, S. 119

dutların en kısa zamanda imha edilebilmesi için gerekli olan bütün tedbirler alınacaktır. Her köyde ve her ilçede bulunan bütün basmacıların derhal silahları ellerinden alınarak, onlara yardım eden kişiler derhal hapsedilecektir. Basmacılar adına casusluk yapanlar derhal bildirilecek. Basmacılara herhangi bir şekilde yardım etmiş olan herkes hiç acımadan kurşuna dizilecek. Her kim basmacılara yiyecek maddesi verirse, onlardan birini saklarsa ya da daha başka bir yardımda bulunursa esir olarak alınacak ve derhal kurşuna dizilecek. Artık sabrımız kalmadı, ellerinde silah bulunduran basmacılar gözünüzün yaşına bakmadan öldürülecektir.” (Yazar tarafından tırnak içine alınmıştır. B.H.)⁽²¹¹⁾

Bu bildirden 20000 nüsha basılarak halk arasında dağıtılması emredilir⁽²¹²⁾.

Frunze bu bildirisinde, Kızıl Ordunun halkı soydukları, onların mallarını yağmaladıklarını ve bunun neticesinde halkın kendini Sovyet hakimiyetinden korumak için basmacılara yanaştığını itiraf etmektedir. Bununla birlikte Rusya'nın basmacıları ve onların yardımcılarını hiç tereddüt etmeden öldüreceği konusundaki kararlılığını da açıkca ifade etmiş oluyordu. Fergana güçlü Kızıl Ordu karşısında teslimiyetçi bir tavır sergilemiyordu.

Bütün Sovyet kaynakları ve raporları, o dönemlerde Sovyet Rusya'nın Kızıl Ordusu ile özgürlük savaşçıları arasında sürdürülen savaşların çok geniş çapta ve insafsızca sürdürüldüğünü göstermektedir. Bu çatışmalarda sadece korbaşlar değil aynı zamanda Sovyet Rusya kumandanları da çok büyük kayıplar vermek zorunda kalıyorlardı. Frunze'nin Moskova'dan devamlı surette yardım alması mümkün idi, fakat korbaşlar nereden hangi yardımı alabilirlerdi ki? Basmacıların hiçbir ülkeden silah ya da cephane alma imkânları yoktu. Sovyetler tarafından inatla tekrarlanan, basmacı liderliğinin Afganistan, Buhara Emirliği ve İngiltere'den yardım aldığı şeklindeki iddiası tamamen gerçeklerden uzaktır. Sovyet ve İngiliz kaynaklarının yanı sıra, başka hiçbir ülke kaynakları bu iddiaları doğrulamamaktadır. Hatta, hem Müslüman olması bakımından hem de Türkistan'ın bağımsız ve tek zengin ülkesi olması bakımından akla gelen Buhara Emirliği dahi, ne Fergana Vadisindeki korbaşlara ne de Maçe vahasındaki özgürlük savaşçılarına yardım etmeye yanaşmıyordu. Şir Muhammed'in hatıratından bu tüyler ürpertici gerçeği öğrenmek mümkün:

“Afganistan topraklarına olan ulaşım yolları Buhara Emirliği'nin sınırlarından geçmektedir. Buhara Emirliği savaş halinde değildi. Buna rağmen Rus hükümetine her türlü yardımı yaparken, bizim Afganistan'a olan bağlantı yollarımızı kesiyordu. Birkaç yiğit ile birlikte Karategin Emir'ine giderek Afganistan'a geçiş izni vermesi için ricada bulunmaya karar vermiştim. Daha önceden Molla Taşpolat'ın başkanlığında bir heyeti (Temmuz 1920) kendisine göndermiştim. Heyetle birlikte

(211) Frunze (153), S. 320-322; Budyanskiy (201), S. 310

(212) Budyanskiy (201), S. 308

gönderdiğim bir mektupta Emir'in, Müslüman ve Türk olan halkımızın içler acısı durumunu anlayarak bize yardım etmesi ricasında bulunmuştum. Ayrıca ihtiyaç duyulduğu takdirde Fergana'da bulunan askerlerimden 10000 tanesini emri altına vermeye hazır olduğumu da belirtmiştim. Emir bu askerleri ihtiyaç duyulduğu takdirde silahlandırarak istediği yerde kullanabilecekti ve bunun karşılığı olarak bizim istediğimiz sadece Afganistan'a geçiş izni almaktı. Emir Alim Han ise bana yardım etmek yerine, Molla Taşpolat'ın liderliğinde gönderdiğim heyeti tutuklatmıştı. Ancak Afganistan'ın Buhara büyükelçisi olan Abdul Şükür Han'ın tavassutu ile, heyette bulunanlar hapisten kurtarılacakları Ağustos ayında tekrar yanımıza dönmüşlerdi."

Fergana Vadisindeki Korbaşlara göre Emir Rus hükümetinin kuklası idi. Emir'e 1919/1920 yılları arasında üç defa millî mücadele heyeti gelerek kendilerine yardımcı olmalarını isterler. Kendisine gelen heyetlerin ilk ikisini kabul etmeyen Emir, üçüncü heyeti 1920 yılının Mayıs ayında kabul eder. Heyet, kendisine millî mücadelenin son durumu hakkında bilgi vererek, yardımda bulunmasını rica ederler. Bunun üzerine Emir, Başbakanı heyetle görüşmesini emreder. Fakat heyet daha kabul salonundan çıkmadan, on asker gelerek beş kişi olan heyet üyelerini dövmeye başlar. Askerler, heyet üyelerinin haydut çetesinin üyeleri olduklarından dolayı, şuurlarını kaybedene kadar dövme emri almışlardı⁽²¹³⁾. Emir bu heyet üyelerinin haydutların temsilcileri olduğunu nereden biliyordu? Emir'in Rus siyasi istihbaratı ile çok özel ve samimi ilişkileri olduğu düşünülürse, Buhara'daki Rus temsilcilerin Emir'e bu bilgileri vermiş olması büyük bir ihtimalle mümkündür.

Daha önce değindiğimiz gibi, Türkistan cephesi Moskova'dan sürekli destek alıyordu. Frunze 1920 yılı Mayıs ayında Rusya genel kurmay başkanlığına bir telgraf çekerek, halkın daha önceden gelen Ruslar'ın her alanda yerli halkı kötüye kullanılarak mallarını gasp ettikleri gerekçesi ile, yeni gelen Ruslar'a da güvenmediklerini belirtir. Daha sonra Türkistan cephesindeki kendi kıtalarının askeri gücünü belirtir ve kendi komutası altında bulunan tugayların miktarını aşağıdaki şekilde belirtir:

- Tecen-Çarçoy savaş hattından 1 piyade tugayı,
- Merv hattından yedek olarak bir piyade tümeni,

---

(213) Oş'lu Muhammed Emincan Süleyman, Fergana vadisindeki özgürlük mücadelesinin aktif bir üyesi ve aynı zamanda Buhara Emirine gönderilen korbaşı heyetinin de bir üyesi olarak 1951 yılı Temmuz ayında Kahire'de, Buhara'da yaşadıkları hakkında bana şunları anlatmıştı: "Nuri Cihan sıfatını taşıyan Emir'in bizi huzuruna alması için beş gün beklemiştik. Ardından sarayın teşrifatçısı, Emir huzurunda dikkat etmemiz gereken adab kurallarını öğretti. Teşrifatçının bize anlattığı kurallara göre, Emir'e 5-6 metre uzaklıktan diz çökerek yavaş yavaş yanına yaklaşarak ve eğilerek ona sağlık ve afiyet dilememiz gerekiyordu. Ancak o zaman dilekelerimizi kendilerine iletebilecektik. Heyet başkanı Mevlana Hacı Tohtasunbay'ın Fergana vadisindeki özgürlük mücadelesinin durumu hakkında bilgi vermek ve Emir'in yardımını talep etmek için sadece 20 dakika zamanı vardı. Emir, başbakan sizin problemlerinizi ilgilenecektir demekle yetindi."

- Kerki-Saray hattından bir tugay,
- Kagan-Nukus hattından bir piyade tugayı,
- Yedek olarak Semerkand bölgesinden bir süvari bir de piyade tümeni,
- Fergana ve Sir Derya bölgelerinden 1 süvari bir de piyade tümeni,
- Yedisu bölgesinden 1 süvari 1 piyade tümeni.

Görüldüğü gibi, Frunze'nin emri altında, 1920 yılı Mayıs ayının sonunda dört müstakil tugayın yanı sıra, beş süvari, beş de piyade tümeni bulunmaktadır. Frunze'ye göre bu kadar askerî güç Türkistan cephesinin ihtiyacını karşılamaya yetmiyordu ve bundan dolayı da 40 piyade taburu ile kırk süvari bölüğünün takviye olarak kendi emrine verilmesi için Rusya Yüksek Komutanlığı'na baskı yapıyordu. Ayrıca zırhlı araçlar, uçaklar ve telgraf hattı gibi ihtiyaçlar da belirten Frunze'nin isteklerinin Rus Yüksek Komutanlığı'nca ne derece karşılandığı, konuyla ilgili Sovyet kaynaklarında belirtilmemiştir. Frunze bu isteklerde bulunurken yerel halk konusunda da şu itiraflarda bulunuyordu:

“Yerli halktan savaş birlikleri oluşturma çabalarımız şimdiye kadar hiç bir başarı getirmedir ve gelecek için de, bu yönde herhangi bir umut beslemek kanaatimce doğru olmayacaktır.”

Millî mücadelenin bastırılmaması, Türkistan cephesi kumandanını oldukça tedirgin ediyordu. Bir yandan devamlı surette basmacıların bölgeden tamamen kurtulması ile ilgili emirler gönderen Frunze, diğer taraftan Sovyet birliklerinin savaş meydanlarına hakim olamadıklarını müşahade ettikçe iyice tedirgin oluyordu. Frunze Sovyet birliklerine dört gün içinde (23 Mayıs'tan 28 Mayıs'a kadar) iki emir göndermek zorunda kalıyordu. 28 Mayıs tarihli emri şunları ihtiva ediyordu:

“Fergana cephesi kıtalarına basmacılığın imha edilmesi ile ilgili emirdir
28 Mayıs 1920. •

Fergana'da basmacılığın kökünün kazınması için bölgede bulunan bütün güçlerin büyük bir gayret göstermeleri zaruridir. Alay vadisinde, Tamaşa vahasında ve diğer bölgelerde bulunan basmacıların merkez karargahlarına karşı arazi kıtaları gönderilmelidir. Söz konusu yörelerde, hâlâ halkın barış içinde yaşamasını engelleyen küçük çeteler varlıklarını sürdürüyorlar. Bu çetelerin nerede bulunursa bulunsunlar köklerinin kazınması elzemdir. “Basmacı” kelimesi Fergana Vadisi halkının dilinden tamamen çıkartılması gerekmektedir. Bizzat halkın kendisi, işçi ve çiftçilerini zehirleyen hain çibanların başlarını ezmeli.

Bu itibarla şunları emrediyorum:

1- Arazi kıtaları sadece önemli bulunan gruplara karşı yapılan harekâtlarda kullanılacak ve harekâtlarda söz konusu kıtalar, harekâtlar sırasında rakiplerimize karşı cesur davranışları ve kararlılıkları ile onların yeniden toparlanmasına fırsat vermeyeceklerdir. Çetelere karşı savaşta arazi kıtalarının yanı sıra bütün yerel güç-

ler de devreye sokulacak. Bundan dolayı, Fergana bölgesi askerî mıntıklara ve ilçe mıntıklarına ayrılacaktır.

2- En kısa zamanda ilçe askerî komiserlerinin de rızası ile, basmacı hareketlerinin yoğun olduğu bölgelerde bulunan köyler ve şehirlerde yerleşim bölgelerini (noktaları) korumakla görevli parti üyelerinden (komünistlerden), profesyonel birlik (sendika) üyelerinden ve Sovyet idarecilerinden özel birlikler teşkil edilmelidir.

Şimdilik derhal teşkil edilmesi gereken birlikler, en kısa zamanda askerî faaliyetleri sürdürmek için yetiştirilmelidir. Bu özel birimlerin genel eğitimi ve yetiştirilmeleri askerî eğitmenler tarafından yapılacaktır. Bu birimler askerî komiserlik depolarında yedek bekletilen silah ve teçhizat ile donatılacaktır. Şayet bu silahlar ihtiyaca cevap verecek nispette olmazlarsa, o takdirde tümenlerin ve yerel birliklerin mevcut silahlarından takviye edilerek eksikleri tamamlanacaktır. Silahların miktarı konusunda kesin bir kayıt tutulacaktır. Silahlar sadece bu duruma mahsus olmak üzere dağıtılacaktır. Koruma amacı ile görevlendirilen kişilerin ihtiyacını karşılamak üzere cephenin mevcut kıyafetlerinden 1000 takım kıyafet verilecektir.

3- Yukarda adı geçen askerî mıntıklarda ve bölümlerde, müdahale etme noktasında yetki, rütbe bakımından en kıdemli olan kişidedir. Şefler (askerî) ilçeler ve bölümlerden sorumludurlar. 2. tümen kumandanı, yerli halkın nakil vasıtalarını (sürekli değil, sadece savaş malzemesi sevk edilirken) kullanmakta serbesttir.

4- Yerli halktan seçeceğiniz istekli ve güvenilir kişilerden çabuk hareket etme kabiliyetine sahip birlikler teşkil ediniz. Silah temini 2. maddede belirtildiği gibi sağlanacaktır.

5- Bütün birlikler kendi aralarında sıkı bir ilişki içinde bulunarak, haydutların hareketleri hakkında devamlı olarak karşılıklı haber alış verişinde bulunacaklar ve böylelikle haydutların aralıksız olarak takip edilmeleri mümkün olacak. Çetecilerin ortadan kaldırılması için, gerekli görüldüğü takdirde, harekâtlar kendi askerî bölgeniz haricine de kaydırılabilir.

6- Bütün teşkilatlanma çalışmaları, büyük basmacı gruplarını ortadan kaldırmaya yönelik arazi harekâtlarını başlamasından önce bitirilmelidir. 2. Tümen kumandanı bütün işlerin muntazam yürütülmesinden sorumludur.

Türk cephesi kumandanı: Frunze ⁽²¹⁴⁾.

Rus beyaz muhafızlarına karşı sürdürülen savaşta kahraman olmuş olan Frunze, en katı kararları almasına, sürekli savaş vermesine ve kıtalarını merkezden en güçlü ve modern silahlarla desteklemesine rağmen, basmacılara karşı hiçbir başarı elde edemiyordu. Fergana Vadisinin özgürlük savaşçıları, yukarda zikredilen emir-

---

(214) Budyanskiy (201), S. 314-315

lerin Sovyet Rusya Türkistan cephesi tarafından uygulanmasına fırsat vermiyorlardı. Sovyet kıtaları 1920 yılında -Hive Hanlığının zaptedilmesi haricinde hiçbir başarı elde edememişlerdi. Harezmi bölgesinde Sovyet kıtalarının kumandanı ve SSCB temsilcisi Dubjanskij, Hive'daki ayaklanmacı Türkmenler'i silahsızlandırmak için çalışıyordu. Bunun üzerine takriben 3000 aile, Cüneyd Han silahlı mücadelesini desteklemek üzere Karakum'a (çöl) kaçarlar. Türkmenler'den bir kabile reisi olan Goçmamed Han, Sovyet kıtaları ile birlikte kendi soydaşlarına karşı savaştığı için, millî mücadeleler tarafından idam edilir. Sovyetler ile çalışan bir başka kabile reisi olan Gulam Ali ise, tekrar basmacılara sığınır⁽²¹⁵⁾. Sovyetler, hakimiyetlerini Zarefşan vadisine ve özellikle Maçe'ye yaymaya muvaffak olamazlar. Fergana Vadisindeki silahlı mücadeleden hiçbir kimse galip olarak ayrılamıyordu. Basmacılar, kendilerinin kolay yutulur bir lokma olmadıklarını ispat ediyorlar ve Türk Cephesi kumandanını büyük sıkıntıya sokuyorlardı. 1920 yılı yaz aylarında, Korbaşı birliklerine karşı saldırılar düzenleyen, 1. süvari tugayı, 15. süvari alayı, 1. Kara Kırgız süvari alayı, 16. Kazan Tatar alayı, 4. Tatar tugayı ve Kızıl Orduya bağlı enternasyonal tugayı hiçbir başarı elde edemiyorlardı.

Şir Muhammed, 27 Temmuz 1920'de Çınabad'da Korbaşılar ile bir toplantı yapar. Korbaşılar bu toplantıda, kendi birliklerinin savaşaacağı savaş hatlarını tayin ederler. Bundan başka Andican ve Kuvasay'ın kurtarılması için kararlı olduklarını dile getirirler. 1920 yılı Ağustos ayı başlarında Garbuva'da dört gün süren bir muharebe yapılır. Şir Muhammed'in 6000 yiğidi ile katıldığı savaştan Sovyet kıtaları galip olarak ayrılırlar ve Şir Muhammed bu savaşta 450'den fazla yiğidini kaybeder. Aynı dönemlerde bu türden çatışmalar Parpi Korbaşı ile takriben 2000 Sovyet askerinden oluşan bir birlik arasında meydana gelir. Korbaşı Parpi 90 yiğidi ile birlikte bu savaşta şehit düşer. Korbaşı Parpi'nin yardımcısı, savaşı sürdürür ve savaşın neticesinde Ruslar'dan iki top ve dört makineli tüfek ganimet olarak alınır.

Bu savaşların neticesinde, 2. piyade tümeninin kumandanı F. Karpov, basmacıların cezalandırılması ile ilgili olarak çok sıkı bir plan hazırlar. Bu plana göre, Pamir dağlarına ve Buhara'ya çıkan yollar ile Amu Derya'nın bir tarafından diğer tarafına geçiş yolları askerî kıtalar ile kontrol altına alınacaktı. Teslim olarak kendi saflarına geçen basmacı birlikleri Fergana'dan başka bölgelere sevkedilecekler ve çatışmalar sırasında esir düşen basmacılar ise, derhal kurşuna dizilecektir. Frunze de, basmacıların ağır şekilde cezalandırılacağı bu planı onaylar. Ancak Frunze, önemli bulunan bütün yerleşim birimlerini zaptetmeye ve işgal edilen yerlere garnizonlar kurma fikrine, çok fazla miktarda askere ihtiyaç olacağı kanaatıyla karşı çıkıyordu. Frunze, basmacıların takip işleminin, yeni ilave garnizonlar kurmadan, daha çok ateşli silahlar kullanılarak gerçekleştirilmesini ve bütün gayretlerini sarfederek kıtaların ileri hareket etmelerini emrediyordu. Frunze'nin öncelikli hedefi,

---

(215) Dzhunaid-Khan- "King of the Karakum Desert", "Central Asian Review", 1965, Nr. 3, S. 222

Fergana Vadisindeki bazı Sovyet birliklerini geri çekerek bunları Buhara Emirliği'ne karşı yapılacak olan savaşta kullanmaktı.

Sovyet kıtalarının büyük yerleşim birimlerini dahi imha etmesine ve esir düşen yiğitleri katletmesine rağmen, bölgedeki durumları hiç iç açıcı değildi. Bundan dolayı Sovyet savaş idaresi, yeni önlemler almaya mecbur kalıyordu. Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyi, Fergana Vadisinde basmacılara karşı sürdürülen savaşın sorumluluğunu üstlenecek ve askeri ve sivil olmak üzere idari mekanizmayı birbiri ile irtibat halinde yürütecek olan çok katı ve tek merkezli bir yönetim mekanizması kurmayı kararlaştırır. Bu amaçla 20 Ağustos 1920'de Fergana Vadisi için askeri diktatörlük dönemi başlatılır. Yerel devrim komitesi feshedilir ve bütün yetkiler askeriye devredilir. Bölgedeki bütün idari organlar kıta kumandanlarının yetkisi altında toplanır. Askeri dikta ise, Türkistan Cephesi kumandanlarının direkt emirlerine uymak zorundadırlar. Söz konusu diktatörler, her türlü problemi yerinde ve tek başlarına kendi yöntemleri ile çözme konusunda yetki sahibidirler.

Frunze'nin Fergana Vadisine askeri diktatörlük sistemi getirmesi, basmacılara karşı sürdürülen mücadelede kullanılan yöntemlerin son halkasını teşkil ediyordu. Frunze, Fergana Vadisindeki başarısızlığını Türkistan'ın bir başka yöresinde telafi etmek zorunda idi. Bundan dolayı da Frunze, Buhara Emirliği'ni zaptetmeyi hedeflerinin arasında ilk sıraya alır. Zarefşan vadisinde ve bölgesindeki özgürlük savaşçıları da, Sovyet kıtalarına karşı savaşlarını sürdürüyorlardı. Harezmi Halk Cumhuriyeti hükümeti, Hive kentinde ancak Kızıl Ordu birliklerinin destek ve yardımları ile ayakta durabiliyordu. Oysa Harezmi'nin başka bölgelerinde savaş devam ettiğinden Sovyet hakimiyetinin bu bölgelerde herhangi bir etkinliğinden söz etmek mümkün değildi.

1920 yılındaki basmacı hareketleri, sadece Sovyet savaş idaresinin değil, tam tersine bütün devlet ve parti mekanizmasının telaşlanmasına neden oluyordu. Moskova ve Taşkent'teki Sovyet idaresi, basmacılığın varlığını sürdürdüğü müddetçe, bölgede Sovyet hakimiyetinin bir an dahi rahatsız edilmeden kalamıyacağını itiraf ediyordu. Bu gerçeği, Rusya komünist partisine bağlı Türkistan bürosunun bir temsilcisinin, 1920 yılı Eylül ayında Taşkent'teki 9. Sovyet kongresi sırasında yapmış olduğu açıklamalardan anlamak mümkündür. Söz konusu temsilci şöyle der: "Biz burada (Türkistan'da) İngiliz kapitalinin paralı askerleri olan basmacıları imha etmediğimiz müddetçe, ne devlet hayatımızda ne de ülkeyi Sovyetleştirmek konusunda gerçek bir başarı elde edemeyiz"(216).

Gerçekten de basmacı hareketi, Rusya'nın bolşevik rejimine karşı bir güç faktörü idi. Ancak basmacıların İngiliz kapitalinin paralı askerleri olduğu iddiası, yine Sovyet idaresinin yalana dayalı propagandasından başka bir şey değildir. Bas-

---

(216) Gordienko (85), S. 188

macılara hiçbir yabancı sermayenin ya da yardımın ulaşmadığı defalarca kanıtlanmıştır.

Şayet basmacılar maddi yardım elde etmiş olsalardı, o zaman en asgari ihtiyaçlarını dahi karşılayacak silahları temin edebilirlerdi ve böylece de Sovyet hakimiyetini hiç olmazsa uzun vadede siyasi bir uzlaşmaya zorlayabilirlerdi. Oysa kaynağını halktan alan maddi güç, silah satın almaya yetmiyordu ve neticede basmacıların askeri teçhizatı Sovyet kıtalarına oranla oldukça sınırlı oluyordu.

Buhara Emirliğine Karşı Savaşta Rusya'nın Türkistan Cephesi

Devrim Olarak Adlandırılan Bir İşgâl

Taşkent'teki Sovyet Komiserliği, daha 1918 yılının Mart ayında Buhara topraklarına Rus askerlerini sokarak, Buhara Emirliğine karşı Sovyet Rusya'nın tavrını ortaya koymuştu. Bu savaştan –daha önce değindiğimiz gibi– Ruslar büyük bir yenilgi alarak çıkarlar, ancak Türkistan'ın bu bölgesini sovyetleştirerek zaman içinde Rusya'ya dahil etmeyi de ihmâl etmezler. Moskova'daki Sovyet Rusya idarecilerinin asıl hedefleri, Buhara topraklarına komünist rejimini getirmektir. Ancak 1920 yılına kadar emellerini gerçekleştirerek Buhara Emirliğine barışçı yollardan Sovyet rejimini getirememişlerdi. Kızıl Ordu bu dönem zarfında Türkistan'ın başka bölgelerinde patlak veren millî mücadele hareketlerini bastırmakla meşguldü. Bilindiği gibi Sovyet askeri kıtaları, 1919 yılına kadar bolşevizm karşıtı beyaz muhafızları mağlup etmeye muvaffak olmuşlardı. Ancak Türkistan millî mücadelesini bastırabilecek güce sahip değillerdi. Buna rağmen Sovyet idaresi, Afganistan'ın yanı sıra Buhara'nın da Türkistan'da Rusya'ya rakip güç olarak ortaya çıkabileceği endişesini taşıyordu. Onlara göre, bağımsız bir İslamî devletin mevcudiyeti Türkistan'daki Sovyet karşıtı güçleri en azından manen cesaretlendirecekti. Sovyet ordusunun diğer bir korkusu ise, İngilizler'in Buhara'yı üs olarak kullanarak Sovyet Rusya'ya karşı fiili bir savaş açmasıydı. Emirlik İngiliz askerî birliklerinin Yukarı Hazer bölgesine sefer düzenlemesinde tarafsız davranmıştı. Sovyetler, Buhara Emirliğini bir yandan tahriklerle ve diğer yandan politik yollarla sovyetleştirmek istiyordu. Onlar, Buhara Emirinin önceleri Rusya'ya daha sonra aynı şekilde Sovyet Rusya'ya karşı itaatte kusur etmeyen sadık bir hizmetkar olduğunu biliyorlardı ve bunun için de emirlikte Sovyet rejimini tesisi için gerekli olan alt yapının kolayca oluşacağı ümidini taşıyorlardı. Buna rağmen Emir, komünistlerin kendi topraklarında halkı tahrik etmelerine müsaade etmez. Tatar Tugayında bir komiser olan Abdulkarim Tugayev, 1919 yılı ortalarında Frunze tarafından, emirlikteki durumu öğrenmek, komünizm propagandası yapmak ve bir grup Sovyet taraftarını toparlamak ve teşkilatlandırmak üzere, kaçak olarak Fergana'dan Buhara'ya gönderilir, ama 1920 yılı başlarında orada hapsedilir. Frunze, Buhara hükümetinden bu “önemli devrimci ve komünist” şahsiyetin serbest bırakılmasını ister. Ancak Frunze'nin talebi reddedilerek, Tugayev serbest bırakılmaz. Bu gizli görevin ba-

bağımsızlıkla neticelenmesi Türkistan'daki Rus savaş idaresince büyük bir kayıp olarak nitelendirilir. Tugayev olayı, Frunze'nin Emirliğe karşı savaş tedbirlerini araması için iyi bir gerekçe olmuştu. Aslında Taşkent'teki Sovyet idaresi askerî birliklerinin Mart 1928'de Buhara'ya karşı saldırısını ve aldıkları mağlubiyeti Emirliğin ortadan kaldırılmasına yönelik ilk adım olarak nitelendiriyorlardı. Buhara'yı ortadan kaldırma hedefini, 26 Nisan 1918'de Taşkent'teki Sovyetlerin 5. kongresinde Kagan komünist parti başkanı Polratskiy şu şekilde ifade ediyordu: "Şayet Buhara'yı biz ortadan kaldırmazsak, o zaman o bizi ortadan kaldıracaktır. Emirliği ortadan kaldırmayı yavaşlatmak bizim için intihar anlamına gelmektedir."

Bu kongrede Moskova'daki Sovyet hükümetinin bir temsilcisi olarak bulunan Ahmed Klevleyev de söz alır ve şu açıklamaları yapar: "Kısa süre önce Moskova'dan gelmiş olmam nedeni ile, merkezi hükümetin Buhara'daki olaylara ilişkin görüşlerini ifade etmek istiyorum. Yoldaş Kolesov'un Kızıl Ordu ile birlikte Buhara hükümet güçlerine karşı savaştığı işçi ve çiftçilerin merkez hükümeti tarafından menuniyetle karşılanmıştı. Ancak yoldaş Kolesov'un Buhara'dan döndüğünde, oradaki durumun değişmediği öğrenilince, Kolesov başlattığı işi bitirmemesinden dolayı merkezi hükümetin tepkisini almıştı. İşte ben yoldaş Kolesov tarafından başlatılan işi tamamlamak amacıyla, kızıl bir müslüman ordusu teşkil etmek üzere Türkistan'a gelmiş bulunmaktayım"(217). Bu hedef Sovyet kıtalarının kendilerini güçlendirerek Buhara'ya karşı yeni bir sefer düzenlemelerine kadar sürekli canlı tutulur. Buhara'ya birliklerin saldırmasının üzerinden iki yıl geçtikten sonra, Türkistan cephesi kumandanı Frunze ve Türkistan Komisyon Başkanı Eliava, 30 Mart 1920'de Buhara'ya gelerek Emir Alim Hanın huzuruna çıkarlar. Frunze, Sovyet para biriminin Buhara'ya girmesi ve serbest kullanım hakkının verilmesinin yanı sıra, Kagan-Termiz (Tirmiz) demiryolu hattının yapımını ve onarımını korumakla görevli bulunan Rus askeri birliklerinin artırılmasını talep eder. Ancak Emir, bu baskılara boyun eğmek niyetinde değildir. Frunze, sarayı terkedişinde şu açıklamayı yapar: "Emir ile Sovyetler arasındaki savaş, uygun bir anda başlayacaktır"(218).

Moskova'daki Sovyet idaresi Şubat 1919'da şu açıklamayı yapar: "Buhara, Orta Asya'da devrimin kaderini belirleyecek çok önemli bir bölgedir. Burası ya karşıt devrimin hareket ve çıkış noktası olacaktır ya da Orta Asya ve Hindistan'daki komünist devrimin öncülüğünü yapacaktır"(219). Sovyet idaresi, Buhara'yı komünist "devrimin" doğudaki merkezi haline dönüştürmek istediğini hiçbir zaman gizlememiştir. Buhara Emirliği Mart 1918'de imzalanan antlaşmaya göre bağımsızlık hakkını elde etmişti, yani bir başka deyişle Rusya'ya karşı bağımsız ve özgün bir politika uygulayabilirdi. Moskova'nın yorumuna göre Türkistanlı öz-

(217) A. İşanov, Bukharskaya narodnaya Sovetskaya respublike, Taşkent 1969, S. 130

(218) Hayit (180), S. 100

(219) "Jizn Natsional'nostey", Gazete, 25.2.1919, Nr. 6, S. 2

gürlük mücadelecilerinin kolayca kaçabilecekleri bu devlet, onlar için sembolik bir mana ifade ediyordu. Sovyet hükümetinin bir diğer endişesi ise, İngilizlerin Buhara'yı etkinlik sahalarına almaları idi.

Türkistan Cephesi, Türkistan Komisyonu, Rusya Komünist Partisi merkez komitesine bağlı Türkistan bürosu, Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, Halk Komiserleri Konseyi, Taşkent'teki doğu ülkelerine yönelik uluslararası propaganda konseyi ve Buhara'daki Sovyet diplomatik temsilciliği gibi bütün Sovyet resmi makamları, Buhara'ya 1920 yılı Ağustos ayında askeri saldırılarını başlatmadan önce her türlü politik, propaganda ve askeri hazırlıklarını tamamlamışlardı. Yapılan bu hazırlıkları aşağıdaki kronolojiden anlayabiliriz:

1918

- 17 Nisan** Buhara'dan Kagan'a gelen siyasi göçmenlerin öncülerinin yaptığı toplantıda, Polratskij başkanlığında Buhara komünist partisinin kuruluşu ilan edilir.
- 20 Nisan** Taşkent'te cedidci siyasi göçmenler toplantısı yapılır. Lehte oyların az olmasına rağmen Buhara Komünist Partisi kurulur. Bir grup Cedidci, Osman Hoca Polat Hoca başkanlığında Genç Buharalılar partisini kurarlar.
- 25 Eylül** Buhara Komünist Partisi Merkez Komitesi Azimcan Yakubov'un başkanlığında teşkil edilir. 86 kişiden oluşan reformist siyasi göçmenler toplantısında Genç Buharalı Komünist-Bolşevik Merkez Komitesi kurma kararı alınır.
- Aralık** Ruslar'ın hakimiyetinde bulunan Kagan'da partinin şubesi kurulur.
- 23 Aralık** Buhara Komünist Partisi, Emirlik rejiminin ortadan kaldırılmasını ilk şart olarak tanımlayan geçici bir programı onaylar.

1919

- 9 Nisan** Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, Buhara Komünist Partisinin görevlerini tartışır ve Komünist Partisi Müslüman bürosunun Buhara Komünist Partisinin icraatlarını takip ve kontrol etmekle görevlendirir.
- 30 Mayıs-
11 Haziran** On delegenin katıldığı Buhara Komünist Partisi kongresi yapılır. Yedi kişiden oluşan bir merkez komitesi teşkil edilir⁽²²⁰⁾.

---

(220) Bu şahıslar şunlardır: Abdulvahid Burhan-Başkan; Osman Hoca Polat Hoca-Başkan Vekili; Abdurauuf Fitrat-Sekreter; Hudayberdi Avul- Muhasip; Abdulkadir Muhtidin, Muiddin Amin ve Isak Ağdar-Üyeler.

- 26/27 Haziran** Buhara Komünist Partisinin ikinci kongresi yapılır. Necib Hüseyin başkanlığa getirilir. Osman Hoca ve taraftarları parti programına uymadıkları için partiden ihraç edilirler.
- 11 Temmuz** Rusya Komünist Partisi Müslüman bürosu yaptığı oturumunda Buhara Komünist Partisinin ve diğer Cedidcilerin faaliyetlerini muhakeme ediyor.
- 29 Temmuz** Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesi yeniden Buhara Komünist Partisinin meselelerini ele alır. Buhara Komünist Partisinin bütün üyelerine silah dağıtılması kararlaştırılır.
- 16 Ağustos** Buhara Komünist Partisi Merkez Komitesi, Emiri zor kullanarak tahtından indirmeyi kararlaştırır.
- 26-31 Aralık** Buhara Komünist Partisi yirmi delegesi ile 3. kongresini yapar. Buhara komünist partisinin bütün şubelerinde (bunlar Emirliğin dışında bulunuyordu) devrim komiteleri teşkil etme kararı alınır.
- 1920**
- 1 Ocak** Türkistan Komisyonu "Doğuda Uluslararası Propaganda Konseyi"ni kurar. Başkanlığına Mustafa Subhi (Sovyet Rusya hakimiyeti altındaki Türk komünistlerinin lideri) getirilir.
- 1920 Başları** Feyzullah Hoca başkanlığında bağımsız "Devrimci Genç Buharalılar Teşkilatı"nın kuruluşu. Amacı:Emirlik rejimini ortadan kaldırmak.
- 14 Şubat** Türkistan Komisyonu "Devrimci Genç Buharalılar Teşkilatı" ile birlikte çalışmaya dair meseleleri ele alır. Bu teşkilatın Sovyet Türkistan topraklarında faaliyet göstermesine müsaade edilir ve aynı zamanda maddi yardım sağlanır.
- 14 Mayıs** Doğuda Uluslararası Propoganda Konseyi bütün Genç Buharalılar'a (Buhara'dan göç eden Cedidciler) maddi ve manevi yardım sağlamayı taahhüt eder.
- 29 Mayıs** Çarcoy garnizonunun kumandanı birinci ordu kumandanına şu haberi gönderiyordu: Garnizon savaşa hazırdır. Yeni birliklerin ulaşmasını beklemekteyim... 27-28 Mayıs tarihlerinde yoldaş Lutseyeviç Zaremba'ya malumat vermek üzere Yeni-Buhara'ya gitmiştim. Yoldaş Zaremba savaş başlar başlamaz Emir'in garnizonu olan Eski-Çarcoy'un derhal silahsızlandırılması ve Bek'in (hükümdar), memurların ve Mollaların derhal tutuklanmaları ve Genç Buharalılar komitesi taraftarlarının hakimiyeti ellerine geçirmelerine müsaade edilmemesi gerektiği hususunda bana açıklamalarda bulundu."

- 16 Haziran** Buhara'daki komünistlerin lideri olan Hüseyin, Kagan'dan Frunze'ye bir telgraf çekerek kendilerine 1000 tüfek, 300 tabanca, 150 bomba, üç makinalı tüfek ve üç milyon ruble para göndermesini rica eder.
- 19 Haziran** Türkistan Komisyonu, Genç Buharalılar'a (komünistler bunun dışında kalıyorlar) askeri yardım sağlamama kararı alır.
- 20 Haziran** Türkistan Komisyonu "Uluslararası Propaganda Konseyine Buhara Komünist Partisinin ve komünist olmayan Genç Buharalılar'ın etkinliklerinin artırılması talimatını verir.
- 22 Haziran** Frunze'nin başkanlığında Buhara Komünist Partisi ile birlikte Kagan'daki Ruslar'ın Komünist Partisi hücreleri toplanır. Bütün güçlerin kullanılarak Buhara'da devrimin gerçekleştirilmesi öncelikli hedef olarak belirlenir.
- 30 Haziran** Türkistan Komisyonu, Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyinin Buhara Emirliğine karşı askeri hazırlıklar yapmasını kararlaştırır.
- 30 Temmuz** Türkistan Komisyonu, "Uluslararası Propoganda konseyinin" devrimci genç Buharalılar teşkilatı ile her türlü ilişkisini kesmesini ve onlara hiçbir yardım sağlamamasını karara bağlar.
- 3 Ağustos** Lenin'in talimatı üzerine Türkistan Komisyonu, devrimci genç Buharalılar'a Buhara Komünist Partisi ile blok kurmayı kabul etmeleri şartı ile, yardım sağlamayı kararlaştırır.
- Ağustos ayı ortaları** Çarcoy'da Buhara Komünist Partisi 4. kongresi yapılır. Frunze de katılır. Emirlik hükümetini devirmek için silahlı bir ayaklanma yapmak kararlaştırılır.
- 16 Ağustos** Buhara Komünist Partisi Merkez Komitesi Buhara Emirini zor kullanarak devirmeyi kararlaştırır.
- 25 Ağustos** Türkistan Komisyonu, Rusya Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nin Türkistan bürosu ve uluslararası propaganda konseyi müşterek bir toplantı yapar. "Emir'e karşı ayaklanmış Buhara halkına" silah yardımı yapmak kararlaştırılır⁽²²¹⁾.

Buhara'ya saldırı hazırlıkları yapıldığı dönemlerde özellikle askeri sahada yapılan hazırlıklar sonuç bakımından belirleyici olmuştur. Bu bağlamda Frunze 12 Temmuz 1920'de Lenin'e şu telgrafı çekiyordu: "Buhara'daki karşıt devrimcilerden dolayı, yakın gelecekte düzen korunamayacak hale gelecektir. Bunun

(221) Yukarıdaki kısa kronoloji şu yazılardan derlenmiştir: I.I. Mints (43), S. 688-699; Helene Carrere D'enceuse (91), S. 225-243 Hayit (180), S. 100-104

ardından daha açık olmaya başlar ve şu açıklamada bulunur: " İlk hedefimiz Buhara'yı Sovyet sistemine dahil etmektir. Bu doğrultudaki hazırlıklarımız olanca hızıyla devam etmektedir. Termiz (Tirmiz) ve Kerki bizim garnizonlarımızca çoktan işgal edilmiş durumdadır. Nitekim demiryolu hatlarının yeniden imarı için planlanan işleri yapmak üzere Karşı'da büyük bir garnizon kurarak, şimdilik Kagan-Karşı-Kerki-Termiz ve Guzar-Çırakçı-Kitab demiryolu hattı için kullanılmaktayız, ancak bu garnizonu askerî operasyonların başlamasında ilk saldırı noktası olarak garanti altına almışızdır." Lenin'in bu telgrafa cevap verip vermediği henüz bilinmemektedir. Frunze 1 Ağustos 1920'de yeniden Lenin'e telgraf çeker:

"Buhara konusunda iki seçenek ile karşı karşıyayız:

1) Ülkede bir iç devrim sürecinin gelişme göstermesi ve bu anı beslemek;

2) Dışardan gelecek güç ile içerde bir devrim gerçekleştirmek. Buharalı devrimcilerin, komünistlerin ve demokratların faaliyetlerini bütün boyutlarıyla inceledikten sonra, içerden bir devrim olabilmesi için gelişmelerin çok yavaş olduğu ve ancak çok uzak bir gelecekte bu gelişmelerin ürün verebileceğine kanaat getirmiş bulunmaktayım... Şayet Emirliği yakın gelecekte ortadan kaldırmak gerekiyorsa, ikinci ihtimalin -yani bizim güçlerimizin doğrudan katılımı ile bir devrim gerçekleştirmek- uygulanmasının daha doğru olacağı kanaatini taşımaktayım. Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyi ve Türkistan Komisyonu da ikinci ihtimalin kullanılmasını istemektedirler^(221a).

Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin Politbürosu, 10 Ağustos 1920'de bir yandan Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyine diğer yandan Türkistan Komisyonuna "Buhara'daki Devrim" ile ilgili olarak telgrafla aşağıdaki direktifleri verir:

1- Buhara ya da Buhara'ya sınırlı olan Türkistan topraklarında yaşayan Rus vatandaşlarını ve Rus makamlarını korumak için her türlü tedbiri almak zaruridir, ancak bu tedbirler Buhara'ya saldırmak ya da Buhara askerî birliklerini taciz etmek şeklinde anlaşılmalıdır.

2- Muhtemel bir saldırı durumunda, belki de Buhara hükümetinin teşebbüsü ile vuku bulan bir çatışma halinde, Türkistan'da, özellikle de Müslüman yerli halk arasında, çok geniş boyutlu ve dinamik bir propaganda çalışmasına girişilecek ve bu çalışmada Buhara hükümetinin devrim karşıtı faaliyetleri, İngiliz casusları ve Rus devrim karşıtları ifşa edilecek Buharalılar'ın saldırısına gerekli cevabı vermek üzere halka çağrıda bulunulacak.

3- Böyle bir saldırı halinde, Buhara sınırlarında aktif olarak görevlendirilmek üzere, gönüllülerden ya da başka milletlerden oluşmakla birlikte önemli bir kısmı Müslüman komünistler olan bir askerî birlik teşkil edilecek.

(221a) Inoyatov, Neşreden, Inostrannaya voennaya interventsia i grajdanskaya vojna v Sredney Azii i Kazakhstane, Cilt 2, Alma-Ata 1964, S. 513; Volobuev (11), S. 108-120

4- Hazırkların savunmadan saldırı durumuna dönüşmesi, ancak büyük ya da küçük bizim topraklarımızda bulunan herhangi bir Buhara devrim merkezinin bize taarruz etmek için ricada bulunması halinde kendi kararımıza göre mümkündür. Ayrıca bundan böyle sadece Türk Komisyonunun yeni üyelerinin onayı ile hareket edilecektir⁽²²²⁾.

Bu kararnameden dolayı 25 Ağustos 1920'de Taşkent'te dokuz üyeden oluşan Türkistan Komisyonu Buhara konusunu görüştükleri bir oturum yaparlar ve 26 Ağustos'da Türk Komisyonu, Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesine bir telgraf çekerek, Buhara'da Sovyet hakimiyetini tesis etmek için Türkistan Cephesinin bütün gücü ile Buhara'ya saldırmasının oybirliği kararlaştırıldığını bildirir. Frunze'nin kendilerine askeri zaferin kesin olduğu hakkında bilgi verdiği de belirtilir. Siyasi yönden de kendilerini garanti altına almak için Buhara Komünist Partisi ve Genç Buharalıların temsilcileri ile görüşmelere başlanır. Aynı zamanda hareketi yapacak olan grupların %50'sinin Müslümanlardan (çoğunluğu Tatar tugayından) oluştuğu iddia edilir. Ayrıca Çarcoy'da, bölgede etki etmesi planlanan bir de parti merkezi kurulur⁽²²³⁾.

Bu arada Kızıl Ordunun Emirliği işgâl etmek üzere sürdürdüğü askerî hazırlıklar olanca hızıyla devam etmektedir. Buhara'daki sözde devrimin gerçek içyüzünü ve aynı zamanda Sovyet Rusya'nın "devrim" adı arkasına gizlenerek ne tür bir saldırı planladığını açıkça ortaya çıkartacak Frunze'nin iki emirnamesini aşağıda alıntı olarak vereceğiz:

"Türkistan Cephesi Kıtalarına Emir, Nr. 3504, Taşkent, 12 Ağustos 1920 Saat 11.15

Kızıl Ordunun batı cephesinde muzaffer olması ve Sovyet Rusya'nın barış meselesini kapitalist Batı Avrupa ülkelerine bir koz olarak kullandırmama arzusu, İngiltere ve Fransa'yı bir gözdağı vermeye yönelmiş ve bütün faaliyetlerini sadece bizi direkt olarak batı cephesinde değil aynı zamanda Türkistan sınırlarında dahi zor durumda bırakmak için yoğunlaştırmış bulunmaktadır. Emniyet güçlerimiz, rakiplerimizin bize karşı İran ve Buhara'nın bir ittifak kurarak ve hatta mümkün olduğu takdirde bu ittifaka Afganistan'ı da dahil ederek, Fergana'da hâlâ kökü kazılmamış olan basmacı hareketi ile ilişki kurdurarak, bize karşı güney sınırlarımızın tamamında topyekün saldırıya geçmeyi amaçladıklarını haber vermektedirler. Bu ülkelerin halk yığınları hükümdarlarına ve hükümetlerine itaat ettikleri müddetçe, onlar planları ilk fırsatta uygulamaya koymak için çaba sarfetmektedirler. Bu arada sözkonusu ülkelerde devrim havası çeşitli yörelerde kendisini hissettirmekte ve hatta az da olsa bazı yörelerde başlayan sempati açıkça hareket konumuna gelmiş durumdadır. Özellikle ayaklanan halkın Şah hükümetine karşı silahlı saldırıya geç-

(222) Özbekistan SSR tarihi, 2, Taşkent 1958, S. 187-88

(223) Material (184), S. 89; Hayit (180), S. 103

tiği İran'da ve çok yakın bir gelecekte devrimin patlak vermesini beklediğimiz Buhara'da durumlar oldukça gergin. İşte yukarıda izah etmeye çalıştığımız durumlardan ötürü Afganistan-İran-Buhara sınırlarımızda uyanık olmamız, sürekli olarak hazır durumda beklememiz, devrim lehine olduğu zaman aktif olarak hareket etmekten çekinmememiz gerekmektedir. Buhara halkının Emire ve onun hükümetine karşı beklenen ayaklanmayı gerçekleştirerek açıkça savaşmaya başlaması ile ilgili olarak şunları emrediyorum:

1- Birinci ordunun komutanı emri altında bulunan kıtalardan bir piyade alayı, Tekinler'den (Türkmenler'den) oluşan bir süvari tümeni ve bir topçu tümeni gücünde olmak üzere bir Çarcooy grubu ikame ettirsin.

Grubun komutanlığına maiyetiyle birlikte 1. Türkistan tümenine bağlı 3. tugayın komutanı yoldaş Nikitin getirilsin. Yoldaş Nikitin 12. Ağustos günü saat 24'den itibaren Semerkand grubu komutanı yoldaş Konovalov'dan müdahale ile ilgili emirleri almakla mükellef olsun.

Çarcooy grubuna 4. piyade alayı, 8. piyade alayının taburu, topçu ve topçu tümeni haricinde aşağıdaki birlikler dahil edilecektir:

- a) Yoldaş Kul Muhammedov'un Buhara kızıl birliği,
- b) Amu Derya donanmasına bağlı gemi filosu,
- c) Tirmiz kenti garnizonu,
- d) Kerki'deki garnizon.

Yoldaş Kul Muhammedov'un birliği Çarcooy grubunun sadece operasyon yönünden komutası altındadır, idari yönden tamamen bağımsızdır. Bu birliğin bakım ve işesinden Çarcooy grubu ikmal bölümü sorumludur. Kul Muhammed'in birliği, 14 Ağustos geçmemek üzere birinci ordu ve tugay komutanlıklarının tam katılımlarıyla savaşılabir durumda donanımları yapılmıştır. Amu Derya donanmasına ait birlikler de aynı zamanda, yani 14 Ağustos'ta Kerki'ye ilerlemelidirler. Bu birliklerin şefi Tirmiz, Kerki ve Çarcooy arasında en hızlı şekilde radyo bağlantısı kurmak için her türlü tedbiri almalıdır.

Çarcooy grubunun görevleri şunlardır:

Özel bir emir ile duyurduğumuz anda yoldaş Kul Muhammedov Çarcooy'un eskışehir kısmını işgal etmeli ve ardından benim vereceğim şahsi talimatlara uymalı. Yoldaş Kul Muhammed birlikleri ile Eski Çarcooy'u işgal ettiği sırada, yoldaş Nikitin kendi birliğinin bir kısmı ve Kul Muhammed'in birliğinin bir kısmı ile Karamul kentinin demiryolu hattını Yakna-Tut durağına kadar işgal edecek, demiryolunun ve ilgili tesisleri sebatla koruyacak, silahlı düşman gruplarının ya da tek tek kişilerin demiryolu hattından geçmelerini engelleyecek tamamını silahtan arındıracak ve karşı koyan kişileri imha edecek, Çarcooy garnizonunu güçlendirmek amacı ile Çarcooy askerî okulunda bulunan bütün öğrenciler silahlandırılacak.

Amu Derya donanmasına bağlı gemi filosu, daha sonra açıklanacak olan süre zarfında, Kerki'den Tirmiz'e kadar olan Amu Derya bölgesini gözetlemelidir; filo bu bölgede hiçbir düşman gücünün hareket etmesine müsaade etmeyecek ve ateş açarak düşmanın her türlü manevrasını engelleyecektir. Kerki ya da Tirmiz hisarlarına saldırılması halinde, filo ateş açarak düşman güçlerinin imha edilmesinde katkı yapmak zorundadır.

2- Semerkand grubu kumandanı yoldaş Konovalov'a bağlı bulunan bütün birlikler üç özel alt bölüme ayrılmak zorundadır:

a) Yeni Buhara (Kagan) şehri, Kagan istasyonu, Karşı şehri garnizon ve birlikleri ile Kagan-Karşı demiryolu hattı boyunca olan birlikleri içeren Kagan bölümü. Bu bölümün komutası Yeni Buhara bölgesi savaş komseri olan yoldaş Bustrov'a verilecektir. Destek için ilave güçlerin (Yoldaş Klementyev'in özel cephe birlikleri, dördüncü süvari alayı, birinci doğu Müslümanlar piyade alayı) ve yoldaş Klementyev'in erkanı harbiyesi ile bölgeye ulaşması ile birlikte, yoldaş Klementyev Kagan bölümünün kumandasını ele almalı ve yoldaş Bustrov, bölgede bulunan bütün askeri tesisler yoldaş Klementyev'in komutası altında bulunan Yeni Buhara garnizon kumandanlığı görevini yerine getirmeli. Grubun kurmay karargâhı, bölge savaş komserliği, müdahale birliği ve cephe birliği kurmaylığının birleşiminden tesis edilmeli, ancak grup kurmay şefliği görevi bölge savaş komiserliği askeri başkanı olan yoldaş Tredeskiy'e verilmiştir.

Grubun Görevleri:

Benim tarafımdan yoldaş Klementyev'e bizzat verilecek olan planı uygulamak için gruba bağlı tüm güçlerin birleşerek harekete geçmesi.

b) Katta-Kurgan grubu 2. enternasyonal süvari alayı ve yoldaş Bulatov'un Kızıl Buhara kıtalarına bağlı Katta-Kurgan birliğinden oluşmaktadır. Bu grubun umumi kumandasından 2. enternasyonal süvari alay komutanı topçu sıfatıyla (bu kelimeler F'nin (Frunze) el yazmasıyla ilave edilmiştir.) sorumludur.

Grubun biraraya toplanması ve savaşa hazır hale getirilmesi 15 Ağustos'a kadar tamamlanmış olmalıdır.

Özel bir emir ile açıklanacak olan gün ve saatte katırcı Zinaeddin alınacak, yoldaş Bulatov'un birliklerinden öncü birlikler oluşturularak daha sonra Karmana ele geçirilecek.

c) Semerkand grubu 3. Türkistan piyade alayı, 1. Türkistan piyade-tümeni yoldaş Paramonov'un Türkistan Özel Süvari tugayı ve bir istihkam bölüğünden oluşmaktadır.

Grubun kumandası 1. Türkistan süvari tümen kumandanı yoldaş Şvetsov'a verilmiştir.

Özel bir emir geldikten sonra Buhara Emirliği kıtalarını Şehr-i Sebz Kitâb istikametinde vurmak ve Kaşka-Darya mıntıkasını tümüyle işgal etmek.

3- Bu emirnamenin 1. ve 2. maddelerinde değinilen bütün grupların genel kumandası şu anda Semerkand-Buhara grubunun kumandını olan yoldaş Konovalov'un emri altında toplanacaklardır. Şu ana kadar onun komutası altın girmemiş olan grupların bütün birlikleri, 12 Ağustos günü saat 24'ten sonra onun emri altında sayılacaklardır. Operasyonun her yönüne ilişkin plan bizzat tarafımdan hazırlanmıştır.

4- Bu operasyonun uygulanışında savaş bölgesinde bulunan 7. sınır alayı, müdahale yönünden sözkonusu bölümün askeri liderlerinin komutası altındadırlar. Kıta önderleri mümkün olduğu kadarıyla sınır güvenliğinden sorumlu olan birlikleri sıradan savaş kıtası olarak değil, bilakis yolların ve önemli merkezlerin korumasında, kendilerini aydınlatmada ve bölgeyi tarif etmede kullansınlar.

5- 1. ordu komutanı Afganistan-Rusya ve İran-Rusya sınır hattındaki askeri kuvvetleri güçlendirmeli ve bu arada Kuşka-Serah ve Kuşka-Tahta-Bâzar mıntıkasına özellikle dikkat etmelidir.

Görevi: Her an ve her yerde her tür düşman birliğinin ve partisinin Yukarı Hazar bölgesine herhangi bir şekilde ilerlemesine silahla cevap vererek geri püskürtmek.

6- Bölge ulaşımından sorumlu olan şef, Yakna-Tut da dahil olmak üzere Katta-Kurgan ilçelerinde demiryolu hatlarının korunmasında ve gözetlenmesinde, benim sözlü olarak verdiğim talimatlar doğrultusunda büyük önem taşıyan demiryolu işletmesine ait tüm yapılar özel bir itina ile korunmalıdır. Nöbet işlemine takviye etmek maksadıyla, en geç 12 Ağustos gecesi saat 24'te hazır olacak tarzda iki bölük menzil bölgesine mevzilendirilmelidir.

Askeri irtibatlardan sorumlu şefe: Harekatın başlamasıyla birlikte bütün demiryolu hatlarının korunması ve nöbet işlemleri yoldaş Konovalov'un icra yetkileri dahilinde ona bağlanmıştır.

7- Hava donanmasının şefi yoldaş Yungmeister, 17 Ağustos tarihinde tam saat 6'da 25., 26. ve 43. silahlı hava birliklerinin mevcut bütün araçları ile yoldaş Konovalov'un emir ve talimatlarına göre hareket etmek üzere Yeni-Buhara bölge se-malarında hazır halde olmaları gerekmektedir. Oradan filoya ait makineler bölükler halinde Eski-Buhara, Sitar, Mekas bölgelerine gönderilerek rakip güçler bombalanacak ve dümanın hareketleri gözetlenecek.

8- Cephenin belirli düzene girmesinden sorumlu olan genel eğitim ve idare bölümü, en geç 12 Ağustos saat 24'e kadar Katta-Kurgan-Farob bölgesinde görevli bütün memur ve personelini demiryolu ulaşımını rahatsız etmeden ve işe ara ver-dirmeden silahlandırmalı.

9- 2. Türkistan piyade tümen komutanı en geç 14 Ağustos saat 24'e kadar 10 numaralı zırhlı treni Semerkand istasyonunda yoldaş Konovalov'un grubundan olan komutanlara teslim etmekle mükelleftir. Zırhlı tren ve zırhlı araçların görevi

demiryolu bölgesinin korunması ve gözetlenmesi ve Zinaeddin Malik de dahil olmak üzere demiryolu olan ilçelerin korunmasını üstlenmek ve Katta-Kurgan grubunu takviye etmektir. 23 ve 38 numaralı zırhlı trenler gruplarının operasyonları yürütmesinde kullanılmalı, ancak bu arada Yakkatut'tan Malik durağına kadar olan bölgenin gözetlenmesine ve müdaafasına dikkat edilmelidir.

10- Askeri nakliyeden sorumlu olan şef, öngörülen donanımların ve birliklerin nakliyesi için ulaşım vasıtaları temin etmekle mükelleftir. Nakil işlemi ile ilgili plan daha geliştirilerek elden geçirilmeli ve bizzat şefin denetiminde uygulanmalı. Bu işlemden nakledilecek olan bütün birliklerin bölgelerine ulaşması ve benim tarafımdan verilen güne kadar zamanında işlemin tamamlanmasına ve Buhara topraklarına gizlice ve gece karanlığında girilmesine dikkat edilmelidir... Su ihtiyaçları giderilmeli... liderleri (yöneticileri) askerî nakliyat şefinin yükleme, nakliyat ve boşaltma ile ilgili emirlerine vaktinde ve mutlaka uymak zorundadırlar.

11- İaşe işlerinden sorumlu olan şef, birliklerin yolculuk esnasında bakım ve iaşe için duraklamalarını engellemek maksadıyla, bütün birlikleri buldukları yerde her türlü yiyecek maddesi ile doyurmaktan sorumludur.

12- Cephenin sıhhiye işlerinden sorumlu olan şef, en geç 17 Ağustos sabahı göreve başlayacak şekilde taşınabilir bir sağlık merkezi kurmakla mükelleftir.

13- İdarî şef, 6. Türkistan Piyade Alayının 17 Ağustos tarihini geçmeyecek şekilde nakledilebilmesi için, komando personeli ile derhâl teşkil yeni bir ekip etmek, silahlandırmak ve bakımlarını yapmak şeklindeki her türlü tedbiri almak zorundadır. En önemlisi, birliklerin sefer esnasında ihtiyaç duyacakları her türlü ihtiyaç malzemelerini önceden temin etmektir.

14- Bu emirnamenin ele geçtiği derhal bildirilmelidir. Çarcoy ve Katta -Kurgan grupları tarafından işgal edilecek olan çıkış noktaları derhal rapor edilmelidir.

*Türk Cephesi Başkumandanı :M. Frunze
Devrim Savaş Konsey Üyesi : İbragimov
Kurmay Şefi: Blagoveşçenskiy."*

Buhara'ya yapılacak olan saldırının hazırlıkları ile ilgili bu emirnameyi müteakip işgal ile ilgili olarak aşağıdaki emirname gönderilir:

"Türkistan Cephesi kıtalarına emirname, Nr. 3667 Taşkent, 25 Ağustos 1920

Tam tamına yüzyıldan beridir Emir'in memurları ve tamahkar zenginler tarafından zulmedilen halk, kendisini boyunduruk altında tutanlara karşı özgürlük bayrağı altında ayaklanmıştır. Buhara halkının, Buhara despotu ve hükümdarına karşı vermiş olduğu bu savaşta kardeşlik görevimizi yerine getirmek, devrim için yardımda bulunmak üzere, 12. Ağustos tarih ve 3504 numaralı direktifimin uygulanmaya konmasını emrediyorum:

1- Buhara-Semerikand grubunun bütün bölümleri ve birlikleri 28 Ağustos'u 29'una bağlayan gece aktif olarak harekate başlamak zorundadırlar.

2- Çarcoy bölümlerinin kumandanı yoldaş Nikitin, yoldaş Kul-Muhammedov'un güçlerinin büyük bir bölümünü Eski-Çarcoy'a göndererek orayı silahlı hâlde bulunan ayaklanmacıların yardımı ile (takriben 200 Müslüman iki gün önceden gizlice Buhara'ya gönderilmişlerdir -BH) en geç 29 Ağustos sabahı saat 4'te ellerine geçireceklerdir. Yoldaş Kul Muhammedov, Eski-Çarcoy'da garnizon için gerekli olan güçleri geride bıraktıktan sonra süvarilerini Narasim ve Burdalık'ı geçmek üzere devreye soksun ve söz konusu olan yolları dikkatlice gözetlesin, göçmeye çalışanları tutuklasın ve en önemli görev olarak da Emir'in ve Buhara hükümetine mensup olan üyelerin Afganistan'a kaçmalarını engelleyerek onları tutuklamak. Eski-Çarcoy'un işgal edildiği haberini aldıktan sonra yoldaş Nikitin, yoldaş Kul-Muhammedov'un bölüklerinin diğer geriye kalanları (piyade ve süvari) ve bizim süvari tümenlerimizin, piyade ve topçularımızın yardımı ile Kara-Kul mıntikasını işgal edecek ve böylece demiryolu Yaknatut'a kadar korunmuş olacak. Eski-Buhara'dan kaçanlar da yakalanacaktır. Emir'in ve hükümete mensup olan üyelerin geçişine müsaade etmemek özel bir görevdir. Çarcoy grubunun genel görevi ise Hive sınırından Tirmiz'e kadar olan Amu-Derya hattında bir devrim gücü tesis etmektir. Amu-Derya donanmasına ait savaş birlikleri ile karaya çıkartma birlikleri 28 Ağustos geçmemek üzere Kerki-Tirmiz bölgesine ulaşsınlar ve orada daha önceki direktiflerde değinilen görevleri yerine getirsinler. Donanma sınırlardaki görevlerini ifa ederken, katı bir sorumluluk bilinci ile hareket ederek ırmak kenarlarında başışıl bir halde hayatlarını sürdüren Afgan tebaası ile hiçbir politik komplikasyona girilmeyecektir.

3-Birinci ordu kumandanı daha önceden verilmiş olan görevleri yerine getirmeli ve Çarcoy-Kagan ve Semerkand arasındaki bağlantıların tamamen aksaması halinde Çarcoy grubu üzerindeki genel kumandayı ele almalıdır ve operasyonu bu emre göre yönlendirmelidir.

4-Kagan grubunun kumandanı (orjinal metinde yanlışlıkla Karaner grubu geçmektedir) yoldaş Belov, Eski-Çarcoy'da devrimin gerçekleştiği haberini alır almaz, birlikleri Eski-Buhara ve Sitar-Mehas bölgesine doğru harekete geçirmelidir ve orada kararlı ve hızlı darbelerle Eski Buhara hükümetinin askeri varlığı imha edilerek düşmana yeniden teşkilatlanarak mukavemet gösterme imkânı verilmemelidir. Çatışmada amaç, düşmanı tamamen imha etmektir. Bu amaca ulaşabilmek için düşmanın moralini çökertmek gerekir. Korku ve buna bağlı olarak telaş ortamı oluşturmak amacıyla gerekli her türlü araca baş vurmak ve böylece de düşmanın mukavemet gücünü zayıflatmak zorunludur.

Emir'i ve hükümetine mensup olanları yakalamak mühim bir görevdir. En güçlü zırhlı donanmalardan biri (Nr. 28) Eski Buhara hattına konulmalıdır. Hava gücüne mensup bölümler büyük boyutlarda bombardıman işleminde otomatik silahlarla ateş açmada ve düşmanın takip edilmesinde kullanılmalıdır. Uçaklar Buhara Semerkand grup kumandanı yoldaş Konovalov'un talimatlarına uymak üzere 29 Ağustos sabah 6'da Kagan'da olmak zorundadırlar.

5- Katta-Kurgan bölümlerinin kumandanı, Buhara kızıl birlikleri ve 2. enternasyonal süvari tugayı ile birlikte 29 Ağustos sabahı gün doğuncaya kadar Kartırcı-Zinaeddin'i ele geçirmelidirler.

6- Semerkand bölümlerinin kumandanı yoldaş Şvetsow, 28 Ağustos akşamı rakip güçlere farketmeden ve düşmanla bir çatışmaya girmeden birlikleri ile çıkış noktalarını kontrol altına almalıdır. 29 Ağustos sabahı güneş doğmadan Kitab-Şehr-i Sebz'e saldırı planı kararlılıkla uygulanmalı, Emir'in birlikleri imha edilmeli ve ırmak kenarında olan Kaşka-Derya'dan Guzar ve Karşı'ya kadar olan ilçeler işgâl edilmeli.

7- 7. süvari alayının kumandanı yoldaş Avrov, yoldaş Belov tarafından verilen özel bir emir ile, Şahrısabu Beyine bağlı Buhara birliklerinden geriye kalanların Şirabad'a ya da bölgedeki dağlık yörelere geçme ihtimallerini engellemek maksadıyla Karşı-Guzar bölgesini işgâl etmelidir.

8- Bölümler kendi aralarındaki irtibatı her türlü vasıta ile desteklemelidirler. Komşuların zamanında yönlendirilmesi, bölüm komutanların sorumluluğudur. Bütün hazırlıklar tam bir gizlilik içinde yürütülmelidir.

9- 6. Türkistan süvari alayı ile, özel süvarilerden oluşturulmuş kuryeleri de içinde barındıran özel süvari alayından oluşan benim yedeklerim, özellikle belirlenmiş olan noktalarda bulunmak zorundadırlar. Harekatın başlangıcında kurmaylarımla birlikte Semerkand'da olacağım.

10- Birliklerin kaydırılma işlemi ikmâl şefinin önceki planına göre 29 Ağustos sabahı saat 6'yı geçmeyecek şekilde tamamlanmalıdır. Aksi takdirde 3504 numaralı emre göre hareket etmek gerekir.

11- Bütün kısımların ve birliklerin kumandanları bilmelidirler ki, hareketlerin her türlü başarısı kendilerinin hızlıklarına ve kararlılıklarına bağlıdır. Saldırıların başlangıcında bütün kızıl muhafızları bu tedbirlerin nedenleri hakkında aydınlatarak onların her birinden devrim görevlerini yerine getirmeleri istenecektir. İdari personel ve komiserler, kızıl alayların yardımına koştuğu masum halka davranışlarda keyfilik ve zor kullanmaya müsaade etmemeleri için sorumlulukların bilincine vakıf olmaları gerekir.

12- Emrin alındığı ve deşifre edildiği derhal bildirilmelidir. N 3667.

Türk Cephesi Başkumandanı: M. Frunze

Devrim Savaş Konsey Üyesi: V. Kuybişev

Kuray Şefi: Blagoveşçenskiy⁽²²⁴⁾.

---

(224) Frunze, Sobraïne'e soçnenii, cilt 1, Moskova-Leningrad 1929, S. 136-145; Hayit (180), S. 240-248

Kızıl Ordunun harekâtlan emirlerde tarif edildiği gibi gerçekleştirildi. Türkistan Cephesi kumandanı Buhara'nın fethi için 10.000 asker, 46 top, 229 makinalı tüfek, on tank, beş zırhlı araç ve on iki uçak devreye sokarak 2 Eylül 1920'de Buhara kentini fethetti. Görüldüğü gibi o dönemde harekâta katıldığı iddia edilen Sovyet asker sayısı gerçekleri yansıtmamaktadır. Günümüz tarihçileri gerçekleri gün ışığına çıkartmışlardır. Tarihçilerden bazıları 1920 yılı Eylül ayında takriben 20.000 Sovyet askerinin Buhara topraklarında bulunduğunu belirtmişlerdir⁽²²⁵⁾. Bir başka tarihçi, takriben 13.000 kişiden oluşan Emir'in askerlerine karşılık, en modern silahlarla ve savaş tekniğine sahip 70.000 Sovyet askerinin bulunduğunu ifade etmektedir⁽²²⁶⁾.

Aynı gün (2 Eylül 1920) Frunze Lenin'e bir telgraf çeker: "Eski Buhara kalesi bugün bizim kızıl birliklerimizin ve Buhara birliklerinin güçlü saldırıları ile (Buhara vatandaşı olan bu askerlerin sayısı takriben 300 idi -BH) elle geçirilmiştir. Buhara despotluğuna ve zulmüne son verilmiştir. Artık kalede dünya devriminin muzaffer kızıl bayrakları dalgalanmakta"⁽²²⁷⁾.

Böylece kızıl bayraklar Buhara Emirliğinde devrimin bir simgesi olarak nitelendiriliyordu.

Bağımsız bir devletin işgâl edildiği gün, Bakü'de enternasyonal komünistler Rusya'nın Sovyet hükümeti ile birlikte doğu halkları kongresini başlatıyorlardı! Tarihteki bu kara mizah ne hazindir. Bu kongrenin amacı, doğuda emperyalizme karşı güç birliğine gitmekti.

İşte yine Sovyet Rusya işgâli devrim olarak bir halkın boyunduruk altına alınmasını özgürlük olarak ve ilhak etmeyi istikrar olarak kutluyordu. Rus emperyalizmi aynı yıl Türkistan-Harezmi ve Buhara devletlerini işgâl ederek bu iki devletin mevcudiyetini ortadan kaldıran bir güç olarak tarihe geçiyordu. 15 Eylül 1920'de Emirlik rejimi ortadan kaldırılıyor ve Buhara Halk Cumhuriyeti kuruluyordu. Bu arada eski Tatar Tugayının komutanı ve aynı zamanda Türkistan Cephesi devrim savaş konsey üyesi olan zatın, 9 Kasım 1920'de sözkonusu Halk Cumhuriyetinin savunma bakanlığına getirdiği hatırlanmaya değer bir hadisedir. Sovyet hükümeti, Çarlık dönemi kabinesinin 28 Ocak 1910'da almış olduğu kararı vârisleri olarak uygulanmaya geçirmiş olmaktan dolayı büyük bir mutluluk duyuyorlardı. Rusya başbakanı kabinedeki oturumunda şu açıklamayı yapıyordu: "Rusya döneminde resmen bağımsız olan Buhara'nın er ya da geç ilhak edileceğinden hiç kuşku duyulmasın. Ancak böyle bir tedbirin gerçekleştirilmesi anı

---

(225) Dr. Farhad Kasimov, Bahadır Ergaşev, Buharskaya revolyutsiya. Dorogu vıbral Kurultay, "Rodina", Dergi, Moskova 1989, Nr. 11, S. 29

(226) Aleksandr Kruşel'nistskiy, Buharskaya revolyetsiya-Diktatura po telegrafu, "Rodina", 1989, Nr. 11, S. 77

(227) "Krasnyy Arkhiv", Dergi 1949, Nr. 3, S. 77

henüz gelmemiştir”(228).

Hive ve Buhara'daki monarşi rejimlerinin halk cumhuriyetlerine dönüştürülme işlemi her iki devletin Rusya tarafından 1924 yılına kadar ilhak edilmesinin ilk adımı idi. Oysa Rusya'nın Sovyet hükümeti 13 Eylül 1920'de Harezmi Halk Cumhuriyeti ile ve 4 Mart 1921'de Buhara Halk Cumhuriyeti ile yapmış olduğu antlaşmalarda her iki devletin de tam bağımsızlık haklarını kabul ediyordu(228a). Bu antlaşmaları müteakiben 1924 yılı Ekim ayında her iki devletin de Sovyet devletine tamamen iltihakı gerçekleşmiş oluyordu. Böylece Çarlık döneminin ilhak politikası tamamlanmış oldu.

Sovyet kataları tarafından Buhara Emirliğinin ve Hive'nin işgali, eski Emirlik topraklarında millî mücadelenin önceleri savunma şeklinde daha sonra bütün Türkistan topraklarında Sovyet Rusya'ya karşı sürdürülen millî mücadelenin bir parçası şekline dönüşmesinde önemli bir faktör olmuştu. Sovyet askerlerinin Emir'in mücevher hazinelerini ve Buhara'yı tamamen yağmalamalarına rağmen, Sovyet idaresi eski Buhara Emirliğindeki özgürlük mücadelesini yine "Haydut Hareketi" olarak nitelendiriyordu. Sevindirici olan Sovyet kaynaklarında da kızıl muhafızlarının yağmalamaları hakkında yeterince bahsedilmiş olmasıdır. Sovyet idaresi Buhara kentinin işgâlinde sonra, 100 tren vagonu dolu altın ve mücevherin Moskova'ya nakledildiği gerçeğini hırsızlık olarak mı yoksa savaş idaresi olarak mı nitelendirecek? Şurası mutlak bir gerçek ki, devlet tarafından organize edilmiş çeteler herşeyi yağmalamışlardır ve Buhara'da ne kadar önemli şahsiyet varsa acımasızca öldürmüşlerdir. Eski Buhara Emirliği toprakları 1920 Eylül ayından itibaren Sovyet haydutları ile Türkistan mücahitleri arasında verilen savaşın merkezi hâlini almıştır.

Özgürlük Mücadelecileri İle Kızıl Ordu Arasındaki Şiddetli Çatışmalar

Buhara Emirliğinin bir bölümünün işgâl edilmiş olması ve Kızıl Ordu tarafından Emirlik rejiminin ortadan kaldırılmış olması özgürlük mücadelecilerinin etkinlik sahasını artırıyordu. Emirliğin işgâl edilmesiyle, Emir'in geriye kalan askerlerinin de katıldığı Sovyet Ruslarına karşı halk artık ayaklanmaya başlamıştı. Fergana , Semerkand, Harezmi ve Amu Derya bölgelerinin kumandanları Buhara'da eylemlerini genişletebilecek bir zemin buluyorlardı. Gerçi Buhara Sovyet askerlerince işgâl edilmişti, ancak onlar Türkistan'ın her tarafını kontrol altına alabilecek güçte

---

(228) A. İşanov, Sozdanie Bukharskoy Narodnoy Sovetskoy Respublike, Taşkent 1955, S. 36; B. Gafurov, İstoriya Tacikskogo naroda, Moskova 1949, S. 455; Hayit (134), S. 127

(228a) Bu antlaşmaların metinleri için bkz.; Harezmi ile antlaşma-J. Castagne (29), S. 208-212; Hayit (41), S. 150-154. Buhara ile antlaşma: B. Hayit, Die türkvölker in der Sowjetunion seit 1917, "Die Orientierung", sekizinci ilave cilt, Pfaffenofon/İlm 1966, S. 19-24

değillerdi. Böylece korbaşlar Afganistan'dan silah almak için bir yol bulmuş oluyorlardı.

Buhara'nın işgâli özgürlük mücadelesinde cephelerin artmasını sağlıyordu. Sovyet Rusya'ya karşı yapılan bu mücadele sürekli olarak insan gücünü, silahı, yiyecek maddesini ve ilaçları gerektiriyordu. Bunun için de âcil olarak maddi kaynaklar bulunmalıydı. Sovyet Rusya Buhara'da bulunan altın ve kıymetli taşları zimmetine geçirerek en azından on yıllık altın ihtiyacını karşılamıştı. Artık Rusya Türkistan'dan elde ettiği para ve altını Türkistan'ın özgürlük mücadelecilerine karşı kullanıyor ve her türlü silahı (uçak, zırhlı araç, zırhlı tren, modern toplar) yurtdışından satın alıyordu.

Sovyet Savaş İdaresi Buhara'nın işgalinden sonra, basmacıların ilk çıkış noktaları olan ve millî mücadelenin genel merkezi durumunda olan Fergana bölgesindeki asker sayısını arttırmak için bir fırsat buluyordu. Türkistan cephesi devrim ve savaş konseyinin bir üyesi olan F. Novtskiy 1920 yılında şu açıklamada bulunur: "Bu dönemde Türkistan'ın hâll edilmesi gereken en acil meselesi Fergana'daki basmacı hareketidir."

Buhara kenti ile birlikte Emirliğin batı kısmı işgâl edildikten sonra, Buhara'da harekâta katılan Sovyet askerî birlikleri (1. Süvari Tümeni, 2. Piyade Tümeni, özel süvari tugayı, 1 numaralı zırhlı tren, bir zırhlı birlik, 8. Süvari Tugayı ve onbeşten fazla uçak) Fergana'ya kaydınlı ve burada kullanıldı. Daha 1920 yılı Ekim ayında Şir Muhammed ve Hal hoca'nın birlikleri (takriben 6000 yiğitten oluşmakta) ile Kazak kumandan Yakov Mel'kumov'un komutasındaki Sovyet süvari tugayı arasında Garbuva mevkiinde fiilen savaş yapılıyordu. Kimsenin gâlip gelemediği bu savaşta basmacılar takriben 3000 yiğitlerini şehit veriyorlardı. 1920 yılı Eylül ve Ekim aylarında Nur Muhammed Bek, Aman Pehlivan, İsrail, Parpi, Kazi Kadi Amankul, Kazi Kadi Tora, Şir Muhammed (takriben 3000 yiğit ile), Aliyar, Kazakbay, Kulibay, Hal Hoca ve Şakir Korbaşı gibi Korbaşlar Kızıl Orduya karşı operasyonlar düzenlemeye devam ediyorlardı. Sovyet Rusya askerleri Ekim/Kasım aylarında Aman Pehlivan'ın birliğine karşı saldırıya geçiyorlardı. Sovyet tarafı acımasızca yapılmış olan mücadelelerden söz ediyordu. Korbaşı Parpi ve İsrail'in birlikleri Andican civarında Sovyet Rusya'nın 11. ve 16. Tugayına karşı savaşıyorlardı. 30 Kasım 1920'de takbiren 1500 özgürlük mücadelecisi Aravan'da Sovyetler'in 15. süvari tugayına karşı savaşıyordu. Bu çatışmada 150'den fazla yiğit hayatını kaybediyordu. Kasım ayında Nur Muhammed Kızılayak, Kurama ve Bazar Korgan ilçelerine operasyonlar düzenliyordu. Aynı dönemde Şir Muhammed takriben bin askerden oluşan birliği ile Rıştan'daki Sovyet askerlerine karşı savaşıyordu. Bu çatışmada takriben 70 yiğit hayatını kaybetti. Celalabad'daki özgürlük mücadelecilerinin birliği ile Sovyetlerin Tatar 12. piyade tugayı arasında demiryolu istasyonunu ele geçirmek üzere yaptıkları operasyonlar günlerce devam etti. Sovyet Tatarları istasyonu ele geçirmeye muvaffak olamadılar. Bunun üzerine Sovyetler zırhlı bir tren gönderirler, ancak 12. piyade tugayı yine muvaffak ola-

madı. Daha sonra 55 numaralı ikinci zırhlı treni Celalabad'da kullanmaya başladılar ve takriben 1100 yiğiti büyük bir kayıp verdirerek geri çekilmeye zorladılar. Sovyet savaş idaresi 1920 yılı Ekim ayının sonlarında Fergana bölgesinde 14 topçu bölüğü, 376 makinalı tüfek, on uçak ve yedi zırhlı tren devreye soktu. 24 Kasım 1920'de Şir Muhammed, Aliyar ve Parpi'nin birlikleri Şahimerdan'da operasyonlar düzenlerler. Korbaşlar 25 Kasım'da Soh'a geri çekilmek zorunda kalırlar. Aynı gün Aman Pehlivan, Parpi ve Yoldaş Korbaşlarının ortaklaşa teşkil ettikleri birlikler, takriben 1500 yiğit ile Narin kasabasına saldırı düzenlerler ve orayı kurtarırlar. Sovyet birliği karşıt saldırıya geçer ve 300'den fazla yiğidi öldürür. Yine aynı gün Oş'da korbaşı Ahundcan ile Sovyet askerleri arasında bir muharebe olur. Burada 20 yiğit şehit olur. Sovyet kaynaklarına göre, 1920 yılını Temmuz ayından Kasım ayına kadar 3000'den fazla yiğit ve altı korbaşı hayatlarını kaybetmişlerdir.

Özgürlük mücadelecileri 1920 yılının kışında büyük bir sıkıntı içinde yaşarlar. Ne yiyecek ne giyinecek bir şey, ne nakil vasıtası ne de cephane vardı. Buna rağmen mücahitler teslim olmuyorlar, ümitlerini yitirmiyorlardı. 1920 yılının Kasım ayı başlarında Hal Hoca'nın birliği 1200 süvarisi ile Sovyetler'in 7. süvari tugayına karşı Aravan'da savaş veriyordu. Hal Hoca üç gün süren çatışmanın ardından Özkent'e geri çekilir ve Sovyetler onu takip ederler. 900 yiğiti şehit olduktan sonra, geriye kalan 300 yiğiti ile Özkent'den ayrılarak Alay vadisi üzerinden Kara Kulca'ya kaçmak ister, ancak Alanku vahasında çığa yakalanır ve 300 yiğiti ile birlikte hayatını kaybeder.

15 Aralık 1920'de Asaka'da korbaşı Ahundcan ve Sovyet askerleri arasında bir çatışma meydana gelir. Burada 900 yiğit şehit olur. Aralık ayında korbaşı Muhitdin (Muetdin) ve Cani Bek Özkent civarındaki operasyonların yoğunlaştırırlar. 8. Sovyet süvari tugayı Kokandkuşlak'ta Parpi Korbaşının 2000'den fazla süvari birliğine karşı hücum başladı ve Sovyetler'in 9. süvari tugayı Korbaşı Kazakbay'a karşı Namangan civarında savaşıyordu.

Cüneyd Han ise Karakum çölünde savaşa devam ediyordu. 27 Ekim 1920'de Kongrat şehrini kurtarmaya muvaffak olur. Türkistan Cephesi kumandanı Fergana'da hareket düzenleyen 2. piyade tugayını Harezmi'ye göndermeye mecbur kalıyordu. Bu Sovyet Birliği 1920 yılı Eylül ayında İliyali'da Cüneyd Han'a karşı savaşmıştı Ancak bu savaşta her iki tarafda bir başarı elde edememişti.

Kızıl Ordu, Buhara Emirliğini işgal etmesine rağmen, Sovyet hakimiyetini Emirliğin bütün topraklarına yayabilecek güçte değillerdi. Emir Said Alim Han ve onun 4000-5000 askeri Sovyet Ruslarına ve Buhara'nın komünist ve reformistlerden oluşan hükümetine karşı inanılmaz bir inatla mukavemet gösteriyorlardı. Ondan başka başbakan Nizamiddin Hoca Urgençi, Hissar vadisinin beyi, Böri Toksaba (Toksaba=albay) Fuzail Mahdum, Devletment Bek, İbrahim Bek ve diğerleri de faal olarak çalışıyorlardı. Buhara'nın özgürlük mücadelecileri 24 Kasım 1920'ye kadar Kızıl Ordu tarafından işgal edilmiş olan Şeşr-i, Sebz Kitab, Yakkabağ ve Çirakçı'yı

kurtarmaya muvaffak oluyorlardı. Sovyetlerin ifadesine göre artık Doğu Buhara'da da bir basmacı cephesi açılmıştı.

13 Kasım 1920'de Buhara Komünist Partisi Merkez Komitesi Buhara'da bulunan Sovyet askerlerine yerli askerî birlikler teşkil ederek destek vermeyi kararlaştırır. Buhara'nın savaş bakanı olan Yusuf İbragimov (Tatar tugayının eski kumandanı, Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyi üyesi ve böylece Sovyet rejiminin mutlak koruyucusu) derhal yerli birlikler teşkil etmeye başlamakla görevlendirilir. Aynı zamanda bu birliklerin Hisar seferinde Sovyet askerî birlikleri ile beraber savaşması kararlaştırılır. Ayrıca Alimcan Akçurin'in (Sovyetler'in hakimiyetini Türkistan'a yaymasında aktif bir rol üstlenen Tatar komünisti) Guzar, Şehr-i Sebz, Karmana ve Karşı'ya giderek propaganda çalışması yapması ve Kızıl Ordu için yiyecek ve giyecek temin etmesi kararlaştırılır⁽²²⁹⁾. Ancak bu amaçlarını gerçekleştiremezler. Sovyet askerleri özgürlük savaşçılarına karşı sürdürdükleri savaş yerli halkın desteğini almadan devam ettirirler. Hatta millî müdafacılar bazı başarılar da elde ederler. Bu başarılardan birisi Kerki ilçesinin Molla Altıkul, Sufi Miriyan ve Molla Hocamkul kumandanlığındaki millî birliklerin 1920 yılı Aralık ayı ortalarına doğru kurtarılmasıdır. Buhara'da millî mücadelenin devam etmesi Frunze'nin 1920 yılı Ağustos ayı ortalarında Lenin'e bildirdiği; Buhara Emirliğinin ortadan kaldırılması ile en kısa zamanda basmacılığın biteceği şeklindeki tezi tamamen boşa çıkıyordu⁽²³⁰⁾. Tam aksine Emirliğin ortadan kaldırılması basmacılığın gücünü artırmıştı.

Frunze'nin Türkistan'daki son harekâtının neticesi, Buhara'nın kısmen zaptedilmesi ve Emirlik rejiminin ortadan kaldırılması idi. Frunze 10 Eylül 1920'de Rusya'nın güney cephe kumandanlığına (merkez karargahı Harkov'da idi) atanır. Böylece 19 Nisan 1920'de talep ettiği Türkistan'daki görevinden alınma işlemi gerçekleşmiş oluyordu⁽²³¹⁾. Frunze, Türkistan Cephesi ordularının, Türkistan Millî Müdafaasına karşı verdiği savaşta başarısız olması nedeni ile başlangıçtaki iyim-

(229) İşanov (217), S. 271

(230) Cantuarov (91), S. 91: Frunze Lenin'e şunları yazar: "Buhara ile basmacılar arasında sıkı bir irtibat var. Basmacılar Emir'den para, silah ve başka araçlar temin ettiler. Emir'e heyetler, hatta bazan birlikler göndermekte. Emir'in ortadan kaldırılmasıyla birlikte, en yakın gelecekte basmacılığın tamamen sonunu getirmek mümkün olacaktır." Frunze bu ifadeler ile Lenin'e gerçekleri aktarmıyordu. Emir'in basmacılara hiçbir şekilde yardım etmediği herkesce bilinmektedir. Emir Rusya'ya sadık kalmayı bir ahlakî görev telakki ediyordu. Hatta Rusya'nın ülkesini koruyacağından emin olduğu için, modern bir orduya dahi ihtiyaç duymıyordu. Kaşgar'daki İngiliz konsolosu 21 Aralık 1919'da Delhi'deki dış işleri bürosuna şu raporu veriyordu: "Muhammed Emin recently sent a deputation of two men to Bukhara to solicit the Emir's aid against the Bolschewik. The latter receive the deputation sympathetically but was unable to engage in any undertaking to assist, implying that he wished to proserve an attitude of perfect neutrality." Bkz. Puplic Record Office WO106/69, 149359

(231) Frunze 19 Nisan 1920'de Lenin'e gönderdiği mektubunda kendisini başka bir cepheye ya da başka bir göreve vermesini rica eder. Bkz. İnoyatov (221a), S. 599

serliğini kaybetmişti. Onun arzusu basmacılığı kısa zaman içinde tamamen yok etmekte. Kendisi ve kurmayları başansızlıklarını Buhara'yı alarak bir nebze olsun telafi etmek istiyorlardı. Buhara'daki Sovyet askerî varlığı Frunze'nin doğrudan kumandası altında harekâtlarını gerçekleştiriyorlardı. Netice itibarı ile, 2 Eylül 1920'de Buhara kentini işgâl ederek, Emir'i kaçırmaya ve Türkistan'ın yüzyıllardır sakladığı mücevher hazinelerini (Timur İmparatorluğu'nun yıkılması ile birlikte hazineler 16. yüzyıldan beri Buhara kentinde bulunuyordu) yağmalamaya muvaffak oluyorlardı. 1917 öncesinde burada 360 cami, 140 medrese ve 360 okul bulunuyordu. Buhara'daki camiler, sadece halkları için "İslamın Gücü" (Buhara kuvvet-i İslam-ı dinast) olarak bilinirdi. Oysa Emir ülkeyi savunabilecek, modern silahlarla donatılmış bir ordu kurmaktan acız, Rusya'dan gelen tehlikeyi sezemeyecek ve halkını zamanın şartlarına göre yönetemeyecek durumda, Rusya'ya karşı tam bir güven içinde, daha da kötüsü bu ülkeyi kendisinin koruyucusu olarak görmekte idi. Devlet mekanizmasını asıl ellerinde tutan bağnaz din adamları ise; "Buhara'da Bahauddin Nakşibendi'nin mezarı bulunduğunu, ne zaman düşmanlar şehre girecek olsalar, hepsinin helak olacağını, zira Nakşibendi'nin ruhunun herhangi bir rakipten daha güçlü olduğu şeklinde batıl bir inanç yaymakta idiler. Bu batıl inanç dışardan gelen bir psikolojik etkileme miydi? İşte böyle bir "kehanet" tamamen İslam dışı, hatta İslam için bir zarar idi.

Buhara kentinin işgâlinin daha sekizinci gününde Frunze'den "Türkistan tacı"nın geri alınmasının gerçek sebebi bugüne kadar bilinmemektedir. Frunze'nin yerine G.J. Sokolnikov atanır. Bu şahıs Sovyet kıtalarına özgürlük mücadelecilerine karşı altı ay boyunca (10 Eylül 1920'den 8 Mart 1921'e kadar) hiçbir başarı elde edemedi kumanda eder.

Emir, 10 Eylül'de Baysun şehrine ulaşır. 26 Kasım'da Duşanbe'ye gelir. Geride kalan Emir'in askerleri ve yerel beyler eski Rus "koruyucularına" karşı güçlü bir mukavemet gösterirler. Sovyet Rusya'nın Buhara Halk Cumhuriyetindeki temsilcisi Kuybişev hükümetine 30 Kasım 1920'de, Emir'in askerlerinin Baysun, Derbent, ve Şirabad kentlerini Kızıl Ordu birliklerinden kurtardığı haberini iletir. Frunze 4 Eylül 1920'de Buhara-Semerikand grubu kıtalarına, Sovyet hakimiyetini Buhara'nın her tarafına yaymalarını ve bu hedefe ulaşabilmek için önce Baysun ve Şirabad kentlerinin işgâl edilmesini, ayrıca Tirmiz'deki garnizon ile sürekli olarak irtibat halinde olmalarını" emreder. Sovyet kıtaları bu hedefe ulaşamazlar, çünkü milli mücadeleci savaş meydanlarında daha güçlü çıkarlar. Ancak Sovyetler de geri adım atmazlar ve Buhara'nın tamamen zepedilebilmesi için düzenli olarak hazırlık yaparlar. Bu bağlamda Hisar sefer ordusunu teşkil ederler. Bu ordu Doğu-Buhara'yı işgâl etmek içindir. Hisar seferi için (Hissar dağları ve vadisinden adını almıştır) hazırlıklar 17 Aralık 1920'de tamamlanır. Sefere ordusunun gücü altı alay ve bir dağlık arazi için teşkil edilen topçu birliğinden ibarettir. Bu birliklere ilaveten, Kızıl Ordu lehine propaganda çalışması yapacak Buhara'dan üç yerli komünist de katılır.

Hisar seferinin kumandanı Marsov, 17 Aralık 1920'de Karşı kentinden Baysun'a ilerlemeyi emreder⁽²³²⁾. Sovyet askerleri ile Emir'in birlikleri arasında ilk çatışma 20 Aralık 1920'de Baysun'a bağlı Akkotal'da gerçekleşir. Bu çatışmada iki tarafta gâlip gelemedilerse de, müdafacı durumundaki Emir 1400'den fazla askeri Derbent'e saldırırlar ve orayı ele geçirirler. Böylece 21 Aralık'ta Baysun'u ve Şehri Sebz'i ele geçirmeye muvaffak olurlar. 1921 yılı Ocak ayından itibaren Baysun devlet tarafından organize edilmiş haydutluğun ana merkezi haline gelir. Baysun ve çevresinde dört Soyvet alayı, bir süvari tümeni ve bir de dağlık bölgesine uyumlu topçu birliği yerleştirilir. 1920 yılı Aralık ayı sonlarında Halk Cumhuriyeti Hükümetini temsilen Osman Hoca Polat Hoca'nın başkanlığında tam bir dikta yetkileri ile donatılmış bir heyet Daniyar Bek'in komutanlığı altındaki 700 süvari ile Baysun'a gelir. Bu heyetin görevi Doğu Buhara'da "Sovyet Otoritesinin" idari organlarını tesis etmekle görevlendirilmiştir. 1920 yılı Eylül Baysun Bey'i takriben 50.000 kişiden müteşekkil ve çoğunluğu silahsız olan insanla Kızıl Ordunun zorbalığına karşı mücadele etmeye başlar. Osman Hoca ise, kızıl muhafızların yakaladıkları millî mücadelecileri öldürmemelerini ve bunlara esir muamelesi yapmalarını teklif eder. Ancak bu teklif Sovyet komutanınca reddedilir. Baysun'daki çatışma 14 gün sürer. Millî mücadeleciler savaş meydanlarında 10.000'den fazla şehit bırakarak dağ eteklerine geri çekilmek zorunda kalırlar. 1921 yılının Ocak ayı başlarında Sovyetler Baysun'a takviye birlikler getirirler. Bir tugay (iki alaydan müteşekkil), 8. piyade alayı, 1. süvari tugayı ve dağlık bölgelere uyumlu topçu birliğinden müteşekkil takviye gücün görevi, burada harekât yapan Sovyet birliklerine destek vermek ve Baysun'da hakimiyetlerini sağlamlaştırmaktır.

Türk Cephesi kumandanı Sokolnikov, 8 Ocak 1921'de Hisar seferi kumandanına şu emri gönderir: "Hisar seferinin birinci aşaması Baysun'un işgâli ile tamamlanmıştır. Şehi-i Sebz ve Kitab ilçelerinde vuku bulan halk ayaklanmaları bastırılmıştır. Daha önceden belirlenmiş olan görevlerin yerine getirilebilmesi için şunları emrediyorum:

1- Birinci süvari tümeninin kumandanı yoldaş Yanov komutası altında Hisar seferi bu emri aldıktan sonra daha önceden belirlenmiş olan, Doğu Buhara'nın Emir'in birliklerinden temizlenmesi ve düşmanları tamamen imha edilinceye kadar takip edilmesi işlemine başlanabilir.

2- Sefer ordusuna 1. süvari tümeni (3. süvari tugayı hariç) 3. ve 8. piyade alayları, 3. sınır tümeni, Tirmiz'den gelecek olan 3. hafif topçu tümeni ve Tirmiz'de bulunan garnizon dahil edilecektir... Bütün birlikler 12 Ocak 1921, saat 24'de sefer ordusunun komutası altına gireceklerdir"⁽²³³⁾.

Sefer ordusu 14 Şubat'ta 4000'den fazla askeri ile saldırıya geçer. Sovyetler

(232) Jakov Arkad'eviç Mel'kumov, Turkestantsi, Moskova 1960, S. 41

(233) M. Irkaev, Istoriya grajdanskoy voynı v Tacikistane, Duşanbe 1963, S. 202

aralıksız sürdürdükleri hareketlar neticesinde 16 Şubat'ta Surhan Derya nehrine ulaşırlar. Sovyet saldırganları silah üstünlükleri ve 20.000'den fazla askeri güçleri ile Hisar vadisinde birçok bölgeyi Mart ayına kadar ele geçirmeye muvaffak olurlar.⁽²³⁴⁾ Sovyet haydutlarının saldırganlığına karşı Garm ve Kölab mevkiinde Fergana'dan Şir Muhammed'in bir birliği savaşa katılır. Şir Muhammed hatıratında şöyle bahseder:

"Emir Alim Han Duşanbeden bana oniki kişiden oluşan bir heyet ve bir de beyaz bir kutu gönderir. Kutuyu açtığımızda Emir'den bir mektup çıkar içinden, mektubunda zulme uğramış Müslüman kardeşlerine Müslümanların yardım etmesi gerektiğini yazmıştı. Sizden ricam, bana da yardım ediniz" diyordu.

"Bunun üzerine kendisine bir elçi göndererek ona birlik göndermeye hazır olduğumu bildirdim. Derhal (muhtemelen 1920 yılı Ekim ayı sonlarında) 500 süvariden müteşekkil bir birliği Askar Korbaşının komutası altında Doğu Buhara'ya gönderdim. Birliğimi Baysun'da Ruslar'a karşı savaştırmıştı. Baysun'u müdafaada 70 yiğit şehit olmuştu... Emir Afganistan'a göç etmişti ve Askar Korbaşı Garbuva'ya geri dönmüştü." Tabii o zaman, kendisine gelen mücahid elçileri neden şuurlarını kaybedinceye dek dövdürttüğünü ve sıkıştığı bir anda aynı insanlardan nasıl yardım talep ettiğini Emir'e kimse sormamıştı. Neden onlara yardım etmemişti ve neden şimdi onlardan yardım istiyordu? Şir Muhammed kinci bir insan değildi ve Emir'e yardım ederek Ruslara karşı galip gelmek arzusundaydı.

1920 yılı Aralık ayındaki Hisar sefer ordusunun saldırılar düzenlediği dönemde Fergana'daki Şir Muhammed'in birlikleri düşmanların yoğun baskısı altında idi. Korbaşı Parpi Andican'a bağlı Hokandkışlak'ta 2000 Rus askerine karşı savaşıyordu. Parpi'nin birliğini tamamen yok olma tehlikesi bulunduğundan Şir Muhammed 1000 yiğidi ile Parpi Korbaşının yanında Ruslar'a karşı savaşmak için yardıma gidiyordu. Ancak Korbaşı Parpi 90 yiğiti ile birlikte savaş meydanında şehit oluyordu. Korbaşı Parpi'nin yiğitleri Ruslar'ın arasına girerek yakın dövüşe başlıyorlardı. Ruslar'dan iki top, dört makinalı tüfek ve bol sayıda cephaneyi ganimet olarak alıyorlardı. Parpi'nin yerine küçük kardeşi Törecan geçer. Şir Muhammed ve Törecan'ın birlikleri Uçkorgan'a ve oradan da Narin ırmağına ulaşırlar. Takriben 400 Rus, birlikleri takip eder. Mücahitler Ruslar'ı teslim alırlar ve silahlarını aldıktan sonra tekrar serbest bırakırlar. Uçkorgan'ı kurtaran Korbaşılar Garbuva'daki merkez karargahlarına dönerler. Şir Muhammed Bek, burada Aşava'dan Korbaşı Rahmankul'dan bir mektup alır. Rahmankul mektubunda Rus-

---

(234) Sovyetlerin Hisar sefer ordusu 15.2.1921'de Denav'ı işgal eder; 16.2.21'de Yurtçi, Sari-Asiya ve Sarı Çuy'u; 20.2.1921'de Karadağ ve Hisar şehrini; 21.2.1921'de Duşanbe'yi işgal etti. Baysun muharebesini kaybedince 24.2.1921'de Deyletmend Bek'in birliği Belcuvan'a ve İbrahim Bek'in birliği Kölab'a geri çekilir. 25.2.1921'de Hisar sefer ordusunun kurmayları Duşanbe'ye gelirler; 27.2.1921'de Faizabad'ı işgal ederler; 15 Mart 1921'de Sovyetler'e bağlı iki alay Kölab şehrini işgal eder.

lar'ın Taşkent'ten takviye birlikleri aldıklarını ve bundan dolayı kendisinden yardım beklediğini belirtir. Şir Muhammed Balta Korbaşının komutası altında 1400 süvariye Aşava'ya gönderir. Aşava'daki çatışma altı gün sürer (1921 yılı Ocak başlarına kadar). Ruslar büyük kayıplar vererek Aşava'yı terkederler. 1921 yılı Ocak ayında Halbuta'nın birliği Oratepe'de Sovyet askerlerince çembere alınır. Şir Muhammed, Hatam Korbaşının komutası altında 500 süvariye Halbuta'ya yardım etmeleri için gönderir. Ruslar mağlup edilir ve Oratepe'den geri çekilirler.

Ruslar tarafından düzenlenen Hisar seferinin ilk aşamasında (1920 yılı Aralık ayından 1921 yılı Mart ayına kadar) Fergana Vadisinde bulunan milli mücadelenin lider kadrosu maddi yönden büyük bir sıkıntı içinde bulunuyordu. Bir grup zengin, bu savaşlardan kendilerine çıkar sağlamanın yollarını arıyordu. İşte Fergana Vadisindeki bu vicdansız Türkistanlı zenginler, İslam'da faizin haram olmasına rağmen, %150 ile 200 arasında değişen faiz oranı ile özgürlük mücadelecilerine kredi vermeyi teklif ediyorlardı. Şir Muhammed 1919 yılı Kasım ayında, zengin bir adamı Kaşgar'dan silah alması için, üç deve yükü altın ile gönderir. Bu zengin adam –daha sonra anlaşıldığı gibi bir sahtekar– hiçbir zayıf vermeden Kaşgar'a ulaşır. Ancak ne silah alır, ne de altınları özgürlük mücadelecilerine geri verir. Buna mukabil alicenap, yardımsever, zengin Türkistanlılar mücahidleri maddi yönden desteklemekteydiler. Bunlar arasında Andircan'lı tüccar Mir Kamil, Mücahitlerin maddi ihtiyaçlarını büyük oranda karşılamakta idi. Sovyet Ruslar'ı bu saygın tüccarın Mücahitleri sürekli desteklediğini biliyorlardı ve Andircan'daki bürosunda onu öldürtüp cesedini vermiyorlardı. Oğlu Mir Halûk babasının cesedini bir milyon altın rubleye satın alır. Mir Kamil'in cenazesine 20.000'den fazla Türkistanlı ve Andircan'daki mücahid yiğitler katılırlar. Mir Kamil öldürülmeden önce bütün malvarlığının, Allah ve vatan için savaşan müslüman fedailerin desteklenmesi için Mücahidlere kalmasını vasiyet etmişti. Sovyet Ruslar'ı Mir Kamil'in Fergana Vadisindeki, Rusya'daki ve Batı Avrupa'daki mal varlığını bloke ederler. Bir diğer varlıklı kişi de Kuva'dan çiftçi Alim idi. O, Mücahidlerin yiyecek, su, nakil ve diğer ihtiyaçlarını hiçbir ücret talep etmeden karşıladı. İşte bu zengin Müslüman da, bütün mal varlığının Mücahitlere kalmasını, eşi ve kızının sadece yaşayabilecekleri kadar zaruri ihtiyaçlarının temin edilmesini vasiyet etmişti. Bununla beraber özgürlük mücadelesinin asıl masraflarının halk tarafından karşılandığı hiçbir zaman unutulmamalıdır.

İşte özgürlük mücadelecilerinin Fergana Vadisinde maddi ve askerî yönden sıkıntı çektikleri dönemlerde, Sovyet Ruslar'ı hareketlarına Doğu Buhara'da ağırlık veriyorlardı. 3 Mart 1921'de stratejik öneme sahip küçük bir şehir olan Garm'ı işgal ederler. Garm'ın Emiri Fuzail Mahdum Darvaz'a geri çekilir.

Buhara'nın Sovyetler tarafından işgali mecburen 3. milli mücadele cephesinin açılmasını gerektiriyordu. (birinci cephe Fergana cephesi, ikinci cephe Harezm cephesi idi). Milli mücadele Sovyet savaş idaresini şaşkına çeviriyordu. Frunze, Bu-

hara kentinin işgali ile birlikte, Fergana'daki basmacılara derhal yoğun bir şekilde saldırılmasını emreliyordu.

Moskova'ya gitmek üzere Buhara Emirinin özel treninde bulunan Frunze, 9 Eylül'de 2. Kozak süvari tugayının kumandanı Mel'kumov'u yanına çağırır ve ona derhal Andican'a giderek 2. süvari tugayının (15. ve 16. alay) kumandanı olarak göreve başlamasını emreder. Frunze, Güney Sibirya'da beyaz muhafızlara ve Türkistan'da özgürlük mücadelecilerine karşı acımasızca savaşmış olan bu süvari tugayı ile gurur duyuyordu. Frunze Mel'kumov'a şöyle diyordu: "Bu alaylar cephedeki en iyi birliklerdir. Anlıyor musunuz size bunları neden verdiğimi? Fergana'daki basmacılar gün geçtikçe çoğalıyor. Önemli korbaşılardan Kör Şermat (Şir Muhammed), Toyçı, Hal Hoca ve Parpi 30.000'den fazla yiğite sahipler. Emir'in Doğu-Buhara'da durumunu sağlamlaştırılmaması ve basmacılara yardım edememesi için, en kısa zamanda basmacıları bertaraf etmemiz gerektir. Ne yazık ki, Çarlık otoritesinden çektikleri ıstıraplardan dolayı yüzlerce, binlerce insan basmacılığın esas kuvveti oluyorlar. İşte bu insanlar hareketin politik karakterini belirlemektedirler. Gördüğünüz gibi oradaki hareketler gittikçe karışık bir hal almaktadır"(235).

Türkistan Cephesinin elit kütası olarak bilinen işte bu tugay, basmacılara karşı işlediği vahşetle (baş kesmeler, kurşuna dizmeler, imha etmeler) ün yapmıştır. Mel'kumov 1920 yılı Eylül ayı sonlarında aralıksız olarak özgürlük mücadelecilerine saldırır. Hal Hoca, Toyçı ve Parpi Korbaşılardan birlikleri Sovyetlerin birleşik hareketleri ile (zırhlı trenler, top, uçak, ve zırhlı araç süvariler) imha edilir. Bu Korbaşılar ağır kayıplar vererek geri çekilirler. Buna karşılık Şir Muhammed sayı bakımından oldukça güçlüdür ve millî müdafaaya devam eder. O, 1920 sonlarında Yazavan'a gelir. 15. süvari tugayına karşı savaşır ve Yazavan'daki bu çatışmadan 500 süvari yiğitini kaybederek geri çekilir. Geri çekildiği Garbuva'da 14 Kasım'da 2000 yiğiti ile Sovyetler'in 1. süvari tugayına karşı savaşır. Sovyet tugayı savaş meydanında bir başarı elde edemez ve yiğitler tarafından çembere alınır. Mel'kumov'un komutası altındaki 15. süvari tugayı yardımlarına yetişir. 15 Kasım 1920'de Sovyet birlikleri Garbuva köyünü ele geçirirler. 1920 yılı Aralık ayında Sovyet Rusya'nın 1. özel tugay ve 15. süvari tugayı Andican'dan Semerkand'a gönderilir. Bu birlikler Doğu-Buhara'da hareket yapacaklardır. Sovyetler'in 2. piyade tümeni ve 3. süvari tümeni Fergana'da kalır.

21 Şubat 1921'de Sovyetler'in 2. süvari alayı, kaçan Emir'i yakalamak üzere Duşanbe'den Kölaba doğru ilerler. Birlikler Vahş-Derya kenarında olan Tutkala'ya

(235) Mel'kumov (225), S. 30. Frunze'nin verdiği malûmata göre, 4 korbaşının emri altında bulunan yiğitlerin sayısı 30.000 kişi (Ağustos-Eylül 1920); diğer korbaşılardan komutası altındaki yiğitlerin sayısını belirtmediği halde, bildirilen rakam inanılır gibi gözükmemekte. Bazı Sovyet tarihçilerinin ifade ettiği, o dönemde Fergana'daki basmacıların sayısının 6.000 ile 7.000 kişi arasında değiştiği iddiası tamamen gerçek dışıdır.

gelirler. Burada Rus karşıtı İbrahim Bek, Togay Sarı ve Egamberdi'nin (3000 süvarisi vardır) birlikleri vardır. Zorlu mücadeleler neticesinde Sovyet alayı Gul-Zindak dağları üzerinden Kölab'a geri çekilmek zorunda kalır. Burada Devletment'in komutası altındaki 1800 yiğitten oluşan birliği ile karşılaşılır. 25 Şubat'ta Sovyetler'in 2. süvari tugayı ile milli mücadeleçilerinin Togay Sarı komutanlığındaki birliği Kölab'a bağlı Kızılmazar'da kanlı bir çatışmaya girerler. Korbaşı Togay Sarı savaş meydanında şehit düşer. Sovyetler 26 Şubat'ta Kölab'ı işgal ederler. Emir Alim Han ise 18 Şubat 1921'de Afganistan'a kaçar⁽²³⁶⁾. Devlet başkanı olduğu halde, daha savaşlar devam ederken halkını ve topraklarını bırakarak gitmiştir. Bu hadise Türkistan tarihinde ilk defa vuku buluyordu, çünkü hükümdarlar törelere göre savaş esnasında ordularının başında bulunmak zorundaydı. Hive Hanı ise savaşın sonuna kadar başkentinde kalıyordu.

Buhara'daki Sovyet kıtaları, halkın sırtından bakılıyordu. Rus kumandanlar alınan malların (yiyecek ve giyecek) karşılığında bir belge veriyorlardı. Ancak Sovyet hükümeti askerlerinin borçlarını hiçbir zaman geri ödemiyordu. Buhara Halk Cumhuriyeti Hükümetinin diktatör Komisyon Başkanı Osman Hoca, Kızıl Ordunun Doğu-Buhara'daki ihtiyaçlarını karşılamakla mükellef idi. O, köle durumuna düşürülmüş halk ile Sovyet sefer ordusunun arasında zor bir durumda idi. Sovyet askerleri 27 Şubat'ta Faizabad'dan Garm vadisine doğru yol alırlar. Obi Garm köyünde 1. Rus süvari alayı ile Nurullah Toksaba'nın birliği arasında bir çatışma başlar. Nurullah Toksaba Ruslar'a esir düşer. Nurullah çatışma esnasında köyün bütün yemek kaplarını, Ruslar arasında yemek dağılımını engellemek için su havuzuna atmalarını emretmişti. Rus tugayının kumandanı Mel'kumov, Nurullah'ı soyunarak havuzun dibindeki kapları çıkartmaya zorlar. Nurullah kapları çıkartmaya çalışır, ancak kış dolayısıyla iyice soğuk olan suda donarak ölür. Kana susamış Rus kumandanlarının esirlere ve rakiplerine karşı ne derece insansız davrandıklarını gösteren birçok misalden sadece biridir bu. Sovyetler'in elit kıtası 3 Mart 1921'de Garm şehrini zapt eder.

---

(236) Binbaşı F.M. Bailey'in ifadesine göre, (Political Officer in Sikkim, 20 Nisan 1922), Buhara Emir'i 1921 yılı Mayıs ayında Canabad/Afganistan'a gelir. Şöyle rapor eder: "The Afghans treat him as a prisoner and censor all his correspondence, but allow him 12.000 (Afghan) Rupiens a month for his expenses". Emir 1917 yılı nisan ayında Rusya devlet bankasından 150 milyon ruble çeker ve bu parayı iki Rus'a (Miller ve Videnskiy) yabancı bankalarda değerlendirmek üzere emanet eder. Para Moskova'daki bankacı Stakeev'in aracısı Noratev'e verilir. Noratev'in bu parayı İngiltere ve Fransa bankalarına yatırması istenir. Para (150 milyon ruble) yurtdışında muhafaza edilir. Paranın yatırıldığına dair Emir'e bir belge gönderilir. Muhtemelen bu belge Emir kaçtıktan sonra Bolşeviklerin ellerine geçer ve parayı onlar bankadan çekerler. Emir'in üç güvenilir adamı (Torakul, Kari Mirza, Kari Muhiddin) Emir tarafından görevlendirilerek Bombay ve Londra'da 165.000 karakul derisi satarlar. Bunlardan 16 milyon ruble kazanırlar ve bu parayı Bombay'daki Cox's Bank'a yatırır. Emir'in yakın dostu Mir Badalov Avrupa'da Emir'in parasının geri almaya çalışır fakat muvaffak olamaz. Bkz. : India Office, L/P+S, 10/950 Bombay'da parayı bankaya yatıranlar (Torakul ve diğerleri) Emir'in adına değil de Buhara Emirliği adına yatırır. Emirliğin Cox's Bank'a yatırılan parasına ne olduğu hâlâ bilinmemektedir.

Şubat ayının sonlarına doğru, Fergana Vadisindeki Şir Muhammed'in ve Devlet Korbaşının direkt komutası altında birer birlik Hisar vadisinde operasyon yapmaya başlar. 1921 yılı Mart ayında Şir Muhammed, Nur Muhammed ve Askar Pehlivan Karategin Emiri Fuzail Mahdum'un birlikleri Sovyet işgal birliklerine karşı birlikte savaşır. Kızıl Orduya karşı savaşta büyük tecrübeleri olan Fergana'lı Korbaşılardan bölgeye gelmesi Doğu Buhara'daki Sovyet savaş idaresini yeniden kargaşaya düşürür. Sovyet Ruslar'ı öncelikle Fergana'lı Korbaşılardan Doğu Buhara'dan çıkarmaya uğraşırlar. Şir Muhammed Bek'in ve diğer Korbaşılardan birlikleri Alay Dağları üzerinden Fergana'ya geri çekilmek zorunda kalırlar. 1921 yılı Mart ayı sonlarında Darvaz Emiri İştan Sultan ve Fuzail Mahdum, Faizabad'a gelirler ve orada Sovyet askerlerine karşı savaşır. 1921 yılı Haziran ayında Maçe Emiri Abduhafız 2000 süvarisi ile Garm'a saldırır. Sovyet askerlerinin bulunduğu Garm kalesini çember içine alırlar ve 25 Haziran'da Sovyet askerleri kaleden top ve makinalı tüfeklerle ateş açarlar. Geri çekilen Abduhafız'ın birliği Maçe'ye ulaşabilmek için şule köyünden geçmek zorundaydı. Maçe'ye ulaşabilmek için tek geçit olan bu dağ yolunda Sovyet askerlerin taaruzuna maruz kalan mücahidlerden çoğu hayatta kalmayı başırlar. Abduhafız esir alınır, ayaklarından asılır ve üç gün sonra ölür. 1921 başlarında mücahidler Fergana Vadisindeki büyük şehirlere geçiş yollarını kapatırlar. Bunun neticesinde kızıl birlikler zor bir duruma düşer. Evliya Ata kasabasının iç işlerinden sorumlu komiser T. Canuzak, Yedisu bölgesindeki millî mücadeleci gizli destekliyordu. Türkistan Sosyalist Özgürlük Partisinin kurucularından olan Canuzak, deşifre edildikten sonra Sovyet Ruslar'la fiilen savaşmak üzere Mücahidlerin saflarına geçer. Hokand'daki eski hükümetin halk eğitimi bakanı olan Nasır-Han Tora Kamal-Han Tora, özellikle Namangan civarındaki özgürlük mücadelesinin teşkilatlanmasında önemli faaliyetler yapıyordu⁽²³⁷⁾. Çok etkili bir İslâm alimi olması hasebiyle, halkın savaşa nasıl hazır hale getirileceğini çok iyi biliyordu. Bayastan Korbaşının birliği, Çatkal dağlarından

(237) 1920 yılının başlarında Türkistan ve Başkırdistan'dan bazı temsilciler Moskova'da buluşarak, milliyetçilik temeline dayalı sosyalist bir parti kurmayı kararlaştırırlar. 1920 yıl Eylül ayında Bakü'de doğu halkları kongresinin yapıldığı bir dönemde, bu partinin programını gözden geçirmek üzere Zeki Velidi (Togan) ve Torakul Canuzakov başkanlığında bir komisyon teşkil edilir. 7-10 Ocak 1921 tarihleri arasında sözde sosyalistler eski Türkistan Umum Valisi ve Stepler Genel Valiliği'nden Başkırdistan'dan ve Buhara'dan) Buhara Halk Cumhuriyeti Savunma Bakanı Abdülhamid Arif'in de katılımıyla Buhara'da toplanırlar ve Türkistan sosyalistlerinin görevleri üzerinde tartışırlar. 15-18 Mart 1921 tarihleri arasında Buhara'da, "Türkistan Sosyalistler Cemiyeti" kurmayı kararlaştırırlar. 27 maddeden oluşan bir program geliştirilir. 1926 yılı başlarında "Türkistan Sosyalistler Cemiyeti" yerine "Türkistan Sosyalist Özgürlük (Erk) Partisi" kurulur. Parti programı yedi maddeden oluşmaktadır. Partinin amacı Başkırdistan ile birlikte Türkistan'a sosyalist dünya görüşü temeline dayalı millî özgürlüğü getirmektedir. Örneğin parti programının üçüncü maddesi şu idi: "Özgürlük partisi, Türkistan'ın jeo-politik konumu ve Orta Asyada'ki ekonomik yapısına uygun oranda uluslararası arenada yerini alabilmesi için Türkistan'ın tam bağımsızlığını elde etmeye çalışacaktır" Geniş bilgi için bkz.: Togan (24), S. 407-414; E. Abdjakimov, Erk Partiyası Turalı ne Bilemiz? "Kazakistan Komünisi", 1991, Nr. 1, S. 70-76

gelen Sovyet Rusya birliğine Namangan ve Çust mevkiinde saldırır. Nur Muhammed Bek Aksu civarında başarılı operasyonlar yapıyordu. 1920 yılı Aralık ayından 1921 Martına kadar 2000'den fazla yiğit savaşlarda hayatlarını kaybeder.

Sovyetler ise basmacılara karşı izledikleri politikaları gittikçe daha da sertleştiriyorlardı. Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Türkistan Bürosu 10 Mart 1921'de Fergana cephesi için "Özel görevler için birlikler" teşkil etmeyi kararlaştırır. Bu birlikler, savaştan çekinmeden ve kayıplara önem vermeden savaşacak olan Sovyet Rusya savaş idaresine bağlı elit birlikler olarak bilinmektedir. Sovyet Rusya 1. ordusunun kumandanı Zinoviyev Fergana'daki komuta yetkisini bizzat kendi üzerine alır. 30 Nisan 1921'de gönderdiği emimamesinde bütün kumandanların ve askerlerin basmacılara karşı sürdürülen savaşı fevkalâde ciddiye almalarını ister. "Öldür, imha et, işgâl et ve yaşa" gibi parolalarla hareket eden Sovyet Rusya birlikleri, en katı tutumlarına rağmen Hokand ve Hocent civarında kendi mevzilerini de kaybeder. Fergana cephesi kumandanı bu bölgelerdeki Mücahitlere karşı 9. Süvari Tugayını, 8. Piyade Tugayını, 15., 16., 17., 18. ve 19. süvari alaylarını ve 26 numaralı hava birliğini cepheye sürer⁽²³⁸⁾. İşte bu gerçek, Rus savaş idaresinin sadece iki bölge için neden iki tugay, beş alay ve uçaklar kullanmak zorunda kaldığı sorusunu gündemeğe yetiriyor. Açıkça belli ki, bu savaşlar hayatta kalmak açısından savaşın neticesini belirlemek açısından büyük öneme sahip. Özgürlük mücadelecileri de aynı soruya muhataplardı: Savaşmak ve zafer elde ederek hayatta kalmak ya da ölmek?

Fergana Bölgesi Devrim Komitesi 1921 yılı Nisan ayında, "bir ay zarfında silahlarını teslim eden basmacıların afedileceğini" duyurur. Bunun üzerine bazı korbaşlar ve bu arada bir zamanların başarılı korbaşısı Cani Bek Kadı da silahlarını teslim eder. Cani Bek Kadı ile Sovyet savaş idaresi arasındaki barış sadece yedi ay sürer, daha sonra 1921 yılı Aralık ayında yeniden Kızıl Orduya karşı savaşmaya başlar.

1921 yılı Temmuz ayında Korbaşı Aliyar ile (savaşta 2800'den fazla yiğidini kaybederek sadece 300 yiğit kalmışlardı) Sovyetler arasında barış görüşmeleri ya-

---

(238) Inoyatov (210), S. 282. Fergana bölgesindeki Sovyet katalarının komutanı 30 Mayıs 1921'de "Hokand ve Hocent'in ilçelerini Basmacıardan temizlemek" maksadıyla aşağıdaki emri verir. (bu bölgede Korbaşı Taşpolat, İslamkul ve Sabir eylem yapmaktadır): "Süvariler geniş bir cephede önce batıdan doğuya (9. süvari tugayı) ve daha sonra doğudan batıya (8. süvari tugayı) doğru hareket ederek Sir Darya (nehir) ile dağlar arasındaki basmacıların temizleyeceklerdir. Piyadeler (piyade tümenine bağlı 19, 21, 22, 24. alaylar) dağlardan güneye çıkış yollarını Hokand ve Margilan vahalarını ayıran kam şeridini kontrol altına alacaklardır. Süvariler Sir Darya hattını işgâl ettikten sonra güneye geri döneceklerdir ve buradan dağlık bölgeye doğru hareket edeceklerdir." 4 Haziran 1921'de piyadeler, 5 Haziran'da ise süvariler saldırmaya başlarlar." Saldırılan bölgelerde iki haftalık bir aradan başka gerçek anlamda hiçbir netice elde edilememiştir." Sovyet katalarının kumandanı Zinoviyev şöyle rapor ediyordu "Avrupalı birlikler halka çirkin muamelede bulunmuşlardır. Halk Avrupalı birliklere yaklaşmıyor. Belki de bu birlikler halkın karşısına çıkmaya kabiliyetli değillerdir." Bkz. Zuev (37), S. 53.

pılır. Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Türkistan Bürosu, 11 Ağustos 1921'de Aliyar'ın barış teklifini değerlendirir ve onu Şir Muhammed'e karşı savuşturmayı kararlaştırır. Aliyar, Şir Muhammed Bek ile ömür boyu barış içinde yaşayacağına dair Kur'an üzerine yemin ettiğini belirterek bu görevi yapamayacağını açıklar. Bunun üzerine Sovyet savaş idaresi Navkent'deki Muhitdin Korbaşıya karşı savaşmasını kararlaştırır. Aliyar teklifi kabul eder ve birliği ile Navkent'e giderek ona karşı savaşmak yerine onu destekler. Fergana'daki Sovyet kotalarının kumandanı Aliyar'ın birliğinin silahsızlandırılmasını emreder. Bir hile yapılarak 1921 yılı Kasım ayı ortalarında yiğitleri ile birlikte yakalanır, en yakın silah arkadaşlarıyla birlikte Devrim Konseyince idama mahkum edilir ve karar infaz edilir.

1921'in Nisan ayı sonlarında Andican civarında faâl olan Korbaşı Şermat Kırgız da teslim olur. Şermat Kırgız 200 Sovyet milisi ile birlikte Faizabad'da basmacılara karşı savaştırılır. Faizabad yolunda milislere ateş açan Şermat, onikisini öldürür, yedisini ağır yaralar ve kaçmayı başarır. Şir Muhammed ve Şermat Kırgız 8-19 Haziran 1921 tarihleri arasında Andiçan'a saldırırlar. Bu saldırıda Şermat Kırgız'ın 200'den fazla yiğidi şehit olur. 1921 yılı yaz aylarında Sovyet birlikleri özellikle Akkul'daki Eşmat Korbaşının, Kongrat ilçesindeki Muhiddin'in ve Andican civarında savaşan Nur Muhammed ve Şir Muhammed'in birliklerini ortadan kaldırmaya uğraşıyorlardı.

Sovyet Rusların Rus Şovenizmine dayanan bazı uygulamaları, halkın daha fazla Özgürlük Mücadelecilerinin saflarına katılmasına sebep oluyordu. Bu uygulamalardan biri, öncelikli olarak Kızıl Ordu'nun ihtiyaçlarını karşılamak için halktan erzak temin etmektir. Bunun için oluşturulan kurumların görevlileri, halkı, ürünlerini bu kurumlara satmaya zorluyorlardı. Bu kurumlar askeriye'nin kontrolü ve gözetimi altında çalışıyorlardı. Fergana'daki Sovyet Rusya idarecileri ve Türkistan'ın diğer bölgelerindeki yöneticiler, çiftçilerden silah zoruyla ürünlerini alıyorlardı. Ancak özgürlük mücadelesinin de yiyeceğe ihtiyacı vardı. Çiftçilerin omuzundaki bu yük onların Sovyet Rusya rejimine karşı koymalarına neden oluyordu. Bu kurumlar ise askeriye'nin kendilerine yeterince destek vermemesinden yakınıyorlardı. Onlar yeterli miktarda kılıçları olduğu takdirde bol miktarda ekmek toplayabileceklerine inanıyorlardı. Sovyetler'in önde gelen liderlerinden olan Nazir Torakul ise alay ederek "kendilerine yeterli miktarda kılıç verildiğini ancak onların ekmekleri kesmeyi beceremediklerini"⁽²³⁹⁾ belirtiyordu. Bunun anlamı, askerlerin kılıçlarıyla çiftçileri tahıllarını çıkartmaya zorlayamadıkları idi.

Yiyecek maddesi toplayan kuruluşlar vicdansız sömürgeciydiler. Bu itibarla örneğin 1921 yılı başlarında sadece Namangan çevresindeki çiftçilerin devlete 75.000 pud (1 pud=16 kg, yani 1.200.000 kg.) tahıl vermeleri isteniyordu. Bun-

(239) Derviş (Nazir Torakulov), Basmaçestvo i Ferganskaya problema, "Jizn Natsional'nostey" No: 18, 19.5.1921, S. 2.

arın karşılığı olarak 50.000 ruble ödeme müsaadesi verilir. Yani devlet 1 kg tahıl için 4,2 Kopik para ödüyordu. Bu şartlar altında çiftçiler kime güvenebilirlerdi? Basmacılara mı, yoksa Sovyetlere mi? Tabii ki basmacıların saflarına geçiyorlardı, çünkü bunlar Sovyet hakimiyetine karşı savaşıyorlardı ve çiftçiler için bir sığınak oluyorlardı. Halk, komünizm ve Sovyetler maskesine sığınarak halka acımasızca davranan Ruslar'a güvenmiyordu. Bu gerçek, Fergana'daki Sovyet kitalarının kumandanlarından olan Zuev'in aşağıdaki açıklamasından da anlaşılmaktadır: "Halkın gözünde Sovyet hakimiyeti, Ruslar'ın mutlak hakim oldukları bir mecazizmdir"(240). Korbaşılar 1920/21 yılları arasında, vatandaşların millî mücadele için motive olmaları açısından oldukça başarılı idiler. Bilindiği gibi Rusya hükümeti Türkistanlılara askerlik görevi getirmişti. Sovyet savaş idaresi 1920 yılı sonlarına kadar 30.000 Türkistanlıyı Kızıl Ordu içinde askere almış. Ancak bu uygulama ile Sovyet Ruslar'ının Millî Mücadelecilerin işlerini kolaylaştırdıkları ortaya çıkıyordu. Rusya 1916 yılında da Türkistanlıları cepheye almaya çalışmıştı. Bunun neticesi ise 1916 halk ayaklanması idi. Ayaklanmanın ardından daha üç yıl geçmişti. Rusya, Sovyetler için çok tehlikeli bir karar vererek Türkistanlıları kendi vatandaşlarına karşı savaştırmak istiyordu. Mecburen askere alınmış olan (Sovyet kaynaklarında "gönüllü, yerli asker" olarak tarif edilirler) bu insanların yaklaşık 1/3'ü (takriben 20.000 kişi) kısa bir askeri eğitimden sonra silahları ile birlikte basmacıların saflarına geçiriyorlardı(240a). Korbaşılar için az da olsa bir askeri eğitimden geçmiş Özgürlük Savaşçıları kazanmak büyük bir avantaj sağlıyordu.

Sovyet Ruslar ve onların yolunda giden fakat halk nezdinde itibarı olmayan az bir sayıda Türkistanlı 1918-21 yılları arasında basmacı hareketini askerî tedbirlerle çözümlenebileceklerini zannediyorlardı ve bu doğrultuda eylemlerini daha ziyade askerî operasyonlar üzerinde yoğunlaşıyorlardı. Kızıl Ordu kumandanlarından biri şöyle yazıyordu: "O dönemde izlediğimiz siyaset, artık yasalması mümkün olmayan basmacı çetelerini imha etmekten ibaretti"(241).

Kızıl Ordu'nun Özgürlük Mücadelecilerine karşı giriştikleri operasyonlar hiçbir başarı getirmiyordu. Sovyet kumandanlar ve komiserler de "Kızıl Ordunun halkın nezdinde teknik yönden çok zayıf olan basmacılara karşı çaresiz kaldığını" itiraf ediyorlardı. Basmacı hareketinin sadece askerî operasyonlar ile bertaraf edilemeyeceği gerçeği, bu hareketin ortaya çıkmasındaki gerçek sebepler üzerine yönelmeyi gerektiriyordu ve böylece görüşmelerin ve merkezi hükümet tarafından çok yönlü kullanıma açık yeni ekonomik politikaların yapıldığı yeni bir çağ dönemi başlıyordu.

Buna rağmen, Zuev'in ifade ettiğine göre Fergana Vadisinde 1921 yılı Mart-

---

240) Zuev (37), S. 48

240a) Zuev (37), S. 48

241) Vasilevskiy, Fazy basmaçestkogo dvijeniya v Sredney Azii, "Noviy Vostok" 1930, Nr. 29, S. 135

Aralık ayları arasında 341 şiddetli çatışma yapılmıştır, bunlardan 165'ini Korbaşılar 76'sını da Kızıl Ordu başlatmıştır⁽²⁴²⁾. Fergana'da 1920 yılında yapılan çatışmalarda Sovyet Ruslar bazı başarılar elde etmişlerdi. 1921 yılı başlarında Celalabad yakınlarındaki çatışmada, başarılı operasyonlar yapan Korbaşı Parpi yaralanır ve 9 Nisan'da ölür. Korbaşı Parpi'nin birliği çok hassas bir mağlubiyet alır.

Sovyet Rusya askeriyesi, daha önceden Sovyetler ile barış antlaşması imzalayan basmacı birliklerinden Sovyet birlikleri oluşturmayı kararlaştırmıştı. Bu itibarla Madamin ve diğer korbaşıların birliklerinden, dört alaydan müteşekkil (kumandanlıklarını Korbaşı Hamdan, Toyçi, Ahundcan ve Mahkam Hoca yapıyordu) iki Türk tugayı oluşturulmuştu. İşte bu tugaylar kendi eski silah arkadaşlarına karşı cepheye sürülmüştür. Ancak bu tugaylar Sovyet savaş idaresinin düşündüğü anlamda radikal bir savaş yapmak taraftan değillerdi. Öyle ki, Kızıl Orduda tugay komutanı dahi olmuş şahıslar tekrar basmacıların saflarına geçiyorlardı. Bu defa Sovyet savaş idaresi elinde kalan eski yiğitler ile Fergana'da yerel, Müslüman süvari tugayları kurmayı dener. Bu birlikler de (biri hareket yapabilecek düzeyde değildi diğeri tam değildi) 1921 yılında dağılırlar.

Bilindiği gibi Türkistan'da Rusya'nın Sovyet rejimini sağlamlaştırmanın ve sovyetleşmenin karşısındaki en büyük engel basmacı hareketi idi. Bu millî mücadele Sovyetler'in Türkistan politikasının; özellikle de ekonomik sektör açısından önünde bir set, çoğu zaman da bir engel teşkil ediyordu. Rusya istediği pamukları kolayca elde edemiyordu, ya da Türkistan'ın yeraltı kaynaklarını elde muvafaketsizce edemiyordu. Ayrıca millî mücadele, -hükümetin Türkistan Komisyonu; Rusya Komünist Partisi Türkistan Bürosu; Rusya Ve Türkistan Komünist Partileri Merkez Komiteleri; Harezm Komünist Partisi; Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Hükümeti Merkez İcra Komitesi; Türkistan Halk Komiserleri Konseyi; Türkistan Cephesi; Olağanüstü Komisyon (Çrezviçaynaya Konumisiya-Çeka olarak bilinen istihbarat örgütü) yerel devrim komiteleri ve savaş mahkemeleri-gibi Moskova'nın bütün otoriter organlarını dehşete düşürüyordu. Moskova'nın Sovyet idaresi Türkistan millî mücadelesi karşısında güçsüz kalıyordu, çünkü Türkistan'daki icra organları çaresizlik ve acziyet içerisindeydiler. Hükmedici konumda olan merciler, en son model silahlarla -özellikle de Müslüman halkın "Şeytan arabası" olarak nitelendirdikleri uçaklarla- yapılan askerî saldırılara, propaganda çalışmalarına, Türkistanlılar'a karşı Türkistanlılar'ın cepheye sürülmesine rağmen, kendi kendilerine basmacı hareketinin neden bertaraf edilemediğini soruyorlardı. Başarısız oluşlarına gerekçe olarak da şunları gösteriyorlardı: Çiftçiler, din adamlarının etkisi altında kalmaktalar; vahim boyuttaki ekonomik durum; Türkistanlılar'ın Ruslar'a karşı olan geleneksel güvensizlikleri; basmacıların her zaman

---

(242) Zuev (37), S. 54

ve yerde saldırı düzenleyerek cepheyi her tarafa yaymaları; kızıl muhafızları savaşa çekip daha sonra savunma durumunda savaşmaları.

Rus askeriyesi sadece savaş idaresinden sorumlu idi. Komünist Parti mekanizması ise, komünizm ideolojisinin yayılmasından, kendi liderlerinin siyasi yönden yönlendirilmesinden ve yerli halk arasında propaganda çalışması yapmaktan sorumlu idi.

Komünist parti organları hergün, hatta günde birkaç defa biraraya gelerek basmacılık meselesini nasıl halledeceklerini görüşüyorlardı. Parti kongrelerinde de konu gündeme geliyor bazı kararlar alınıyordu. Buna bir örnek olarak Türkistan Komünist Partisinin 1921 Ağustosunda yaptığı 6. kongreyi gösterebiliriz. Bu kongrede Fergana problemi ve basmacı hareketi detaylıca ele alınır. Dokuz maddeden oluşan ve gelecekteki icraatlar için belirleyici olan karar alınır. Kararın ilk maddesi şöyledir:

“Türkistan Komünist Partisi VI. kongresi, Fergana bölgesinin ekonomik ve politik yönden sadece Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist hükümeti için değil, bilakis bütün Sovyet federasyonu için ve Cumhuriyetin halk ekonomisi açısından önemli bir paya sahip olan dokumacılığın yeniden canlanması için (Fergana bölgesi savaş öncesinde Rusya'nın ihtiyaç duyduğu pamuğun %40-45'ini karşılıyordu.- B.H.) ne derece büyük önem taşıdığına farkındadır ve bundan dolayı Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesini aşağıdaki şekilde görevlendirmeyi bir zaruret saymaktadır: Merkez komitesine bağlı Türk bürosu ile beraber basmacılara karşı nasıl bir savaş yöntemi geliştirileceğine dair bir plan yapılmalıdır ve Fergana cephesinin bertaraf edilmesi için gerekli olan politik, ekonomik ve askeri tedbirler alınmalıdır”(243).

Türkistan Komünist Partisi VI. kongresinin ardından, Komünist Partisi Fergana Bölge Komitesi de, 19 maddeden oluşan basmacılara karşı savaşın ana hatlarını belirleyen tezini 1921 yılı Ağustos ayında ilan eder. 15. maddenin bir kısmında şöyle denir: Basmacılara karşı askeri güç kullanmadan mücadele etmek düşünülemez. Bu savaştan edindiğimiz tecrübe, birliklerimizin yerel şartları halkın dilini ve geleneklerini bilmemelerinin en büyük engel teşkil ettiğiştir.” Bu kararlarda askeri operasyonların yanısıra halkın ekonomik ihtiyaçlarını karşılayarak, onların rahatlamalarını sağlamaktan da bahsedilmiştir(244).

Bununla birlikte Türkistan'da basmacılara karşı verilen mücadelede en etkili yöntemin askerî hakimiyet olduğu da unutulmamalıdır. İşte bu askerî otorite olmaksızın, Türkistan'da eski dönem Rus sömürgeciliği ayakta tutulamazdı, çünkü

(243) Karar hakkında geniş bilgi için bkz.: Rezolyutsiya (37a), S. 143-145

(244) Basmacıları bertaraf etmekle ilgili tezlerin tam metni için bkz.: Bor'ba s basmaçestvom, "Jizn'Natsionalnostey", Nr. 16, 13.2.1921

Kızıl Ordu gücünü silahlı sömürgecilerden almaktaydı. Bu itibarla sömürgeci Rus beyefendiliği, Kızıl Ordunun Türkistan'daki Özgürlük Savaşçılarıyla mücadelesinde en büyük ahlakî destek oluyordu. Sovyet rejimi, ne 1917-20 yılları arasındaki başlangıç aşamasında ne de daha sonraki dönemlerde Ruslar'ın müstemlekeci düşünce tarzlarına ve davranışlarına karşı koymak ve onları durdurmak niyetinde değildi. Rejim, tam tersine, bu düşünce tarzını pekiştiriyordu. Bazı Sovyet önderler, Ruslar'ın müstemlekeci tutumlarına, yerli halkı rejime düşman hâle getirdikleri gerekçesiyle karşı çıkıyorlardı.

Şimdi, bazı Sovyet önderlerinin açıklamalarına göre, Sovyet Rusya idaresinin basmacı hareketi ile mücadelede takındığı tutumu öğrenelim. Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Hükümeti Halk Komiserliği Konsey Başkanı Sorokin, 6 Temmuz 1919'da Türkistan Komünist Partisi 3. kongresinde şu açıklamada bulunur:

“Fergana'da Sovyet hakimiyeti yoktur. Sadece Ruslar'ın yaşadığı büyük şehirlerde hakimiyeti vardır. Ancak Müslüman köylerde mevcudiyetinden söz edilemez. Oralarda Nikolay döneminin eski mekanizmaları hüküm sürmekte. Fergana'ya geldiğimizde partili yoldaşlar oralardaki korkunç hayat şartlarından bahsettiler... Müslümanlar'ın ellerindekileri almakla kalmayıp bir de öldürüyorlar. Bizim askerlerimiz onları korumak yerine, onları soyuyorlar ve öldürüyorlar. Öldürüyorlar ve sonra izlerini kaybediyorlar. Köylerdeki halk tam bir terör tehdidi altında ve bundan dolayı da kaçıyor. Haydut çetelerinin (Özgürlük Mücadelecilerini kastediyor -B.H.) gelişmesinin sebebi budur. Belki şimdi diyebilirsiniz ki, bunun müsebbibi parti değil, Kızıl Ordudur. Ancak parti Kızıl Ordunun başındadır. Hakimiyetin icra edildiği mercilerin başında partili yoldaşlarımız bulunmaktadır, fakat bunlar durumu düzeltmek için hiçbir önlem almamaktadırlar. Sarhoşluk ve rezalet galip gelmiştir ve bunun cezasını ise parti çekmektedir... Şimdi Müslüman milliyetçiler kendilerine bunca hakaretin yapıldığı bir dönemde bize karşı nasıl dostça davranırlar? Bizzat biz onların milliyetçi olmalarına sebep oluyoruz. Şimdi, milletin içinde bulunduğu durumu göstermesi açısından karakteristik olan bir döküman okumak istiyorum. Bu döküman Müslüman bir parti önderine aittir ve mektubun da şunları yazmıştır:

“Kendim bir işçiyim ve Sovyet hakimiyeti kurulduğundan beri komünist-bolşevik parti üyesiyim ve Sovyet hakimiyetini temsil edenlerin nasıl çalıştıklarını görmekteyim. İşte bu temsilcilerden bahsetmek istiyorum:

Yoldaşlar, bizler Nikolay döneminde sığırlar gibi muamele gören ve şu anki proleterya hükümetince daha fena davranılan zavallı Müslümanlarız. Bizler bir karanlıkta, korumasız ve köpekler gibi aç ve yalnız ölüyoruz. Bunun suçlusu kim? Suçlusu kim? Suçluyu açıkça söyleyemiyorum, ama şunu söyleyebilirim... Fakir bir proleteryanın bir atı ve bir de atarabası vardı. Atarabası ile çalışarak ailesini geçindiriyordu. Kızıl muhafızlardan biri atlarını hiç para ödemedi elinden aldı. Ailesi bundan dolayı aç kaldı ve kaderin ona neler göstereceği belli olmayan bir geleceğe mahkum oldu...

Zenginlerin ellerindeki alacağız parolasıyla 84.000 ailenin her şeyi elinden alındı. Bu doğru mudur? Hepsi fakir idi, evlerinin anahtarlarına kadar aldılar. Bu mallar ateşte mi yakıldı, yoksa hemen satıldı mı? Bazıları silah bulundurdukları için tutuklandı. Aranılan şahısta silah bulamazlarsa serbest bırakıyorlardı, ancak o zaman 5.000 ile 10.000 ruble arasında değişen bir ceza ödemek zorundaydı. Bu paralar nereye gidiyordu -Sovyetlerin kasasına mı, yoksa özel kasalara mı?

Hükmü elinde tutan yoldaşlar ne yaptılar? Onlar sadece kendi vatandaşlarını korudular, gözetlediler, onları yedirip giydirdiler, kendi evlerini yabancı eşyalarla ve ziynetlerle süslediler. Fakat biz Müslümanlar için ne yaptılar? Bizi yedirdiler mi? Hayır. Bizi giydirdiler mi? Hayır. Bizi giydirmiş olsalardı o zavallı insanlar yalınayak dolaşmak zorunda kalmazlardı. Bizi doyurmuş olsalardı, 1000 ile 10.000 arasında değişen sayıda insan açlıktan ölmezdi. Evlerimizden bize geriye ne kaldı? Sadece parçalanmış step battaniyeleri, başka bir şey değil.

Neden başka milletlere (Natsii) güvenildi ve silahlandırıldı? Neden bize güvenilmedi ve bizler haydut olarak bilindik?... Diğer milletlere mesela Ruslar'a ve Ermeniler'e ne oldu? Bir çile mi çektiler, yoksa mallarına mı el kondu? Hayır. Tam tersine mal varlıklarını ikiye katladılar. Bu milletler neden yağmalanmadı ve çile çekmedi? Muhtemelen karşı taraf onların silahlarından korktu. Biz Müslümanlar'a ne kaldı? Hiçbir şey, hiçbir şey, hiçbir şey"⁽²⁴⁵⁾.

Türkistan'da Sovyet "hükümet şefi" ve bizzat kendisi de Rus olan Sorokin'in bu tür ifadelerini doğruluğundan şüphe etmeye gerek yok. Onun bu durumlardan bahsetmesinin nedeni, Müslüman yerli halk arasında Sovyet Rusya otoritesini hakim kılmak içindi.

Bu doğrultuda başka bir konuşma ise, 6 Eylül 1920'de Moskova parti merkezince "emperyalizme karşı ve kurtuluş stratejisi açısından dünya kongresi" olarak adlandırılan Baktü'deki "Doğu halkları" kongresinde mesleği avukatlık olan, Narbutabek adındaki Türkistanlı tarafından yapılır. Narbutabek konuşmasında şunlara değinir:

"Bolşevikler, devrimin ilk günlerinde, Krenskiy'in kapitalist çözümü olan -zafere kadar savaş- fikri yerine "kendi kaderini belirleme" parolası ile ortaya çıkınca bu düşünce Rus imparatorluğunda yaşayan 53 milletin büyük beğenisini kazanmıştı. Doğu halkları olan bizler halkların kendi kaderlerini belirleme parolasına inandık ve şu anda dünya proleteryanının ideolojik önderleri olan yoldaş Lenin, Troçki ve diğerlerine inanmaktayız, fakat bu kongrede işçi Müslümanlar'ın ve doğu halklarının seslerine kulak verilmesi gerektiğini belirtmek zorundayız... Ne yoldaş Zinovyev, ne yoldaş Lenin, ne de yoldaş Troçki Türkistan'ın gerçek durumu hakkında bir bilgi sahibi değillerdir ve Türkistan'da son üç yıl içinde nelerin olduğunu bilmemektedirler. Açıkça ifade etmek gerekir ki, Türkistan'ın gerçek durumu ve

(245) Tam metin için bkz. Revoljutsiya (78a), S. 38-51

yapılanlar hakkında bilgi verilirse bizim liderlerimizin gözleri açılacaktır. O zaman Türkistan'a gelip yapılanları düzeltebilirler... Hükümetimizi uyarıyorum, karşıt devrimcilerinizi uzaklaştırınız! Millî duyguları depreştiren göçmenlerinizi (kast edilen Ruslar'dır- B.H.) geri çekin! Komünizm adı altında harekât düzenleyen müstemlekeci efendilerinizi geri çekin (canlı bir alkış ve aferin sesleri)⁽²⁴⁶⁾.

Narbutabek, Rus Sovyet rejiminin Türkistan'dan kaldırılmasını istemiyordu, onun isteği Sovyet hükümetinin Rus imparatorluğunda yaşayan Müslümanlar'a ve doğu halklarına 17 Kasım 1917'de vaad edilen millî ve dinî hayatlarını özgürce tatbik etmeleri hakkının uygulamaya geçirilmesi idi. Fakat bunun yanısıra bir de "müstemlekeçilerinizi geri çekin" diyerek belirttiği önemli bir talepte bulunuyordu. Sovyet idaresi, Rus müstemlekeçiliğine devam etmenin mahzurlarını fark etmişti ve klasik müstemlekeçileri geriye çekmek için çaba sarfediyordu, fakat bu eskiden beri gelen Ruslar'ın Türkistan'da pervasızca hareket etmelerini bugüne kadar engelliyemiyordu.

Türkistan'ın problemlerinden kendisini sorumlu tutan Sovyet idaresi, basmacıların ortadan kaldırılmasıyla ilgili olarak başvurulacak yöntemler konusunda her zaman hemfikir değildi. İdare içindeki bir grup, Türkistan halkını korkutmamak için müstemlekeçilere sınırsız yetkiler verilmesine karşı çıkıyordu. Bu grup, "müstemlekeçilere karşı savaş" gibi sloganlarla yerli halkın güvenini kazanmayı amaçlıyordu. Diğer grup ise, basmacı hareketinin ancak ve ancak -hangi sınıfa mensup olursa olsun- Ruslar'ın demir yumruklarıyla bertaraf edilebileceğini savunuyordu. Karşıt tarafların -Rus ve Türkistanlı- birbirlerine karşı uzlaşmaz tutumlar sergilemelerinin asıl müsebbibi bu grup idi.

Türkistan özgürlük mücadelesinin iyice kızıştığı ve bu hareketin sadece Taşkent'teki Sovyet beylerini değil, bilakis Moskova'dakilerini de korku ve telaşa düşürdüğü bir dönemde, başkentte 1921 yılı Mart ayında X. Rusya Komünist Parti Kongresi yapılır. Kongrenin temel meselelerinden birisi "milliyet meselesi" idi. Ana konuşmacı olarak Stalin ve yardımcı konuşmacı olarak da Gerorgiy Safarov bu meseleyi ele alırlar.

Safarov Türkistan komünistlerinin temsilcisi olarak konuşur. Konuşmasında Türkistan'daki müstemlekeçilerin tutumlarını sert bir dil ile eleştirir:

"Türkistan'daki durumu anlamak için, şu anda Türkistan Merkez İcra Komitesi Başkan Vekili olan eskiden Mihael'in Başmelekleri Birliği'nin üyesi olup, sonra meşrutî demokrat olan, daha sonra sosyal devrimci olan, daha sonrada solcu (sosyalist) olan ve en sonunda da grubuyla birlikte Türkistan Komünist Partisine geçen Doktor Uspenskiy gibi, bir sürü insana bakmak yeterli olacaktır... Bu eski müs-

(246) Tam metin için bkz. S'ezd narodov Vostoka. Stenografiçeskie otçetı, Petrograd 1920, S. 85-91: Revolyutsiya (78a), S. 115-123;

temlekeci ilişkilerin otomatik olarak Sovyet levhası altında devam ettirilmesi demektir”(247).

Türkistan’da müstemlekeçilerin mevcudiyeti ve etkinlikleri konusunda daha açık bir konuşma yapan Sovyet liderlerinden Burnaşev ise şöyle der:

“Bizler müstemlekeçilere karşı savaşmaya başlamak zorundayız, çünkü ancak bu şekilde yerli halkı kazanabilir ve teşkilatlandırabiliriz. Aksi takdirde Türkistan; yerli ve işçi halk lehine hiçbir teşkilatlanma yapılmadığının bir misali sayılacaktır”(248).

Safarov sunduğu tebliğde ve yapılan tartışmalarda, Türkistan örneğini göstererek halklara millî ve kültürel yönden kendi kaderlerini belirleme hakkının verilmesi gerektiğini savunur. Stalin ve Rusya komünist partisi X. kongresi bu teklifi oy çokluğu ile reddeder.

Türkistanlılar, söz verilen kendi kaderini belirleme hakkının verilmemesi ve hatta yarı bağımsız olan (iç işlerinde bağımsız fakat dışişlerinde Rusya’ya bağımlı) Harezmi ve Buhara gibi devletlerin de silah zoruyla Kızıl Rusya İmparatorluğunun pençesi altına alınmasının ardından, ne yapacaklarını düşünmeye başlamışlardı. Tek bir çözüm yolu kalıyordu, Sovyet Ruslarının ve onların yerli müstemlekeçilerinin (bu ifade o dönemde Turar Ruskulov tarafından kullanılmıştır) Türkistanlılar’ın kendi kaderlerini belirlemek için kararlı olduklarını anlayıncaya kadar savaşmak. Özgürlük mücadelesinin amacı, Rusya’nın komünist rejimine karşı kendilerini korumaktı. Rusya’nın Türkistan cephesinin amacı ise, Sovyet Rusya hakimiyetini Türkistan’a yaymaktı. Bundan dolayı 1921 yılında ve sonrasında karşılıklı olarak tarafların Türkistan topraklarında savaşmalarını gerektirecek nedenler belirgin ve kesin değildi.

1921 yılı ortalarında Türkistan’daki Sovyet savaş idaresi basmacılığa karşı yeni taktiklerle hareket etmeye başlar. Türkistan cephesi kumandanı V.S. Lazareviç 20 Haziran 1921’de Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyinin toplantısında şu açıklamada bulunur: “Savaşta elde ettiğimiz başarılar ekonomik tedbirler ile sağlanmalıdır.”Türkistan Cephesi devrimin savaş konseyi üyesi P.İ. Baranov, Fergana’dan Taşkent’e geri dönüşünden sonra şu açıklamayı yapar: “Basmacıları sadece askeri tedbirler ile yenmek kesinlikle mümkün değil. Bundan dolayı bize uygun politik ortamlar hazırlayacak bir dizi ekonomik tedbirlere başvurmak zorunludur.” Bunun için;

- 1- Fergana’yı yiyecek maddesi temin etme zorunluluğundan kurtarmak.
- 2- Fergana halkı ile mal değişiminde bulunabilmek için maddi fonların kurulması.
- 3- Fergana bölgesindeki Rus göçmenleri çıkartarak toprak fonları sağlamak”(249).

(247) Desyatey S’ezd KPR (b). Mart 1921 goda. Stenografiçeskie otçet, Moskova 1963, S. 209

(248) Desyatey (247), S. 209-210

(249) M. K. Hasanov, “Kokandskaya Avtonomiya” i nekotone ee uroki, “Özbekistanda İçtimai Fanlar”, 1990, Nr. 2, S. 51

Sovyet savaş idaresi, 1921 yılı yaz aylarına sadece Fergana'da en az 25.000 yiğitin aralıksız olarak savaştıklarının ve bu meselenin sadece askeri tedbirler ile çözümlenemeyeceğinin farkında idi. Sovyetlerin basmacılara karşı sürdürdüğü mücadele, halka karşı direkt olarak cezai tedbirler almaktan ibaretti. 1921 yılı Ağustos ayında yapılan Türkistan Komünist Partisi VI. kongresinde bir delege, ceza birliklerinin, sorumlu Sovyet önderlerini dahi vagonlarla Fergana'dan uzaklaştırıldıklarını belirterek şikayetçi oluyordu. Bunun üzerine Türkistan olağanüstü komisyonunun (Sovyet Rusya istihbaratı- Çeka) şefi Yakov Kristoforoviç Peters şu açıklamada bulunur: "Bu tamamen zorlu bir eylemdi, çünkü Andican gençliğinin tamamı topluca basmacıların saflarına geçmişti." Ayrıca bunda daha başka faktörlerin de rol oynadığını belirtir⁽²⁵⁰⁾.

Özgürlük Mücadelesini bastırabilmek için askeri harekâtlar, düzenlemek, Basmacı, taraftarlarına katı cezalar uygulamak (Örneğin rehin almak), Basmacılar arasında yerli halktan casuslar kullanmak, bölgede yerli ahalden polis birlikleri oluşturmak (Bunlara sadece silâh veriliyordu. Yiyecek ihtiyaçlarını silah zoruyla olsa da halktan karşılamak zorundaydılar.) gibi tedbirler dahi kafi gelmiyordu. Bu arada Özgürlük Mücadelecileri saldırı ve savunma taktiklerini değiştirmişlerdi. Rakiplerine hızlı bir şekilde saldıracak birlikler oluşturmuyorlardı. Bunu yapmalarındaki neden muhtemelen büyük kayıplar vermeyi önlemektir. Önce kızıl muhafızlara ateş açıp, daha sonra onların yerlerinden çıkmalarını beklerlerdi, böylece düşmanın gücünü belirlemiş oluyorlardı. Daha sonra savaşıp savaşılmayacağına karar verilirdi.

Sovyet savaş idaresi daha 1919 yılında Korbaşlarla barış görüşmeleri yapmış, fakat bu görüşmelerden çoğu zaman bir başarı elde edememişti. Buna rağmen 1921 yılında yoğun bir şekilde barış görüşmeleri yapmaya başlarlar. Sovyet Rusya idaresi, Rusya Olağanüstü Komisyonundan (istihbarat) belirli şartlar çerçevesinde basmacılarla barış görüşmeleri yapılabileceği konusunda bir talimat alır. Bu doğrultuda Sovyet Rusya Hükümeti Türkistan Komisyonu ve Türk Cephesi Devrim Savaş Konseyi 15 Ağustos 1921'de biraraya gelerek aşağıdaki kararı alırlar.

"Bütün Rusya'nın Olağanüstü Komisyonu Başkan Vekili yoldaş Unşliht'in 14 Ağustos ve 22211 numaralı telgrafı münasebetiyle basmacı liderleri ile yapılacak olan barış görüşmelerindeki ön şartlar konusu ele alınmıştır. Aşağıdaki maddeler üzerinde mutabakat sağlanmıştır:

1- Basmacıların liderleri ile siyasi maksatla ayrı ayrı görüşmeler yapmaya müsaade edilmiştir.

2- Bütün basmacı birliklerin temsilcileri ile görüşmeler yapmaya çaba sarfedilmelidir.

---

(250) P. Kım, M. Hasanov, Basmaçestvo: 1921-1924 godi. Çto rasskazuyayut o nem dokumentu, eh Kronyaşarçivach, "Zvezda Vostoka" 1989, Nr. 6, S. 14

3- Basmacı birliklerinin bizim saflarımıza geçmesi ile ilgili barış antlaşmaları, ancak tamamen silahsızlanmaları ile mümkündür.

4- Kendi başınıza görüşme yapabilmelisiniz, görüşmeleri yönlendirmek açısından, ancak Türkistan Komisyonundan ve Devrim Savaş Konseyinden birer temsilci nezaretinde mümkündür.

5- Önümüzdeki Türkistan Sovyet Cumhuriyeti kongresinde (21-23 Ağustos tarihleri arasında yapılacak olan) Fergana halkına, Sovyet hakimiyetine karşı olan mücadelelerine son vermeleri hususunda çağrıda bulunulacak. Savaşı bırakıp silahlarını teslim eden herkese af uygulanacaktır.

6- 4. maddeyi uygulamak için yoldaş Torakulov ve yoldaş Baranov görevlendirilmişlerdir”(251).

Sovyet Ruslar, barış anlaşmaları yaparak halkın güvenini kazanmak, Özgürlük Mücadelesinin liderlerini şaşırtmak ve basmacılara karşı nihai darbeyi yapabilmek için hazırlıklarını tamamlamak niyetinde idiler. Bu arada yapılan savaşlarda Sovyetler büyük darbe alıyorlardı. Bundan dolayı Özgürlük Mücadelesi liderleri ile barış antlaşmaları yapmaya özen gösteriyorlardı. Maçe Beyi'yle yapılan antlaşma buna bir örnek olarak gösterilebilir. Maçe civarındaki korbaşılar Kızıl Ordu birliklerine karşı amansız bir mücadele veriyorlardı. Ancak iki taraf da galip gelemiyordu ve şimdi ne olacak diye bekliyorlardı. Bunun üzerine Taşkent'teki Sovyet idaresi Maçe Beyi ile barış görüşmeleri yapmayı kararlaştırdı. 1920 yılı sonlarında Özerk Türkistan Sovyet Sosyalist Hükümetini temsilen Tacibay Hoca Mahmud, Maçe'ye gelir. Görüşmeler yaklaşık iki hafta sürer ve aşağıda muhtevasını verdiğimiz bir barış antlaşması imzalanır:

“Her iki taraf da dostluklarını kuvvetlendirmeyi, politik ve ekonomik ilişkiler kurmayı taahhüt etmektedirler. İki taraf da savaşa son vereceklerdir. Maçe Bey'i kendi topraklarında Sovyet karşıtı güçler -basmacılar da dahil olmak üzere- buldurmamayı taahhüt eder”(251a).

Ancak bu tür barış antlaşmalarının sürekli bir geçerliliği yoktu. Bunlar sadece nefes almak içindi. Bu barış antlaşması sadece kağıt üzerinde geçerli idi, çünkü Sovyet kıtaları sözde Oratepe ve Hocent'e sızmış olan basmacıları ve Fergana'dan gelen korbaşı Halbuta'yı bertaraf etme gerekçesi ile Maçe topraklarındaki operasyonlarına devam ediyorlardı. Bunun üzerine, Mücahit saflarına katılmadan önce Oratepe Sovyet devrim komitesi başkanı ve Türkistan Sovyet Sosyalist Hükümeti Merkez İcra Komitesi Üyesi olan Maçe Beyi Evliya Hoca Ahmad Hoca yeniden Sovyet kıtalarına karşı savaşmak zorunda kalıyordu. Bu türden bir barış antlaşması Doğu Buhara'da da yapılmıştı. Buhara Halk Cumhuriyeti hükümet temsilcisi Ataullah Hoca Polat Hoca hükümetinin görevlendirmesi üzerine, 12 Ağustos 1921'de

(251) “Jurnal voennykh deystviy Turkestan Fronta za 1921”, S. 9, Zuev (37), S. 79.

(251a) Hayıt (5), S. 282

Sovyet Rusya konsolosu Durov'un, Rus tûmeninin temsilcisi Şatov'un ve Müftî Muhammed Hoca'nın nezaretinde Belcivan'da Devletmend Bek ile bir barış antlaşması imzalarlar. Antlaşmada Rus kıtalarının Doğu-Buhara'dan geri çekilmeleri ve hakimiyeti yerli halka bırakmaları ve bunun ardından Mücahitler'in Buhara Hükümetini tanıması hükme bağlanıyordu⁽²⁵²⁾. Bu antlaşma da iki ay bile yürümedi. Ruslar, birliklerini Doğu Buhara'dan geri çekemedikleri için Sovyet kıtaları ile Devletmend Bek'in birlikleri arasında yeniden çatışmalar başlıyordu.

Maçe Vadisinde, Oratepe'da ve Hocent'de 1921'den beri Korbaşı Ahrar Hoca'nın, Kabul Adublus'un, Mustafakul'un ve Amankul'un birlikleri operasyonlar düzenliyorlardı. Harekatları yönlendirme açısından bu Korbaşılar Fergana'dan Korbaşı Halbuta, Maşab ve İslam ile sıkı irtibat halinde idiler.

1920/21 yıllarında Kızıl Ordu ile Müslümanlar arasında Pamir dağlarında şiddetli çatışmalar meydana gelir. Pamir bölgesinin halkı Ruslar'ın hakimiyetine daha fazla sabretmek istemiyordu. Fergana ve Doğu Buhara'dan olan Mücahitler ise Pamir dağlarını Afganistan'a bağlantı yolu olarak kullanıyorlardı. Fergana Vadisinin Mücahitleri ise Alay Vadisi ve dağlarından, Şuğnan ve Vahan'ı da içine almak üzere Pamir bölgesinin en büyük bölümünü Ruslar'dan kurtarmaya muvaffak olurlar. Şuğnan ve Vahan ilçelerinin o dönemdeki idarecisi Abdul-Giyas-Han 1920 yılı ortalarında Darvaz valisine; "Ruslar kaçmışlardır, Emir derhal gelsin ve yönetime el koysun, aksi taktirde Afganistan'a yöneleceğim" şeklinde bir haber gönderir. Fakat Darvaz valisi ve Emir'in hükümeti bu bölgeleri (Şuğnan ve Vahan) kendi korumaları altına almayı düşünmezler. Buhara Emir'inin eskiden Buhara'ya ait olan bu toprak parçalarını neden kurtarmak istemediği anlaşılır gibi değil. Yoksa bununla Rusya'nın Sovyet hükümetini mi rahatlatmak istiyordu? Bilindiği gibi Rusya bu bölgeleri 19. yüzyılın sonlarında Buhara'dan Rusya'ya ilhak etmişti. Darvaz valisi 10 Mart 1920'de Şuğnan'a bir heyet (16 kişi) gönderir, fakat heyet Ruslar'ın kurdukları entrikalardan dolayı bu toprak parçalarını yeniden Darvaz'a bağlamayı beceremezler. Tabii bu arada Sovyet Ruslar, Müslümanlardan bazıları (örneğin; Aziz Bek Navruz Bek) kendi saflarına çekerek Kızıl Ordu birlikleriyle kaleyi ve Horog'dan Pamir'in gözetlendiği yerleri ellerine geçirmeye muvaffak olurlar.

Sovyet birlikleri 27 Haziran 1920'de Horog kalesine saldırırlar ve kaleyi ele geçirirler. Horog valisi 28 Haziran 1920'de kızıl birliklerin kaleyi derhal boşaltmalarını emreder. 29 Haziran'da Sovyet birlikleri ile Horog'u müdafaa edenler arasında bir çatışma başlar. Sovyetler savaşı kazanır. Frunze, daha 20 Haziran 1920'de; "basmacı çetelerini temizlemek için Alay Vadisine özel birlikler gönderilmiştir ve bu birlikler görevlerini tamamlayarak basmacıları Buhara'daki Garm kentine kadar kovalamışlardır" demiştir.

---

(252) Hayit (5), S. 282

Ancak Sovyet Ruslar Horog kalesinden dışarıya doğru hakimiyetlerini yayamamışlardır. Türkistan Cephesi Sovyet kumandanı garnizona Aralık 1920'de 350 asker daha göndererek güçlendirmişti. Aynı zamanda dağlık arazide savaşabilecek şekilde yetiştirilen bir Pamir birliği oluşturulur. Bu birliğin görevi Pamir bölgesinde Sovyet hakimiyetini tesis etmektir.

Türkistan Cephesi Sovyet başkumandanı 10 Ekim 1920'de aşağıdaki muhtevada bir emirname yayınladı:

"Pamir birliğindeki yoldaşlarım!... Sovyet Cumhuriyeti sizleri dostumuz Afganistan ve Hindistan sınırındaki Pamir noktasında nöbet tutmanız için göndermiştir. Dünyanın çatısı olarak adlandırılan Pamir'in yüksek dağları, devrimci Rusya'yı İngilizler tarafından baskı altında tutulan 300 milyon Hindistan insanını ayırmaktadır. Sizler Kızıl Ordunun kurtarıcı bayrağını işte bu dünyanın çatısında bir mesaj olarak dalgalandıracaksınız. İngiliz zalimlerine savaş veren Hindistan halklarına dostane yardımın uzakta olmadığını hissettirin"(253).

Bu emirden, kızıl Rusya emperyalizminin siyasi boyutu açıkça ortaya çıkmaktadır. Sovyet Ruslar'ının amacı kurtarma adı altında Hindistan istikametine bir adım daha atmaktır. Sovyet Rusya, Türkistan'ın sovyetleştirilmesini savaşmadan başarabilseydi ya da Müslümanlar'ın mukavemetini kolayca kırabilseydi, kuşkusuz o söz de komünist devrimini silah zoruyla Afganistan'a ve Hindistan'a ihraç etmek isteyebilirdi. Türkistan'ın özgürlük mücadelesinin, Sovyetler'in Hindistan'ı ve Afganistan'ı "kurtarma niyetini" boşa çıkarttığı artık inkâr edilemez bir gerçek.

Sovyet Ruslar'ı dağ savaşı için tam teçhiz edilmiş askerleri ile Pamir bölgesinde üstün görünüyorlardı, ancak Pamir halkını komünist-sovyet rejiminin sadık taraftarları haline getiremiyorlardı. Bunun için ilk giden Pamir birliklerinin desteğe ihtiyaçları vardı. Eylül 1921'de Horog'a ilave bir birlik gelir. Ancak Mücahitler Sovyet askerlerine karşı savaşlarını Pamir bölgesinde devam ettirirler. 1922-1933 yılları arasında Pamir bölgesinde Müslümanlar ile Sovyet askerleri arasında 130'dan fazla savaş yapılır. Mücahitlerin kayıpları oldukça fazladır bu dönemde.

Doğu Buhara'daki millî mücadelenin ilk organizatörleri ve liderleri; Belcivan'da Devletmend-Bek (Kamaliddin-Bek'in oğlu) Kölab'da Aşur Toksaba, Karamazar'da Togay Sarı, Dangar'da Abdukayum Parvanaçı, Lâkay'da İbrahim Bek (Çaka Bek'in oğlu) Darvaz'da İşan Sultan, Karategin'de Fuzail Mahdum, Faizabad'da Gabur Bek, Duşanbe'de Rahman Dathâ, Hisar'da Temir Bek, Surhan vadisinde Hurrâm Bek ve diğerleri, 1921 yılında savaşmaya devam ediyorlardı. Özgürlük mücadelesi Doğu Buhara'nın her tarafına yayılmıştı. Buhara halk cumhuriyeti hükümetini temsil eden Ataullah Hoca Polat Hoca (Osman Hoca'nın kardeşi) ile Devletmend Bek arasında 12 Ağustos 1921'de bir antlaşma imzalanınca milli mücadele liderleri kendilerinden emin olarak Kızıl Ordunun antlaşma uyarınca Bu-

hara'dan ayrılmasını isterler. Sovyet askerlerinin Buhara'dan ayrılmayacakları anlaşılınca Mücahitler yeniden saldırıya geçerler. İbrahim Bek, İşhan Sultan, Akbar Toksaba ve Aşur Toksaba Kölab ve Garm ilçelerinde operasyonlar düzenliyorlardı. 1921 yılı Ağustos ayı sonlarında Sovyetler'e saldırılar ve Kölab kalesini ele geçirirler. Bu garnizon kenti için oniki gün süren çatışmadan sonra Mücahitler büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalırlar.

Kölab yakınlarındaki Müminabad'da çatışmaya devam edilir. Yaklaşık 600 Mücahit Sovyet Ruslar'ına saldırır. Ruslar kaleyi ve şehri terketmek zorunda kalırlar. Mücahitlerin bu başarısından sonra Devletmende Kölab bölge valisi olması teklif edilir. Onun karşısına bölgede hakim olmak isteyen Korbaşı Togay Sarı çıkar. İki korbaşı arasında silahlı çatışma çıkar, Togay Sarı çatışmayı kaybedince geriye kalan askerleri ile Lâkay'daki İbrahim Bek'e katılır. 1921 yılı Aralık ayına kadar Garm ve Kölab Ruslar'dan tamamen temizlenir. Bu arada İbrahim Bek birçok Korbaşının ve Buhara Emirinin güvenini kazanır. Darvaz, Karategin, Kölab, Hisar, Vahş vadisi Korbaşılardan ve Lâkay vadisinde⁽²⁵⁴⁾ bir köy olan Karasukuda'da bir araya gelirler ve İbrahim Bek'i İslâm Ordusu Kumandanlığına (Leşkerbaşı) seçerler. Doğu Buhara'daki Mücahitlerin liderleri 1921 Eylülünde Kızıl Orduya on gün içinde Buhara'yı terketmesi için bir ultimatom çekerler, Sovyetler'in 3. tugay kurmaylığı 27 Eylül 1921'de "Basmacı liderlerinden İşhan Sultan ile Devletmend Bek'in 17 Eylül'de Kukarnış'da (Kölab'ın ilçesi) bulduklarını, Darvaz ve Kölab'dan takriben 7000 basmacının olduğunu, bunlardan çetecilerin 2000 kişi ile Korgantepe'yi zorla istila ettiklerini, Duşanbe'yi çember içine aldıklarını" rapor eder.

İbrahim Bek 4000 yiğidi ile Duşanbe kentini (Doğu Buhara'nın merkezi olarak bilinir) kurtarmak için saldırıya geçer. Şehri 22 Eylül 1921'de çember içine alır ve garnizon komutanı Morezenko'dan silahlarını teslim etmelerini talep eder. Morezenko ise "alabiliyorsanız silahlarımızı zorla alınız" diye cevap verir. Bunun üzerine yoğun çatışmalar başlar. Buhara hükümetinin olağanüstü yetkili temsilcisi Sureyya Efendi (Osmanlı-Türk Subayı) savaşta Mücahitler'e yardım eder. 25 Eylül'de Sovyet istihbarat teşkilatının adamları Süreyya Efendi'yi Duşanbe'de tutuklarlar. İbrahim Bek Duşanbe'ye yoğun bir şekilde saldırırken Sovyet garnizonuna takviye

(254) Lâkay vadisi Vahş ve Kâfirihân deryaları arasında takriben 10615 km² büyüklüğündedir. Burada Tiyanşan dağlarının kolları olarak Karatav Hoca Abdul Han-, Narintav, Yetimtav, Ranganav, Karşıtav, Gazi Malik-, Arıktau ve Aktau dağları bulunur. Karaköl Lakay vadisinin en büyük gölüdür. Bu vadinin üç vahası vardır: Yavan- 860 km², Laur-192 km², Aulkiyık- 144 km² büyüklüğünde. Dağlar ve vahalar, Mücahitlerin Ruslar'a karşı savaşabilmesi için idealdi, çünkü dağ çevrelerinin tabiat şartlarını çok iyi biliyordu. Lâkay bir Özbek kabilesinin adıdır. Lakaylılar Buhara Emirliğine bağlı Hisar ve Belcivan beyliklerinde yaşıyorlardı. Lâkaylılar'ın toprakları 1924 yılında Özbekistan ve Tacikistan Sovyet Cumhuriyetleri diye ikiye ayrıldı. Lâkaylıların'ın at cinsleri çok meşhurdur. Lâkaylılar Türkistan'ın cesur bir Mücahit grubu idiler. Bkz. F. İlutko, Basmacestvo v Lakay, Moskova 1929, S. 3-26; Özbekistan Sovet Ensiklopediyası, Cilt 6, S. 300-301; Marie Broxyp, The Basmachi, "Central Asian Survey", Vol. 2, 1983, Nr. 1, S. 59

birlikler gelir. İbrahim Bek ana karargahı olan Mazar Mevlana'ya (Lâkay vadisinde) geri çekilmek zorunda kalır. Sovyetler yanlarına iki makineli silah da verdikleri 100 askeri, rakiplerin harekât planlarını ve görüşlerini öğrenmek üzere köye gönderirler. Bunlar çatışmayı kaybederler. Ardından yine Sovyet birlikleri köye saldırır ve 18 saatlik çatışmanın ardından köyü işgal ederler. İbrahim Bek, Doğu-Buhara'da hareket yapan bütün Korbaşları kendi idaresi altına almaya gayret ediyordu.

O, daha önce orta ve batı Buhara'da Sovyet askerlerine karşı başarılar elde etmiş olan Abdülkâhâr'ı Kâbilde yaşayan Buhara'nın eski Emir'i tarafından Buharalıların liderliğine getirilmiş olmasına rağmen, kendi komutası altına almak istiyordu. Molla Kâhhar kendi başına hareket ediyordu ve İbrahim Bek'ten emir almıyordu. İbrahim Bek cesur bir savaşçıydı, fakat kendi aklına güvenen bencil bir kişiliği vardı. Mücahit liderler İbrahim Bek'in özelliklerini biliyorlardı, fakat milli güçlerin dağılmaması için, onun savaş kabiliyetine engel olmuyorlardı. 1921 yılı Aralık ayına kadar Doğu-Buhara'da 20.000'den fazla Mücahit Ruslar'a karşı savaşıyordu(255).

Fergana Vadisi 1921 yılında millî mücadelenin merkezi durumundadır. Bilindiği gibi Sovyet savaş idaresi 1920 yılının son yedi ayında bir piyade tümeni, dört tugay, üç bağımsız tugay (doğrudan cephe kumandanına bağlıdır) ve süvari bölüğünü Kızıl Orduyu takviye etmek üzere Fergana'ya gönderirler. Buna rağmen Sovyet askeriyesi basmacılara karşı bir üstünlük sağlayamaz. Korbaşı birlikleri artık yenilemez birlikler olarak görülüyordu. Hatta Şir Muhammed'in birlikleri Sovyet kıtalarının korkulu rüyası idi. Aynı şekilde aktif ve başarılı operasyonlar yapan bir başka birlik ise Korbaşı Rahmankul'a aitti. Aşava yakınlarındaki bir dağın eteğine 2000 yiğidi barındırabilecek bir yeraltı kalesi yaptırmıştı.

Rahmankul 1921 Temmuzunda Aşava köyündeki kızıl muhafızlara saldırır, çatışma 8 saat devam eder. Sovyet tarihçileri "65 kişi olan Sovyet askerinin 2000 yiğide karşı kahramanca karşı koyduğunu" yazarlar. Bu tür iddiaların abartıdan başka birşey olmadığını söylersek kâfi gelir. Rahmankul'un yiğitleri Aşava'daki kızıl muhafızların tamamını imha ederler. Rahmankul ile savaşmak önemsiz bir olay olsaydı, 1921 yılı Ağustos ayında Rusya Sovyet hükümeti ve Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyi ona barış antlaşması yapmayı teklif etmezdi. Rahmankul Sovyetler'in bu barış görüşme isteklerini reddeder.

Bunun üzerine Fergana Vadisindeki Sovyet Savaş İdaresi artık bütün imkanları ile Rahmankul'a saldırmaya başlar. 1921 yılı Kasım ayında Sovyetler'in 8. özel tugayı Aşava çevresinde Rahmankul'a saldırır. 21-23 Kasım 1921 tarihleri arasında Rahmankul'a bağlı 800'den fazla yiğit savaş meydanlarında can verir. Rahmankul yaklaşık 1200 yiğiti ile Çatkal Dağlarına geri çekilir. 1922 Ağustosuna kadar Sov-

(255) A. Briskin, Strana Tacikov, Moskova 1930, S. 38

yetler Rahmankul'u yenmeyi başaramazlar. 1922 Ağustosunda Sovyet savaş idaresi top , uçak ve Sır Derya'da (nehir) motorlu sandallar olmak üzere beş alaydan oluşan askerî güç ile Rahmankul'a saldırır. Çok uzun süren çatışmaların ardından, Sovyet istihbaratının yeraltı mağarasına giriş yollarını tesbit etmesiyle birlikte Sovyetler ancak 1921 yılı Kasım ayı sonlarından Aşava'daki Rahmankul'un kalesini ele geçirirler. Rahmankul ve onun alt kumandanları 1923 yılı Ekim ayında Çatkal dağlarında Sovyet askerleri tarafından yakalanırlar. Taşkent'teki Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Orta Asya bürosu, özel bir oturum ile Rahmankul'a karşı açılacak dava hakkında görüşmeler yapar ve mahkemenin Eski-Hokand'da yapılmasını ve her köyden bir temsilcinin gelmesini karara bağlar. Bu gösteri davası, Türkistan Cephesi Askerî Mahkemesi (en yüksek zorba mahkeme) tarafından yürütülür. Davalı sandalyesinde oturan Rahmankul ve onun 32 silah arkadaşı, askeri mahkeme tarafından ölüm cezası ile cezalandırılırlar. Bu kahraman mücahitler Eski-Hokand'da 10.000 Türkistanlı'nın gözleri önünde idam edilirler⁽²⁵⁶⁾.

Türkistan Komünist Partisi X. Kongresi'nin ve Taşkent'te 1921 Ağustosunda yapılan Sovyetler'in 10. Kongresinin sonuç kararları nedeniyle, Sovyet idaresi yeniden basmacı liderleri ile barış antlaşmalarını başlatmayı amaç edinir. Aslında Sovyetler'in barış antlaşmaları 1920 Şubatından beri onların stratejik ve siyasi birer manevrasıydı. Herbir Korbaşı ile ayrı ayrı antlaşma yaparak millî müdafaayı zayıflatmak istiyorlardı. 1920 başlarında Müslümanlar'ın emiri olan Muhammed Emin Bek (Madamin) önde idi. Sovyetler onunla antlaşma imzalayarak ilk hedeflerini gerçekleştirmişlerdi. Sovyet idaresi 12 Eylül 1921'de Türkistan Merkez İcra Komitesi Başkanı olan Nizamiddin Hoca'nın liderliğinde bir heyeti bir barış antlaşması yapmak için Şir Muhammed Bek'e gönderir. Nizamiddin Hoca, Şir Muhammed Bek'e şu açıklamada bulunur. "Şu anda ben Türkistan Hükümetini temsil ediyorum. Mecbur kaldığınız zaman bize gelebilirsiniz ve o zaman beraber ölebiliriz." Bunun üzerine Şir Muhammed şöyle cevap verir: "Taşkent'teki Rus Askerî Kurmaylığı da sizin emriniz altında mı? Rus ordusunun sizin emriniz altında olduğu doğru ise, o zaman Rus ordularının derhal bütün Türkistan'dan ayrılmasını emredin. Sovyet ordularının Türkistan'dan çekilmeye başladığı saatten itibaren sizin hizmetinize gireceğim ve şartsız olarak sizi tanıyacağım"⁽²⁵⁷⁾. 1921 yılı Eylül ayı sonlarında 1. Ordu ve Fergana Cephesinin kumandanı olan Zimovyev'in başkanlığında bir heyet (bunlar arasında Türkistan Komünist Partisi Sekreteri Torakulov; Sovyet Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyi Üyesi Berezin ve Sovyet İstihbarat Şefi Slutsikj vardır) Şir Muhammed ile barış görüşmeleri yapmak üzere Margilan'a bağlı Yazavan'a gelirler. Şir Muhammed şunları talep eder: Aral Gölünden Orenburg'a kadar olan demiryolu istasyonlarını koruyan birlikler hariç, diğer Sovyet Rusya kıtalarının Türkistan'dan geri çekilmesi; Türkistan'a tam bağımsız yönetim hakkı; şeriat hukukunun uygulanması; halkın elinden alınan mal-

(256) Şamagdiev (54), S. 240.

(257) Togan (24), S. 395; Hayit (134), S. 184.

ların idadesi. Rus idaresi bu şartları kabul ettiği takdirde, mücahitler barış yapmaya hazır olduklarını bildirdi..” Zinoviyev’in heyeti bu şartları kabul etmeye yanaşmadı. Heyet Türkistan cephe kumandanlığını ve Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Türkistan Bürosunu başarısızlıkla neticelenen barış görüşmelerinden haberdar eder. Sovyet Rusya hakimiyetini temsil eden bu iki kuruluş Korbaşılarla yapılacak olan barış görüşmelerini yeniden ele alır.

Sovyet liderleri, Basmacıları tamamen silahtan arındırmayı amaçlayan yeni bir barış heyeti teşkil edilerek (Torakulov, Rahimbayev ve Silen) Fergana’ya özellikle de Şir Muhammed Bek’e göndermeyi kararlaştırır. Komisyon Fergana’ya gelir fakat bir başarı elde edemez. Türkistan Cephe kumandanı 11 Eylül 1921’de barış görüşmelerinin Sovyetler’e bir başarı getirmediğini açıklar. Bundan dolayı aynı gün Fergana Vadisi için olağanüstü savaş hali ilan edilir. Bütün Komünist Partisi organları ve askerî güç (istihbarat, devrim savaş mahkemesi, özel görevler için birlikler, polis) savaş hususuna tâbi oldular. Türkistan Cephesi kumandanı şöyle emreder: *“Düşmanlar teslim olmazlarsa imha edileceklerdir. Sovyet tarafına geçmiş olan bütün Korbaşılar ve basmacılar acımadan (Bezjalest’no) kurşuna dizilmelidir”* (258).

Sovyetler’in sözde hümanizmi ve gerçek, barbarlığı bundan başka birşey değildi. Mağlup olarak esir düşen ya da herhangi bir sebeple silahlarını bırakan ve Sovyet Ruslarından merhamet bekleyen bütün mücahitlerin tek bir kişi bırakılmaksızın imha edilmesi büyük bir gaddarlıktı.

Fergana Vadisindeki Korbaşılar, Sovyetler’in haddi aşan davranışlarına rağmen savaşlarını sürdürüyorlardı. Muhtemelen Sovyet askeriyesi büyük kayıplar vermişti, çünkü Fergana’daki savaş idaresi takviye asker istiyordu. Bunun üzerine 1921 başlarında 3. Piyade Tümeni Yedisu Vilayetinden Fergana’ya gönderiliyordu. Sovyetler savaşlarına yoğun bir şekil devam ederlerken bazı Korbaşılar da barış antlaşması imzalatmak için çaba sarfediyorlardı. Torakulov 2 Eylül 1921’de Korbaşılarla yapılan pazarlıkların neticeleri hakkında rapor verirken şu iddialarda bulunuyordu: *“Basmacıların silahtan arındırılmasını temel görevimiz olarak görmüyorum. Bizim asıl görevimiz basmacıları siyasi yönden silahsızlandırmaktı ve bunu başardık”*(259). Bunun anlamı, Sovyet idaresinin bazı Korbaşıları taktik olarak barışa hazır hale getirmiş olmasıydı. Bu bağlamda, Kırgız İçkilik Kabilesinden Korbaşı Canibek 1921 yılı Eylül ayında Sovyet Ruslar’ı ile barış antlaşması yapmıştı. Canibek, Muhiddin’in liderliğini tanımadığı için korbaşı Muhiddin ile (Kırgızlar’ın alt kabilesi olan Otuzoğlu’nun lideri) birlikte Sovyetler’e karşı savaşmak istemiyordu. 10 Eylül 1921’de Torakulov ile Muhiddin biraraya gelerek, *“Muhiddin’in Sovyet hakimiyetini tanıdığını ve şartsız olarak onlara uyacağını”* hükme bağlıyorlardı. Sovyetler Muhiddin’in yiğitlerine af ilan ediyorlardı, fakat Fergana

(258) Şamagdiev (54), S. 244-45.

(259) Zuev (37), S. 65.

Vadisini terketmeleri yasaktı. Bu iki Korbaşı arasında entrikalar çevirerek milli mücadeleye büyük bir darbe vuruyorlardı. Neticede eski Korbaşı Cantbek'in birliğinden Bölgesel-Fergana-Müslüman Süvari Tugayı teşkil edilerek Sovyetler'in bayrağı altında Şir Muhammed'e karşı savaştırılıyordu.

Barış müzakereleri bütün Korbaşların silahlarını teslim etmesini sağlayamamıştı. Ancak Sovyet idaresi milli mücadele liderleri arasında oluşan kısmi morâl bozukluğundan büyük hoşnutluk duyuyordu. Kendileri açısından görüşmelerin aşağıdaki noktalara açıklık getirdiğini tesbit etmişlerdi:

1- Basmacı kışlarında birlik eksiktir.

2- Aliyar'ın (Korbaşı) barışsever karakterinden dolayı Şermat (Şir Muhammed) ile 28 Ağustos'ta yapılan görüşmeler kesilmemiştir, bilakis 2 Eylül'e kadar uzatılmıştır.

3- Şermat'ın burjuvazi çevrelerden gelme danışmanları onu şahsi olarak sıkıştırmaktadır.

4- Muhiddin ile anlaşmanın bir yolu bulunmuştur⁽²⁶⁰⁾.

Eski Korbaşlardan Muhiddin de (Mueddin) birliği ile Rus silahlarını kullanarak Şir Muhammed'e karşı savaşır, ancak başarılı olamaz. Muhtemelen 1922 başlarında milli mücadele saflarına yeniden geçerek Kızıl Orduya karşı savaşmıştır⁽²⁶¹⁾. Bu arada Sovyetler'in barış tekliflerini prensip olarak reddeden korbaşlar da vardı. Bunun en iyi örneğini korbaşı Nurullah Mahsum'un Kanibadam garnizon kumandanının barış teklifine 6 Temmuz 1921 tarihli cevabıdır. Komutan Korbaşı Nurullah'tan silahlarını "anavatanı savunmak için" bırakmasını ister. Nurullah Mahsum ise şöyle cevap verir:

"Bana Anavatan'ı korumak için Sovyet hakimiyeti ile barış antlaşması yapmam gerektiğini yazıyorsunuz. Bu taktirde insanın aklına kimden koruyacağız sorusu geliyor. Siz bunu belirtmemişsiniz ve sizin o hilesiz yorumlamanız oldukça ilginç. Şayet bunu Anavatan'ı imha edilmekten, haydutluktan ve külhanbeylikten korumak şeklinde anlıyorsak, o zaman siz merhametli hakim bizim tarafımıza geçmelisiniz, çünkü biz Anavatanımızı üç yıl içinde yağmalayan ve 1000 yıl zarfında ne meydana getirilmişse imha eden bolşevist çetelerinin gasplarından koruyoruz. Siz sayın Rus komünisti, kendimizi Yahudiler'in (Zhidov) açıktan öldüğü Rusya'nın durumundan haberdar mısınız? Siz aptallar bize karşı savaşıp, yerli halkın kanını akıtırken ve ülkemizi bir koloni haline getirmek isterken, bizim ne için savaştığımızı bilmiyor musunuz?"

---

(260) Zuev (37), S. 67. Sovyet kaynaklarından anlaşıldığına göre Muhiddin ile yapılan barış antlaşması hakkında "İ. Vraçev, Doklad o mimikh peregovorach s Mueddinom" adıyla bir broşür yayınlanmıştır. Bu broşürü ele geçiremedim. Ayrıca Sovyetler'in Korbaşlarla yapılan barış antlaşmalarının metinlerini Madamin Bek ve Muhiddin yapılanlar hariç, yayınlayıp yayınlamadığı hakkında bilgi sahibi olamadım.

(261) Geniş bilgi için bkz. Dtpnot 316.

Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi 14 Ekim 1921'de Türkistan meselesini ele alır. Komite, basmacı hareketinin Sovyet hakimiyeti için bir tehlike arzettiği ve sovyetleştirme sürecini baltaladığı konusunda hemfikirdir. Komite, "Türkistan devlet organlarının ve partinin en önemli görevinin basmacılığı en hızlı bir şekilde ortadan kaldırmak" olduğunu kararlaştırır.

Bunun üzerine Fergana Vadisinde bulunan Komünist Partiye bağlı kuruluşlar da savaş halinde olan kuruluşlar olarak görülmeye başlanır⁽²⁶²⁾.

Sovyet idaresi 1920 yılı sonlarında Cüneyd Han'dan silahlarını bırakmasını ister. Cüneyd Han bu türden baskılara boyun eğmez ve Harezmi Halk Cumhuriyeti sınırlarındaki savaş 1921 yılında devam eder, fakat her iki taraf da bir başarı elde edemez. Cüneyd Han, Karakum Çölünden gelerek Urgenç civarında harekât yapar. Amacı Hive Şehrine ulaşabilmek için, Urgenç'i kurtarmaktır. Hive'yi kurtardıktan sonra Harezmi Halk Cumhuriyeti'ndeki Sovyet askerlerine karşı genel bir saldırı başlatma planını hazırlamıştı. Bundan dolayı 1921 yılında Kızıl Orduya karşı en az 23 saldırı düzenler. Harezmi'deki milli mücadele idaresi 1921/22 yıllarında Tecen, Merv, Karakalın ve Hive civarında yoğun operasyonlar düzenler. Bu arada Korbaşılardan Hocakul Niyazkul, Merv ve Tecen'de, Begença ve Cüneyd Hive civarında büyük ün yaparlar. 1921 yılı ortalarında Kongrat hakimi Temir Ali Han, Cüneyd ile birlik olarak Ruslar'a karşı savaşmaya başlarlar⁽²⁶³⁾.

Harezmi'deki direnişler sadece savaş meydanlarında sürmez, siyasi zeminlere de taşınır. Sovyet istihbaratı 6 Mart 1921'de Harezmi Halk Cumhuriyeti başkanı olan Hacı Yusuf Pehlivan Niyaz'ı Sovyet karşıtı işlerinden dolayı tutuklar. Sovyet istihbaratının, bizzat Sovyetler tarafından tanınmış bağımsız bir devletin başkanının tutuklanması, Sovyetler'in bağımsız devletten neyi kastettiğini ortaya çıkarıyordu. 15 Mayıs 1921'de Ata Mahsum, Cumhuriyetin başkanlığına seçilir. Yeni Başkan ve Dışişleri Bakanı Molla Niyaz Rusya'ya karşı da bağımsız bir politika sergilemeyi amaç edinmişlerdi ve Sovyet Rusya'nın Harezmi'de kendi çıkarlarına göre politika yapmalarına karşı çıkıyorlardı. Bunun üzerine Sovyet Rusya'nın temsilcisi Blk, 28 Kasım 1921'de Hive'da, Ata Mahsum hükümetini de tutuklama kararı alır. Ata Mahsum ve 14 arkadaşı tutuklanırlar, ancak hapisshaneden kaçmayı başarırlar. Bundan sonra özgürlük mücadelesine katılırlar. Hatta Dışişleri Bakanı Molla Niyaz, Cüneyd Han birliklerinin genel sekreterliğine atanır. 1921/22 yıllarında, Bekcan Nazar, Gabek Sarı Koçkar, Hacı Yusuf Pehlivan, Niyaz gibi Genç Hiveliler grubundan birçok eski sözde devrimci devletin çıkarlarını korumak için Sovyet karşıtı politika yapıyorlardı. 1922 Martında bu kişiler aleyhinde Harezmi'de bir dava açılır. Sovyet Rusya askeri mahkemesi, karşıt devrimci olduğunu iddia ettiği söz-konusu teşkilatın rejimi devirmek niyetinde olduğu gerekçesiyle üyelerinin ta-

(262) A. İ. Zevelov, Ju. A. Polyakov, A.İ. Çugunov, Basmaçestvo, Voznikovenie, Suşçnost; Krakh, Moskova 1981, S. 97

(263) Taşlıev, Neşreden, İstoriya Turkmenskoy SSR, Aşkaabad 1957, S. 222

mamını ölüm cezasına çarptırır. 1921 sonlarında Cüneyd Han, Harezmi topraklarının %80'ine hakimdir.

1921/22 yıllarında Fergana Vadisi Buhara'nın yanısıra millî mücadelenin önemli merkezi olma özelliğini korur. Fergana Vadisinde 17 Kasım 1921'de burada Kızıl Ordunun Harb Diktatörlüğü ilân edilir. Baranov askerî diktatör olur. Kendisi tek başına kararlar almaya, Fergana Vadisinin her tarafını kontrol ettirmeye, basmacılara karşı istediği gibi ve istediği miktarda askerî ve ekonomik tedbirler almaya yetkilidir. Sovyet idaresi (askeriye, komünist parti organları, askerî mahkeme, devlet yönetimi) tamamen askerî diktatörlüğe hizmet etmesine rağmen, özgürlük mücadelesini bertaraf etmeye muvaffak olamıyordu. 1922 yılı Şubat ayında diktatörlük kaldırılır. Onun yerine Fergana Cephesi Devrim Konseyi getirilir. Bu müessese Sovyet Rusların Fergana'daki icra organıdır.

Fergana Vadisinde Millî Mücadelenin Kurumları

Daha önceden ifade edildiği gibi, millî mücadelenin devamında 29 Eylül 1919'da Fergana'da Sovyet karşıtlarının da (özellikle Kozaklar) katılımıyla ilk geçici hükümeti kuran kişi Madamin Bek idi. Bu hükümet 1920 yılı Mart ayında Madamin Bek'in teslim olmasına kadar faaliyetini sürdürdü. Bunun ardından Şir Muhammed millî mücadelenin idari mekanizmasını teşkilatlandırmaya çalıştı. 3 Mayıs 1920'de geçici bir Türkistan Hükümeti kurmaya muvaffak oldu. Kendisinin hükümet şefi ve İslâm ordularının başkumandanı olarak seçildiği idarede, beş hükümet üyesi vardı⁽²⁶⁴⁾.

Ayrıca 14 kişiden oluşan bir danışma kurulu seçilmişti. Kurul düzenli olarak bir araya gelip millî mücadele ile ilgili meseleleri görüşüp karara bağlıyordu. Şir Muhammed ve Nur Muhammed'in anılarından anlaşıldığına göre özgürlük mücadelecileri birçok müessese kurmuşlardı:

Bağımsızlık Mahkemesi: Molla Omar Kadı, Camal Kadı, Abdulaziz Kari ve Abdusalâm'dan oluşmakta idi.

Askerî İdare: Şir Muhammed Bek - Başkumandan; İsmail Hakkı (eski Osmanlı subayı) - Askerî siyasetten sorumlu; Yakup Bey (eski Osmanlı subayı) - Askerî planlamadan ve harekâttan sorumlu; Aliyar Korbaşı, Yusuf Pehlivan korbaşı, Bazarbay Korbaşı, Molla Polat Korbaşı, Asker Korbaşı ve Nur Muhammed Bek.

İdare Meclisi: Abdalbaki Baybaça-Başkan; Müfti Musa Kadı, Abdulkayyum, Molla Gayip Mazar, Molla Yoldaş Ahun.

Bağımsızlık mahkemesi için, halkı temsilen 88 kişiden oluşan bir şura -bir çeşit

(264) Önemli hükümet üyeleri şunlardı: Mollacan Kari-Erniyet şefi, Akbarcan Eşani- Şeyhülislam, Abdusalâm- Genel Sekreter, Nasir Cani- Maliye Müdürü, Molla Hacı- Niyat- Özel Görevlerden Sorumlu Yetkili.

parlamento- seçilmişti⁽²⁶⁵⁾. Kurtarılan bölgeler Ellikbaşı, Yüzbaşı ve Minbaşı gibi ünvanlarla adlandırılan liderler tarafından yönetiliyordu. Bütün bu idari mekanizmalar Korbaşların kontrolü altında idi.

Yiğitlerin sağlık durumu ile halk doktorları olan Margilan'dan Mirzacan ve Altank'tan Ergaş Tabib ilgileniyordu. Silahların tamiri, mermi ve tüfeklerin imal edilmesinden, Margilan'dan Ahrar Eşan ve Şahrihan'dan Süleyman Eşan sorumlu idi. Yiğitlerin hoş vakit geçirmelerine (tiyatro, müzik, spor) büyük önem veriliyordu. On iki kişiden oluşan müzik grubu yiğitlere düzenli olarak türkü-şarkı okurdu. 200'den fazla yiğit atların bakımı ile ilgilenirdi. Aynı şekilde birçok yiğit ekmek ve yiyecek temin etmekten sorumlu idi. Tabii yiyecek maddesi ve savaş malzemesi (nakil atları, savaş atarı) temin etmede halk arasında da bazan anlaşmazlıklar oluyordu. Bazı Müslümanlar yiğitlere at ve yiyeceklerini gönüllü olarak vermeyebiliyorlardı. Durumu iyi olan insanlar mücahitlere yardım etmezlerse, o zaman zorla alınıyordu. Mücahitlerin ihtiyaç duydukları malzemeyi isteyerek vermeyen bu insanlar Sovyet makamlarına şikayette bulunuyorlardı. Sovyetler ise bu tür anlaşmazlıkları basmacılara karşı propaganda malzemesi olarak kullanıyorlardı. Varlıkları ile kendi vatandaşlarına yardım etmeyen bu zengin insanlar, otomatik olarak Mücahitlere karşı savaşan Sovyetler'in yanında yer alıyorlardı.

Millî mücadele rehberleri savaşı en ağır şartlara rağmen (kış günü, sıcak bir yiyecek bulunmaması, yetersiz yiyecek, yetersiz silah, parasızlık, barınacak yer olmayışı, ilaç bulunmaması v.s.) devam ettiriyordu. Mücahitlerin bütün bu zorluklara rağmen teslim olmamaları, silahlarını bırakarak Rus saflarına geçmeysi hayrete şayandır. Bu metanetlerinin tek kaynağı Allah'a olan kesin inancı ve millî mücadelenin muzaffer olacağına dair güvenleriydi. Tabii, Ruslar'ın kendilerini uşak olarak çalıştırmaktan ve ülkenin zenginliklerini soymaktan başka bir niyetleri olmadığı konusu halkın şuurlanması vesile oluyordu. Ruslar Mücahitlerden, Mü-

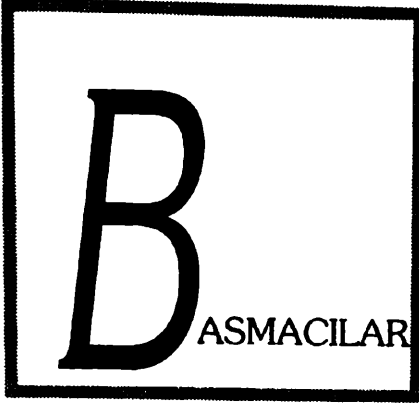
---

(265) Bunlar şu şahsiyetler idi: Yedigâr, Nuriddin Muhammed Emin Pehlivan, Muzafer Minbaşı, Rustam Eşan, Aşur Bek, Mametisa Pehlivan, Kurbanbay, Husamiddin Minbaşı, Tacibay Emin, Mehmet Şarîf, Pehlivan, Amanbay, Karimcanbay, Molla Haydar, Abdulkadir Minbaşı, Dehkan Pehlivan, Amanbay Karimcanbay, Molla Haydar, Abdulkadir Minbaşı, Hacı Mirbaba, Kamçı Pehlivan, Mehmet Sıddık, Teşabay, Minbaşı, Kombariddin Baba, Molla Melibay, Said Rahman Han, Molla Evliya Han, Miyan Kudratullah, Asiriddin Mahsum, Abdurrahman Mahsum, Hacı Niyaz, İsrail Hoca, Leyli Kari, Toktasinbay, Narbotahan Tura, Kamilcan Kari, Abdullahcan Kari, Mehmet Emin, Yunuscan Kari, Yolbarşan Tora, Said Mahmud Han Tora, Abdullah Emin, Molla Gazi, Molla Akbar Eşan, Mahmut Ziya, Mazirvan Kari, Molla Turrsabay, Mahmetvan, Abdurrahim Emin, Gidayl Hacı, Emintay, Mahmut Rasulbay, Kanuç Pehlivan, Molla Rahmetullah, Hoca Berdi, Avliyahan, Abdullah Kari, Mirkasım Ata, Yusuf Kari, Nizamiddin Emin, Molla Hamidcan, Taşpolat, Nur Mahmet Gazi, Tohtasunhan, Molla Atık, Taksimbay Minbaşı, Cabbarkul, Sultaniddin, Koşak Baybaça, Azim Hoca, Nişanbay Emin, Alimkul Sermehmet, Curdun Baybaça, Fidayi Muhammed, Mehdi Mahdum Dukçı Eşhanoğlu, Said Muhtar, Molla Abdulfattah, Taşmuhammed, Baybota, Abdullah Muhammed, Yarahak, Mir İskandar, Abdulfaziz Hacı, Molla Taşmuhammed, Madat Muratbaşı, Molla Karabay, Molla Ergaş, Molla Mehmetcan, Egamberdi. Bütün bu insanlar tahsil görmüş insanlardı.

cahitler de Ruslar'dan nefret ediyorlardı. Bundan dolayı ölüm-kalım savaşı veriliyordu! Millî mücadelenin yönetim organları Müslüman halk arasında itibarını güçlendirilmişti. Savaşa katılmamış olan insanlar, Korbaşların ve yiğitlerin yenilemez olduklarına inanmışlardı. Kızıl Ordunun büyüklüğü ve onların silah gücünün ne olduğu konusunda tam bir bilgileri yoktu.

1920-1921 YILLARINDA TÜRKİSTAN'DA MUHAREBELER

The map illustrates the military operations in Central Asia during 1920-1921. It shows the Kızıl Ordu's main operations area (Kızıl Ordu Operasyonu'nun Ana hatları) and other sectors (Kızıl Ordu'nun diğer sektörleri hatları). The map also indicates the Basmacı bölgeleri and Demiryolları. A scale bar shows 0 to 200 km. Arrows indicate the direction of military movements.

V. BÖLÜM
**MİLLÎ MÜCADELE VE
ENVER PAŞA**

Millî Mücadele ve Enver Paşa (1921-1922)

Enver Paşa'nın Türkistan Öncesi Hayatına Kısa Bir Bakış

1891'de Hacı Ahmet Paşa ve hanımı Ayşe'nin ilk çocuğu olarak İstanbul'da dünyaya gelen Enver Paşa, Osmanlı ordusunun en faâl subaylarından birisi olur ve 4 Şubat 1914'de daha 32 yaşındayken Paşalık rütbesini kazandı. Kendisi prenses Naciye Sultan (1896-1957) ile evlendikten sonra, sultanın en yakın adamı, Savunma Bakanı ve Başkumandan Vekili olarak hiyerarşik bakımından Osmanlı İmparatorluğunda ikinci kişi oluyordu. Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte, Alman İmparatorluğu hükümeti ile bir antlaşma imzalıyordu. Böylece Osmanlı İmparatorluğu Almanya'nın müttefiki oluyordu. Ne Sultan, ne Başbakan ne de başka bir yetkili Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girdiğinden haberdar değildi. Bu sadece Enver Paşa'nın vermiş olduğu bir karardı⁽²⁶⁶⁾. Osmanlı İmparatorluğunun savaşı kaybetmesiyle birlikte Enver Paşa tülkeyi terketmeye karar verir. Enver Paşa, Talat Paşa (1.9.1874-15.3.1921) Osmanlı Hükümdarlığının 4.1.1917-8.10.1918 tarihleri arasındaki Başbakanı ve Cemal Paşa (1872-1922) 2/3 Kasım 1918'de bir Alman denizaltı ile İstanbul'dan ayrılırlar⁽²⁶⁷⁾. Bu üç şahsiyet, çok az sayıda refakatçıları ile birlikte 1919 yılı Ocak ayında Berlin'e gelirler. Enver Paşa burada Ali Bey takma adıyla yaşar. Bu şahsiyetler Berlin'de Fransız ve İngilizler ile irtibata geçip Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği ile ilgili görüşmeler yapmak için çaba sarfediyorlardı. Aynı zamanda Sovyet Rusya Hükümetinin görevlisi olarak Berlin'de bulunan radikal komünist Karl Radek⁽²⁶⁸⁾ ile 1919 yılı Ocak ayında tanışılırlar. Bu tanışmanın nasıl gerçekleştiği bugüne kadar bilinmemektedir. Ancak

(266) Yeni Türk Ansiklopedisi, Cilt 3, S. 815

(267) Fethi Tevetoğlu, Atatürk-İttihad ve Terakki, "Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi", Ankara 1989, Nr. 15- S. 618. Şevket Süreyya Aydemir'e göre, Makedonya'dan Orta Asyaya'ya. Enver Paşa, Cilt III, İstanbul 1978, S. 468, İstanbul'u terkediş tarihi 8/9 Kasım 1918'dir.

(268) Karl Radek (= Bernhardoviç Sobelson), Yahudi bir öğretmenin çocuğu olarak 1885 yılında Lemberg'de dünyaya gelir, 1915'ten itibaren İsviçre'de yaşar, Lenin ile tanışır. 1917 yılı Nisan ayında bolşevik merkez komitesinin Stokholm dışişleri bürosu idarecisi olur. Buradan Alman hükümetinin bolşevik devrimi finanse etmesi için Rusya'ya verdiği paraların transfer işlemini organize ediyordu. 28 Aralıkta Rusya'ya gider, ancak Berlin'e geri döner. 12 Şubat 1919'da tutuklanır ve yazın serbest bırakılır. Daha sonra Rusya'ya gider ve Komünist Enternasyonal'in faal üyesi olur. 1924 yılında Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Teşkilatından, 1927 yılında da Komünist Partisi'nden çıkarılmıştır. Ancak partiye yeniden üye olur ve partinin merkez komitesi enfarmasyon büro müdürü olur. 1936 yılında tutuklanır ve 30 Ocak 1937'de 10 yıl hapis cezasına çarptırılır. 1939 yılında bir başka tutuklu tarafından öldürülür. Bkz. : Rolf Ströbinger, Stalin enthauptet die Rote Armee, Stuttgart 1990, S. 14-18

en ilginç olanı Radek'in Enver Paşa'yı Moskova ile irtibata geçirmesidir. Muh-temelen Radek, Osmanlı İmparatorluğu'nun şu anda Almanya'da siyasi göçmen olarak yaşayan bu önemli üç şahsiyetine, Moskova'nın kendilerine sunduğu İngilizler'e karşı bolşeviklerle birlikte çalışma teklifini getirmiştir. Enver Paşa, Cemal Paşa'ya 1919'un yaz aylarında gönderdiği mektubunda şu düşüncelerini dile getiriyordu:

"Bolşevik arkadaşımız (kastedilen Radek'tir-BH) hapisshaneden serbest bırakıldı. Burada bolşevik arkadaşlarla yapılan konuşmalarda benim bazı düşüncelerimi kabul ettikleri tesbit edilmiştir. Benim genel olarak düşüncelerim şunlardır:

1- Müslüman milletlerin kurtarılması.

2- Ortak bir amacımız olursa, sosyalistlerle birlikte çalışabiliriz.

3- Kurtarılan ülkelerde, iç idarede dini temellerine dokunmadan, sosyalizmin prensiplerini uygulamak"⁽²⁶⁹⁾.

Cemal Paşada, "Doğu Müslümanlar'ını İngiliz Hakimiyetinden kurtarmak uğruna" bolşeviklerle birlikte çalışmaya karar vermişti. Buna karşılık Talat Paşa ise, "bolşeviklerin Müslümanlar'a bağımsızlık ve özgürlük hakkında vaad ettikleri herşeyi imha ettiklerini, tekrar Çarlık döneminin eski politikalarını uygulamaya koyduklarını" iddia ediyordu. Bundan dolayı da Moskova ile birlikte çalışmak istemiyordu. Talat Paşa Berlin'de kalır, Enver Paşa ise 1920 yılı başlarında Moskova'ya gider. 11 Nisan 1920'de Cemal Paşada Moskova'ya ulaşır. Enver ve Cemal üst düzey Sovyet liderleri tarafından coşku ile karşılanırlar. Bu iki şahsiyetin Berlin'de olduğu gibi Moskova'da birlikte olamadılar, ancak sürekli olarak mektuplarla temasda bulunuyorlardı. Enver ve Cemal Sovyet idaresini doğudaki İslâm halklarını (özellikle Asya'da ve Kuzey Afrika'da) İngilizler'e karşı bir özgürlük devrimi için hazır hale getirebilecekleri konusunda ikna ederler. Enver Paşa, Lenin tarafından da kabul edilir ve Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Çiçerin ve yardımcısı Karahan ile yakın temasta bulunur. Enver Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği noktasında İngilizler ile birlikte çalışma düşüncesi gerçekleşmeyince, bolşeviklerle birlikte çalışmaya karar verir. Enver Paşa 26 Şubat 1920'de Cemal Paşa'ya yazdığı mektubunda şöyle der: "Fransızlar'dan ve İngilizler'den birlikte çalışma konusunda uygun bir cevap alırsam, İstanbul üzerinden Kafkaslar'a ve oradan Türkistan'a gitmeyi düşünüyorum. Tabii bu seyahat gizli olacaktır. Arkadaşlarla birlikte Türk-İslâm dünyasının kurtarılması konusunda yeniden istişareler yapmaya çalışacağım"⁽²⁷⁰⁾.

Cemal Paşa da Türkistan'ın, Afganistan'ın ve Hindistan'ın kurtulması hayali ile yaşıyordu. 11 Haziran 1920'de Moskova'dan Mustafa Kemal Paşa'ya şunları yazıyordu:

---

(269) Aydemir (267), S. 493

(270) Aydemir (267), S. 503, 506

“Benim Türkistan, Afganistan ve Hindistan’daki görevim Rusya hükümetince onaylandı. Ben bu ülkelerde, Halil Paşa İran’da yüzyıllardır İngiliz hakimiyeti altında yaşamış doğu halklarını kurtarmaya çalışacağız.”

Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşını kaybedişinin ardından bu iki şahsiyet doğuda İngilizler’e karşı bir cephe açacak gücü nereden alıyorlardı? İngiliz karşıtı hayalleri ile Türkiye’ye mi yardım etmek istiyorlardı? Ya da “devrimci” Rusya’nın yardımı ile Afganistan’ı, İran’ı ve Hindistan’ı kurtarabileceklerini mi zannediyorlardı? Bu iki beyefendi Azerbaycan’ın bağımsızlığının Sovyet Rusya tarafından elinden alındığını bilmiyorlar mıydı? Moskova’ya geldikleri dönemde, Türkistan millî mücadelesinin yüksek noktasına ulaştığını duymamışlar mıydı? Bütün bu sorular mecburen cevapsız kalacak, çünkü soruların tamamı ciddi araştırmalara bağlıdır.

Enver Paşa Moskova’da öncelikle “İslâm İttihat-İhtilal Cemiyeti’ni” kurmakla uğraşır. 1920 yılı yaz aylarından itibaren böyle bir cemiyet kendi başkanlığında varlığını sürdürür. Sovyet idaresi, İngiltere’nin doğudaki konumunu zayıflatmak ve mümkün olduğu kadar doğudaki ülkeleri Sovyetler’in etki sahasına sokmak ve Enver Paşa’nın idaresi altındaki bu cemiyet vasıtasıyla komünizm propagandası yapmak için cemiyeti destekleyerek “Panislamist” oluyordu. “İslâm İttihat İhtilal Cemiyetini sürükleyen insanlar, daha önce Osmanlı İmparatorluğu döneminde “İttihat ve Terakki” cemiyetinin liderleri olan ve şu anda siyasi göçte bulunan Enver Paşa, Cemal Paşa, Halil Paşa ve diğerleri idi. İktidarda oldukları dönemlerde erişemedikleri sömürülen Müslümanlar’ın ortak ve tek tavır (İslâm’ın vahdeti değil, çünkü İslâm tektir) belirlemeleri hedefine şu anda dostları olan eski düşmanları Rusya’nın yardımı ile mi erişecekelrdi? Her halükârda Moskova Enver Paşa’ya çok güveniyordu. Ancak bazı Sovyet liderler, onun Sovyet hükümetinden aldığı yardımları kendi panislamist hareketi için kötüye kullanabileceği endişesi ile güvenmiyorlardı.

Enver Paşa 1920 Ağustosunun sonuna kadar Moskova ile Berlin arasında gidip gelir. Berlin’de Hindistanlı İngiliz karşıtı siyasi göçmenler ile irtibata geçmeye çalışır. 1920 yılı Ağustos ayında Moskova’ya gelir. Çiçerin onun doğu halkları kongresine katılmasını ister. Daveti kabul eden Enver Paşa Bakü’ye gider⁽²⁷¹⁾.

Enver Paşa misafir locasında oturur ve kendisini Kuzey Afrika (Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Mısır), Arabistan ve Hindistan Müslümanların temsilcisi olarak tanıtır. Ancak idari kadrodaki Sovyet Ruslar, onun Moskova’daki “İslâm İttihat ve İhtilâl Cemiyetinin” başkanı olduğunu bilmektedirler. Enver Paşa’nın kongrede olması, komünist fikirli Türk heyetini ve bazı Azerbeycan komünistlerini rahatsız ediyordu. Öncelikle Azerbeycan halk eğitiminden sorumlu komiser Bünyatzade, Enver Paşa’ya saldırır ve Enver Paşa’nın bu kongreye ne maksatla geldiğini an-

(271) Egon von Bahder, Enver Pascha. Kampf und Tod in Turkestan, Berlin 1943, S. 6

layamadığını belirtir. Bünyatzade, onun Alman hükümeti ile birlikte çalışarak Alman emperyalizmine yardımcı olduğunu söyler⁽²⁷²⁾. Enver bir konuşma metni hazırlar, fakat kendisinin okumasına müsaade etmezler. Türk heyeti onu protesto ederek, "Enver, kongre önüne değil halk mahkemesi karşısına çıkarılmalı" diye bağırırlar. 3. Komünist Enternasyonalin Başkanı Zinovyev ve Enver Paşa'nın Ruslar'la birlikte çalışmasını sağlayan teşkilatın genel sekreteri Radek de onu savunmazlar. Zinovyev'ev kongre yöneticisidir, Enver kürsüye gelir ve konuşma metnini Zinovyev'e verir. Zinovyev'ev konuşmaya başlar: "Yoldaşlar, doğunun işçileri! Enver Bey aramıza gelmiştir ve söz hakkı istemektedir. Fakat savaş tellallığı yaparak yüzbinlerce insanın kanına giren bu emperyaliste söz hakkı vermekten imtina ederim. Konuşmasının yazısı başkası tarafından okunacaktır"⁽²⁷³⁾. Enver'in konuşma metni Rus komünistlerinin işine yarar. Siyasi programını açıklamamıştı, fakat enternasyonal komünistlerin saflarında yer alıyordu. Moskova'nın doğu halklarına istiklâl vermeyi düşünmediğini, sadece onlara göre emperyalist olan Avrupa'ya (İngiltere, Fransa ve Almanya) karşı savaşta ittifaka ihtiyacı olduğunu biliyordu.

Enver Paşa konuşmasında ayrıca "Osmanlı devletinin Boğazları kapatmakla zalim çar saltanatının yerine, mazlumların tabii müttefiki olan Şura Rusyası'nın kurulmasına etkili olduğunu" ifade eder. Bundan başka, "Türkiye'nin bu açıdan dünyanın kurtuluşu için yeni ufuklar açan herkes ile müttefik olduğunu, durumu mazlumlar açısından Türkiye için bir zafer olarak telakki ettiğini"⁽²⁷⁴⁾ açıklar. Enver Paşa kongre salonunda doğu halklarının tarafsız temsilcileri tarafından dostça karşılanır. Ancak komünistlerin ve özellikle 3. Enternasyonal Komünistler Kongresi başkanı Zinovyev'in kendisine karşı sergiledikleri bu tutuma bir anlam veremez. Komünistler tarafından sadece söz hakkı elinden alınmaz, bir de takip edilir. Kaldığı otelin salonunda Rus istihbaratına mensup bir ajan olan Reissich, tabancasıyla ona ateş eder. Kurşun isabet etmez. Rus istihbaratı sözde Reissich'i tutuklar, fakat adam öldürmeye teşebbüsten yargılanmaz. 1920 yılı Eylül ayında Reissich Siyasi İstihbarat Bürosu Türkistan başkanı olarak Taşkent'e gönderilir.

Enver Paşa Bakü'den, Moskova'ya döner oradan da ailesinin yanına Berlin'e geçer. Enver Paşa'nın Berlin'de ne yaptığı konusunda açık deliller bulunmamaktadır. Ancak Alman hükümeti ile iyi ilişkileri olduğu muhakkaktır. 1921 başlarında Moskova'ya geri döner. Buradan Sovyet Rusya'nın yardımı ile Türkiye'ye geçmek ister. Özellikle Rusya'nın Dışişlerden Sorumlu Halk Komiserliği Enver Paşa'nın Türkiye'de faaliyet yapmasına büyük önem veriyordu. O zaman Sovyetler ülkenin kurtulması için yeterli miktarda yardım vermeyi taahhüt edi-

---

(272) Information Concerning the Baku Conference. Political Intelligence Officer, India Office, 9 February 1921, India Office Library, C/P, S/18/C 203, Page 9

(273) Bahder (271), S. 12

(274) Aydemir (267), S. 546

yorlardı. Bolşevikler, Enver Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'nın yerine geçerek Anadolu'daki millî mücadeleden başkanlığını yapmasını istiyorlardı⁽²⁷⁵⁾. Enver Paşa Batum'da amcası Halil Paşa'yı ziyaret eder. Muhtemelen kendisinin Anadolu'ya geri dönmesi ile ilgili olarak görüşmek istemiştir. Enver Paşa, Halil Paşa'ya şöyle der: "Ümit ediyorum ki, geri döndüğüm zaman Anadolu'ya faydam olur." Halil Paşa şöyle cevap verir: "Senin Türkiye'ye geri dönme niyetini doğru bulmuyorum. Böyle bir durumda senin taraftarların ile Mustafa Kemal'inkiler ayrılacaklardır. Yunan'a karşı cephede savaşan halk -ister istemez- ikiye bölünecektir. Netice itibarıyla vatanımız ve milletimiz şahsi anlaşmazlıklardan dolayı zarar görecektir"⁽²⁷⁶⁾. Enver Paşa tecrübeli bir kişi olan amcasının sözünü dinlemez ve Türk istiklâl mücadelesi için Sovyet Rusya'dan yardım alabilmek için sürekli çaba sarfeden bir kişi olarak, küçük bir gemi ile Batum'dan Karadeniz üzerinden Anadolu'ya geçmek ister. Hava şartlarının müsait olmaması nedeniyle Batum'a geri gelir. Bu defa onun Anadolu'ya giderek millî mücadele liderliği için hak iddia etmesine hava şartları engel olmuştu. Başarısızlıkla neticelenen bu deniz yolculuğundan sonra Enver Paşa yeniden amcasını ziyaret eder ve ona şöyle der: "Benim Türkiye'ye geri dönmemin yararlı olacağı kanaatindeysem de, bunun kötü sonuçları olabileceği konusunda sen haklıydın. Bunun için Türkiye'ye geri dönmekten vazgeçiyorum." Bunun haricinde Mustafa Kemal Paşa da, Enver Paşa'nın geri dönmesini engeliyordu⁽²⁷⁷⁾. Artık Enver Paşa Türkistan'a gitmeye karar verir.

Enver Paşa 1. Dünya Savaşından beri Türkistan'a büyük bir ilgi duyuyordu. Daha 1914 yılında -Osmanlı istihbarat şefi Eşref Kuşçubaşı'nın teklifi üzerine- beş Türk'ü (Hacı Selim Sami, Başkan olarak; Emrullah Bey Barkin; Adil Hikmet, yüzbaşı; Hüseyin Bey ve İbrahim Bey) Hindistan üzerinden Türkistan'a göndermişti. Enver Paşa ile Eşref aşağıdaki konularda mutabakata varırlar:

1- Gönüllü olarak canını verebilecek bir grup, Hindistan üzerinden Türkler'in Anavatanına gönderilecek.

(275) Tekin Erer, Enver Paşa'nın Türkistan kurtuluş savaşı, İstanbul 1971, S. 36

(276) Halil Paşa, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e: Bitmeyen savaş, Hazırlayan: Taylan Sorgun, İstanbul 1972, S. 359-60

(277) Mustafa Kemal Paşa 24 Mayıs 1921'de Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'dan Enver Paşa'yı takip etmesini ister. Aynı gün Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa (=Mareşal Çakmak) Karabekir Paşa'dan Doğu Cephesi Kumandası Şefi Kâzım Bey'i (Enver Paşa'nın Kayınbiraderi) görevden almasını ister. 24 Mayıs 1921'de Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Karabekir Paşa'ya şunları yazar: "Enver -bir zamanlar Almanlar'a dayandığı gibi- Ruslar'ın yardımı ile zorla ülkeye (Türkiye'ye) girmeye çalışıyor. Fakat başaramıyor. İslâm İttihat ihtilal Cemiyeti adı altında orduların kumandasını eline geçirmek istiyor. Mutlaka hareketini doğuda başlatacaktır. Bundan dolayı tedbir alınız." Bkz. Aydemir (267), S. 580-81. Yurtdışında ve özellikle Rusya'da bulunan Enver Paşa, Cemal Paşa ve başka Türk liderlerinin Türkiye'nin bağımsızlığı hakkındaki görüşleri ve Gazi Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türkiye liderlerinin Enver, Cemal ve Halil Paşa hakkındaki fikir ve faaliyetleri dokümantasyon olarak yayınlandı. Bkz.: Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı (Generalin kızları tarafından neşredilmiştir), İstanbul 1967

2- Bu grup Rusya tarafından boyunduruk altına alınmış Türk Anavatanında Moskova'ya karşı millî ayaklanmalar tertip edecek.

3- Bu hedefe ulaşabilmek için her bir yerleşim biriminde Türklük şuru olan kişilerden çekirdek teşkilatlar kurulacak. İlk hazırlıklar Türk anavatanının yakınlarında olan elçilikler, konsolosluklar ve istihbarat teşkilatları (teşkilat-ı mahsûsa) tarafından yapılacak.

4- İlk teşebbüs küçük, güvenilir bir grup tarafından yapılacak”(278).

Sözkonusu beş Osmanlı Türk'ü Hindistan üzerinden Doğu Türkistan'a ve buradan da Batı Türkistan'a geçer. Hatta, Hacı Sami 1916 yılında Yedisu bölgesinde gerçekleştirilen ayaklanmanın organizatörlerinden biri olur. Bu beş şahıs Türkistan'ın içinde bulunduğu durumu tam olarak tesbit etmeye çalışırlar. Bu beş kişiden dördü 1918'de Türkiye'ye geri döner. Sami Türkistan'da kalıp daha sonra Moskova'ya geçer. Türkistan'da istihbarat başkanı olarak görev yapan Sami ve ona önceden bu görevi veren Enver Paşa, Moskova'da düzenli olarak buluşup birlikte çalışırlar. Sami Türkistan için hissettikleri millî duygu konusunda Enver Paşa'yı da ikna eder.

Enver Paşa 1916 yılında Araplar tarafından hayal kırıklığına uğratılınca Filistin'de şunları diyordu: “Bu ülkeyi bırakıyorum ve Türkistan'a gideceğim.” Kuşkusuz bu askerî bir şaka veya Türkistan'a duyduğu hasretin bir ifadesi idi. Çünkü Enver Paşa'nın Türkistan'a gitmeye karar vermesi, bundan beş yıl sonra gerçekleşiyordu.

Kendisi Türkistan'ın gelişmeler hakkında sürekli malumat topluyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda da aynı adla faaliyet gösteren ve daha sonra 1919 yılı Şubat ayında “Millî İttihat” şeklini alan “İttihat ve Terakki Cemiyetinin” bu konuda büyük yardımları oluyordu. 1918 yılı Şubat ayında Türkistan'dan bir heyet İstanbul'a gelir(279). Heyet Talat Paşa'yı ve Dışişleri Bakanı Nesim Bey'i ziyaret eder. Heyet çok iyi karşılanır. Heyet, Türkistan'ın içinde bulunduğu durumu anlatır ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yardımını ister. Heyet Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın komutası altında bulunan ve o dönemde Azerbaycan'ı kurtarmış olan İslam ordusunun Hazar Denizi'nden Türkistan'a bağlantı kurabileceğini düşünerek yardımın kolayca gerçekleştirilebileceğini zannediyordu. Gerçekten de Osmanlı imparatorluğunun idari kadrosu oybirliği ile Türkistan özgürlük mücadelesinin des-

(278) Cemal Kutay, Ana-Vatan'da son beş Osmanlı Türk'ü, İstanbul 1962, S. 32

(279) Türkistanlı heyet üyeleri şunlardı: Abidcan Mahmud Ubaydullah Hoca, Mir Adil, Mir Ahmed, Recep Baysun, Hacı Merdankul, Said Nasır Mir Calil Abidcan Mahmud ve Ubeydullah Hoca Moskova'da kalırlar. Osmanlı İmparatorluğu makamları Türkistan probleminin çözümüne alıcenap yardımında bulunurlar. Bu bağlamda örneğin Kadi Abdul Raşid, Baysun ve Köprülü Fuad'a Türkistan'ın millî meselelerine analış göstermeleri ve ilgi duymalarını sağlamak üzere Batı Avrupa'ya (İsviçre ve Almanya) Osmanlı pasportu verilerek gönderilirler. Bkz. Abdulla Recep Baysun, Türkistan Millî Hareketleri, İstanbul 1943, S. 32

teklennesi kararını alır. Ancak bu yardım gerçekleşemez. Çünkü 1. Dünya Savaşı Osmanlı devletinin aleyhinde sonuçlanır.

1918 yılı Eylül ayı sonlarında Enver Paşa'nın eline 16 Eylül tarihli ve Müftü Sadriddin Han, Hacı Şerif Hoca ve Halil imzalı bir muhtıra geçer. Bu muhtırada başka hususların yanında, Türkistan Türklerinin şu anda geçmişten daha çok baskı ve zulüm altında yaşadıkları belirtilmiştir. İdarede şekli değişiklikler yapılmıştı, fakat halka ne millî ne de siyasi bir hak tanınmamıştı. Türkistan'da 10 milyondan fazla Türk ve Müslüman yaşarken, Rus, Ermeni ve Yahudi nüfusun toplamı 300.000 idi. Sözde Türkistan Sovyet Cumhuriyeti hükümetinin ise 16 bakanından sadece 4'ü Türk'tü. Sözde parlamentonun ise 36 üyesinden sadece 11'i Türk ve Müslüman idi. Daha sonra ise Türkistan'da Rus komünistlerinin nasıl ortaya çıktığı detayları ile tasvir edilir⁽²⁸⁰⁾. Bu muhtıra ile yardım talebinde bulunuluyordu.

Enver Paşa, Rusya'nın Türkistan'da uyguladığı politikalarından ve ülkedeki genel millî çabalardan haberdar idi. Bakü'deki Doğu Halkları Kongresinde komünist olmayan üyelerin dertlerini titizlikle dinliyor ve öğreniyordu. Enver Paşa burada birçok kişiyle yaptığı sohbetler vasıtasıyla, Sovyet Rusya'nın Türkistan politikasını ve özellikle de vaad edilen millî özgürlük sözünün tutulmadığını tam anlamıyla öğreniyordu. Rus İmparatorluğuna bağlı Türk halklarının temsilcileri, Sovyetler'in Müslümanlar'dan gelen her türlü yardım çağrısını duymamazlıktan gelmesi nedeni ile Sovyet idaresi ile Türk ve Müslümanlar arasında arabuluculuk yapmasını rica ederler.

Enver Paşa 1921 Ağustosunda Batum'dan Anadolu'ya geçemeyince ne yapacağını düşünmeye başlar. "İslâm İttihat ve İhtilal Cemiyeti"de bir başarı elde edememişti. Bundan dolayı Sovyet idaresi memnuniyetsizliğini ifade ediyordu. Paşa bu cemiyet vasıtası ile bazı Sovyet propaganda malzemesini doğudaki İslâm ülkelerine göndertmişti, ancak "İslâm halklarını devrimci yapma" sözünü kendisi Sovyet idaresinin anladığı anlamda algılamıyordu. Buna rağmen Sovyetler Enver Paşa'yı doğu politikalarının önemli kişisi olarak vitrine çıkartmak istiyorlardı. Çünkü Paşa'nın dünya İslâm ülkelerinde büyük bir saygınlığı vardı. Enver Paşa'nın güvendiği dostu Hacı Sami, Türkistan hakkında yaptığı araştırmalara dayanarak oradaki silahlı mücadelenin başarılı olabileceğini ve bundan dolayı Paşa'nın oraya giderek bağımsızlık mücadelesinin başına geçmesi konusunda onu ikna etmeye çalışıyordu.

Ayrıca Cemal Paşa'nın Afganistan'da görevli olması, Moskova'daki Rus komünistleri ile olan irtibatı, Türkistan millî mücadeleleri ve Afganistan hükümeti ile

---

(280) Bu muhtıranın bir kısmı Aydemir (267), S. 432-33 tarafından neşredildi. Aydemir, bu muhtıranın Ankara'da Türk Tarih Kurumu'nda olduğunu da açıklamıştır. Türk tarihçileri, Türkistan heyeti, ile Osmanlı imparatorluğu temsilcileri arasında geçen konuşma metinlerini, 1915-22 yılları arasındaki Türkistan hakkındaki raporları ve yukarıda adı geçen muhtıranını tamamını yayınlayacak olurlarsa, Türk tarihi için büyük bir hizmet yapmış olurlar.

olan yakın ilişkisi Enver Paşa için Türkistan'a gitmesine vesile oluyordular. Enver Paşa, Cemal Paşa ile sürekli irtibat halinde idi. Cemal Paşa o dönemde Almanya'da bulunan eşine, 11 Temmuz 1920'de Moskova'dan gönderdiği mektubunda 12 Temmuz'da Taşkent'e gideceğini yazıyordu. Siyasi yönü olmayan bu general, Moskova'nın görevlisi olarak Afganistan'da Hindistan'daki İngilizler'e karşı savaşı organize etme görevini üzerine almadan önce Türkistan'daki müslümanlar'ın gerçek durumları hakkında hiçbir araştırma yapmamıştı. Eşine şöyle yazıyordu: "Komünist mülki idaresi benim düşüncelerime (doğunun İngilizler'den kurtarılması -B.H) çok yakın." Paşa Taşkent'e gelişinde, Türkistan cephesi kumandanı Frunze tarafından demiryolu istasyonunda askerî törenle karşılanır⁽²⁸¹⁾. Cemal Paşa orada savaş esiri Türk subayları ile karşılaşır. Hindistan devrimci hareketinin kuzeye (Afganistan sınırına) doğru genişlemesi durumunda bunu desteklemek maksadıyla Fergana, Buhara ve Hive için eylem grupları teşkil ediyordu. Frunze, asıl hedefi Hindistan'ı kurtarmak olan Türk subaylarından eylem grupları teşkil edilmesine müsaade ediyordu, çünkü böylelikle Türkistan Müslümanlar'ı Hindistan'a yöneleceklerdi ve bu da Türkistan millî mücadelesini zayıflatacaktı. Buhara için Cemal Paşa'nın emri altına verilen on Türk subayı⁽²⁸²⁾ onunla birlikte Buhara'ya giderler. Daha sonra Cemal Paşa oradan Kâbil'e geçer. Enver yeniden onunla irtibata geçer. Bu irtibat Sovyet idaresince onaylanır ve teşvik edilir. Enver'in Sovyetler'in doğu politikasına duyduğu güvensizlik 1920 sonlarında iyice artar. Moskova da Enver'e fazla güvenmez. Enver, Cemal vasıtasıyla Türkistan millî mücadelesi hakkında çok bilgi toplar. Enver Paşa 1921 yılı Eylül ayında, aralarında Sami ve Muhiddin'in de (Muhiddin, Nuri Paşa ve Halil Paşa'nın emir subaylığını yapmıştır) bulunduğu refakatçileri ile birlikte Türkistan'a gitme konusunda kesin kararını verir.

Enver Paşa Buhara'da

Enver Paşa ve beraberindekiler Batum ve Tiflis üzerinden Bakü'ye, oradan da gemiyle Kızıl Su'ya (Kransnovodsk) geçerler. Buradan Sovyet hükümetince tahsis edilen bir tren ile 2 Ekim 1921'de Buhara'ya gelirler⁽²⁸³⁾. Ali takma adını kullanan

(281) Raci Çakıröz, Çarlık ve Bolşevik Rusya'da 10 yıl , Neşreden, Rana Çakıröz, İstanbul 1990, S. 60

(282) Eylem grubuna bağlı olarak Buhara'ya giden Osmanlı subayları şunlardı: Albay Osman Bey (Grup başkanı), Emin Bey, Mehmet Sadık Bey, Kazım Bey, Nâfi Bey, Halil Bey, Cemal Bey, Arif Bey, Said Cemal Bey, Bkz. Çakıröz (281), S. 64

(283) Togan (24), S. 434., "Die Welt des Islâm" 1938, Cilt 20, S. 133 ve Hayit (5), S. 275'e göre 8 Kasım 1921'de gelmiştir. Muhtemelen yukarıdaki tarihlerde bir yanlışlık var, çünkü Enver Paşa Kasım ayı başında Buhara'yı terketmiştir. Bazı kaynaklarda, örneğin Çakıröz (281), S. 78, onun Bakü kongresi için Batum'a geldiği ve oradan Buhara'ya geçtiği belirtilir. Fakat Enver Paşa Bakü'ye Moskova ve Berlin üzerinden gelmiştir ve daha sonra Batum'a geçmiştir. Bir başka kaynakta, Karabelir (277), S. 352, yanlışlıkla onun Bakü'den Taşkent'e geçtiğini yazmaktadır. Ancak Enver Paşa Taşkent'e hiç gitmemiştir.

Enver Paşa'nın yanında Moskova Hükümetinin de bir temsilcisi bulunmaktadır. Buhara'da coşku ile karşılanan Enver Paşa, Buhara Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının misafirhanesinde ikamet eder. Moskova'dan hangi görevle Buhara'ya geldiği bilinmemektedir. Başbakan Fayzullah Hoca Baysun'da Halk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Osman Hoca'ya Enver Paşa'nın geldiğini bildirir. Osman Hoca bunun üzerine derhal Tirmiz'e bağlı Pattakesar'daki kumandan Hasan Bey ile irtibata geçer. Enver Paşa ile 15 yıl 3. orduda birlikte çalışmış olan eski Osmanlı subayı Hasan Bey, eski arkadaşını görmek üzere derhal Buhara'ya gider. Aynı zamanda Osman Hoca'nın Enver Paşa'ya gönderdiği mektubu da getirir. Mektupta Enver Paşa'nın gelişine sevindiğini belirten Osman Hoca, desteğini eksik etmeyeceğini belirtiyordu. Enver Paşa kısa zamanda Buhara hükümetinin içinde bulunduğu durumu anlar. Ruslar Buhara'yı işgal edilmiş bir ülke olarak görüyorlardı. Buhara'da sınırsız bir politika izleyen Ruslar, Buhara hükümetinin istek ve tekliflerini görmezlikten geliyor ve Buhara Cumhuriyetinin çıkarlarına dikkat etmeksizin kendi istedikleri gibi davranıyorlardı. Hükümet yetkilileri Moskova'nın izlediği politikalarından duydukları kaygıyı dile getirerek Enver Paşa'nın Buhara ile Moskova arasında arabuluculuk yapmasını istiyorlardı. Enver bu ricayı kabul eder ve 1921 yılı Ekim ayında Sovyet Rusya Halk Komiserliği Konseyine aşağıdaki muhtevada bir mektup yazar:

"Müslüman Asya'yı İngiliz emperyalizminden kurtarma görevini ancak Sovyet Rusya'nın devrimci liderliğindeki bağımsız Buhara'nın yardımı ile başarılı bir şekilde tamamlayabiliriz. Bundan dolayı halk komiserliği konseyinden, Buhara topraklarında işgal edilmiş topraklardaki düşman ordusu gibi davranan Kızıl Orduyu geri çekmesini rica ediyorum. Kızıl Ordu açlık içinde kıvranan Müslüman halkın elindeki son dilim ekmeğini de almıştır ve Sovyet Rusya'ya karşı memnuniyetsizlik havasını oluşturmuştur. Gayrimenkullerin yağmalanmasına ve değerli malların yurtdışına çıkartılmasına son verilmelidir. Doğu Buhara'daki ayaklanma genişliyor. Bu ayaklanma Cumhuriyetin diğer bölgelerine de sıçrayabilir. Hükümetin başında bulunan Buhara komiserleri Çekistler (istihbaratçı) ve Rus askerleri tarafından tartaklandı ve serbest hareket etme hakları ellerinden alındı. Genç Buharalılar arasında da Moskova karşıtı ayaklanmalar gelişmekte. Bu olayların Doğu Cepheniz için büyük tehlike arzettiği hususunda Sovyet hükümetini uyarıyorum. Buhara halkına kendi hayatını belirleme şansı verilmelidir. Buhara halkının ricası üzerine, Sovyet Rusya hükümeti ile Buhara Cumhuriyeti arasında yapılacak görüşmelerde Buhara halkını temsil etmeye hazır olduğumu belirtmek isterim. Bu teklife kısa zamanda cevap vermenizi, görüşmeler için temsilciler belirlemenizi ve görüşmelerin zaman ve mekânını belirlemenizi istirham ediyorum. Ben görüşmelerin Buhara'da 1921 yılı Aralık ayında olmasını tavsiye ederim⁽²⁸⁴⁾.

---

(284) Mustafa Çokay, Merhum Enver Paşa Hakkında Hatıra Parçaları, "Yaş Türkistan", 1933, S. 33, S. 9-11

Sovyet idaresi mektuba cevap vermez. Üstelik Enver Paşa'nın İngiliz "ajanı" olduğunu açıklar. Moskova bu mektuptan dolayı hayret eder ve Enver Paşa'nın faaliyetlerini durdurmak için harekete geçer. İlk defa 1932 yılında Sovyet hükümeti, 1921-22 yıllarında eski Emir Said Alim Han ile kendi temsilcilerinin Enver Paşa'ya karşı müşterek savaş açma konusunda görüşmeler yaptıklarını itiraf eder. Sovyet propagandası, Enver Paşa'nın Buhara, Türkistan, Afganistan ve Hindistan Emiri olmak istediği konusunda, eski Buhara Emirini ikna etmeye çalışıyordu. Buhara'nın eski Emiri, Sovyetler'in bu yanlış haberine önce inanır. Enver Paşa'nın kendisine haber vermeden Buhara'ya gitmesinden kuşkulandır. Enver Paşa Buhara'da iken Türkistan Millî Mücadelesinin askerî lideri olmak üzere mücahitlerin safına geçmeye karar verir.

Paşa Buhara'da 23 gün kalır. Bu zaman zarfında Buhara Halk Cumhuriyetine mensup birçok hükümet üyesi, Buhara'daki Sovyet Rusya hükümet temsilcileri, Sovyet Rusya'nın dışişlerinden sorumlu komiseri Karahan ve gizli bir teşkilat olan "Türkistan Millî Birliği" nin başkanı Zeki Velidi ile görüşmeler yapar. Milliyetçi hükümet üyelerinden Osman Hoca, Ali Rıza (savunma bakan yardımcısı) Abdulhamid Arif (savunma bakanı) ve diğerleri Enver Paşa'nın millî mücadelenin başına geçmesini istiyorlardı. Zeki Velidi ise Enver Paşa'nın millî mücadeleye girmesine karşı çıkıyordu.

Enver Paşa, Sovyet Rusya'nın temsilcisi olan Yurinov ile bir konuşması esnasında Cemal Paşa'nın Buhara'ya ya da Taşkent'e geliş zamanını sorar. Yurinov, Cemal Paşa'nın Buhara'da üç saat kaldığını ve acil bir görüşme için Taşkent üzerinden Moskova'ya geçtiğini söyler. Ayrıca sizin burada ne ile meşgul olduğunuzu biliyoruz" der. Artık Enver Paşa, Ruslar'ın ona hiç güvenmediklerini anlar. Zeki Velidi, ona Türkistan'da durmamasını ve Afganistan'a gitmesini tavsiye eder. Ayrıca Enver Paşa'ya bir mektup yazar:

"Şu ana kadar Türkistan hareketi, basıncı hareketi ve yasadışı olan siyasi teşkilat, Rusya'nın iç problemlerine karşı mücadele etmek için bir yol bulmuşlardı. Şartlar bizi zorlarsa bolşevik karşıtı, sosyal devrimci parti gibi partilerle çalışma grubu teşkil etmeye hazırız. Böylelikle bolşevikleri zor bir duruma sokabilirsek bizim taleplerimizi kabul edeceklerdir. Eğer onlar millî Kızıl Ordusuna dayanan Millî Türkistan Sovyet Hükümeti'nin kurulmasına razı olurlarsa, o zaman bolşeviklerle işbirliği yapabileceğiz. Siz bu savaşa karışsanız, o zaman Türkistan hareketi Panislamist bir hüviyet kazanacaktır. Sizin için en iyisi Afganistan'a gitmeniz ve oradan Türkistan hareketini desteklemenizdir"(285).

Zeki Velidi bu teklifi yapmakla büyük bir hata işliyordu. Çünkü bizzat kendisi Özerk Başkırdistan Cumhuriyetini (kendisi Başkurt'tır ve hükümet şefi olmuştur) ilan ettiğinde bolşeviklerin tutumları hakkında acı tecrübeler edinmiştir. Türkistan

---

(285) Togan (24), S. 435, Hayit, Turkestan, (41), S. 191

konusunda, Rus sosyal devrimcilerinin (o dönemde bu parti bolşevikler tarafından tamamen dağıtılmıştı) yardımıyla bolşeviklerle birlikte çalışmak, Türkistan için bir çözüm olamazdı, çünkü ülkede millî müdâfaanın ortaya çıkması başka nedenlerin yanı sıra Rus partileri ile birlikte çalışmanın imkânsızlığındandı. Türkistan kurtuluş mücadelesi, Rusya'nın iç meselesi değildi. Sovyet Ruslar iki seneden fazla bir süre Enver Paşa'nın "İslam İttihat ve İhtilal Cemiyeti"nin başında kalmasına sabredip bu cemiyeti finanse etmelerine rağmen, Enver Paşa'nın millî mücadeleye katılması, bolşevikler için neden birdenbire Panislamist harekete yönelme olarak nitelendirilsin. Sovyet Ruslar ve Zeki Velidi, Enver Paşa'nın bolşeviklerle birlikte çalışmaya başlamadan önce Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın en büyük düşmanı olduğunu bilmiyorlar mıydı? Zeki Velidi, Türkistan millî mücadelesinin Enver Paşa gibi meşhur komutan ve dünyaya açık bir görüşü olan insana acil ihtiyaç duyduğunu bilmiyor muydu? Velidi'nin teklifinin bolşeviklere olan inancının bir kalıntısını yansıttığını açıkça söyleyebiliriz. Enver Paşa ona şöyle cevap veriyordu: "Bu andan itibaren kendimi anavatanımda hissediyorum. Başlatacağım savaş kutsal bir savaştır. Halkın beni yalnız bırakmayacağını göreceksiniz. Bizim Kafkaslar'da da yeterince dostlarımız var"(286). Enver Paşa 7 Kasım 1921'de hanımı Naciye Sultan'ın hatırasına not defterine şunları yazıyordu: "Dün Buhara ve Hive merkezlerine mektup yazdım. Mektupları Ulu Turan İhtilal Orduları Kumandanı; Merkezler Merkezi Reisi olarak imzaladım. Kılıç kınından çıktı. Artık tam bir başandan sonra geri döneceğim. Allah bu büyük mücadelede beni yalnız bırakmasın. Zavallı Türklük ve İslâm dünyası için dua et Naciyem."

Enver Paşa Buhara'dan ayrılmadan şu açıklamayı yapıyordu: "Türkistan'ın bağımsızlığı için savaşmak kaçınılmaz bir zorunluluktur. Kim bu insanlık dışı hayatı sürdürmek, bu yaşantıya katlanmak istiyorsa ve nasıl olsa bizi birgün yakalayacak olan ölümden korkuyorsa, işte o kişi gelecek nesillerce lanetlenmeyi hak etmiştir. Ama bizler hürriyet için savaşmak ve gelecek nesillere kölelikten ve boyunduruktan uzak bir hayat sağlamak üzere ölüme her an hazır olmak istiyoruz"(287).

Zeki Velidi ayrıca, Enver Paşa'nın gözünü korkutmak ister. Rıskul'un Moskova'dan geri geldikten sonra: "Sovyet hükümeti takriben 100.000 askeri Kamanev'in (Kızıl Ordu başkumandanı) ve Budyoniyi'nin (Kızıl Ordu süvari müfettişler şefi) kumandanlığında Buhara'ya gönderileceğini" bildirmiştir. Ancak Enver Paşa bu tür ifadelerden korkmadan davasına sadık kalır.

---

(286) Aydemir (267), S. 601

(287) Kurt Okay, Enver Pascha, der grosse Freund Deutschlands, Berlin 1935, S. 362. Paşa'nın yukarıdaki açıklaması emir subayı Muhittin tarafından da "Vakit" (İstanbul) gazetesi 25 Kasım 1923 tarihinde yayınlanmıştır. Bkz. Togan (75), S. 437

Enver Paşa Savaş Meydanında

Enver Paşa, 8 Kasım 1921'de 74 Türk subayı⁽²⁸⁸⁾ ile birlikte Doğu Buhara'daki savaş bölgesine erişmek üzere ava gidiyorum bahanesiyle Buhara'dan ayrılır. Karşı'ya bağlı Cilligöl'de (bazı kaynaklarda Kılı-Köl olarak geçer) hürriyet mücadelesinin liderlerinden olan Molla Nafiz tarafından karşılanır. 9 Kasım'da hürriyet kahramanları Enver Paşa'nın kaldığı Abdulkhakim Toksaba'nın evinin bahçesinde toplanırlar ve Enver düşüncelerini şöyle ifade eder:

"Kardeşlerim! Ben buraya Türkistan tarafından başlatılan hürriyet mücadelesine katılmak için geldim. İçinizden kim bizimle birlikte çalışmak istiyorsa, o benim söyleyeceğim yemini tekrar etsin. Eğer içinizden birisi çocuklarının Ruslar'ın elinde olmasından dolayı korkuyorsa, açıkça söylesin. Emrediyorum! O kişi silahını teslim etmek şartıyla serbesttir"⁽²⁸⁹⁾.

Herkes onun taleplerini kabul ediyordu. Bunun üzerine Enver Paşa şöyle diyor: "Türkistan bağımsızlığı için birbirimize karşı sadık olalım ve Allah'ın huzurunda namusumuz üzerine yemin edelim." Ardından hürriyet mücadelesinin lideri Togay Sarı'nın bulunduğu Korgantepe'ye gider. 2500'den fazla yiğidi olan Togay Sarı, Paşa'yı büyük bir coşku ile karşılar.

Enver Paşa ve beraberindekiler 28 Kasım'da, fanatik bir Emir taraftarı, fakat cesur askerleri olan İbrahim Bek'in etkinlik sahasına, yani Karamendi köyüne gelirler. Bir sonraki gün Aral köyüne ulaşır ve orada Ali Merdan Toksaba'nın bir gün misafiri olarak kalır. Paşa, 20.000'den fazla askeri bulunan İbrahim Bek ile Ruslar'a karşı savaşın problemleri hakkında mutlaka görüşmek istiyordu. 30 Kasım 1921'de Paşa'nın bulunduğu evin etrafını İbrahim Bek'in adamları çembere alırlar. Bir sonraki gün İbrahim Bek bizzat Paşa'ya gelerek ona hoşgeldin der ve gider. Biraz sonra İbrahim Bek tarafından beş kişilik bir heyet gelir, Paşa'dan ve maiyetinden silahlarını teslim etmelerini ister. Paşa, neden silahlarını almak istediklerini sorunca, heyet başkanı Molla Ziyauddin Mahdum şöyle der: "Siz bizleri Buhara hükümeti ile uzlaştırmak istiyorsunuz. Bize itimat telkin edinceye kadar silahlarınızın bizde kalmasını istiyoruz."

1 Aralık 1921'de Paşa'nın refakatçileri silahlarını teslim etmek zorunda kalırlar. Yalnız Paşa ve Hacı Sami'nin tabancalarını üzerlerinde bulundurmalarına müsaade edilmişti. Böylece Paşa İbrahim Bek'in esiri oluyordu. İbrahim Bek, Paşa'nın Rus ajanı olduğunu iddia ediyordu. İbrahim, Paşa'yı Göktaş'taki merkez karargâhına götürüyordu. Hacı Sami olaya sinirlenerek İbrahim Bek'in askerlerinden birini öldürüyordu. Bunun üzerine Lâkay kabilesine mensup basmacılar, 600 Mücahidin bulunduğu Ali Rıza'nın birliğine saldırırlar ve 450 adamını öldürürler. İbrahim, Enver Paşa'yı Göktaş yakınlarında bir mağarada alıkoyar. 1922 yılı Ocak ayı ba-

(288) Glenda Fraser, *Basmachi- 1*, "Central Asian Survey", 1987, Cilt 6, Nr. 1, S. 57

(289) Baysun (279), S. 58; Hayit, *Turkestan* (41), S. 192

şında Nurullah Han'ın başkanlığında bir Afganistan heyeti İbrahim Bek'in yanına gelirler. Nurullah, İbrahim'in Paşa'yı serbest bırakmasını ister. İbrahim Bek reddince, Nurullah Afganistan Emiri Amanullah Han'a haber göndererek Paşa'nın içinde bulunduğu durumunu anlatır ve İbrahim Bek'ten Paşa'yı serbest bırakması için ricada bulunmasını söyler. İbrahim Bek'ten Afganistan Emiri Paşa'yı serbest bırakması için ricada bulunur, fakat İbrahim Bek bunu kabul etmez. Eski emir Alim Han'ın amcası Tagay Bek, Hanâbad'dan (Afganistan) İbrahim'e bir mektup yazar: "Enver bizim elimizde bir esirdir. Kaçması için ona hiçbir fırsat verilmemelidir. Hareket etmesine müsaade etmeyiniz." Nurullah Han, Amanullah'a Paşa'nın serbest bırakılmadığını haber verir. Eski Emir, İbrahim'e bir mektup daha yazarak Paşa'nın serbest bırakılmasını ister. Bunun üzerine İbrahim, Paşa'nın millî mücadele liderleri ile (Fergana'da Şir Muhammed Bek; Belcivan'da Devletment Bek; Darvaz'da İşan Sultan; Harezmi'de Cüneyd Han) mektuplaşmasına müsaade edilir. Pamir bölgesinde etkili bir lider olan İşan Sultan, Duşanbe yakınlarında bir köyde Enver Paşa ile buluşmayı teklif eder. İbrahim o köyün kendi hükümlerlik sahasında olmadığı için teklifi reddeder. Bunun üzerinde kendisinin hakim olduğu Narin köyünde buluşmayı teklif eder. İbrahim Paşa ile birlikte gider. Karakoy köyünde Şir Muhammed Bek tarafından Fergana'dan gönderilen bir heyet iki at yükü hediye ile Paşa ile buluşurlar. Heyet başkanı Hacı Kadir içinde iki altın kılıcın da bulunduğu hediyeleri Paşa'ya verdikten sonra, Hac dönüşü İstanbul'a uğradığı zaman Enver Paşa'dan hediye olarak aldığı bir resmi gösterir. Kalabalık bir topluluk içinde içten kucaklaşırlar ve altı yıl önce (1915) konuştukları şeyleri hatırlarlar. Sevinçten göz yaşlarını tutamayan topluluktan ve bu karşılaşmada İbrahim Bek de çok etkilenir.

Karakoy'da Enver Paşa ile İşan Sultan ilk defa karşılaşırlar. Paşa burada ilk defa millî kıyafeti (ipekten pardesü, şapka ve ipek kemer) giyer. Ruslar'a karşı müşterek harekât konusunda anlaşılırlar. Bunun ardından Paşa ile İbrahim Rahatı köyüne giderler. İbrahim, Paşa'ya veda etmeden köyden ayrılır. İşan Sultan Paşa'yı karşılar ve adamlarıyla birlikte Paşa'nın emri altına girer. Böylece Paşa, bir kahraman ve korkusuz savaşçı, ama bencil bir insanın üç ay süren esaretinden kurtuluyordu. Artık savaş hazırlıklarına başlanabilirdi. Sovyet Ruslar, Paşa'nın esareti döneminde, İbrahim'in bilgisizliğinden istifade ederek, daha sonra Paşa tarafından yönetilecek muhtemel harekâtlarda korunması gereken pozisyonların hazırlıkları ve tamamlanması için gerekli fırsat ve zamanı elde etmiş oluyorlardı.

1922 yılı Ocak ayı ortalarında Duşanbe'deki çatışmanın kumandanlığını bizzat üzerine alıyordu Paşa. Hisar'dan Eşan Sultan'ın, Nafi Bey'in, Rahmân Minbaş'ının, Fuzail Mahdum'un ve İsmail Hakkı'nın birlikleri 28 Ocak'ta Duşanbe'ye saldırıyorlardı. Doğu Buhara'da Ruslar için önemli bir garnizon kenti olan bu şehir Şubat başlarında kurtarılıyordu. Sovyet idaresi panik yaşıyor ve doğu Buhara'daki Kızıl Ordu Taşkent ve Buhara'dan acil yardım istiyordu. Türk mücahitler Ruslar'ı Duşanbe'nin 40 km uzağına kadar kaçırıyorlardı.

Duşanbe 10 Aralık 1921'den beri millî mücadelelemler ile Sovyet Ruslar'ı aradaki çatışmaların merkezi durumunda idi. Osman Hoca Buhara Halk Cumhuriyeti başkanı olarak, Duşanbe Sovyet Rusya konsolosu Nagornıy ile garnizon kumandanı Morozenko'yu bir ziyafete davet eder. Ziyafet esnasında Morozenko'ya, Türkistan halkının eskiden beri barış içinde yaşamak istediğini söyler. Aynı zamanda, bolşeviklerin halka bağımsızlık ve hürriyet vaad ettiklerini ama bu sözlerinde durmadıklarını söyler. Böylece Devlet Başkanı ile Rus temsilci arasında Buhara topraklarında ilk anlaşmazlık başlar. Osman Hoca, Ruslar'ın Moskova'ya geri gitmelerini de ister. Bu amaç için onlara yardım edebileceğini ve "Türk milletinin kendi vatanında hür ve bağımsız yaşamaya kabiliyetli" olduğunu söyler. Osman Hoca, Kızıl Ordunun Duşanbe'den çıkmasını ister. Morozenko kabul etmez ve Buhara Savunma Bakan Yardımcısı Ali Rıza garnizondaki askerleri silahsızlandırma kararını alır.

Millî mücadele kumandanlarından Halil ve Daniyal bey garnizon bölgesini işgal ederler. Gizliden kaçan bazı Rus askerleri, Buhara'daki Kızıl Ordu komutanlığına devlet başkanı Osman Hoca başkanlığında basmacıların Duşanbe garnizonunu işgal ettiklerini, esir düşen Rus askerlerini kurtarmak için acil yardıma ihtiyaç duyduğunu bildirirler. Duşanbe haricinde bulunan Sovyet birlikleri garnizona yeniden saldırırlar ve orayı işgal ederler. Mücahidler bunun üzerine Enver Paşa'nın Duşanbe'ye gelmesi için ricada bulunurlar. Paşa Mücahidlerin bu teklifini cevaplandıramaz, çünkü kendisi bu dönemde İbrahim'in oda hapsine mahkum edilmiştir. İbrahim Bek, sadece Hacı Sami ile Enver Paşa'nın maiyetinden üç kişinin Duşanbe'ye gitmesine müsaade eder. Millî mücadelelemler 14 Aralık 1921'de Duşanbe'yi terketmek zorunda kalırlar. Bunun üzerine Osman Hoca halkın vicdanına seslenir: "Yarım yüzyıldan beri işgal edilmiş olan Türkistan'ın hürriyetine ve bağımsızlığına kavuşmasını yürekten istediğimiz konusunda hiçbir şüphe yoktur. Ben silah taşıyan ya da eli silah tutan her Türkistanlı'yı bu şerefli görevde yardıma çağırıyorum. Yaşasın hürriyet, yaşasın bağımsızlık"⁽²⁹⁰⁾.

Duşanbe'de çatışmalar olanca şiddeti ile devam eder. 10 Aralık 1921'de Sovyetler'in 3. tugay kumandanı, Türkistan Cephesi Kumandanına "en fazla iki gün daha dayanabilecekleri" haberini gönderir. Türkistan cephesi kumandanı 11 Aralık 1921'de Baysun'daki 7. alayın Duşanbe'ye kaydırılmasını emreder. 13 Aralık'ta 3. tugay ile 7. alay Duşanbe istikametine harekete geçer. Osman Hoca⁽²⁹¹⁾ ile Ali Rıza Duşanbe mağlubiyetinden sonra Afganistan'a geçerler. Türkistan'daki Sovyet

---

(290) Baysun (279), S. 65

(291) "Mulâkât", Dergi, Taşkent, 1991, Nr. 2, S. 67; "Osman Hoca 1921 yılında görevli olarak Afganistan'a gider... Fayzullah Hocaev ona haber göndererek, şu anda siyasi durumun değiştiğini ve geri dönmemesini tavsiye eder. Sovyet hükümetinin baskı yapması nedeniyle Buhara hükümeti Osman Hoca'yı "Hain" olarak ilan etmek zorunda kalır. Osman Hoca hakkında ayrıca bkz. : B. Ha-yit, Osman chodscha Polat Chodscha, "Al-Muhadschirun" München 1968, Nr. 13-14, S. 14-25.

savaş idaresi Duşanbe'deki olaylardan tedirginlik duyar ve 15 Aralık'ta, 4. süvari alayı ile bir topçu taburunun Duşanbe'ye gönderilmesini kararlaştırır. Aralık ayı ortalarından beri şehir 10.000 mücahid tarafından çembere alınmıştır. Sovyet konsolosu Nagorniy 12 Ocak 1922'de Enver Paşa'ya mektup yazarak, Sami ile yaptığı sohbetinde kendilerinin Japon ve Çinliler de dahil olmak üzere, bütün doğu halklarının birleşmesi için bir proje geliştirdiklerini öğrendiğini, 26 Aralık 1921'de İbrahim Bek ile görüştüğünü ve kendisi ile de görüşmek istediğini belirtir. Ayrıca İbrahim Bek'in kendisine mektup yazması için müsaade edip etmeyeceğini bilmediğini yazar. Enver Paşa aynı gün cevabi mektup göndererek Türkistan'ın özgür olmasını talep eder. Nagorniy 14 Aralık 1921'de Enver Paşa'ya bir mektup yazar: "Rusya hükümeti, Buhara'dan kıtalarını geri çekmek istiyor ve Rus hükümeti şu anda Duşanbe'den, Belcivan'dan, Garm'dan diğer yerleşim birimlerinden Kızıl Orduyu geri çekmeye başlamıştır zaten. Duşanbe civarında yaklaşık 8.000 askeri geri çekmiş bulunmaktayız. Sadece az bir miktarda asker Hocaev'i (Osman Hoca) desteklemek üzere geride bırakılmıştır." 16 Ocak 1922'de Enver Paşa Nagorniy'e şunları yazar: "Rusya'yı bir felaketten korumak istiyorsanız, işgâl edilmiş olan topraklardan geri çekilerek Türkistanlılar'a ve Buharalılar'a kendi işlerini düzenleme fırsatı vermenizi tavsiye ederim"(292).

İbrahim Bek de 20 Aralık 1921'de aynı doğrultuda bir tebligatı Kızıl Ordunun Duşanbe komutanına göndermiştir: "Size, bizim topraklarımızı terketmeniz şartıyla, bütün yolları açacağım ve atlarınızın yemini temin edeceğim." Sovyet savaş idaresi bu istekleri reddediyordu. Özgürlük mücadelecileri ilk olarak 15/16 Şubat 1922'de Kızıl Ordu birliklerini Duşanbe'den çıkartmayı başarırlar. 7. Sovyet Alayına bağlı diğer askerler ise Baysun'a kaçarak, oradaki Kızıl Ordu birliklerine katılırlar. Enver Paşa'nın komutası altında Duşanbe'nin kurtarılması özgürlük mücadelecileri için büyük bir gurur kaynağı olmuştur. Moskova'daki savaş idaresi bu olaydan müteessir olur, zira artık savaş tecrübesi olan bir generale karşı savaşılacaktır. Duşanbe ve çevresinde çatışmalar devam ederken, Molla Abdulkahar Buhara, Kermine ve Semerkand civarındaki saldırılarını yoğunlaştırır. Böylece Sovyet tarihçilerinin ifadelerine göre 1922 Martında, "Fergana ve Semerkand bölgesinden, Enver Paşa'nın komutası altında çarpışan Doğu Buhara birlikleri de dahil olmak üzere basmacıların genel bir cephesi var." 1922 yılı Mart ayında Enver Paşa, Daniyal'ın birliğini Surhan Darya ilçesinde savaşan Hurrâm Bek'e yardım etmesi için oraya gönderir. Molla Abdulkahâr, Karşı kenti yakınlarından gelerek Buhara kentine saldırır. Fakat Buhara'yı kurtarmaya muvaffak olamaz. Baysun civarındaki harekâtı Enver idare ediyordu ve 7000 yiğidi ile Buhara'ya

---

(292) Irkaev (233), S. 307. Enver Paşa'nın Rus konsolosuna yazdığı bir başka mektupta şunlar vardır: "Halkın emperyalist boyunduruktan kurtarılması hedefimi gerçekleştirebilmem için, Rus hakimiyetine son vermem gerektiğini nihayet anladım." Bkz. M.N., Pod znakom Islama, "Noviy Vostok" 1923, Nr. 4, S. 95

saldırmayı amaçlıyordu. Ancak Kızıl Ordunun güçlü olması, ona bu fırsatı vermiyordu. Paşa, buna rağmen Sovyet idaresi için büyük bir tehlike oluyordu. Sovyet idaresi eski görüşme taktikleri ile Enver Paşa'ya yaklaşmaya çalışır. Bu bağlamda on bir kişiden oluşan "barış heyeti" ni Enver Paşa ile görüşmek üzere Baysun'a gönderiyordu. Moskova'daki Dışişlerinden Sorumlu Halk Komserliği, ona Darvaz, Karategin, Kölab, Duşanbe ve Hisar vadisini bağımsız olarak idare etmesini teklif ediyordu. Bunun karşılığı olarak savaşa son vermesini istiyorlardı. "Barış heyetinin" kuryesi Osman Aka, Enver Paşa'nın merkez karargâhının bulunduğu Kâfirnihan'a (aynı ad ile bir de nehir vardır, çoğu kaynaklarda Kafimigan olarak geçer) ulaşır. Enver Paşa kuryeyi karşılamaz, ancak getirdiği barış teklifini alır ve okur. Daha sonra Osman'a şunları söyler: "Barış, ancak Rus askerlerinin Türkistan topraklarından geri çekilmesiyle mümkündür. Kumandanları olduğum Mücahitler son nefeslerine kadar özgürlük ve bağımsızlık için savaşmaya ant içtiler"⁽²⁹³⁾.

Buhara'daki aktif komünist liderlerden olan Alimcan Akçurin, 1922 Martında Enver Paşa'ya bir mektup yazarak özellikle şunları vurgular: "Siz Türksünüz ve ülkeniz düşman işgâli altında. Askerî gücünüzü orada kullanırsanız, sizin için daha iyi olur." Enver Paşa cevaben şöyle yazar: "Türkiye'yi kurtarabilecek nitelikte olan bir çok arkadaşım var. Bundan kuşku duymayın. Orada arkadaşlarımız bütün güçleri ile mücadele ediyorlar. Bu ülke de benim anavatanımın bir parçasıdır. Buradaki hemşehrilerimin damarlarında dolaşan kan ile benim kanım aynı kandır. Bu ülke Ruslar'ın değil, sadece Türklerindir. Nasıl buradan insanlar Türkiye'yi kurtarmak için gitmişlerse, ben de burada düşmanlara karşı savaşmak için bulunmaktayım. Türkler nerede olurlarsa olsunlar hür ve bağımsız olmalıdırlar"⁽²⁹⁴⁾.

Enver Paşa, 1921 yılı sonundan 1922 yılı Şubat ayına kadar 20.000'den fazla silahlı Mücahit toplamaya muvaffak olur. Enver Paşa'nın Ruslar'a karşı Duşanbe'deki zaferinden sonra, İbrahim Bek de takriben 20.000 askeri ile Enver Paşa'nın komutası altında savaşmaya hazır olduğunu açıklar. Bu kararı almasında Emir Alim Han etkili olmuştur. Emir, Enver Paşa'yı Mücahitlerin kumandanlığına atadığını iddia ediyordu⁽²⁹⁵⁾. Fanatik emir taraftarlarının istemesi üzerine Enver Paşa Emir ile birlikte çalışmayı kabul ediyordu, fakat Emir onu hiçbir zaman millî mücadele kumandanlığına atamıyordu. 1922 yılı Mayıs ayına kadar bütün millî mücadele liderleri (Doğu Buhara, Fergana, Semerkant, Batı Buhara, Harezm) Enver Paşa'nın başkumandanlığını kabul etmişlerdi. Amanullah Han'ın Türkistan millî mücadelesine gösterdiği yakın ilgi, Mücahitlerin Kızıl Orduya karşı mü-

---

(293) Baysun (279), S. 95

(294) Erer (275), S. 103

(295) Tam metin için bkz.: Fraser (258), S. 57

cadelelerinde moral kaynağı oluyordu. Amanullah Han, 300'den fazla gönüllü, iyi silahlandırılmış Afgan askerini Enver Paşa'nın hizmetine sunuyordu.

Enver Paşa Mayıs 1922'ye kadar diğer liderler ile beraber Doğu Buhara'nın tamamını kurtarmaya muvaffak olur. Molla Abdulkahhâr Buhara'yı ve Cüneyd Han Hive'yi çembere alırlar. Fergana'daki Mücahidler Kızıl Orduyu acze düştürmüşlerdir.

Millî mücadele liderleri, 15 Nisan 1922'de geleceğe yönelik meselelerin ele alınacağı bir tür kongre için, Enver Paşa'nın merkez karargâhının bulunduğu Kâfir-nihân'da toplanırlar. Kâbil'den eski emirin temsilcisi olarak kongreye katılan Cora Hoca'nın da bulunduğu kongrede aşağıdaki tedbirleri uygulamaya karar verilir.

1- Düşmandan kurtarılan bütün Doğu Buhara'da yerleşim birimlerinden düzenli olarak askerî birlikler teşkil edilecek ve savaş idaresi konusunda yetiştirilecek.

2- Devrim (savaş) olmamış yerlere hareket halindeki muhafızlardan gönderilerek, halkı savaşmaya hazır hale getirilecek.

3- Her bölgeye devrim hareketini yönetecek bir kumandan atanacak.

4- İhtiyaçları temin için imkânlar olmadığı takdirde, askerî ihtiyaçlar için bir vergi alınacak.

Kongre tarafından alınan tedbir paketi 16 maddeden oluşur. 16. madde "bütün askerî ve siyasi hareketlerin yönetimi oybirliği ile Enver Paşa'ya verilmiştir" şeklindedir. Enver Paşa'ya resmi bir mühür verilir ve mühürde şunlar yazılıdır: "Damad-ı Halifet'ül Müslimin, Emir-i Leşker-i İslâm Seyyid Enver." Böylece Enver Paşa millî mücadele liderlerinin desteğini almış olur.

Özgürlük mücadelecileri Enver Paşa'nın komutanlığı altında Doğu Buhara'yı başarılı bir şekilde kurtarmalarına ve Batı Buhara'yı kurtarmak için saldırı hazırlıkları yapmalarına rağmen, Zeki Velidi "Türkistan Birliği Cemiyeti" adına Enver Paşa'ya bir mektup göndererek, onun özgürlük mücadelesinden vazgeçmesini ve Afganistan'a gitmesini tavsiye eder. Enver Paşa, Zeki Velidi'nin bu doğrultudaki ricasını Ekim 1921'de reddetmiştir. Zeki Velidi'nin buna rağmen yeniden Enver Paşa'yı mücadeleden vazgeçirmeye çalışmasına bir anlam vermek mümkün değil. Gerçi Enver Paşa, Zeki Velidi'nin teklifini yeniden reddediyordu, çünkü onun önceden beri tek isteği ve güveni Türkistan'ı tamamen kurtarmaktı.

Enver Paşa'nın başarısı ve Rusya Sovyet idaresi ile barış antlaşması yapmamak konusundaki kararlılığı Sovyetler'i köşeye sıkıştırıyordu. Artık Sovyetler bütün gücüyle Türkistan millî mücadelesini altetmeye çalışıyordu. Diğer yandan Rus iç-savaşından galip olarak çıkan Rus bolşeviklerini başka bir askeri tehdit beklemiyordu. Olayların aşağıdaki şeklide kronolojik olarak verilmesinden de, Rusya'nın bütün gücüyle Paşa'nın çabalarını nasıl boşa çıkartmak istediği ortaya çıkacaktır:

- 2.1.1922** Buhara Komünist Partisi Merkez Komitesi, Merkez İcra Komitesi ve Buhara Halk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun ortaklaşa yaptıkları oturumda Doğu Buhara için olağanüstü bir diktatörlük komisyonu kurma kararı alınır. 5 Ocak'ta beş kişiden oluşan (Hacı Mirbaba Muhsinov -başkan; Alimcan Akçurin- başkan vekili; Ahmet Kamal-sekreter; Ravşan Baymuradov ve Hacı Ziyadullah Zikirya- üyeler) komisyon göreve başlar. Komisyonun faaliyet ve hükümler alanlarını belirleyen 8 maddelik yönerge⁽²⁹⁶⁾ bu yetkilerin aşırılığı açıkça belli olmaktadır. İşte bu "Buhara Cellatları" Enver Paşa döneminde hiçbir faaliyet gösteremezler. Bundan dolayı Diktatörlük Komisyonu çareyi Sovyet kıtalarına iltihak etmekte bulur. Buhara'nın komünistleri böyle bir komisyonu teşkil etmekle, Buhara hükümetinin Sovyet Rusya'nın siyasi ve askerî kuklası olduğunu bizzat ispat etmiş oluyorlardı.
- 16.2.1922** Türkistan Komisyonu Başkanı Gusev, Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesine Doğu Buhara'nın durumu hakkında gönderdiği raporunda, Buhara hükümetini otoriter bir yapı kuramamakla suçlar. Afganistan'ın Doğu Buhara'yı işgal ederek Kızıl Orduyu Buhara'dan çıkartmak istediğini belirtir. Raporunun sonunda, Doğu Buhara'nın kaybedilmemesi için büyük çaba sarfedilmesini ve Buhara hükümetinin reorganize olmasını tavsiye eder.
- 22.2.1922** Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin politbürosu, Buhara'nın durumunu ele alır. Sovyet Rusya Devrim Savaş Konseyinin 1 Mart'a kadar askeri varlığın güçlendirilmesi ve "Doğu Buhara'nın temizlenmesi" için gerekli olan yöntemleri ihtiva eden bir plân geliştirmesini kararlaştırılır.
- 27.2.1922** Rusya ordularının başkumandanı Kamenev, Sovyet Rusya hükümeti Halk Komiserliği Şûrası Başkan Yardımcısına, her geçen gün güçlenerek gelişen Buhara'daki basmacılara karşı birliklerinin takviye edilmesi gerektiğini haber verir. Ordunun yerel yedeklerden takviye edilmesinin imkânsız olduğunu belirtir. Doğu Buhara'nın işgali için Türkistan Cephesinin emrine 5.000.000 altın ruble verilmesi gerektiğini ifade eder.

---

(296) Olağanüstü dikta komisyona aşağıdaki kesin hükümler haklarını tanıyarak "Doğu Buhara'daki bütün devlet organları komisyonun emri altındadır. Sınırsız kararname yayınlamaya ve uygulamaya koymaya yetkilidir. Devlet, hayatın bütün sektörleri hakkında şahsi kararlar almaya yetkilidir. Mahkemeler kurmaya, ölüm cezası da dahil olmak üzere mahkeme kararı almaya yetkilidir. Hangi görevde olursa olsun, sınırsız olarak kişileri tutuklamakla yetkilidir. Askeri konularda Sovyet Rusya hükümetinin askeri temsilcileri ile birlikte çalışmaya, askeri mahkeme kurmaya yetkilidir. Bkz. Irkaev (233), S. 327

1.3.1922 Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbürosu, askeri varlığın güçlendirilmesi ve Doğu Buhara'nın ihtiyaç duyduğu malzemeleri onaylamak konusundaki problemleri görüşmek üzere toplanır. Başkumandanın tavsiye ettiği özel tugayların kurulması teklifi onaylanır. Buhara Komünist Partisi Merkez Komitesinin Buhara'ya gelen tugayların maddi ihtiyaçlarını gidermek için âcil tedbirler alması kararlaştırılır.

13.3.1922 Merkez Komitesinin Politbürosu, Buhara meselesini yeniden açıklığa kavuşturur. Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesine bağlı Türkistan bürosunun bütün üyelerine, Merkez Komitesinin Buhara ve Fergana bölgesinde bulunan basmacıların âcil olarak ve topyekün imha edilmesini mutlak ve zorunlu bir görev olarak gördüğünü duyurmayı kararlaştırır. Bundan dolayı, merkez komitesi bu doğrultuda ciddi tedbirler almayı kararlaştırır.

Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Mart ayında Türkistan Cephe kurmaylığından, "Doğu Buhara tarafımızdan kendi isteğimizle terkedilmiştir ve şu anda basmacıların kontrolü altındadır" şeklinde bir telgraf alır. Kendi istekleriyle terketmeleri mümkün değildir, zira Kızıl Ordu geri çekilmeye mecbur edilmiştir. Basmacıların hareketleri Doğu Buhara'dan Batı Buhara'ya sıçrama gösterir. Duşanbe'den geri çekilen birlikler Enver Paşa ve İbrahim Bek'in komutası altındaki Mücahidler arasında birçok Afgan vatandaşı da vardır. Buhara'nın eski şehir kısmı Afganlı Nabi Han tarafından çembere alınır.

20.4.1922 Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin politbürosu, Türkistan Cephesinin durumunu görüşür ve durum tesbiti yapmak üzere Orjonikidze'ni Türkistan'a göndermeyi kararlaştırır. Türkistan'da olağanüstü hâlin ilan edilmesi kararlaştırılır.

Oryonkidze, Tiflis'de Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinden seyahatlarının amaçlarını ihtiva eden bir telgraf alır. Görevleri "Buhara ve Türkistan'da basmacılığın ortadan kaldırılması için cephenin güçlendirilmesi yönünden ne yapılabileceğini araştırmaktır." Araştırmalarının neticesinde Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesine şu konularda bilgi vermek zorundadır:

- 1- Yerli halkın basmacılara silah desteği sağladığı doğru mudur?
- 2- Yerel Sovyet idaresinin askeri meselelere karşı, askeri faaliyetleri engellediği gerçek midir?
- 3- Sovyet Türk cephesi kurmay kadrosunda bir değişiklik yapılmalı mıdır? Eğer yapılacaksa, nasıl olmalıdır?
- 4- Buhara ve Fergana'da hukukî tehlikenin boyutları hangi aşamadır?

5- Basmacı birliklerinin büyüklüğü ve savaş gücü ne kadardır? Yerel kurumların ve parti teşkilatlarının basmacı hareketine karşı siyasî mücadelesi hangi aşamadır?

6- Savaş kabiliyetleri ve kıtalarının kazanma şansı nedir?

7- Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesine hangi pratik tedbirler önerilecektir?

28.4.1922 Rusya Komünist Partisi Merkez Bürosu, Türkistan Komisyonu'nun Başkanı Gusev'e bir telgraf çekerek, "Merkez komitesine bağlı Türkistan bürosunun emri altında bulunan kaynakların tamamını Doğu Buhara'daki basmacı hareketini ortadan kaldırmak için seferber etmesini" emreder.

5.5.1922 Rusya Başkumandanı Kamenev, Rusya Komünist Partisi Merkez Bürosu Sekreteryasına gönderdiği raporunda "basmacılığın karakteristik özelliklerini ve dayandığı güçleri" açıklar ve basmacılığa karşı sürdürülen mücadelenin şu anda ümitsiz olduğunu belirtir. Basmacılara karşı yoğun faaliyet başlatılmasını da talep eder.

6.5.1922 Sovyet Rusya'nın yetkili Buhara temsilcisi Koyenikov, dışişlerinden sorumlu halk komiserliğine gönderdiği raporunda, "basmacıların Doğu Buhara'da güçlenerek teşkilatlandıklarını, Batı Buhara'da da faal olduklarını, hatta başkent Buhara'nın dahi tehlikede olduğunu" bildirir.

12.5.1922 Orjonikidze, Taşkent'ten Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesine Buhara meselesinin çözümüne ilişkin bir rapor gönderir. Raporda Buhara hükümetindeki milliyetçilerin uzaklaştırılması talep edilir.

16.5.1922 Orjonikidze, Moskova'ya gönderdiği raporda şu tesbitleri yapmıştır: "Bizim az bir etkinliği olan komünistlerimizin Türkistan'ı siyasî yönden ele geçirmesi mümkün değil. Bazıları, basmacılarla şehirlerdeki hayatından memnun olmayan birçok grupların basmacılarla işbirliği yaptığını inkâr etmemektedirler. Dört yıllık savaşın neticesinde burada ilginç bir manzara oluşmuştur.

Proletarya ve çiftçi diktatörlüğünün yerine, silahlı grupları olan, kendi toprakları bulunan ve kendi vatandaşlarından oluşan feodal teşkilatlar gelmiştir. Buradaki komünistler, Türk Komisyonu ve Türkistan Merkez İcra Komitesi adına bu feodaller ile kendi kendilerine barış antlaşması için pazarlıklar yapmaktadırlar... Diğer taraftan etkili ve sistematik bir savaşı yürütebilecek miktarda askerî birlikler bulunmamaktadır."

Moskova bu raporu çok ciddiye alır ve Türkistan millî ayaklanmasını bastırmak için bütün imkânlarını kullanmaya başlar.

Diğer taraftan Korbaşlar ve özellikle Enver Paşa, Türkistan'ın bütün bölgelerinde genel taarruza geçmek için çaba sarfederler. Enver Paşa 1922 yılı Mayıs ayı başlarında askerlerini Buhara kenti civarında stratejik öneme sahip 15 noktada toplar⁽²⁹⁷⁾.

Mücahitler ile Sovyet işgal birlikleri arasındaki savaşlar 1922 yılı Nisan-Mayıs aylarında en yoğun şeklini alır. Enver Paşa ve diğer korbaşlar, Pamir dağları civarından Buhara ve Semerkant kapılarına kadar olan bölgeyi kurtarmayı başarırlar. Daha önce değinildiği gibi Enver Paşa, 1922 yılı Nisan ayında millî mücadele kumandanlarını ve temsilcilerini Kafirnihân'da kongre yapmak üzere toplamıştır. Aynı zamanda Fergana Vadisindeki Korbaşlar, Semerkant ve Zarafşan Vadisi bölgesinde, Ruslar'a karşı yapılan mücadelenin problemlerini görüşmek ve Türkistan'ın geleceği hakkında tartışmak üzere Semerkant'a kongreye çağırırlar. Bu kongre 15 Nisan 1922'de Türkistan Türk Müstakil İslâm Cumhuriyetini ilân eder. İslam Orduları başkumandanı olan Şir Muhammed Cumhuriyetin başkanlığına seçilir. Kongre geçici anayasa olarak kabul edilen bir yönerge hazırlar. Bazı batılı kaynaklarda, basmacıların siyasî bir stratejilerinin olmadığı ve Türkistan'ın bağımsızlığından kimsenin söz etmediği, amaçlarının arasında siyasî bağımsızlığın bulunmadığı iddia edilir⁽²⁹⁸⁾. Bu tür ifadeler ancak Mücahitlerin gerçek amaçlarından haberleri olmayanlar tarafından kullanılabilir. Özgürlük mücadelesinin bağımsız Türkistan konusundaki düşüncesi kongrenin karar metninden de (anayasa) açıkça anlaşılmaktadır:

BÖLÜM I:

Madde 1- 1868-83 yılları arasında Çar II. Aleksander; Perovski, Çernayev, Kaufmann, Skobelev, Kuropatkin gibi generallerin komutası altında Rus kıtalarını Türkistan'a göndererek, Türkistan halkını mağlûp etmiş ve Müslümanlar'ın siyasî ve kültürel değerlerini ayaklar altına almıştır.

Madde 2- Türkistan fethedildikten sonra verimli toprakları Rus çiftçiler arasında paylaşınılıyordu. II. Nikolais döneminde "Göçmenlere Hizmet Merkezleri" kurularak, Türkistan göçebe ahalisinin toprakları Çarın zimmetine geçirildikten sonra Türkistan'a göç eden Rus çiftçilerine hediye edilmiştir. Türkistan'ı bo-

---

(297) Bu Mücahid grupları şunlardı: Yusuf Mirahur güney Kerki'de (8000 yiğit ile), Enver ve İbrahim (4.500 yiğit ile) Baysun'da, Hasan Toksaba (1.000 yiğit ile) Yurtçı-Denav; Danivar (2.000 yiğiti ile) Guzar-Darband arasında. Bahram Bek Karşı şehrinin kuzey doğusunda, Osman Bek Güney Karşı'da, Abdukahhar, Nurata dağlarında, Sultan Bek, Kuzey Ziyaddin'de, Karakul Bek, Kattakorgan yöresinde (herbiri 800 yiğit ile). Nusrat bek Maçe'de ve Eşan Sultan, Duşanbe'de (1.000'er yiğit ile). Kayım Toksaba, Faizabad'da ve Devletment Bey, Belcivan'da (2.000'er yiğit ile). Togay Sarı, Kızılıs nehri civarında (Kölab ve Belcivan arasında).

(298) Marie Broxyp, Basmacılar, İngilizce'den Türkçe'ye çeviren Prof. Dr. Yulug Tekin Kurat, Ankara 1984, S. 6

yunduruk altına alan Rusya hükümeti, Müslümanları ekonomik yönden çöktürmekle kalmayıp, onların sosyal yönden de geri bırakılmaları için elinden geleni yapmıştır. Alınan tedbirler Müslümanları ebediyen Ruslar'ın kölesi yapmaya yöneliktir. Bunun için Müslümanlar eğitim ve bilimden mahrum edilip hükümet görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Müslümanlardan "Amin" (vergi toplayan memur) ve "Minbaşı" (ilçe başkanı) aldıklarında, bunların rüşvet yiyen, Rus çıkarlarına hizmet eden, ihanetçi tiplerden olmasına dikkat edilmiştir. Bu tür insanlar da Rus zulmüne ve baskısına katkıda bulunmaktan başka birşey yapmamışlardır. Bu tür tedbirler ile Müslümanların malları aşamalı olarak Ruslar'ın ellerine geçmiştir.

Müslümanlar 1916-17 yıllarında ancak askere alınmaya başlandı, fakat orada Müslümanlar'a silah verilmedi ve inşaatlarda çalıştırıldı. Bu yıllarda Müslümanlar arasında kıtlık baş gösterdi ve takriben 3 milyon insan hayatını kaybetti.

Madde 3- 1917 yılında Nikolai devrim ile tahtından indirildi. Bu devrimle beraber biz Türkistanlılar haklarımıza kavuşmuştuk. Türkistan Müslümanlarının %95'ini temsil eden şahıslar ile Hokand'da yaptığımız kongrede Türkistan Millî Özerk Hükümetimizi ilan ettik. İşgücünün ve Müslüman halkın istismarcıları ve celatları olan Ruslar ise silah gücüyle hükümetimizi feshedip hükümet üyelerini tutukluyorlardı. Kendileri Türkistan halkının %5'ini temsil etmelerine rağmen hakimiyetlerini ilan ediyorlardı.

Madde 4- Bugün komünist adını alan Ruslar, hakimiyetlerini ilân ettikten sonra, Türkistan Müslümanlarını Nikolai döneminden daha fazla sıkıya, taşınabilir ve taşınmaz mal varlıklarına el koymaya ve bütün haklarını hiçe saymaya başlamışlardır. Sovyet kıtaları şehirleri ve köyleri ateşe vererek, yağmalamaya ve talan etmeye devam etmektedirler. Bu haydutların ilk başkanları Kolesov ve onun ardından Kazakov, Uspenskiy, Safarov, Konovalov, Frunze, Sokolnikov, Buki ve diğerleri, 1918'de Buhara ve Hokand'ı ve ardından bütün Fergana'yı tarumar etmişlerdir. 1920 Eylülünde Buhara kentini ateşe verirken, bir yandan da bütün zenginliklerini vagonlarla Moskova'ya taşıyorlardı.

Madde 5- Sovyet hükümetinin "Türk Komisyonu" (Türkistan Komisyonu) Moskova'dan gelerek oradaki kötü emellerini gerçekleştirmek için, hükümette görev yapan bütün kabiliyetli Türkistanlılar'ın görevlerine son vermiş ve yerlerine kabiliyetsiz, düşüncesiz, tamâhkar insanları "Müslümanlar'ın temsilcileri" olarak göreve başlatmıştır. Böylece halkı yozlaştırmaya başlamışlardır.

Madde 6- Dört yıldan beri Türkistan özgürlük mücadelecilerini yurtdışında "hırsız" ve "haydut" olarak isimlendirip bunların imha edilmeleri gerekir diyerek safdışı etmektedirler. Bu tür bahanelerle Fergana'yı yağmalayıp, dar gelirli ve orta sınıf vatandaşın evlerini ateşe verdiler.

Madde 7- Müslümanlar'ın dinlerine ve şeriatlarına da el atarak Kadılık müessesesini ortadan kaldırdılar.

BÖLÜM II

Madde 8- Bizler Müslüman Türkistan halkının %95'inin temsilcileri olarak, ikinci kongremizde yukarıda değinilen konuları ele aldık ve Türkistan'ın bağımsızlığını ilan etmeyi ve adâlet bayrağını dalgalandırmayı, aşağıda açıklanan maddeleri milletin kanı pahasına da olsa kabul etmeyi, oybirliği ile kararlaştırdık.

Madde 9- Kongre üyeleri, birinci bölümde açıklanan noktaların gerçekleri yansıttığını ilan ederler. Sovyet hükümeti, politikasını değiştirmez ve Türkistan Müslüman halklarından aldıkları güvenle ve onların hayat tarzlarına uygun olarak kurdukları hükümeti tanıyarak barışı temin etmezse ve onların siyasi ve kültürel bütün haklarını iade etmezse, o zaman biz Türkistan Müslümanları olarak kanımızın son damlasına kadar Sovyet hükümetine karşı olan savaşımızı silahlı ya da silahsız olarak sürdüreceğiz.

Madde 10- Türkistan'da dolandırıcılık, hiyleyle ve zorla hükümet kuran bolşevikler, hain, talancı ve basmacı olarak ilan edileceklerdir.

Madde 11- Dört yıllık savaş ve dökülen kanların ardından bu kongrede ilan edilen hükümet, hukukî Türkistan Hükümeti olarak kabul edilmiştir.

Madde 12- Bu yeni hükümet "Türkistan Türk Müstakil İslam Cumhuriyeti " adını alacaktır.

Madde 13- Sir Derya, Fergana, Semerkant, Yedisu, Kapsi ve Amu Derya bölgelerinden oluşan Türkistan topraklarının tamamının yönetimi bu yeni hükümete devredilecektir.

BÖLÜM III.

Madde 14- Sovyet hükümeti Türkistan'da feshedilince, kurduğumuz bu yeni hükümet Taşkent'te derhal bir kongre yapacaktır. Bu kongrede o döneme kadar hükümetimiz tarafından alınan kararlar ve çıkartılan kanunlar yeniden ele alınacak ve kongre uygun gördüğü takdirde uygulamaya konacaktır. Kongrenin sonunda hükümetimizin teşkil edilmesi ve yönetim mekanizmalarının düzenlenmesi görülecektir.

Madde 15- Bu kongreye 18 yaşını geçmiş her 5000 kişi için bir temsilci seçilecek. Çoğunluğu elde eden, hükümetin emri altında yaşayan millî azınlıklar sayıları miktarında kongrede temsil edileceklerdir ve hükümetin teşkil edilmesine de iştirak etme konusunda hak sahibidirler. Bu yönergenin açıklanmasından sonra, Sovyet hükümetinin emri altında çalışmaya devam eden, bolşevik partisinden istifa etmeyen ve ayrıca "özel bölümlerin" hizmetinde çalışan ve Çeka'da olan, Türkistan hükümet polislerine karşı gelen herkes seçme ve seçilme hakkından mahrum edilecektir.

BÖLÜM IV

Madde 16- Hükümeti teşkil eden çoğunluğun tebası olarak yaşayan milli azınlıklar örf ve adetlerine göre yaşama ve anadilleri ile eğitim gören okullar açma konusunda hürdürler.

Madde 17- Her inanç ve tarikat özerktir ve eşit haklara sahiptir.

Madde 18- Çoğunluğun teşkil ettiği hükümetin tebası olarak yaşayan bütün halklar, devletin gelirlerinden ve giderlerinden eşit ölçülerde etkileneceklerdir.

Madde 19- Dış ve iç ticaret yapmak geniş ölçülerde serbesttir.

Madde 20- Her vatandaş kendi mal varlığını başka bir vatandaşa satma hakkına sahiptir.

Madde 21- Yabancı uyruklu kişiler gayrimenkül sahibi olamazlar. Ancak on yıla kadar kiralamak suretiyle kullanma hakkına sahip olabilirler.

Madde 22- Rus hükümeti döneminde halktan alınan mallar, önceki sahiplerine iade edilecektir. Devlet arazilerinde kooperatif kuralları çerçevesinde yaşayan Türkistan halkının yerleri muhafaza edilecektir.

Madde 23- Dağlar, ormanlar, yeraltı kaynakları ve şu ana kadar imar edilmemiş kırsal bölgeler devlet arazisi sayılacaktır ve devlet bunları yabancı devletlere icara vermeye hak sahibidir.

Madde 24- Göçebe halkın toprakları kendi cemaatleri arasında paylaşılır ve onlar bu topraklardan istifade ederler.

Madde 25- Yukarıda değinilmeyen toprak meseleleri gelecek kongrede ele alınacaktır.

BÖLÜM V

Madde 26- Geçici "Türkistan Türk Müstakil İslâm Cumhuriyeti" hükümeti onbeş kişiden oluşmaktadır.

Madde 27- Bu onbeş üyenin içinden bir başkan, bir başkan yardımcısı ve bir genel sekreterden müteşekkil icra komitesi teşkil edilmiştir, ki bu komitenin görevi başkentte devlet işlerini yürütmektir.

Madde 28- Geri kalan 12 üyeden beşi Fergana'nın beş bölgesine askerî lider olarak atanacaktır.

Madde 29- Diğer yedi üyeden 1. savaş bakanı, 2. dışişleri bakanı, 3. İçişleri, posta ve telgraf bakanı, 4. eğitim bakanı, 5. maliye bakanı, 6. adalet bakanı, 7. ulaşım bakanı olarak atanacaklardır.

Madde 30- İcra komitesi gerekli gördüğü takdirde kabine karar almak üzere biraraya toplanacaktır.

Madde 31- Bütün bakanlıklar proje ve düzenlemelerini ancak icra komitesinin onayı ile uygulamaya koyabilirler.

Madde 32- Düşman mağlûp edilir edilmez hükümetin merkezi Taşkent olacaktır.

BÖLÜM VI

Madde 33- Kongrenin bu karar ve hedeflerini ve yönetim mekanizmalarını yurt dışında tanıtmak, Türkistan Türk Müstakil İslâm Cumhuriyeti'nin yabancı güçler tarafından tanınmasını temin etmek ve ihtiyaç duyulduğunda onlarla anlaşmalar yapmak üzere, dışişleri bakanlığı derhâl elçilerini yurtdışına gönderecektir.

Madde 34- Bu yönergenin bir nüshası resmî yollardan Sovyet hükümetine ulaştırılacaktır.

Madde 35- Kim bu hükümeti tanımazsa ya da onaylamazsa karşıt devrimci olarak görülecektir.

BÖLÜM VII

Madde 36- Kongre tarafından aşağıdaki merciler için görevliler atanacaktır:

1- Devlet Başkanlığı, 2- Başkan Yardımcılığı, 3- Genel Sekreterlik, 4- Namangan bölgesi askerî liderliği, 5- Andican bölgesi askerî liderliği, 6- Margilan bölgesi askerî liderliği, 7- Hokand bölgesi askerî liderliği, 8- Oş bölgesi askerî liderliği, 9- Savaş bakanlığı, 10- Dışişleri Bakanlığı, 11- İçişleri Posta ve Telgraf Bakanlığı, 12- Adalet Bakanlığı, 13- Eğitim Bakanlığı, 14- Mâliye Bakanlığı, 15- Ulaşım Bakanlığı⁽²⁹⁹⁾

Şir Muhammed Bek'in geçici hükümeti kongreden onay alıyordu. Ancak hükümet bir aydan fazla Semerkant'ta kalamıyordu, çünkü özgürlük mücadelesinin birlikleri Kızıl Ordunun saldırılarına karşı hükümet merkezini korumaya muvaffak olamıyorlardı. Hükümet, merkezini Basmacı hareketinin merkezi olan Fergana'ya taşıyarak, faaliyetini Namangan'dan devam ettirmeye çalışıyordu. Üç ay içinde hü-

(299) Bir tarihi vesika. Türkistan müslümanlarının ikinci kurultayında verilen karârname, "Yaş Türkistan", Paris 1932, Nr. 29, S. 9-17; Johannes Benzing (30), S. 29-31 (Protokolden Parçalar); Hayit (41), S. 204-209 Mücahitler ile ilişki halinde bulunan gizli teşkilat (Türkistan Millî Birliği) aşağıdaki temel ilkeleri belirliyordu:

- 1- Türkistan bağımsızdır. Türkistan'ın kaderi Türkistanlılar tarafından belirlenecektir.
- 2- Bağımsız Türkistan'ın yönetim sistemi demokratik cumhuriyettir.
- 3- Bağımsızlık ancak millî ordu ile korunabilir. Bundan dolayı millî orduyu kurduk.
- 4- Türkistan'ın bağımsızlığı ekonomik bağımsızlığı ile doğru orantılıdır.
- 5- Eğitim sistemi modernleştirilecektir. Rus kanunlarından uzaklaşarak Avrupa kültürüne yaklaşılabilecek. Bkz. N. Bariman, Şehit Enver Paşa Türkistan'da, İstanbul 1979 (?). S. 139

kümet merkezi beş yer değiştiriyordu (Semerkant, Namangan, Oş, Margilan ve Narin). Şir Muhammed Bek'in hükümeti ancak üç ay faaliyet yapabilmişti. Kızıl Ordunun saldırılarının yoğunlaşması üzerine hükümet kendi kendisini feshetmek zorunda kalmıştı. Özgürlük Mücahitleri yeniden harekâtlarına ağırlık verirken, diğer yandan da Enver Paşa ile irtibata geçmeye çalışıyorlardı.

Sovyet Rusya kıtaları 1922 ortalarında umutsuz ve perişan bir durumda idi. Eski Buhara topraklarında Enver Paşa'nın başarılı harekâtları, Mücahitlerin Ferghana Vadisindeki, Semerkant ve Harezm bölgesindeki ısrarlı tavırları, Sovyet savaş idaresini çaresiz bırakmıştı. Enver Paşa'nın millî mücadele saflarına geçmesi Moskova'da şaşkınlık yaratmıştı. Ayrıca Enver Paşa'nın saf değiştirmesi Sovyetler'in doğu politikasının (İran'da, Afganistan'da Arap ülkelerinde, Hindistan'da ve Doğu Türkistan'da) güvenilirliğini zedelemişti. Hatta Enver Paşa'ya ve Moskova'ya yakınlığı ile bilinen Cemal Paşa, Enver Paşa'nın Türkistan millî mücadele saflarına geçmesine karşı çıkıyordu⁽³⁰⁰⁾.

Tabiatıyla Moskova, Türkistan bağımsızlık hareketinin sadece Rus hakimiyetini (nihayet bu asıl amaçtı) ve bu hakimiyetin sağlanması ve yayılması için bir araç olarak kullanılan bolşevik ideolojisinin varlığını tehlikeye sokduğunu, bilakis "Doğuyu Kurtarma" şiarlarını da intikaya uğrattığını farkediyordu. İslâm dünyasında popüler

---

(300) M. Çokay, Cemal Paşanın Öldürülüşü, "Yaş Türkistan" 1931, nr. 16, S. 5-6: "Cemal Paşa, Türkistan'da ayaklanmaların olmaması durumunda İngilizler'in Hindistan'dan çıkartılmasının çok kolay olacağını düşünüyordu. Bu kanatın doğrultusunda beni de etkilemeye çalışıyordu. Ben kendisine Enver Paşa'nın Sovyet dostluğunu redderek Türkistan saflarına geçtiğini ve amacının millî mücadelenin liderliğini eline almak olduğunu hatırlattım. Cemal Paşa ise, Enver'in kararına kesin olarak karşı çıktığını söylemişti." Mustafa Çokay 1922 yılında Cemal Paşa ile Paris'te doğunun ve Türkistan'ın meseleleri hakkında bir görüşme yapar. "İzvestiya" gazetesi 18 Haziran 1922'de Cemal Paşa ile, Enver Paşa'nın Türkistan'daki faaliyetleri hakkında yaptıkları mülâkâtı yayınlar. Cemal Paşa şöyle der: "His action is purely personal and has been taken on his own initiative. I have sent to Enver a member of letters repudiating and condemning his actions. İzvestiya şöyle sorar.: Do you approve of the policy in Central Asia?" Cemal Paşa: I cannot do otherwise than approve your policy in Central Asia, since in opposition to the colonising policy of the Tsarist regime, it strives to secure for the population the possession of all political and social economic rights." Bkz. Translation from Iszwesteia of 18th June 1922, IOR. L/P-S/10837. Burada ya Cemal Paşa'nın yalan söylediğini ya da Türkistan'daki olaylardan haberi olmadığını ilâve etmek zorundayız. Sovyet Rusya'nın propagandasından etkilenmiş olabilir. Fakat her halukârda Sovyetler'in doğu politikasına alet edilmiştir. Onun Türkistan'a ya da Afganistan'a gelmesi bu milletlerin bağımsızlığına katkıda bulunmak için değildi. Gazete kendisine şu soruyu da yönelir: What are your relations with Mustafa Pasha, President of the Turkish National Assembly? Cemal Paşa: "Between Mustafa Pasha and myself exists an old bortherly friendship which lasts to the present time. We are continually in correspondence". Cemal Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya 11 Haziran 1920'de gönderdiği mektubunda şunları yazar: "Afganistan'a gidişimin asıl nedeni, Hindistan devrimcileriyle ilişkiye geçmek ve Hindistan'da bir devrim yapabilmek için büyük çaplı ve önemli hazırlıklar yapmaktır. Ben bu hareketin başında olacağım. Bkz. Aydemir (267), S. 531. Burada M. Kemal Paşa'nın Cemal Paşa'nın Türkistan millî mücadelesine karşı olduğunu biliyor muydu sorusu akla geliyor. Cemal Paşa nihayet 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te Sovyet Ruslar'ın vasıtası ile öldürüldü.

bir isim olan Enver Paşa, Moskova'nın maskesini düşürmüştü. Sovyet Ruslar onun askeri tecrübe ve kabiliyetinden değil –çünkü savaşabilmek için gerekli teçhizattan ve eğitilmiş asker gücünden mahrumdu–, halk arasındaki manevi itibarından korkuyorlardı. Moskova haklı olarak, Enver Paşa'nın bütün Türkistan'ı milli mücadele için hazır duruma getireceğinden emindi. Bundan dolayı ona karşı yeni metod ve stratejiler geliştirmek zorunda olduklarını biliyorlardı. 1922 yılı Mayıs ayına kadar yoğun tedbirler alınmıştı: Sovyet Rus askerlerinin sayısını arttırmak, silah ve yiyecek takviyesi için depolar kurmak, hareket planlarının gözden geçirilmesi, Enver Paşa'yı diğer gruplardan ayırmak için Türkistan'dan Afganistan'a geçiş yollarının denetimini artırmak.

Sovyet Rusya hükümeti Enver Paşa ile uzlaşma yollarını sıkça zorlar. Hatta Buhara Halk Cumhuriyetinin bir bölümünü ona vermek isterler. Ancak Enver Paşa vatanın bir parçasında değil, Türkistan'da, Buhara ve Harezmi de dahil olmak üzere bütün Türk topraklarında Sovyet hakimiyetinin sona ermesini istiyordu. Buna karşılık Moskova ise Buhara topraklarında kendilerinin ortaya çıkardıkları meseleleri halletmek niyetinde değildi. Mesaj; “Bağımsız bir devletin” (bkz.: Antlaşmanın 1. maddesi!) iç işlerine sürekli müdahale etmek; Buhara Halk Cumhuriyeti hükümetine duyulan güvensizlik; işgal gücü ya da koloni ordusuna benzer bir askeri politikanın uygulanması; bütün ihtiyaçlarını halkın üzerine yıkmak halkın örf ve adetlerini ayaklar altına almak, (kız ve kadınlara tecavüz ya da evleri yakmak; yiyecek rezervlerine ve hayvan varlığına el koymak). Enver Paşa, Buhara Hükümetinin Moskova'nın temsilcisi olmasını hazmedemiyordu.

Buhara hükümetinin bazı üyeleri hariç (Osman Hoca, Savunma Bakanı Arif, Muhammed Mahdum v.b.) geriye kalanların tamamı Rus askeriyesini ve Buhara komünist partisini savunuyor ve Enver Paşa'ya karşı çıkıyorlardı.

Enver Paşa'nın özgürlük mücadelesi saflarına geçmesi ile birlikte Buhara Halk Cumhuriyeti idari kadrosunda farklı görüşler belirmişti. Osman Hoca ve arkadaşları Ruslar'ın hegemonyasından kurtularak bağımsız bir devlet politikası izlemek istiyorlardı. Hükümette Başbakanlık görevi yapan Fayzullah Hoca ve yoldaşları, Ruslar'ı ürkütmeyecek tarzda bir uzlaşma yolu seçerlerken, birçok hükümet üyesi (21 bakandan 11'i çok zengindi) Enver Paşa ile Ruslar arasındaki mücadelenin seyrine göre tavır belirlemekten yanaydı. İbrahim Bek gibi birçok Emir taraftarı ise, hem Enver Paşa'ya, hem ceditcilerin hükümetine ve komünistlere hem de Ruslar'a karşı çıkıyorlardı. Akçurin gibi Buhara komünistleri ise Ruslar'la şartsız olarak birlikte çalışmaktan yanaydılar. Enver Paşa ise işte böyle karşıt fikirlerin ve güçlerin olduğu bir ortamda doğruyu yapmak zorundaydı.

Moskova, Buhara hükümetinin sovyetleştirme politikasını yavaşlattığını fark ederek Buhara'daki hakimiyetini güçlendirmeyi hedefliyordu. Bu amaç doğrultusunda Buhara Komünist Partisi Merkez Komitesi Teşkilatlanma Bürosu 1922 yılı Şubat ayında, Buhara Komünist Partisinin Rusya Komünist Partisine bağlandığını ilân eder. Antlaşmalarla bağımsızlığı garanti altına alınmış bir ülke için ne

hazin bir olay! Moskova açısından bu karar çok önemliydi, çünkü ancak bu şekilde bütün Buhara'da kontrol tamamen kendi ellerine geçebilirdi.

Rus idaresi 30 Mart 1922'de Buhara'da, içinde özel harekât kurmaylığı da olan Basmacılar karşı yeni bir cephe kurar. Semerkant'ta özel tugaylar teşkil edilerek Buhara'ya gönderilir. Diğer taraftan Enver Paşada amacına ulaşmaya çalışıyordu. Paşa 19 Mayıs 1922'de Rus hükümetine bir memorandum göndererek Kızıl Ordunun 14 gün içinde Türkistan, Buhara ve Harezmi'den (Hive) geri çekilmesini talep eder. Enver Paşa'nın memorandum metni aynen şöyledir:

"Sayın Halk Komiseri Narimanov⁽³⁰¹⁾

Rusya Federal Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti halklarının en yüksek meclisi tarafından kaleme alınmış olan elinizdeki karar komiserlik konseyine ve Rusya merkez icra komitesine ulaştırmanızı rica ediyorum. Benim ricam üzerine meclis, Rusya Merkez İcra Komitesinin ve Komiserlik Konseyinin cevaplarını göndermelerine kadar, Rusya Sovyet Cumhuriyetine savaş ilan etmekten vazgeçmiştir. Ancak ben Buhara, Türkistan ve Hive halklarının hür ve bağımsız yaşama arzularını size bildirmekle görevlendirildim. Bağımsızlık Sovyet Rusya tarafından kabul edilmelidir. Meclis, Rusya Sovyet hükümetine, şu ana kadar Hive Buhara ve Türkistan sınırları dahilinde bulunan Kızıl Ordunun 14 gün zarfında Rusya'ya geri çağrılmasını teklif etmektedir. Aynı süre zarfında sözkonusu ülkelerde bulunan Sovyet Cumhuriyetine ait idari müesseseler kaldırılmalıdır. Bu kararın Halk Komiserliği Meclisinin eline geçmesiyle birlikte siyasi tutuklular ve esirler serbest bırakılacaktır. Hive, Buhara ve Türkistan halklarının en yüksek meclisinin sizden ricası, savaş komiseri Troçki ile Sovyet orduları başkumandanı Kamanev'i, İslâm Halk Ordusu ve Kızıl Ordunun kanlarını akıtmamanın ancak Kızıl Orduyu şartsız olarak Rusya'ya geri çekmekle mümkün olacağını duyurmanızdır. Hive, Buhara ve Türkistan halkları yüksek meclisinin Rus halkına duyduğu içten muhabbetten dolayı, onları Müslüman ülkelerin bağımsızlık hareketlerine karşı her türlü faaliyetten uzak durmaları konusunda uymayı bir görev saymaktadır. Bu halklar her zaman ve her yerde kanun ve düzene saygı duymuşlar ama bugün dışardan getirilen baskı rejiminin demagojik ve anarşist unsurların tahakkümüne boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Sovyet Rusya hükümetinin, bölgelerini Moskova'lı yabancı otoriteden ve zulümden kurtarmak için silaha sarılmış olan Müslüman halkın isteğine saygı duymaması hâlinde, sayın komiser, yüksek meclisin size gönderdiği bu açıklamayı almanızdan iki hafta sonra istediğim gibi davranacağımı bildirmek zorundayım. İlişikte, Rusya Merkez İcra Komitesi tarafından bana 11 Nisan 1922'de verilen halk temsilciliği rütbesini iade ediyorum.

Hive Buhara ve Türkistan Orduları Başkumandanı Enver Paşa⁽³⁰²⁾.

(301) Neriman, Narimanov o dönemde Azerbaycan Halk Komiserleri Şurasının Başkanı ve Moskova'nın içişleri politikası konusunda güvendiği bir insandır. Enver Paşa onunla 1920'de tanışmıştır.

(302) Castagne (29), S. 230-31; Hayit (41), S. 194-95; Glenda Fraser, Basmaçhi-II, "Central Asian Survey", 1987, Cilt 6, Nr. 2, S. 37-38; Irkaev (233), S. 324'de bir kısmı vardır.

Sovyet hükümeti buna bir cevap vermek yerine iki tedbir alır: Enver Paşa'nın İngiliz ajanı olduğu ve doğu halklarının bir düşmanı olduğu konusunda yoğun bir propaganda çalışması yapmak ve ona karşı mücadelede askerî gücü artırmak ve yerli-yabancı bütün görevlileri (Komünist Parti üyeleri, istihbaratçılar, özel birim mensupları) harekete geçirmek.

Moskova bu memorandumunu almadan önce, böyle bir hazırlığın yapıldığı konusunda haber almış olmalı ki, Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi 18 Mayıs 1922'de Enver Paşa'nın "İngiliz ajanı ve doğu halklarının düşmanı" olduğu konusunda Türkistan ve Buhara meseleleri hakkında bir karar alınır. Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin aldığı bu kararda Buhara ve Türkistan'ın Afgan ve Türk unsurlardan temizlenmesinin yanısıra Buhara hükümetinin Sovyet şeklini muhafaza ederek yeniden teşkil edilmesi ve vakıf mallarının iadesi yer alır. Ayrıca merkez komitesi, Buhara hükümetinin, dış ülkelerle ve Sovyet Rusya ile dış ticaretinin halk komiserliği gözetiminde yapılmasını ve tugaylar ve örnek bölükler vermesini de karara bağlar.

Moskova; Türkistan, Buhara ve Harezm komünist partilerinin aldıkları uygunsuz kararlar ile, Mücahitlere karşı il komitesinin savaşında daha güçlü olabilmek için 1922 Mayıs'ında Rusya Komünist Partisi Merkez Bürosunun Orta Asya bürosu şekline dönüştürmeye gayret ediyordu.

19 Mayıs 1922'de parti merkezleri Taşkent'te yaptıkları bir oturum ile Türkistan, Buhara ve Harezm'in ekonomilerini birleştirirler. Böylece Moskova ekonominin kontrolünü direkt olarak eline geçiriyordu. Bütün bunlar büyük taarruz için hazırlık niteliğini taşıyordu.

Kızıl Ordu, 1922 Haziranına kadar Molla Abdulkahhar ile Daniyal'in birliklerini Buhara ve Karşı kentlerinin civarından uzaklaştırmayı başarır. Rus orduları başkumandanı Kamanev, Mayıs sonundan itibaren Enver Paşa'ya karşı sürdürülen savaşta komutanlığı bizzat kendi üzerine alır.

Rus askerî idaresi, 5 Nisan 1922'de Semerkant'ta Basmacı Cephesi Devrim Savaş Konseyini teşkil eder. 1. Özel Süvari Tugayı, 8. süvari tugayı, 3. ve 11. piyade tümenlerinden oluşan kıtalar Buhara'da Mücahidlere karşı savaştırılmak üzere Buhara kıtalarına dahil edilirler. Buhara kıtalarında ise üç zırhlı tren, demiryollarını korumak ve gözetlemek üzere bir demiryolu alayı ve bir radyo istasyonundan oluşan büyük askerî ve teknik imkânlar mevcuttur⁽³⁰³⁾.

Sovyet Rusya kıtaları Enver Paşa'ya karşı mücadelelerini 1922 yılı Haziran ayında Baysun civarında yoğunlaştırırlar. Savaş taktiği olarak Buhara kıtaları ikiye ayrılır. Bu birliklerden bir kısmı, Buhara'yı kuşatarak büyük başarı elde etmiş olan Molla Abdulkahhar'a karşı savaşır. İki bölüme ayrılan saldırı birlikleri 15 Haziran 1922'de Enver Paşa'ya karşı yoğun saldırıya geçerler.

(303) N. E. Kakurin, *Boevle operatsii v Bukhara 1922 goda*, Moskova 1924, S. 148

Birliklerden sol tarafta olanlar Baysun istikametinden Denav, Hissar, Duşanbe, Kâfirnihan ve Faizabad'a saldırırken, sağ tarafta olanlar ise Şerabad, Kokayti, Tirmiz, Kabadian, Korgantepa, Kölab ve Belcivan istikametinde harekete geçiyorlardı. Sol kısımdan saldıran birliklerin bir kısmı Amu Derya'da "Çernaev" (Taşkent'i işgâl eden Çarlık dönemi generali) adında bir gemi ile hareket ediyordu. Her iki kısım da sürekli olarak savaşarak 22 Haziran 1922'de Kabadian'a ulaşırlar. Burada Rus askerleri ile Enver Paşa komutasındaki Mücahidler arasında bir çatışma olur ve Enver Paşa 180 Mücahit şehit verir. Bunun ardından Rus birlikleri Enver Paşa'nın Afganistan'a geçiş yollarını kapatmak için Vahş ve Pyanc nehirlerinin civarında hareketler düzenlemeye başlarlar. Sovyetler'in sol kısımdan saldıran birlikleri Derbent'de yoğunlaşır ve buradan Baysun'a saldırır. bu çatışma da Enver paşa takriben 200 Mücahit şehit verir. 15 Haziran 1922'de Konfiryun'da yapılan muharebede de Enver Paşa'nın kaybı büyüktür. Rus ordularının başkumandanı Kamenev, 15 Haziran'da Kagan'dan Moskova'ya şu haberi gönderir:

"Doğu Buhara'daki son durumu rapor ediyorum. Sol kısımdan saldırı düzenleyen birliklerimiz 15 Haziran sabahı Baysun'dan, Rabat ve İnkabad'ın güney doğu ve doğu savaş hatlarında bulunan Enver Paşa'nın basmacı çetelerine karşı ciddi bir saldırıya geçmişlerdir.

5. Türkistan Alayı şahane bir manevra yaparak Rabat'tan, düşmanın 1700 asker bulundurduğu Kuroplay ve Kafirnihan yerleşim birimlerine saldırdı. 5. Alay muhafızları, 1. Süvari Alayının da yardımı ile takriben saat 7.00'de adı geçen yöreleri zorlu mücadeleler sonunda ele geçirmişlerdir. Orada takriben 200 düşmanın başı uçurulmuştur."

Hisar Vadisinde savaşlar olanca hızıyla devam ederken, İbrahim Bek, Enver Paşa'dan ayrılır. Buhara'nın eski emiri, İbrahim Bek'e 7.000 Mücahid ile birlikte Enver Paşa'ya yardım etmek için Baysun'a gitmesini ister. İbrahim Bek savaşçıları ile Hisar vadisine gelir, fakat Enver Paşa ile irtibata geçmeden kendi başına Rus birliklerine karşı savaşa başlar. Enver Paşa'nın acilen yardıma ihtiyacı vardır. Bunun üzerine Afganistan savunma bakanı ile irtibata geçer ve oradan 800 iyi eğitilmiş Afgan askeri onun hizmetine verilir. Sovyet birlikleri 16 Haziran'da Mirşadını, 17 Haziran'da ise Denav ve Yurtçı'yi işgâl ederler. Böylece sağ taraftan saldıran Sovyet birlikleri Afganistan sınırına ulaşır. Enver Paşa Mücahitlerini Surhan Derya'nın sol tarafındaki Argamçı'ye toplar. Burada yapılan çatışmadan 165 kayıp vererek mağlup ayrılır. 29 Haziranda Regar-Karatağ savaş hattına düzenlediği karşı ataktan da mağlup ayrılır. Sovyet birlikleri 1 Temmuz 1922'de Regar ilçesi ile Karatağ Vahasını işgâl ederler.

Kakurun'in 1 Temmuz'da gönderdiği emirde şunlar vardır: "Kıtalar saldırılarına aralıksız olarak devam edeceklerdir. Sağ birlikler, 10 Temmuz'a kadar Saray-Kamar'ı, Cilligöl Vahası'nı, Korgantepa ve Kölab kentlerini işgâl edeceklerdir, 12 Temmuz'da 8. Süvari Tugayı Korgantepa'de savaş meydanından geri çekilecektir.

17 Temmuz'da Karatağ, Hisar ve Duşanbe işgal edilecek ve Kâfirihân'daki istihbarat güçlendirilecek"⁽³⁰⁴⁾.

Enver Paşa sürekli olarak müdafaa durumuna geçmek zorunda kalır. 10 Temmuz 1922'de Korgantepe'yi başarı ile müdafaa eder ve Argamçı'deki meydan muharebesini kazanır. Sovyetler tarafından işgal edilmemiş olan bölgeleri İbrahim Bek'e bırakarak Belcivan yakınlarındaki Puli Sangan'a geri çekilir. İbrahim Bek ile Enver Paşa'nın ayrılmaları özgürlük mücadelesinin devamını olumsuz yönde etkilemişti. Böylece Kızıl Ordu, koordineli bir çalışma yapmayan Türk güçlerine karşı saldırma fırsatı bulmuş ve bu itibarla 2 Temmuz'da Hisar'ı ve 13/14 Temmuz'da Duşanbe'yi işgal etmeyi başarıyordu.

Duşanbe'de kaybedilen savaşın ardından Enver Paşa'nın birlikleri Lâkay vadisinde, Maçe'den Rahmat Dadha birlikleri Hisar dağları bölgesinde, Karategin'den Fuzail Mahdum'un birlikleri Belcivan'da, Darvaz'dan İşan Sultan'ın birlikleri Yangibazar'da ve Devletmend Bek birlikleri Kölab bölgesinde yoğunlaşırlar. Enver Paşa'nın Lâkay vadisine girmesiyle birlikte, Kızıl Ordu İbrahim Bek'e yanaşarak vadiyi terkeder, böylece Enver Paşa dışlanmış olur. Gerçekten de İbrahim Bek'in birlikleri geri çekilen Sovyet sağ kol birliklerine ve İbrahim'in vekili Togay Sarı da Enver Paşa'nın birliklerine saldırır. Böylece büyük bir Rus ve bolşevik düşmanı olan İbrahim Bek millî mücadeleye ihanet eder. Onun bencilliği Enver Paşa'nın Sovyetler tarafından imha edilmesine neden olur. Kızıl Ordu birlikleri, İbrahim Bek'e saldırmaktan vazgeçer ve düzenli olarak Enver Paşa'ya saldırmaya başlar.

Enver Paşa'nın 1922 yılı Temmuz ayı sonu itibariyle Korgantepe'de 5.000 Mücahiti vardır. Onun birliği Ruslar'ın 15. ve 16. alaylarına karşı savaşmak zorunda kalır. Enver Paşa geri çekildiği Sangtud köyündeki çatışmayı kaybettikten sonra geri kalan askerleri ile Belcivan'a saldırır. Burada Paşa'nın birliği üç gün boyunca (16-19 Temmuz) hiç ara vermeden savaşmak zorunda kalır. Kızıl Ordu her türlü silahla birlikte -top, mayın, uçak, tank, makinalı tüfekler, el bombaları, klor gazı 8.000 askerden oluşan birliği ile saldırıya geçer. Enver Paşa çevrenin dağlık olması nedeni ile tamamen imha olmaktan kurtulur. Paşa, takriben 1000 şehit vermiştir ve 1700 askeri ise yaralanmış ve savaşamaz durumdadır. Rus askerleri 20 Temmuz 1922'de Belcivan'ı işgal ederler. Enver Paşa'nın birliği Belcivan civarında savunma pozisyonunda beklerken, kendisi 30 adamı ile Belcivan'a 12 km uzaklıkta bulunan Obdara köyünde bulunmaktadır.

Sovyet Ruslar, Enver Paşa'nın birliğini askerî yoldan mağlup etmeyi başaramazlar. Ancak Sovyet askeriyesi onu mağlup etmeye kesin olarak karardır. Bu amaca ulaşabilmek için derhal Sovyet istihbaratı (Çeka), Türkistan Cephesi askerî istihbarat birimi ve özel bölükler devreye sokulur. Türkistan Olağanüstü Ko-

---

(304) Kakurin (303), S. 139

misyon (Çeka) Başkanı Peters 1921 yılı Aralık sonunda Rusya Çeka Başkan Yardımcısı Unşliht'ten (Alman'dır) Enver Paşa ile mücadele edebilecek birisini merkezden kendilerine göndermesi konusunda ricada bulunmuştur. Türkçe ve Farsça bilen ve Türkler arasında özel görevler yapmak için yetiştirilmiş olan Ermeni asıllı Agabekov 1922 yılı Ocak ayında Taşkent'e Peters'in yanına gelir. Peters, Türkistan Cephesi Politbüro üyesi Okotov, Rusya'nın Türkistan'da dışişlerden sorumlu komiserlik temsilcisi olan Yakovlev ve Azadov mahlası ile Agabekov'un, Enver Paşa'ya karşı faaliyet yapmak ve Buhara hükümetini sıkı kontrol altında tutmak üzere Buhara'ya gitmelerini sağlıyordu. Askerî haber alma servisinin şefi İppolitov, istihbarat servisine bağlı bu Enver Paşa karşıtı kurmay kadronun korunmasını üstleniyordu. Agabekov- "Azadov", Buhara'da kendisinin beyaz muhafızlar ordusunda subay olduğunu söyler. Kendisi Sovyet istihbaratı tarafından Buhara Halk Cumhuriyeti Savunma Bakanlığının harekât dairesine yerleştirilir. Buradan hükümetin faaliyetlerini kontrol eder ve Enver Paşa'nın ortadan kaldırılması için hazırlıklar yapar. Mayıs ayı sonuna kadar yerli halktan "işadamı Azadov'un" görevlisi olarak çalışan bir "gezgin tüccarlar" grubu teşkil eder. Bu grubun görevi Enver Paşa'nın yerini tesbit etmektir. Bu gezginci tüccarlar Sovyet makamlarından gerekli olan malları (tekstil, şeker, çay, pirinç ve tahıl gibi yiyecek maddeleri, sabun, çay, demlik v.s.) alıp, mücahitlerin bulunduğu bölgelerdeki halka uygun fiyata satıyorlardı. Malları bittikten sonra Sovyetlerin garnizonlarının olduğu şehirlere gidiyor ve oradan Sovyet istihbaratında çalışan işverenlerine Enver Paşa'nın ve Korbaşaların durumları hakkında bilgi veriyorlardı. Bu gezici tüccarlar mücahitlerin izlerini takip edebilmek için sürekli seyahat ediyorlardı. Bu tüccarlardan dördü Yahudi, üçü Fars, beşi Ermeni, ikisi Türk (bir Özbek, bir Tacik), üçü Hindistanlı ve ikisi Rus idi. İyi kazanan bu tüccarlara, kendilerinin Sovyet istihbarat görevlisi oldukları söylenmemişti. Sadece bir Yahudi, bir Ermeni ve iki Rus gizli görevleri hakkında bilgi sahibi idiler. Agabekov, çalıştırdığı gezici tüccarlara kendisinin büyük bir tüccar olduğunu ve mallarını basmacı saldırılarından korumak istediğini ve bundan dolayı onların nerede olduklarını sürekli bilmek zorunda olduğunu söylemişti. Ajanların başı Agabekov -kendisi daha sonra Türkistanlılar tarafından katil ajan olarak nitelendirilecektir- Rasulov adında bir kimlik ile 1922 yılı Haziran ayında yerli kıyafetleri giyinmiş bir hâlde, Fergana cephesi askeri istihbarat bölüm başkanı Osipov ile birlikte ve bir de Abdurahman adında bir Türkistanlıyı (Tacik) da beraberlerine alarak, eşekleri mal yüklü olarak Hisar ve Denav civarına gelirler. 1922 yılı Temmuz ayı sonunda bu grup Enver Paşa'nın bulunduğu Belcivan civarındadır. Agabekov, 1 Temmuz'da Enver Paşa'nın Obdara köyünde olduğunu tesbit eder ve "mal getirmek" adı altında Osipov ile Abdurahman'ı Denav'a gönderir, fakat asıl amacı özel süvari birliğinin komutanı Budyonniy'ı Enver Paşa'nın bulunduğu yerden haberdar etmektir.

Kızıl Ordunun Buhara grup kumandanı Kakurin, 3 Temmuz'da 15. ve 16.

Alayların, Belcivan'ı ve Obdara köyünü çember içine alarak Enver Paşa'yı teslim almalarını emreder. Enver Paşa'nın birlikleri 25 Temmuz'dan beri Kafirihân ve Faizabad meydanlarında savaş vermektedirler. 3 Ağustos'da Enver Paşa'nın morali yerindedir, çünkü o gün Türkistan topraklarında iken eşinden ikinci mektubunu almıştır. 4 Ağustos kurban bayramının ilk günüdür. 3 Ağustos gecesi iki alay ve Sovyetlerin özel komando ekibi Obdara köyünü kuşatırlar. 4 Ağustos 1922'de göz-cüler, Ruslar'ın geldiğini Enver Paşa'ya haber verirler. Enver Paşa ve otuz arkadaşı derhal atlarına binerler ve yaklaşık 50 metre uzaklığındaki Ruslar'ın üzerine kılıçları ile saldırırlar. Bu çatışmaya devam etmeyen Ruslar geri çekilirler. Daha sonra makinalı tüfeklerle ateş açarlar. 4 Ağustos'ta kahramanca can veren Enver Paşa'ya beş kurşun isabet etmiştir⁽³⁰⁵⁾. Ruslar önce Enver Paşa'nın düştüğünü farkedemezler. Cesur kumandan ve Enver Paşa'nın gerçek dostu Devletmend Bek ona yardım etmek için yaklaşır. Rus kurşunları ona da isabet eder. Paşa'nın atı "Derviş" efendisinin yanından ayrılmaz. Kısa bir süre sonra "Derviş" de Rus kurşunların hedefi olur ve Paşa'nın yanına düşer. Enver Paşa'nın şehadeti kısa bir süre içinde halk arasında yayılır. 5 Ağustos 1922'de Paşa, Devletmend ve diğer şehitler, 25-30.000 kişiden oluşan bir cemaatin katıldığı bir tören ile defnedilir. Olayı yaşayanlar cenazeye katılanların tamamının ağladığını belirtirler. Enver Paşa'nın vekili, Turan İhtilal Ordusu'nun Türkistan Cephesi Kumandanı Buhara İslâm askerlerinin Emiri Ali Rıza, Enver Paşa'nın şehadeti hakkında bir vesika tanzim etmişti. Türkistan'ın tamamında aylarca matem devam ediyor. Buhara Halk Cumhuriyeti Hükümeti Enver Paşa'nın ölümünü Ruslar'la birlikte kutlarken, Afganistan Emiri Amanullah Han 2 Ekim 1922 gününü Enver Paşa'nın hatırasına devletin matem günü ilan eder. Buhara hükümeti, 49 Sovyet askerini Buhara'nın kızıl yıldız madalyası vererek ödüllendirir. Daniyal Bek, Enver Paşa'nın birliğinin kumandasını ele geçirmeye muvaffak olur. Devletmend Bek birliğinin komutanlığına ise oğlu Abdulkadir Bek geçmiştir. Abdulkadir Bek babasının birliği ile Belcivan ve civarında Ruslar'a karşı savaşmaya devam etmiştir.

Enver Paşa'nın ölümünden dolayı duyulan derin hüznü, Türkistan'ın milli özgürlük şairi Abdulhamid Süleyman Çolpan şiirinde şu şekilde dile getiriyordu:

---

(305) Togan'a göre (24), S. 452; Paşa 4 Ağustos 1922'de şehit olmuştur. Ayrıca bkz. Aydemir (267), S. 648; Irkaev (233), S. 348; A. Necati Akgür, Enver Paşa'nın Doğumu ve Ölüm Günleri, "Türk Dünyası Tarih Dergisi", İstanbul 1991, Nr. 52, S. 16-20. Baysun'a göre (275), S. 102, 5 Ağustos 1922'de şehit olmuştur. Ayrıca bkz. Erer (275), S. 139. Gustav Krist'e göre, Allein durchs verbotene Land. Fahrten in Zentralasien, 3. Baskı, Viyana 1937, S. 60: Enver Paşa, Belcivan yakınlarındaki Aksu kuyusundan su çekmek için eğildiğinde, bizzat Agabekov tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür.

BELCİVAN

*Feryadım sarsın bütün kâinatı
Koparsın umudun son bağı
Gazapla titreyen genç bir yiğidin
Sağlam sinesine mermi saplanmış,
Dağlarda aşk için koşan geyiğin
Kara gözlerine matemler çökmüş
Denizleri titreten bir yiğit
Darbeler karşısında yere serilmiş*

*Kurtuluş yıldızı Sönüp kayboldu
Senin canını düşmanlar almış
Marmara boyları, Edirne yolu
Çatalca ovası, Boğaz'ın inceliği
Karpát zirveleri, Trablus çölü
Güzel Selânik'in şirin bağları
Şehitler yüzüme saçmakta nur
Kan ağılattı bizi bu haber
Berlin sokakları yığitim bizim
Kanla dolu koynuna aldı^(305a)
Tiflis havası bir necat esiri
Kıpkızıl kanla yerlere çaldı^(305b)
Tarihin sevgisi kıpkızıl kanla
Karartan, solduran Belcivan
En son umudu da kanla boyayan
Ah, ne kadar uğursuz zamanlar gelmiş
Feryadım dünyayı boğup öldürsün
Kapkara bahtıma şeytanlar gülsün.⁽³⁰⁶⁾*

Enver Paşa'nın mezarının bulunduğu tepe 1936/37 yılına kadar büyük bir ziyaret merkezi sayılıyordu. Sovyet makamları, Türkistan'ın her köşesinden Müslümanlar'ın o dönemin özgürlük mücadelesini yâd etmek için Enver Paşa'nın mezarını ziyaret ettiklerini görünce, bu ziyaret merkezinin psikolojik tehlikesini farketmişti. Bunun üzerine aralarında Enver Paşa'nın da bulunduğu bütün mezarları kaldırmışlardı.

(305a) Berlin'de öldürülen Talat Paşa kastedilmiştir.

(305b) Cemal Paşa kastedilmiştir.

(306) Metnin Türkçesi, için bkz. Togan (24), S. 454. Almanca metin için bkz. von Bahder (271), S. 81-82

Enver Paşa hakkında çok şey yazılmıştır. Özellikle Moskova ve Türkistan'daki faaliyetleri hakkında farklı iddialarda bulunulmuştur. Bu bağlamda örneğin İngiliz ajanları, 14 Haziran 1919'da Rus bolşevik hükümetinin Enver Paşa'ya "Türkistan'daki bolşevik ordusunun kumandanı olarak tam bir yetki ve eylemlerinde tam bir serbestlik tanıdığını" rapor ediyordu⁽³⁰⁷⁾. Bu haber tamamen yanlıştır, çünkü Rusya ona hiçbir zaman böyle bir yetki tanımamıştır. Ayrıca hiçbir zaman Türkistan'daki bolşevik ordunun kumandanlığına atanmamıştır. Onun İngiliz ajanı olduğuna dair Sovyet iddiası da gerçek dışıdır. Bu konuyla ilgili ne Rusya'da ne de İngiltere'de bir delil yoktur. Bunlar Sovyetler'in yalan propagandalarıdır. Enver Paşa'nın eski Buhara emiri tarafından büyük vezir olarak atandığı da iddia edilmiştir⁽³⁰⁸⁾. Böyle bir görevde de hiçbir zaman bulunmamıştır.

Eski Emir, onu sürekli olarak eski Buhara Emirliği Kıtalarının Kumandanı olarak kabul etmiştir. Enver Paşa bu düşüncenin doğruluğunu, 29 Mart 1922'de Cüneyd Han'a gönderdiği bir mektubunda, Emir'in kendisinden askerlerinin kumandanı olmasını rica ettiğini; onun bu teklifi Allah'ın rızasını kazanmak ve dine hizmet etmek için kabul ettiğini belirtmesiyle, onaylamış oluyordu.

Enver Paşa'nın Türkistan millî mücadelesinde aktif olarak savaş meydanlarında boy göstermesi, Türkistan tarihinde de Türklük dünyasında da eşine rastlanmayan büyük bir hadisedir. Türkistan millî mücadelesine yeni ufuklar ve yeni ümitler kazandıran Enver Paşa, mücahit liderleri için büyük meşale olmuştur. Başka bir Türk ülkesinde doğmuş, Osmanlı Devleti ordularının başkumandanı ve nihayet Osmanlı Devletinin savunma bakanı olmuş bir şahsiyetin, askeri yönden bir mağlubiyete düşmüş olsa da, Türkistan'da yaptığı faaliyetten dolayı gurur duyması, takdire şayandır.

Doğudaki Müslüman halkların kurtuluşu uğruna bolşevik propagandasından etkilenen Enver Paşa, Moskova tarafından kendi şahsiyetinin istismar edildiğini farkedince, Türklük dünyası için bir ölçü olarak gördüğü Türkistan'ın kaderine ilişkin acı tecrübeler ediniyordu. Büyük bir vakar ve haysiyet ile Türkistan'ı Rusya'dan kurtarma görevini üstleniyordu. Özgürlük mücadelesinin bütün liderleri, İbrahim Bek gibi birkaç kişi hariç, ona karşı saygı duyuyorlardı. Savaş tecrübesi olan, dün-

---

(307) Telegram from the Secretary of State to Viceroy, Home Department, 14 th June 1919, Public Record Office, Wo 106/61, 149359

(308) Mustafa Chokaev, The Basmachi Movement in Turkestan, "Asiatic Review", Vol. XXIV, 1928, S. 286: Welcomed with great enthusiasm, Enver committed an irreparable mistake which was the result of his complete ignorance of the conditions of Central Asia. He became Grand Vezier to Said Mir Alim Khan, the Emir of Bukhara, a man of exceptional unpopularity in his country owing to the despotic character of his rule with the aid of Russian bayonets". Eşref Bengi Özbilen, Türkistan'da "basmacılık" hareketi, "Türkistan", İstanbul 1988, Nr. 4, S. 189: Enver, Alim Han'ın büyük veziri olur. Richard Lorenz'e göre, Die Basmatschen-Bewegung, Die muslimen in der Sowjetunion", Köln 1989, S. 252, Enver "Buhara emirinin umumi valisi" olmuştur. Yukarıda ifade edilen iddiaların hiçbir gerçeği yansıtmamaktadır.

yaca tanınmış askerî bir şahsiyetin, Türkistan'da askerî malzemenin yetersizliğine rağmen, Mücahitlerin Ruslar'a karşı sürdürdükleri savaşta başkumandanlık görevini üstlenmesi, Türkistan millî mücadelesi için büyük bir gurur vesilesi olmuştur. Enver Paşa Türkistan'da ve özellikle Doğu Buhara'da birçok mağlubiyet almış, fakat hiçbir zaman ümitsizliğe düşmemiştir. Sovyetler'in istihbarat biriminin kallesliğine kurban gitmiştir. Onun ölümünü görenler, kurşunlar ona isabet ettiğinde atından yere düşerken "Allah" diye bağırdığını ifade ederler. Kuzey Kafkasya'nın eski savunma bakanı Ali Kantemir, Enver Paşa'nın Türkistan için önemi hakkında haklı olarak şunları yazmaktadır: "Türkiye'de onun hakkında ne düşünülürse düşünölsün, Enver Paşa her Türkistanlı tarafından saygıyla anılır⁽³⁰⁹⁾. Türkistanlılar onu çok sevmiş ve saymışlardır: Enver Paşa yabancı bir ölkede değil, kendi anavatanında kardeş vatanında, Türkler ve Türklük için ölmüştür"⁽³¹⁰⁾ .

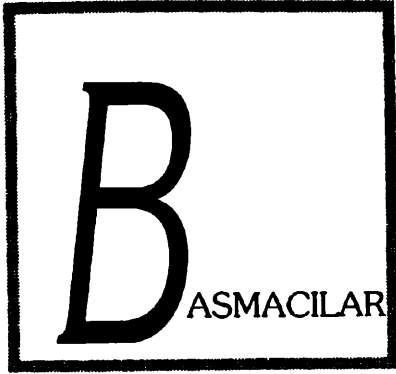
Enver Paşa 42 yıllık hayatının 10 ayını Türkistan'da, Türkistan'ın gelecekte bağımsızlığına kavuşması inancı ile, özgürlük mücadelecilerinin birliğini sağlama çabası ile ve hiç yorulma bilmeyen savaş azmi ile yaşamıştır.

---

(309) "Tasviri Efkar". Gazete, İstanbul, 27.12.1941

(310) "Yeni Türkistan", Dergi, İstanbul 1931, Nr. 32, S. 9

VI. BÖLÜM
**TÜRKİSTAN MİLLÎ
MÜCADELESİNİN SON DEVRİ**

Türkistan Millî Mücadelesinin Son Devri (1922/1934 Yılları)

Millî Mücadelenin 1922/23 Yıllarındaki Durumu

Rus yönetimi, Enver Paşa'nın bertaraf edilmesiyle birlikte mücahitlerin mallarının bozulacağını ve böylece Türkistan direnişinin nihai olarak kırılması için yolun açıldığını zannederek, Paşa'nın ölümü ile rahatlamış gözüküyordu. Sovyet Ruslar'ın saflarında yer alan bazı Türkistanlılar da Enver Paşa'dan sonra basmacı hareketinin harekât kabiliyetini yitireceğini düşünüyorlardı. Ancak özgürlük mücadelesinin gelişimi, Enver Paşa'nın ölümü ile Sovyet Ruslar'a karşı sürdürülen direnişin hiçbir şekilde inkıtaya uğramadığını göstermektedir. Bilakis, Enver Paşa'nın ölümünden önce hayata geçirilen birtakım mücadele yöntemleri olduğu gibi devam ettiriliyordu. Enver Paşa, o zamanda millî mücadeleye aktif olarak katılan ve Ruslar'ın tavizsiz bir düşmanı olan Buhara Cumhuriyetinin eski Savunma Bakanı Abdulhamid Arif'i (Başkirt), Kâbil ve Hindistan üzerinden Berlin'e göndererek orada bağımsızlık mücadelesinin amacını ve Türkistan'ın durumunu Avrupalılar'a anlatmak ve Nuri Paşa (Enver Paşa'nın kardeşi) ile birlikte çalışmak üzere görevlendirir. Enver Paşa daha önceki Buhara Devlet Başkanı Osman Hoca'ya Berlin'e giderek oradaki görevleri yerine getirerek dönmesi konusunda ricada bulunmuştu. Abdülhamid Arif 5 Temmuz 1922'de Kâbil'e ulaşır ve Osman Hoca'ya Enver Paşa'nın mektubunu sunar. Aynı zamanda Osman Hoca'yı Buhara'daki millî mücadele hakkında bilgilendirir ve bunun üzerine Osman Hoca Berlin yerine Buhara'ya gitmeyi kararlaştırır. Maiyetindekilerle birlikte, yanlarında silah ve tıbbi malzemeler olduğu halde 3 Aralık'ta Kâbil'den ayrılırlar. Faizabad'a (Badahşan vadisinin merkezi) ulaştıklarında, Badahşan Valisi Şah Mahmut Han Enver Paşa'nın şehit düştüğünü kendilerine haber verir, bunun üzerine Osman Hoca ve maiyetindekiler Kabil'e geri dönerler.

Enver Paşa'nın ölümü ile birlikte Buhara'nın bağımsızlık mücadelecileri yeni bir problem ile karşı karşıyaydılar. Yönetim, komuta yetkisinin kime verilmesi gerektiğine karar vermek zorundaydılar. Bilindiği gibi, Osman Hoca, Ali Rıza (Enver Paşa'nın vekili ve özgürlük mücadelesinin Amu Derya hattı komutanı) ve Enver Paşa'nın en yakın silah arkadaşı olan Hacı Sami 10 Nisan 1922'den beri Kâbil'de bulunuyorlardı. Abdülhamid Arif de 5 Haziran 1922'de bu gruba katılır. Kâbil'de bulunan Buhara millî yönetimi, özellikle de Osman Hoca, 1922 Ağustosunun ortalarında Hacı Sami'ye Enver Paşa'nın yerine geçmek üzere Paşa rütbesini ve

rirler. Sami Paşa ve Abdülhamid Arif 25 Ağustos'ta Doğu Buhara'ya (Darvaz) varırlar. Sami önceleri özgürlük mücadelesinin İbrahim Bek, Molla Abdulkabbar, Fuzail Mahdum, İşan Sultan, Cüneyd Han gibi kumandanlarının ve Şir Muhammed Bek gibi Fergana Vadisi Korbaşılarının güvenlerini kazanmaya çalışır. Kasım 1922'de pekçok Korbaşı, Sami Paşa'yı Türkistan İslam Ordusunun (Türkistan-Buhara-Harezmi) başkomutanı olarak kabul ederler. Sami Paşa, Kızıl Ordu birliklerine karşı düzenlenen operasyonları aşamalı olarak fiilen yönetmeye başlar. Ancak bazı etkili korbaşılarla harp yönetimi hakkında problemleri vardır. Sami, Abdülhamid Arif'i Mustafa ve Abdulkadir'i Pamir bölgesindeki özgürlük mücadelecilerinin konumlarını desteklemek amacıyla Şuğnan'da görevlendirir. Arif ile Abdulkadir arasında bir anlaşmazlık başgösterir, ancak bu anlaşmazlığın nedeni bugüne kadar aydınlanmamıştır. Sami, Arif'in bir ricası üzerine savaş deneyimi yüksek bir Korbaşı olan Abdulkadiri kurşuna dizdirir. Eşan Sultan ve Eşan Süleyman'ın (Eşan Sultan'ın Kardeşi) Karategin ve Darvaz'da kendi başlarına Ruslarla birleşerek Sami'nin birliklerine karşı savaştığı haberi gelir. Bunun Sovyet Ruslar'ı tarafından Mücahit liderler arasında anlaşmazlık tohumları ekmek için bir taktik olarak uygulandığı ihtimali yüksek görünüyor. Ancak Sami ve onun tayin ettiği mahkeme iki kardeşi suçlu bulur ve derhal idam edilirler. Bu arada bu iki şahsiyetin o dönemde Doğu Buharda halk arasında (Darvaz ve Karategin) çok meşhur ve sevilen iki mücahid lider olduğu unutulmamalıdır. Hatta Sami, dönüşünde Eşan Sultan'ın evinde misafir edilmiştir. Bu iki şahsiyetin idamı, Korbaşılar arasında da Sami Paşa'ya karşı bir huzursuzluğun oluşmasına neden olmuştu. Eşan Sultan'ın, Korbaşı Şaraf, Karşi'den Böri Bektaş, Devlet ve Darvaz'dan Niyaz gibi arkadaşları Sami'nin bu tutumundan dolayı tepkilerini açıkça ifade etmişlerdir. Bunlar Sami'ye karşı savaşmaya hazırlanırken, olay diğer Korbaşılarının aracılığıyla ancak yatıştırılabiliyordu.

Sami Paşa'nın en etkili mücadelelerinden biri Kölab kentinin 1922 yılı Aralık ayında kuşatılmasıdır. Paşa'nın birlikleri Sovyet Ruslar'ın Kölab çemberini kırmak için 15 gün boyunca savaşır. Sovyet Rusya Sami'ye karşı 15. süvari alayını cepheye sürer. 22 Aralık 1922'de Sami, Osman Hoca'ya Kölab'daki mücadelenin neticesi hakkında Rus direnişinin kırıldığı haberini ulaştırır. Ruslar bu arada Tirmiz'den destek alırlar. Aynı dönemde Sami ve İbrahim Bek'in 6000'den fazla Mücahidi bulunuyordu. Ancak bunlar Sovyet askerlerinin üstünlüğüne karşı koyacak güçte değillerdi ve bundan dolayı Sami askerleri ile birlikte Vahş nehrinin sağ kıyısına çekilmek zorunda kalmıştı. 1923 yılı Şubat ayında Sami Paşa'nın birlikleri taarruza başlarlar. Fuzail Mahdum, Aşur bek (Kurtarılıştan sonra Kölab kentinin kumandanı) Açıl Bek, Halbay, Malik, Tursunyar, Hamrakul Bek ve Davran Bek ile birlikte Doğu Buhara yöresinde, Semerkant ve Şahr-i Sebz'de büyük başarılar elde ederek Ruslar'ı mağlup etmişlerdi. 1923 yılı sonlarında Sami Paşa Amu Darya Cephe komutanı Ali Rıza'ya Ruslar'ın Vahş nehrinden Kaşgar'a kadar (Kaşgar'a kadar" ifadesi muhtemelen yanlıştır, doğrusu "Kaşgar sınırına kadar"

yani Doğu-Türkistan olmalıdır) artık hiçbir şey yapamayacaklarını, Ruslar'ın kendisine bir barış teklifi sunduklarını, kendisinin de bu teklifi Afganistan Emir'ine gönderdiğini" yazar. Harp meydanlarında Açıl Bek (1.5.1923), Daniyal Bek, Osman, Faruk ve Raif (aslen Kazaçiktir, Müslüman olduktan sonra Enver Paşa'nın komutası altında Ruslar'a karşı savaşmıştır) gibi tecrübeli komutanlar şehit olmuşlardı.

1923 yılı Korbaşların birkaç mağlubiyeti dışında genellikle başarılarla geçer. Sami Paşa, böyle belirsiz bir ortamda kendi silah arkadaşlarına dahi haber vermeden Türkistan'dan ayrılır ve 4 Haziran 1923'te Afganistan'a ulaşır^(310a). Kendisi Türkistan millî mücadelesinin geçici olarak durdurulmasını savunur. Ne birliğine ne de diğer Korbaşlara veda etmeden ayrılışı, diğer liderlerde bir dargınlık uyandırır. Onun tek başına aldığı bu karar Türkistan millî mücadelesine karşı bir ihanet miydi? "Türkistan Türkler'i için bağımsızlık savaşı" maskesine sığınan bir serseri miydi? Ümitsizliğe mi düşmüştü? Her ne sebepten olursa olsun onun mücadeleden ayrılışı belirli bir dönem mücadelenin zayıflamasında etken olmuştu. Sami Paşa 24 Ağustos 1927'de Türk sınır görevlileri ile Türkiye sınırında giriştiği silahlı çatışma sonucunda ölür⁽³¹¹⁾.

Moskova, Türkistan millî mücadelesine karşı muhtelif metotlar dener. Bunlardan biri, Buhara ve Fergana bölgelerindeki Basmacı karşıtı cepheleri özel bir komutanlığın emri altına vermektir. Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin Politbürosu 1 Şubat 1922'de "Basmacılara karşı savaşan cephelerin Buhara ve Fergana bölgelerinde, devrim savaş konseyi tarafından belirlenen özel bir komutanlığın emri altında birleştirilmesini kararlaştırır"⁽³¹²⁾. Bu kararla, Sovyet idaresinin, Türkistan millî mücadelesini sadece "Türkistan Cephesi, vasıtasıyla bastıramayacağını göstermiş oldu. Moskova, Türkistan Cephesini kaldırmadan iki anti basmacı cephesini askerî disiplin altına almak zorunluluğunu hissediyordu. Türkistan Cephesinin yeni rolü ise bütün Türkistan'da koordinasyonu sağlamak ve baskı uygulamaktı.

1922-23 yıllarında Sovyet savaş idaresi her zaman olduğu gibi Fergana Vadisinde ve Harezm'de saldırılarını yoğunlaştırır. 1922 yılının başından itibaren Kor-

---

(310a) Baysun (279), S. 168. İrkaev (233), S. 387: Buhara'yı 15 Temmuz 1923'de terk eder.

(311) Hacı Sami (=Paşa) 1915-18 yılları arasında Osmanlı istihbaratının ajanı olarak Türkistan'da yaşamıştır. 1919-22 yılları arasında Enver Paşa ile birlikte de Rusya'da ve Türkistan'da çalışmıştır. 1922 Ağustosundan 1923 yılı Mayıs ayına kadar Türkistan bağımsızlık mücadelesinde Enver Paşa'nın halefi olarak Buhara'da bulunmuştur. 1923 yılı Ağustos ayında İran'a gitmek üzere Afganistan'dan ayrılır. Tahran-Bağdat üzerinden Aleppo'ya geçer. Oradan Türkiye'ye geçmek ister, ancak geçerli kimliği olmadığından sınır görevlileri tarafından Türkiye'ye bırakılmaz. Çıkan tartışma neticesinde sınır görevlileri tarafından öldürülür. Briskin (255), S. 41'de Hacı'nın Pyanç nehriye atlayarak boğulduğu ifadesi yanlıştır.

(312) Hamidullah Baltabaev, Talabni kandırmağan inkilâb, "Şark Yulduzi", Dergi, Taşkent 1991, Nr. 1, S. 137

başı Şir Muhammed Bek, Muhiddin, İslamkul, Bayastan, Aman Pehlivan, Rahmankul ve İsrail Kızıl Orduya hiç göz açtırmazlar. Korbaşı Canibek Kazı 1921 yılında Kızıl Ordu ile barış antlaşması yapmıştır. Ancak 1923 başlarında Sovyet askerlerine yeniden saldırmaya başlar. Aynı şekilde 1921 yılı başlarında Sovyetler ile barış antlaşması imzalayarak, Sovyet'ler tarafından Müslüman Fergana Topraklar Alayının 1. Süvari Bölük Komutanlığına atanan ve edindiği kötü tecrübelerden sonra 1921 Kasımında Sovyetlerden ayrılan Korbaşı Karabay da Sovyet ordu birliklerine karşı yeniden savaşmaya başlar.

Türkistan'daki Sovyet idaresi özgürlük mücadelesinin yükünden bir türlü kurtulamıyordu. Bunun için de yeni tedbirler almak zorundaydı. Türkistan Merkez İcra Komitesi Başkanlığı 18 Şubat 1922'de "Fergana'daki Basmacılıkla Mücadele İçin Olağanüstü Komisyonu" kurar. Komisyona basmacılığa nihai olarak son vermek için her türlü vasıtayı kullanma yetkisi verilir. 1922 baharında mücahit liderlerinden İslamkul, Eşmat-Baybaça, Mirza Ömer, Ömerkul, Aman Pehlivan, İsmail, Nur Muhammed Bek, Cani Bek Kazı, Karabay, Ahmet Pehlivan, İsrail, Nur Muhammed Bek, Mamat Ruzi ve Ömerali saldırılarını yoğunlaştırır. Şir Muhammed, Hokand'a bağlı Karabuva'da 22 Nisan 1922'de korbaşılarla biraraya gelerek, mücadele yöntemleri üzerinde görüşmeler yaparlar. Korbaşılar, teknik yönden kendilerinden çok üstün olan Sovyet Ruslar'ına karşı mücadelelerinin yeterli olmadığı konusunda hemfikir idiler. Birlikler açlık tehlikesi ile karşı karşıya idiler, atlarının yemleri kalmamıştı, ancak her şeye rağmen savaş meydanından geri çekilmeme konusunda kararlı idiler. Enver Paşa'nın Buhara'daki bağımsızlık mücadelesine katılması, Fergana'daki Korbaşılarda yeni umutlar uyandırmıştı. Enver Paşa 1922 yılı Aralık ayında Şir Muhammed ile ilk defa ilişkiye geçer. Eski Osmanlı Ordusu subaylarından olan ve Şir Muhammed'in emrinde bulunan İsmail Hakkı'yı yanına çağırır. Bunun üzerine Şir Muhammed, kayınpederi Muzaffer Minbaşı ile birlikte İsmail Hakkı'yı Enver Paşa'ya gönderir. Enver Paşa 1922 Şubat ayında Şir Muhammed'e bir mektup göndererek özgürlük mücadelesinin muzafferiyetleri hakkında genel bir tablo çizer. Kendisinden 10 Nisan 1922'de Kâfirihân'da toplanacak olan mücahitler kongresine bir delege heyeti göndermesi konusunda ricada bulunur. Ancak Şir Muhammed bu isteği yerine getiremese de, takriben 1000 süvari yiğidini kardeşi Ruzi Muhammed Bek'in komutasında Enver Paşa'yı desteklemek amacıyla yanına gönderir. Enver'e gönderdiği mektupta şunlar yeralır: "Birçok yiğit ile birlikte yanınıza gelmek istiyorduk, ancak Rus saldırılarının çok yoğunlaşması sebebiyle sizi bizzat ziyaret etmeye gelemedim." Sovyet Ruslar bağımsızlık mücadelesinin bu iki liderinin ilişkiye girmesinden çok endişe duyuyorlardı, bundan dolayı Fergana Vadisindeki saldırılarını yoğunlaştırarak iki lider arasındaki irtibat yollarını kesmeye çalışıyorlardı. Bilindiği gibi 1922 yazında Türkistan'da 200.000'den fazla Sovyet askeri bulunmakta idi⁽³¹³⁾. Bu askerlerin takriben 100.000'i Fergana'da bulunuyordu. Sa-

(313) P. Kim, M. Hasanov (250), S. 147

yısal üstünlükten dolayı Mücahitler aralıksız olarak savaşmak zorunda kalıyorlardı. Şir Muhammed 20.000, Aman Pehlivan ve Rahmankul 8000 Mücahit ile Sir-Derya yakınlarında Balıkçı muhittinde, İsrail, Andican civarında 4000 yiğit ile, Muhitdin Alay vadisinde takriben 10.000 yiğit ile Sovyet saldırganlığına karşı amansız bir savunma gerçekleştiriyorlardı. 1922 yılı Nisan ve Mayıs aylarında 25 gün boyunca Garbuva'da aralıksız olarak sürdürülen mücadele neticesinde 3000'den fazla yiğit ölürken, 1500 yiğit Sovyetler tarafından esir alınıyordu.

Aynı yılın yaz aylarında özgürlük mücadelecilerinin durumu çok vahimdi; cephanesizlik ve atlar için yiyecek sıkıntısı had safhada idi. Bundan da kötüsü Alay vadisi komutanlarından Korbaşı Muhiddin (Kırgız) ile Andican çevresi komutanı korbaşı İsrail (Özbek) arasında Rus kışkırtması neticesinde silahlı bir mücadelenin başlamış olmasıydı. İki korbaşı da acımasızca birbirlerine saldırıyorlardı. Şir Muhammed'in çabalarıyla iki korbaşı zorlukla durdurulabilmişti. Tabii bu olay Mücahidlerin güçlerini zayıflatmıştı. Sovyet ordusu sistemli ve hedefli olarak Şir Muhammed'in birliklerini yok etmeye çalışıyordu. Kendisi Garbuva'da 17 gün sürdürdüğü savunma mücadelesinden sonra 15 Temmuz 1922'de Özgent kentine ulaşıyordu. İşte bu kentte Şir Muhammed, Enver Paşa'nın kendisinden yardım istediği mektubunu alır. Şir Muhammed bunun üzerine Nur Muhammed Bek'in komutası altında 2000 yiğitini derhal Enver Paşa'ya gönderir.

Şir Muhammed 5000 yiğiti ile birlikte savaşarak Alay vadisine geri çekilmek zorunda kalır. Nur Muhammed Enver Paşa'ya ulaşamaz ve Şir Muhammed 12 Ağustos 1922'de Enver Paşa'nın 4 Ağustosta şehit olduğu haberini alır. Şir Muhammed Alay vadisinde 3000 askerini harp meydanlarında şehit verdikten sonra, Nur Muhammed'in hayatta kalan 1200 askeri ile birlikte bulunduğu Karategin vadisindeki Açık-Alma köyüne sığınır.

Şir Muhammed Karategin vadisinin bağımsızlık mücadelesinin önde gelen liderlerinden ve aynı zamanda Emir olan Fuzail Mahdum'dan orada kalma müsaadesi ister ve kendisine şöyle bir mektup yazar:

"Bolşevikler her türlü vasıtaya başvurarak bütün güçleri ile üzerimize geliyorlar. Devamlı olarak savaşmak zorunda olan askerlerimiz çok yorgun. Şu anda Fergana dağlarında ve Alay vadisinde bulunmamız mümkün değil. 1700 askerim ile birlikte bana Karategin'de kalma müsaadesi vererseniz memnun olacağım. Bu konudaki cömert davranışınız bu Müslümanların hayatlarını kurtaracaktır. Cevabınızı bekliyorum. Allah'ın selamı üzerinize olsun.

Fergana'daki İslam askerlerinin kumandanı Şir Muhammed"⁽³¹⁴⁾.

Fuzail Mahdum, Şir Muhammed'in mektubuna cevap dahi vermez. Şir Muhammed'in niyeti Sami Paşa'nın komutası altında 1923 baharına kadar Doğu-

---

(314) Bademci (165), S. 399

Buhara'da savaşmak ve daha sonra Fergana'ya geri dönmektir. Fakat Mahdum, Şir Muhammed'e topraklarında bulunma izni vermez.

Darvaz dan Daniyal Korbaşı, Nur Muhammed'e karşı düşmanca bir tutum içindedir. Bu dört liderin birbirleri ile olan ilişkileri, Şir Muhammed'in Karategin vadisine gelmeden önce savaş mıntıklarının taksimatı nedeniyle oldukça gergindi. Sami Paşa'nın ricası üzerine Fuzail Mahdüm, Şir Muhammed'in bölgede kalmasına izin verir. Ancak Ferganalı Mücahitler orada da rahat edemezler, zira tanımadıkları bir kısım insanlar onlara sürekli saldırarak rahatsız ederler. Şir Muhammed Darvaz'a geri çekilmek zorunda kalır. Muhtemelen Sami, Ferganalı Mücahidlerin Buhara topraklarında kalmalarını önerir, ancak Eşan Sultan Afganistan'a göç etmeleri konusunda ısrarlıdır. Şir Muhammed ve Nur Muhammed Bek bunun üzerine 1922 yılı Eylülünde 396 yiğidi ile birlikte Afganistan'a gider, diğer askerleri ise Doğu Buhara'da kalarak Ruslar'a karşı savaşmaya devam ederler. Sami Paşa, 1922 yılı sonlarında Ali Rıza'ya "Şir Muhammed'i bir kısım askeri ile birlikte Afganistan'a gitmeye biz mecbur ettik" şeklinde yazar. Neden Sami'nin onu Afganistan'a gitmeye mecbur ettiği sorusunun cevabı açık değildir.

Şir Muhammed 1922 yılı sonlarında Amanullah Han tarafından saygı ile karşılanmıştı. Ancak o muhacir olarak yaşamak istemiyordu ve özgürlük mücadelesine yardımcı olabilmek için 1923'te refakatindekilerle birlikte Hindistan'a geçer. İngiliz makamları onun, Doğu Türkistan'a ya da Meşced'e gitmesini bildiriyor. 1923 yılı başında Türkistan'a, daha doğrusu Fergana'ya gitmeye karar verir. Peşaver istikametinde bir trene biner ve sınırda indikten sonra, refakatindekilerle yaya olarak ancak 25 günlük zorlu dağ yollarından geçtikten sonra Türkistan'a ulaşabilir. En hayati ihtiyaçlardan ve silahlardan dahi mahrum olan Şir Muhammed, mücadelesine yeniden başlama zemini bulamayarak 1924 yılı sonunda Afganistan'a geri döner ve Kâbil'de yaşar. 1974 yılında Adana'da ölen Şir Muhammed hayatı boyunca Türkistan'a dışardan yardım temin etmenin yollarını aramıştır⁽³¹⁵⁾.

Şir Muhammed Kâbil'de Türk büyükelçisi Fahri Paşa ile irtibata geçer. Şir Muhammed'in hatıralarından Paşa'nın kendisinin faaliyetleri ile ilgilendiği anlaşılmaktadır. Fahri Paşa kendisine; "Türkistan'da çok mühim icraatlarda bulunduğunuzu öğrendim. Bu konudaki çalışmalarınız hakkında beni bilgilendirebilir misiniz?" der. Şir Muhammed: "Faaliyetlerimizi kısaca anlattıktan sonra, bana ait olan belgeleri başkalarını da haberdar etmesi için bir kutunun içinde kendisine teslim ettim. Bu belgeler arasında birçok devlet yetkilisi ile yapmış olduğumuz mektuplaşmalar ve diğer yazılı belgeler bulunmaktaydı. Bir hafta sonra beni elçiliğe

(315) Şir Muhammed Bek'in Afganistan'a gelişini İngiltere'nin Kabil elçiliği derhal bildirir. "Telegram from Britannic Majesty's Minister of Kabul to the Secretary of Foreign Affairs, India Office. 1st March, 1923. Ex-Emir of Bukhara states that Sher Muhammed, leader of Fergana revolutionaries, arrived a few days ago at Khanabad. End"

davet ederek, bu önemli belgeleri, şayet müsaade edersem incelemesi için Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya göndermek istediğini söyledi. Bu büyük şahsiyetin Türkistan bağımsızlık hareketine ilgi duyması beni çok mutlu etmişti. Böylece belgelerin Atatürk'e gönderilmesine razı oldum" der.

Şir Muhammed, Atatürk'e teslim etmek için Fahri Paşa'ya verdiği belgelerin akıbetini takip edemez. Sözkonusu belgeleri bularak bu çalışmamda kullanmak için Türkiye'de yapmış olduğum araştırmalar ne yazık ki, bir netice vermemiş ve bu belgelerin şu anda nerede olduğu bilinmemektedir. Şir Muhammed hatıralarında, göçmenler arasında da çok tartışılan bir meseleye işaret eder. Hatıralarında (S.99) şöyle bahseder: "Buhara Emiri, Fransız Hükümetine 200 milyon Ruble borç vermişti. Bolşevik Hükümeti meblağın Fransız Hükümeti tarafından geri ödenmesini talep eder, ancak Fransız Hükümeti reddeder. Bunun üzerine Rusya Bolşevik Hükümeti borç ile ilgili belgeyi Buhara Emirine verir. Emir parayı alabilmek için uğraşır. Durumu öğrendiğimde Fransız Elçiliğine gittim ve bu paranın Emir'in şahsî parası olmadığını, bilakis bizim milletimize ait olduğunu belirttim." Elçi bu talebini yazılı olarak ifade etmesini ister ve bir müddet sonra kendisine Kâbil'deki Fransız elçiliğinden, Fransa'ya borç olarak verilen paranın Türkistan halkına ait olduğuna dair cevabi bir mektup gelir. (Bkz. Hatıraları, S.101)

Şir Muhammed Kâbil'de Sovyet gizli servisinin kontrolü altında bulunur. Agabekov, Enver Paşa'nın şehadetinden sonra Afganistan'da görevlendirilir. Oradaki görevi İngilizler'in Basmacıları destekleyip desteklemediklerini tesbit ve takip etmektir. Agabekov, Türkistan'lı bir göçmen olan Hasan Bay'ı kendisi için ajanlık yapmaya ikna eder. Hasanbay, Şir Muhammed'i adım adım takip eder. Hasanbay'a "Basmacılık Hareketine" yapılan İngiliz desteği hakkında da belge toplaması görevini verir. Ancak Hasanbay bu konuda hiçbir tesbitte bulunamaz. Agabekov, Şir Muhammed'e Türkistan'a geri dönmesine müsaade edildiği ve hükümet tarafından emekli maaşı bağlanacağı konusunda bir haber ulaştırır. Şir Muhammed bu teklifi reddeder^(315a).

Ruslar, Afgan Hükümetine Şir Muhammed ve diğer Korbaşılardan Sovyetler Birliğine iadesi konusunda baskı yaparlar. Afganistan baskılara boyun eğmez, ancak Sovyet Ruslar'ın hile ve tuzakları neticesinde Şir Muhammed, Nur Muhammed ve diğer Korbaşılardan Afganistan'da tutuklanırlar. İkinci Dünya savaşı sonuna kadar (takriben altı yıl) hapisanelerde kalırlar. Savaştan sonra serbest bırakılırlar. Şir Muhammed 1953'te Pakistan'a gider. 1955'e kadar orada kaldıktan sonra takriben 100 Mücahit ile birlikte Türkiye'ye gelir ve Adana'ya yerleşir.

Şir Muhammed Bek'in dahi Türkistan'dan göç etmesi bağımsızlık mücadelesinin sona erdiği şeklinde anlaşılmalıdır. Aksine, Fergana Vadisinde

---

(315a) G.S. Agabekov, ÇK za rabotoy, Berlin 1931, S. 131

imkânları nispetinde mücadeleyi inatçı bir şekilde devam ettiren birçok lider vardı. Önceden olduğu gibi Korbaşı İslâmkul, Eşmat-Baybaça, Mirza Ömer, Ömerkul, Aman Pehlivan, Bayastan, Muhiddin Bek, Şermat, Canibek Kadı, Ahmet Pehlivan, Mamat-Ruzi, Karabay, İsrail ve Ömer-Ali yoğun bir şekilde Sovyet birliklerine karşı saldırılarını devam ettiriyorlardı. Hatta Sovyet savaş idaresi Korbaşı Muhiddin Bek ve İsrail ile barış antlaşması yapabilmek için pazarlıklar yapmak zorunda kalıyordu. İlk defa 24 Mart 1922'de Sovyet Kıtalarının temsilcileri ile Muhiddin biraraya gelir. Taraflar anlaşamaz. Sovyetler, Muhiddin'in silahlarının tamamını bırakması şartıyla kendisini ve taraftarlarını affedeceklerini belirtirler. Ancak Muhiddin silahlarını bırakmaya yanaşmaz. Kendisi Oş, Celalabad ve Özgent'te çok etkin bir şahsiyet idi. Sovyet birlikleri 10 Haziran 1922'de Muhiddin'e yoğun karşı bir saldırı düzenlerler ve Eski Navkent'i çember içine alırlar. Muhiddin çok sayıda komutan ve yiğidi ile birlikte 5 Temmuz'da verdikleri etkili mücadeleye rağmen esir düşerler. Kendisi ve maiyetindekiler, Sovyet devrim mahkemesi tarafından ölüme mahkum edilirler ve 26 Temmuz 1922 (?)'de idam edilirler⁽³¹⁶⁾. Muhiddin'in mağlup olması, Sovyet Birliklerine İsrail korbaşının birliklerini imha etme fırsatını doğuruyordu. Aynı şekilde Korbaşı Taşmat, Tohtasun ve Mirza Pansad da mağlup oluyorlardı. Diğer korbaşılardan Davran Bek ve Han Mirza, Margilan bölgesinde 2 Temmuz 1922'de girişmiş oldukları muharebe neticesinde şehit düşüyorlardı. Korbaşı Madumar ise Margilan bölgesinde esir ediliyordu. Korbaşı Kerimcan, Satıbaldı, Taşmat Sali gibi şahsiyetler de Namangan ve Celalabad yörelerindeki mücadelelerini, 25 gündür kendilerinin ve atlarının yiyecek bulamamalarından dolayı açlıktan hastalanmaları nedeniyle bırakmak zorunda ka-

---

(316) Sovyet kaynakları Muhiddin (Muitdin Osman Aliulu) Korbaşı ve onun mücadeleleri hakkında karışık, bazen hatalı bilgiler vermektedirler. Polyakov, Çugunov (175). S. 84'de şunları söyler: "Kızıl Ordu birlikleri 10 Haziran 1922'de hücumla başlar ve 5 Temmuz'a kadar Muitdin çetmesine son verir. Çeteçilerin şefi esir alınır. Onun ve yardımcısı Kamçı Temirbay, yedi komutanı ile beraber Eylül 1922'de Oş şehrindeki "Hazret" camisinde ölüm cezasına mahkum edilirler. Zavelov (123), S. 135'de, Muhiddin'in 1922'ye kadar mücadelesini zaferlerle devam ettirdiğinden bahsetmektedir. Sovyet harp rehberliği ve Türkistan Sovyet hükümeti (Atabayev, Dadabayev ve Burnaşev) onun ile sulh yapmak için 1922'de 3 ay (Mart-Mayıs) müzakereleri devam ettirdi. Sulh müzakereleri netice vermemiştir. Birliğinin mağlup edilmesinden sonra 1922 Eylülünde esir alınır. Eylül 1922'de ise Sovyet harp mahkemesi ona ve sekiz komutanına ölüm cezası verir. Türkistan Komünist Partisi'nin Sekreteri Nazır Torakulov cemaat savcısı oluyor. Bu adam kendisinin kavminden olan (Torakul ve Muhiddin Kırgız kavminden idi) mücadele komutanı ve onun komutanlarını, Sovyet-Rus devlet savcısının ölüm cezası verilmesi talebini destekliyordu. Zantuarov (126) S. 205'e göre, Muhiddin, Eylül-Ekim 1920'de savaştan sonra esir alınıyor. Onun esir alınmasında Sovyetlerin casusu M. Bazarbayev ayrıca rol oynamış, çünkü o, Muhiddin'in karargahını öğrenmiştir. T. Keldiev, *Razgrom kontrrevolyutsii v Ferganskoyi Samarkandskoy Oblastyakh Turkestankoy ASSR* (1918-1924 gg.), Taşkent 1957, S. 116'da bildirildiğine göre, M. 27 Ekim 1922'de esir alındı ve ona ölüm cezası verildi. Polyakov(175), S. 86-87'e göre, ona Eylül 1922'de ölüm cezası verildi. Türkistan Komünist Partisi Merkezi Komitesi 13 Ağustos 1922'de onun göstermeli mahkeme karşısına getirilişinin şart olduğu hakkında karar verir ve o, 26 Ağustos 1922'de sekiz komutanı birlikte ile asılır.

ıyorlardı. 20 Haziran 4 Temmuz 1922 tarihleri arasında yapılan çatışmalar neticesinde Sovyet birlikleri Tursunhalil, Halbek Hakkul ve Culan Hoca Hakkazar'ı Korgantepe civarında esir alıyorlardı.

Sovyet idaresi, Mücahitlere karşı alınan her türlü tedbiri onaylıyordu. Bu bağlamda mesela 13 Temmuz 1922'de Fergana Vadisinde bulunan basmacı taraftarlarını rehin almayı yasallaştıran yeni bir karar alınır. Yine Temmuz ayında "Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Orta-Asya Bürosu bünyesinde Basmacılıkla Mücadele için özel komisyon" teşkil edilir. Komisyonun görevi radikal tedbirler alarak Sovyet tabiriyle basmacılığın kökünü kurutmaktır. Rusya Komünist Partisi Merkez komitesi 21 Ağustos 1922'de her ne sebepte olursa olsun Korbaşılarla hiçbir şekilde barış antlaşması yapmamayı ve onlara karşı "en etkili tedbirleri" almayı kararlaştırır. Daha Mayıs ayında Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin Türkistan Bürosu; 1- Yerel organlar basmacılarla hiçbir anlaşma yapmayacaklar, ancak iyi hazırlanmış taslaklar sunulabilir. 2- Yerel organlar görüşmelerde acele etmeyecek, ancak nazik bir tarzla hiçbir taahhüt altına girmeyecekler" şeklinde karar alır. Aynı şekilde korbaşılarla yapılacak olan pazarlıklarda, çiftçi ve zanaatkarların Sovyet saflarına çekilerek kendi lehlerine etkilenmesi kararlaştırılır. 1922 yılı baharında Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin Türkistan Bürosu ile Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesinin İcra Bürosu, Rusanov (Sovyet Gizli İstihbarat Temsilcisi- GPU), Peçerskiy (Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyi Temsilcisi), ve Eşanhocaev'den (Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Temsilcisi) oluşan bir komisyon kurarak basmacılığa karşı sürdürülen mücadelede yeni tedbirler geliştirmeyi amaç edinirler. Komisyon, en fazla 60 kişiden oluşan imha timleri kurar. Bu timler bağımsızlık mücadelesinin direncinin kırılmasında çok etkili olmuşlardır. Ayrıca mücadelede kullanılan uçak sayısı artırılmıştır. Sovyet uçakları, bağımsızlık mücadelesi birliklerinin ayrı ayrı yerlerde bulunan karargahlarını bombalaması ve basmacıların dağlık ve ormanlık bölgelerdeki gizli sığınak ve merkezleri hakkında Sovyet kara birliklerine büyük destek sağlıyordu.

Fergana Vadisinde 1922-23 yıllarında yapılan mücadelede Korbaşı İslamkul, Ahmed Pehlivan, Kazakbay ve Aman Pehlivan daha öne çıkarılarken, Mulla Hoca, Abdullah Bek ve Gayib-Pansad gibi bazı Korbaşılar da Sovyet birliklerine karşı sürdürdükleri mücadeleyi bırakmak zorunda kalıyorlardı. Korbaşılar arasında çıkan bir takım uyuşmazlıklar Sovyetler'in işine yarıyordu: Mesela İslamkul ile Madali (İslamkul'ul komutanlarından biri idi) arasında başlayan ve daha sonra silahlı mücadeleye dönüşen anlaşmazlık, Sovyetler'e İslamkul'a karşı aktif bir şekilde operasyonlar düzenleme fırsatını vermekteydi. 1922'de Sovyetler Fergana Vadisindeki yaklaşık 50 Korbaşığı öldürdüler. Aynı şekilde, meşhur Korbaşı Aman Pehlivan da 1922 yılı sonlarında 1923 yılı başlarında mağlup oluyordu. 1920'de 2000 yiğidi olan bu korbaşının 1923'de sadece 40 yiğidi hayatta kalmıştı. Bizzat kendisi 1923 Nisanında ağır yaralanır, Korbaşı Yakup-Bek kendisini Müslüman köyündeki ka-

rargâhına davet eder. Aman Pehlivan ve arkadaşları 5 Mayıs 1923'te köye ulaşırlar. Misafirlere ziyafet verildikten sonra istirahate çekilirler. Aman Pehlivan uyurken demir zincirlerle bağlanır. Teslim alınmasında Yusuf Bek ve Ahmet Han'ın da (Hokand'ın son Han'ının amca çocuklarıdır) büyük katkıları vardır. Yakub-Bek, Aman Pehlivan'ı Sovyet komutanlarına teslim etmesinin karşılığı olarak kendisine af hakkı tanınmasını talep eder. Ancak Sovyetler, Yakub Bek'e Aman Pehlivan'ı şartsız olarak teslim etmesi konusunda uyarırlar. Bu görüşmelerin yapıldığı anda, diğer yandan Sovyet askerî birlikleri Yakub-Bek, Yusuf Bek ve Ahmed Han'ın birliklerine saldırırlar ve büyük kayıplar verdirirler. Bunun üzerine Namangan'daki Sovyet Savaş İdaresine Sovyet'ler ile birlikte Korbaşı Bayastan'a karşı savaşmak istediklerini bildirirler. Sovyetler bu teklifi reddederler ve adı geçen bu vicdansız şahısların tamamını yiğitleri ile birlikte tek kişi bırakmaksızın öldürürler. Ağır yaralı bir halde, bağlı bir vaziyette olan Aman Pehlivan Sovyetler tarafından tutuklanır. Sovyet idaresi 31 Mayıs 1923'te Aman Pehlivan'ı Namangan'daki Devrim Mahkemesine teslim etmeyi kararlaştırır. Mahkeme, adeta bir gösteri davası şekline dönüştürülmek zorundaydı. Askerî hakim Aman Pehliv'a sorar: "Kaç Rus'u öldürdünüz?" Kendisi öldürdüğü Rus sayısını bilmediğini, fakat saçlarının sayısı kadar olduğunu söyleyebileceğini ifade eder. Kendisi, yardımcısı Mahkam Korbaşı ve Sangin 13 Haziran 1923'te ölüm cezasına çarptırılırlar⁽³¹⁷⁾ ve aynı gün Namangan Parkında halka açık olarak idam edilirler⁽³¹⁸⁾.

Fergana Vadisindeki mücahitler, Semerkand, Buhara ve Harezm bölgelerinde 1922-23 yıllarında, bir yandan yoğunlaştırılan askerî baskı diğer yandan Sovyet Gizli İstihbaratına bağlı olağanüstü özel timlerin terörist faaliyetleri altında büyük zorluklar çekiyorlardı. Milî mücadelenin kayıpları oldukça fazla idi. Örneğin 1 Kasım 1922'den 20 Nisan 1923'e kadar 99 Korbaşı ve 3171 yiğit Sovyet esaretine düşüyordu⁽³¹⁹⁾. Diğer taraftan Korbaşılardan Ahmed Pehlivan, Kazakbay, Böribay, Nurmat-Minbaşı, Bayastan, Manas ve diğerleri Sovyet birliklerine karşı

---

(317) Tursunov (48a), S. 54

(318) Aman Pahlavan ve Sangin Korbaşı'nın ölüm cezasına çarptırıldığı gün babam beni de yanına alarak şehre pazara gitmişti. Pazardaki insanlar heyecanlı konuşuyorlardı. Babam öğleden sonra parka gider ve çok sayıda insanın büyük bir binanın önünde beklediğini görür. Bu bina mahkemenin olduğu bina idi. Babam benim de elimden tuttuğu halde birlikte binaya girdiğimizde askerî hakim kararı okuyordu. Daha sonra insanlar o büyük salonu terkettiler. Binanın önünde sehpa kurulmuştu. Aman Pehlivan ve diğer sekiz davalı idam sehpaalarının altına sırayla dizilmişlerdi. Babam elimden tutarak çok hızlı bir şekilde beni oradan uzaklaştırdı. Babama sormuştum: "Diğer bütün insanlar orada kalırlarken biz neden oradan ayrıldık?" Şöyle cevap vermişti babam: "Sen bu olanları görmek için daha küçüksün. Sen insanların nasıl darağacına asıldıklarını görmemelisin?" O: "Onlar İslâm'ın gelişip yaşaması için savaştlar (İslâmabad)." Ben sordum: "İslâmabad nedir?" O: "Bunu daha sonra öğreneceksin." dedi. Daha sonra bir dükkâna giderek ekmek ve benim için şekerler aldı. Ve biz tekrar pazara döndük. Bu olayı hayatım boyunca hiç unutamadım, çünkü hayatımda ilk defa eli ayağı kelepçeli olan insanları görmüştüm

(319) Şamagdiev (54), S. 280

sürdürdükleri mücadeleye ara vermeden devam ediyorlardı. Sovyet savaş idaresi Fergana Vadisindeki özgürlük mücadelesini her hâlû kârda bitirmeye kararlı idi. 1923 yılı Ekim ayına kadar Sovyet esaretine düşen Korbaşılarn sayısı 183'e çıkıyordu. Yine 1923 Ekiminde Fergana'daki Devrim Savaş Konseyi, sözedilen Korbaşılarn mahkemelere intikâlinde uzmanlık vazifesi yapacak olan bir komisyon teşkil eder. Turar Riskul, Lisovsk ve Kandibin'den oluşan komisyon 183 Korbaşının tamamını askerî mahkemeye sevk ederek onların davalarının mahkemelerde gösteri şeklinde görülmesini kararlaştırır.

1922 yılı sonlarına kadar birçok Korbaşı Zarefşan ve Kaşka Derya vadilerinde başarılı operasyonlar düzenlerler. Bunlar arasında, Semerkand civarında Açıl Bek ve yine Semerkand bölgesinde Bahram Bek (onunla birlikte Hamrakul Korbaşı da mücadele etmekte idi) bulunmaktaydı. Ayrıca Hacı Abdulkadir Semerkand'a bağlı Urgut bölgesinde, Mamur Niyazi Bek (1922'ye kadar Cizzak bölgesi polis şefidir), daha sonra basmacılara yardım etmeye ve nihayet 11 Mayıs 1922'de Sovyetler'e karşı açık olarak savaşmaya başlar, Turab (1922'ye kadar Komünist Parti organlarında ve Niyazi Bek ile birlikte Sovyet gizli istihbaratında çalışır ve 1922'de basmacı saflarına geçer), Cizzak'tan Molla Hamrakul, Hamid Bek, Abdulmecid Bek, Said Ahmet Han, Asrar Han (son dört şahsiyet Maçe-Beyliğinden), Molla Abdulkahâr ve Cabbarkul gibi şahsiyetler de mücadeleyi sürdürüyorlardı.

1922-23 yıllarında Cüneyd Han ve mücahitleri Harezmi'de mücadelelerini devam ettiriyorlardı. Sovyet birlikleri Cüneyd Han'ın mücadelesi karşısında şaşkına dönmüşlerdi. 1923 yılı ortalarında Cüneyd Han Karakum Çölünü, Kongrat, Hocaklı ve İliyâli kentlerini kontrolü altına alıyordu.

Cüneyd'in, Korbaşılardan Ağacan'ın, Madrahımbay'ın ve Allahnazar'ın birlikleri Taşaus, İlyalı, Köhne-Urgenç, Yeni Urgenç ve Gazavat kentlerini kurdandıktan sonra 1923 yılı Aralık ayında Hive kenti civarında yoğunlaşırlar.

Türkistan Cephesi komutanı 22 Ekim 1922'de Fergana ve Semerkand bölgelerindeki basmacılığa karşı sürdürülen savaşta danışmanlık görevi (aslında koordinasyon birimi) yapacak olan bir birimin kurulması emrini verir. Birimin görevi sürekli olarak basmacılığa karşı alınan tedbirler hakkında yetkilileri aydınlatmak ve operasyonları koordine etmektir. Ahmet Hoca'nın Oburdan köyünden idare ettiği Maçe Vadisi o dönemde serbestti. Ahmet Hoca, Oratepa hükümrânının oğlu olan Davran Bek ile birlikte eski Hisar'ın hükümrânı Nusratşah'ı kendi yanına davet eder.

Maçe vadisindeki Mücahitler o zamana kadar Sovyet askerlerine Vadiye girme fırsatını vermemişlerdi. Halbuta Korbaşı Oratepe ve Cizzak'tan Mücahitlerin yiyecek ihtiyacını karşılıyordu. Yine Maçe'de Korbaşı Asrarhan, Torabek ve Mirza Yusuf operasyonlarını sürdürüyorlardı. Piyanckent'ten gelen Sovyet askerleri 26 Aralık 1922'de Zerabad ve Dârdâr köylerini ele geçirerek Maçe Vadisine giriş yollarını kontrolleri altına alırlar. Zorlu mücadelelerden sonra Halbuta 10 Aralıkta

Oratepe'ye geri çekilmek zorunda kalır. Sovyetler Halbuta'ya, karşı Oratepe'de 32. Süvari Tugayını savaşa sokarlar. Çarpışma üç gün (10-12 Aralık 1992 arası) devam eder. Muhtemelen Rus birlikleri büyük kayıplar verir, çünkü 32. Süvari Tugayına destek vermek amacıyla Ruslar Kızıl Orduya bağlı 4. ve 5. alayı da savaşa sokarlar. Halbuta, Maçe Vadisine geri çekilmek üzere Oratepe'dan ayrılmak zorunda kalır. Maçe vadisindeki mücahitler Pıyanckent şehrine saldırırlar. Sovyet birlikleri (32. Süvari Tugayı ve 4. ve 5. Alayları) kendilerini savunmak zorunda kalırlar.

1923 yılı baharında Türkistan Cephesi komutanı, Doğu Buhara'daki basmacılığın ve Maçe Beyliğinin ortadan kaldırılması için bir koordinasyon planı geliştirir. Bu plana göre Maçe Vadisi ele geçirildikten sonra, Fuzail Mahdum'un kontrolünde bulunan Karategin'e harekâtlar düzenlenmeye başlanacaktır. Türkistan Cephesi komutanı 13. Piyade Kolordusuna Maçe Beyliğini istila etmesi emrini verir. Bunun üzerine 4. Piyade Tümenine bağlı 13. Kolordu komutanı harekâta başlama emrini verir. Sovyet birlikleri üç kola ayrılırlar. Mücahitler her yönüyle tam teçhizat donatılmış olan Kızıl Ordu askerlerine karşı kendilerini savunmaya çalışmış olsalar da, yapılan amansız saldırıyı boşa çıkartacak güçte değillerdi. 2 Nisan 1923'te Sovyet askerleri Maçe Beyliğinin merkezi durumunda olan büyük köy Oburdan'ı işgâl ederler. mücahit liderleri (Said Ahmet Hoca, Asrarhan, Halbuta) sürekli savunma pozisyonuna çekilmek zorunda kalıyorlardı. Nihayet 9 Nisan 1923 muharebesinden sonra Ahmet Hoca ve Halbuta tamamen Fergana'ya geri çekiliyorlardı. Asrarhan, yiğitleri ile birlikte, Sovyet birliklerinin geçiş yollarını kapatmak için Vadif köyünde kalır. O, 9 Nisan'da iki kardeşi ve yiğitleri ile birlikte köyde esir alınır ve derhâl idam edilir.

Maçe beyliğinin istila edilmesinden sonra Sovyet hakimiyetini yaygınlaştırmak maksadıyla bir devrim komitesi kurulur. Sovyet makamları Semerkand bölgesi için 1923 yılı Aralık ayında "Asrarhan, İshanhan, Buzurg Hoca ve Mustafakul yönetimindeki Maçe Beyliğinin yapılan muharebe neticesinde tamamen imha edildiğini ve artık Bahram, Halbuta, Açılday, Karakul Bek, Ziyauddin, Şahriyar, Abdulahat, Narkozi, Kabil, Tohtamış, Böri ve diğerlerinin artık hayatta olmadıklarını ilan ederler⁽³²⁰⁾.

Sovyet savaş idaresi, Maçe vadisini işgâl ettikten sonra hücumlarını Karategin Vadisini ele geçirmek üzerine yoğunlaştırıyordu. Bu doğrultuda 23 Haziran 1923'te Karategin sefer heyeti oluşturulur. Sefer Ordusunun komutanı E.N. Şevtsov, Karategin Beyi Fuzail Mahdum'un 1500'den fazla yiğidi olduğu haberini verir. Harekâtın gayesi ilk etapta Karategin'in merkezi olan Garm şehrini işgâl etmektir.

(320) Maçe vadisinde Mücahid birlikleri ile Sovyet birlikleri arasında yapılan muharebeler konusunda daha geniş bilgi için bkz. : R. Abdulhaev, Razgrom kontrrevolyutsionnogo oçaga v Matçe i uproçenie Sovetskoy vlasti v verhov'yakh Zerafşana (Osen'1922-Vesna 1923), "İzvestiya Akademii Nauk Tacikskoy SSR. Otdeleniya Obşçestvennikh Nauk", Duşanbe 1969 Nr. 1 (55), S. 17-25

Sovyet birlikleri takriben bir ay devam eden muharebeler neticesinde 23 Temmuz 1923'te şehri işgâl etmeye muvaffak olabilir. Fuzail Mahdum Belcivan'a geri çekilir. Sovyetler Darvaz'a doğru ilerlerler, yapılan çatışmalardan galip olarak ayrılırlar ve böylece Darvaz Beyliği merkezi olan Kala-yi Humb'u da 11 Ağustos 1923'te işgâl etmeyi başarırlar. 12 Ağustos 1923'te ise Belcivan'da Sovyet birlikleri ile Fuzail Mahdum'un birlikleri arasında amansız bir çatışma başlar. Fuzail Mahdum bu muharebede ağır yaralanır, 28 yiğidi şehit olur ve Mahdum'a Afganistan'a kaçmaktan başka çare kalmaz.

Sovyet birlikleri bazı yörelerde başarılar elde ederler. Ancak bu onların özgürlük mücadelesinin yükünden kurtuldukları anlamına gelmemeli. Sovyet kaynaklarında Türkistan'ın bu yeniden işgâl edilmesini (Sovyet iddialarına göre "kurtarma" olarak adlandırılır) hiç de öyle kolay bir iş olmadığı ısrarla vurgulanır. Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin Politbürosu özgürlük mücadelesine nasıl son verileceği hususunda devamlı olarak fikir üretmekte idi. Sovyet idaresi Doğu Buhara'daki basmacılık hareketini Afganistan politikası için de ciddi bir tehdit olarak görmekte idi. Binaenaleyh millî direniş, Afganistan'da Rus bolşeviklerine karşı artan bir antipatiye dönüşüyordu. Böylece Moskova, Doğu Buhara'da özellikle daha katı ve sert uygulamaları devreye koymaya karar verir. Bu bağlamda Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbürosu 10 Haziran 1923'te aşağıdaki kararları alır;

- Doğu Buhara'daki basmacılığa karşı verilen mücadelede tek merkezli bir idari mekanizma oluşturmak amacıyla bir Devrim Savaş Konseyi teşkil etmek.
- Askeri mahkemeyi devrim savaş konseyinin emrine vermek.
- Buhara Merkez İcra Komitesinin Doğu Buhara'daki Kızıl Ordunun ihtiyaçlarını zamanında karşılama sorumluluğunu üstlenmesi.

Bu tedbirler, Sovyetler'in Türkistan'daki gizli istihbarat şefi Peters tarafından teklif ediliyordu. Peters'in basmacılığın son durumu hakkındaki bilgilerine güvenen Moskova, teklifleri derhal kabul eder.

Türkistan Cephesi, kendi içinde basmacılıkla mücadele için özel bir cephe oluşturmuştu. **Basmacı Cephesi** olarak da anılan bu cephe 7 Nisan 1922'de Türkistan Cephesinden ayrılmıştı. Basmacı cephesi komutanı bir ordu komutanı kadar yetkiye sahipti. Buhara Cumhuriyeti Başbakanı Feyzullah Hoca, Basmacı Cephesi Devrim Savaş Konseyi Başkanlığına atanmıştı. Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbürosu 13 Mart 1922'de Buhara'daki kıtaları güçlendirmek amacıyla bir süvari tugayı göndermeyi kararlaştırır. Ayrıca, Rus Silahlı Kuvvetlerinin Baş Komutanı Kamenev, derhal hareketlerin olduğu bölgeye gitme emrini alır. Kamenev Türkistan'a gelir ve Mücahitlere karşı sürdürülen savaşın durumu hakkında olay mahallinde bilgi toplar. 15 Mayıs 1923'te Basmacı Cephesi Devrim Savaş Konseyinin ismini 13. Kolorduya bağlı Devrim Savaş Konseyi şeklinde değiştirir⁽³²¹⁾.

(321) Bkz. Atabay İşanov, Rol' Kompartii i sovetskogo pravitelstva v sozdani natsional'noj gosudarstvennosti Uzbekskogo naroda, Taşkent 1978, S. 162

Türkistan Cephesi Askeri Devrim Mahkemesi'nin 26 Ekim 1922'de sözde bağımsız olan Buhara Cumhuriyetinde vatandaşı, olan basmacıları yargılaması hayret verici bir olaydır. Buhara Halk Cumhuriyeti hükümeti (Başkan: Parsa Hoca, Başbakan Feyzullah Hoca) 14 Aralık 1923'te GPU'nun (Gosudarstvennoye Politiceskoe Upravlenie= Çeka yerine Devlet Siyasî Yönetimi yetkili temsilcileri ile yaptıkları pazarlıklar neticesinde- GPU'ya "Devrim karşıtlarına ve ajanlara karşı mücadele etmek için" Buhara Halk Cumhuriyetinde fiilî bir idare hakkı verme konusunda anlaşma yapılıyordu.

13. Kolordu'nun komutanı P.A. Pavlov Doğu Buhara'nın tek hükümranı olarak, 19 Ağustos 1923'te eli silahlı olarak yakalanan ya da harp meydanlarında esir alınan bütün basmacıların mutlak surette kurşuna dizilmesini emrettiği hâlde, Doğu Buhara'daki direniş aralıksız olarak devam ediyordu. Sovyet Savaş İdaresi, Mel'kumov kumandasındaki 1. Türkistan Özel Tugayını daha 1923 Nisan'ında İbrahim Bek'e karşı savaşa sokmuştu. Bu özel tugay 9 Nisan 1923'te Lâkay çatışma bölgesine bağlı 3 alayın, Kôlab çatışma bölgesindeki 6. Özel Piyade Tugayının ve 3. tugay (iki alaydan oluşmaktadır) ile Belcivan çatışma bölgesinde 2. Süvari Tümeninini kullanılmasından anlamaktayız⁽³²²⁾.

Yine Kızıl Ordunun artan hareketleri da korbaşılardan İbrahim Bek'in, Azadullah'ın, İlbaşı'nın, Babacan'ın ve diğerlerinin savaş azim ve gayretlerini kıramıyordu. Örneğin İbrahim Bek yaklaşık olarak 800 yiğit ile birlikte 8 Ağustos 1923'te Lâkay vadisindeki Beşbulak köyüne bir saldırı düzenliyordu. Bu birliğe karşı Sovyetler'in 3. Alayı gönderilmişti. İbrahim savaşı kaybeder, ancak herşeye rağmen mücadelesini devam ettirir. Taraflar arasında sonuç alma bakımından belirleyici olan bir çatışma da 20 Ağustos 1923'de Kızıl Kala köyünde gerçekleşir. Çatışmanın neticesinde hiçbir taraf da mutlak galip olarak ayrılmasa da, İbrahim Bek'in Lâkay vadisindeki Sangtut bölgesine geri çekilerek güçlerini Rahman-Dâtha'nın birlikleri ile birleştirmesi önemlidir. Daha sonra 5000 yiğit ile Orta-Kaynar köyünde bulunan bir Sovyet tümenini çember içine alırlar. İki gün süren muharebede Korbaşı Egamberdi'nin görevi Sovyet tümeninin geri çekilişini bloke etmektir. Ancak Sovyet tümeni çemberi kırarak kendini kurtarmayı başarır. Bu muharebede Egamberdi'nin 228 yiğidi hayatlarını kaybederler. Yine Citimtau'da 25 Eylül'de yapılan çatışmada İbrahim Bek 5000 yiğidini kaybeder. 30 Eylül'de savaş meydanından geri çekilen İbrahim Bek Hisar şehri civarında mevzi alır.

Türkistan Cephesi Komutanlığı 23 Ekim 1923'te Rusya Başkomutanlığına Karetegin, Darvaz, Vahş nehrinin sol tarafında ve Lâkay'da 11. Süvari Tümeni, 6. Süvari Tugayı ve 3. Piyade Tümenlerinin askerî operasyonlar için hazır oldukları yolunda bir telgraf çeker. 1923 yılı Ekim ayında İbrahim Bek'in birlikleri Hisar vadisinde bulunur ve Sovyet birlikleri kendisine yoğun bir şekilde saldırırlar. Korbaşı

---

(322) Bkz. Mel'kumov (232), S. 167

Hurram Bek de bu mücadelede etkin olan şahıslardan biridir. Kendisi 400 atlı yiğidi ile Hisar şehri civarında Sovyetlerle göğüs göğüse çarpışır. 21 Ekim 1923'te İbrahim Bek, Cañçık köyünde Sovyet birliklerini Sarı-Asiya'nın 15-18 km mesafesi dahilinde çember içine alır ve birliklere saldırmaya başlar. Tamamen Rus ajanı olan Rahman Hasan, çembere alınmış olan Sovyet Birliğinin durumunu en yakın istihbarat merkezine ulaştırır. Derhal harekete geçen 1. Süvari Tugayı 23 Ekim'de İbrahim Bek'i büyük kayıplar vererek savaş meydanını terketmeye mecbur eder. 22 Ekim 1923 muharebesine Sovyetler 800 süvari ve 720 piyade askeri ve 21 makinalı silah ile katılırlar. İbrahim Bek'in takriben 3800 atlı yiğidi ve altı makinalı silahı vardır. Doğu Buhara'daki mücahitler büyük kayıplar verirler. Sovyet iddiasına göre Doğu Buhara'da 15 Aralık 1923'e kadar 6103 Sovyet askerine karşılık 1425 Basmacı vardır.

Kızıl Ordu, hem asker hem de silah yönünden basmacılara oranla büyük bir sayısal üstünlüğe sahip olmasına rağmen onlarla başedemeyince Sovyet idaresi Basmacılara karşı İslam alimlerini devreye sokmayı dener. Bu bağlamda Sovyetler'in Lakay'daki devrim savaş komitesi, 25 Aralık 1923'te Yavan'da Lâkay kabilelerinin önde gelenlerinin ve Mollaların davet edildiği bir umumi toplantı tertip eder. Toplantıda bir tek soru tartışılır: "İslâm Dinî Sovyet hakimiyetini meşru kılar mı ve Basmacılar İslâm savunucusu olarak görülebilirler mi?" Toplantı sabah saat 8'den akşam 18'e kadar devam eder. Toplantı esnasında bazı Mollalar sözde Kur'an'dan esinlenerek kendi görüşlerini Kuran'ı çarpıtarak ifade ederler: "Adil olmayan hakimiyetler ve hükümler Allah tarafından yıkılırlar. Daha sonra yeni bir hakimiyet oluşur. Sovyet hakimiyeti Allah tarafından tesis edilmiştir. Bu hakimiyet adil bir hakimiyettir. Basmacı çetecileri Sovyet hakimiyetine karşı savaştıklarından, bu Allah'ın iradesine ve İslâm dinine karşı geldikleri anlamına gelir... Toplantı, basmacılığa karşı halk arasında ajitasyon ve mukavemet göstermek görevini Mollalara yüklemekle kararını alır"⁽³²³⁾.

Bu karardan sonra İbrahim Bek basmacılığı Allah ve İslâm karşıtı gören bütün Mollaları öldürmeye karar verir. Bu kararı gerçekleştirmek için Korbaşı Asadullah'ı, Egamberdi'yi ve Rahman Datha'yı Vahş nehrinin sağ şeridinde ilerleyerek mollaların özgürlük mücadelesine karşı yürüttükleri provakasyona karşı durma emri verir. Ancak Sovyet birlikleri Korbaşılara geçit vermezler.

Batı ve Orta Buhara'da halkın kendisine "Nurata Dağlarının Kralı" adını verdiği namı yaygın olan Molla Abdulkahhâr, Hamrakul Bek Cabbarkul ve Davran Bek 1925 yılına kadar başarılı hareketler düzenlemişlerdir.

---

(323) İrkaev (233), S. 434

Sovyet Savaş İdaresinin Vahşetli Neticesinde Kuvvetlenen Özgürlük Mücadelesi

Bilindiği gibi Kızıl Ordu, Rus beyaz muhafızlarına karşı 1921'e kadar üç cep- hede gâlip gelmişti. Ancak daha önce değindiğimiz gibi, Türkistan bağımsızlık mü- cadesini, Türkistan Cephesini oluşturduğu halde sona erdiremiyordu. Bu gerçek dahi iç savaş ile (Ruslar arasında) Türkistan'daki silahlı mücadele arasındaki farkı göstermektedir. Ruslar Türkistan'da sanki Rusya'nın bir ilçesindeymiş gibi hareket ediyorlardı. Türkistanlı Müslümanların geleneklerinden ve savaş azimlerinden ha- bersizlerdi. Vahşi ve uç metodlarla, silah zoruyla Türkistan'da Sovyet sistemi olan komünizmi yayarak Rus hakimiyetini garanti altına almak istiyorlardı. Sovyet Rusya ordusu ve diğer bütün müesseseleri Türkistan'a yabancı bir ideolojinin yer-leşmesinden ziyade Rusya'nın hammadde ihtiyacını karşılayacak olan bir ha- kimiyet sağlamanın peşinde idiler. Sovyet kaynaklarından da anlaşılacağı üzere Sovyet idaresi baskılarını artırdıkça Türkistanlılar'ın bağımsızlık isteğinin daha da kuvvetlendiği alevlendiği görülüyordu. Bu görüş özellikle Türkistan Sovyet Cum- huriyeti Halk Komiserleri Meclis Şurası Kaygısız Atabayev'in 18 Temmuz 1922'de yapılan Merkez İcra Komitesinin 4. kurultayında sunmuş olduğu raporla teyit edil- mektedir:

Kurultay Heyet Başkanı Abdullah Rahimbayev: "Yoldaşlar toplantı açılmıştır. Stenograflar haricinde, Komünist Parti üyesi olmayan herkes salonu terketsin. Gündem maddemiz basmacılık meselesidir. Söz yoldaş Atabayev'dedir."

Atabayev: "Yoldaşlar, bizi Türkistan'da ve hatta doğuda meşgûl eden bas- macılık büyük bir yük olmuştur artık. Fergana'da başlamıştır ancak dağıtılamadığı için Semerkant'ı, Surhan Derya'nın büyük bir kısmını ve Türkistan'ı kaplamıştır. Son dört yılda yaptığımız icraatlar, o bölgelerde yaşayan yerli halkın yüzyıllardır yaşam biçimi olarak seçtikleri örf ve adetlerine ters düşmüştür. Bu gerçeği gö- remeyişimiz bizim hatamızdır. Bu hata, bizim sınır ülkelerdeki liderlik rolümüzü de zaafa uğrattı. Hatalarımızı anlamak ve aynı zamanda Fergana'da yapılan yanlış ic- raatları ve düzensizlikleri ortaya koymak için bize sınır olan ülkelerdeki tu- tumumuza bir göz atmak istiyorum. Örneğin İran'daki devrimci hareketleri ele ala- lım. Oralarda yirmili yıllarda başarılar elde ettiğimizi bilirsiniz. Ordularımız, Hazar denizi civarında beyaz muhafızları yenmeye muvaffak olduklarında, onları takip edebilmek için Enzel'i işgal etmişlerdi. O dönemlerde, yıllardır İngilizler'in sö- mürüsü altında bulunan Fars halkı arasında "İngiliz Emperyalizmine Karşı Savaş" parolamız büyük sempati topluyordu. Bir taraftan savaşmaya devam ederken, diğer taraftan büyük Farslı Devrimci Kuçuk Han (kendisi emperyalist karşıtı ha- reketin Gilan'daki (İran lideri idi- B.H.) ile irtibata geçerek Horasan'ı işgâl ettikten sonra İngilizler'i Meşhed'i terketmeye zorlamıştık. Bu başarılarımızın ardından, bir- den komünist olduğumuzu hatırladık ve Han-Hanedanlığından bir şahısla nasıl bir birlikteliğimiz olabilir sorusunu kendimize sorduk? Daha sonra onun devrildiğini kendisine söyledik, fakat aynı zamanda Kuçuk Han'a yakın olan birlikleri de des-

tekleme istiyorduk. Kuçuk Han bize karşı bir cephe oluşturmamıştı, ancak biz İran'ı terk etmek zorunda kalmıştık. İşte böylece İran'da yaptığımız bütün çalışmalar ve elde ettiğimiz başarılar boşa gitmişti.

İçimizden İran'daki durumu bilenler, orada hüküm süren bitmez sefaletten, fanatiklikten, halkın gericiliğinden ve örgütlenmemiş İran işçi sınıfından dolayı sınıfsal farklılıklardan söz etmenin ne büyük saçmalık olduğunu takdir edeceklerdir.

Hive'de de yaptığımız çalışmalardan bir netice alamadık. Bildiğiniz gibi, Ekim devriminden sonra her ne olursa olsun Hive'yi devrimci yapma noktasında karar almıştık. Orada Han döneminde başbakan olan Cüneyd Han karşımıza çıktı. Hanedanlığın başkenti olan Hive'yi işgâl ettik, Hive Hanedanını tutukladık, fakat uzun süre Cüneyt Han'ı devre dışı bırakamadık. Belki de tesadüfi bir olay bize yardım etmemiş olsaydı onunla daha uzun süre uğraşmak zorunda kalacaktık. Cüneyd Han'a karşı savaştırmak için diğer Türkmen liderlerinden Gulam Ali ve Koşmamed ile antlaşma yaptık ve bu iki kabile arasında savaş çıkarmayı başardıktan sonra ancak Gulam Ali ve Koşmamed'in yardımlarıyla Kızıl Ordumuz Cüneyt Han'ı yenebildi.

Fakat bu gâlibiyetten sonra da yeniden Hive'yi hiç tanımadığımızı anladık ve kabiliyetsizliğimizden durumu anlamak yerine sinirli kör tavuklar gibi hareket etmeye başladık.

Burada daha fazla bu türden durumları anlatmayacağım, ancak Hive'de uzun yıllardan beri özellikle su kaynaklarının kullanımından dolayı birbirleri ile düşman olan Yomut ve Özbek halklarının mevcudiyetinden bahsetmek istiyorum. Özbekler su kaynaklarının başında olduklarından direkt olarak suyu kullanabiliyorlardı, oysa Yomut'lar nehrin alt kısmında kendilerine kalan artık suları kullanmak zorunda kalıyorlardı. Bu haksız dağıtım ve paylaşım zaten yıllardır güvensizlik, kavga ve az sayılamayacak oranda silahlı çatışmaların kaynağını teşkil ediyordu. Bu eski düşmanlıklar ise yeniden teşkil edilen hükümetin (Hive'de) bakanlar kurulunda devamlı surette ortaya çıkıyordu.

Türkmenler'den Gulam Ali ve Koşmamed'in de bulunduğu bakanlar kurulunda özellikle bu iki şahsa karşı entrikalar çevrilmeye başlandı. Bu iki şahıs devlete ihanet etmekle suçlandı ve bir devrim hazırlığı içinde oldukları söylendi. Ne yazık ki, Federasyonun yetkili temsilcileri de (Sovyet Cumhuriyetleri Rus Sosyalist Federasyonu- Paporov), Yoldaş Şakirov ve Maluşev de bu entrikalara kapıldılar. Bunun üzerine, Cüneyd Han'ın ortadan kaldırılmasında bize büyük yardımları dokunmuş olan Gulam Ali ve Koşmamed'i bütün askerleri ile birlikte ortadan kaldırma kararı alındı. Bunu gerçekleştirmek için ise onlara gizli yollardan bütün yiğitleri ile Buhara'ya saldırmak üzere derhal Hive'ye gelmeleri haberi ulaştırılır. Bu konuyla ilgili olarak, benim de üyesi olduğum olağanüstü mahkemeye sunulan belgelere göz atma fırsatım oldu. Hiçbir tereddüt göstermeden Gulam Ali ve Koşmamed yiğitleri ile Hive'ye geldiklerinde kendilerine ayrılan istirahatanelerde din-

lenirler. Aynı gece bizim Kızıl Muhafızlarımız Koşmamed'e saldırarak onu tutukladılar ve yiğitlerin silahlarına el koydular. Tutuklanmasından birkaç saat sonra yakın arkadaşları ile birlikte kellesi vuruldu. Gulam Ali ise kaçmayı başardı.

Gulam Ali'nin kaçtığı duyulunca onu cezalandırmak üzere bir birlik teşkil edildi ve takip esnasında bu birlik birçok köyü yerlebir etti.

Bunu haber alan Yomut halkı, kadın ve çocuklarını da yanlarına alarak at, deve, sığır cinsinden neleri varsa onlarla Türkmenistan (o dönemde Türkmenistan diye bir yer yoktu- B.H./) üzerinden Hazar Denizine kadar bin verst (km) gittiler ve İran'da durdular.

Bu olaylar bizim cehaletimizi göstermektedir. Bizler toplumsal güçleri ve kendi aralarındaki ilişkileri anlayamadık. Böyle davranmakla ne elde ettik?

- 1) Yomutlar'ın tamamen yerlerini terketmelerini;
- 2) Cüneyd Han'ı yok etmekle basmacılığın ortaya çıkmasını;
- 3) Bütün bir Türkmen halkının kınamasını ve nefretini elde ettik.

Şimdi yoldaşlar bir de Buhara'ya bakalım. Orada da durumları kavrayamıyoruz. Bizler, Kızıl Ordu gücümüzle Buhara'nın neredeyse tamamını işgâl ettik ve iki yıllık yönetimimiz neticesinde Buhara halkının tamamını Sovyet hakimiyetine karşı ayaklanacak hale getirdik.

Kısa bir süre önce Buhara'daydım ve halkın ayaklanmasının nedenini bizim basiretsiz politikalarımız olarak tespit ettim. Burada örnek olarak, çok önemli olan karakteristik bir gerçekten söz etmek istiyorum. Buhara'daki devrimin anlamını açıklayan hatipler, bizim devrimimizi diğerlerinden ayıran özelliğın onun sadece Emir'e karşı olmayışı aynı zamanda Tanrı'ya da karşı olduğu şeklinde açıklıyorlardı. Bu sözler, dinin çok büyük itibar gördüğü, hayatın her boyutunda dinî prensiplerin uygulandığı ve halkın çok dindar olduğu Buhara'da söyleniyordu. Bu türden tavırlarla doğal olarak halkı kendimize karşı ayaklandırdık.

Şu anda ise uzlaşma politikaları izlenmekte. Bu bağlamda örneğın kadılık (Kâzi-Kalân) makamı yeniden kuruluyor, dinî vakıfların iadesi ile birlikte buna benzer başka tedbirler de düşünülmemekte.

Bu türden tedbirlerin akabinde artık halk basmacıların ortadan kaldırılmasına yardımcı olmakta ve böylece Buhara'da basmacılık karşıtı faaliyetler sonuna yaklaşmakta. (öyle mi? - B.H.)

Komşu Cumhuriyetlerdeki faaliyetlerimizi kısaca sıraladıktan sonra, şimdi Fergana'daki faaliyetlerimize değinmek istiyorum. Yerli halkla uzun dönemler hiçbir bağlantısı olmayan Ruslar demiryolu çalışmaları vasıtasıyla Sovyet hakimiyetini Fergana'ya getirmişlerdir. Sovyet hakimiyetinin Fergana'ya gelmesinden sonra derhal örgütlenen Müslüman entellektüeller, Ulema ile birlikte Müslüman Askerler ve Çiftçiler Kongresini (Dehkan) kurdular. (Kongre müslüman asker ve çiftçilerin

değil, Türkistan Müslümanlarının kongresidir- B.H.) Bu kongrede Özerk Türkistan Cumhuriyeti Hükümeti seçildi. Hükümet, bütün yağmacılara ve hırsızlara af ilan ederek Fergana'da oluşturulan millî orduya katılmaya zorladı. (Özerk Türkistan Hükümetinin millî ordusu yoktu ve hiç kimseyi orduda görev yapmak için çağırılmıyordu.- B.H.) Hükümette, Çarlık Hükümeti tarafından sürgün edilen ve devrimden sonra geri dönen eski hırsız ve yağmacı Ergaş da görev almıştı. Kendisine Korbaşı ünvanı verildi.

Sovyet gücü şehri kuşatmış olan bu haydutları dağıtmak için yoldaş Perfilyev'in komutasında bir birlik gönderdi. Özerk hükümet bütün Müslümanlar'ı, İslâm'ı, millî hakimiyeti ve Özerk hükümeti korumak üzere millî orduya katılmaya çağırıyordu. Ve gerçekten de bu çağrıya uyarak köylerden Hokand kentine spatlarıyla (Ketmen), baltalarıyla ve av tüfekleriyle gelen insanlar oldu. Muharebe üç gün sürdü. Bu arada hükümette görev alanlar –Ergaş da dahil olmak üzere– kaçtılar. Hokand kenti zapt edilirken, yardım etmek için apar topar oraya gelen köy halkı bulunmakta idi ve en büyük zaran görenler de onlar oldu. Bizim birliğimizin tamamı (bu doğru değil!- B.H.) böylesi durumlardan istifade ederek sermaye yapmasını bilen Daşnaklar'dan oluşmakta idi. İşadamlarının büyük bir kısmına karşı zor kullanıldı. Yerli iş adamlarının tamamı öldürülerek mal varlıkları demiryolu vagonlarıyla taşındı. Geriye kalan ve taşınamayan mallar yakıldı. Halk yağmalandı. Şehir imha edildi.

Böyle büyük zorbalıklara maruz kalan Fergana halkı, özerklik taraftarlarının, bolşevikler hakkında yağmacı, haydut, Allah karşıtı oldukları yönündeki yaşıttırmalarına inanıyorlardı.

Özerklik fikri tamamen ortadan kaldırıldıktan sonra Sovyet yapılaşması başladı. Sovyetler işçi- çiftçi ve kızıl muhafız olarak isimlendirildi. Yerli halk içinde işçi olan yoktu ve Sovyet mercileri böylece halktan uzun bir süre tecrit edilmiş oldu. Bu kötü durum o dönemde ancak Çarlık Hükümeti zamanında cephe gerisinde görevlendirilmek üzere yerleştirilmiş olan yerli işçiler tarafından "kurtarıldı."

Bilindiği gibi yerli halkın 1916'da cephede görevlendirilmesi Semerkant ve Yedisu bölgelerinde birtakım ayaklanmalara imkân verdi. Fergana'da ise isyan olmamıştı. Burada ahali arasında bol miktarda bulunan hırsız, kumarcı ve işsiz para karşılığı (Doğru değil, B.H.) cephede görev almaya ikna edildi. Cephede bir yıl görev yaptıktan sonra kendi vatanlarına "gerçek işçi" olarak geri dönüyorlardı ve oralarda bulunan Sovyetler tarafından çalıştırılıyorlardı. Bu türden olaylar vasıtasıyla Fergana'daki Sovyet hakimiyeti güçlenmiştir.

Bizim politikalarımız oralarda nasıl uygulandı? Bizim "yıkılsın eski dünya, yıkılsın burjuvazi" sloganımız şöyle uygulandı: Bizler "eski dünya" sözünden bütün camileri ve medreseleri anladık ve hepsini kapattık, kadıları ve ulemaları tutukladık. Dine karşı sürdürülen mücadele, Müslümanların kutsal saydıkları Kuran'larının Margilan'daki Sovyet hakimiyetinin temsilcisi tarafından yakılması

şeklinde algılanıyordu. Andican'daki Cami, Sovyet-Müslüman birlikler karargahına dönüştürülüyor ve orada gençlerle homoseksüel ilişkiler kuruluyordu.

Birliklerimiz camilere saldııyor, ibadet eden İşan'ların (din filozofu- B.H.) ve Ulema'nın üzerine bomba atıyorlardı. Bunun neticesinde ise bütün Ulema ve İşanlar basmacı saflarına geçiyordu.

Bizler yerli halktan zengin olanlara Avrupalı burjuvalar gibi davrandık, onları tutukladık, hapishanelerde tuttuk ve daha sonra sözde bir vergi ile serbest bıraktık. Bu arada Lenin'e yapılan suikast girişiminden sonra, Fergana'daki zenginlere baskı yapıldığı da unutulmamalıdır. Onlar, "Sizi serseriler, Lenin'e siz suikast yaptınız" suçlamasıyla tutuklandılar. Ekonomik faaliyetlerimize gelince, bildiğiniz gibi tarım ve el sanatlarının gelişmiş olduğu Fergana, komün olarak ilan edildi. Yeni bir yönetmelik getirilerek, bütün büyük arazi ve işletmeler, hatta küçük işletmeler dahi millileştirildi. Bunun neticesinde birçok işçi işinden oldu ve bir dilim ekmeğe muhtaç hale geldi.

Devrimin ilk dönemlerinde, pamuk işletme fabrikalarının büyük bir kısmı kapatılmak suretiyle, Fergana bölgesinde ekonomi, politika ve teşkilatlanma alanlarında gerçek bir tıkanma yaşanmıştır. Tabii ki, bütün bu açıktaki kalan kadrolar basmacı saflarına geçmiştir.

Yukarıda zikredilen tedbirlerin yanısıra, insanların ve onların bineklerinin zorunlu olarak Kızıl Orduda çalıştırılması ve bütün halk için zorunlu çalışma uygulamasının başlatıldığını da unutmamak gerekir. Bütün bu uygulamaların paralelinde ekmeğe, tarafımızdan tekelleştirildi, üretilen yiyecek maddeleri zorunlu olarak bize devredildi. Netice itibarıyla çiftçisiyle, işçisiyle, zanaatkarı ile bütün bir halk, Sovyet rejimine ve düzenine karşı ayaklandı ve basmacı saflarına geçti.

Başlangıçta bir avuç hayduttan oluşan bu harekete, yeni katılanlar politik bir içerik kazandırdılar. *1919-1920 yıllarında Fergana'da vuku bulan hadisenin kökeninde ne eşkiyalığın, ne de basmacılığın olmadığı, bilâkîs hâdisenin bir halk ayaklanması olduğu açıkça ifade edilmelidir.* (Yazar tarafından italik hale getirilmiştir.)

Bizler dört yıl boyunca hareketin karakterini doğru olarak algılayamadık; gerçek bir ayaklanma olduğu halde, biz bu hareketi hep basmacılık olarak nitelendirdik. Basmacılığın anlamı eşkiyalıktır ve bu yanlış tanımlamadan dolayıdır ki, meselenin çözümünde devamlı olarak yanlış adımlar atılmıştır. Biz, hareketin geliştiği bu dört yılda hareketi etkisiz kılmaya muvaffak olamadık.

Sovyet hükümeti, gün geçtikçe yayılan ayaklanmayı yakinen hissettikçe, mücahitlere karşı askerî gücünü özellikle büyük kentlerde arttırıyordu. Kızıl Ordu birliklerimiz önceleri tek bir komutanlığın emri altında savaşmıyor, bilakis her bir komutan kendi bölgesinde basmacılarla mücadele ediyordu. Kızıl Ordu birliklerinin genelini Daşnaklar oluşturmakta idi, ki onların yerli halkla hiçbir yakınlıkları yoktu

ve kökenleri itibarıyla tarihi bir düşmanlık içinde idiler. Ermenilerin tüccar olması nedeniyle de yerli halkla bir rekabetleri vardı. İşte bizler, böyle büyük düşmanlığın olduğu Ermeni birliklerini basmacılara karşı savaştırdık ve basmacıların o dönemlerde güçlü olmaları nedeniyle saldırılarımıza karşılık verdiler.

Yerli halktan destek alan basmacılar, birçok çatışmada galip geldiler. Yerli ahali arasından hizmette bulunan şahısların basmacılar aleyhinde devam ettirilen yağmalar ve zulümlere karşı itiraz etmeleri yıllar aldı⁽³²⁴⁾.

.... (325) Basmacıları, ateş ve kılıçla bertaraf edebileceğimizi düşündüğümüzü ifade etmek isterim. Bu amaç için, basmacılar tarafından "zehirlenmiş olan" (kasdedilen: zaptedilmiş olandır- B.H.) büyük ve küçük bütün köyler insafsızca yok edildi. Bunun neticesinde halk, Sovyet hakimiyetinden tamamen uzaklaştı. Fergana'nın tamamen işgal edilmesi de bu bağlamda bize bir yarar sağlamadı. Fergana'da sürekli olarak görev yapan 30.000 askerimizin yanısıra, bütün büyük köyler de kızıl muhafız garnizonlarınca işgal edilmişti. Halkın bize karşı tavrı düşmanca idi. Basmacılar, köyleri garnizonlardan kurtarmayı başardılar ve biz de birliklerimizi büyük köylerden geri çekmek zorunda kaldık.

Fergana'yı baştan aşağı tarayacak özel tugaylar gönderildi. Basmacılar, bu durumdan da kurtulmayı başardılar ve tugaylardan elekten dökülen su gibi kurtuldular. Yaptıkları çatışmaların neticesinde tecrübelerini artıran basmacılar, hatalarımızı öğrenerek çok yaygın bir istihbarat ağı geliştirdiler ve böylece birliklerimizin operasyonları hakkında vaktinde ve tam doğru bilgiler elde ettiler. Alınan istihbarat doğrultusunda çatışmalardan zarar almadan kaçmayı başaran basmacılar, sahip oldukları hızlı atlarıyla her yöne dağılabiliyorlardı. Birliklerimizin hareketine göre, kendilerince uygun olmayan ortamlarda derhal silahlarını saklayarak halkın arasına karıştılar ve bizleri yağ ile yiyecekler ile ağırladıktan sonra, bölgeyi daha terketmeden arkadan vurdular. Birliklerimiz, basmacıları çoğu zaman 20-30 km kadar takip ettiler, fakat arazilerdeki yoğun bitki örtüsünden dolayı bunların kimlikleri belirlenemedi.

Bu türden olaylar Kızıl Muhafızların canlarına tak ettiğinden, öfkelerini çoğu zaman savunmasız, masum halk üzerinde hatta bazan tamamen imha etmek suretiyle, boşalttılar. Komutanlarda ve kızıl muhafızlarda halkın tamamının basmacı olduğu kanaati hakim olmaya başladı.

Bu bakış açısıyla da cezalandırma politikaları uygulandı. Uzun bir dönem rehin alma olayı yaşandı bu uygulama o kadar abartıldı ki, artık Fergana'da rehine ola-

---

(324) Kızıl Ordunun ilk birliklerinin sadece Daşnaklardan (Ermeni) oluştuğu iddiası gerçekleri yansıtmaz. Ermeni asıllı kızıl muhafızların sayısı Rus asıllılara oranla çok azdı, ancak Daşnaklar Sovyet hakimiyetinin insafsız korku salan imajı için Türkistanlılar'a karşı kullanıldı.

(325) Buradaki üç nokta (...) yayınlanan orjinal belgede de mevcut. Muhtemelen burada başka görüşler vardı.

rak alınan insanların çokluğundan dolayı, onları tutacak yer bulunamıyordu. Alınan rehinelerin toplu halde kurşuna dizilmesi de basmacıları durduramıyordu. Kısa bir müddet sonra, Fergana'da basmacılarla irtibatı olduğu gerekçesiyle zan altında bırakılmayan yerli halktan tek bir yetkili kalmamıştı.

Nihayet bütün bu cezalandırma politikalarımız, basmacılığa karşı verdiğimiz mücadelede yerini bütün basmacıları fişleme usulüne bıraktı. Bu amaç doğrultusunda yerel Çeka teşkilatları, yerli halkı soruşturmaya başladı. Yerel devrim komiteleri, basmacıların ve onların sempatanlarının kurşuna dizileceklerini bildikleri halde, basmacılar hakkında gerçek olmayan uydurma listeler verdiler. Bu listeler çok büyük tepkilere sebebiyet verdi. Basmacılarla hiçbir ilgisi olmayan insanlar tutuklandılar.

Aynı dönemlerde Türkistan Cephesi Kurmaylığı ordunun durumunun iyileştirilmesine yönelik bir dizi tedbir aldı. Ordu içinde büyük çaplı düzeltmelere gidilerek; Daşnaklar Fergana'dan uzaklaştırıldı, işe yaramayan unsurlar ordudan uzaklaştırıldı ve katı bir disiplin sağlandı. Komutanlar tek bir idare altında toplandılar. Bu arada Komünist Partisi büyük bir kampanya başlatarak, halkı dayanışmaya ve işbirliğine teşvik etti.

Savaştan yorulan Fergana halkı, mevcut durumdan çıkış yolu ararken, Sovyetlerin tekliflerini olumlu bularak, basmacı liderleri olan korbaşılara büyük baskılar yapmak suretiyle, Sovyet hakimiyetini tasvip ediyordu. Nihayet 1921 yılı Ağustos ayında Fergana'da basmacılar, resmi yollardan Sovyet hakimiyetine müracaat ederek, dinî, ekonomik ve politik konularda görüşmeler yapmak üzere barış teklifinde bulundu. Ön şart olarak talepleri ise; şeriatın serbest uygulanması, camilerin medrese ve okulların açılması, kadılık müessesesinin yeniden ihyası, vakıfların iadesi, dini yönetimin yeniden tesis edilmesi, pazarlarda serbestiyetin sağlanması, çiftçi ürünlerinin ve el zenaatkarlarının işletmelerinde bağımsız olmaları, basmacıların Kızıl Orduya alınması şeklindedir. (Basmacı idaresinin, bilindiği gibi ilk talebi olan millî özgürlükten hiç bahsedilmemektedir. B.H.)

Görüşmelere masum halkın tamamı katılmıştır ve basmacıların taleplerinin halkın istekleriyle aynı olduğu konusunda hiçbir tereddüt kalmamıştır. (Gerçek değil-B.H.)

Basmacıların öne sürdüğü bütün teklifleri, aslında bizim için çok uygun olduğu halde, reddettik. Bu fırsatı değerlendirmeliydik, çünkü halkla barışık olarak sukunetin sağlanmasıyla birlikte, büyük başarılar elde etme şansımız vardı. Barış görüşmelerini mantıklı bir şekilde ve duruma hakim olarak sürdürmemiz halinde, basmacılar arasında kuşkusuz ayrılımlar ve dağılımlar olacaktı.

Ancak buna rağmen iki önemli gelişme oldu. Çok büyük bir nüfuza sahip olan korbaşılardan Baytuman, 40 yiğidi ile birlikte ilk olarak teslim oldu. Baytuman ile yiğitlerine af sözü verilmiş olduğu halde tutuklandılar. Sovyet saflarına geçen ikinci grup korbaşılar ise , Fergana grupları kumandanı yoldaş Zinovyev tarafından kurşuna dizildi.

Bu iki olay bizi tekrar halktan uzaklaştırdı. Böylece basmacılar yeniden güç bulmaya başladılar. Ancak anlaşmalar bize yine avantajlar sağladı. Türkistan Merkez İcra Komitesi, son aylar içinde aldığı bir kararname ile halkın isteklerini dikkate alarak, bizim işçilerimizi için "politik olarak ihtiyaçlara cevap vermek" adı altında, yeni bir oluşumun öncüsü oldu. Bu ihtiyaçlara cevap verme hareketi ile birlikte şeriat mahkemeleri yeniden serbest bırakıldı, vakıf malları iade edildi ve medrese ve okullar yeniden açıldı.

Bu politik yaklaşım, halkın normal şartlarda ekonomik yönden iyi bir hayat sürmesine imkân sağlayacak olan yeni ekonomi politikası ile de uygunluk içindeydi. Bu durum doğal olarak halkın Sovyet hakimiyetine karşı tutumunu da etkiledi. Aşamalı olarak bütün ruhani liderler Hacı Mat İşan'ın önderliğinde basmacılıktan ayrıldılar. "Evliya" olarak tanınan Hacı Mat İşan'ın birçok müridi ile birlikte Sovyet hakimiyetini onaylayarak onların yanında yer alması ve din adamlarının Fergana halkına yaptığı çağrılar, barışsever halk tarafından çok müsbet değerlendirildi. Aynı dönemde Türkistan Merkez İcra Komitesi, yeni bir bildiri yayınlayarak, teslim olan her Korbaşı ve yiğidin affedilerek şahsının koruma altına alınacağını ve malvarlığına dokunulmayacağını ilan etti.

Halk bunun üzerine basmacı liderlerini, Sovyet hakimiyetine boyun eğmeye zorladı. Bu olay halk ile basmacılar arasında derin görüş ayrılıklarına sebebiyet verdi ve bazı bölgelerde basmacı çetelerinin halk tarafından imha edilmesine dahi rastlandı. Halk, artık basmacıları beslemekten imtina ediyordu ve bunun üzerine basmacılar sistematik bir şekilde halkı taciz ediyor ve mallarını yağmalıyorlardı. Halkın temsilcileri, Sovyet hakimiyetine müracaat ederek kendilerini basmacılardan korumaları için ricada bulunuyorlardı. Köylerden toplu halde kızıl muhafızlar için garnizonları hizmete hazır hale getireceklerine dair teklifler alıyorduk. Hatta bu garnizonların iaşesini kendilerinin temin etmesi hususunda da teklifte bulunuyorlardı. Ancak komutanlar halkın ricasına cevap verecek durumda değillerdi. Çünkü Fergana'daki birliklerin çoğunda zaten yeterli miktarda asker yoktu. Garnizon kurulan köylerin bazılarında ise, halk ile huzursuzluklar yaşanıyor ve halk bunlardan şikayetçi oluyordu. Köylere garnizon kurmak çoğu zaman mümkün olmuyordu. Garnizonu olan köyler ise, savaş şartları dolayısıyla askerlerin başka bölgelere kaydırılmaları durumunda, basmacılar tarafından saldırıya uğruyor ve köyün önde gelen şahıslarının boynu uçuruluyordu. Kaderleriyle baş başa bırakılan bu türden köylerin halkı korkudan köylerini terketmek zorunda kalıyordu; arazilerini ve varlıklarını geride bırakarak ayrılan köylüler yokluk, sefalet ve hatta açlık dolu olan bir geleceğe adım atıyorlardı. Halk, kendini savunmak için bizden gelecek olan yardımdan ümidini kesince, kendilerini koruyabilmek için silah talebinde bulundu. Ne yazık ki, savaş idaresi, bu silahlar bir yol bulunarak basmacıların eline geçebilir endişesi ile, bu tekliflere olumlu bakmadı. Halk, kendilerine yapılan baskıların, aşı-

ğilamaların, estirilen terör havasının ve başarısızlıkların Allah'ın kendilerine layık gördüğü bir ceza olarak görüyordu. Bu dinî hava bütün Fergana'yı kaplamıştı. İnsanlar durumlarını düzeltmek için Mekke'ye hacca gitmek arzusunda idiler.

Tek tek, ya da grup halinde, hatta bütün bir köy halkı mallarını satıyor, çocuksuz aileler boşanarak tren istasyonlarına koşuyor ve ilk fırsatta Mekke'ye ulaşmak arzusu ile hareket ediyorlardı. Mekke istikametine doğru oluşan bu eğilim Fergana için büyük bir tehdit oluşturuyordu. Aynı dönemlerde benim emrim altında bulunan, basmacılığa karşı mücadelede özel bir komisyon teşkil edilmişti. 15 Şubat 1922'de Fergana'ya ulaşan komisyonun karşılaştığı manzara şöyle idi: *Bölgenin tamamı basmacıların kontrolünde idi. Sovyet hakimiyeti sadece şehirlerde ve demir yollarında mevcuttu.* Bölgenin merkezi konumunda olan ve Fergana kıtalarının kurmaylığının da bulunduğu ve yeterli miktarda askerin üstlendiği Hokand şehrinin ancak yarısı bizim kontrolümüzde idi. Karanlığın çökmesiyle birlikte burada da basmacıların egemenliği başlıyor, eski şehirden sadece küçük bir ırmakla ayrılan yeni şehirden gelen imdat çığıllıkları (Voy-dod) büyük güçlerin orada bulunmasına rağmen, duymazlıktan geliniyordu. Fergana birliklerinin komutanı, basmacıları çok tehlikeli haydutlar olarak tasvir ediyor ve basmacıların eski şehre saldırdıklarında kendisinin evinde rahatça uyuyabildiğini, çünkü onların hiçbir zaman nehri geçmeye cesaret edemeyeceklerini bildiğini, ifade ediyordu. Çeka birlikleri üzerinde tasarruf yetkisi bulunan özel bölüm şefi, imdat çağrısı olan "voy-dod" a cevap vermenin çok tehlikeli olacağını, çünkü basmacıların devamlı surette nöbetçi bekleddiklerini açıkça ifade ediyordu. Şehre 2 verst (3 km) mesafede olan Afgan bağında basmacıların olduğu bilindiği halde, hiç kimse onları dağıtmayı düşünmüyordu.

... Andican şehrinin durumu daha da vahimdi. Devrim Komitesinin üyeleri kelimenin tam anlamıyla basmacıların kurşun yağmuru altında çalışıyorlardı. Akşamları saat 5.00'te yeni şehirde toplanıyorlardı ve oraya ulaşabilmek için ana-caddeden devamlı surette basmacılara ateş ederek gitmek zorundaydılar. Celalabad kenti ise düşeceği günü bekliyordu. Diğer taraftan Oş kentinin bütün dünya ile (kastedilen diğer kentler- BH) irtibatı kesilmişti.

Bölgeye yaptığımız ilk seyahat oldukça rizikolu idi. Garçakov'dan ayrıldıktan iki saat sonra basmacılar demiryolu istasyonunu basmışlardı. Saldırı bizim için yapılmıştı, ancak basmacılar geç kalmıştı.

Bölgenin durumunu tamamen tetkik ettikten sonra, Fergana'daki basmacılığın -halk basmacılara karşı savaşa girmediği taktirde- zor kullanılarak ortadan kaldıramıyacağı sonucuna varmıştık. Tamamı Avrupalılar'dan oluşan askeri birliklerimiz basmacıların daha tanıyamamıştı bile. Büyük hazırlıklar neticesinde yapılan askerî müdahaleler ya az bir başarı ile ya da başarısızlıkla neticeleniyordu. Bunun sebebi ise basmacıların her taraftan saldırmaları ve açık muharebeye girişmemeleri idi. Bölgeyi çok iyi tanıyan basmacılar, anında arazide gizlenebiliyorlar

ve çok iyi at kullanıyorlardı. Kızıl muhafızlar gündüzleri hareket edince, basmacıların tuzağına düşüyorlardı. Saldırıya mecbur bırakılan Kızıl Muhafızlar ise, düşman yerine karşılarında çarşafli Özbek kadınlar, elleri değnekli çiftçiler ya da cami önünde oturan ak sakallı yaşlılar buluyorlardı. Basmacıların nerede olduğu sorulduğunda elleri ile herhangi bir yönü gösteriyorlardı. Kızıl Muhafızlar biraz daha ileri gidince derhal arkalarından ateş ediliyordu. Basmacılar her defasında farklı bir yöntem kullanıyorlardı ve her Kızıl Muhafız kolayca bu kurnazlıkların kurbanı olabiliyordu. Bu türden basmacı taktikleri birçok durumda çok kötü neticelere sebebiyet veriyordu. Masum halka saldıran birliklerimiz, basmacıların işlerini daha da kolaylaştırıyordu, çünkü bizim tarafımızdan küstürülen halk basmacıları desteklemeye karar veriyordu.

Bu türden olayların çözümlenmesinde, tek çare halkı basmacılara karşı ayaklandırmak oluyordu, çünkü sadece bölge halkı basmacıların özelliklerini biliyor ve bütün güçleriyle üzerlerine gidebiliyordu. Mücadeleye halkı da katmak, basmacılara karşı sadece stratejik bir avantaj elde etmek gayesine matuf değildi, bilâkis Ruslar'a karşı verilen basmacılık mücadelesinin temelini dinin ve milletin savunması şeklinde oluşturduklarından, politik hedeflere de erişilmiş olacaktı. Böylece basmacılığın ayakta kalmasını sağlayan temel motifler de ortadan kalkacaktı.

Her bölgeyi iyice tetkik edip, halkın yapısını anladıktan sonra, Fergana'nın kendi kendini savunabilecek kapasite ve olgunlukta olduğu kanaati bizde hakim olmaya başladı. Savunma mekanizmalarını oluşturmada iki önemli stratejik durum üzerinde yoğunlaştık. Fergana'da iki tür basmacılık hakimdi; bunlardan ilki vadilerde bulunan Özbek'ler ve dağlarda bulunan Kırgız'lardı. Basmacılığı ortadan kaldırmak için, özellikle dağ geçitlerinde bulunan haydutların tamamen temizlenmesi gerekiyordu. Fergana'daki basmacılara karşı vereceğimiz mücadelenin başında oluşturduğumuz teşkilatlarda bir çok etkin Ulema'yi, İşan'ı ve Şer'î kadını yanımıza almayı başardık. Onlardan bazılarını bizzat birlik lideri olarak görevlendirdik, bazıları da milis gücü olarak görev yaptılar.

Biz halkın özgürlüğü tezini geliştirdik ve basmacılığın temellerini zayıflattık. Birlikte yaptığımız çalışmalarda kendi savunmamız için, tek başına Kızıl Ordunun ve halkın yaptığı savunma arasında irtibat kurduk. Böylece halk ile Kızıl Ordu arasındaki ilişkileri düzeltmeyi başardık. Halka yapılan gıda yardımı durumu düzeltildi. Yapmış olduğumuz beş aylık görev neticesinde şu sonuçları elde ettik.

1) 38 Korbaşı, 1851 yiğidi ile birlikte tasfiye edilerek 1256 silah teslim alındı.

2) Oş bölgesinin tamamı basmacılardan kurtarıldı. Andican bölgesinden 29 kasabadan 23'ü kurtarıldı.

3) Hokand kentindeki birlikler konumlarını nihai olarak düzelttiler. Hokand bölgesinin üçte biri ve Margilan bölgesinin yarısı basmacılardan kurtarıldı.

Toplam olarak Fergana'daki basmacılığın %50'si tasfiye edildi. Basmacılığı yıl

sonuna kadar, halkın katkısını arındırarak tamamen ortadan kaldırabileceğimiz noktasında hiçbir şüphemiz yoktur”(326).

Sovyet Türkistan'ının hükümet şefi Atabayev ise raporunda, Sovyet askeriyesinin ve istihbarat servisinin işlediği vahşet hakkında daha çok detaydan bahsetmiştir. Bu bağlamda 18 Temmuz 1922 tarihli raporuna bir göz atalım:

“Bazarkorgan Trajedisi:

Konovalov (Fergana bölgesi Sovyet kıtalarının komutanı) Bazarkorgan'da bir basmacı birliğinin bulunduğu haberini alır. Birliği ile birlikte Bazarkorgan'a doğru yol alırken, yolda ne kadar insan görürse, basmacılara haber verirler gerekçesiyle öldürtür. Köy yakınlarında bir küçük grup basmacı ile karşılaşır ve onlarla bir gece bir gündüz boyunca çatışır. Basmacılar kaçır. Konovalov, Bazarkorgan'ı terketmeden önce, yakınlarda bulunan ve halkı Rus olan Nikoskoe köyü sakinlerine Bazarkorgan'ı basmacılardan temizlemeleri doğrultusunda bir emir verir. Bunun üzerine Nikoskoe köyü sakinleri, 23 gün boyunca Bazarkorgan'ı basmacılardan “temizlerler”. Önce köy yağmalanır, ardından hiçbir tahkikat yapılmadan köyde yaşayanlar öldürülür. Erkekler, basmacılara sempati duyduklarından, çocuklar ise ilerde basmacı olabileceklerinden dolayı kurşuna dizilirler. Nikoskoe'nin yerlisi olmayanlar ise (metnin Özbekçesinde; Bazarkorgan kışladagi gayrimillatlar: Bazarkorgan köyündeki yabancı milletler şeklinde ifade edilir- BH) Bazarkorgan halkına üç defa, basmacıların köylerinden gittiğini, artık köylerine geri dönebilecekleri haberini verirler. Köylüler ise köylerine geri döndüklerinde tamamı kurşuna dizilir. Köye dönmeleri için yapılan üçüncü çağrı en acımasız olanıdır. Halka, köye dönerek ölümlerini defnetmeleri konusunda çağrıda bulunulur. Halk, ölümlerini toplayarak, dini törenle cenazelerini defnetmek üzereyken yeniden saldırırlar ve mezar başlarında halkı katlederler.

Bir başka misal: Basmacılar, savunma pozisyonuna geçmek üzere Suzak köyüne geri çekilirler. Kızıl Ordu köyü kuşatma altına alır ve aralıksız olarak makineli tüfeklerle ateş etmeye başlar. Masum halk canını kurtarmak için nehir kıyılarına koşar, fakat orada askerler tarafından hiçbir canlı kalmayacak şekilde öldürülürler. Cesetler bir ay boyunca sokaklarda kalır ve ölümleri köpekler yer.

Bu türden davranışlar, halk arasında Sovyet hakimiyetine karşı nefreti körüklüyor, diğer taraftan basmacı hareketinin güç kazanmasını sağlıyordu”(327).

---

(326) Juriy Paporov, Vosstanovit pravdu ob istorii basmaçestva-Lyudi borolis's nepravil'noy politikoy Bol'sevikov: "Beloe solnetse pustuni?" Dergi "Yunost" 1990, Nr. 1, S. 80-85. Osman Koçkar tarafından yapılan Özbekçe tercümesi, Sahro Kujoşi çarğhonmi? "Yaşlık" 1990 Nr. 5. S. 74-78. Kanaatimce bu raporun neşredilmesi, basmacılık hakkında Sovyet arşivlerinden malzeme çabılabileceği noktasında ilk girişimdir. Daha önceden araştırmacılara yasak olan arşivlerden, ancak bu rapor Paporov tarafından neşredilmiş olmakla birlikte başka kaynak neşredilmemiştir.

(327) Şadi Karimov, Takdir iztirobi, in "Mülakat", Dergi, Taşkent 1991, Nr. 4, S. 57

Sovyet idaresi, Türkistan'da devam eden savaşı askerî yönden sınırsızca desteklediği halde basmacı hareketini ortadan kaldırmaya muvaffak olamayınca, Sovyet Türkistan'ının içişlerinden sorumlu halk komiseri, 1923 yılında durum değerlendirmesi yaparak, içinden çıkılamayacak hale gelmiş olan yapının eleştirisini rapor halinde şu şekilde özetler: "Merkez, bu hareketin arkasında hiçbir siyasi neden aramadan, basmacıları sadece suçlu olarak gördü. Hareketi bastırabilmek için, düzenli Avrupalı birlikler getirilerek görevlendirildi. Bu ise sadece ateşe verilen yağ oldu. Çok kan akıtıldı, fakat hiçbir netice alınamadı"(328).

Her bölgede, cezai işlemleri yerine getirecek Troykalar teşkil edildi. O kadar çok olay oluyordu ki, görevli sayısının kifayetsizliğinden Troyka başkanlığına sadece bir kişi bakıyordu. Bu bağlamda 1921-23 yıllarında Pamir'de Troyka müessesesi sadece bir kişi ile işletiliyordu. Söz konusu şahıs, 1918/19 yıllarında özel birlikte görev alarak güven telkin etmiş olduğundan, cezalandırma müessesesinin hem başkanı, hem de infazcısı idi. Yasaklar ve cezalandırmalar sadece onun vereceği karara bağlı idi.

Sovyetler'in cezalandırma müesseselerinden olan, örneğin özel bölümler (Osbey Otdel) ve olağanüstü komisyonlar (CK) tamamen Kızıl Ordunun koruması ve komünist partisi maskesi altında- bağımsız olarak hareket ediyorlardı. Gizli servis elemanları kendilerini artık otomatik makina gibi hissediyorlardı. Bu kanaat Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesine, Türkistan Çeka yetkililerinin 1921 yılı Martında göndermiş oldukları bir yazıda da teyit edilmekte:

"Her ne kadar üzücü de olsa, cezalandırma müesseselerinde görev yapmak üzere başlayan her komünistin insan olmaktan çıktığını kabul etmek zorundayız.. O, her hareketini mekanik olarak yapan bir makinaya dönüşmekte. Hatta mekanik olarak düşünmekte, çünkü onun sadece özgürce konuşması değil; bireysel olarak düşünme halkı dahi elinden alınmıştır"(329).

İşte böyle "mekanikleştiği" halde, tahtından hiçbir zaman inmeye yanaşmayan Sovyet görevlilerden ne beklenebilirdi? Tabii ki, basmacı hareketine karşı insafli davranmaları beklenemezdi. İşte Semerkant'ta görev yapan cezalandırma müesseselerinin yapmış oldukları icraatlar, bu "mekanikleşmiş insanlardan" neler beklenebileceğinin açık bir göstergesi oluyor: "Semerkant'ta cezalandırma müesseselerinde görev yapanlar arasında bir gecede kimin daha fazla mahkûm öldürebileceği konusunda bir yarış düzenlenirdi"(330).

Sovyet Rusya'nın milli özgürlük hareketini bastırmak için kullandıkları vahşiyane metotların yanısıra bir de, basmacılığın Semerkand bölgesindeki tezahürleri

---

(328) M.K. Hasanov (249), S. 48

(329) G. Bordyugov, V. Kozlov, V. Loginov, Pasluşnaya istoriya ili noviy publiçistiçeskiy ray, "komünist" 1989, Nr. 14, S. 77

(330) Hasanov (249), S. 51

ile mücadele etmekle görevli olan olağanüstü Troyka'nın başkanı Sergaziyev gibilerinin kendi başlarına giriştikleri eylemlerden de bahsetmek gerekir. Kendisi en üst makamlara; "mümkün olan en üst sayıda Kızıl Ordu birliğinin katılımıyla teşkil edilecek bir askeri terör birliğinin oluşturularak, suçlu bulunan ve basmacıların sığındıkları köyleri yakmak için"⁽³³¹⁾ müsaade almak noktasında ısrar eder. Sovyet idaresi gerçi kendisine bu konuda resmi bir müsaade vermez, ancak kendi kararları doğrultusunda hareket etme serbestliğini tanır.

Sovyetlerin askeri ve siyasi idaresi, basmacılığa karşı verilen mücadelede, Türkistan asıllı üst düzey yetkilileri dahi koruma altına almıyordu. Örneğin Sovyet Türkistan'ı Merkez İcra Komitesi Başkanı Abdullah Rahimbayev, Türkistan'ın özgürlüğü için giriştiği mücadelede çok etkin, cesaretli ve başarılarıyla bilinen ve daha sonra 1923 yılında mücadeleyi bırakarak tutuklanan Bahram Bek'i hapishaneden kurtarmıştı. "Başkan", Korbaşı Açıl Bek'in Çeka tarafından 15 defa tutuklandığını ve zindanlarda tutulduğunu tesbit etmişti. Çeka, Bahram Bek'in bu kardeşini idam etmişti. İki kardeş de silahlı özgürlük mücadelesinin en etkili liderlerindendi. Rahimbayev ise, Bahram Bek'i hapisten çıkartarak, Basmacı liderliği içinde ihtilaf oluşturmak ve böylece Sovyet rejimine sempati duyanları kendi saflarına çekmek istiyordu. Ancak "başkan" Bahram Bek'i serbest bırakmakla, basmacılara yardım ettiği iddiası ile suçlu bulunur ve görevinden uzaklaştırılır. Bir müddet sonra Moskova tarafından affedilir, ancak görevine tekrar iade edilmez.

Sovyet savaş idaresinin basmacılara karşı sürdürdükleri mücadelede bir başka vahşet örneği ise, Kızıl Ordu tarafından esir alınan korbaşı ve yiğitlerin gruplar halinde Ukrayna'ya sevk edilerek, Sovyetler'e karşı Ukraynalılar'ın verdiği milli mücadeleyi bastırmak üzere Kızıl Orduda görevlendirilmeleri idi. Kızıl Ordu idaresinin böylesine insafsızca uygulamaları, hem kendi mensupları hem de kendilerine sempati duyanlar arasında huzursuzluk oluşturuyor ve bir çoğunun da nefreti artarak basmacı saflarına geçiyordu.

Sovyet casusları, mücahitlerin arasına da katılarak vahşetlerini sürdürüyorlardı. Sovyet gizli istihbarat servisinin en başarılı ajanlarından olan Agabekov, batıya geçmesinden sonra Sovyetler'in Mücahitlere karşı verdikleri mücadelede kullandıkları yöntemlerin bazıları hakkında şöyle der:

"Basmacılığa karşı mücadelede etkin olan GPU (Devlet Siyasi Yönetimi) liderlerinden olup, daha sonraları yurtdışında Schmidt adı altında çalışan Skizhali Weis, bana basmacıların nasıl işini bitirdiğini, kendisi, isyancıların yemeklerini potasyum siyanür ile zehirlemek üzere nasıl insanları görevlendirdiğini anlatmıştı. Bundan dolayı yüzlerce insan zehirlenerek ölmüştü. Weis tarafından görevlendirilen insanlar, basmacıları kendiliğinden patlayan bombalarla, liderlerinin eğerleri altlarına gizledikleri zehirli çivilerle bir an bile boş bırakmıyorlardı. Basmacı hareketinin lider kadrosundan birçoğu bu şekilde imha edilmişti"⁽³³²⁾.

(331) Kim ve Hasanov (250), S. 144

(332) G. S. Agabekov, G. P. U. (Zapiski Çekista), Berlin 1930, S. 55

Sovyet Ruslar'ın bütün müesseseleri (Rus Hükümeti Türkistan Komisyonu, Türkistan Cephesi, Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin Türkistan Bürosu, Türkistan Komünist Partisi, Türkistan Halk Komiserliği Konseyi, Olağanüstü Komisyon- ÇK, Troyka ile birlikte Devrim mahkemeleri, Özel Bölümler) Türkistan'ın isteklerini dikkate almadan giriştikleri gaddarca mücadele ile, istemedikleri halde millî mücadelenin güçlenmesine ve devamlı olmasına sebebiyet veriyorlardı. Sovyet Ruslar, ne kadar insafsızca basmacılara karşı mücadelelerini sürdürürlerse, o nispette özgürlük için savaşıacak ve icabında ölecek Mücahitlerin sayısı artıyordu.

1923 yılına kadar Sovyet Rusya ordusu ve onun Türkistan cephesi, Türkistan millî mücadelesini bastırmaya muvaffak olamamıştı. Ancak büyük korbaşı birliklerini imha ederek birçok başarılar elde etmişlerdi. Bu başarılarının asıl nedeni ise, halkın açlığa politik olarak mahkum edilmesi (Kızıl Ordu tamamen halkın geçimini temin ediyordu), ekonomik hayatın tamamen felç olması (savaş nedeniyle hem tarımsal hem de ticari yatırımlar tamamen durmuştu) idi. Bu şartlar altında Türkistan millî direnişine yapılan Sovyet hareketleri, doğal olarak etkisini yoğun olarak gösteriyordu.

Moskova'daki Sovyet Rusya idaresi, 1923 yılında hâlâ basmacı hareketinin devam etmesinden büyük endişe duyuyor ve Türkistan'daki Kızıl Ordu hareketlerini başarı ile tamamlamaya karar veriyordu. Hükümet, Rusya ordusunun Başkomutanı Kamenev'i⁽³³³⁾, millî harekete karşı sürdürülen mücadelede aksayan yönleri ve problemleri yerinde tesbit etmek ve Kızıl Ordunun hareketleri için yeni düzenlemeler yapmak üzere üçüncü defa Türkistan'a göndermişti.

Kendisi 1923 yılı Haziran ayında Türkistan'a gelir ve 123 maddeden oluşan "**Basmacılığa Karşı Mücadelenin Sistemi**" adı altında bir emirname ortaya koyar. Rus başkomutanının bu temel direktifi, üst düzey askerî ve siyasi şahsiyetler tarafından muhtelif direktifler, politik ve propaganda amaçlı ilavelerle son şeklini alır. Bu emirnameyi çalışmamızın bu kısmında size sunarak, Sovyet idaresinin basmacılıktan ne derece rahatsızlık duymuş olduğunu ve millî mücadelenin Sovyet Rus saldırılarına karşı nasıl bir mücadele verdiğini göstermek isteriz.

Bizden her kim bu emirname metnini okursa kendiliğinden, Türkistan millî müdafaasının Sovyet hükümetleri için büyük bir yük ve hatta varolma mücadelesi anlamına geldiğini, onların iç ve dış siyasetlerini tıkadığını, Sovyetleştirme sürecini engellediğini ve Türkistan'daki Sovyet varlığının patlama noktasına getirdiğini, anlayacaktır. Emir ve talimatları ihtiva eden metnin tamamı aşağıdaki gibidir:

---

(333) Sergey Sergeevič Kamenev (1881-1936) Çarlık Rusyası Ordusunda albay idi; 1918 Eylül'ü ile 1919 Haziran'ı arasında kızıl ordu doğu cephe kumandanı idi; 1919 Temmuz'undan-1924'e kadar Sovyet Rusya Askerî Birliklerinin başkomutanı ve daha sonra SSCB savunma bakanlığında görev aldı. Bkz. V. Lebedov K. Anan'ev, Frunze, Moskova 1960, S. 180. Kendisi 1921-23 yılları arasında üç defa Türkistan'a gelir.

Giriş

Durumun ve yeni savaş yöntemlerinin karmaşıklığı, Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyini bu kitapçığı neşretmeye mecbur etmiştir. Kitapçık, sadece birlik komutanlarının ve polit çalışanlarının hizmetine sunulmuştur. Birlik komutanları kitapçıkta, bizim yönetici mercilerimizce genel devlet politikaları ve ekonomik mülahazalar dikkate alınarak tasvir edilenleri, yeni mücadele yöntemlerini ve basmacılığa karşı savaşta hangi durumda hangi taktiği uygulayacaklarını bulacaklardır. Yeni metodlar, hiçbir şekilde basmacılığa karşı verilen mücadelenin zayıflatıldığı anlamına gelmez, bilâkis bize mevcut imkânların azamisini kullanma yetkisini tanıır ve tedbirlerimizin değişken olmasına fırsat tanıır. Diğer yandan yeni metodlar bütün Sovyet ve Parti organlarından, basmacılığın gelişmesinde etken olmuş bütün faktörlerin ve şartların pratikte ortadan kaldırılması için en büyük çaba ve gayretin gösterilmesini, bu cümleden olarak hem ızdırıp çeken barışçı halkın, hem de realitede çoktan teslim olmuş, ancak bir türlü uyum sağlayamamış basmacıların siyasi ve ekonomik durumlarının iyileştirilmesinde somut adımların atılmasını talep eder. Herhangi bir askeri ya da Sovyet organının, ya da herhangi bir çalışanın işlediği adaletsizlik, hoyratlık halk arasında huzursuzluğun artmasına ve yeniden basmacılara katılmaya kadar varan bir cesaret bulmaya sebebiyet vermekte, bundan dolayıdır ki, sadece askerî durumu gözönünde bulundurmadan ziyade, sivil halkın her türlü ihtiyaç ve eğilimlerini dikkate alarak hareket edildiği takdirde, halk da kendi isteği ile basmacılığa karşı savaşta en güvenilir aktif yardımcıları olacaktır.

Kızıl Ordu birlikleri halk arasında otoritesini kaybetmeden sempati toplamalı. Bu hedefe ulaşabilmek için sadece grupların faaliyetleri yetmez. Her bir savaşçı da davranışlarını buna göre ayarlamalı. Atılan her adımda, yapılan her faaliyette, savaşın ne şekilde icra edileceği ve sivil halk ile hangi tarzda münasebet kurulacağı gösterilmeli ve öğretilmelidir. Yerli halkın Avrupalılar'a güvenmediği ve onları sömürgeci olarak gördükleri hiçbir zaman unutulmamalıdır. Bu kanaat tamamen kaybolmalı, zira bizler hiçbir müstemlekeci amaç için savaşmamaktayız.

Cephenin devrim savaş konseyi, kıta komutanlarımızın, polit liderlerimizin ve Kızıl Ordu birliklerimizin, basmacılıkla mücadelede kullanılacak olan yeni yöntemleri ve karmaşık gibi görünen askeri taktikleri, büyük bir memnuniyetle kabullendikleri konusunda en ufak şüphe duymamakta ve basmacılığın ortadan kaldırılarak Orta Asya Sovyet Cumhuriyet halklarına barışçı ve yaratıcı çalışma

---

(334) Rusça metnin başlığı: Sbornik ukazaniy po bor'be s basmaçestvom. Izdanie Revolyutsionnogo Voennogo Soveta Turkestanskogo Fronta, Taşkent 1924, 72, sayı. Bu vesile ile metnin Almanca'ya tercümesinde bana yardımcı olan Sayın Viktor Lepik'e teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

ortamlarının oluşturulması amacıyla, gerekli olan herşeyin öğrenilerek uygulanacağı konusunda tam bir güven duymaktadır.

Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyi:

R. Berzin, Pugaçev, Şapoşnikov, S. Kamenev.

Basmacılığa (Eşkıyalığa) Karşı Savaşın Sistemi

Türkistan Cephesinin Denetlenmesi Esnasında (Mayıs-Haziran 1923) Hazırlanmıştır.

1- Genel Çerçeve

1- Basmacılığa karşı savaş, askerî birlikler Sovyet organları ve siyasî tedbirler ile sürdürülmelidir.

2- Basmacılık, ancak adı geçen organların koordineli olarak devreye sokulmasıyla bertaraf edilebilir.

3- Askerî tedbirler; basmacılar tarafından kontrol altına alınmış olan bir bölgenin kurtarılması durumunda, önce manevra kabiliyeti olan uçuş birlikleri ile imha etme şeklinde başlatılıp, daha sonra tedbir olarak bölgeyi kontrolden geçirip, düşman çetelerini teslim alma şeklinde sürdürülmeli. Bunun için havadan taarruz elzemdir.

4- Sovyetler, haydutlar tarafından kontrol altında tutulan bölgenin sivil halkını askerî olarak hem nicelik hem de nitelik bakımından kuvvetlendirmeli ve onları kuvvetlendirme süreci içerisinde de, cezai müeyyideleri ve tahkikatleri onlara göstererek uygulamalıdır.

5- Siyasî çalışma, basmacılığın üzerinde filizlendiği bütün boyutları içermeli. Basmacılığın hakim olduğu bölgelerdeki kitleler, sistematik bir kampanya ile ideolojik olarak Sovyet saflarına çekilmeli. Halkın savaşın seyrini takip ederek anlayabilmesi ve böylece Kızıl Orduyu çalışmalarıyla destekleyebilmesi için, ona bütün büyük operasyonlarla birlikte çete liderlerinin her türlü faaliyetleri açıklanmalı.

6- Böylesi bir hareket tarzıyla basmacılığa destek veren çevreler üzerinde bir baskı uygulanmış olacak ve böylece basmacıların temel dayanak noktaları elinden alınarak, adi suçlu ve haydut konumunda değerlendirilmesi sağlanacaktır.

7- Daha sonra mücadele yerel güçler ile sürdürülerek, her bir haydut tutulacaktır.

8- Bütün organların çalışmalarını koordine edebilmek için, "Basmacılığa Karşı Savaşa Dair" istişareler yapılmalı ve buralarda muhtemel operasyonlar ayrıntılı olarak ele alınmalı.

9- Mücadelenin ana unsuru askerî olan birinci bölüm istişarelerinde yönetim tabii olarak askerî liderlere verilmeli, ancak mücadele küçük haydut gruplarının ve tek tek haydutların temizlenmesi aşamasına geldiğinde, yönetim otomatik olarak cezai müeyyidelerin uygulayıcısı konumundaki müessese temsilcilerine geçmelidir.

10- Yörelerde devam eden pilot çalışmaları yanısıra, kıta bölgelerinde de pilot çalışmaları kuvvetlendirilmeli. Bu çalışmaların asıl amacı askerî mücadelenin amaçlarını doğru olarak açıklamak ve Kızıl Ordu ile çalışan yerli halk arasında dayanışmayı tesis etmektir.

11- Mücadele için yapılan planların ve alınan tedbirlerin gözden geçirilmesi esnasında sadece kaba hatlar değil, genel plan içerisinde ele alınmayan teferruatlar da ele alınmalı. Özellikle basmacılığı güçlendirebilecek hiçbir ayrıntı gözden kaçırılmamalı.

Örneğin genel plan içerisinde, kaynaklardan haber almak için silahların durumu, cephane teminatı, çeteciler için yapılan propaganda çalışmaları, atların ve yiyecek stoğunun durumu, istihbarat v.s. yer almalıdır.

12- Mücadeleyi bağımsız olarak yüreten alt birimlerde, yukarda belirtilen konular hakkında ayrıntılı planlar geliştirilip mücadele yöntemi belirlenmeli.

II- Askerî Mücadele Yöntemleri

1. İŞGÂL

13- Kıtalar tarafından mühim noktaların ele geçirilmesi- işgâl:

Mühim noktalar , öncelikli olarak ilçelerin yönetim mekanizmalarının bulunduğu yerlerdir. Daha sonra demiryollarının, haberleşmenin ve endüstrinin merkezi konumundaki ikinci merkezler kontrol altına alınmalıdır. Basmacılar arazileri ya da su kaynaklarını tehdit ediyorlarsa, o zaman tehdit altındaki mekanlar da işgâl edilir. Gerçek tatbikatlar yapıldığında ise, basmacıların barınakları olarak bilenen bütün noktalar işgâl edilmeli.

14- Stratejik öneme sahip olan noktaların işgâlinde, günlük faaliyetleri çevreyi keşif kolları ve devriyelerle aydınlatmak olan bir garnizonun doğrudan ilgili bölgeye kaydırılması şeklinde gerçekleştirilecektir.

15- Merkezî otoritenin kontrolü altında faaliyet yapacak olan garnizon, operasyonlar sırasında o bölgede komuta eden kıtaların da yedek olarak komutanlığını üstlenir.

16- Bir ilçenin; tarım alanları, su kaynakları v.b. ile bütün toprak parçalarını ele geçirmek: Böyle bir işgâl, öncelik olarak küçük birliklerin sıra halinde bizim ilgilendiğimiz bölgeye gönderilmesi ile başlar. Küçük garnizonların da bölgeye gönderilmesi ile birlikte, bölge aynı zamanda sürekli olarak gözcüler ile denetlenmeli ve kontrol altında tutulmalıdır.

17- Basmacılığa karşı girişilecek olan topyekun bir savaşta, ilgili noktaları işgal etmiş olan hava kuvvetlerine ve imha birliklerine destek olacaklardır.

18- Sivil merciler ve baskı mercileri görevlerini icra etmede ve alacakları tedbirlerde, ilgili işgâl birliklerini kendilerine destek olarak görmeleri tabiidir.

19- Şayet aynı zamanda yoğun bir sovyetleştirme ve siyasî çalışma tatbik edil-

mezse, işgâl tek başına bir netice vermeyecektir. Ancak yukarda değinilen organların birlikte çalışmasıyla belirli bir başarı elde edilebilir.

20- Askerî bir tedbir olarak, aynı anda hava kuvvetlerinin ve imha güçlerinin etkili bir katılımı olmadan yapılan bir işgâl etkili olamaz, zira işgâl tek başına zaten çok olumsuz bir karaktere sahiptir.

21- Tek başına askerî bir tedbir olarak işgâl, ancak basmacılığın bir bölgede alevlenmesi ihtimâline karşı ya da başarılı bir mücadelenin neticesinde zaten temizlenmiş olan bir bölgeye girmek şeklinde geçici olarak müsaade edilebilir.

22- İşgâl gücü koruyucu birlikler tarafından desteklenir. Ve birlik ne kadar güven telkin ediyorsa, o nispette başarılı bir işgâl gerçekleştirilmiş olur.

23- Düşman güçlerinin güçlü olması hâlinde, işgâl güçleri topçu ve teknik birlikler ile desteklenmeli.

24- Uygun ulaşım koşullarında işgâl birliklerini tank desteği ile göndermek ve ikisini de devriye ve gözcülerle korumak ve çevre şartları hakkında bilgilendirmek gerekmektedir.

2. Uçan Timler

25- Uçan timler, basmacılığa karşı aktif savaşın bel kemiğini oluşturmaktadırlar.

26- Uçan timler, basmacılara darbe indirmek için sürekli olarak hazır bekleyen birliklerdir.

27- Uçan timler, savaş bölge komutanın emri ile haydutlara karşı saldırıya geçerler.

28- Haydutların üzerine gönderilen tim, çeteye saldırmalı ve çeteyi tamamen imha edinceye kadar takip etmeli.

29- Haydutların belirli bir takibat neticesinde, parçalara ayrılarak dağılması halinde, onların bir saldırı ile imha etme imkanımızın elden gitmemesi için, birlik komutanının emri altında birden fazla uçan tim olması gerekir ki, çete dağıldığı zaman takibat devam etsin ve toplandıkları zaman da onlara yeniden saldırma imkânı oluşsun.

30- Yukarda değindiğimiz taktiği uygulayabilmek için, uçan timlerin bölgenin farklı noktalarına yerleştirilmesi gerekir ki, böylece o noktalardan çetelerin yeniden toplandıkları yerlere gönderilmeleri kolay olsun.

31- Peş peşe ve kısa aralıklı saldırılarla çete tamamen dağıtılmalı.

32- Uçan timlerin konuşlandırıldığı noktalar, imkânlar nispetinde sıkça değiştirilmeli ki, düşman onların uzun müddet aynı bölgede kalması neticesinde onları deşifre etmesin ve saldırılarını etkisiz hale getirmesin.

33- Timlerin kaydırılması halinde mümkün mertebe tarafımızdan işgâl edilmiş olan noktalar kullanılmalı, öyle ki, bu noktalar en azından karşı istihbarata ve ihanete fırsat vermeyecek güvenlikte olmalıdır.

34- Doğal olarak uçan timler için bu noktalarda; mühimmat bakım ve sağlık hizmetlerinin bulunması gerekir. Ancak bu şartlarda destek üsleri, görevlerini gerçek manâda ifa etmiş olmakla, sivil halkın yiyecek maddelerine el koymakla onlara sıkıntı vermiş olmaz.

35- Uçan timler, hızlı ve ani hareket gücüne sahip olmalıdırlar; bundan dolayı da normal olarak süvari birliklerinden oluşturulmalıdırlar.

36- Timin gücü basmacıların gücüyle doğru orantılı olarak; bir takımdan bir tabura kadar arttırılabilir.

37- Timin teşkil edilmesinde, liderinin tamamen soğukkanlı ve savaş hilelerini bilen birisi olmasına dikkat gösterilmeli.

38-Bölgenin iyi bilinmesi ve yerel savaş koşullarının tanınması, uçan timlerin başarılı olmasının temel şartıdır.

39- Uçan birliklerin içinde her yönüyle güvenilebilen yerli kılavuzların bulundurulması büyük bir kazançtır.

40- Sürprizlerle karşılaşmak uçan timler için her zaman geçerli olan temel bir savaş prensibi olmalı. Ancak bu sürprizlere amaçlı olarak karşılık vermek, uygulamada muhtemelen zor olacaktır; çünkü uçan timlerin faaliyetleri ancak düşman hakkında malûmatların ulaşması ve daha sonra timin gönderilmesi şeklinde gerçekleşeceğinden, zaman bakımından telâfisi zor gecikmeler yaşanacaktır.

41- Uçan timlerin ani baskın ile muhatabı bozguna uğratabilmesi için, imha güçleri ile desteklenmeleri gerekmektedir.

3. İmha Timleri

42- İmha timleri, uçan timlerden sadece görevleri itibariyle farklılık arzederler. Gerilla savaşının temel prensipleri onların da temel prensipleridir.

43- İmha timlerinin faaliyetlerinin temelinde, öncü güçler ve istilacılar yatmaktadır. Öncü güçler, tamamen beklenmedik bir anda, haydutlar ile imha timlerinin karşılaşmasını sağlayacaktır.

44- Öncü güç olarak devriye gezen tim, genellikle düşmanın nerede olduğunu bilmez, fakat düşman da onun hangi yolu takip edeceğini bilmemeli, bundan dolayıdır ki, güzergâh, liderin vereceği kararla belirlenmeli ve sadece günlük olarak değil günde birkaç defa değiştirilebilmeli.

45- Timin devriye görevi esnasında her an düşmanla karşılaşabilmesi mümkün olduğu gibi, devriye esnasında düşman hakkında bilgi alındığı takdirde hazırlıklı ve amaçlı olarak düşmanın üzerine gidilebilir.

46-Tim, düşmanı kendisinin yeterli bulunduğu miktarda takip edebilir. Bu işlemlerde belirleyici olan, düşmanın beklemediği bir anda ona indirilecek darbedir.

47- İmha timi sadece düşmana vurmaz, aynı zamanda düşmanın dayanak nok-

tası durumunda olan tesbit edilmiş bütün noktaları da vurur. Bu kapsam içine depolar, barnaklar, at sürüleri v.b. girer.

48- Tim, hem araziye hem de basmacıların savaş üslûbunu bilerek, rakibin uygun olmadığı anları kollayarak saldinsını gerçekleştirmelidir.

49- Tim lideri, bir gerillanın bilmesi gereken tüm kabiliyetleri haiz olmalıdır, bundan dolayı da liderin seçimi timin teşkilinde en önemli süreçtir.

50- İmha timi örneğin iki haftalık periyodlar ile göreve gönderilmeli ve görev bitiminde kendisi için belirlenen noktalara geri dönmeli.

51- Timin hangi zaman aralıkları ile görevlendirileceği, timin dahil olduğu bölge savaş komutanının kararı ile belirlenir.

52- Normâlde bu zaman dilimi, askerî baskının süreceği zaman ile paraleldir.

53- Timin görev süresi mekânın büyüklüğü ile de ilgilidir. Dar mekânlarda görev süresi kısa, geniş mekanlarda uzun olmalıdır.

54- Tim, görevdeyken izlerini maharetli bir şekilde yok etmesini bilmeli ki, yerli halk timin ilgili dönemde nerede bulunduğu konusunda düşmanı haberdar etmesin.

55- İzlerin gizlenmesi için gece en iyi yardımcıdır. Gece konaklamalarında, hiç beklenmedik vakitlerde uzak dahi olmasa yer değiştirmek sureti ile ilerleme istikameti kaybettirilebilir. Ayrıca geceleri yerleşim birimleri haricinde, arazide hatta çölde konaklamak daha avantajlıdır.

56- Timdeki savaşçılar, devamlı surette atlı olmalı ve yeterli miktarda konserve rezervlerinin olması gerekir, çünkü timin tam anlamıyla görev yapabilmesi, bakım ve iâşe de dahil olmak üzere tamamen sivil halktan bağımsız hareket edebilmesine bağlıdır.

57- Basmacılara karşı askerî mücadelenin temel başarı faktörü işgâl birlikleri, uçan timler ve imha timleri arasındaki koordinasyon ve birlikte çalışma sistemidir.

58- Yukarıda değinilen ve askerî mücadele için temel dayanak noktası olan prensiplerin yanısıra, mücadelenin hayatiyet kazanması ile pratikte ortaya çıkan problemlere karşı alınması gereken ikinci dereceden tedbirler aslında daha önemlidir. Bu tedbirler arasında öncelikli olarak hava gücünün kullanılması, ilgili bölgenin tamamen gözden geçirilmesi ve düşmanı çember içine alarak sıkıştırmak gayesine matuf olan operasyonlar yer alabilir.

4. Hava Kuvvetlerinin Kullanılması

59- Şartlar uygun olduğu takdirde hava kuvvetlerinin tek başına savaşa dahil edilmesi kaçınılmazdır; öyle ki, basmacılar belirli bir bölgede toplu hâlde muhavemet gösteriyor olabilir, ya da kara kuvvetlerinin ulaşması zor alan bir alanda, çölde, dağda ya da pıtraklı v.b yerlerde olabilirler, işte bu tür durumlarda mutlaka hava kuvvetleri en etkili şekilde kullanılarak basmacılar tamamen imha edilebilirler.

60- Hava güçleri, özellikle kara birlikleri ile birlikte kullanılmak suretiyle etkili hâle getirilebileceği gibi; işgâl ve keşif birliklerinin etki sahasını geliştirmede, aydınlatmada, propaganda malzemelerinin havadan atılmasında ve çevrede aralıklı olarak bulunan stratejik noktaların muhafaza edilmesinde kullanılabilir.

61- Hava kuvvetleri kullanım değeri olarak, uçan timler ve imha timleri ile eş değerdendirler.

62- Hava kuvvetleri bomba atmada ve tesbit edilen haydutlara havadan makineli tüfeklerle ateş açmada kullanılabilirler. Bu anlamda hava gücü, kendi yolunu kendisi bulan uçan bir tim gibi değerlendirilmelidir. Şayet pilot tek başına bir grubu tesbit ederse, imha timi gibi onlarla mücadele etmelidir.

63- Saldırını kolaylaştırmak için, öncü birliklerimizin kendilerini ve buldukları yeri belli edecek işaretler taşımalarıdır. Bu aynı zamanda havadan yanlışlıkla kendi birliklerimizin de vurulmasını engelleyecektir.

64- Hava kuvvetlerini kendi komutası altında bulduran idare mekanizması, saldırı uçuşlarının yerden verilen belirli yönlendirme noktaları ile ancak mümkün olacağını bilmelidir.

65- Nehirler, göller, anayollar ve demiryolu hatları saldırı uçuşları için oldukça dikkat çekici yönlendirme noktalarıdır.

66- Bu noktalardan hiçbiri bulunmayan bölgelerde saldırı uçuşları neredeyse imkansızdır, ya da oldukça zordur.

67- Bundan dolayı bu türden yönlendirme yardımlarının bulunmadığı bölgelerde, uçuş kartları ya da çizimleri hazırlanmalıdır.

68- Kart ya da şema hazırlamak mümkün olmaz ise, pilotlar her halükârda saldırı yapılacak olan bölgeyi tanımak üzere uçuşlar yapmalı ve ancak daha sonra saldırı uçuşu için emir verilmeli.

69- Hava kuvvetlerinin saldırısının en ideâl şekilde neticelenebilmesi için, haydut çetelerini sadece havadan bombalayarak parçalamak değil, aynı zamanda daha sonra takip edilebilmeleri için de gerekli olan bütün hazırlıkların önceden tamamlanarak tedbir alınmış olması gerekir.

70- Bu hedefe hava güçleri ile, atlı uçan timlerin birlikte çalışmalarıyla ulaşılabilir.

71- Ya da pilot, uçan bir timi veya bir imha timini düşmana yaklaştırırsa mümkün olur.

72- Böyle bir işbirliği şu şekilde gerçekleşebilir:

Uçan timin hareketından haberdar edilen pilot, atlı timin hareket etmesinden sonra uçağı havalandırır ve timi geçerek düşmanın yerini tesbit eder ve uygun sinyaller ile timi düşmanın olduğu yere doğru yönlendirir.

73- Pilot, saldırısını yerdeki atlı uçan timlerin olay mahalline gelişlerine göre ayarlarsa, büyük bir olasılıkla yer kotalarının aynı anda hedefe ulaşmaları ve böylece düşmanın takibatının birlikte yapılması mümkün olacaktır.

74- Karadan idare edilen operasyonu hazırlayan lider kadrosu için, hava gücünden istenilen saldırı hakkında daha önceden çok yönlü teknik hazırlığın ve planlamanın yapılmış olması ve verilen görevlerin çok net olması gerekir.

5- Bir Bölgenin Taranması

75- Bir bölgenin taranması olarak isimlendirilen harekatta, birden fazla bölüm birbirlerine paralel olarak ilgili alanı baştan aşağı kontrolden geçirirler.

76- Bu işlem ile önceleri, ilgili bölgede bulunan haydutların temizlenmesi hedeflenirdi. Ancak, edindiğimiz tecrübeler göstermiştir ki, bu ameliye ile bölgeyi temizleme işlevi yerine getirilememektedir. Bu hareketin olağan seyri, birliklerin bölgeden geçmesiyle birlikte haydutların onların arkasından yeniden toparlanması ve cephele arasında hareket eden birliklerin arasından sızmaları şeklinde olmuştur. Tamamen kapalı olan bir halka içinde birlikler geçemeyecektir, çünkü bunun için gerekli olan gücü bulamayacaklardır. Ve bu gücü bulsalar dahi, haydutlar tek tek çemberi kırarak sızmayı başaracaklardır ve daha sonra cephe gerisinde yeniden grup teşkil edeceklerdir.

77- Bundan dolayıdır ki, bu hareket sadece destek mahiyetinde algılanmalıdır ve özellikle bir bölgenin işgal birlikleri tarafından ele geçirilmesi gibi durumlardan önce yapılacak ameliye olarak değerlendirilmelidir. Bu takdirde bölgeyi tarayan birliklerin hemen arkasından gelen işgal birlikleri, birincisi bölgeyi rahatsız etmeden ve büyük düşman gruplarına rastlamadan işgal edebilirler ve ikinci olarak işgal birlikleri, özellikle de kalabalık iseler, düşmanın yeniden toparlanarak grup kurmasını engellerler.

78- Bu hareket, tek başına uygulanabilecek bir tedbir olarak sadece dağlık bölgelerde uygundur, çünkü bu bölgelerde zaten sınırlı sayıda ve belirli yerlerde geçitler vardır.

79- Daha önce değinildiği gibi step ve çöllerde araziye taramak, sadece yardımcı bir faaliyet olarak değerlendirilmeli, ancak önderler, örneğin tarama ameliyesini geriye doğru aşamalı olarak muharebe formasyonunda sürdürmek şeklinde taktikler uygularlarsa, nispeten başarılar da elde edebilirler.

80- Kademeli olarak tatbik edilen muharebe formasyonunda, düşman önce güçlerden kaçmak için yan döndüğünde otomatik olarak arkadan gelenlerin darbelerine maruz kalacaktır.

81- Her kol birbiri ile gündüz yürüyüşü mesafesinde olmalıdır.

82- Arkadan gelen kollar en öndeki öncülerden kaçan düşmanlara saldıracaklardır.

6. Çember İçine Alma

83- Çember içine alma operasyonu, basmacılığa karşı savaşta uzun bir dönem en çok sevilen uygulama olduğu hâlde, operasyonlar genellikle hezimetle sonuçlanmakta idi. Bundan dolayıdır ki, basmacılara karşı özel bir dikkat ile hareket edilmelidir.

84- Başarısızlığın temel nedeni, düşmanın sürekli çemberi yararak kaçmasından kaynaklanmaktadır. Hatta çember içine alınmış olan düşman, çok dar bir bölgeye sıkıştırılmış olsa dahi, sıra kuşatılmış birliklerin imhasına geldiğinde yine de kaçmayı başarıyorlardı.

85- Bu operasyonların hedefleri ve sonuçları analiz edildiğinde, çembere alma ameliyesinin, ancak belirli bir hedefe matuf olarak düşmanın hareket sahasını kısıtlamaya yönelik yardımcı bir eylem olarak değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

86- Çetelerin etkili bir şekilde imha edilebilmesi için, yukarda değindiğimiz uçan timlerin kullanılması gerekir. Dar bir alana sıkıştırılmış olan düşman ile mücadele etmek, geniş bir alanda bulunan düşman ile mücadele etmekten doğal olarak daha kolaydır.

87- Dar bir alana sıkıştırılmış olan düşmanı, aynı anda uçan timler ile imha etmek çok daha kolay olacaktır.

88- Çember içine alma işleminin yukarda değindiğimiz sakıncaların yanısıra, bu işlemin uygulamasında çok sayıda askerî güce ihtiyaç duyulması ve her aşamasında tam anlamıyla uzmanlaşmayı gerektirmesi olumsuzluklarındandır. Yeterli miktarda askerî bulunmayan kıtaların böyle bir uygulamaya yanaşmamalarının da asıl nedeni budur.

89- Bu operasyon, büyük bir zaruret olduğu hallerde, muazzam ve detaylarına kadar hazırlanmış ve uygulamasında çok zaman gerektiren bir tedbir olarak görülmelidir.

90- Buna karşılık küçük haydut gruplarını çember içine almak için, bir şehri ya da köyü kuşatmanın şartları daha farklıdır. Böyle bir operasyon daha basit niteliktedir ve takibatı yapan merci ve onun idaresinde alınan karar doğrultusunda uygulanır.

III- Bir Bölgenin Kuvvetlendirilmesi ve Sovyet Gücünün İkamesi

91-Basmacıardan temizlenmiş olan bölgenin kuvvetlendirilmesi, daha savaş esnasında sivil, siyasi ve cezai takibat mercilerinin işbirliği ile gerçekleştirilir.

92-Bir bölgenin kuvvetlendirilmesi ameliyesi, o bölgenin ağırlıklı gücünün başlangıçta askerî otoritenin, daha sonra yavaş yavaş cezai takibat müesseselerinin ve en sonunda sivil mercilerin eline geçmesi şeklinde tezahür eder.

93- Bu operasyonda aşamalı olarak geçişlerin yapılmasına dikkat etmek elzemdir, binaenaleyh bu şart gözardı edildiği takdirde daha önce yapılmış olan bütün işlemler boşa çıkabilir. Bunun tersi bir hareket de, meselâ atılacak olan adımların geciktirilmesi hâlinde, ibre diğer tarafa dönebilir ve halkın dayanma gücü aşılarak rahatsızlıkların neticesinde yeni ayaklanmalar oluşabilir.

94- Bu görevin hassasiyeti, onu en zor operasyon olarak görmemizi sağlamalı. Herşeyden önce, bu ameliyede görev alacak olan bütün mercilerin tam anlamıyla mutabakat içinde olmaları gerekmektedir.

95- Bu aşamada kurumlar arası en ufak çelişki ilgili bölgede telafisi güç yaralar açabilir.

96- Bundan dolayıdır ki, uygulamaya konacak olan planın en ince teferruatına kadar gözden geçirilerek hazırlanması ve uygulamada da tam bir netlik sağlanması gerekir.

97- Her kurum, operasyonun başarıyla uygulanabilmesi için kendi içinde hazırlanmış olan bir mekanizma, bir yardımlaşma bölümü ve gerekli olan talimat ve yönergeleri hazırlamış olması gerekir.

98- İşte bu türden teşkilatlar, deneyimli ve eğitimli personeli ile ilgili bölgelerde hazır bulundurulmalıdır.

99- Her bir birim arasındaki bağlantı yukardan aşağıya doğru inmelidir.

100- Son üç madde gösteriyor ki, bu işlemin zamanında ve aksaksız olarak yapılabilmesi için operasyonlar başlamadan tüm hazırlıkların zaman kısıncasına girmeden tamamlanmış olması gerekir.

101- Yukarıda değinilen hazırlıkların, aynı zamanda aşamalı olarak askeri baskının olduğu dönemden askeri başarıların sırasıyla elde edilmesine doğru paralel dönemlerde de tamamlanabileceği bilinmelidir. Bu şekilde bir hazırlık dönemi, askeri müdahalenin başlangıcı ile sıkı bir ilişki içinde olur.

102- Bu noktada; fazla baskın olmayan zayıf karakterli basmacı grupları için yapılacak olan operasyonlarda, askeri baskı ile normalleşme süreci arasında kesin zaman sınırları olmayacağı, daha ziyade iki işlemin paralel olarak tamamlanacağını ifade etmekte yarar görmekteyiz.

103- Buna mukabil, basmacıların ağırlıklı oldukları ve operasyon başlangıcında devlet hakimiyetinin pek fazla müessesesinin bulunmadığı bölgelerde ise, bu iki işlem arasında kesin sınırların olacağı muhakkaktır.

104- Aradaki bu ayrım, özellikle devlet hakimiyetinin normal şartlarda kendi müesseseleri ile tesis edilmesine rağmen, basmacı hakimiyetinin güçlü olduğu bölgelerde bu işlerin başlangıçta ilgili müesseselerce yapılamamasından kaynaklanmaktadır.

105- Bölgeye ilk giren askerî mercilerin devlet hakimiyetini tesis etmeleri ge-

rektiği açık ve nettir. Askerî merciler bölgede hem cezai takibat tedbirlerini alacaklardır hem de müesseseleri tesis edeceklerdir.

106- Bundan dolayı askerî merciler uygun personel ile takviye edilmelidirler.

107- Askerî mekanizmalarca tesis edilmiş olan tüm teşkilatlar, faaliyetlerini de yönetecek olan Merkezi Askerî Komuta mercisine bağlıdır.

108- Askerî faaliyet ve görevleri sivil faaliyetlerden gelecekte mümkün mertebe pürüzsüz ve çabuk ayırabilmek için; askerî müesseselerin içinde müstakbel tarafsız, sivil mekanizmaları ilgili bölge için tesis ettirecek birer bölüm oluşturmak kaçınılmaz bir zarurettir. Bu bölümler, ilgili ilçenin merkezî siyasi hakimiyet organı ile birlikte teşkilatlandırılmalı ve kendi adı ile çalışmalarını sürdürmeli.

109- Sivil mekanizmaların askerî mekanizmadan ayrılmaları, ilk ortaya çıkan uygun fırsatta geciktirilmeden değerlendirilmeli.

110- Askerî müdahaleden dolayı bu geçiş döneminin karakteristik özelliği, çok daha fazla işgâl, uçan timlerin faaliyetleri neticesinde çok fazla miktarda azalan personel gücü ve bölümlerin azlığı şeklinde olacaktır.

111- Akabindeki süreçte uçan timler daha ziyade keşif ve devriye kollarını andıracaklar ve daha sonra beş ya da altı kişiden oluşan devriye kollarna dönüşecekler.

112- Bu aşamada, devriye timlerinin yanına yerli milislerden süvariler katarak, gelecekte aşamalı olarak devriyelerden görevlerini öğrenerek devralmalarını temin etmek için hazırlamak gerekir.

113- Milisler, uçan timlerin görevlerini yapabilecek duruma geldiklerinde, Kızıl Ordunun süvari birlikleri büyük yerleşim birimlerine çekilmelidir.

IV. Basmacıların Teşkilatlanma Çalışmaları ile Mücadele

114- Genel mücadele içerisinde, basmacıların teşkilatlanmalarına karşı koymak, en etkili ve önemli görev olarak görülmelidir.

115- Bu mücadelenin metodu da aslında basmacılığa karşı verilen mücadelenin genel karakteristiğinden pek farklı değildir. Burada da en önemli olan iş, görevlerin doğru ve uygun olarak dağıtılması ve doğru istikamette özel bir baskının uygulanmasıdır. Şayet örneğin rakibin teşkilatlanma stratejisi daha önceden ayrı olarak çalışan haydut gruplarını birleştirmeye yönelik ise, bu plan askerî tedbirler ile, her bir haydut grubuna ayrı ayrı saldırmak suretiyle engellenmelidir. Şayet rakip, güçlerini harekete geçirerek takviye ediyorsa, bu durumda; propaganda, tahrik, cezalandırma, askerî baskı gibi birçok tedbir alınabilir. Düşmanın harekete geçme şansı, güçlendirilmiş birlikler ile elinden alınmalıdır.

116- Düşmanın, halkı sadece kendi kontrolü altında bulunan bölgelerde harekete geçirebileceği muhakkaktır. Bunun için Kızıl Ordu öncelikli olarak bu tür

yerleşim birimlerine saldırarak, planlarını uygulamaya koymalarına fırsat vermemelidir. Ancak bu tür birliklerin içinde, propaganda çalışmasını yapabilecek uzman kadro ile birlikte cezai takibati yapan müessese temsilcilerinin de olması gerekir.

117- Doğal olarak, böyle bir saldırıya temel teşkil edecek olan; genel bir hazırlığın ve uygulamada uygun görev dağılımlarının ele alındığı bir fizibilite raporunun hazırlanması gerekir.

118- Bu zorlu mücadelede askerî idarenin sorumluluğu altında bulunan tüm görevlerin yerine getirilebilmesi için önceden keşif birliklerinin teşkil edilmesi tavsiye olunur.

119- Keşif birliklerinin görevi, bölgenin derinliklerine kadar girerek, sovyet ve diğer organların oralarda daha önce uygulamaya koydukları tedbirlerin devam ettirilmesinde yardımcı olmaktır.

120- Keşif birliklerinin etki sahasını genişletmek için, hava gücünü artırmak en verimli yoldur.

121- Düşmanın halkı ayaklandırarak seferberlik ilan ettiği bölgeler de dahil olmak üzere, ihtiyaç duyulan her yere gönderilmeleri bir zarurettir. Oralarda tek görevleri millî seferberliği bozmaktır.

122- İşte özellikle bu birlik vasıtası ile, basmacılar tarafından ayaklandırılmış kiteler bölünüp parçalanabilir.

123- Bu hedef, diğer taraftan hava gücü ile de sağlanabilir.

Bölük Komutanları da Dahil Olmak Üzere Bütün Kıta Komutanlarına Basmacılık Savaşına Dair Talimatlar

SSCB Genel Kurmay Başkanlığının "Basmacılığa Karşı Savaşın Sistemi" adlı broşüründe, savaş idaresinin metodları ve amaca yönelik tedbirleri konusunda temel talimatlar yer almıştı.

1923 yılı yaz aylarında başlayarak kış aylarına kadar sürdürülen operasyonlar, broşürde öngörülen bütün tedbirlerin doğruluğunu göstermekle birlikte, bu kıymetli yönergeleri cephenin bütün lider kadrosu sahiplenerek uygulamadığından, pratikte kısmen de olsa geri tepmelere ve başarısızlıklara sebebiyet verdi; öyle ki, basmacı haydut liderleri Kızıl Ordu birlikleri ile başedebileceklerini zannetmeye başladılar. Genel kurmay başkanlığınca hazırlanmış olan broşürdeki tüm emirleri kabul etmekle birlikte, uygulamadaki bazı aksaklıkları ve başarısızlıkları bertaraf etmek üzere cephenin bütün lider kadrosu için aşağıdaki talimatlara uyulmasını rica ediyorum.

1- Her rütbeden liderin dikkatini basmacıların güçlü oldukları yönleri sevk ederek, tamamen imha edilmelerini temin etmek.

Basmacıların en karakteristik özellikleri; kurnazlıkları, becerikli olmaları, cesareti olmaları, olağanüstü hızlı hareket kabiliyetine ve tahammüle sahip olmalarıdır; yine yerel şartları çok iyi bilmeleri ve halk ile iyi ilişki içine girerek, halkı diğer çetelerle ilişkilerinde vasıta olarak kullanmalarıdır.

Basmacıların bu özellikleri göz önünde bulundurularak, uçan ve imha timlerinin liderlerini büyük bir hassasiyet ile seçmek ve yerinde talimatlar vermek gerekmektedir.

Basmacılar kurnaz ve beceriklidir, öyleyse biz daha kurnaz olmalıyız, onlar gözüpek ve çok hızlıdır; bizler daha cesareti olmalıyız ve hızlı hareket etmeliyiz, onların hiç beklemediği anlarda ve ortamlarda ortaya çıkarak onları şaşırtmalıyız. Basmacılar bölgeyi ve bölge şartlarını çok iyi biliyorlar, öyleyse biz de bölgeyi çok iyi bilmeliyiz; basmacıların dayanak noktaları halkın onlara duyduğu sempattir, öyleyse biz de halkın sempatisini kazanacağız, hem de daha fazlasıyla, zira tecrübelerimiz göstermiştir ki, sadece direnmek için değil kazanmak için halkın desteği şarttır.

Kısa ve öz olarak; Kızıl Orduya bağlı kıta komutanlarından yaratıcı ve atılgan düşünce ve davranışlar beklenirken, her türlü bildik tanıdık hareketlerden kaçınmaları istenmektedir.

2- Birliklerimizin çöllerde verdiği zayıf ve elde ettiği başarısızlıklar mutlaka ifade edilmeli. Basmacılar bu durumu çok iyi bildiklerinden, çöllere kaçarak, vasıtaların yetersizliği ve su sıkıntısından güçlerimizin azalmasına sebebiyet verdiler. Bundan dolayı, basmacıların kullandıkları taktikleri uygulamak daha yararlı olacaktır; onları yakın takibe alarak bir kuyudan diğer kuyuya, bir gölgelikten diğer gölgeliğe arkalarından ayrılmayarak her fırsatta onları savaşa zorlayacaksınız. Bu takibatta özellikle çetelerin yerini deşifre edecek ve irtibatı sağlayacak olan uçakların kullanılması büyük yarar arz edecektir.

3- Genel kurmay başkanlığının broşüründe yer alan 5. maddeye özel bir dikkat çekmek suretiyle, hem kıtalarda hem de halk arasında siyasi çalışmanın önemli olduğunu ifade etmek isterim.

4- Basmacılıkla mücadelede ekonomik motivasyonun büyük bir önem taşıdığı muhakkak. Bütün güçler kullanılarak halktan yiyecek maddesi alınmaması ve ordunun bakımının hiçbir surette halkın sırtından yapılmaması ve çiftçi halka imkanlar nisbetinde yardım yapılması sağlanacaktır.

5- Basmacılıkla mücadele kapsamında yapılacak olan istişareler, kıtaların operasyon faaliyetlerini ve idareyi içine almamalı ve "yapılacak olan operasyonların detayına dair" olmalı; tabii bu faaliyetler de politik destek bulmak amacıyla yönelik olarak, cephe devrim savaş konseyinin direktifleri doğrultusunda sovyetlerin siyasi tedbirlerinin ruhuna uygun olmalı.

6- Aydınlanma işlemlerinin ve istihbarat çalışmalarının güçlendirilerek, bas-

macılığın dayandığı yardım kaynaklarını kurutmak ya da etkisiz hale getirmek gerekir.

7- Bir bölgenin işgâlinde, birliklerimizin küçük yerleşim birimlerini de kontrol altına almak maksadıyla, çok fazla miktarda küçük gruplara -bazıları 5-7 kuzıl muhafıza kadar- ayrıldıklarından, birliklerin sevk ve idaresi güçleşmekte. Böyle bir uygulama öncelikle, bir taraftan uçan ve imha timlerinin dayanak noktalarını sarsmakta, diğer taraftan bölgede girişilecek olan büyük operasyonlarda kıtalara destek olmaktan yoksun olacaktır. Bunun neticesinde her garnizon yeterli güce sahip olmalı. Ayrıca böyle bir dağılma, teşkilatlanma kurallarına aykındır ve birliğin imhasına kadar gidebilir.

Temelde, sadece bölükler garnizon kurabilirler, ancak büyük bölgelerin istilası gibi istisnai durumlarda, sevk ve idarenin mutlaka bölük komutanında olması şartıyla, bölük belirli aralıklarla konuşlandırılabilir.

8- Uçan timler ile imha timlerinin kullanılması genel olarak düzenli seyretmemekte. Bunlar harekete geçmekte geç kalmakta, çeteleri sonuna kadar takip etme direncini kendilerinde bulamamaktalar. Ne zaman çeteler ile karşılaşıldığı haberi alınsa, mutlaka çetenin küçük gruplar halinde dağılarak kaçtığı şeklinde neticeleniyor.

Uçan timler bu taktiğe adapte olarak, takibatı da küçük gruplar halinde yapmalı ve aynı zamanda grupların imhası için tedbirler geliştirmelidirler. Bunun için her gruba hafif makineli tüfekler verilmeli.

Uçan timler, durdukları yerleri kısa aralıklarla değiştirmemekteler, böylece de çeteler onları devre dışı bırakma imkanına kavuşmaktalar. Uçan ve imha timlerinin güçleri üstlendikleri görevlerin zorluğuna paralel olmadığından, çeteleri takip ederken uygun olmayan sürprizlerle karşılaşabilmektedirler. Bu, uçan ve imha timlerinin sayıları bakımından çetelerden daha fazla olmaları gerektiği anlamına gelmez, ancak onların sayılarının azaltılmasında çetelerin sayısal gücü her zaman gözönünde bulundurulmalıdır.

9- İmha timlerinin icra ettikleri faaliyetler, çoğu zaman uçan timlerin faaliyetlerinden ayırt edilememekte; öyle görünüyor ki, tim liderleri dahi görev farklılıklarının bilincinde değiller. İmha timleri ya bir noktadan diğer bir noktaya alışlagelmiş düzende kaydırılmakta, ya da sıradan rastgele noktalarda konuşlandırılmaktalar.

Komando savaşının en belirgin özelliği olan, ansızın uygun olmayan durumlarda saldırmak, ya da takibe alarak kuşatmak ve benzeri metodlar, her zaman kullanılması gerekirken, sadece istisnai durumlarda uygulanmakta.

Kendilerini gizleme, izleri yok etme gibi tedbirler de alınmadığından, çeteler kolaylıkla birliklerin istikameti ve hedefleri konusunda haberdar olmaktadır ve böylelikle olası çatışmalar ve karşılaşmalardan kaçınabilmektedirler.

10- Hava birliklerinin uçuşları birer, ikişer uçuşla sınırlı kalmamalı, belirli aralıklarla devriye uçuşları yapılarak bir taraftan gün boyu düşman hakkında bilgi toplanmalı, diğer taraftan çetelerin bu şekilde moralleri bozulmalı.

Özellikle hava kuvvetleri ile süvari birlikleri arasındaki koordinasyona dikkat edilmeli; öyle ki, hava birliklerinin yer birlikleri ile istenen nispette iletişim kurması ile ancak başarı elde edilebilir.

Hava kuvvetlerinin kullanılması belirli bir şablonda ve düzende olmamalı. Muhtelif yöntemler kullanılarak, çetelerin hava kuvvetlerinin operasyonlarını deşifre ederek savunma yöntemleri geliştirmeleri engellenmeli.

Hava kuvvetlerinin görevleri şunlardır;

a) Çeteleri tesbit etmek.

b) Buldukları yerleri en yakın uçan birliklerine bildirmek.

c) Bomba atmak, makinalı tüfekler kullanmak ve alçak uçuş yaparak çetelerin dinlenmesini engellemek şeklinde, savaşa iştirak etmek.

11- Açık alanlarda ve çöllerde çember içine alma taktiği uygulanmalı. Çete ile karşılaşan birlik derhal dağılarak süvari birlikleri önde olmak şartıyla bütün birlik aynı anda topyekün saldıracaktır.

12- Basmacılığa karşı sürdürülen savaşta, genel kurmay başkanlığının broşüründe ifade edildiği gibi, her türlü metodun uygulanmasında dikkat edilmesi gereken temel prensipler şunlardır:

a) Dağlık bölgelerde yapılan saldırılarda dikkat edilmesi gereken hususlar konusunda özellikle tavsiye edilir:

Peş peşe gidişlerde, iyi düşünülüp hesap edilmiş bir hareket emniyeti tesis edilmeli çünkü, normal ulaşım yollarını ve patikaları kullanmayan çetelerden korunmak için, birliğin hareket halinde iken görünmemesini sağlamak gerekir. Ayrıca hafif makinalı tüfekler hazır halde bulundurulurken, yüksek yerlerde siper almış olan çetelerin farkedilmesi halinde, bu silahlar kullanılarak atıların saldırılarına ya da piyadelerin çeteleri takip edebilmelerine imkan tanınır.

b) Düz arazilerde ki yoğun yerleşim bölgelerinden tesbit edilen engeller bertaraf edilmeli ki, ortaya çıkabilecek çeteler derhal imhâ edilebilsin.

Yeterli miktarda muhtelif yerlere hareket üssü olarak kullanılacak garnizonlar kurulmalı, bunların çıkışlarının atlı birliklerin hareket kabiliyetine uygun olmasına dikkat edilmelidir.

c) Yerleşim olmayan düz arazilerde (Çöllerde):

Tesbit edilen çeteler, ya onlara paralel olarak ya da göçebe usulü kuyudan kuyuya izleri takip edilmeli. Ancak bu taktik, birliklerin çeteler gibi donatılarak (çadır, at, deve, göçebe sürüleri v.b.) merkeze ve dayanak noktası olan üslere uzak ol-

dukları mevcudiyetlerini sürdürebilmeleri halinde başarılı bir şekilde uygulanabilir. Ayrıca bu birliklerin içinde yöreyi ve kuyuların yerlerini iyi bilen insanlar olmalı ve kara birlikleri ile birlikte hava birliklerinin büyük çaplı operasyonlarına da yer verilmeli.

d) Her halükârda çeteyi yorulmaz ve yılmaz bir kararlılıkta takip etmek, takibatı olumlu neticelendirme konusunda inatla mücadele etmek kaçınılmaz bir zorunluluktur. Çeteler teker teker imha edilerek, onların birleşmelerine imkân tanımamalı ve böylece moralleri bozmalı.

13- Genel kurmay başkanlığının broşüründe yer alan 92., 93., ve 109. maddeler dikkatle incelenmeli ve iyice hafızalara nakşedilmeli. Birliklerin asıl görevi, basmacılığın en kısa zamanda imha edilerek ortadan kaldırılması ve basmacılar tarafından ele geçirilmiş olan bölgeleri ve sovyetleştirme çalışmalarını sivil kurumlara devretmektir. Kızıl Ordu birlikleri her zaman destek birlikleri olarak, stratejik ve yerleşim birimlerinde düzenin yeniden tesisi konusunda yardımcı olacaktır. Bu konuda acil olarak yapılması gerekenler şunlardır:

a) Halkın Sovyet hakimiyeti hakkında doğru bir tasavvur kazanması için, onun görev ve sorumlulukları ve onun gerçekleşmesi konusunda atılan adımlar inandırıcı olmalı, aksi takdirde Sovyet hakimiyetinin Kızıl Ordu hakimiyeti olduğu ve böylece kendilerinin çiftçiler olarak bir fonksiyonları olmadığı kanaatine varacaklardır.

b) Askerî baskının azaltılmasıyla birlikte, geri çekilecek olan birliklerin bazı ayırışma eğilimleri göstererek bağlı buldukları noktalardan ayrılarak kaçınılmaz bir şekilde kendi işlerini halkın sırtından temin etmek suretiyle, halk arasında yeni huzursuzlukların oluşmasını ve basmacılık tohumlarının yeniden filizlenmesini en baştan engellemek gerekir.

14- Basmacılığın gelişmesine ve ayakta kalmasına imkân tanımayacak bir ortamın oluşturulması hedefine yönelik olan ve bu bağlamda barışçıl bir ortamın oluşması için aşamalı olarak serbestiyetlerin sağlanması esasına dayalı olan direktiflerin ciddi bir şekilde uygulanması, hem askerî hem de siyasi liderlerin üzerinde şahsen önemle durmaları gereken bir sorumluluktur. Basmacılığın halk için de bir yük ve dert olduğu ve çoğu aktif basmacının aslında bu çirkin faaliyetten, teslim olma halinde alacağı cezadan korktuğu için ayrılmadığı unutulmamalıdır.

*Türkistan Cephesi Komutanı: Pugaçev,
Devrim Savaş Konseyi Üyesi: Berzin,
Kurmay Şefi: Şuvayev*

Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyinin 2 Aralık 1923 tarihli Fergana ve Semerkant Bölgelerinde Basmacılığa Karşı Savaşa Dair Verdiği Talimatname

1923 yılı yaz aylarında Fergana bölgesinde düzenlenen sefer vasıtasıyla Margilan Bölgesinin bir kısmı hariç- basmacıların en büyük haydut grupları temizlenmiş ve böylece bölgenin tamamında barışa dayalı bir düzen kurulmuştur. Mevcut durum basmacılığa karşı uygulanan sert tedbirlerin bırakılarak, mücadelede daha farklı yöntemlerin uygulanmasına imkan tanımıştır.

Basmacılığın yok edilmesi eylemi, yoğun askerî baskıların ve Fergana'nın iyileştirilmesi için uygulamaya konan ekonomik tedbirlerin neticesi olarak değerlendirildiğinde, halkın bilinçli olarak Sovyet saflarına geçerek basmacılardan nefret etmesi anlaşılmakta ve bu durum Fergana halkı arasında barışçıl çalışmaların yapılmasına imkan tanımaktadır. Fergana'daki mevcut durum, basmacılığın yeniden canlanma ihtimalinin olmaması, geride kalan basmacıların en geç gelecek kış aylarında dağılmak zorunda kalacakları istikametindedir.

1 ve 2 Aralık tarihleri arasında, Türkistan İcra Komitesinin isteği üzerine, 2 Kasım 1923'te yeterli delil bulunmadığı hâlde tutuklanmış olan bütün korbaşılar ve kendiliğinden teslim olarak iyi hâlleri gözönünde bulundurulan bütün insanlar serbest bırakıldılar.

Serbest bırakılanların tamamına, Merkez İcra Komitesinin mührü ve aynı komitenin başkanı ve aynı zamanda SSCB Devrim Savaş Konseyi Üyesi olan yoldaş Hıdıraliyev'in imzasını taşıyan, Sovyetler Birliği vatandaşlarının tüm haklarından istifade edebileceklerine dair birer belge takdim edilmiştir.

Cezaevlerinde sadece başını Kazak Bay'ın çektiği bir grup korbaşı mahkemeye çıkarılmak üzere tutuklu bulunmaktadır. Kendiliğinden teslim olmuş olan elebaşlardan İslâmkul, Ahmat Pehlivan, Bayastan, Yusuf, Sultan ve Polaç Saki de mahkeme önüne çıkarılacaklardır.

Basmacılığa karşı sürdürülecek olan mücadelenin ve elde edilen başarıların korunması için izlenecek olan temel stratejiler aşağıda açıklanmıştır:

a) Ermat- Maksım, Turdi Bay, Yusufcan- Maksım, Karabay ve Urmalı tarafından sürdürülen basmacı kalıntılarına karşı amansız ve şiddetli bir askerî baskı uygulanması.

b) Yolçı, Mullah- Sabir, Eşmat Baybaça, Mirza Umar, Usta Çora, Butabek ve Böribay gibi gizlenen korbaşılar, yeniden basmacılara karışma girişiminde bulunurlarsa tutuklanacaklardır. Ancak kendiliğinden ortaya çıkar ve teslim olurlarsa, Türkistan Merkez İcra Komitesine bağlı özel bölüm tarafından verilen onay doğrultusunda serbest bırakılacaklardır.

c) Kızıl Ordu ve milis güçler, basmacılarla hiçbir şekilde pazarlık yapmayacaklardır.

d) Özel bölüm görevlileri askerî baskıya da kendilerine destek olarak, basmacılarla teke tek görüşmeler yapmak suretiyle onları yollarından döndürmeye çalışacaklardır. Silahı ile birlikte teslim olan basmacılara- elebaşları hariç- Türkistan Merkez İcra Komitesinin beraat belgesi verilecektir.

e) Yerel askerî yetkililer, özgür olan fakat zor durumda bulunan basmacılar hareket içerisindeki eski statülerine bakılmaksızın, ekonomik bağımsızlıklarına kavuşturularak, onların yeniden basmacılığa dönme yollarını kapamalıdır.

f) Kızıl Ordu halkla devamlı surette iyi ilişkiler içinde olmalı. Kızıl Ordu halkla kurulacak olan iyi ilişkilerin ancak barışı tesis edebileceğinin ve Fergana'yı basmacılıktan koruyabileceğinin bilincinde olmalıdır. Kızıl Ordu ve Kızıl Milisler 1923 yılında Fergana'nın işçi halkına karşı sorumluluklarını şerefli bir şekilde yerine getirmişlerdir.

Bizler de adı geçen görev ve sorumluluklarımızı şerefli bir şekilde yerine getirerek, pamuğun vatani olan Fergana'da emek gücünün barış içinde icra edilmesini mümkün hâle getirmek suretiyle bütün bir Sovyetler Birliği'ne katkıda bulunacağız.

Bu direktifler doğrultusunda verilen bütün talimatlar Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyine tek HR 200/S adı altında derhal bildirilmek mecburiyetindedir.

Ekler: Müsadere etmek ile ve yardımcıları ile ilgili genel hükümler.

Türkistan Cephe Komutanı Vekili: Todorskij,

SSCB Devrim Savaş Konseyi Üyesi: Hıdıraliyev.

Basmacıların Mal Varlıklarının Şartlı ve Şartsız Olarak Müsaderesine Dair Talimatname

Basmacıların mal varlıklarına sadece istisnai durumlarda ve aşağıdaki kurallar çerçevesinde el konabilir:

1- Basmacıların mal varlıklarına ancak bir mahkeme kararı ile el konabilir! Bu tedbir (Ceza muhakemeleri kanununun 28. Maddesi uygulanmak suretiyle) basmacılığın tamamen imhasına yardımcı olduğu durumlarda uygulanabilir.

2- Şartlı müsadere, fiilen mücadelede bulunan mercilerin basmacılığa karşı aldıkları tedbirler bağlamında verilen bir karar müvacehesinde uygulanabilir.

3- Şartlı müsadere, ancak ve ancak basmacılığa karışmış olan şahısları yeniden barışçıl bir hayata cesaretlendirecekse müsaade edilebilir.

4- Şartlı müsadere hiçbir zaman basmacıların akrabaları ya da basmacılığa sempati duyanlar için uygulanamaz.

5- Basmacıları kendi istekleri ile teslim olmaları ve silahlarını teslim etmeleri hâlinde, tamamen affedilirler ve şartlı olarak el konulmuş olan malları hiçbir vakit

geçirilmeden iade edilmek zorundadır.

6- Şartlı olarak mal varlıklarına el koyma işleminin uygulanmasında, söz konusu olan mallara, yerel sivil makamların temsilcileri, yerli halktan iki şahit ve askerî mercileri temsilen bir kontrolör olmak üzere bir komisyon tarafından el konulur.

7- El konan malların listesi üç nüsha halinde hazırlanacaktır. Bu üç nüshadan biri, malları korumak ya da işletmek üzere alan şahısa, ikincisi yerel icra komitesine iletmek üzere yerel sivil idare temsilcisine, üçüncüsü ise Devlet Siyasi İdaresine verilecektir.

Şartlı Müsadere konusunda alınan tüm kararlar ve bunların sonuçları ile birlikte, uygulama detayları basmacılıkla mücadele komisyonuna rapor halinde iletilmelidir.

İşbirlikçilere Dair Talimatname

“İşbirlikçi” olarak adlandırılan şahıslara karşı haksız ve farklı uygulamaları engellemek için, aşağıdaki genel kurallara uymak gerekmektedir:

1- Basmacılığa karşı mücadelede uygulanmakta olan rehin alma yasaklanmıştır. İstisnai durumlarda rehin alabilmek için Cephenin Devrim Savaş Konseyinin onayını almak gerekir.

2- Aktif işbirlikçiler olarak, aşağıdaki şahıslar nitelendirilir: Basmacıları silah ve mühimmat ile direkt destekleyenler, aracı şahıslar vasıtasıyla basmacılara mühimmat satanlar, kendi istekleri ile basmacıların ve hayvanlarının yiyeceklerini temin edenler, basmacılar lehine istihbarat çalışması yapanlar, halktan vergi toplayarak basmacılara devredenler, kendi istekleri ile ister tek bir basmacıyı isterse bir grubu saklayanlar (çocuklarını ya da birinci derecede akrabalarını gizleyenler bu gruba dahil değildirler), yetkili Sovyet makamlarına ya da Kızıl Ordu birliklerine basmacılar hakkında yanlış bilgi aktaranlar, kasıtlı olarak telefon-telgraf hattı gibi teknik haberleşme vasıtalarını tahrip edenler.

Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyinin 18 Aralık 1923 tarihli Buhara'daki Basmacılığa Karşı Savaşa Dair verdiği Talimatname

Basmacılığın Buhara'da tek vücut halinde, bağlayıcı bir hedef için merkezi otorite ve emir -komuta zinciri halinde sürdürdüğü faaliyetler sona erdirilmiştir.

Basmacılığın politik, karakterini ve mücadelelerinin haklılığını hatıralarda taze tutmak amacıyla bazı liderler tarafından çıkan cılız teşebbüsler de, Buhara'nın sade vatandaşları arasında pek fazla yankı uyandırmamaktadır.

Birçok sebebin yanı sıra, uygulanmakta olan yeni ekonomik politikalar ve milliyet sorununa getirilen doğru çözüm, zorbalığa ve eşkıyalığa dayanan basmacı taraftarları ile ekonomik bozukluğun üstesinden gelinmesini arzulayan Buhara'daki

geniş halk kitleleri arasındaki düşünce farkını ve zıtlığı belirginleştirmektedir.

Barış içinde yaşamayı garanti altına alan Sovyet hakimiyeti, halk arasında olumlu yankılarını bulurken, sıradan yiğitlerde ve korbaşılarda da basmacılığa karşı soğukluk gözlenmekte. Bu gelişmelerin neticesinde korbaşılarda da barış içinde çalışma hayatına dönmeleri mümkündür ve imkanlar dahilindedir. Esen bu olumlu hava Fergana'da bu yılın yaz aylarında basmacılığın tamamen ortadan kaldırılmasına imkan tanımaktadır.

Buhara'da basmacılığı ortadan kaldırmakla meşgul olanların genel kanaati, bir yandan basmacılığa karşı sert tedbirler alınırken, istisnai durumların haricinde halka karşı sert olmayan politikaların uygulanması şeklindedir.

Bu bağlamdan olarak Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyi Buhara'daki operasyonlarda aşağıdaki temel kurallara uyulmasını emreder:

1- Basmacı çetelerine karşı savaşta, devamlı surette katı, amansız ve fasılasız askerî baskı en uygun ve caydırıcı yöntem olarak değerlendirilmelidir.

2- Aynı zamanda basmacı çetelerinin içine ajan sokmak suretiyle, basit yiğitleri ya da güçlü olmayan korbaşılarda mücadeleden alıkoymak ve teslim olmaya zorlamak gerekmektedir.

3- Silahlarını teslim etmeye ve barışçıl çalışmalara katılmaya meyilli olan basmacılara, korkusuzca teslim olabilecekleri inancı verilmeli ve onlara gerçekten özgürlük tanınarak affedilmeleri taahhüt edilmeli. Verilen sözler de silah teslimatında mutlaka tutulmalı. Lider konumunda olan Molla Abdulkahhâr ve İbrahim Bek gibi korbaşılara verilecek taahhütler, Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyinin onayıyla ve her bir duruma özgü şartlarla ve kuşkusuz askerî -politik durum ve halkın durumu (Buhara'nın her yerinde her şartta aynı değildir) göz önünde bulundurularak verilmelidir.

4- Esir alınan basmacılar askerî mahkemeye sevk edilirler.

5- Ceza muhakemeleri politikasında (esir alma, işbirlikçiler, el koyma) ilgili talimatlara uyulacaktır.

6- Kolordu komutanlığı, Buhara'daki Sovyet mercileri ile işbirliği hâlinde bu talimatlara uymak şartıyla, basmacılığı 1924 yılında tamamen imha etme amacına yönelik olarak detaylı taktik tedbirleri geliştirmeye yetkilidir.

Nr. 01698/S

Türkistan Cephesi Başkomutan Vekili: Todorskiy

Devrim Savaş Konseyi Üyesi: Hıdıraliyev

Karargah komutanı: Şuvayev

Türkistan Cephesi Devrimci Savaş Konseyinin Teslim Olan Basmacıların Ekonomik Katılımını Sağlamaya Yönelik 18 Aralık 1923 Tarihli Talimatnamesi

Teslim olmuş olan ihtiyaç sahibi basmacıların ekonomik katılımı sorununu, basmacılıktan dolayı fakirleşmiş, topraksız, hayvansız kalmış olan barışsever çiftçilerin durumlarını –her zaman olmasa da– iyileştirdikten sonra çözümlenmek politik yönden daha avantajlıdır.

Türkistan Cephesi Başkomutan Vekili: Todorskiy

Devrim Savaş Konseyi Üyesi: Berzin

Karargah Komutanı: Şuvayev

Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyinin Silahsız Olarak Teslim Olan Basmacılara Nasıl Davranılacağına Dair 16 Şubat 1924 Tarihli Talimatnamesi

Son zamanlarda silahsız olarak teslim olan basmacıların varlığından haber almaktayız. Söz konusu basmacıların, silahlarını saklayarak bir durum değişikliğinde yeniden basmacı saflarına dönerek savaşma ihtimalleri olduğundan ve basmacıların gücünün kendi sayısal güçleri ile değil, silah güçleri ile doğru orantılı olduğu düşünülürse, bu durumun düzeltilmesi için acil olarak her türlü tedbirin alınması gerekmektedir. Bu bağlamda aşağıdaki kurallara riayet edilmesi tavsiye olunur:

1- Silahsız olarak teslim olan basmacılara tanınacak kolaylıklar, silahları ile birlikte teslim olan basmacılara sağlanan kolaylıkların tamamına denk olmamalıdır. Aksi hâlde silahsız olarak teslim olma sayısı artacaktır ve ayrıca silahları ile teslim olanlara haksızlık yapılmış olacaktır.

2- Birçok basmacının zorla çeteye dahil edilmesi nedeniyle, çete içinde olduğu hâlde silahsız olması doğaldır. Bundan dolayı silahsız olarak teslim olanlara karşı hiçbir baskı ve işkence uygulanmayacaktır. Ancak söz konusu şahıslar genel af kapsamına alınamazlar ve nihai af belgesi ve vatandaşlık haklarından yararlanamazlar. Bununla birlikte, silahsız olarak teslim olmalarının sebebi ortaya çıkıncaya kadar da tutuklu olarak yargılanmazlar.

3- Silahsız olarak teslim olan basmacılar hakkında bir dosya açılarak, aynı grupta teslim olan başka basmacılar, çete içindeki ajanlar ve diğer yollarla, silah bulunmayışının sebepleri araştırılmalıdır.

4- Teslim olmadan önce kasıtlı olarak silahını saklamış olan basmacıların dosyaları, askeri savaş mahkemelerine intikal ettirilmelidir.

Bu talimatname, hiçbir zaman teslim olan şahsın -silahsız teslim olsa dahi- takip edilmesini gerektirmez ve teslim olmaya dair temel stratejimizde de herhangi

bir değişikliği öngörmez. Ancak bu durumda olan şahıslara nihai belge yerine, silahlı olarak teslim olduklarını belirten bir belge verilmelidir. Yapılan tahkikat sonucunda, basmacılarla birlikte iken de silahlı oldukları anlaşılan şahıslara, ya da silahlı teslim olduktan sonra temin etmiş olanlara geçici belgeleri yerine nihai belgeleri taktim edilmelidir.

Nr. 0621/S

Türkistan Cephesi Başkomutanı: Pugaçev

Devrim Savaş Konseyi Üyesi: Berzin

Devrim Savaş Konseyince "Onaylanmıştır" : Pugaçev, Berzin, Şapoşnikov.

Basmacılığa Karşı Savaşta İstisnalar Dair Düzenlemeler

1. Genel Kurallar

1- Basmacılığın ortaya çıkış nedenlerinin çeşitliliği (politik, ekonomik, milli) halkın da basmacılara karşı, düşmanca, vurdumduymaz ya da onaylayıcı gibi tavır sergilemelerine neden olmaktadır.

2- Ek Savaş Tedbirleri Şunlardır:

- a) Açık askerî baskı;
- b) Sovyet hakimiyetinin teşkilatlı çalışmaları;
- c) Ekonomik tedbirler;
- d) Halk arasında politik çalışma;
- e) Ceza takip müesseselerinin faaliyetleri.

3- Basmacılığa karşı savaşın başarılı olabilmesi için, mücadeleye katılan tüm katmanların, başta askerî idare olmak üzere, sivil kurumların, politik kuruluşların, devletin siyasî yönetim birimlerinin ve milislerin tam bir fikir birliği içinde çalışması gerekmektedir.

4- Yapılan eylemlerde, iştirak eden tüm organların varılmak istenen hedef konusunda bilgilendirilmeleri ve kendilerinin haricinde faaliyet yapan kurumların da neler yapacakları konusunda haberdar edilmeleri halinde tam bir mutabakat ve koordinasyon sağlanacaktır.

5- Bu hedefe ulaşmak için Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içindeki merkezlerde, Hiva kentinde ve Buhara Sovyet -Halk Cumhuriyetinin büyük merkezlerinde "Basmacılığa Karşı Devamlı Mücadele Konferansları" kurulacaktır.

NOT: Basmacılığın olmadığı ya da yüzeysel ve geçici bir karakter arzettiği bölgelerde bu türden "konferanslar" kurmaya gerek yoktur.

6- Bu türden meseleleri açıklamak ve tüm Türkistan Cephesi için geçerli olmak üzere kararlar almakla Taşkent'teki "**Basmacılığa Karşı Savaşta Cephe Konferansı**" yetkilidir.

II. "Konferansların" görevleri:

7- Daimi Konferansların Görevleri:

a) Basmacılıkla mücadele eden bütün organların (bkz. madde 3) karşılıklı olarak birbirlerine kendi faaliyetleri hakkında bilgi vermeleri;

b) Basmacılıkla mücadele eden organların birlikte icra ettikleri eylemlerde tam bir mutabakat sağlanması;

c) Organların birbirlerini karşılıklı olarak desteklemeleri;

d) Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyinin basmacılıkla mücadele konusunda vermiş olduğu direktiflerin (Nr. 200/S, 01698/S, 01699/S) hayata geçirilmesi ve bu direktiflerden temellendirilmiş olan el koyma, rehinerler ve iş birlikçiler konularındaki talimatların işlerliğini sağlamak.

(Not: Türkistan Cephesinin bu direktifleri şimdiye kadar yayınlanmamıştır-B.H.)

8- "Cephe Konferansının" Görevleri:

a) 7. maddenin a), b) ve c) bendlerinde ifade edilen görevlerin tamamının cephenin her yerinde uygulanmasını temin etmek;

b) "Daimi Komisyonların" faaliyetlerinin üst yönetimini sağlayarak, askerî ve sivil organların basmacılığa karşı verdikleri mücedelede koordinasyonunu sağlamaya yönelik direktiflerin çıkartılması, aynı zamanda daimi konferanslara iştirak eden organlar arasındaki anlaşmazlıkları gidermek.

9- Basmacılıkla mücadele için kurulmuş olan konferanslar, ne birliklerin operasyonlarına ne de kumandalarına karışmamalıdır, onların görevi sadece yürütülen operasyonların detaylarına dair çalışmalar yaparak, bu operasyonların meşruluğunu ve gerekliliğini Devrim Savaş Konseyinin direktifleri doğrultusunda aydınlatmak ve başarılı olması için siyasi tedbirleri almaktır.

III. Konferansların Oluşumu ve Çalışma Şekilleri

10- Bölgelerdeki daimi konferanslar aşağıdaki şahıslardan teşekkül edilirler: Konferans Başkanı: Bölgenin icra komitesi başkanı. Üyeler: İlgili bölgedeki ordunun en üst düzey askeri yetkilisi; bölgedeki birliklerin komiseri; bölgedeki yetkili parti sekreteri; savaş mahkemesinin başkanı; askerî savcı; özel tim şefi; istihbarat şefi ve milislerin şefi.

11- Harezmi'de "Daimi Konferansın" Teşekkülü:

Başkan: Halk Komiserliği Şurası Başkanı; Üyeler: Ordunun Harezmi Bölge Komutanı; Grubun devrim Savaş Konseyi Üyesi, Harezmi Komünist Partisi Merkez Komitesinin Yetkili Sekreteri; SSCB'nin Yetkili Temsilcisi; Savunma Halk Komiseri; Harezmi Bölgesi İçişleri Halk Komiseri ve Devletin Siyasi Yönetimine Bağlı Özel Timin Şefi.

12- Buhara Sosyalist Halk Cumhuriyetinde "Daimi Konferansın"

Teşekkülü:

Başkan: Halk komiserleri başkanı; Üyeler: 13. Kolordu Komutanı ve 13. Kolorduya Bağlı Devrim Savaş Konseyi Üyeleri; Buhara Komünist Partisi Merkez Komitesinin Yetkili Sekreteri; SSCB'nin Yetkili Temsilcisi; Buhara Milli Emniyet Birliğinin Şefi; Buhara'da Kızıl Orduya Vekalet Eden Komutan; Özel Tim Şefi; Askeri Avukat ve 13. Kolordunun Askeri Mahkeme Şefi.

13- Buhara Halk Sosyalist Cumhuriyetinde (BSHC) kurulacak olan "Daimi Konferansların" yerleri ve kimlerden teşkil edileceği BSHC "Daimi Konferansı" tarafından belirlenir. Bununla birlikte konferansa mutlaka dahil edilmesi gerekenler şunlardır: İlgili bölgedeki en üst düzey askeri lider konferansın başkanı olur; en üst düzey savaş komiseri; o bölgedeki parti yöneticisi ve sovyetleştirme işleri başkanı ile ceza -takip işlerinden sorumlu yetkili temsilci.

14- "Cephe Konferansının" Teşekkülü: Başkan olarak Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesine bağlı Orta-Asya Bürosu Başkanı; onun yardımcısı- Türkistan Merkez İcra Komitesi Başkanı; Üyeler: Türkistan SSCB Halk Komiserleri Şurası Başkanı; Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesinin Yetkili Sekreteri; Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin İçişleri Halk Komiseri; Buhara ve Harezim Merkez İcra Komitesi yetkilileri ve Devlet Siyasi İdaresinden bir yetkili.

15- İlgili konferans sekreterlerinin görevlerini şu kişiler uyguladılar: Bölgelerde bölgenin savaş komiserliği sekreteri; Cephede- devrim savaş konseyi sekreteri; Buhara ve Harezim'de- 13. kolorduya bağlı devrim savaş konseyi sekreterleri ve Harezim birliklerinin grup sekreterleri; Buhara'daki diğer konferanslarda BSHC' "Daimi Konferansının" belirledikleri.

16- Konferanslar, ihtiyaç duyulduğu takdirde başkanları tarafından toplantı yapmak üzere görevlendirilirler.

17- İlgili konferanslarda esas itibarıyla erkânı harbiyede mevcut olan meseleler görüşülerek, talimatlar ile ilgili açıklamalar yapıldığından ve bu açıklamaların ya da talimatlara ilave edilen ekler ve düzeltmelerin telgraf vasıtasıyla ilgili birimlere ivedilikle aktarılması gerektiğinden, konferans toplantılarını iletişim ağı bulunan bölge karargahlarında yapmak daha doğru olacaktır.

18- Konferansların çalışmaları şunlara dayanır:

a) Her bir konferans katılımcısının kendi çalışma alanı ile ilgili aktardığı bilgi ve haberlere,

b) Her bir organın icra ettiği faaliyetlerin değerlendirilmesine,

c) Konferanslar tarafından basmacılıkla mücadele eden organlara gönderilen dosya ve kararlara,

d) Direktiflerin hayata geçirilmesi ile ilgili olan, genel kurulların 7. maddesinin 2. paragrafında ifade edilen temel prensiplere.

19-Konferansların aldığı kararlar, yetkililerce basmacılıkla mücadele eden organlara iletilerek, hayata geçirilirler.

Belgenin Doğruluğunu Onaylayan

Cephenin Operasyon Bölüm Şefi: Sonin.

Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyince Onaylanmış Olan Basmacılığa Karşı Mücadelede Uyulması Gereken Kurallar

1- Yıllardan beri silahlı basmacı gruplarına karşı zorlu bir mücadele verilmektedir. Bu mücadele, hem çok fazla miktarda enerji hem de araç kaybına neden olmuştur. Basmacılık, Türkistan'da olağanüstü boyutlarda tahripler yapmıştır.

2- İşte, Kızıl Ordunun ve kızıl milislerin bu efsanevi mücadelesi ve buna paralel ve uyum içinde uygulanan siyasî ve ekonomik politikalar, nihayet hedeflenen başarıya bizleri getirmiştir. Birçok askerî ve politik tedbirler ile Türkistan'da basmacılık mağlup edilmiştir ve çete tamamen yok olmanın eşiğindedir.

3- Bu başarı, Mollaların ve beylerin (zengin kişiler) ve diğer anti Sovyet unsurların engellemelerine rağmen, hiç dikkate alınmadan doğru ve zamanında alınan tedbirler, Sovyet hakimiyetinin tesisi için ekonomide atılan adımlar ve Sovyet hakimiyeti ideolojisinin köylere ve mezralara kadar girmesi sayesinde elde edilmiştir.

4- Emekçi kitleler, sadece Sovyet hakimiyetinin kendilerine barışı ve refahı sunabileceğini idrak etmişlerdir. Kanlı ve tahripkâr savaştan usanmış ve artık yorgun düşmüş olan halk; barışa, barışçıl bir çalışma ortamına ve düzenli bir ekonomik istikrara susamıştır. İşte basmacılar tüm bu güzellikleri engellemişlerdir. Geniş halk kitleleri kendi saadetlerinin önünde duran gücün farkına vardıklarında, kendilerini bu bataklıktan kurtaran Kızıl Orduya büyük bir muhabbet duydular ve akıl almaz tarzlarda minnet ve şükran duygularını gösterdiler. Aynı anda yerleşik halk grupları milis gruplar teşkil ederek, basmacılığa karşı aktif olarak silahlı mücadeleye giriştiler.

5- İşte böyle güçlü bağlarla kenetlenen Kızıl Ordu ile halk, sarsılmaz bir inançla Türkistan'da gelecekte de muhtemel Sovyet düzenini alt etme çabalarını ve basmacılığın yeniden hortlamasını engelleyecekti. Bundan dolayı tesis edilen bu kardeş ittifakının devamını sağlamak ve her türlü yöntem kullanılarak daha da geliştirmek bir zarurettir.

6- Türkistan'da basmacılığa karşı verilen mücadelede, hem halkın hem de Kızıl Ordunun büyük kayıplar vererek elde ettiği somut, güzel başarının akabinde, Sov-

yet hakimiyetinin muhtelif tedbirler alarak bölgenin tamamen ihya edilmesine ve çiftçilerden oluşan halkın bir an önce en az hasarla yeniden çalışma düzenine geçmesine katkıda bulunması gerekir.

7- Kızıl Ordu tarafından imha edilen ve bu arada halk arasında da hiçbir destek bulamayan, hiçbir varlık sebebi bulunmayan sıradan yiğitler hatta birçok önemli korbaşı da, Sovyet hakimiyeti karşısındaki acziyetlerini ve güçsüzlüklerini fark ederek, işçi ve çiftçilerin gücü olan Sovyet ordusunun insafına sığınarak silahlarını teslim etme kararını yaz ve sonbahar aylarından beri almaktadırlar. Sovyet hakimiyeti, bölgede nihai olarak istikrarın sağlanması için basmacılığın tamamen dağılması gerektiği inancını göz önünde bulundurarak, bir aptallık yaparak ya da alacakları ağır cezaları hesaba katarak halka ve Sovyet hakimiyetine karşı savaşmış olan basmacılardan, silahlarını bırakarak kendi istekleri ile teslim olanlara, yeniden emekçi grubuna dahil olma imkanı tanınmıştır. Yeniden halk arasında çiftçiliğe başlayan ve barışçıl bir hayat düzeni kuran bu insanlar da artık bir tehlike arz etmiyorlardı. Sovyet hakimiyeti bilinçsizce intikam alma fikrinde değildir. Kendiliğinden teslim olan ve pişmanlık gösteren insanlara karşı, hâlâ intikam duyguları ile yaklaşılsaydı, bu geride kalan basmacıların azmini artırır ve kanlı savaşın uzamasına sebep olurduk. Bundan dolayı kendiliğinden teslim olarak silahını bırakan her basmacı, pişman olduğunu samimiyetle ifade ediyorsa bağışlanabilir. Bu şekilde basmacıların artık direnci kırılacak ve sayıları azalacaktır. Bu da yine Kızıl Ordunun, ona katkıda bulunanların ve kızıl muhafızların işine yarayacaktır.

Bağışlanan basmacının, ona bahşedilen özgürlüğü tadması engellenmeyecektir. Ona ne bir zor kullanılacak, ne de vicdan azabına sürüklenecektir.

8- Bütün bunlara rağmen düzelme eğilimi göstermeyen, inatçı kalıntılar eşkıyalıklarını devam ettirdiler. Bunlara karşı acımasız bir savaş başlatılmalıdır. Tutuklanan basmacılar devrim mahkemelerine sevk edilmeliler. Herkes tarafından terk edilen, her türlü destekten mahrum kalan, can çekişen basmacılık; Türkistan'ı artık çöle çeviremeyeceğini etkili bir son darbe ile anlayacaktır.

Bu belirleyici son darbe, mücadelenin bütün sahalarına indirilerek, Türkistan'ın her tarafında artık önümüzdeki aylardan itibaren barış tesis edilecek ve insanların yeniden işlerinin başlarına dönmeleri mümkün hâle getirilecektir. İşte o zaman Kızıl Ordunun meşhur kıtaları, Türkistan'da hak ettikleri huzurlu ortamın tadını çıkaracaklardır.

9- Türkistan'da basmacılığın son bulması, Buhara ve Harezm'de de basmacılıkla mücadeleyi kolaylaştırarak, kesin olarak son bulmasını hızlandıracaktır.

10- Basmacılığın yok edilmesine dair alınan bu karar, onun nihai olarak ortadan kaldırılması sürecini mutlaka hızlandıracaktır.

Bu bağlamda Kızıl Ordu ve kızıl milisler basmacılığın kalıntılarını en kısa zamanda temizlenmekle görevlidirler.

Bütün emekçiler de, Kızıl Orduya ve kızıl milislere görevlerini yerine getirebilmeleri için yardımcı olacaklardır.

Doğruluğu Onaylayan

Cephenin Operasyon Bölüm Şefi: Sontn

Türkistan Cephesi Siyasî Yönetim Şefinin 18 Aralık 1923 Tarihli Mektubu

Sevgili Yoldaşlar!

Son zamanlarda Orta Asya'da vuku bulan genel siyasî değişim, özellikle de askerî-siyasî alandaki değişim, bir dizi önemli siyasî tedbirler almayı gerektirdi.

Orta Asya Cumhuriyetlerinde siyasî yönden şu anda yaşanmakta olan olağanüstü karmaşıklık, cephe içerisinde askerî ve politik olarak partide görevli olanların kesin olarak ortak tavır ve bir ortak çizgi takip etmelerini zorunlu kılmaktadır. Bu direktif, yönetim mekanizmalarında bulunan yetkililere, çok farklı ve tehlikeli fikir karmaşasını tasfiye etmek ve kendilerine parti politikalarına dair açık ve kapsamlı bir ana çizgi vermek amacına yöneliktir. Özellikle basmacılığa karşı verilen mücadelenin taktiği konusu bağlayıcıdır.

Bu konuyla ilgili olarak, Türkistan basmacılığı ile Buhara basmacılığına karşı uygulanan taktik farklılıkları açık ve net olarak ortaya koymaktayız.

Bu farklılıkların etkileri neler olmuştur, hangi alanlarda uygulanacaktır ve hangi hedeflere yöneliktir?

Cephenin parti kademelerinde olan yetkililerin bildiği gibi, basmacılığa karşı geçmiş yıllarda uyguladığımız genel politikalar, Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin direktifleri ve yoldaş Troçki'nin (Savunmadan Sorumlu Komiser) talimatları doğrultusunda, acımasız ve sert bir çizgi takip etmekte: Buna göre basmacı birliklerini tamamen imha etmek için, askerî baskı sonuna kadar sürdürülmekteydi. Hiçbir istikrarsızlık gösterilmeden, hiçbir tedbiri yarım bırakmadan ve kesinlikle pazarlık yapılmadan yürütülen bir uygulama vardı.

Bizden önceki dönemde uygulanmış olan bu yöntemlerin, ne derece doğru olduğu, elde ettiğimiz kazanımlarla ispatlanmış bulunmaktadır.

Elde ettiğimiz bu başarılarla sadece askerî baskılarla ulaşmadığımız bir gerçektir. Elde edilen başarı, daha ziyade ekonomik çalışmaların, parti politikalarının, askerî operasyonların ve askerî politikaların birlikte aldıkları çok karmaşık tedbirler sayesinde olmuştur. Bununla birlikte, geçmişte uygulanmış ve başarı elde edilmiş bir politik çizgiyi, her dönem ve duruma uygun tek doğru çözüm yolu olarak görmek, dar görüşlülük olur. Bundan dolayı, olayların çehresinin ve niteliğinin değiştiğinden emin olmamızla birlikte, stratijimizi yeniden gözden geçirdik. Türkistan'daki durum değişikliği hangi alanlarda olmuştur? Bu değişikliğe şunlar dahildir.

1- Ülke ekonomisinin iyileşmesi pamuk ekim alanlarının genişlemesi, ekmeğin üretiminde kullanılan tahılın artması, ticari hacmin genişlemesi v.b);

2- Yerel Sovyetlerin güçlenmesi;

3- Kırsal kesimdeki halk arasında Sovyet hakimiyeti fikrinin yerleşmesi;

4- Türkistan Komünist Partisinin güçlenen etkisi;

5- Basmacılığın askerî yönden mağlup edilmesi (Yaz başlangıcında Fergana'da bulunan 2500 basmacıdan şu anda 150 ve Semerkand'da 80 kişi kalmıştır) (Verilen bu rakamlar gerçeği yansıtmamaktadır! Bu rakamlar doğru olsaydı Kızıl Ordu böyle bir direktifi tebliğ etme gereğini duymazdı.- B.H.)

Sadece yukarda zikredilenlerden dolayı dahi durum değişikliğinin boyutları kolayca anlaşılabilir. Daha önceki taktik çizgimizin değişme zamanı gelmiştir. Taktiğimizi yeniden gözden geçirmede, Fergana'da büyük bir grup korbaşının görüşmeler vasıtasıyla teslim olmaları neticesinde, kaderlerinin ne olacağı ve onlarla ne yapılacağı konusunda karar vermemiz de etkili olmuştur.

Bu korbaşılar, uzun bir süreden beri özgürce (sadece siyasî bir kontrol altında), barış içinde çalışmaktadırlar ve böylece Sovyet hakimiyeti için bir tehdit unsuru olmaktan çıkmışlardır. Oysa daha önceki katı çizgi bu tür korbaşılara da ağır mahkeme kararları verdirmekte idi.

Şimdiye kadar uygulanmış olan katı ve sert davranışın, değişen şartlarla birlikte yerini daha farklı yöntemlere bırakmak zorunda olduğu açıktır. Barış içinde yaşamaya başlamış olan ve muhtelif halk katmanları ile sayısız akrabalık ilişkileri içinde bulunan, bu çok sayıdaki korbaşı gruplarına karşı, daha sert tedbirler almak, bölge barışına hiçbir katkıda bulunmayacaktır.

Merkezin, Fergana'da teslim olan korbaşılardan bağışlanmasına dair direktifinin ne kadar isabetli olduğu, çok kısa bir süre zarfında anlaşılmıştır. Bu bağlamda, gözden geçirmiş bulunduğumuz mücadele taktiğimize, Türkistan için aşağıdaki yeni talimatları ilave etmeyi uygun bulduk (Alınan yeni kararların Rus Komünist Partisi Merkez Komitesine bağlı Orta Asya Bürosu ve Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyince oybirliği ile kabul edildiğini bu parantezle açıklamak isteriz.)

1- Askerî baskı ve darbenin, birtakım siyasî tedbir ile desteklenerek, basmacılığın ifsat edilmesi, ayrıştırılarak farklılaşması ve güçsüzleştirilmesi için yeni faaliyetlerde bulunmak mümkündür, uygundur hatta kaçınılmazdır.

2- Bu tedbirler arasından en önemli olanı, kendi isteği ve silahı ile birlikte teslim olan ile esir düşen arasındaki farkın belirgin bir şekilde ayırd edildiği, yeni cezalandırma politikasıdır. Birinci durumda olanlar bağışlanırken, ikinci durumda olanlar mahkemeye sevk edilirler ve her bir basmacı için özel olarak içinde bulunduğu şartlar gözönünde bulundurularak yargılanmaları sağlanır.

3- Rehlin alma eylemi tamamen yasaklanmıştır.

4-Cezalandırılmaları gereken şahıslar; ard niyetli olanlar, kendi istekleri ile basmacılara katılanlar ve işbirlikçilerdir. Buna mukabil tesadüfen ya da bir baskı sonucu basmacılara katılmış olanlar cezalandırılmaya dahil edilmezler (özel ve durumlara özgü verilmiş kesin kararlara göre) .

5-Ekonomik yardım öncelikli olarak, basmacılıktan zarar görmüş olan bölgelere yapılmalı ve basmacıların da özellikle bu bölgelerin insanı olmaları hasebiyle, onların da yeniden barış içinde çalışma hayatlarına kavuşmaları için bir imkân tanınmalıdır.

6-Aynı zamanda askerî baskı, Basmacı artıklarının dağılmasını ve yok olmalarını hızlandıracaktır. Şimdi yapılması gereken, verilen emirlerin askerî, askerî ve siyasî, ceza takip kayıtsız şartsız, en kısa zamanda ve tam anlamıyla diğer organlar tarafından uygulanmasıdır.

Bu arada, bütün yoldaşların bu yeni çizginin gerekliliği ve doğruluğu hakkında şüpheye düşerek, yersiz dedikodulara ve tartışmalara sebebiyet verdikleri hususunda kesin deliller bulunmaktadır. Bundan böyle, daha önceden doğruluğu ispatlanmış olan yeni hareket planı hakkında menfi tartışmaları açık ya da gizli olarak -bu durum daha ziyade partiye karşı işlenmiş bir suç olarak değerlendirilecektir- sürdürmek kesin olarak yasaklanmıştır. Bu sayede, partimizin güçlü askerî-siyasî organları arzulanan birliği elde edecektir.

Müsaadenizle Buhara basmacılığına geçmek istiyoruz. Daha önceden de Buhara basmacılığının Türkistan basmacılığından büyük farkları olduğunu vurgulamıştık.

Buhara Sovyet Halk Cumhuriyetinin günümüzdeki siyasî durumu genel olarak şöyledir:

1-Buhara Sovyet Halk Cumhuriyetinin merkezi yönetiminde kabiliyetli ve ağırlıklı olan şahıslar, merkez ile her bir bölge arasında kurulmuş olan güçlü bir bağ;

2-Buhara Komünist Partisi içerisindeki iç ilişkilerin düzelmiş olması;

3-Öncelikli olarak kırsal kesimdekilere ve orta tabakaya yönelik, yavaş ama başarılı demokratikleştirme eğilimi;

4-Büyük bir demokratikleşme anlayışı bağlamında gerçekleştirilen en son Sovyet kurultayının önemi; akraba ve aşiret bağlarının yerine devletleşme fikrinin öne çıkması;

5-Batı Buhara'da Sovyet mercilerinin giriştikleri temizlik hareketlerinin olumlu etkileri;

6-Aşamalı olarak pazarların yeniden kurulması, genel olarak alış-verişin canlanması, Buhara'da ekonomik hayatın durağanlıktan kurtulduğunu gösterecektir;

7-Aralarında Karategin, Darvaz gibi yerleşim birimlerinin de bulunduğu bir takım bölgeleri tatmin etmek;

8-Herşeye rağmen ekonomik çöküntü olağanüstü büyük boyutlardadır ve Sovyet Devlet İdaresi oldukça güçsüzdür;

9-Basmacılık hâlâ güçlüdür ve özellikle siyasi karakter taşımaktadır (Molla Abdulkahhâr, İbrahim Paşa ve diğerleri), bununla birlikte büyük çoğunluğunu Türkmenlerin oluşturduğu çeteci basmacılık politik amaçların gerçekleşmesi için kullanılıyor ve böylece genel olarak basmacılık, Sovyet hakimiyetini reddeden güçlü bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (bunun için Çora Amin'in faaliyetlerine bakmak yeterlidir).

Bazı bölgelerde basmacılık, halk kitleleri ile (Lâkay'da ve Vahş'in sol yakasında) yakın diyalog içinde iken bazı bölgelerde de etkili olan halk grupları ile (Abdulkahhar'ın çevresi olan Batı-Buhara ve başka bölgelerde) sıkı ilişki içindedir.

Belli başlı basmacı liderleri kendi aralarında olduğu gibi, Buhara Emir'i ile de irtibat halindedirler. Fakat aynı zamanda, en etkili basmacı grupları arasında dahi dağılıma eğilimleri gözlenmekte. Özetle, genel politik havanın çok değişken ve karmaşık olduğu, bununla beraber durumun bizim lehimizde düzelme gösterdiğini söyleyebiliriz. Basmacılığa karşı savaşta, başarılı olmanın en etkin yönteminin Türkistan'daki basmacılığın tamamen ortadan kaldırılmasına bağlı olduğu muhakkak. Bu sayede Buhara'daki basmacılık da zayıflayarak sonuna hızlı bir şekilde yaklaşacaktır. Ayrıca yerli halkı basmacılıkla mücadeleye motive etmek de olumlu bir tedbir olarak değerlendirilebilir.

İşte, daha iyi anlaşılması için oldukça basit tarzda hazırlanmış olan bu taslakta dahi, durumun ne kadar karmaşık olduğu ortaya çıkmakla birlikte, bir de buna gerçekte ortaya çıkan yeni durumlara özgü problemlerin eklenmesiyle durumun ne derece de karmaşık olacağı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bütün değinilen şartlar göz önünde bulundurulduğunda, Buhara'daki basmacılığa karşı izlenmesi gereken yol olarak şunlar sıralanabilir: Şimdiye kadar sürdürülmüş katı askerî baskı, ispatlanmış bir yöntem olarak sürdürülmekle birlikte; Buhara için şartların olağanüstü farklılığı dikkate alınarak, her bir grup kumandanına kendi inisiyatifi ile hareket etme serbestiyetinin tanınması ve cezalandırma politikasını daha yumuşatarak, örneğin korbaşılara diğer korbaşılarla ihtilaf çıkartmaları, işbirlikçilere bilgi sızdırmaları halinde ve el koyma ve diğer durumlarda kolaylıklar sağlanması yönünde değişiklikler yapılması uygun görülmüştür.

Kuşkusuz siyasi ve askerî çizgimizin, edinilen tecrübeler doğrultusunda yukarıda adı geçen şekillerde uygulanması halinde, doğru olup olmadığı, bir iki ay zarfında basmacıların yeniden canlanma dönemi olan bahar ayları ile birlikte ortaya çıkacaktır ve ona göre stratejiler daha da geliştirilir ya da netleştirilebilir.

Aynı zamanda "problemin kaynağını" daha net bir şekilde tesbit ederek, basmacıların yeniden halk iş gücüne ve ekonomik potansiyeline dahil etmeliyiz. Bu sayede Sovyet hakimiyeti de güçlenecektir. Bununla birlikte partideki siyasi ve askerî yetkililerimizin yapması gereken, bahar aylarında güçlenen basmacılara karşı en

sert ve etkili darbelerin indirilebilmesi için, askerî baskunun artırılmasıyla birlikte, onların durumlarını da iyi takip etmektir ki, muhtemel bir durum değişikliğinde tak-ik ve manevralarımız boşa çıkmasin.

Artık, olağanüstü dikkatin, en ince detaylara dahi kafa yormanın ve bu arada genel çerçevenin gözden kaçınılmadan takip etmenin gerektiği, özel bir sorumluluk dönemine girmiş bulunmaktayız. Türkistan'da artık önemini yitiren bir sorun olan ve sonuna yaklaşılacak basmacılığı tamamen imha etme meselesi, burada bizim için mâlâ ciddiyetini korumaktadır.

Bu arada –sıkıştırılmış bir şekilde de olsa– değinmemiz gereken bir başka problem daha var. O da milliyet konusuna pratik olarak nasıl yaklaşıldığı meselesi. Kızıl Ordu kıtalarında ve tümenlerdeki parti yetkilileri arasında, bu problem son derece lakayt ve pervasızca ele alınmakta. Oysa milliyet meselesi bizim için şu anda hayati önem taşıyan bir meseledir.

Bize ulaşan taranmış dökümanlarda ve bu konuyu nerdeyse tamamıyla ele almış olan temel prensiplerde (XII. Parti Kongresi Kararı, Cephe Parti Kongresi Kararı, Genel-Birlik Politkongre Kararı, Basından Makaleler v.s.), bu konunun uygulamasına dair hiçbir insiyatife müsaade edilmemektedir. “ Objektif Şartlar” denen bilgiler, hiçbir surette tartışılmaz bilgiler değildir. Elde bulunan imkânlar nispetinde bu konuda daha çok iş yapılabilir. Orta Asya Cumhuriyetlerinde, geçmişte olduğu gibi günümüzde de milliyet meselesi, siyasî çalışmaların özünü teşkil etmektedir ve bu da bizi sorumlu tutmaktadır.

Fergana'da Buhara'da ve Taşkent'te yavaş yavaş filizlenen millî-askerî oluşumlar, bizim üzerinde önemle durmamız gereken gelişmelerdir. Bu doğrultuda atılmış olan ilk adımlar dahi, bizim affedilemez ihmallerimizi gösteriyor ki, bu türden gelişmeler bizim askerî ve siyasî personelimizin itibarını zedeleyeceği gibi, onların nezdinde parti teşkilatlarımıza karşı yerli halkın güvensizliğini de beraberinde getirir.

Bu konuda yapılan her ihmâl, bizim çalışanlarımızın alınanda bir utanç lekesi olarak kalacaktır. Milliyet meselesini ordu içinde enerjik bir şekilde ele almamız gerekiyor. Türkistan cephesi için tehlike arz eden zararlı, şoven unsurları ve büyük güç odaklarını derhal bertaraf etmek kaçınılmaz olduğu gibi, millî azınlıkların doğal karşılanabilecek bazı isteklerini yukarıda zikredilen çerçeve dahilinde çözmek de elzemdir.

Yerel dillerin öğrenilmesi ile birlikte, onların anlamlarını “Türkistan Cumhuriyetindeki Devlet Organlarını Millileştirmede” kullanmaları kaçınılmaz bir sonuçtur.

Derhal, olağanüstü dikkatle ve dirayetli olarak, ancak ön şartsız, yerli halk temsilcilerini askerî kurumlara, özellikle de askerî-siyasî çalışmalara çekmek, Orta Asya'da şu anda sadece Ruslar'ın yürüttüğü kifayetsiz çalışmaları desteklemek için, bir zarurettir.

Yukarda değinilen problemler ile ilgili birçok soruya takılıp kalmadan ve en kısa sürede konuyu açıklayıcı direktiflerin geleceğini hatırlatarak, burada bizim genel vatandaşlık meseleleri ile ilgili Sovyet Parti çalışmalarına katkımız üzerinde durmak istiyoruz.

Askerî parti yetkilileri, şimdiye kadar olduğundan daha fazla oranda Parti, meslek ve Sovyet teşkilatlarına katılarak, her türlü desteği sağlamakla birlikte, kızgın demir gibi olan ortamda askerî idarenin kendi başına buyrukluğunu ve her şeyi bilirliliğini dengelemek zorundadırlar.

Aynı zamanda askerî parti yetkililerini önemli bir konuda uyarmak mecburiyetindeyiz: Türkistan'daki (aynı şekilde Buhara'da) parti teşkilatları oldukça genç ve tecrübesizdirler, aynı zamanda parti içinde çok az sayıda proletarya vardır. Parti üyelerinden önemli bir kısmı okuma yazma bilmez, çok düşük bir kültür seviyesine sahiptirler ve geriye kalanı da dindardır.

Bu, Orta Asyadaki parti teşkilatlarının ikinci derecede önemli olduğu anlamına gelmez –böyle bir düşünce tarzı sömürgeci zihniyettir– ancak doğuda kurulmak istenen Sovyet hakimiyeti için mutlaka gözönünde bulundurulması gereken bir hakikattir.

Doğudaki parti teşkilatları, genel olarak Rus Komünist Partisi için büyük bir külfet teşkil etmektedirler. Ancak bilinen bu zorluklardan dolayı özel olarak bütün parti teşkilatlarınca desteklenmek zorundadırlar.

Bununla birlikte Orta Asya Cumhuriyetlerindeki zayıf parti teşkilatlarında, bazı sağlıksız gidişatların ortaya çıkması da doğaldır. Özellikle Türkistan'daki bazı parti teşkilatlarında, zamanında basmacılığın ortaya çıkmasında etkin olan din adamlarının basmacılığın artık ayakta kalmasının mümkün olmadığını anlayarak, artık Pan-Islamist görüşlerini ideolojik olarak parti içinde sürdürmek üzere, parti üyelerini etkilemeye çalışmaları, çok girift şartların oluşmasına sebebiyet vermektedir.

Askerî parti yetkililerinin bölgelerde parti çalışması ve teşkilatlanma yaptıkları esnada, içlerinden az tecrübeli ve dikkatsiz olan yoldaşların, bazı yöresel anlaşmazlıkların içine çekilmeleri mümkündür.

İşte bu tür tehlikelere karşı devamlı surette uyanık olmak ve ikazda bulunmak gerekir. Bu tür problemlerin ortaya çıkması halinde, askerî parti yetkilileri, partinin resmî çizgisine dönmeliler ve açık olmayan bir durum oluşursa, görüş almak üzere derhal bize müracaat etmelidirler.

Özellikle çeşitli konferanslarda ve seçimlerde, kendilerine hakim olmaları da çok önemlidir.

Bu tür durumlarda önyargı, şüphelenme ve yersiz güvensizliklere parti teşkilatlarında ve kuruluşlarında kesinlikle müsaade edilmemeli. Bu duygular en etkili yöntemlerle dışlanmalı.

Netice itibariyle, Türkistan ve Buhara'daki milliyet problemini (devlet mercilerini millileştirmek kültür seviyesi farklılıklarını ortadan kaldırmak, vb.) pratik olarak çok dikkatli bir şekilde alınması gerekli olan tedbirleri ordu içinde popülarize ederek ve açıklayarak, ihtiyaç duyulduğu takdirde yerel parti teşkilatlarına gerekli yardımı sağlayarak çözmek gerekmektedir.

Bununla birlikte kızıldunun, yerel halk ile dostça, karşılıklı saygıya dayalı sıkı ilişkiler kurması gerektiği hususuna yeniden değinme gereği duymuyoruz.

Bu direktif, sizlere daha önceden milliyet konusunda alınmış olan kararlar doğrultusunda, problemleri kökünden halletmek için, sınırsız ve kapsamlı bir sorumluluk yüklemektedir.

Hepimizin dikkatlerinizi en son gerçekleştirilmiş olan Türkistan Komünist Partisi Umumi Heyet Kararlarını uygulanması konusunda yoğunlaştırması dileğiyle.

Komünist Selamıyla!

Devrim Savaş Konseyi Üyesi ve Cephenin Polit Yönetim Şefi: Şapoşnikov."

Yukarıda, Türkistan millî mücadelesine karşı Kızıl Ordunun idaresine dair, tek doğru çözüm olarak verilen emirler, askerî ve siyasî açıdan meselenin çözümü bakımından ne derece radikal farklılıkların olduğunu açıkça göstermektedir. 1923 yılında ve sonrasında iki taraf da pervasızca savaştı. Bu savaşta tabii ki Sovyet Ruslar, millî mücadele için savaşan Mücahitlerden askerî bakımdan (yedek askerlerinin olması, modern silahlar, iletişim araçları, yiyecek maddeleri, ilaç, Rus İmparatorluğu dahilinde olan diğer İslâm ülkelerinden Müslüman Türkmenlerin savaşta kullanılması) çok üstün idiler.

Moskova'daki Başkomutanlık Merkezi, basmacı hareketinin nihai olarak bitirilmesi için birçok defa emirler çıkartmıştı ve askerî gücünü Mücahitlere karşı acımasızca ve aralıksız olarak kullanmak üzere zorlamıştı. Fakat buna rağmen Kızıl Ordu Türkistan'daki bağımsızlık hareketini bastıramıyordu. Moskova, bütün hidetiyle 30 Haziran 1923'te yeni bir emir gönderiyordu:

"Hükümetin, Türkistan Cephesindeki basmacılığı imha etme görevi gereğince ve bu cephedeki başkomutanın savaş raporlarına dayanarak SSCB Hükümeti Devrim Savaş Konseyi aşağıdakileri emreder:

- 1- Basmacılığa karşı belirleyici savaş son noktasına çıkartılmalı.
- 2- Bu savaş her yönde yapılmalıdır:
  - a) Her bir basmacı grubu için uçan timlerin yaygın olarak devreye sokulması;
  - b) Basmacılardan alınan ilçelerin, aynı anda işgal edilmesi;
  - c) Haber alma (casusluk faaliyetleri) faaliyetleri, devletin siyasî yönetim mekanizmaları ve teşkilatları ile birlikte sürdürülmeli ve halk da aşamalı olarak haber alma görevine çekilmeli. Bu amaçla kullanılmak üzere -Savunma Halk Komiserliği-

nin bütçesi ile ilgili 23. maddede belirtildiği gibi, belirli bir miktar para hazır bulundurulmalı.

d) Yakalanan basmacılar ile onların işbirlikçileri, savaş mahkemelerinin kurulları vasıtasıyla acımasızca hesaba çekilmeliler;

e) Basmacıların hiçbir saldırısı cevapsız kalmamalı;

f) Savaş idaresinde görevli hiçbir komutan basmacılarla barış görüşmeleri yapmayacak.”

Sovyet idaresi, 1923-24 yıllarında yine savaşı kaybetmekle kazanmak arasında bulunuyordu. Savaşı kazanmak, onların en yüce ve tek hedefleri idi. Sovyet askerlerinin ruhi durumları da büyük problemler oluşturuyordu. Netice itibariyle, Rus askerleri 1. Dünya Harbinin de bitmesiyle birlikte, aralıksız olarak savaşımaya zorlanıyorlardı. Tabii bütün Sovyet askerlerinin emre itaat ettikleri söylenemezdi. Onlardan çoğu, hayatları pahasına, Türkistan'ın olağanüstü hava şartlarında savaşıma taraftarı değillerdi. Ancak onlar da, savaş idaresinin emri altında, özellikle de, istihbarat servisi görevlilerinin vahşi ve zorba yöntemlerinin esiri olmuşlardı.

Türkistan Cephesi Komutanı, SSCB Genel Kurmay Başkanlığına, 1923 yılı Aralık ayında gönderdiği raporda şunları ifade ediyordu:

“Basmacılığa karşı savaşın temellerini; Başkomutanlıkça verilen direktifler, savaşın katı çizgisi ve basmacı birliklerini yok etmeye yönelik askerî baskının artırılması, teşkil ediyordu. Savaşın stratejisi, hiçbir işi yarım bırakmamak, ölçü kurallarının olmaması ve basmacı liderleri ile pazarlık yapmamaktı.”⁽³³⁵⁾

Sovyet savaş idaresi, savaşın iki tarafça da ciddiyetle, inatla sürdürüldüğünü inkâr etmiyordu. Basmacı idaresinin yoğun çalışmaları, yabancı gözlemcilerce de teyit ediliyordu⁽³³⁶⁾.

1923 yılı sonu itibariyle, özgürlük mücadelesinin ilk evresinin tamamlandığından söz etmek mümkün. Fergana vadisindeki özgürlük mücadelesi kan kaybederken, birçok yerleşim bölgesi de Kızıl Ordunun eline geçiyordu. Mücahit'lerin kayıpları büyüktü. Açlık ve sefaletle pençelesen Mücahitlere, bir de Kızıl Ordu kısıpıcı eklenince, halkla irtibatları kesiliyor ve iyice köşeye sıkışıyorlardı. Kızıl Orduya karşı büyük birlikler oluşturamayan Mücahitler, 1924 yılı boyunca ve sonrasında özellikle Kızıl Ordunun ulaşamadığı dağlık bölgelerde ve çöllerde oluşturdukları küçük gruplarla, Kızıl Orduya karşı destansı mücadelelerini sürdürüyorlardı.

Moskova'daki ordu yönetimi, Türkistan'daki silahlı gücüne, basmacılara karşı;

(335) Irkaev (233), S. 435

(336) C.P. Skrine, Situation in Russian Turkestan and Bokhara, Telegram to Britannic Majesty's Minister Peking; The Political Agent, Gilgit; The Officer in Charge, Intelligence Bureau, Peshawar, 14th June 1923, P. 1 (India Office Record L/P-S/10/950): “The Basmachi movement is undoubtedly on the increase throughout Samarkand, being the mountains near Ura-Tyube (=Oratepa). In Fergana the rebels are in effective command of all the actual towns, and even these are frequently raided.”

basmacı karşıtı propaganda ve istihbarat çalışmalarını artırmak, çiftçilerin ihtiyaçlarına cevap vermek (kredi sağlamak), İslâm büyükleri ile uzlaşmak, ulaşım yollarının sıkı denetimi, basmacı idaresine gidecek olan yiyecek maddelerini imha etmek, açlığın artmasını temin etmek, tutuklanan korbaşları takip ve imha etmek gibi bütün yöntemleri kullanarak basmacıların sonunu getirmeyi emrediyordu. Özgürlük mücadelesi, Rus iddialarının aksine bitmiyordu, ancak 1924'ten başlayarak 1934'e kada sürecek olan 2. devresine giriyordu. Bu dönemdeki özgürlük mücadelesini, bazı nedenlerden dolayı⁽³³⁷⁾ sadece kısa ve kronolojik olarak sıralamak zorunda kaldım.

1924-1934 Arasındaki Mücadelenin Kısa Kronolojisi

1924-34 yılları arasında sürdürülmüş olan mücadelenin seyrini tasvir etmek için, kitaba ikinci bir cilt ilave etmek gerekecekti. Bu da ne yazık ki, imkânlarımızı aşan bir vakaıdır. Bundan dolayı, mücadelenin ikinci evresini, en azından ilgilenenleri daha fazla araştırmaya yöneltmesi ümidiyle, kısa bir kronoloji tarzında sunarak, iki kutup arasındaki savaşları ve mücadeleleri rapor etmeye çalıştık.

1924 Yılında:

- 01.01.** : Ortalama 63 Özgürlük Mücadelesi Birliği, Sovyet Rusya Hükümeti Türkistan Cephesine karşı hazır durumda bekliyordu.
- 10.01.** : Cüneyt Han, Agacan Eşan, Madrahimbay ve Allahnazar'ın takriben 15.000 yiğitten oluşan birlikleri Hive kentini kuşatır.
- 12.01.** : Kızıl Orduya bağlı 4. süvari alayı, Fergana vadisinden Hive'ye gönderilir.
- 16.01.** : Sovyet savaş idaresi, Harezmi savaşı bölgesi ilan eder.
- 19-23.01.** : Mücahitler Hive ve Hanka şehirlerini kurtarırlar. Hive kentinde 20.000 Türkistanlı'nın katıldığı bir ayaklanma olur.
- 23.01.** : Agacan Eşan'a bağlı birlikler Hive ve Hanka şehirlerine saldırırlar. Harezmi Halk Cumhuriyeti Hükümeti dağılır. Yerini devrim komitesi alır. Harezmi'nin Amu-Darya bölgesi savaşı bölgesi olarak ilan edilir.
- 24.01.** : Cüneyd, Taşauz, Şahababad, ve Hazavat'ı kurtarırlar.
- 25.01.** : Harezmi'li Mücahitler, Taşkent'te telgraf hattını keserler.
Takriben 700 yiğit, Hive'deki Sovyetler Birliği temsilciliğine saldırırlar. Takriben 1000 yiğit Hiva kentine kuzeyden ve doğudan saldırırlar.

(337) Yayınevinin ricası üzerine, 1924-1934 arasındaki mücadeleyi, kitabın hacminin büyük olmaması ve maliyetinin fazla olmaması için, kronolojik tarzda sıraladım.

- 27.01.** : Yiğitler yeniden Hive'ye saldırırlar.
- 28.01.-04.02.:** Cüneyd, Hive kuşatmasını gevşetmek zorunda kalır. İki düşman Türkmen kabilesi, Yahşi Geldi ve Niyaz Bahşi'nin komutasında Cüneyd'e arkadan saldırırlar.
- 29.01.** : Sovyet birlikleri Urgenç istikametine harekete geçerler. Sovyetler, Mücahidlere karşı uçaklarla hava taarruzuna geçerler.
- 30.01.** : Yiğitler Sovyet Ruslar'a ait olan Petroalexandrovsk kalesine saldırırlar.
- 28-31.01.** : Buhara Halk Cumhuriyeti Ulemalarının kongresi yapılır. Basmacılara karşı nasıl tedbirler alınması gerektiği konusu ele alınır. 113 Ulema, Sovyetlerin etkisinde kalarak, basmacılığı yok etme kararı alır.
- 01.02.** : Kızıl Ordu Pitnak şehrini işgâl eder.
- 04.02.** : Mücahitler Pitnak'tan Hocayli ve Köhna Urgenç'e kadar olan bölgeyi kurtarırlar. Lakay vadisinde din adamları bir kongre yapar. Eşan Hoca Dânahân, İbrahim Bek'i Sovyet Ruslarla anlaşması için ikna etmek üzere görevlendirilir.
- 05-06.02.** : Yahşi Geldi (Sovyet taraftarı olan bir Türkmen kabilesinin lideri) ile Cüneyd Han arasında çatışma çıkar. Yahşi Geldi, Sovyet askerleri ile birlikte Köhne-Urgenç'e ve Taşauz'a, Niyaz Bahşi Tahta'ya saldırırlar.
- 05.02.** : Cüneyd ve Yahşi Geldi'nin birlikleri İliyali yakınlarında karşılaşılırlar. Çıkan çatışmada Yahşi Geldi'nin 300 yiğidi ölür.
- 11.02.** : Hoca Dânahân ile İbrahim Bek buluşurlar. İbrahim Bek Kızıl Ordu ile barış antlaşması yapma teklifini reddeder.
- 12.02.** : Korbaşı Anabala ve Ahmet Bek, İliyali'yi kurtarırlar.
- 15.02.** : Ahmet Korbaşı, İliyali'de teslim olur. Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesine bağlı olan Orta Asya bürosu, Doğu Buhara'daki cezalandırma teşkilatı olan Troyka'nın askerî mahkemenin emrine verilmesini kararlaştırır. Ayrıca tümen komutanlarının, basmacı ile barış konusunda herhangi bir görüşme yapmamaları kararlaştırılır.
- 16.02.** : Sovyetlerin Harezmi bölgesindeki ordu komutanı, Taşauz'a saldırır. Agacan Eşan, 600 yiğidi ile Pitnak'ı kurtarır. Mücahitler Hive'ye telefon bağlantısını keserler.
- 18.02.** : Sovyet Rusların 4. Süvari Alayı Hive'den Köhne-Urgenç'e hareket eder. Agacan Eşan 600 yiğidi ile Pitnak'ı kurtardı.
- 26.02.** : Mücahitler Sovyet kalesi olan Hanka'ya saldırırlar.
- 26.02.-10.-03.:** Korbaşı Abdurrahman Mahdum, Hazarasp kentini kuşatır.

- 06.03.** : Karakum çölündeki Zamukşehir kalesinde bulunan, Gulam Ali Korbaşı, İliyali'ye geçiş yollarını kapatır.
- 11.03.** : Takriben 600 yiğit Karakum çölünde bulunan İşan-Bazar yerleşim birimine saldırı düzenlerler. Bu saldırıda 40 yiğit şehit olur.
- 12.03.** : Mücahitler, Hive kentine saldırı düzenlemek üzere, Hive yakınlarında bulunan Çarşeli'de toplanmaya başlarlar.
- 15.03.** : Hive'ye, Taşkent'ten sekiz uçak gelir. Türkistan Cephesi hava kuvvetleri şefi olan Mazharup, Harezmi Halk Cumhuriyetine yapılan hava saldırılarının komutanlığını bizzat kendisi üstlenir.
- 16.03.** : Türkistan Cephesi komutanı Pugaçev ve SB Komünist Partisi Merkez Komitesinin Orta Asya Bürosu Başkan Yardımcısı Karklin, Hive'ye gelirler. Harezmi'nin işgâline dair istişareler yapılır ve son talimatlar verilir.
- 19.03.** : Karakum çölünde bulunan, Agacan Eşan'ın birliklerine karşı, beş Sovyet uçağının katıldığı hava saldırısı düzenlenir.
Karakum çölünde bulunan Tuzsultan gölü civarında, Kızıl Ordu hava kuvvetlerinden, Amu-Derya donanmasından ve süvari birliklerinden oluşan çok yönlü bir saldırıya geçer.
- 20.03.** : Agacan Eşan, Sovyetlerin barış teklifini reddeder. Beş Korbaşı ile 75 yiğit çatışmalarda şehit düşer.
İbrahim Bek, Yavan-Lâkay vadisindeki Rahman Dâtha'nın birlikleri ile birleşir. İbrahim Bek, Sovyetler ile savaşmayı sürdürür, bu arada beş Korbaşı daha şehit olur.
- 21.03.** : İbrahim Bek, Rahman Dâtha ve Hurrâm Bek'in birlikleri ile Sovyet ordusu arasında Cetimtam'da çıkan çatışmada 285 yiğit şehit düşer.
- 23.03.** : Agacan Eşan, Sadıvar'da Sovyetler tarafından esir alınır.
- 29.03.** : Agacan Eşan'ın oğlu Abdurahim Mahdum teslim olur.
- 06.04.** : Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin Olağanüstü Komisyonun, Milliyetlerden Sorumlu Halk Komiseri Yardımcısı Broydo'nun başkanlığında Hive'ye gelişi ve orada basmacılığa karşı savaşın hızlandırılmasını ele alıyor.
- 01.05.** : Fergana vadisinde hâlâ 70 Korbaşı mücadelelerine ve savaşlarına devam ederler. Aynı zamanlarda Semerkand bölgesinde 14 Korbaşı ve 140 yiğit şehit edilir.
- 25.05.** : Buhara Komünist Partisi, her türlü yöntemi kullanarak Doğu-Buhara'nın sovyetleştirilmesini kararlaştırır.
- 28.05.** : Buhara Hükümeti, Doğu Buhara için kurulmuş olan Olağanüstü Dikta Komisyonunu fesheder ve komisyonun görevlerini 13. korlodaya bağlı devrim savaş konseyine devreder.

- 12.06.** : Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi, Orta Asya'da "Milliyetlere Göre Dağılıma" (Türkistan'ı kabileler esasına parçalama) kararını verdi.
- 26.06.** : Türkistan Cephesi komutanı, SB Devrim Savaş Konseyine, 1 Kasım 1923'ten 1 Haziran 1924'e kadar; 54 Korbaşı ve 229 yiğidin öldürüldüğünü, 52 Korbaşı ve 565 yiğidin esir alındığını ve 134 Korbaşı ile 1404 yiğidin teslim olduğunu rapor eder.
- 26.07.** : Buhara'da basmacılık ile mücadele için kurulmuş olan merkezî danışma birimi (koordinasyon merkezi) çalışmalarına başlar. Aynı ay içerisinde İbrahim Bek'e bağlı olan Korbaşılardan Hayit-Parvanaçi, Abdurrahman-Parvanaçi, Baytora Korbaşı ve Allahnazar şehit olurlar.
- 11.08.** : Kölab vadisinde bir köy olan Tugarek'teki Canhan ve Poçahan'ın birlikleri Kızıl Orduya karşı saldırıya geçerler. Sovyet süvari alayının komutanı N.D. Tumin öldürülür. Sonbaharda, Mirza Dâtha ve Molla Alim'in Kölab ve Belcivan'a, Canhan'ın Aral çevresinde, Poçahan ve Egamberdi'nin Şirabad'a, Kari Artık, Togay Sarı ve Barat'ın⁽³³⁸⁾ Cangar ve Kızılmazar'a yapmış oldukları operasyonlarını görmekteyiz.
- 16.09.** : Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti dağıtılır.
- 20.09.** : Buhara Halk Cumhuriyeti dağıtılır.
- 29.09.** : Harezmi Halk Cumhuriyeti dağıtılır.
- 27.10.** : SSCB Merkez İcra Komitesi, Türkistan'ın nihai olarak parçalanmasını kararlaştırır. Artık basmacılığa karşı savaş, mülki taksimatla yeniden oluşturulmuş olan idarî mekanizmalara tekkabül eden kara parçalarında yoğunlaştırılır.
- 02.11.** : Basmacılıkla mücadele için kurulmuş olan istişare merkezi, Tacikistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devrim Savaş Konseyi Başkanı Nusraullah Mahsum'un başkanlığında toplanır. Yapılan toplantıda, her bölgede aksakallıların (yaşlıların), Molaların ve zengin insanların katılımıyla toplantılar yapmaya ve daha sonra din adamlarının katılımıyla yine basmacılıkla mücadele yöntemlerinin tartışılacağı bir konferansı Duşanbe'de tertip etmeye karar verilir. Ayrıca basmacı olan her kişinin, bütün

(338) Barat Korbaşı 1929 yılında Afganistan'a kaçar. Oradan da 1932'de Şam'a geçer. 1952'de kendisini ziyaret etmek için Şam'a gittiğimde, bir kervansarayda deve bakıcılığı ile çaycılık yapıyordu. Geniş omuzlu, uzun boylu olan Barat Korbaşı, metanet ve heybetinden bir şey kaybetmemişti. Kendisine, mücadele yıllarına dair hatıralarının birileri tarafından kaleme alınıp alınmadığını öğrenmek istediğimde, bana "Şimdiye kadar kimse sormadı ve savaş kaybedilince, kimse mazlumların tarihinden de haberdar olmak istemiyor" dedi.

aile mensupları hakkında birer liste çıkarılması kararlaştırılır.

- 31.12.** : İbrahim Bek Hisar vadisindeki Korbaşılardan katıldığı bir toplantı tertip eder. Bütün Korbaşılardan birlikleri ile Vahş nehrinin sağ kıyısındaki Surhan, Şirabad ve Baysun istikametine hareket etmeleri kararlaştırılır.

1925 Yılında

- 01.-09.01.** : İbrahim Bek, Hisar vadisi istikametine harekete geçer.
- 27.01.** : Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesinin Orta Asya Bürosu, silah zoruyla teslim olan ya da tutuklanan basmacılara karşı, en ağır cezaların verilmesine dair devletin siyasi yönetim birimlerine yetki tanır.
- Rusya Komünist Partisi Merkez komitesinin Politbürosu, basmacılığın imha edilmesi ile ilgili problemleri görüşür.
- 28.01.** : Babacan ve Kencagali Korbaşılardan, Tuda'daki birliklerini açlık tehlikesinden dolayı dağıtmak zorunda kalırlar.
- Ocak-Mart** : Devam etmekte olan çatışmalardan dolayı, Korgantepe'de 3500 hanedandan oluşan 36 köyden, sadece 450 ailelik beş köy, Saray Kamar'da 60 köyden sadece 37'si 17 aile ile, Hisar civarında 8000 aileden sadece altı aile geride kalmak üzere, büyük bir göç ve ızdırap yaşanır.
- İsmat Korbaşı, Obi-Garm'da Sovyet birliklerine karşı otuz saldırı gerçekleştirir. Buhara bölgesinde 64 Mücahitler birliği, operasyonlarına devam eder.
- 01.03.** : Doğu Buhara'da 48 Mücahid birliği, Kızıl Orduya karşı savaşlarını sürdürürler.
- 07.03.** : Korbaşılardan, İbrahim Bek'in, Utan Bek'in, Togay-Sarı'nın Egamberdi'nin, Rahman Dâtha'nın, Temir'in, Gayur Bek'in ve İsmat'ın takriben 6000 yiğitten oluşan birlikleri, Hisar ve Kölab bölgelerinde açık taarruza geçerler.
- 16.03.** : Rus savaş idaresi, Tacikistan'da aralıksız olarak savaşmak kararını alır.
- 18.04.** : Tacikistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde savaş hâli ilan edilir.
- 27.04.** : Zardal köyünde (Kölab Çevresi) Korbaşılardan Rahmanberdi, Babamurat ve Gayur Bek biraraya gelerek yaptıkları istişare toplantısında, İbrahim Bek ile birlik olarak Sovyet Ruslar'a karşı savaşmayı kararlaştırırlar.
- 01.05.** : Sovyetler eski Buhara Halk Cumhuriyeti topraklarındaki garnizon sayılarını 46'dan 119'a çıkartırlar.

- 02.06.** : RPK Orta Asya Bürosunun umumi heyeti, basmacılık konusunu görüşür. Görüşme neticesinde varılan sonuç, din adamları ile yakın ilişkiler kurarak onları basmacılardan ayırmaktır.
- 12.06.** : Basmacılıkla mücadele için merkezî koordinasyon kurulu, kendiliğinden teslim olan bütün basmacıların yargılanmak üzere savaş mahkemelerine gönderilmelerini kararlaştırır. Savaş meydanlarında esir alınan basmacılar ise, derhâl kurşuna dizileceklerdir⁽³³⁹⁾.
- 15.08.** : 1925 yılı başlarından beri Obi-Garm civarında harekâtlar düzenleyen İsmat Korbaşı, çıkan çatışmada yaralanır ve Kızıl Ordu tarafından tutuklanarak, derhâl idam edilir.
- 18.08.** : Tacikistan Devrim Komitesi 13. kolorduya, "İbrahim Bek mutlaka öldürülmelidir, bu en acil görevinizdir" şeklinde bir emir gönderir.
- 18.10.** : Korbaşı Hurrâm Bek, Surhan-Darya'da bulunan Korbaşıların katılımıyla bir kongre yapar⁽³⁴⁰⁾.

1926 Yılında :

- 19.01.** : Nizam Korbaşı, Kölab çevresindeki mücadelesine açlık tehlikesi yüzünden son verir.
- 07.02.** : Hisar çevresinde mücadele veren Korbaşı Süleyman şehit olur.
- 23.02.** : Molla Ahmed Korbaşı, Karabağ çevresinde giriştiği 22 saatlik fasilasız çatışmanın neticesinde şehit düşer.
- 11.04.** : Sovyetlerin basmacılıkla Mücadele Koordinasyon Komitesi, yapmış olduğu toplantıda, bütün güç ve araçların basmacılığa karşı savaşta kullanılması gerektiği hususunda talimatlar verir.
- Nisan-Haziran:** Doğu Buhara'da 267 çatışma olur, bu çatışmalarda 20 Korbaşı şehit düşer.
- 04.06.** : Sovyet Hükümeti, Türkistan Cephesinin görevini feshederek, yerine Orta Asya Askerî Yönetimini yetkili kılar.
Türkistan Cephesi o zamana kadar sekiz Rus General tarafından yönetilmekte idi. Politik açıdan cephede, devrim savaş konseyinin- beşi Türkistanlı olmak üzere- 30 üyesi faal olarak görev yapıyordu. Ayrıca tamamı Rus olmak üzere Genel kurmaya bağlı on şef görev yapıyordu.
- 21.06.** : İbrahim Bek Afganistan'a iltica eder.

(339) Bkz. Andrey Vasileviç Makaşov, Partiyaya organizatsiya Tacikistana v 1924-26 godakh, Duşanbe 1964, S. 33

(340) "Yashik", Dergi, Taşkent 1988, Nr. 11, S. 34

03.09. : Doğu Buhara'da Mücahitler, Afganistan'dan gelerek Sovyet Birliklerine 21 defa saldırı düzenlerler.

Yine 1926 yılında yukarıda değinilen saldırıların haricinde, Mücahitler ile Sovyet birlikleri arasında 142 çatışma meydana gelir. Bu çatışmalarda 37 Korbaşı şehit olur. Bunun yanı sıra aynı yıl, sadece Surhan-Darya bölgesinde 23 Korbaşı operasyonlarına devam etmektedir.

Sonbahar : Aşt, İsfara ve Kanibadam'daki özgürlük mücadelesi bastırılır.

1927 Yılında

Mart : Korbaşı Muhiddin, Yadgar Hoca ve 25 komutanı Sovyet mahkemesine çıkarılırlar.

Yadgar Hoca 1919'dan beri Sovyetler ile beraber çalışarak, Buhara Halk Cumhuriyeti Çeka başkanlığına getirilmişti. Ancak 1921'den itibaren Sovyet Hükümetine karşı çıkarak, 4 ay dağlarda kızılduya karşı savaşmıştı. Sovyetler tarafından teslim alındıktan sonra Zarefşan bölgesi polis şefliğine getirilmişti. Ancak bu görevinde de basmacıları destekleyince, kendisi ve maiyetindekiler için mahkeme idam kararı verir ve infaz yapılır.

19.09. : Cüneyd Han, Taşauz'daki ayaklanmayı tertipler ve Sovyet garnizonunu basar. Kendi birliği Köhne-Urgenç'e saldırır.

27.10. : Kızıl Ordu birlikleri Cüneyd Han'ı devamlı surette takibe alırlar. 1927 yılı içerisinde Cüneyd Han İran'a sığınmak zorunda kalır.

1928 Yılında

1927 yılı başından beri olmak üzere 1928'de de, atlı Sovyet Birliği (6. Altay, 7. Türkistan 8. Süvari Tugayı, 3., 4. ve 8. piyade tümenleri ve 1. ve 2. piyade tümenlerine bağlı bazı alaylar) özgürlük mücadelecilerine karşı, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da savaşır. O dönemde sözkonusu birliklerin, ne kadar Korbaşı birliğine karşı savaştıkları henüz bilinmemektedir.

1929 Yılında

24.01. : Mücahit birlikleri, Kuşka ve Merv'deki Sovyet birliklerine saldırırlar.

03.03. : Korbaşı Utan Bek Afganistan'dan gelerek, Hissar civarındaki bir Sovyet alayına saldırır.

11.04. : Afganistan'dan gelen Fuzail Mahdum, Kala-yi Humb, Kala-yi Labiob, Tavildar, Hayit ve Cirgatal'ı işgâl eder.

12.04. : Fuzail Mahdum Kala-yi Humb şehrini kurtarır. Korbaşı Devlet Serdar, Çarcoy'da açık taarruza geçer.

- 15.04.** : Buhara'nın eski Emiri İttifak Devletlerine bir memorandum göndererek, yardım talebinde bulunur. Aralarında Osman Bek, Torakul, İşan İshahan ve Kayum'un da bulunduğu on Korbaşı Afganistan'dan geri dönerler.
- 19.04.** : Fuzail Mahdum Tobi-Dara bölgesini kurtarır.
- 21.04.** : Fuzail Mahdum Garm şehrine saldırır. Garm'ın yakınlarında Fuzail Mahdum'un birlikleri ile Sovyet birlikleri savaşmaya başlarlar. Garm'daki Sovyet tarafının komutanlığını, Orta Asya Askeri Bölgesinin komutanı P.E. Dibenko bizzat üstlenir.
- 23.04.** : Sovyet uçakları, Fuzail Mahdum'un birliklerini imha etmek için Garm şehrine havadan taarruza geçerler. Garm'daki Sovyet İcra Komitesi Başkanı, Dibenko'ya bir telgraf gönderir: "Şehri savunmak imkânsızdır." Dibenko savaşmadan şehri terketmemeleri emrini verir.
- Fuzail Mahdum Duşanbe ve Garm'ı kurtarır. Beş Sovyet uçağı Garm'ı bomba yağmuruna tutar.
- 03.05.** : Fuzail Mahdum ağır yaralanır. Geride kalan 115 yiğidi ile birlikte Afganistan'a iltica eder.
- Yazın** : Korbaşı Madumar'ın birlikleri Namangan bölgesinde Sovyet birliklerine mağlup olur,
- Korbaşı Kor-Cora ve Yoldaş Calil, Hocent ve Fergana şehirleri yakınında operasyonlarını sürdürürler.
- 1929 yılı başlarından itibaren 1933'e kadar Korbaşı Baba-Hoca, Said-Hoca, Satıbalı Kanat, Artıkbaş Ömer; Hocent, Aşt ve Piskent bölgelerinde operasyonlarını devam ettirirler. Vahş nehrinin sol kıyısında ise, aralarında Osman Bek'in, Torakul'un, Kara Toksaba'nın, İşan-Şahan'ın, Taşari Kayum'un da bulunduğu 12 Korbaşı birliği operasyonlarını sürdürürler.
- Kala-yı Humb civarında Fuzail Mahdum'un yanısıra Abdullah Toksaba, Hudaynazar, Calil, Mahmud Nazar Bek, Kari Salim Pansad, Abdullah Bek, Molla İslâm Pansad, Rahim Pansad, Gado Pansad, Layik Pansad, Saadat mahdum (Fuzail mahdum'un kardeşi) operasyon yapmakta idiler. Hisar bölgesi Sovyet Polis Şefi Azam Hadi, özgürlük mücadelecilerini destekler. Durumu öğrenen Sovyet istihbarat teşkilatı Azam Hadi'yi tutuklar ve ölüme mahkum eder. Ancak daha sonra karar bozularak 10 yıl hapis cezasına çarptırılır. Azam Hadi, Sovyet cezaevinden kaçmayı başarır ve kendi Mücahit birliğini oluşturur. Azam Hadi'nin yanında; İslâm Mir-Ahur, Devlet Bek Pehlivan, Kari Alaeddin Pansad, Mahmud Kerim Pansad, Cafer Pansad, Molla Alim Pansad, Kali Mirzabay Pansad, Adil Bek Pansad,

Ahunbay Pansad, Zair-Sartık Pansad, Gayib-Türk Pansad birlikte savaşırlar.

Azam Korbaşının iki hanımı vardı. Eşlerinden biri yaralanarak savaştan geri çekilmek zorunda kalır. İkinci eşi Dâna-Gül ise, Azam ağır yaralandığı halde savaştan geri çekilmez. ve mücadelesine devam eder. Azam'ın birlikleri ve yönetim kadrosu 1931'de de İbrahim Bek ile birlikte savaşırlar. 1931 yılı sonlarında ise sadece Azam, Devlet Bek, Kali Mirzabay ve Zair-Sartık hayatta kalmışlardır. 1931 yılının son aylarında Sovyetler tarafından yakalanan bu Korbaşılar da Dâna-Gül ile birlikte kurşuna dizilirler. Fergana vadisinde 1928 yılında Nasirhan-Tora (Hokand'daki Otonom Türkistan Hükümetinin Halk-Eğitimi Bakanı) tarafından tertiplenen çiftçi ayaklanması, 1929 yılı sonbaharında Sovyet birlikleri tarafından bastırılır.

- 27.11.** : Korbaşı Yarmat- Mahdum ve Sadık, Vadil bölgesindeki Horazat köyünde, Sovyet birlikleri ile giriştikleri çatışma neticesinde şehit olurlar.

1930 Yılında

Şubat : Korbaşı Recepkuli İran'dan geri döner ve Kuşka, Merv ve Bayramali'de operasyonlar düzenlemeye başlar.

Eylül : Karmana ve Narpay'da 46 Mücahit mahkemede yargılanır. Mücahitlerin liderleri olan Hayri- Sultan, Parman Korbaşı ve Abdullah Togay hakkında ölüm cezası verilir. Böri, Parman, Ravşan Arzikul, Nurmurat, Tanatar Razzak ve Hudayar Yarmirza 10'ar yıl hapis cezasını çarptırılırken, diğerlerine de 5'er yıl sürgün cezası verilir (Bkz. "Yeni Türkistan", 1930, Nr. 4, S. 17)

Sonbahar : Kaşka-Deryalı Korbaşı Şir Aksakal, Sovyet savaş mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırılır. Korbaşı Hoca-İşan ve Kerim-Han mücadeleleri sırasında şehit düşerler.

1931 Yılında

Ocak-Temmuz: Yapılan savaşlarda Buhara'nın beş bölgesinde toplam 2969 yiğit şehit olur, 1713 yiğit ağır halde yaralanır, 2912 aile ise Afganistan'a iltica eder. 2337 ev tamamen imha edilir. Beş gün zarfında (10-15 Mayıs) 16 büyük çatışma meydana gelir. Bu çatışmalarda 224 mücahit şehit olur.

30.03. : İbrahim Bek, Afganistan'dan geri döner ve ilk olarak Dangan'a gider.

08.04. : Utan Bek, operasyonlarını Aktepe bölgesinde yoğunlaştırır.

08.05. : Orta Asya Askerî Bölgesi, basmacı birliklerini imha etmek mak-

sadiyla verdiği emre göre, Tacikistan altı mücadele bölgesine ayrılır. (Batı Hattı, Merkez- Hat, Doğu Hattı, Kuzeybatı, Duşanbe, Tirmiz ve Köktaş Kızıl Ordunun ana karargahı olur.)

- 5.05.** : Korbaşlar toplanarak, yoğun bir şekilde savaşabilmek için savaş yönetimi oluşturma kararı alırlar.
- 10.05.** : 26. süvari tümeni, Kızılsu (Krasnovodsk) civarında operasyonlarını yoğunlaştırır. Tacikistan'da 12 Korbaşı mücadeleyi bırakmak zorunda kalır.
- 22.05.** : Afganistan Savunma Bakanı, Utan Bek'i yiğitleri ile birlikte silahlarını bıraktırmaya zorlar. Utan Bek bu talebi reddeder.
- 13.06.** : Orta Asya Askeri Bölgesinin Devrim Savaş Konseyi, Orta-Kuyu, Göklen-Kuyu, Kaymat ve Karakum çölünde tam teçhizatla (süvari, piyade, uçaklar) yoğun saldırılara geçilmesi emrini verir.
- 21.06.** : İbrahim Bek'in İsanbay'da son çatışması.
- 23.06.** : İbrahim Bek yaralanır ve yaralı olduğu halde Kâfimiñân nehrini geçmek ister. Sovyet istihbaratından ajan Mukim Sultan onu tanır. İbrahim Bek nehri geçtikten sonra, bir hile ile tuzağa düşürülür. Onunla birlikte İşan-İsahan, Korbaşı Ali Mardan, Kurban Bek, Taşmat ve Azim Bek Sovyet istihbaratınca tutuklanırlar.
- Haziran** : Mücahit liderlerinden Eyli-Ahun, Aman Durdi, Kulak-Ahun ve Kurban Hoca'dan oluşan, Milli Mücadeleyi Yürütme Koordinasyon Kurulu Çasil civarında teşkil edilir. Korbaşı Bekeş, Taği Berdi ve Kılıç-Nazar şehit olurlar. Korbaşı Orazgeldi Göktepe Merv bölgesinde, Muratalı Göktepe'de ve Karaca-Aksakal Merv'de olmak üzere, mücadelelerini devam ettirirler.
- 25.07.** : Mücahitler Karakum çölünde Sovyet birliklerine karşı 12 saldırı gerçekleştirirler. Baysun katili olarak nam yapmış olan, Baysun'un Sovyet Polis şefi ve on yıl boyunca Mücahitlere karşı insafsızlığıyla tanınmış olan Türkistanlı Eşniyaz Yunusov, Baysun'un siyasi yönetim şefi ile bir anlaşmazlığı yüzünden ölüm cezasına çarptırılır, ancak daha sonra Rus mahkemesi tarafından 10 yıllık bir mahkumiyetle mükafatlandırılır. Kraldan çok kralcı olan Eşniyaz Yunusov, Sibiry'a'da hastahane de öldürülmüştür. (Yaşlık, Dergi, Taşkent 1988, Nr. 8, S.36-37).
- Eylül Başları** : Fandemin tarafından Merv bölgesinde 86 taarruz gerçekleştirilir.
- 13.09.** : Çilgin Çeşmesi yakınlarında 14 saat süren çatışma neticesinde, Korbaşı Hak-Murat 198 yiğidi ile birlikte şehit olurlarken, Sovyet birliğinin komutanı Lamanov'da öldürülür.
- 17.09.** : Taşauz için yapılan savaşta 90 yiğit şehit olur.

19.09. : Yine Taşauz için yapılan savaşta, 10 saat süren bir çatışma olur. Bu zorlu savaşta 250 yiğit şehit olur, 90 yiğit ise Sovyetlere esir düşer ve onlar da hunharca kurşuna dizilirler.

25.09.-08.10.: Karakum çölünde 17 Korbaşı ve 1925 yiğit silahlarını bırakmak zorunda kalırlar.

10.10. : Karakum çölündeki Tecen vadisinde, 74 Korbaşı ve 3287 yiğit giriştikleri çatışmalarda şehit olurlar.

Kasım : Altıark'ta Korbaşı Hacı-Bala Minbaşı Sovyet ordusu ile barış konusunda anlaşarak 5000 yiğidi ile birlikte silahlarını teslim eder. Barış antlaşmasını kutlamak maksadıyla halkın da katıldığı büyük bir şenlik tertip edilir. Şenliğe silahlarını bırakan 5000 yiğidin yanı sıra, 3000 kadar kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşan yöre halkı katılır. Havanın karmarası ile birlikte Sovyet askerleri törene katılanların etrafını çevirirler, dört bir taraftan ağır silahlar da, dahil olmak üzere ateş açmaya başlarlar. Kaçışan, bağışan küçük çocuklara dahi hunharca ateş açan caniler, meydanı kan gölüne çevirirler. Ruslar, 8000 kişiyi kadın çocuk, yaşlı demeden kallesçe öldürürler.

Altıark'taki bu Sovyet gaddarlığından bugün bile sözedilir. Bu katliamı gözleriyle gören üç şahit, bana olayın boyutlarını ve gördükleri manzarayı içleri ürperten bir tarzda anlattılar. Ancak Müslüman Türk halkı, şimdi bile böylesi gaddarlıklara karşı yeterli derecede güvende olmadığından, yaşayan bu üç şahsın ismini burada veremiyorum.

Mücahitler, Sovyet askerlerine karşı Üstyurt'ta, Çırçık nehrinin üst yakasında (Kayıp Pansad, Canibek Kadı, Carmat Mahdum öncülüğünde) ve Üstyurt merkezinde (Bek-Bolat Korbaşı, Tunali-Han öncülüğünde, ölümü göze alarak destansı mücadelelerini 1929'dan 1931 sonlarına kadar devam ettirdiler.

1932 Yılında

01.01.-07.03.: 1450 yiğitten oluşan mücahitlerin 32 birliği İran'dan Türkmenistan içlerine doğru sızar.

19.01. : Kızıl Ordu birlikleri ile Korbaşı Ahmed Bek'in birlikleri arasında sekiz saat süren bir çatışma çıkar.

1932-1933 : Korbaşı Ahmed Bek, Durdi-Murat, Cüneyd-Han, Anna-Kuli, Atam Kılıç Mamed, İbrahim Kadlı, Ali Abay ve Beppa-Ças'ın koordineli olarak Sovyet birliklerine karşı Merv, Kuşka ve Gök-tepe bölgelerinde mücadelelerini devam ettirdiler.

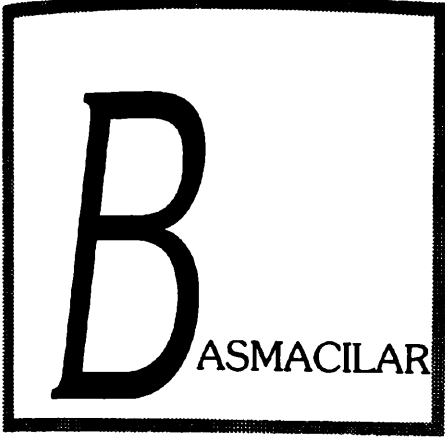
1933 Yılında

Korbaşı Kakabay, 1931'de Karakum çölünde başlatmış olduğu mücadelesini 1934'ün ortalarına kadar sürdürür.

- İlkbahar** : Ahmed Bek ve Durdi-Murat mücadelelerini Karakum çökünde, Tecen ve Merv vahalarında yoğunlaştırdılar.
- 18.03.-25.04.** : Durdi-Murat'ın birliğinden 50 yiğit şehit olur.
- 17.05.** : Korbaşı Durdi-Murat, Ahmed Bek ve Bazi Duz Karakum çölünün savaş meydanlarında ruhlarını Allah'a teslim ederler.
- 03.07.** : Londra'da, aralarında İngiltere, SSCB, Afganistan ve İran'ın da buldukları yedi ülke, başka ülkelerin silahlı güçlerini kendi ülkelerinde barındırmama konusunda bir antlaşma imzalarlar. Bu antlaşma, öncelikli olarak Türkistan bağımsızlık mücadelesini inkitaya uğratmak için girişilmiş uluslararası bir komplodur, zira Türkistanlı bağımsızlık güçlerinin 1929'dan beri Kızıl Orduya karşı yürüttükleri operasyonları İran ve Afganistan üzerinden yaptıkları herkesin malumdur.
- 11.10.** : Korbaşı Utan Bek, Merv çevresinde Kızıl Orduya karşı açık tarazuza geçer.
- 1933** : Yıl boyunca, İran ve Afganistan üzerinden 116 mücahit birliği Türkistan topraklarına geçerek operasyonlar düzenlerler.
- 1934 Yılında**
Afganistan ve İran'dan gelen 58 Mücahit birliği Türkistan topraklarına geçer. Birlikleri 150 ile 500 yiğit arasında değişen toplam 72 Korbaşı yıl boyu mücadelelerini devam ettirirler.
- 30.05.** : Tacikistan Halk Komiserleri Başkanı olan Abdullah Rahimbay, Sovyetler Birliği'nin İçişlerinden Sorumlu Halk Komiserliğinin; "Ortaasya'da basmacılık hareketi bitmiştir"⁽³⁴²⁾ şeklinde açıklamada bulunduğunu ifade eder.

---

(342) A. Rahimbaev, Tacikistan, Moskova 1936, S. 17

VII. BÖLÜM
**TÜRKİSTAN MILLÎ
MÜCADELESİNİN GİDİŞATI**

Türkistan Millî Mücadelesinin Gidişatı Hakkında Bazı Açıklamalar

İngilizler'in "Basmacı" Hareketi Meselesindeki Tutumları

Sovyet Rusya propagandası tarafından desteklenen ve etkilenen birçok Sovyet araştırma yazısında, Türkistan'daki basmacı hareketinin başından beri İngilizler tarafından teşkilatlandırıldığı ve desteklendiği iddia ediliyordu.

İkinci Dünya Savaşından sonra, "Amerikan Emperyalistlerinin de" basmacı hareketine destek sağladıkları iddia edildi. Sovyet Rusya tarihçileri bu iddialarını desteklemek maksadıyla, resmî makamların propaganda amaçlı belgelerini ve bazı İngiliz subay ve diplomatları ile Amerika'nın Petersburg Başkonsolusunun Türkistan'a kısa süreli yapmış oldukları seyahati delil olarak sunmaktadırlar.

Hakikaten İngilizler, Ruslar'ın 18. yüzyıl başlarından itibaren etrafa yayılma istidatlarını ve Türkistan'daki gelişmeleri büyük bir ilgi ile takip etmişlerdir. Bu süreçte İngilizlerin üzerinde hassasiyetle durdukları mevzu; Hindistan'da, İran'da ve Afganistan'da kendi çıkarlarını zedeleyecek bir gelişmenin olup-olmayacağı idi. Hindistan'daki İngiliz Hükümeti, kendi çıkarlarını tehdit edebilecek boyuta erişme eğilimi gösteren Türkistan'daki olaylara karşı kayıtsız kalamazdı. İngilizler, Türkistan'daki gelişmeleri yakından takip ederek, yaptıkları değerlendirmelerle kendi çıkarları istikametinde Ortadoğu'da siyasî etkinlik sağlıyorlardı. İngiliz hükümeti, Türkistan'daki durum hakkında her zaman doğru bilgi alamadığından, Türkistan'a bir askerî elçi gönderme kararı alır. 25 Ocak 1918'de Hindistan'dan Sorumlu Devlet Sekreteri, Hindistan Hükümeti Dış ve Siyasî İşler Bölümüne, gönderdiği bir telgrafta, Türkistan'a bir askerî elçinin gönderilmesinin zarureti üzerinde durur ve bu ihtiyacın Hindistan Hükümetince karşılanmasını ister. Bunun üzerine Hindistan Hükümeti, en kısa zamanda bir komisyon teşkil etme kararını alır. Bu amaçla, İran körfezindeki İngiliz temsilciliğine (merkez önce Bağdat'tadır, daha sonra Basra'ya alınır) bir telgraf gönderilerek, F.M. Bailey ve Marshall adındaki iki subayın kurulacak komisyonda görevlendirilmelerini talep eder. Ancak 5 Şubat 1918 tarihli cevabi telgrafta, Subay Marshall'ın Necef'te çok önemli bir faaliyette bulunması nedeniyle gönderilemeyeceği bildirilir.

21 Mart 1918'de Delhi'deki Hükümet, Londra'daki India Office'e şu telgrafi gönderir: "Şu ana kadar Rusya-Türkistan'ında bizimle ittifak yapabilecek nitelikte, hiçbir unsura rastlayamadık." Ancak 1918 yılı Mart ayı sonunda Hindistan Hükümeti, Binbaşı Bailey, Yüzbaşı Etherthon ve Yüzbaşı Blacker'in yanısıra 16'dan

fazla Hindistanlı asistandan oluşan (bunlar arasında Hokand'ın son Hanının oğlu Abdur-Rahim Bey'de vardır) bir komisyon oluşturur. 9 Nisan 1918'de Hindistan Hükümeti Dış ve Siyasî İşler bölümü, Londra'daki India Office'e gönderdiği telgrafta, komisyonun Rus-Türkistan'ındaki gelişmeleri yerinde incelemek üzere en kısa zamanda hareket edeceğini belirtir. Hindistan Hükümetinin Dış ve Siyasî İşler Bölümü devlet sekreteri olan Hamilton Grant, aynı gün Kaşgar'daki İngiliz başkonsolusuna gönderdiği telgrafta; komisyonun oraya yakında geleceğini, fakat gelen komisyonun ne Çinli birlikleri eğitmek ne de talimatlar vermek üzere oraya gelmeyeceğini, bilâkis Rusya-Türkistan'ı hakkında tatmin edici bilgiler toplamak ve ittifak devletlerinin çıkarları doğrultusunda Alman ve Türkler'in propagandalarna karşı birlikte çalışabilecekleri unsurlar bulmak amacına yönelik olduğunu belirtir.

10 Nisan 1918'de Hamilton Grant, Binbaşı Bailey'e telgrafla aşağıdaki talimatları verir:

Kaşgar Delegasyonuna Dair Talimatlar

1- Binbaşı Bailey, Siyasî Şube, 39. Koruma taburundan yüzbaşı Etherhon, Yüzbaşı Blacker'in liderliğinde olmak üzere teşkil edilen komisyon, Hindistan'lı subay ve personel ile birlikte en kısa zamanda Kaşgar'da olacaktır.

2- Binbaşı Bailey, komisyon Kaşgar'a varıncaya kadar idaresini üstlenecektir. Daha sonra komisyon, Kaşgar baş konsolosluğunun emrine tâbidir.

3- Rus devrimi ve merkezi hükümetin eski Rus İmparatorluğunun parçaları ile yapmış olduğu barış antlaşmaları neticesinde, Rus Türkistan'ındaki durum, majeste hükümetini ve Hindistan hükümetini derinden rahatsız etmektedir. Gönderilen bu heyetin amaçlarından biri, Alman ve Türk propagandalarına karşı koymaktır. *Ancak bu komisyonun asıl görevi, Rus-Türkistan'ı ile ilgili mümkün mertebeye fazla bilgi toplamak, yerli halkla yakın diyaloga geçerek, Rus-Türkistan'ında ittifak devletlerinin çıkarları doğrultusunda çalışabilecek olan şahsiyetler ile nasıl irtibata geçileceği hususunda tafsilatlı bir rapor hazırlamaktır. Rus-Türkistan'ından şartların günübürlük değişmesi, ittifak çizgisi doğrultusunda nasıl hareket edilmesi gerektiği hususunda kesin talimatlar vermeyi neredeyse imkânsız kılmaktadır. Ancak, şimdilik hedeflerimize, bolşevik karşıtı ve muhtariyet taraftarı olan Müslüman kitlenin iyi şekilde değerlendirilmesi ile ulaşmamızın daha mümkün olacağı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, komisyonda bulunan bütün üyelere, hiçbir şekilde aktif propaganda yapmamaları ve Rus-Türkistan'ına ancak Hindistan Hükümetinin talimatları uyarınca girebilecekleri, en ince detayına kadar açık bir şekilde ifade edilmiştir. Onların görevi, oradaki mevcut durum hakkında, özellikle de Afganistan'daki Alman saldırganlığının müsebbibi sayılabilecek olan Alman ve Avusturyalı savaş esirlerinin hareketleri konusunda çok geniş raporlar hazırlayarak bunları bizlere göndermektir. Ayrıca onların görevleri Rus*

Türkistan'ına başarılı bir müdahalenin hangi şartlarda ve ne şekilde yapılabileceğini gözlemlemek ve araştırmaktır. (Buraya kadar yazar tarafından ita-likleştirilmiştir). Ancak, iyi bir müdahalenin zemini olduğu ve Hindistan Hükümetinden zamanında emirler alınması mümkün olmadığı takdirde, Majestenin Kaşgar Başkonsoloslugu emirlerini almak şartıyla, komisyona görevlerini yerine getirme hususunda emir vermeye yetkilidir.

4- Bu talimatın bir nüshası, Binbaşı Bailey tarafından Kaşgar'daki Majestenin İngiliz Başkonsolosuna verilecektir⁽³⁴³⁾.

Sovyet Rusya'nın Kaşgar'daki Başkonsolosu Uspenskiy, Bailey ve beraberindekilere (Blacker, İfti-han Ahmed ve dört Hindistanlı hizmetli) talep ettikleri vizeyi verir ve derhal Türkistan'ın Dışişlerinden sorumlu halk komiseri Domogatskiy'e bir mektup yazar. Mektubunda, İngiliz Hükümetinin Hindistan ile birlikte Orta Asya ve Kafkaslar'daki durum hakkında kaygılandıklarını ve bu yüzden olayları yerinde öğrenmek amacıyla bir delegasyon gönderdikleri haberini iletir⁽³⁴⁴⁾. Bailey, beraberindekilerle birlikte 14 Ağustos 1918'de Taşkent'e ulaşır ve 18 Ağustos'ta Dogamatskiy'i ziyaret eder. Bailey ya da beraberindekilerin, o dönemde Taşkent'te herhangi bir yerli insan ile irtibata geçip geçmedikleri henüz bilinmemektedir. Bailey, Taşkent'te bayan Ugrehlidze ile görüşür. Bu bayandan başka birileri ile görüşmüş olsalardı, Sovyet kaynakları İngiltere'nin basmacılık hareketini desteklediği hususunda delil olarak sıkça kullanırlardı. Ancak fazla vakit geçmeden Bailey, Korbaşı Ergaş ile irtibata geçerek ona 2 milyon Ruble verdiği iddiası ile Sovyet makamlarınca tutuklanır. Ancak böyle bir durumun söz konusu olmadığını ispatlayan Bailey, mahkeme tarafından serbest bırakılır. Yüzbaşı Blacker, hastalanması nedeniyle vaktinden önce Hindistan'a geri döner. Bailey delegasyonunun üyesi Prens Abdurrahim Bek'in neden Taşkent'e gelmediği bilinmemektedir. Ekim ayı başında Bailey, Buhara Emirliğine gelir. Bailey, Buhara'da bolşevik devriminden önce Rusya istihbaratında çalışmış olan tüccar Mirbadalov ile tanışır. Mirbadalov, Bailey'in güvenini kazanır ve onun önemli bir haber kaynağı olur. Bailey, Sovyet Ruslar'ın Buhara'ya saldırısından önce oradan ayrılır. İşte bu diplomat ve haber toplayıcısı, Sovyet kaynaklarında yanlış olarak Basmacı hareketinin organizatörlerinden birisi olarak tanımlanır. Aynı şekilde George McCartney'in Türkistan'a gelişi de, Türkistan bağımsızlık mücadelesinin İngilizler tarafından desteklendiğinin kanıtı olarak bahsedilir. Oysa McCartney 28 yıllık bir diplomattır ve en son görevi de, İngiltere'nin Kaşgar başkonsoloslugu'dur. Kendisi 1918 Ağustosunda Taşkent'e gelmiştir ve Eylül ayında tekrar Hindistan'a dönmüştür. Sovyetler onun Türkistan'daki İngiliz ajanlarının şefi olduğunu iddia ederler. İşte Sovyet propagandası McCartney'in Türkistan'da 20 gün kalmasını,

(343) India Office Records, L/P S/10 (74)

(344) Eleuov, Neşreden. (114), Cilt 1, S. 72

basıncı hareketini İngilizler'in desteklediği ve teşkilatlandırdığı yolundaki asılsız iddialarına, delil olarak sunmaktadırlar⁽³⁴⁵⁾. 1918 yılın yaz aylarında A.B.D. Başkonsolosu Roger C. Tredwell de Taşkent'e gelir ve orada Bailey'le de ilişki kurar. Yine bu diplomatın da Türkistan'a gelmesi, Sovyet propagandası tarafından "Amerikan Emperyalizminin" basıncı hareketine destek verdiği şeklinde kullanılmıştır.

Hindistan İngiliz Hükümeti Türkistan'daki özellikle de Buhara'daki gelişmeleri yakından takip ediyordu. Bazı Mücahitler, örneğin Madamin Bek ve Monstrov 1919'da ya da Korbaşı Yar Muhammed Bek 1923'te Kaşgar'daki İngiliz Başkonsolosluğu ile, İngiltere'den destek almak amacıyla, irtibata geçme girişiminde bulunmuşlardır. Ancak İngiltere hiçbir lidere yardım etmemiştir. Bugün kamuoyuna açık olan dönemin gizli dökümanlarından, İngiltere'nin özgürlük mücadelecilerine ne silah ne de para yardımında bulunmadığı açıkça anlaşılmaktadır. İngiliz istihbarat servisinin, her zaman tam olarak doğru ve eksiksiz çalıştığını söylemek zordur.

Örneğin İngiliz Savaş Kabinesi Foreign Office ile birlikte 24 Eylül 1920'de, kabine için "Note on Bukhara" taslağı hazırlar. Yalnız bu nota hazırlanmadan, o dönemde Buhara şehrinin ve Buhara Emirliğinin bir kısmının Sovyet Ruslar'ı tarafından işgal edilmiş olduğu hususunda merkeze hergangi bir açıklama gelmemiştir⁽³⁴⁶⁾.

Sovyet propagandası, sürekli olarak Buhara'nın İngilizlerin Sovyet karşıtı politikalarını uyguladıkları merkez olduğu görüşünü işlemiştir. Bu açıdan da, Sovyet propagandasının nesnellüğünden söz etmek mümkün değildir. Buhara Emiri İngiltere'nin Yukarı Hazar bölgesine yaptığı çıkartmayı (1918-19) tarafsızca, hatta belirli ölçüde olumlu bulmuştu. Kendisi General Malleon vasıtasıyla, Kral V. George'dan dostluklarını pekiştirmek için 2000 asker, 30 top ve 10 uçak istemişti. Bu isteği İngiliz uzmanı D.T. Monteath olumsuz bulmuştu. Monteath, Buhara'nın Rus İmparatorluğuna öteden beri bağlı olan yerli bir devlet olduğu kanaatinde idi ve Emir'in yasal Sovyet Cumhuriyeti Hükümetine karşı ayaklanmış olduğuna inanıyordu. O, Foreign Office'e, Buhara ile bir ilişki kurmamalarını tavsiye etmişti.

Emir Alim Han, Kral V. George'a 12 Ekim 1920'de bir mektup gönderir. Kaşgar başkonsolosu mektubu Kasım ayında Delhi'ye gönderir. Emir, Delhi'ye 15 kişilik bir heyet göndererek, Buhara Emirliğinin problemlerini anlatmak ister. Bunun üzerine Hindistan umumi valisi Kaşgar'daki İngiliz Başkonsolosluğuna, böyle bir heyetin Hindistan'a gelmesini tasvip edemeyeceğini bildirir. Böylece delegasyonun Delhi'ye gitmesine müsaade edilmemiş olur.

---

(345) Daha geniş bilgi için bkz. C.P. Skrine and Pamela Nightingale, McCartney at Kaşgar, Londra 1973, S. 259-61

(346) Note on Bukhara, 5 pages, India Office Records, L/P-S/10/810. Sadece şu açıklama vardı: "The extinction of Bukhara as an Anti-Bolshevik unity, passively friendly to us, is unfortunate."

Buhara'nın eski Emiri 1923'te Kâbil'de bulunduğu sırada, Mekke'ye Hac yapmak üzere gitmek için kendisine ve 20 refakatçisine vize almak ister. Ancak İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, 28 Haziran 1923'te bu talebi reddeder⁽³⁴⁷⁾.

İngilizlerin uluslararası platformda Buhara konusundaki tutumları, problemin yüzünü ortaya çıkartıyordu. 1927 yıl Eylülünde Buharanın sabık Emiri, General Yusufbay Mukimbay'ın başkanlığında bir delegasyonu, Buhara'nın kurtarılması için ricada bulunduğu memorandumu, Cenevre'de bulunan Milletler Topluluğuna gönderir⁽³⁴⁸⁾. Buhara'dan giden delegasyon için, oradaki İngiliz temsilciliği büyük önem taşıyordu. Emir'in delegasyonu Milletler Topluluğu sarayında, İngiliz delegasyonundan V. Cavendish-Bentinck ve A. Codogan ile karşılaşır. Heyet İngiliz Dışişleri Bakanı ile bir görüşme ayarlamaları için, bu iki temsilciden ricada bulunurlar. Cavendish-Bentinck hemen tepkisini dile getirir ve Londra'daki Foreign Office ile irtibata geçer. Daha sonra İngiltere'nin resmî cevabını delegasyona iletir: "Sabık Emir'in hiçbir uluslararası statüsü yoktur. Topraklarının çoktan Sovyet Rusya tarafından işgâl edildiği kanaatindeyim"⁽³⁴⁹⁾. Emir'in delegasyonu Cenevre'den başarısızlıkla Kâbil'e geri döner.

İngilizler'in Türkistan'daki bağımsızlık hareketini yakından takip ettikleri açık-seçik ortada, ancak bu mücadelelere karşı tavrı aldığı, en azından hiçbir şekilde yardım etmediği de âşikârdır. Bu konuda da birşey demeye hakkımız yok, çünkü belki de Hindistan'da, Afganistan'da ve İran'da kendi çıkarlarına uygun politikaları uygulayabilmek için bunu yapmak zorunda kalmış olabilirler. Ayrıca Ruslar tarafından acil olarak gündeme getirilen "Panislamizm" ve "Pantürkizm" kavramlarının, İngilizler'i rahatsız etme ihtimali de yüksektir. Türkistan'da ya da Afganistan'da bulunan eski Osmanlı subaylarının çeşitli vesilelerle yapmış oldukları açıklamalardan da, kendi hesaplarına bir ders çıkarmış olabilirler. Netice itibariyle, Sovyet Rusya'nın, İngilizler'in basmacı hareketini desteklediği yönündeki iddiaları, sadece bir hayal ürünüdür. Zaten İngilizler Türkistan'da (Buhara ve Harezmi dahil olmak üzere) millî mücadeleleri desteklemiş olsalardı, herhalde mücadelelerin hareketleri muvaffakiyetle neticelenebilirdi.

---

(347) Glenda Fraser, Alim Khan and the Fall of the Bokharan Emirate in 1920, "Central Asian Survey", Vol. 7, Nr. 4, 1988, S. 57'de Lord Curzon'un şu sözleri yer alır: "I do not think the ex-Emir ought to be permitted to visit India at all, whether his stay be brief or long."

(348) Bu memorandum daha sonra şu başlıkta yayınlanır: Said Alim, La voix de la boukhaerie orientale, Paris. 1929. Rusça baskısı: Memorandum Emira Bukhara Liga Naciy, Paris 1929

(349) Fraser (347), S. 59

Sovyet Rusların, Alman ve Avusturyalı Savaş Esirlerini Türkistan Bağımsızlık Hareketine Karşı Kullanmaları

1916/17 yıllarında Türkistan'da yaklaşık 190.000 Alman ve Avusturyalı savaş esiri bulunmaktadır.⁽³⁵⁰⁾ Bu esirlerden bir kısmı 1917 Ekim devriminden önce Sibirya'ya gönderilir. Türkistan'da başgösteren ayaklanma neticesinde, Ruslar için en etkin yol esirleri öne sürmektir. Bundan dolayı esirlerin büyük bir bölümü (kesin rakamlar Sovyetler tarafından hiçbir zaman açıklanmamıştır) Moskova ve Taşkent'in isteği üzerine, Kızıl Orduda asker ya da subay olarak çalıştırılmak üzere seçildiler.

1918 yılı ortalarında Taşkent'te bu savaş esirlerinden, "Yabancı İşçi ve Çiftçilerin Komünist Teşkilatı" kuruldu. Bu teşkilatın kurucuları olarak Fagler, Lorand ve Weis gösterildi. 1918 yılı Aralık ayında buna benzer 13 teşkilat daha kuruldu. Bunlar "Yabancı İşçi ve Çiftçilerin Komünist Partisi" adı altında birleşirler. Çeki Svoboda'nın başkanlığında bir komite kurulur. Bu komite daha sonra 1919 yılında, Macar Bela Kun'un başkanlık ettiği, Moskova'daki Yabancı Komünist Grupların Merkezi Federasyonunun bir parçası olur. Bundan başka 1918 başlarında, savaş esirlerinin konferansı yapılır. Bu konferansta, Sovyet hakimiyetini destekleyip-desteklememe konusu elde alınır. Komünistler, Türkistan'da Sovyet hakimiyetini, Rus "Proleteryası" ile birlikte desteklemek gerektiğini ateşli bir şekilde savundular. Bunun ardında Kızıl Ordu, savaş esiri olanlardan Kızıl Ordu saflarında asker olarak çalışmaya ikna eden her kişiye, 3000 Ruble mükâfat olarak vermeye başlar. İşte bu uygulama neticesinde 1918-20 yılları arasında, savaş esirlerinden sayısız Kızıl Ordu birlikleri teşkil edildi. Bu birliklerden en başta gelenleri, 3. Enternasyonal Lejyonu, 1. Enternasyonal Türkistan Alayı, 2. Fergana Süvari Alayı, 2. Enternasyonal Alay, "Taşkent" Tank Birliği, enternasyonalistlerin Çarcoy timi ve Zimmermann'ın komutasında oluşturulan Alman Birliği (1800 askerden oluşmuştur) olarak sıralanabilir.

Türkistan'daki Kızıl Ordu 1918/19 yıllarında, Avusturyalı, Alman ve Çek savaş esirleri de dahil olmak üzere takriben 106.000 askerden oluşmakta idi. 1919 yılında bu sayı 38.000'e düştü⁽³⁵¹⁾.

Türkistanlılar tarafından gaddar olarak, buna karşılık Kızıl Ordu tarafından kullanılması gereken aptallar olarak görülen enternasyonalist birliklerinin, Ernst Kudzhelo, M. Vrabetz, Yanoş Varga, W. Teihner (1919 yılı Mayıs ayından sonra Türkistan SSC savaş komiseri yardımcısı olmuş Alman'dır) gibi komutanları, bugün bile Sovyet tarihçilerince övgü ile anlatılmaktadır. Sovyet "enternasyonalistler" Türkistan'daki Sovyet birliklerinin %16'sını teşkil etmekte idi. Yine Türkistan'da iktisadiyetle uğraşan, eski savaş esirlerinden oluşan yaklaşık

---

(350) Brun (103), S. 48

(351) Etherton (132), S. 155

27.000 “enternasyonalist” vardı⁽³⁵²⁾. Bu “enternasyonalistler basmacılara karşı en acımasız yöntemlerle savaşıyorlardı. Savaşta, silahsız halka karşı da en ufak acıma duygusu hissetmiyorlardı. Onlar Kızıl Ordunun en sadık uşakları idiler. 1918 yılı Şubat ayında yine bunlar Hokand Özerk Cumhuriyetine karşı savaşıyorlardı ve şehri kızıl muhafızlar ile birlikte ateşe vererek yağmalamışlardı, aynı şekilde Yukarı Hazer’de ve Aktuba Cephesi’nde olduğu gibi, Fergana vadisinde de basmacıların en amansız düşmanları olarak boy gösteriyorlardı. Buhara’da da 1920 yılında, Kızıl Ordunun en ateşli meydan muharebecileri yine onlardı. Buhara’ya Sovyet birliklerinin saldırısında, 8000 Alman, 30.000 Avusturyalı ve Macar asker bolşeviklerle birlik olmuş heyecanla savaşıyorlardı⁽³⁵³⁾.

20 Haziran 1918’de Alman-İsviçre delegasyonu, savaş esirlerine yardım etmek üzere Taşkent’e gelir. Delegasyon, gördüğü manzara karşısında şaşırır ve Türkistan Halk Komiserleri Konseyine, savaş esirlerinin Kızıl Orduda çalıştırılmalarını protesto eder. Halk komiserleri temsilcisi heyete şu açıklamada bulunur: “Hangi milletten olursa olsun, her emekçi Kızıl Orduda hizmet etme hakkına sahiptir”⁽³⁵⁴⁾. Alman-İsviçre heyeti, savaş esirlerinin Kızıl Orduda görevlendirilmelerine karşı hiçbir şey yapmadan geri döner.

Frunze, Sovyet Rusya Başkomutanlığı’na gönderdiği bir raporda, savaşan enternasyonalistlerin Türkistan kıtaları içinde en iyi eğitim görmüş, güvenilir unsurlar olduğunu ifade eder⁽³⁵⁵⁾. 1918-21 yılları arasında bu enternasyonalistlerin çoğu savaş meydanlarında can verirler ve 1921’den sonra yavaş yavaş Kızıl Ordudan ayrılmaya başlarlar. Türkistan’daki Sovyet askerleri ile birlikte 1926/27 yıllarında savaşan eski savaş esirlerinin sayısı, 6000’lere düşer.

Müslümanların Özgürlük Mücadelesine Karşı Müslümanların Kullanılması Meselesi

Sovyet Rusya savaş idaresinin, Basmacılar karşı sadece Ruslar’ı kullanarak galibiyet elde etmesi mümkün değildi. Bundan dolayı, Kızıl Ordu saflarında basmacılara karşı savaşacak Türkistanlılar’ın ya da Başkurtlar ve Tatarlar gibi başka Müslümanların olması gerekirdi. Millî mücadeleye karşı Müslüman halklarından asker toplamak, sadece askerî açıdan bir zaruret arz etmiyordu, daha önemlisi Tür-

(352) Taşhev (119), S. 108 ve 137

(353) Political Intelligence Department. Foreign Office, Political developments in Russian Central Asia since the revolution, India Office Records C/P-S 10/721

(354) Bkz. Inoyatov (90a), S. 264. Bela Kun başkanlığındaki Macar komünist hükümeti, Türkistan gazetelerinde Türkistan’daki Macar savaş esirlerine bir çağrıda bulunur: “Macar savaş esirleri Rusya’da kızıl orduda girmek zorundadırlar. Gerçek komünistler için; Budapeşte sokaklarında ya da Türkistan topraklarında, Sovyet Cumhuriyeti için ya da Proleteryanın özgürlüğü için savaşmaları arasında hiçbir fark yoktur.” Bkz. Willfort (6a), S 252

(355) Frunze (153), S. 131

kistan Müslümanları arasında basmacılar aleyhinde propaganda yaparak onları kontrol altına almak, Müslüman halkta Sovyet ordusuna karşı güven oluşturmak ve böylece galip gelmek asıl amaç idi. Rusya'nın Türkistan Komisyonu, en azından bir kısım yerli halkın -Sovyet terminolojisinde sıkça yerli halk (Korennoe naselenie) kullanılır- savaşa Sovyet saflarında iştirak etmesinin zorunlu olduğunu bilincindeydi. Türkistan Komisyonu, 8 Aralık 1919'da Kızıl Orduda Türkistan Müslümanlarının yer alması konusunu görüşür ve derhal uygulamaya geçilmesi kararlaştırılır. Bu amaç doğrultusunda 1920 başlarında, Müslüman Ordusunun kurulması için bir karargâh kurulur. Frunze, bu girişimden haberdar olunca, özellikle "Müslüman Ordusu" kavramından rahatsız olmuştu. Karargâhı dağıtan Frunze, Türkistan Komisyonuna şu mealde bir mekup yazar: "Özel bir karargâh ve Müslüman Ordusu kesinlikle olamaz. Bu konuyla ilgili daha çok görüş alış-verişinde bulunmamız gerekir. İlyiç (Lenin) ile yaptığımız görüşmelerde, yerli halktan bir ordu kurulması kararlaştırıldı, ancak bu ordu inanç esaslarına dayalı değil, milliyet temeli üzerine kurulacaktı"⁽³⁵⁶⁾. Bunun üzerine devrim savaş konseyi, 12 Şubat 1920'de millî askerî birliklerin ancak Kızıl Ordunun bir parçası olarak kurulabileceği konusunda bir karar alır. Frunze, Türkistanlılar'dan askerden ziyade propaganda çalışması yapabilecek insanlar kazanmak istiyordu. Devrim savaş konseyi, Kızıl Ordunun verdiği büyük kayıptan dolayı, 6 Aralık 1919'da, Çarlık döneminde Türkistan'da geçici ya da sürekli olarak bulunmuş olan, subay ve askerî memurları Kızıl Orduya alma kararını alır. Ayrıca bu karara karşı gelerek Kızıl Orduya katılmayanları, devrim savaş mahkemelerine intikal ettirme kararı alınır⁽³⁵⁷⁾.

Türkistan Cephesi, alınan bu kararla eski Çarlık dönemi subay ve askerî memurları kendi personeline dahil ederek, açıklarını kapatmıştı. Türkistan'da çok az sayıda Müslüman subay, Kızıl Orduda görev yapıyordu. Bunlar da Tatar Başkurtlardan ibaret idi.. Frunze 8 Mart 1920'de 200 Türkistanlının, Taşkent'deki savaş okuluna alınmasına müsaade ediyordu. 7 Mayıs 1920'de Türkistan Cephesi Devrim Savaş Konseyi, yerli halkın askere alınması konusunda bir emir verir. Bu emirden üç gün sonra, Sovyet Rusya Çalışma ve Savunma Konseyi, Lenin'in imzasını taşıyan, "Rus olmayan milletlerin (nerusskoy national'nosti) Sibiryâ, Türkistan ve diğer çevre bölgelerde Kızıl Orduda görevlendirilmesi" konusunda bir emir yayınlar. Bu emre dayanılarak Türkistanlılar zorla askere alınırlar. Türkistan'daki savaş idaresi, 1920 yılında 30.000'den fazla Müslümanın Kızıl Orduya alındığını açıklar^(357a). Ancak, Kızıl Ordu tarafından eğitilen bu Müslüman kitleden

---

(356) Bugoutdinov (13), S. 400

(357) Eleuov (114), Cilt 2, S. 99-101

(357a) Lunin (4), S. 78'de basmacılara karşı sürdürülen savaşta yerli halktan gönüllü olarak, takriben 60.000 Özbek'in, 53.000 Tacik'in, 45.000 Türkmen'in ve yaklaşık 40.000 Kırgız'ın (yani ortalama 198.000 Türkistanlı) kullanıldığını iddia eder. Bu rakamlar tamamen abartılmıştır. K. Hasanov'a göre, V.I. Lenin i Tyurkbyuro SK RKP (b), Taşkent 1969, S. 91'de, kızıl ordunun 1. tümeninde 1384 Özbek, 1493 Kazak, 108 Türkmen; 3. tümeninde 1988 Özbek, 240 Tacik (1921 Nisan itibarıyla) bulunmakta idi.

çoğunun kısa bir süre sonra basımcı saflarına geçtikleri öğreniliyordu. Sovyet savaş idaresinin, Müslüman askerleri Kızıl Orduya alma konusundaki ısrarı, daha önceden de değindiğimiz gibi, onların adıyla Türkistanlı Müslümanlara propaganda yapma imkânını bulmak isteğindendi. Bu arada, Volga-Ural bölgesinin ve Moskova-Petersburg şehirlerinden gelen askerlerin, Sovyet savaş idaresi için en uygun disiplinli ve itaatkâr oldukları ortaya çıkıyordu. Sovyet idaresi, 1920-24 yılları arasında takriben 30.000 Müslümanı Türkistan'da kullanmak üzere silah altına alıyordu. Özellikle Türkistan haricinden gelen Müslüman askerler, kelimenin tam anlamıyla savaşçı insanlardı. Türkistanlı Müslümanlar ise daha ziyade propaganda vasıtası olarak kullanılıyordu. Kendi milletlerine karşı savaşanların sayısı ise oldukça azdı.

Sovyet idaresi, 1919'dan sonra Türkistanlılar'dan Kızıl Orduya yardımcı olacak milis birlikleri teşkil etme yoluna gidiyordu. Kızıl Ordunun operasyonlarında ve düzeni korumada kullanılan bu milis birlikleri, özellikle 1922'de arttırılıyordu.

Sovyet tarih yazımı, millî mücadeleyi devamlı surette zenginlerin, mollaların ve milliyetçi burjuvazinin, emekçi halkı kandırarak Sovyet Rusya'ya ve Bolşevizme karşı ayaklandırmalarından oluştuğunu iddia etmiştir. Biz burada bu Sovyet saçmalığı üzerinde durmak istemiyoruz. Hem Sovyet idaresi, hem yerli işbirlikçileri ve bolşevik rejiminin dalkavukları, Türkistan millî mücadelesinin bir sınıflar arası mücadele olmadığını, sonuna kadar bir halk hareketi olduğunu çok iyi biliyorlardı. Hiç kimse bu harekete bazı zengin insanların ve mollaların iştirak ettiğini inkâr etmiyor zaten. Ancak bir kısım din adamlarının ve zengin beylerin, Sovyet Ruslar'ın saflarında yer aldıklarını da Sovyet kaynakları yazmaktadır. Aynı şekilde bu etkin insanların neden Sovyet saflarında yer aldıkları konusu üzerinde de durmayacağız. Ancak yine de, bazı zenginlerin ve din adamlarının, Sovyet hakimiyetini yaymada ne kadar etkili olduklarını örneklemek istiyoruz.

Bu kategoriye dahil olan en tipik örneklerden biri, Türkistan'ın sovyetleşmesinde öncü rolü oynayan Ubeydullah Hoca'nın oğlu Fayzullah Hoca'dır. Babası Buhara Emirliği'nin en zengin tüccarlarından. Tek varis olarak, Rusya'da ve Buhara'da sayısız gayrimenkulün ve işyerinin sahibi idi. Birden bütün mallara konan Fayzullah Hoca, cedidci olur ve Emir'e karşı savaşır. Cedidcilerin çok güçlü olmamaları nedeniyle, Emir'i deviremezler. Taşkent'te bolşeviklerin duruma hakim olmaları ile birlikte, Emir'i devirmek için Sovyet Ruslar'ı ile ilişkiye geçer. Böylece kendisi ve taraftarları, Buhara'nın Sovyet Ruslar'ı tarafından işgâl edilmesi için siyasi zemini hazırlayan, işbirlikçiler konumuna düşmüşlerdir.

Buhara'yı işgâl eden güçlere kucak açan ve savaş boyunca onları destekleyen Fayzullah Hoca, Emir'in devrilmesinde, Buhara'nın Halk Cumhuriyetine dönüştürülmesinde büyük rol oynar. Mükâfat olarak Buhara başbakanlığına getirilen Fayzullah Hoca, Moskova'da 1938 yılında idam edilinceye kadar, Sovyet rejiminin sadık uşağı olarak başbakanlıkta kalmıştır. Gücünü sınırsız mal varlığından, etkinliğini ise önce Cedidci, sonra Komünist, daha sonra da Sovyet rejimi doğrultusunda bir başbakan olmaktan alan Fayzullah Hoca Sovyet Rusya işgâl po-

litikalarının (Buhara'daki Savaş idaresinin herhangi bir talebi olmadığı halde) uygulanışını kolaylaştırarak, Basmacılara karşı verilen mücadelede en etkili kişi olmuştur. (358).

İşte bu komprador insan, Türkistanlılar'ın cellatı sıfatıyla kısa zamanda komünist liderler arasında yer almayı başarıyordu. Basmacı hareketinin, böyle zengin destekçileri yoktu. Anavatanlarını, kanlı Sovyet çizmelerine çiğnetmek istemedikleri için, millî direnci mallarıyla destekleyen sözde zenginler, Fayzullah Hoca'nın mal varlığının yanında develede kulak mesabesinde dirler. Fayzullah Hoca'dan geri kalmayacak şekilde, Sovyet rejimini destekleyen bir başka komprador ise Abdulkadir Muhiddin Mansur idi (358a).

Türkistan özgürlük mücadelesine karşı, bazı din adamları da Sovyet saflarında yer alıyordu. Bunlardan biri, 1921'den 1937'e kadar Mücahitlere karşı Sovyetlerle aktif olarak birlikte çalışan Damullah Mirza Nabiyev idi (359).

---

(358) Macid Hasanov, Fayzullah Hocayev, Taşkent 1990, S. 115: "Fayzullah Hoca 18 Mart 1922'de yapılan bir gösteri sırasında Buhara'nın şehir merkezinde şu açıklamalarda bulunur: "Biz basmacılardan korkmayız, çünkü Sovyet Rusya bizim dayanağımızdır." S. 129: "Fayzullah Hoca'nın emri üzerine, 1922'de basmacıların ailelerinden 60 kişi rehin olarak alındı.. Basmacılar, hareketlerini sürdürürlerse, rehinelere kurşuna dizilecekti." Buhara Halk Cumhuriyeti, basmacılıkta mücadelede Ruslar'la sıkı bir ilişki içinde idi. Bunu şu olaydan da anlamak mümkündür: Cabbar Korbaşı'nın birliği 8 Mart 1922'de Eski-Buhara'yı kuşatır. F. Hoca Hükümeti, derhal Sovyet Ruslar'dan acil yardım talebinde bulunur. Bunun üzerine Semerkant'tan gelen Kızıl Ordu birlikleri Cabbar korbaşı'ya saldırırlar, Cabbar'ın birliği 15 Mart'tan 20 Mayıs 1922'ye kadar süren savaşı kaybeder, ancak dağılmaz. Buhara Hükümeti 25 Mayıs 1922'de basmacılar için genel af ilan eder. Cabbar Korbaşı buna inanarak birliği ile birlikte silahlarını bırakır. Ancak, Kızıl Ordu komutanları tarafından kurşuna dizilir. Bkz. "Şark Yıldızı" 1991, Nr. 3. S. 188

(358a) Abdulkadir Muhiddin Mansur (1892-1934) Buhara'nın en zengin insanlarından biri idi. Kendisi Genç-Buharalılar devrim komitesinin başkanı idi ve Sovyetler'in Buhara'yı işgalini sevinçle karşılayanlardandı. Emir'in devrilmesinden sonra, Buhara Halk Cumhuriyetinde Tarım ve Ticaret Bakanlığına (1920-24) getirilen Muhiddin Mansur, daha sonra Tacikistan Halk Komiserleri Şûrası'nın Başkanı (1925-29) olur. Bkz. B. Ergaşov, Revolyutionnaya, partiynaya i gosudarstvennaya deyatel'nost' Abdulkadira Muhiddinova, "Obşçestevennue Nauki v Uzbekistane" 1989, Nr. 10 S. 33-40. Bu multimilyonerin 1930-34 yılı arasında ne yaptığı kaynaklarda geçmiyor. Kruşel'nitskiy'e göre (226), S. 39: Buhara Devrim Komitesi başkanı idi. Başka ülkeler ile bağımsız ikili ilişkiler kurulması ve Kızıl Ordunun geri çekilmesini savunuyordu. 1921 yılı Ağustos ayında devlet görevinden tart edilir." A.M. Mansur hakkında ayrıca Bkz. dipnot Nr. 81.

(359) 1881 doğumlu olan Damullah Mirza Nabiyev, Buhara'da ilâhiyat eğitimi alır. Maydenek köyünde imamlık yaparken, Buhara Hükümeti ve Ruslar ile irtibata geçer. Korbaşı Gayur Bek hakkında Ruslar'a bilgi sızdırır ve Kızıl Orduya bağlı 9. piyade tümeni ile birlikte Korbaşı Gayur Bek'e karşı savaşır. 1925 yılında Fayzabad ilçesinin devrim savaş komitesi başkanı olur. Onun katkıları ile Gayur'un halefi olan İsmatullah Korbaşıya karşı savaşır. İsmatullah Korbaşı aynı yıl şehit olur. Nabiyev, önce Sovyetler'in Hisar bölgesi devrim komitesi başkanı olur, daha sonra 1926'dan itibaren Kölab bölgesinde çalışır. 1.12.1926'da Tacikistan Merkez İcra Komitesi üyesi olur ve Fuzail Mahdum'a karşı bir saldırı tertipler. 1931'de İbrahim Bek'e karşı savaşır; İşte bu sadık uşak da 10.12.1937'de Sovyet makamlarınca "Anavatanı İhanet" suçundan idam edilir. Aradan 21 yıl geçtikten sonra, 1957'de itibarı iade edilir. Bkz. "Kommunist Tacikistana", Dergi, 1989, Nr. 4, S. 86-90

Sovyet kaynaklarında: Nazir Torakul, Kaygısız Atabay, Abdullah Rahim Bay, İnağam Hıdıralı, Nizamiddin Hoca, Yusuf İbrahim, Alimcan Akçurin (son iki kişi Kazan'dandır), Abbas Ali gibi birçok Müslümanın dindaşlarına karşı Ruslar'la aktif şekilde işbirliği yaptıklarından ve milli mücadeleyi baltaladıklarından söz edilir. Sovyet Ruslar'a hizmet eden bu zevat, Korbaşların hareketlerine de aldırıyorlardı. Ruslar, Mücahitlere karşı başarı elde edemedikleri durumlarda, derhal basmacı liderleri ile görüşerek barış antlaşması yapmak isterlerdi. Buhara Halk Cumhuriyeti Hükümeti de, bu tür durumlarda basmacı liderlerine kendilerini affettirecek tarzda barış mektupları gönderirdi. Bazı Korbaşlar bu mektuplara, kendi şartlarını öne sürerek cevap verirdi. Bu bağlamda, önde gelen Mücahit liderlerinin, Buhara Halk Cumhuriyeti Başbakanı Fayzullah Hoca'ya ve Devlet Başkanı Muinca Ami-nov'a gönderdikleri mektubu sunmak istiyoruz:

"Selamımız üzerinize olsun. Elhamdulillah sıhhatteyiz. Anlamsız mektubunuzu aldık ve çarpıttığımız olaylar karşısında hayrete düştük. Mektubunuzda; "Buhara devriminin başından beri çok çalıştım, ama siz bizleri terkettiniz, oysa biz sizi savunma bakanı yapmak istiyorduk. Bazı akli kıt insanlara uymuş olmalısınız. Geri dönün, cezanız bağışlanacaktır" diyorsunuz. Bu iddia karşısında şaşırarak kaldık. Siz, bolşevik Rus kardeşlerinizle Buhara topraklarını işgal ettiniz, milletin kanını emdiniz, altınını-akçesini aldınız ve bunlar yetmiyormuş gibi neyi varsa imha ettiniz. Kutsal camilerimizi ve medreselerimizi kirli çizmelerinizle çiğnediniz. Kurduğunuz bir düzen olan Olağanüstü Komisyon ile, halkın malını yağmaladınız.

Siz bütün bu yaptıklarınızı, Aksakallılar, Devrim Karşıtları, Zenginler ve Burjuvaziler diyerek yaptınız ve sonunda bolşevizm ve komünizm ideolojisini gerçekleştirmeye başladınız. Siz dininizi, inancınızı ve vicdanınızı, bir dilim ekmek uğruna lanetli Ruslar'a sattınız. Rus bolşevikler, sizden güç alarak baskılarını artırdılar. Buhara'nın bağımsızlığı sözü havada kaldı. Bundan dolayı Buhara devrimcilerinden olan Osman Hoca, Buhara halkının başkanı olduğu halde, size ve Rus konsolosluğuna karşı savaş açmıştır. Baskılara tahammül edemezdi. Bu vatanın bir evlâdı olarak ben de, vatanımın refahı için savaştım ve gelecekte de Rus bolşeviklerine ve sizin gibi vatan hainlerine karşı kahramanca savaşağım. Gerçek Mücahitlerden olan hiçbir Buhara evlâdı, sizin fikirlerinize iştirak etmeyecek vicdanını ve şerefini satmayacaktır.

Bugün Buhara'da yarım milyon insanın eline kılıcını alarak, vatan hainlerine karşı savaştıklarını, Buhara dağlarında ve çöllerinde sıcak kanlarını akıttıklarını görmekteyiz. Biz de, bu vatanın gerçek evlatları ile, Buhara'nın bağımsızlığı ve refahı için sizin gibi komünistlere karşı savaşımızı sürdüreceğiz.

Bizler basmacı değiliz, biz anavatanımızın gerçek ve sadık hizmetçileriyiz. Ruslar'ı vatanımızdan kovacağız ve onları yok edeceğiz. Allah'a bizi doğru yola soktuğu ve doğru fikirler verdiği için minnettarız. Biz savaşımızı sürdüreceğiz. Müslümanlar silahları ile birlikte kendi istekleri ile yanımıza gelerek, inanç savaşı olan

cihata katılmak istiyorlar. Onlar, bizimle birlikte İslâm'ın ve Müslümanlar'ın kurtulması için savaşıyorlar. Onlardan herbiri, İslâm için ölmeye hazırdır. Bu inanç, bizi en kısa zamanda inançsızlardan ve vicdansızlardan kurtaracaktır.

Mektubunuzun sonunda; barış teklifimizi kabul etmezseniz, gücümüzü ve öldürücü darbemizi göstereceğiz diyorsunuz. Bu sözünüz sizin gerçek niyetinizi açıklıyor. Yoldaşlarınızın tank ve toplarına rağmen size karşı savaşaacağız. Zaferi Allah takdir eder. Biz muharebeden korkmayız ve hep ileri gideceğiz.

Millete ihanet eden birisi olarak, kendinizi kahraman gibi gösterme gayretlerinize acıyorum ve siz halkın galeyanını bir gün göreceksiniz. Muhteremler! Teklifimizi mazur görün, ama vakit geç olmadan bize katılın ve halk o zaman size minnettar olacaktır. Siz, İslâm saflarında savaşan Müslümanların yanında olmalısınız ve bu şekilde tarihe geçmelisiniz.

İslâm savaşçıları ile birleşin ve Ruslar'ı aziz vatanımızdan kovun. Siz böyle yaparsanız, vatanımızın refahı için birlikte çalışabiliriz. Bu bizim tek dileğimizdir.

İhtirâmlarım ile,

Başkomutan: Gazi

Buhara Devrimcileri, Kari Abdullah, Narkul Batır, Daniyarbek Ellikbaşı.

Sağlık ve afiyette olmanızı isteriz. 1340, 18 Ramazan (=18.09.1921) (360)

En üst düzey Sovyet makamlarına gelmiş olan Türkistanlı devlet adamları, Sovyet Rusya'nın kendileri etrafında oluşturdukları duvarı aşarak, kendi halklarının dertlerini ve isteklerini duyuramıyorlardı. Bundan dolayı da, halklarının refahı için, Ruslar'dan ne askerî ne de sivil taleplerde bulunamıyorlar, halkları için imtiyaz ve kolaylıklar elde edemiyorlardı. Sovyet Ruslar'ın emrinde çalışan Türkistanlı devlet adamlarının çoğunluğu vatandaşları ile efendileri arasında ikilem içinde kalıyorlardı. En inançlı komünist bilinen Fayzullah Hoca dahi, halkın çıkarlarını daha önde gören vatansever insanları devlet kadrolarına aldığı için, çok defa Moskova'ya çağırılmıştır ve aylarca orada hesap vermek zorunda kalmıştır.

Sovyet hakimiyeti içinde, Türkistan'ın millî yapılanmasına ağırlık veren bazı Türkistanlı şahsiyetler de, millî mücadele için moral desteği olmuştur. Bu tür gayret sarfedenlerin başında, 1920 yılı başlarında, grubu ile birlikte, 17 Ocak 1920'de Türkistan Komünist Partisi Müslüman Bürosu Konferansında, bağımsız siyasi ve ekonomik haklarını elde etmiş Türkistan Türk Cumhuriyeti kurulması kararını alan Turar Riskul (Türkistan Komünist Partisi Müslüman bürosu Başkanı ve Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi idi), anılmaya değer bir şahsiyettir. Kendisi ve arkadaşları "Türkistan Komisyonunu" Rus sömürgeciliğinin bir temsilcisi" olarak gördüklerinden, Rus komisyonunu tekrar Rusya'ya geri göndermek

---

(360) Hasanov (358), S. 126-128; Hocaev (86), Cilt 1, S. 233-34, "Erk", Dergi, Taşkent 1990, Nr. 27, S. 3; Şark Yıldızı" 1991, Nr. 3, S. 188-89

için ısrar ediyorlardı. Ayrıca Müslüman olmayan askerlerin ve göçmen olarak Türkistan'a yerleştirilen Ruslar'ın geri gönderilerek, bir millî ordu kurulmasını istiyorlardı.

Türkistan'da Sovyet rejimini temsil eden ve Türkistanlılar arasında Sovyet Rusya hakimiyetini kuvvetlendirmek için kurulmuş olan Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin İcra Komitesi Başkanı (=Devlet Başkanı) Riskul, 1920'de Türkistan Milliyetler Komiserliği'ni feshetmişti. Moskovalı siyasetçiler ve askerî idare, Türkistanlılar'ın bu tür tavırlarına, başta Frunze olmak üzere sert bir şekilde cevap veriyorlardı. Moskova ve Rusya'nın Türkistan Komisyonu, Frunze'nin taleplerini haklı buluyordu. Lenin de, Riskul'un Türkistan Türk Cumhuriyeti kurulması tekifini reddediyordu⁽³⁶¹⁾.

Türkistan'daki Sovyet Rusya hakimiyeti içinde bazı mevkilerde bulunan birtakım Müslümanlar, Sovyet Rusya'nın kendi hakları için reva gördüklerine tahammül edemeyerek, özgürlük mücadelesini desteklemeye başladılar⁽³⁶²⁾.

Türkistan'ın münevverler grubu, Rus Hükümetinin Rus imparatorluğu dahilindeki halkların bağımsız olma hakları ve 1917'de Müslümanlara çağrı metinlerinde, kendi aleyhlerine gizli oyunlar tezgahlandığını biliyorlardı. Rus bolşevik yönetimi, halkların özgürlüğünden ve Müslümanların kendi kaderlerini belirleme haklarından söz ederken, asıl maksadı bu maske altında daha fazla insanı kendi yanlarına çekmek ve nihai hedef olarak kendi saldırganlıklarını gizlemektir. Birçok Müslüman (Kızıl Ordu içinde 30.000 Müslüman asker, Mücahitlere karşı savaşıyordu), reformist ve iyi niyetli insanlar, Rus bolşevik rejiminin sözlerine kanarak, Rusya'nın hakimiyet kurma çabalarına alet olmuşlardır. Ancak, reformist ya da komünist olduğu halde, rejimin samimiyetinden şüphe duymayanlar da yok değildi. Bunlardan biri, asıl mesleği matbaacılık olan, Buhara'lı reformist İsmail Bek idi. 1920 yılı Eylül ayında Bakü'deki doğu halkları kongresinde, Buhara'daki Sovyet uygulamalarını kınıyarak, şunları söyler:

"Bizler burada konuşurken, dışarda nelerin yaşandığını biliyor musunuz? Kızıl muhafızlardan oluşan bir ordu Buhara'ya giriyor! Emir'in sarayı alevler içinde yanıyor! Bakanlar ve müftüler tutuklanıyor! Caniler, Ark'ın kapısından (kale) büyük Timur'un kılıcını yere atıyorlar! Bütün bunların sorumlusu olan

---

(361) Hayit (26), S. 33, 57. Daha geniş bilgi için bkz. Pirmat Şermuhammedov, "Böliniş nîmeden başlangan? Özbekistan Adabiyatı ve Sanatı 31.5.91, S. 2

(362) Yapılan uygulamalardan rahatsızlık duyarak millî mücadele saflarını geçen şahsiyetlerden bazıları şunlardır: Buhara Halk Cumhuriyeti Başkanı, Osman Hoca; Cumhuriyetin Polis Şefi Ali Rıza; Mart 1922'de savunma bakanı Abdulhamid Arif; Dışişleri Bakanı Nasrullah Polat Hoca; Buhara Halk Cumhuriyeti Halk Ekonomisi Şurası'nın Başkanı Muhitdin Amin; Torakul Canuzak(ov) ve Tohtabek-Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Üyeleri; Harezm Halk Cumhuriyetinden birçok şahsiyet.

bizler, oturmuşuz ve nutuk atıyoruz! Hayır, bizler ellerimizi göğe kaldırarak, Lenin'in adını kötüye kullanarak yapılan bu zulmü telin etmeliyiz"(363).

Sözde "anti-emperyalist ve anti-müstemlekeci" kongrede, Buhara'dan gelenler arasında, Sovyet Ruslar'ın Buhara'da işlediği vahşete karşı sesini yükselten tek kişi İsmail Bek idi. Sovyet yönetimi, bu türden serzenişleri ilk defa duymuyordu. Onlar için Türkistanlılar'ın inlemesi önemli değildi, zaten yakınmalara kulaklarını ve gözlerini kapatarak, Türkistan'ın tamamıyla boyunduruk altına alınışının hayalini kuruyorlardı.

Halk dağlarda ve savaş meydanlarında mücadelesini sürdürürken, 1923 yılı Haziran ayında "Millî Cumhuriyetler ve Bölgeleri" ile ilgili parti yetkililerinin istişare toplantısında, açıkca *Çarlık Rusya'sı ile Türkistan'daki Sovyet Hakimiyeti arasında hiçbir fark olmadığını, sadece Rusya'nın mührünün değiştiğini* ifade eden cesur Türkistanlı komünistler de (Türkistan Komünist Partisi Sekreteri Sultan Hocan ve Moskova'daki Doğu Emekçileri Üniversitesinde öğrenci olan Akmal İkrâm gibi şahıslar) bu görüşlerini Stalin'in huzurunda ifade etmişlerdi. Türkistanlılar'ın konuşmasına Stalin tahammül edemez ve hiddetli bir tarzda şu sözleri sarfeder:

"Yoldaş Hocan güzel konuştu, yoldaş İkrâm da fena değildi. Ancak, ben bu iki konuşmacının çelişki içeren bir bölümü üzerinde duracağım. Bugünkü Türkistan ile Çarlık Türkistan'ı arasında bir fark olmadığını, sadece mührün değiştiğini, oysa Türkistan'ın çarlık döneminde olduğu gibi yerinde saydığını uurguladılar. Yoldaşlar, şayet bu iddialar yanlış değilse ve düşünülerek konuşulduysa, o zaman bizim değil, basmacıların haklı olduğunu ve Sultan Galiev'in bizi yargılaması gerektiğini kabullenmek zorundayız. Türkistan'ın Çarlık döneminde olduğu gibi bir koloni olduğu doğru ise, o zaman sizler neden basmacı hareketine katılmadınız?"(364).

Açık olan şu ki, bu tür insanlar totaliter Sovyet rejiminden kopma cesaretini gösterememişlerdir. Onlar, Sovyet rejiminin halkın ihtiyaçlarına cevap vereceğini ve Türkistanlılar'ın bu zor durumunun komünist sistemi içinde çözümlenebileceğini zannediyorlardı. Bu tür bir yanılığa düşmüş olanlardan biri de, Özbekistan Yüksek Mahkeme Başkanı Sadullah Kasım idi. 1924 yılında bu göreve atanan Sadullah Kasım, alt mahkemelerin basmacılar hakkındaki ağır kararlarını devamlı surette bozardı. Bazı ölüm cezalarını, hapse çevirdiği gibi uzun süreli hapis cezalarını kısaltır, hatta serbest bıraktığı Mücahit liderler dahi oluyordu. 1930 yılı başlarında arkadaşları ile (Özbekistan Baş Savcısı- Badiraldin Şarîf; Taşkent Mahkemesi Başkanı; Mirsaid Zakir; Mirzaçol Mahkemesi Başkanı- İbrahim Hoca; Taşkent'li bir

---

(363) Richard Euringer; Der Serasker. Irrfahrt und Ende des ruhmreichen Enver Pascha, Hamburg, 2. Baskı, 1942, S. 224

(364) Hayit (41), S. 239-40; Hayit (26), S. 58

zengin olan Nasriddin Alim; Taşkent'li tüccar Akbar Samigcan) birlikte Se-merkant'da mahkemeye çıkartılır. Mahkeme kendisini ve arkadaşlarını, basmacıların desteklemek, Pan-İslamist ve Pan-Türkist görüşler doğrultusunda devrim karşıtı ve Sovyet karşıtı teşkilatlar kurmaktan suçlu bulur⁽³⁶⁵⁾. Yargılanan tüm şahıslar ölüm cezasına çarptırılır. Bugüne kadar Sadullah Kasım'ın Pan-Türkist, ya da Pan-İslamist olup olmadığı ortaya çıkarılmadı. Ancak onun devrim karşıtlığından anladığı, Sovyet bolşevizmine ve Rus emperyalizmine karşı olmağı. Bunu, onun şu sözlerinden anlamak mümkün: *"Önceleri sadece sıradan bir koloni idik, şimdi ise kızıl koloni olduk"*⁽³⁶⁶⁾.

Yapılan mahkeme ve verilen cezalar tam bir gösteri havasında idi. Sovyet yönetimi, bu dava ile Sovyet Rusya'nın kurumlarında yetkili olan ve halklarının çıkarlarını gözetken Türkistanlılar'a göz dağı vermek istiyordu. mahkeme, Kasım'ın binlerce basmacıyı kurtardığını ortaya çıkartıyordu. Sovyet makamları, bu mahkemedeki tutanakların tamamını hâlâ kamuoyunun bilgisine sunmadılar. Sadece bazı propaganda amaçlı ideolojik yayınlar konuyu ele aldı⁽³⁶⁷⁾. Mahkeme tarafından Korbaşı olarak nitelendirilen Sadullah Kasım ve arkadaşlarının savunma konuşmaları ne de ölüm cezasını gerektirecek asıl belgeler kamuoyuna hâlâ açıklanmadı.

Sovyet Rusya için, ister Türkistanlı olsun ister başka yerden gelsin, bütün Müslümanlar güvenilmez, tehlikeli unsurlardır. Bilindiği gibi, Kızıl Ordu içinde bulunan 30.000 Müslümanın çoğunluğu özgürlük mücadelesine geçmişlerdir⁽³⁶⁸⁾. Bunun yanı sıra, sahibinin güvenini kazanmak için azami gayret sarfeden sözde Müslüman elamanlar da (komünist partisinde ve devlet kademelerinde, polis, asker, küçük birliklerin komutanı, casus, Kızıl Ordunun alış-verişini yapanlar, propagandacılar) vardı. Ancak bu işbirlikçiler de, 1936-1939 yılları arasında estirilen devlet teröründe, "mükâfatlarını" almışlardı. Komünist diktatörlüğü, kendisinin hakimiyetini pekiştiren, yerli halktan yönetimde bulunanlara, polis şeflerine, yerli halkın oluşturduğu askerî birlik komutanlarına, casuslarına hatta gardiyanlarına kadar katı bir uygulamayla hepsini yok eder. İşte "Proleterya Diktasını" oluşturan bu "Sosyalist-komünistler ve Markisist-Leninistler" -daha sonra ise Stalinci olmuşlardır- aslında azıllı eşkiya çetecileri oldukları halde, neden kendilerinin efendiliğini garanti altına almak için onlardan daha çok çalışan yerli işbirlikçilerini yok etme gereği duy-

---

(365) Geniş bilgi için bkz.: M.Ç. (Mustafa Çokay), Sadullah Kasım Mahkemesi, "Yaş Türkistan", 1930, Nr. 7-8, S. 12-21

(366) Hayit (180), S. 89

(367) Konuyla ilgili yayınlar şunlardır: R. Katanyan, Protiv Kasımova-protiv Kasımovşçına. Reç gosudarstvennogo obvinatelya, Taşkent 1931; Udar po natsionalistiçeskoj kontrrevolyutsii; Prigovor nad Kasımovım I Ko, Taşkent 1931, S. 75

(368) Muraveyskiy (77), S. 83

muşlardır? Birçok Sovyet kaynakları, Türkistan emekçilerinin basmacılığı imha ettiğini yazar. Türkistan'da emekçilerin (Türkistan'da endüstri emekçisi olmadığını herkes bilir) Mücahit saflarında yer aldığını Sovyetler dahi inkar etmez. İşte kendi hayal mahsullerini, gerçek olarak sunmaya çalışanlar, hiçbir zaman çelişki ve ikilemden kurtulamazlar.

Millî Mücadelede Alınan Mağlubiyetler ve Neticeleri

Türkistan'ın bağımsız millî iradesini tescil ettirmek için verilen silahlı mücadele, 1934 yılında kesin olarak bir askerî mağlubiyete mahkum olur. Kızıl Ordu ise bu savaştan galip olarak ayrılmış olur. Bu galibiyet için gerekli olan; yeterli miktarda askere, modern silah ve uçaklara, zehirli gazlara, top ve makinalı tüfeklere sahip idi. Buna karşılık Mücahitlerin düşmandan zaman zaman elde ettikleri otomatik silahlar ve toplar haricinde, kılıçları, balta ve bıçakları ya da demir sopalarından başka bir araçları yoktu. Sovyet Rusya ise Türkistandan gasbettiği muazzam bir mâlî desteğe sahipti. Sadece Buhara işgâli sırasında, Moskova'ya götürülmüş olan altın ve kıymetli taşlar, Türkistan'da Kızıl Orduya 15 sene yetecek kadardı. Kızıl Ordu, Şahr-i Sebz, Karşı, Hisar vadisinde ve Hive'de ne kadar altın ve mücevher vardıysa yağmaladı. Yağmalanan bu paha biçilmez mücevheratı Türkistan'da kullanmaya cesaret edemeyen Kızıl Ordu, bunları Moskova'ya göndermek zorunda kalıyordu. Altın ve değerli taşları güvenlik sebebiyle Türkistan'da kullanamayan Kızıl Ordu, bu defa halkın parasını da elinden almaya başladı. Büyük sıkıntı içinde bulunan halktan birşey alamayan Kızıl Ordu, Buhara Halk Cumhuriyetinde halkın mallarına el koyarak, daha sonra bozdurulmak üzere borç senetleri verdiler. Kızıl Ordu 1924 yılı değeri itibarıyla 3 milyar altın rubleyi borç aldığı halde, sadece 30 milyonunu geri verdi⁽³⁶⁹⁾. Böylece Kızıl Ordu, Türkistan'ın ekonomik potansiyeli sayesinde ayakta durmuş oluyordu.

Türkistan bağımsızlık mücadelesi bastırılmış ve savunma noktaları imha edilmişti. Bu savaştan, Türkistan'ın yara almayan hiçbir köyü, şehri, vahası, kuyusu, vadisi ya da dağı kalmamıştı. 1916 ayaklanmasını da büyük kayıplarla atlatan halkın, bağımsızlık mücadelesinde 2 milyon şehit verdiği düşünülürse⁽³⁷⁰⁾ Türkistanlıların vatanlarını ve dinlerini korumak uğruna ne kadar fedakârca ölüme koştukları anlaşılmaktadır.

Fergana vadisinde yaşanan korkunç katliamın boyutları akıl almaz derecededir.

(369) Muraveyskiy (77), S. 87

(370) Özgürlük şairi Abdurrauf Fitrat şehadetin anlamını bir tiyatro eseri olan "Hind İhtilalcileri"nde, Berlin 1923, S. 39, şöyle anlatır: Şehit Allah'ın huzuruna vardığında, Allah ona dünyanın durumunu sorar. "Allah, ona dünyadan kendisine ne getirdiğini sorar. Şehit oradan sana layık ne bir söz, ne bir iş ne de başka bir şey getirebildim: sana küçük bir şişede bir damla kan getirdim. Bu kıymetli bir hediyedir ve belki senin hazinende böylesi yoktur. Allah'ım, bu kutsal bir kandır. Bu kan damlası, özgürlük ve bağımsızlık için savaşmış olan bir şehidin yararlarındandır. O yararlar, despotların kılıç darbesinden oluşmuştur. Bunları kabul et ve sakla."

1917-1923 yıllarında Fergana vadisinde, genel nüfusun üçte biri katledilmişti⁽³⁷¹⁾. 1917 yılından önce, eski Türkistan umumi valilik sınırları dahilinde (stepler, Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı sayılmadığı halde) 8.084.400 Müslüman yaşamakta idi.

Bu sayı 1922 yılında 5.029.512'ye düşmüştü. Buna göre 3.053.188 Müslüman şehit olmuştu⁽³⁷²⁾.

Buhara ve Harezm devletlerinde, millî mücadelenin başlangıcından önce ve bolşevik döneminde ne kadar insanın yaşadığına dair resmî istatistikî rakamlar mevcut değil. Bundan dolayı bu devletlerde Sovyetler tarafından öldürülen insanların sayısı hakkında kesin rakamlar vermek mümkün değil. Ancak, daha önce anlatılan katliamlardan ve diğer bölgelerdeki sayısal eksilmelerden; Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın işgali ile birlikte yapılan katliamların çok büyük boyutlarda olduğunu söylemek yanlış olmaz. Sovyet kaynaklarına göre 1925 yılında, Buhara'da 2.241.437 kişi, Harezm'de ise 1.241.947 kişi yaşamakta idi, yani toplam olarak 3.483.384 kişi⁽³⁷³⁾. 1922-1935 yılları arasında, bir milyondan fazla Türkistanlı'nın İran, Afganistan ve Doğu-Türkistan'a kaçtıkları hesaba katılırsa, Sovyet kaynaklarının ne kadar yanlış bilgiler verdiği ortaya çıkacaktır. Bunun yanısıra 1923-30 yılları arasında Sovyet makamlarınca, Basmacılar samimiyet gösteren 270.000'den fazla kişinin Sibirya'ya sürgüne gönderildiği de unutulmamalıdır. İnsanlık dışı şartlarda yaşayan bu insanlar dahi, Türkistan'ın özgür olacağı inancını hiç kaybetmemişlerdir. Vatansever bir siyasi olan Azerbaycanlı B.E. Agaoğlu, Sov-

(371) Bol'shaya Sovetskaya Entsiklopediya, 3. Baskı, Cilt 3, S. 76. Şamagdiev'e göre (54), S. 287, altı yıl (1917 - 1923) zarfında halkın verdiği kayıp sayısı 800.000'dir. Calilov'a göre (197), S. 11. Fergana bölgesinde 1915 yılında 2.211.000 kişi yaşamakta idi. 1920 yılında ise 1.634.000 kişi kalmıştı (577.00 Müslüman öldürülmüştür).

(372) Z.V. Togan, Hatıralar, İstanbul 1969, S. 473. Sovyet kaynaklarına göre Türkistan'da 5.083.879 kişi yaşamakta idi. Brun (103), S. 44'e göre Türkistan'da 1917'de takriben 9-10 milyon Sart ve bir milyona yakın Kırgız yaşamakta idi" der. Türkistan'ın dört bölgesinde 1915 yılında 5.593.000 Müslüman yaşamakta idi. 1920'de ise bu sayı 4.164.000'e düştü. Yani kayıp sayısı 1.634.000. Bkz. Calilov (197), S. 11. K.P. Ten'e göre, Russkoe naselenie Sredney Azii vo vtoroy polovine XIX-naçeleXX. vekov "Istoriya SSSR" 1970, Nr. 4, S. 152, 2.137.491'i Fergana'da olmak üzere Türkistan nüfusunun 1916 yılı itibarıyla genel toplamı 5.930.792'dir. Marco Buttino'ya göre, Study of the Economic Crisis and Depopulation in Turkestan, 1917-1920, "Central Asian Survey", 1990, Vol. 9, Nr. 4, S.64'de, 1916'da Türkistan'ın nüfusu 7.334.500'dür, 1917'de 6.554.300 (bir yılda 780.000 kayıp) ve 1920'de (Buhara ve Harezm hariç) 5.336.500 (1.217.800 kişi kayıp). 1916-20 arasındaki toplam kayıp 1.998.000 ya da % 27 (S. 65) Kızıl ordu başkomutanı 1921 yılındaki "Basmacının İmhasında Kızıl Ordunun Rolü", hakkında verdiği yönergesinde "Basmacılar, ancak yerli halkı yok ederek kurtulabiliriz", diyordu. Bkz, Racab Kılıçev, Bizler Basmaçılar emasmız, "Özbekistan Adabiyatı ve San'atı", 21.2.1992, S. 2.

(373) Hatica Sulaymanova, Neşreden, Istoriya sovetkogo gosudarstva i prova Uzbekistana, Taşkent 1960, Cilt 1, S. 188. Fayzullah Hoca'ya göre, Şora Orta Asiyasının millî va mülkî çegaraları masalası, Buhara 1924, S. 31'de Buhara'da 2,5 milyon, Türkistan'ın tamamında 7 milyon Özbek'in yaşadığı ifade edilir. Sulaymonava'ya göre sadece Buhara'da 1.319.498 Özbek yaşamakta idi. "Yeni Türkistan" dergi, 1931, Nr. 39, S. 2'de 1920-21 yıllarında Buhara'nın nüfusu 3,5 milyon olarak gösterilir.

yet istihbaratının Salarken'deki özel toplama kamplarında beraber yaşadığı Türkistanlı özgürlük mücadelecileri hakkında şunları dile getirir:

“1929 yılında, Karilya ormanlarında çalışan birtakım Türkistanlı kardeşimle karşılaştım. Bu genç Türkistanlılar'ın yüzlerinden, çok baskı gördükleri anlaşılıyordu. Bazıları yaralıydı. İçlerinden bazıları da parmaklarını, ellerini ya da ayaklarını kaybetmişti. 40-50 derece soğukta çalışan bu insanlar, sadece vücut azalarını değil, çoğu zaman hayatlarını da kaybediyorlardı. İskelete dönmüş bu Türkistan kardeşlerimin durumlarını yakından görmek istedim. Gururluydular! Bu amansız yaralarına dertlenmiyorlardı bile. Sarsılmaz bir inançları vardı, çökmemişlerdi de. Onlardan bir grup bana: Biz, Türkistan'ın evlatları olarak, bize verilen kutsal görevi yerine getirmeye çalıştık. Bizim genç nesillerimiz, anavatanımızın özgürlüğü için millî mücadeleye katılmazlarsa, o zaman millî zaferin yolu kapanır ve milletin durumunu bilmez, dertleri ile dertlenmezlerse, o zaman milletine vefa borcunu ödemiş olamazlar. Fakat Türkistan'ın genç nesli, görev ve sorumluluğun bilincindedir ve gereğini yerine getirecektir. Biz ölebiliriz, yeter ki davamız yaşasın. Vatan sağolsun”⁽³⁷⁴⁾.

Yeryüzünün hiçbir koloni halkı, Türkistan halkı gibi, bağımsızlık savaşında bu kadar fazla insanı kurban vermemiştir. Bunun sebebini, müstemlekeci devletlerini, farklı yönetim mekanizmaları ve sistemleri oluşunda aramak gerekir. Yeryüzünde hiçbir müstemlekeci devlet, Rusya gibi inatçı, yumuşamaz, tek taraflı, merhametsiz, gaddar ve güç müptelası olamaz. Rusların bu politik ve psikolojik davranışlarını, Saltıkov Şçedrin “Taşkentli Beyler” adlı denemesinde, “ömrü boyunca yiyen, ama hiç doymayan” şeklinde güzel bir ifade kullanmıştır. Türkistanlılar, Allah'a hizmet edebilmek, kendilerine bağımsız devlet kurarak insanca bir toplumda yaşayabilmek, Rus boyunduruğundan kurtulabilmek için, savaşıyorlardı ve can veriyorlardı.

Bolşevik Rus provokasyonları ve güç hırslarından dolayı kanlı başlayan bağımsızlık mücadelesi, 16 yıllık yoğun askerî mücadele neticesinde, yine kanlı bir şekilde son buluyordu. Rustam Bek Tagayev, durumu şöyle özetliyordu: “Gül vadileri, kan vadilerine dönüşmüştür.”⁽³⁷⁵⁾

Millî şair Abdulhamid Sülayman (Çolpan), Fergana vadisi örneği ile, halkının feriyadını, inlemesini ve dertlerini “Ey Gözel Fergana” ve “Bozulan Ülkeye” adlı şiirlerinde şöyle ifade etmiştir:

---

(374) “Yeni Türkistan”, Dergi, İstanbul 1930, Nr. 30, S. 7

(375) Rustam Bek Tagayev, V doline roz i krovi, Moskova 1927, S. 66, pasaj “Yaş Türkistan” 1932, Nr. 37, S.24'den alındı. Tagayev'in kitabını ele geçiremedim.

EY GÖZEL FERGANA

Ey güzel Fergane kanlı köylegin aylanay,
Tarkalıp ketken kara, vahşi saçına bağlanay,
Vahşi bir orman kebi bağrınga basmışdır kamış,
Közlerin heç körinmes bir alav, bir ot yanış

Ken çozuk yaylavlann yavlarga açmış kögsini
Bir kara perde basıpdır toprağının üstini,
Közlerin solgan, ölik ruhın bilen bakdın menge
Kutulışnın yıldızı asla körinmes mi senge?

Ul belend, zor tagların nege tosalmas yav yolın?
Yok mudur ötkir kılıç kesmekke yavlarnın kolin?
Biz bütün âciz, za'if bağı ezilgen sen uçun
Bul kadar kanlar tökildi, ul dahi de sen uçun!

Yığlama yurtım egerçi bul küinde yok bahâr
Kelğüsü künlerde bahtın yıldızı oynap kalar!⁽³⁷⁶⁾

Türkiye Türkçesiyle

Ey güzel Fergana, kanlı gömleğinden sıyrıl; dağınık, kara, vahşi saçına bağlan!
(1-2) Vahşi bir orman gibi bağrını kamış basmış; gözlerinde bir alev bir ateş hiç görünmez..(3-4)

Geniş, uzayıp giden yaylaların, göğsünü düşmana açmış.(5) Toprağının üstünü bir kara perde kaplamıştır.(6) Solmuş gözlerin ve ölmüş ruhunla bana baktın; kurtuluş yıldızı sana asla görünmez mi?(7-8)

O yüksek, büyük dağların, niçin düşmanın yolunu kesmez?(9) Düşmanların kollarını kesmek için bir keskin kılıç yok mudur?(10) Biz, bütün âciz, zayıf, bağı ezilenler, senin için (varız).(11) Bu kadar dökülen kan dahi senin için(dir).(12)

Ağlama yurdum! Eğer bugünde bahâr yoksa, gelecek günlerde bahtın yıldızı parlayacaktır!(13-14)

(376) Arslan Subutay, Dichter und Dichtung in Türkistan, "Osteuropa", Jg. 6, 1930/31, S. 401-403. Sovyet şairi Hamid Alimcan "Kurtulan Ülkeye" (Tuzalgan Ölkage) adlı bir şiir yazarak, Çolpan'ın düşüncelerini geçersiz kılmak ister. Oysa Alimcan, rejimin ideolojik "zincirlerinden" kendini kurtaramamıştır.

BUZULGAN ÖLKEGE

Ey tagları köklerde selâm bergen zor ölke!
Neme uçun başında koyuk bulut kölenke?
Uçmağların kevseri dek pâkize,
Sedeflernin dânesi dek tap-taze,
Salkın sular tagdan kuyı tüşerken,
Tamçılan yağmur kebi uçarken,
Neme uçun yağlar kebi inleyler?
“Yav bar mı?.. dep dört tarafını tınlaylar?
Tabi’atın otunı yok otıda
Şarak-şarak kaynap çıkkan bulaklar,
Her karangı, korkınç tünnin betide:
“Şifa istep kellmesin-der-konaklar!”
-Bu nege?-
Ey menge!
Kömkök, güzel otlakların basılğan,
Üstleride ne pada bar, ne yılku;
Padaçılar kaysı darga asılğan?–
At kişneşi, koy meleşi ornıga
Âh! yağı
Bu nege?
Tomarçalar hamâyılar takingan,
Dalalarda lale bergi yapıngan
Tag-taşlarda oyun kılğan, çapıngan
Gözel kızlar, yaş kelinler kayerde?
-Cavâb yok mı köklerden de yerden de,
Harab bolğan elden de?..
At mingende kuşlar kebi uçguçı,
Erkin-erkin havalarnı kuçguçı,
At çapğanda uçar kuşnı tutguç,
Uçar kuş dek yaş yiğitler kayerde?
Tağ egesi sar, bürgütler kayerde?..

Türkiye Türkçesiyle

Ey dağları göklere selâm veren büyük ölke!(1) Başındaki koyu bulut gölgesinin sebebi ne?(2)

Cennetin kevseri gibi temiz, sedef tanesi gibi taptaze serin sular, dağdan aşağı inerken, damlaları yağmur gibi uçarken, niçin ağlayıp iniyor, “düşman var mı?” diye dört tarafı dinliyor?(3-8) Ateşinde, tabiatın odunu olmadan şarıl şarıl kaynayıp

çıkan pınar suları; her karanlık, korkunç gecenin yüzünde, "misafirler, benden şifa dileyip gelmesin" der.(9-12)

Bu neden(dir)? Söyle bana!(13-14)

Yemyeşil, güzel otlakların basılmış; üstünde ne sürü var ne yıldı.(15-16) Çobanlar, hangi darağacına asılmış?(17) At kişnemesi, koyun melemesi yerine, âh bu ağıt niye?(18-20)

Nazarlıklar, hamayillar takınmış, kırlarda lale yaprağı örtünmüş, dağlarda-
taşlarda oyun oynayan, koşan güzel kızlar, genç gelinler (şimdi) nerede?(21-24)
Göklerden de yerlerden de, harap olan memleketten de (hiçbir) cevap yok mu?
(25-26) Ata bindiklerinde kuşlar gibi uçan, hürriyet içinde gökyüzünü kucaklayan
kucaklayan, atı sürdürüklerinde uçar kuşu tutan, uçar kuş gibi genç yiğitler (şimdi) ne-
rede?(27-31) Yamaçların hâkimi şahinler, kartallar nerede?(31).

1935 yılında özgürlük mücadelesinin trajik mağlubiyeti, artık millî bağımsızlık hareketinin sonunun geldiği anlamını taşımaz. Aksine, Rus komünizmine ve onun Sovyetler Birliği adı altındaki şovenist hegemonyasına karşı sürdürülen silahlı mücadele, bir başka şekle dönüşmüştür. Mücadele özellikle millî-ruh, ideoloji ve kültür bazında, Türkistan rejimi içinde devam ettirildi. Sovyetler'in bu alandaki gelişmeleri engellemek için, aldığı tedbirlerin yöntemi, şekli ve etkisi özel olarak araştırılmalıdır. İçeride Sovyet rejimine karşı sürdürülen muhalefet, halkın hayatını sürdürmesi, İslâm inançlarının muhafazası ve kültür mirasını yaşatmak şeklinde özetlenebilirken, dışardaki mücadelede kısmen de olsa silah kullanılmakta idi.

Yurtdışındaki Türkistanlılar'ın Silahlı Mücadelesi Basmacı Hareketinin Bir Devamı mı idi?

A- Türkistanlılar Almanya'da

İkinci Dünya Savaşı öncesinde, 1936-38 yıllarında, Türkistan'ın muhtelif bölgelerinde, Sovyetler'in sıkı tedbirlerini protesto mahiyetinde küçük çaplı ayaklanmalar yaşanmakta idi. Alman Sovyet harbi sırasında (1941-45) özellikle asker kaçakları olmak üzere, bir kısım halk, küçük Sovyet garnizonlarına saldırıyor ve Türkistan'dan yapılan askerî nakliyatları durduruyorlardı. Sovyetler Birliği ile, Finlandiya arasında 1939'da savaş başlayınca, sayısız Türkistanlı Kızıl Orduya alınmıştı. Bunlar 1940-41 yılında, Polonya'daki Sovyet-Alman sınırına sevkedilmişlerdi. 1941 yılında Alman-Sovyet savaşı başlayınca, ellerine silah yerine sopalar verilen Türkistanlılar için asıl trajedi başlamıştı. Almanlar, bir yıldırım hareketiyle Kızıl Orduyu Polonya'dan çıkartırlar. Böylece Türkistanlılar, büyük savaşın ilk kurbanları olurlar. 1942 yılı başlarına kadar takriben 1.700.000 Türkistanlı (Kazak, Kırgız, Özbek, Tacik, Türkmen) Almanlar'ın esiri olur (esirlerin sayısı Torgau'daki Alman savaş esirleri komisyonundan alınmıştır). 1942 yılında Alman hükümeti, lejyonlardan oluşacak olan millî birliklerin, isteğe bağlı olarak kurulmasına müsaade eder.

Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kuzey Kafkasya ve Kıl-Ural (Tatar-başkırtlar) lejyonlarının yanısıra Türkistan lejyonu da teşkil edilmişti. Ancak 1943 yılı sonlarında Almanya'da Rus Hürriyet Ordusu'nu teşkil etmek faaliyetine başlandı. Lejyonlar silahlı kuvvetler baş komutanının emri altında idiler. Siyasi yönetim ise, her milli teşkilatın kendi iradesindeydi. 1942 yılı ağustos ayında, Alman Hükümeti, Millî Türkistan Birlik Komitesi'ni resmen tanıdı. Komitenin başkanı olan Veli Kayum Han ve beraberindeki yönetici kadrosu, Alman makamlarına karşı Türkistanlıların çıkarlarını koruma, Türkistanlı askerlerin eğitimi ve refakati gibi konularda yetkili kılınmıştı. Millî eğitim için, dergi, gazete ve broşürler en önemli araçlardı⁽³⁷⁷⁾.

1945 yılı başlangıcında Alman Hükümeti, bugüne kadar ne yazık ki araştırmacıların bilgisine sunulmayan bir belge ile, Millî Türkistan Birlik Komitesini, Türkistan'ın geçici hükümeti olarak resmen tanıdı ve ona Almanya'nın dostu olan ülkelerle diplomatik ilişki kurma hakkını verdi. Ayrıca Alman Hükümeti, Türkistan lejyonunu Türkistan millî ordusu olarak kabul etti.

Türkistan lejyonunun, ya da millî ordunun, 181.402'si cephede ve 85.592'si geri hizmette olmak üzere, 1944 sonbaharında toplam 266.994 askerî mevcuttu. Askerlerin sayısı Almanya Kara Kuvvetleri Yüksek Komutanlığı'nın 15. müfettişliği tarafından kontrol edilmiş ve tasdiklenmiştir.

Türkistanlı askerlerin sayısının daha fazla olma ihtimali de yüksektir, çünkü 1944 sonuna kadar doğu cephesinde 65.000 asker can vermişti. Bundan dolayı, Türkistan lejyonunda Türk halklarından (Kazak, Kırgız, Özbek, Tacik, Türkmen ve Karakalpak) takriben 320.000 asker ve subayın bulunduğu muhakkak.

Türkistanlı lejyonerler, 1942 yılı Ağustos ayında ilk sayısı çıkmış olan "Millî Türkistan" dergisinde ifade edilen; "*bizim yolumuz, atalarımızın yolu olan bağımsızlık yoludur*" temel prensibine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır.

Türkistan lejyonu, sayı bakımından Almanya'daki milli birlikler arasında en büyük millî birlik idi. Diğer hiçbir lejyon bu kadar büyük bir çoğunluğa sahip değildi. Bu lejyon (1945 başlarında millî ordu olmuştur), Türkistan'ın millî birliğinin mümkün olabileceğini ispatlamıştı. Bundan dolayı Kızıl Ordu, "Orta Asya Askerî Bölgesini", "Türkistan Askerî Bölgesi" olarak değiştirmek zorunda kalmıştır. Türkistanlılar, kendilerinin Sovyet insanları olmadıklarını, İslâm dinine sıkıca sarılarak ispat ediyorlardı. Onlar vatansız soytarılar değildi, bundan dolayı da mücadelelerini her ortamda basmacı hareketinin devamı olarak sürdürüyorlardı. En önemlisi de, Türkistan'ın bağımsızlığı için savaşma azim ve kararlılıklarının olmasıydı.

İkinci Dünya Savaşının bitimiyle birlikte, Türkistanlı millî askerlerini yeni bir trajedi bekliyordu. 1945 Şubatında yapılan Yalta antlaşmasına göre, her devlet sa-

(377) Komite, "Millî Türkistan", "Millî Adabiyat" dergileri ile "Yangı Türkistan" adlı haftalık gazeteyi çıkartıyordu. Bütün yayınların imtiyaz sahibi V. Kayum Han idi.

vafta esir düşmüş vatandaşlarını geri alma hakkına sahipti. Bu çok doğal bir anlaşma olduğu halde, sözkonusu olan Türkistanlılar olunca, Sovyetler Birliği anlaşmanın suyunu çıkartacaktı elbette. Savaş esirleri ya da diğer bir deyişle gönüllü Türkistanlı lejyonerler, savaş bitimiyle birlikte 1945 yılı Kasım ayına kadar işgal devletlerinin de yardımıyla Batı-Avrupa'dan Sovyetler Birliği'ne zorla götürülürler. Götürülen Türkistanlı subaylar ve din adamları derhâl kurşuna dizildi. Sıradan askerler ve savaş esirleri, keyfi kararlar ile 20 ile 25 yıl arasında değişen çalışma kampı cezasını çarptırıldılar. Böyle bir karar alarak, kendi vatandaşlarını öldüren ya da Sibiry'a göndererek, ölüme mahkum eden çılgın yöneticinin kim olduğu bilinmemektedir. Almanya'da bulunan Türkistanlı savaş esiri ve askerlerden ancak 800'ü, Sovyetler Birliği'ne gitmekten kurtulabilmişti. Bugün bile aklımdan çıkmayan, 230 Türkistanlı subayın, savaş sonunda Sovyet temsilcilerine teslim edilmeden önce Dachau'da bir barakada topluca kendilerini yakmak suretiyle intiharları, tarihin hiçbir döneminde belki de yaşanmamış olan zulmün göstergesi olsa gerek. Bu 230 subaydan sadece bir Tatar subay kurtulabilmişti. Kendisi 1950'de Ankara'da ölmüştür.

İttifak devletleri (Amerikalılar, İngilizler ve Fransızlar) Türkistanlı savaş esirlerini Sovyetler Birliği'ne iade ederek, Sovyet vahşetine katkıda bulunmuş oldular. Türkistanlı askerler sol kollarında "Allah biz bilan" (Allah bizimle) yazısı taşıyorlardı. Millî savaş bayraklarının ise üstü yeşil, altı kırmızı ve ortasında kavisli bir ok ve yay işareti vardı. Millî marşları ise "Güzel Türkistan" (Gözel Türkistan) sözleriyle başlıyordu.

Türkistanlı askerlerin, mücadeleleri, savaşları, amaçları ve beklentileri şu ana kadar detayları ile araştırılmadı. Sadece birkaç kitap ve makalede, İkinci Dünya Harbi sırasında Yurtdışındaki Türkistanlılar'ın faaliyetleri, Almanlar'ın onlara karşı tutumları ve Türkistan meselesi ele alındı⁽³⁷⁸⁾, ama problemler genel olarak ele alınmadı.

---

(378) Bu yazılar arasında örnek olarak şunları sayabiliriz: Patrik von zur Mühlen, Zwischen Hakenkreuz und Sowjetsztern, Der Nationalismus der sowjetischen Orientvölker im Zweiten Weltkrieg, Düsseldorf 1971; Joachim Hoffmann; Die Ostlegionnen, 1941-43, Türkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer, Freiburg 1976; Hans Werner Neulen, An Deutscher Seite. Internationale Freiwillige von Wehrmacht und Waffen SS, München 1985; B. Hayit, Türkistanische Freiwillige, "Die Deutsche Soldatenzeitung", München 1.11.1954, S. 2; B. Hayit, 2. Dünya Savaşı yıllarında Türkistan, "Tanıtım", Dergi, İstanbul 1987, Nr. 94, S. 19-21; Husan İkrâm, "Allah biz bilan", "Millî Türkistan", 1953, Nr. 83A, S. 9-14, Nr. 84A, S. 9-13, Nr. 85-86A, S. 21-26. Veli Kayumhan, Tarih tilga kurganda, "Millî Türkistan", 1953, Nr.16, S. 2-3; Nr. 17, S. 2-3; Nr. 18, S. 2. Nikolai Tolstoy., Die Verratenen von Jalta, München 1977, kitapta İkinci Dünya Savaşı sonunda Türkistanlıları mecburi olarak Sovyetler Birliği'ne götürülmesi meseleleri gösterilmiştir. Reinhard Gehlen, Der Dienst, adlı eserinde (Mainz 1971, S. 108'de) 1943 başlarında 33 Türkmen taburunun varlığından söz eder. Doğrusu "Türkmen Birlikleri" değil, Türkistan Birlikleri'dir. İkinci dünya harbi sırasında hayatta kalmayı başarmış olan Türkistanlılar'dan hiçbiri, mevcut belgeler ışığında Türkistan bağımsızlık mücadelesinin problemlerini araştırarak, kamuoyuna sunmamıştır. Aynı şekilde bu orduda çalışmış olan Alman personelin de hatıraları yayınlanmış değil.

B. Türkistanlılar Afganistan Bağımsızlık Mücadelesinde

Bilindiği gibi Afganistan her yönden (komşuluk, tarihi bağ, din ve etnik bakımından) Türkistan'la ilişkilidir. Gazneviler döneminden beri (962-1187) bu topraklarda Türkistanlılar, kendi köklerinden olan birçok kabile ile birlikte yaşamakta idi. Bu Türk halk grupları, Türkistan'ın asıl yerlileri olarak nitelendirilebilir. Özellikle 1920-35 yılları arasında olmak üzere bolşevik Rusya döneminde, bir milyondan fazla Türkistanlı, Afganistan'a iltica etmiştir⁽³⁷⁹⁾ Çoğunluğunu basmacı hareketi mensuplarının oluşturduğu mültecilerin yanısıra, bir kısım Türkistanlı da "sınıf mücadelesinin" (sözde feodal beylerin yok edilişi) yapıldığı dönemlerde Afganistan'a göç etmiştir. Afganistan'daki bu Türkistanlılar genel itibariyle, klasik Rus karşıtı ve bolşevizm karşıtı bir zihniyete sahip idiler. Afganistan Hükümetinin resmî rakamlarına göre, komünistlerin iktidara gelmelerinden önce (1968 itibariyle) Afganistan'da 2 milyondan fazla Tacik, 1 milyondan fazla Özbek ve 400.000'den fazla Türkmen yaşamakta idi. Yine köken itibariyle Türkistan'dan olan 1 milyon Hazaralar da Türkistanlılar'a çok yakındırlar⁽³⁸⁰⁾.

Ancak, Afganistan'da bulunan Türkistanlılar, komünizm öncesi ile ilgili rakamların doğru olmadığını iddia ediyorlar. Onlara göre Afganistan'da 7 milyondan fazla Türk yaşamaktadır.⁽³⁸¹⁾ Burada amacımız, Türkistanlılar'ın Afganistan'daki nüfuslarını tartışmak değil. Bizim için önemli olan, Afganistan'daki Türkistanlıların 1978 Nisanından beri komünist diktasına ve 1979 yılı Aralık ayından beri, Sovyet Rusya işgâline karşı, Afganistan'ın bağımsızlığı için verilen mücadelede, oynadıkları etkin roldür. Türklerin ağırlıklı olarak kuzeyde olmaları nedeniyle, Afganistan işgâline karşı, ilk ayaklanan kitle Türkler olmuştur. Türkistanlılar, komünizmin istilasını ve ardından Sovyet Rusya'nın işgâlini hiç hazmedemediler. Onlar, 1920'lerde Afganistan'a geldikleri günden beri, Afganistan halkını Sovyet tehlike ve tehdidine karşı uyanık tutmuşlar ve âdeta Afganistan'ı Rus yayılmacılığına karşı "koruyucu ve uyarıcı" rolü üstlenmişlerdir. Afganistan'daki Türkistanlılar, ayrıca Kızıl Ordu içindeki Müslümanlar ile, Mücahidler arasında aracı rolünü oynamışlardır. Onlar, Sovyet ordusu içindeki Müslüman-Türk askerlerinin moralini bozup gözlerindeki perdeyi açmışlardır. Türkistanlı Sovyet askerleri, Afganistan'da "emperyalizmin askerlerini" ararlarken, zor şartlar altında yaşayan, Afgan Müslümanlar'ını bulmuşlardır. Türkistan kökenli Sovyet askerlerin, Afganlara karşı savaşmaya isteksiz oluşu, Kızıl Orduyu tedirgin etti ve onları geri çekmek zorunda kaldı. Böylece vatani ve dini uğruna can vermeye alışık olan Türkistan kökenli Afganlar, ilk başarılarını elde etmiş oluyorlardı.

Göntüllü olarak Sovyetler'e karşı bağımsızlık mücadelesine katılan Türkler, iki teşkilat kurmuşlardır. Bu teşkilatlardan biri Azad Beg başkanlığındaki "Şimâli Afganistan Müslümanlar İttifakı"dır. Azad Beg'in annesi, Hokand Han'ı Hudayar

(379) Broxyp'e göre, (298), S. 14, 1920'de takriben 900.000 Türkistanlı Afganistan'a göç etmiştir.

(380) B. Hayit, Turkestan im Herzen Euroasiens, Köln 1980, S. 282

Han'ın soyundandır ve babası 2. Dünya Harbi sırasında Almanya'daki Türkistanlı askerlerin sağlık durumlarına bakmış olan ve savaştan sonra Almanya'dan Pakistan'a gelen Dr. Varis Kerimi'dir. Teşkilatın merkezi Peşaver'dedir. Diğer teşkilat ise Hacı Serat Talakuni'nin başkanlığındaki ve Tahran'da bulunan "Şurâ-yı Vahdet İslâmi Afganistan"dır. Peşaver'deki teşkilat aylık "Vatan" dergisini, Özbek Türkçesi ve Peştuca olarak neşreder. Tahran'daki teşkilat ise "Vahdat-i Payam" dergisini Özbek-Türkçesi ve Farsça olarak neşreder. İki teşkilatın amacı da, komünizm ve Sovyet Rusya emperyalizmi ile mücadele etmek ve Afganistan'ın bağımsızlığını yeniden tesis etmektir. İki teşkilat ve savaştan Türkistanlı birlikler Afganistan içinde kendi bölgeleri için yönetim hakkını elde etmeye çalışıyorlar. Afgan Mücahit partileri ya da teşkilatları, Türkistanlılar'ın hiç tereddüt etmeden kendilerini kurban etmelerini takdir ediyorlar, ancak onların taleplerine sessiz kalarak, özellikle silah arkadaşlarının silah, yiyecek ve ilaç ihtiyaçlarını görmezden geliyorlar. Afgan Mücahit dergi ve gazetelerinden, Türkistanlılar'ın kaabiliyetli komutanları olduğu anlaşılmaktadır. Bu komutanlar arasından Türkistanlı Mahmud Şah Mesud (Taciktir ama kendisini Türkistanlı olarak tanıtır) en popüler olanlarından ve Afgan Mücahitleri tarafından da sevilen birisidir.

Türkistanlı sayısız Mücahit ve Komutan, bütün imkansızlıklara rağmen, cesurca savaşmışlardır. Çok şehit verdikleri halde, dünya kamuoyunda Türkistanlılar'ın Afgan cihadına sağladıkları katkıdan hiç söz edilmemiştir. Gerçi bunda Afgan liderlerinin de ilgisizliği büyük rol oynadı. Herşeye rağmen, kesin olan bir gerçek var ki, o da Türkistanlılar'ın cihadı dava olarak görmeleridir. Bundan dolayıdır ki, Sovyet Ruslar Afgan cihadını da, basmacı hareketi olarak nitelendirmişlerdir. Türkistan'da basmacılık Ruslar için bir kâbus olmuştu ve artık Afganistan millî mücadelesi de kasıtlı olarak "Basmacılığın yeniden hortlaması" şeklinde yorumlandı. Bu arada, 1992 Nisanında Kabil Askerî Havaalanının Özbek General Raşid Dostum'un birlikleri tarafından ele geçirilişi ile, Mücahitlerin galibiyetlerinin pekiştiği de unutulmamalıdır.

Türkistanlılar'ın 2. Dünya Harbi sırasında Almanya'da ve 1979 yılından beride Afganistan'da verdikleri mücadele, pekâlâ 1918-34 yıllarındaki Türkistan millî bağımsızlık mücadelesinin devamı olarak nitelendirilebilir.

---

(381) Barlas Raghi, Afganistan tarihinde Türk unsurları, "Payam-i Vahdat", Tahran 1991, Nr. 4, S. 40: "Şu anda Afganistan'ın kuzey ve batısında Badahşan'dan Herat'a kadar (Afgan-Türkistan'ı ya da Güney Türkistan demektir) muhtelif Türk boylarından 7 milyondan fazla Türk yaşamaktadır. Afganistan'da yaşayan Türk boyları şunlardır: Özbek, Türkmən, Kazak, Kırgız, Karluk, Karakalpak, Çagatay ve Avsarılar. Hazaralar da Türkler'e yakındır. "Afganistan'da iki milyondan fazla Tacik'in olduğu da hesaba katılırsa, dokuz milyon Türkistanlı'nın Afganistan'da yaşadığı ortaya çıkar. "Türk Yurdu" dergisine göre, Ankara 1991, Nr. 46, S. 51'de Afganistan'da 6 milyondan fazla Türk yaşamaktadır.

“Basmacı Hareketinin” Eski Sovyet ve Millî Kaynaklarda Tasvirî

Kızıl Ordu, Türkistan'ın millî direnişini kırmaya muvaffak olunca, Çar General İvanov'un 1916 yılında ki fermanındaki gibi hareket etmeye başladı: “Bir Rus askerinin çizmesi, yerli halkın 1000 kişisinden daha değerlidir”⁽³⁸²⁾.

Müstemlekeci bir zihniyetle yetiştirilmiş olan Rus asker ve subayları, yerli halka karşı atalarından farklı davranamazlardı. Bundan dolayı, savaşlar iki tarafça da büyük bir nefret ve hiddet ile sürdürüldü. Kızıl Ordu, millî mücadelenin ağır yükünün bilincinde idi. Muhtelif Sovyet yazarların, aşağıdaki düşüncü tarzlarında bu açıkça belli olmaktadır:

“Basmacılığa karşı verilen trajik, amansız mücadele iç savaşın bir parçası idi (doğru değil!-B.H.) ve Sovyet halkının büyük kayıplar vermesine neden oldu. Biz o mücadeleye haklı olarak tarihimizin kahramanlık destanıdır diyebileceğiz”⁽³⁸³⁾.

Uzun süre Karakum çölünde de savaşmış olan bir Sovyet komutanı şunları söyler:

“İç savaşın bütün cepheleri (Rusya-B.H.) içinden, en zorlusu ve karışık savaş şartlarını gerektiren cephe Türkistan Cephesi idi”⁽³⁸⁴⁾.

Bir başka Sovyet yazar şunları aktarır:

“Basmacı, zorlu bir muharebeye, uykusuz gecelere ve iki kat çalışmaya çağrı anlamına geliyordu. Hakkında hiçbir şey yazılmamış olan o çatışmalar, iç savaşın en trajik olanları idi. Dağlarda ve ovalarda çatışma ve geri çekilme arasında seçim olmazdı- ölüme kadar sürecek olan bir savaşı”⁽³⁸⁵⁾.

Yine bazı Sovyet komutanlarının, basmacı hareketine karşı yapılan savaşa dair düşünceleri oldukça dikkat çekicidir. Meselâ, Türkistan Cephesi Sovyet süvari birliklerinin komutanı Melkumov, hatıratında şunlara yer verir:

“On iki yıl boyunca süvari birliklerine; Orta Asya'nın verimli arazilerinde, dağlarında ve çöllerinde komutanlık ettim. Emir Said Alim Han'ın, Enver Paşa'nın, İbrahim Bek'in, Körşemat'ın (Şir Muhammed Bek) ve Cüneyd Han'ın ordularına karşı, büyük savaşlara katıldım. Benimle birlikte harekâtın yükünü ve sıkıntısını taşıyan asker ve subaylar Türkistanlı değillerdi, hatta Türkistan yerlilerinin yaşam tarzlarını dahi bilmiyorlardı. ... Sovyet Türkistan Cephesi, iç savaşın yaşandığı cephelerde, farklı bir misyon üstlenmişti. Dağlar, ırmaklar ve sadece küçük birlikler ile ilerleme zorunluluğu, asker ve komutanların morallerinin ve çabalarının yüksek olmasını gerektiriyordu... Türkistan Cephesi, komutanlar için olağanüstü bir okul

(382) Atacan Haşim, Neşreden, Yangı Turmuş, Semerkant 1929, S. 235.

(383) Polyakov (175), S. 4-5. Ayrıca bkz.: Zevelov, Polyakov, Çugunov (262), S. 4

(384) Aleksander Pavloviç Sitin, V peskakh Karakuma. Epizod iz istorii bor'bi s basmaçestvom, Moskova-Leningrad 1928, S. 2

(385) Lev Yudoviç, U vorot Indostana: Tacikistan, Moskova 1932, S. 58-59

olmuştur”(386).

Sovyet harp tarihçileri, mücahitlere karşı verilen savaşın hususiyetlerini şöyle anlarlar: “Basmacıya karşı verilen savaş, tamamen yeni, özel ve nev’i şahsına münhasır düşmana karşı verilen mücadele idi. Basmacılar, çeteci birlikleri oluşturuyorlardı ve nerdeyse tamamı süvari idi”(387).

Millî Mücadelecilerin olduğu gibi, Kızıl Ordunun da savaş süresince kendilerine özgü problemleri ve özellikleri vardı. Bazı Kızıl Ordu komutanları ise farklı görüştüler:

“Kum çölleri, susuzluk ve iklim şartları, operasyonları zorlaştırıyor ve Kızıl Ordunun hızlı bir şekilde çölün derinliklerine ulaşmasını engelliyordu. Basmacılar, çöldeki kuyuları gizliyorlar, su kaynaklarını koşma (deve tüyünden örtü- B.H.) ile kapatıyorlar ve üzerine kum dolduruyorlardı. Bölgeyi çok iyi tanıdıklarından bir yerden başka yere kolayca geçebiliyorlardı. Kendilerine ve atlarına önceden yiyecek stoku yapıyorlar, onları takip ettiğimizde kum tepelerine gizleniyorlar ve kumdaki izlerini kaybettiriyorlardı”(388).

Rus yazarı Nikolai Tihonov ise şöyle yazıyor: “Basmacılar ne düşmandan ne de kendilerinden sakınıyorlardı”(389). Başka bir Rus yazara göre: “Basmacıların şanı ve şöhreti vardır”(390).

Daha önceden de kısaca ifade ettiğimiz gibi, Sovyet yönetimi, basmacılığın haydutluk olduğunu iddia ederek onları dışlamak istiyordu. Başka türlü, bu halk ayaklanmasının anlamını yozlaştıramazdı. Çoğu zaman, basmacı hareketinin siyasi karakterini ifade etmek mecburiyetinde kalsa da, kendi ideolojik düşüncelerini ve amaçlarını ön planda gösteriyordu. Bu konuyla ilgili olarak Frunze, bir emrinde şöyle der:

“Basmacılar aslında haydut değillerdir. Öyle olsa idi, onları çoktan çöktürdük. Basmacılığın güç aldığı asil unsurlar, daha önceki hakım güce kırgın yüzlerce, binlerce insanlardır”(391).

Başka bir ortamda şöyle der:

“Asıl zorluk düşmanın askerî olarak mağlup edilmesi değil; öyle olsa idi işimiz kolay olurdu, oysa bizim meselemiz, milyonlarca mâsum Müslümana basmacılığın kendileri için de bir tehdit oluşturduğunu ve basmacılığa karşı savaşın emekçi halkın kutsal görevi olduğunu kabul ettiremeyişimizdir”(392).

(386) Melkumov, (232) S. 3-4. Burada, Türkistan cephesinde basmacıya karşı savaşan ve daha sonra 2. Dünya harbinde General olarak görev yapan 4 Rus komutanının ismini verir.

(387) “Krasniy Arkhiv” Moskova 1940, Nr. 100, S. 41

(388) T.S. Kozlov, Krasnaya gvardiya i krasnaya Armiya v Türkmenii, Aşabat 1928, S. 36

(389) Tikhonov, Koçevniki, “Perekliç narodov”, Moskova 1931, S. 197-198

(390) Boris Pil’nyak, Tacikistan, Moskova 1931, S. 73

(391) Frunze (224), S. 133

(392) Frunze, Soçinenie, Cilt 1, Moskova, 1939, S. 134, İrkaev (233), S. 129

Frunze haklıydı, çünkü milyonlarca Müslüman, basmacılığa değil Kızıl Orduya karşı savaşıyordu. Halk, Sovyet yayılcılığına karşı idi, onun için de basmacılığa sempati duyuyordu.

Frunze'nin silah arkadaşı ve Moskova'nın direktiflerine harfiyen uyararak, Türkistan'da zorbalığın timsali olan Kuybişev, basmacı hareketinin mahiyetini ve anlamını iyi belirlemeye çalışan biri idi. Ona göre, "*Basmacılık diye adlandırdığımız hareketi basit bir çetecilik olarak algılamak yanlış olur; burada söz konusu olan siyasî bir karşıt devrimdir*"⁽³⁹³⁾.

Ölümüne kadar, "Halkların Babası" olarak bilinen Stalin, Türkistan bağımsızlık mücadelesi hakkında, Sovyetlerin konumunu şöyle açıklıyordu:

"Devrim karşıtlığı ve milliyetçi bir hareket olarak, 1918-24 yılları arasında Orta Asya'da ortaya çıkan ve zenginler ile mollalar tarafından desteklenmiş olan umumî, siyasî bir eşkiyalık olan basmacılık hareketinin amacı, Orta Asya Cumhuriyetlerini Sovyet Rusya'dan koparmak ve sömürü düzenine dayalı sınıfsal ayrımı yeniden tesis etmektir"⁽³⁹⁴⁾.

Stalin'in bu ifadesinde neden basmacılık hareketini sınırlı bir zaman (1918-24) içine aldığı bildirilmemiştir, oysa savaşlar ve operasyonlar 1934'e kadar devam etmiştir. Yukarıda ifade edilen Stalin'in görüşlerine, Sovyet yönetiminin kanaatini de ilave edebiliriz: "*Fergana'da 1918-19 yılları arasındaki basmacılık, yerli halkın genel millî hareketi idi. Bu ise halkın müstemlekeci baskıya ve sömürüye karşı protestosu idi*"⁽³⁹⁵⁾. Bu, basmacılığın 1935 yılına kadar Türkistan'ın her tarafında temel prensibi idi.

Başka Sovyet kaynaklarında şöyle geçer:

"*Basmacılar, onların ideologları ve korumacıları, Sovyet hakimiyetine karşı savaşlarını, Rus karşıtı millî kurtuluş hareketi olarak görürler*"⁽³⁹⁶⁾.

Yine bir başka Sovyet kaynağı, basmacıların hedefini şu şekilde gösterir:

"*Basmacılığın temel hedefi, Orta Asya Cumhuriyetlerini Sovyet Rusya'dan koparmak ve Sovyet hakimiyetini yıkmaktır*"⁽³⁹⁷⁾. Diğer bir deyişle, Türkistan'ın bağımsızlığın elde etmektir.

(393) V.K. (=Valerey Kuybuşev), Basmaçeskij Front, "Jizn Natsional'nostey", 2 Haziran 1920, Nr. 169, S. 1. Daha 1919 Kasımında şu açıklamada bulunur: "Fergana cephesi, bizim Buhara ve Afganistan ile ilişkilerimizi belirleyecek olan, siyasî bir cephedir." Bkz. A. Kokanbaev, Bor'ba s basmaçestvom i uproçenie sovetsoy vlasti v Fergana, Taşkent 1958, S. 61

(394) J.V. Stalin, Soçinenie, Cilt 5, S. 148, A. İşanov (228), iktibas etmiştir, S. 141

(395) Grajdanskaya Voyna, Cilt 3, S. 82f.

(396) Bor'ba za ukreplenie sovetsoy vlasti v Turkestane v 1920 godu, in "İstoriya grajdanskoy voynı v SSSR", Neşreden. M. Gorki, Moskova 1960, Cilt 5, S. 268

(397) J.N. Aleskerov, İnostrannaya interventsiya i grajdanskaya voyna v Srednej Azii, Taşkent 1959, S. 184

Türkistan Komisyon Temsilcisi ve Türkistan Cephesinin Harezmi Devleti ve Amu Derya Bölgesi Devrim Savaş Konseyi Üyesi olan Skalov, basmacı hareketinin anlamını açık bir şekilde şöyle ifade ediyordu:

"Türkistan'daki basmacılık, yabancıların hakimiyetine karşı bir savaş ve tüm Türkistan halkının milli başkaldırışı idi"⁽³⁹⁸⁾.

Bazı Sovyet komutanlarının ise, basmacılık hakkındaki fikirleri şöyle idi: "Türkistan Cephesi, Sovyet Cumhuriyetine (Rusya-B.H.) çok pahalıya mal oldu. Türkistan'da 1920-26 yılı arasında basmacılığa karşı verilen mücadele hakkında ciltler dolusu kitap yazılabilir"⁽³⁹⁹⁾. Gerçekten de Sovyetler Birliği'nde, özgürlük mücadelesinin bastırılışı konusunda yığınla kitap yazıldı, ancak bütün bu yazılanlar gerçekleri tamamen çarpıtmak ve kendilerini övmekten ileri gidemedi⁽⁴⁰⁰⁾.

Rusya'nın Kızıl Ordusu özgürlük mücadelesini bastırınca, Türkistan'ı ikinci defa işgal etmiş oluyordu⁽⁴⁰¹⁾. Birinci işgal 1717'den 1897'e kadar devam ediyordu. 180 yıl süren bu savaşta Rusya, bağımsız Türk devletlerine karşı mücadele veriyordu. Ancak ikinci işgalde durumlar farklı idi. Bu defa halk, Rusya'dan kurtulmak için ayaklanmıştı. Cesarete, azme, inanca ve ilkel silahlara sahip idiler. Konuyla ilgili olarak Mustafa Çokay şunları yazar: *"Basmacılık, milli hürriyet için ve Sovyet hükümetinin müstemlekeci hoyratlıklarına karşı, umumî bir milli hareket olarak doğmuştur"*⁽⁴⁰²⁾.

"Büyük Sovyet Ansiklopedisi" şu görüşlere yer verir: "Basmacı hareketi, açık bir Sovyet-karşıtı karaktere sahiptir ve Orta Asya'nın-Buhara, Türkistan ve Harezmi olmak üzere, üç Cumhuriyetinde ağırlıklı olarak çiftçilerin kitle hareketi olmuştur"⁽⁴⁰³⁾.

Kızıl Ordunun galibiyeti, bölgede geniş çaplı Sovyetleştirme politikalarının uygulamaya konması için de zemin oluşturmuştu. Bu bağlamda, önce Türkistan'da sonra da Moskova'da Sovyet ideoloğu ve eylemcisi olan, aynı zamanda Leninist-Stalinist çizgideki milliyetler politikasının da mimarlarından olan bir zat, açıkça şöyle demiştir:

---

(398) Skalov'un "Jizn Natsional'nostey" 1923, Nr. 3-4'deki makalesinden "Yaş Türkistan" dergisi, 1933, Nr. 39, S. 5, pasaj almıştır.

(399) S. Sevryugov, Krasnaya konnitsa v gomoy voyne, Moskova 1931, S. 10 ve 159.

(400) Geniş bilgi için bkz.: Boris Vlademiroviç Lunin, Istoriya Uzbekistana, Cilt 2, Taşkent 1969, S. 122-167; Zvelov, Polyakov, Çugunov (262) Son kitap Ermenice olarak da yayımlanmıştır, Erivan 1985; 338 sayfa, 5000 adet. İngilizcesi: "The Basmachi: Origin, Essence, Collapse", Foreign Broadcast Information Service, USSR Report, Washington 1982, 239 sayfa. Bu kurumun, basmacı hareketini yanlış tanıtan böyle bir kitabı yayımlama ihtiyacının hissetmesi dikkat çekicidir.

(401) Bkz. Chokaev (308), S. 287

(402) Bkz. Mustafa Çokay, Basmacılık, "Yaş Türkistan" 1933 Nr. 39, S. 5

(403) F. Hocaev, Basmacılar, Bol'shaya Sovetskaya Entsiklopedia, 1. Baskı 1927, Cilt 5, S. 35. Ansiklopedinin 2. baskısında, cilt 4, S. 286'da şöyle yazılır: "Basmacılık, devrim karşıtı milli bir harekettir." 3. Basımında (Nikişov-yazar) 1970, Cilt 3, S. 75 "...Silahlı, devrim karşıtı, milliyetçi bir hareket".

"Türkistan'ın Rus Kızıl Ordusu vasıtasıyla zorla sovyetleştirildiğini biliyoruz"(404).

Sovyetler'in bu tür iddialarını teyit edici açıklamalar, yerli halkın etkin insanlarıncı da yapılmıştır:

Münever Kari, İnağamov ve İşan Hocayev, Orta Asya'daki Sovyet hakimiyetinin Rus süngüsü ile tesis edildiği ve bunun kızıl emperyalizmin ürünü olduğu kanaatinde idiler."(405)

Nihayet, komünist rejimin içinde aktif görev almış şahısların da görüşlerine yer verilebilir. Bunlardan biri olan Kaygısız Atabay; "Basmacı hareketi bir halk ayaklanması idi"(406) der.

Frunze, Ginzburg ve Vasilyevskiy gibi Türkistan'daki Sovyet savaş yöneticilerinin de ifade ettiklerine göre, basmacı hareketinin tipik millî parolaları vardı:

"Basmacıların parolaları şunlardı: Türkistan Türkistanlılar'a, Boyunduruksuz Türkistan, Kahrolsun Sovyet Hakimiyeti, Savunun Yüce Dini, Kurulsun Bağımsız İslâm Devleti"(407).

Sovyet savaş ve devlet yönetimi, Mücahitlerin savaşmak için azim ve kararlı olduklarını biliyordu. Bunun için, Rus imparatorluk sınırlarını parçalamadan, savaşı neticelendirmek konusunda kararlıydılar. Türkistanlılar ise basmacı hareketine çok güveniyorlardı. Bunu, mahkeme salonunda ölüm kararı verilmesinden önce Sadullah Kasım'ın açıklamasından anlamak mümkün.

"Sizler, Basmacılık meselesinde, bizleri suçlu olarak görmektesiniz. Sizler basmacı hareketini önemsiz göstererek, onun gücünü kırmak isteyeceksiniz. Ancak, bizi bu tür düşünceler etkilemez. Biz, basmacı hareketini millî devrim olarak görmekteyiz. Bu bizim için çok değerlidir. Çok büyük öneme sahiptir"(408).

(404) Grigoriy İsakoviç Broydo, Naşa Turkestanskaya politika: Angliyskaya Zurnalistika, "Noviy Vostok", 1922, Nr. 2, S. 79

(405) F. Bojko, Oktyabr'skaya revolyutsiya v Sredney Azii., Taşkent 1932, S. 32

(406) Şavkat Urazaev, Lenin i stroitel'stvo sovet'skoy gosudarstvennosti v Turkestane, Taşkent 1967, S. 405

(407) Frunze (224), S. 127-28. Ginzburg (186a), S. 185: "Basmacı liderleri tarafından söylenen parolalar, halkın zihinlerinin derinliklerine nakşoluyordu!" Vasileveskiy, Fazı basmaceskogo divjeniya v Sredney Azii, "Noviy Vostok", 1930, Nr. 39 S. 134

(408) Ziya Said, Tarih Tilga Kırdı, Taşkent 1932, S. 9. Kitabın yazarı Sadullah Kasım'ın göstermelik mahkemesinde cemaat davacısı olarak bulunuyordu. Subutay (376), S. 406'da şöyle yazmıştı: "Basmacı ne demektür? Basmacının kelime anlamı hayduttur. Ruslar bu adı uydurarak, Türk bağımsızlık mücadelecilerine taktılar ki, dış ülkelerde bağımsızlık hareketi hakkında yanlış bir imaj oluştursunlar. Ama, artık basmacı kelimesi Türkler arasında hakaret olarak değil, özgürlük mücadelecisi olarak algılanmakta. Türkistan hâlâ kaynamaktadır." Bkz. Kasımovçılığa karşı kim toğri gapiradi? (Kapak sayfaları yırtık olduğundan kitap hakkında başka bilgi yok.), S. 5. Muhtemelen bu broşür, savcı Katanyan'ın konuşmasının Özbekçe'ye tercümesidir. Katanyan suçlama konuşmasının sonunda şunları söyler: "Kasımov (=Kasım) için yaşayabileceği bir yer kalmamıştır. Kanun acımamalıdır, kan akıtılmalıdır." S. 92.

Bu tür düşünceler, yaşlı neslin ve onların halefleri olan, uyanık genç nesillerin zihninden hiçbir zaman çıkmadı.

Günümüz Türkistan'ında "Basmacı Hareketinin"

Değerlendirilişi

Sovyet rejiminin sayısız ideologları (tarihçi, sosyolog, filozof, yazar, propagandacı, muhabir ve filmciler), 1986'da Sovyetler Birliğinde perestroika (yeniden yapılanma) ve glasnost (açıklık) sürecinin başlangıcına kadar, kitaplarında, makalelerinde, filmlerinde, basmacı hareketini ve onun anlamını, devamlı surette komünizmin kendi hakimiyet anlayışı içinde ele almak zorunda oldukları bilinmektedir. İşte millî mücadele tarihini hep çarpıtarak anlatanlar, artık bugün eskiden (perestroika öncesi) başka türlü yazmalarının mümkün olmadığını, bütün işlerinde komünist yönetime uymak zorunda kaldıklarını itiraf etmektedirler. İtirafı doğru olabilir.

1986'dan sonra tarih yazımında binlerce yeni fikirler ortaya çıktı, bu arada basmacılık konusunda önceden yazılmış olan tarih kitaplarında, daha önceden söylenmesi mümkün olmayan hakikatleri ilave etmek suretiyle, yapılan düzeltmelerle, basmacı hareketinin tarihi de yeni bir cereyan içine girmiş oldu. Özellikle Özbekistan'dan olmak üzere Türkistan'daki bu yeni neşriyatlardan haberdar oluyoruz. Elimize geçen son kaynaklardan şu gerçekler ortaya çıkmaktadır. Türkistan Cephesinin önemli komutanlarından, N. Berezin, daha yenilerde öğrendiğimize göre, şunları yazmıştır:

"Hokand özerkliği dönemini, Türkistan'ın merkez ile ilişki kurması şeklinde yorumlamak gerekmez, zira bu dönem basmacılığın daha da yayılmasına imkân sağlamıştır. Sovyet hakimiyetinin çabaları, açıkça müstemlekeci bir yapı arzetedir ki, bu istenmediği halde milliyetçiliğin gelişmesine zemin hazırlamıştır"(409).

Tarihçi yazar Juriy Paporov'un kaleminden, Sovyetlerin o dönemde kendi perspektifinden basmacı hareketini nasıl değerlendirdiğini ve o dönemlerde yaşananları objektif olarak öğrenmekteyiz. O şöyle demektedir:

"Türkmenistan'da doğup büyüdüm. Basmacılar 1926 yılında Hive'yi şimşek hızıyla istila ettiklerinde (kurtardıkları demesi daha doğru olurdu- B.H.) askerî garnizon şehri daha önceden terketmişti. Annem ile beni bir Özbek, bir kanalda saklayarak üzerimize deve yünü örttü. İşte böyle hayatımızı kurtardık.

Geçen on yıl içerisinde yoğun bir şekilde arşivlerde çalıştım ve bugün şundan eminim ki, şayet bizim alimlerimiz ve yazarlarımız basmacı hareketinin ortaya çıkışı, gelişimi ve uzun yıllar sürmesinin asıl nedenlerini açıklasalardı, o zaman bizim tarihimizde bu kadar kara leke bulunmazdı...

---

(409) Marat Hasanov, Türkistan muhtariyeti va uydırma, "Fanva Turmuş", Dergi, Taşkent 1990, nr. 11, S. 7

Ne zaman, Sovyetlerin Doğusundaki şehirlere ve köyler gitsem, muhtelif meslek ve yaşta insanlar, bana atalarından söz eder. Yedi nesillerinden övgü ile bahsederlerken, basmacı savaşlarında şehit düşen atalarını hatırladıklarında, hüznü kaplar onları.

Yayınlanmış olan tonlarca kitaplardan, ansiklopedilerden, bilimsel çalışmalardan, eğitim kitaplarından ve romanlardan, Sovyet Türkistanı'nın tarihi hakkındaki hakikatleri öğrenebilir miyiz? A.I. Zevelov'un, N.A. Polyakov'un ve L.V. Şişkina'nın, "Basmacılık: Tarihi Hakikatler ve Sahtekârların Çarpıttıkları" adlı kitabı, *yalanlarla örülmüş saçaktan başka birşey değildir*. Tarihimizin bu hazin dönemi hakkındaki böylesi temel kaynaklar artık bu şekliyle basılmamalı. Bu tür kaynakların ortaya çıkışı, komünist partisindeki perestroika karşıtı güçlerin olduğunu ispat etmektedir. Perestroika, kuşkusuz *Basmacı: Sahtekârların Çarpıttıkları ve Tarihi Hakikatler* adlı yeni bir kitabın çıkmasına zemin oluşturabilir⁽⁴¹⁰⁾.

Başka bir genç tarihçi şunları yazar:

"Yerli halkın Müslüman temsilcileri, gün geçtikçe büyük Rusya şovenistlerinin güvensizliklerini, düşmanlıklarını, umursamazlıklarını ve vicdansız barbarlıklarını görüyor, anlıyorlardı. Bundan dolayı, ancak millî bağımsızlık hareketi ile, kendi kaderlerini belirleme haklarına kavuşacaklarından emin oluyorlardı. Böylece mücadeleye, bütün halkın maruz kaldığı haksızlıklara karşı savaşa dönüşmüştü. Zaten böyle olmasaydı, mücadele 16 yıl değil, 16 gün bile sürmezdi. Aslında, millî mücadeleye katılanları, halkın düşmanı, halktan kopuk, temeli olmayan birtakım haydut çetesi ya da basmacı olarak göremeyiz. Kim onları böyle değerlendirirse, mutlaka cehalet ve siyasi darkafalılığı sergiliyordur. Özgürlük arayan bu insanlar kendilerini "İslam Askerleri, Müslümanların Rahatı için Savaşanlar, Türkistan Hürriyet Askerleri, Vatan Savunucuları, İslâm Fedaileri" olarak adlandırıyorlardı... Yıllarca basmacı hareketi tek taraflı ele alındı. Onlar cellat, haydut, insanlık vasfı kalmamış kan emiciler olarak gösterildi, oysa basmacılar arasında Müslüman milletin, kadirşinas, alim, eğitim görmüş dindar evlatları çoğunlukta idi"⁽⁴¹¹⁾.

Çağdaş yazarlardan biri, bilim adamlarının basmacı hareketini nesnel bir tarzla anlatma hassasiyetlerinin olmadığını belirtir. Ona göre:

"Bazı bilim adamlarımız ve yazarlarımız, basmacı hareketi hakkında nesnel yaklaşımlar yerine, kendi menfi kanaatlerini yansıtmakta idiler. Bugün ise basmacı hareketinin halkın bağımsız olmak girişimi olduğunu, açıkça ifade etmektedirler. Son zamanlarda basmacı hareketi hakkında müspet eserlerde de çıkmaya başladı"⁽⁴¹²⁾.

(410) Paporov (326), S. 72, 78

(411) Karimov, (327), Nr. 4, S. 56-7

(412) Muhammed Ali, Mamadalı Eronov, Tarih devamlı mangu sabâkdir, "Yaşlık" 1991, Nr. 4, S. 5

Aynı şekilde tarihçi Prof. Dr. Hamid Ziyaev de aynı görüştedir: "Sovyet sömürgecilik pö-

Başka bir yazar, şu görüştedir:

"Basmacı hareketi, tarafsız olarak kaynaklar muvacehesinde araştırılmak yerine, dışlanmış. Oysa birçok bilimsel kaynakta ve 20'li, 30'lu yıllarda aktif görevlerde bulunan komünistlerin hatıralarında, onların millî hürriyet için savaştıkları anlaşılmaktadır"(413).

Basmacı hareketi hakkında bazı yeni bakış açıları, "Şark Yıldızı" adlı derginin 1991 yılı Mart ayında Taşkent'te düzenlediği yuvarlak masa toplantısında ifade edilmiştir. Bu toplantıya yedi tarihçi, redaktörler, yazarlar ve edebiyat eleştirmenleri katıldı(414). Bütün katılımcılar, basmacı hareketinin tarihini ve anlamını, daha evvelki Sovyet yaklaşımlarından farklı olarak, yeniden yorumlama eğilimindeydiler. Muhtarov, "halkı tahkir etmek için kullanılmış olan basmacı hareketinin, halkımızın bağımsızlık mücadelesi olarak algılanması gerektiğini" savunmuştur. Tarihçi Hasanov ise, "Basmacılık, Ortaasya tarihinin en karışık olaylarından" diye açıklamada bulundu. Yazar Miraziz A'zam'ın görüşleri ise şöyleydi: "Türkistan tarihi yirmili yılların ikinci yarısından itibaren sahtekarlık yoluna girmiştir. Millî şovenizm (kastedilen Rus millî şovenizmidir-B.H.) Orta Asya'da ve Kazakistan'da büyük devrim kılıfı altında yapılmıştır." Haydarov ise "Özbek-Film'in", basmacılık hakkındaki sayısız filminde, yanlış tasavvurların oluşmasını sağladığını ifade etti. "Bundan dolayı Özbek-Film halk ağzında alaylanarak Basmacı-Film olarak adlandırılır"(415). Tarihçi Karimov ise, Türkistan Sovyet Halk Komiserlerinin 1918 Şubatında Hokand'daki Türkistan Özerk Hükümetini feshettikten sonra Hokand şehrini ateşe verdiklerini dile almıştır. Sonra ise şöyle devam etmiştir: "Bu olay Türkistan'da millî bağımsızlık hareketini doğurmuştur ve "basmacılık" olarak nitelendirilen hareket 16 yıl sürmüştür."

---

litikalarna karşı yöneltilmiş olan millî hareketler, tarih kitaplarında ve edebî eserlerde kasıtlı olarak sahteleştirilmiştir. Ancak yurtdışında bu hareket hakkında gerçekçi eserler verilmiştir. Bu mânâda meşhur Özbek âlimi Baymirza Hayit'in eserleri büyük önem taşımaktadır. Bu eserleri Özbek diline tercüme etmenin vakti gelmiştir. Artık doğru araştırmaların, tarihimizin anlaşılması, herşeyden evvel millî hareketimizin kasıtlı ve yanlış olarak basmacı olarak gösterildiğini halka doğru olarak aktarılmasının vakti gelmiştir." Bkz. Hamid Ziyâev, Hakikatını ayıtış paytı keldi, "Özbekistan Adabiyati va San'ati", 21.2.1992, S. 2

(413) Pirmat Şermuhammedov, Tarihning bir sabâgi, Mülâkât 1991, Nr. 8, S. 52

(414) Katılımcıların adları: Aman Muhtarov- "Şark Yıldızı" dergisinin baş redaktör yardımcısı; Marat Hasanov- Özbekistan Bilimler Akademisi Enstitüsü Ekim Devrimi ve İç-Savaş Bölüm Müdürü; Valerey Germanov-Enstitünün Historiografi Bölümü Müdürü; Şadi Karimov-Özbekistan Halk Ekonomisi Enstitüsü, Kültür Tarihi Bölüm Müdürü; Kazakbay Mahmudov-El Yazmaları Enstitüsü'nün İlimi Görevlisi; Miraziz A'zam- Özbekistan Yazarlar Cemiyeti'nin Mesul Sekreteri; Haydarov- "Şark Yıldızı" Dergisinin Edebiyat Bilimi Bölüm Yöneticisi.

(415) Şair Şukur Kurban, "Özbek film kaşif etgan Basmacılar" (Özbek film tarafından keşfedilen basmacılar, "Özbekistan Adabiyati va San'ati" 7 Haziran 1991, S. 4) adında bir şiir yazarak, film stüdyosunun basmacı hareketine karşı tavrını eleştirir. Yine tanınan yazar Abdullah Kahhar'ı Özbek filmi eleştirmiştir ve basmacı hareketi hakkındaki filmlerini yüzeysel ve mesnetsiz olarak bulmuştur. Bkz. "Özbekistan Adabiyati va San'ati", 2.12.1988, S. 4

Miraziz A'zam ise, basmacı kelimesini yorumlar ve şunları ifade eder:

"Basmak kelimesi, herşeyden evvel zorla gaspetmek anlamındadır. Basmacılar kimin ülkesini zorla gaspetmişlerdir? Kendi evini, kendi toprağını zorla gaspetmek mümkün mü? Basmacılar kendi vatanlarını işgâl etmemişlerdir, kendi vatanlarını zorla işgâl eden basmacılara karşı savunmuşlardır."

Hasanov şu açıklamayı yapar: "Bence, herkes basmacı hareketinin ortaya çıkış nedenlerini öğrenmeyi istemektedir." Germanov, 150 kişi ile 19 Mart 1920'de Petroaleksandrovsk'a gelen Broydo'nun hatıralarını nakleder. Broydo, Kızıl Ordunun halkı kötüye kullandığını tespit eder. Broydo'nun isteği üzerine, askerî mahkeme başkanı İ.R. von Stein, Taşkent'e şu raporu gönderir:

"Burada gördüğümüz dehşet verici olayları, hiçbir yerde görmedik. Burada, askerler tarafından açıkça yağmalamalar yapıldı. Kurmay karargahı elde edilen ganimeti kendi aralarında paylaştı ve geriye kalanını askerlere dağıttı. Kadınlar kaçırıldı ve Petroalleksandrovsk ve Hive pazarlarında açık artırma usulü ile satıldılar. Hive'nin sarayları tahrip edildi. Kızıl Ordu, önüne çıkan herkesi öldürdü. Skalov bu ordunun başındadır ve yapılan vahşetten o sorumludur."

Germanov daha sonra şu sorgulamayı getirdi: "Millî gurur ve haysiyet, basmacı hareketinin oluşmasına sebep teşkil etmedi miydi? Basmacılık, bizim şimdiye kadar anlattığımız gibi, haydutların, hırsızların oluşturduğu çete teşkilatları değildi."

Bunun üzerine Miraziz A'zam daha net bir ifade ile şu açıklamaları yapar:

"Türkistan bağımsızlık hareketi, hükümetin kaynaklarında, medyada ve edebiyatta iç savaşın bir parçası olarak sunuldu. Ancak bunlar hiçbir zaman gerçeği yansıtmadı. İç savaş denince, herşeyden evvel bir milletin kendi içindeki savaşı anlaşılır. Oysa Türkistan'da bir milletin tamamı kendi ülkesinde bulunan bir başka ülke vatandaşlarının tahakkümüne karşı savaşmıştır. Eşkıyalıktan anlaşılabilir ise, ordu ve hükümetle ilgisi olmayan bir çatışmadır."

Öyleyse "eşkıyalık"(basmacılık) terminolojisi, Türkistan bağımsızlık mücadelesini ifade etmez.

Hasanov ve Germanov, Cumhuriyetin başkenti olan Taşkent'te millî mücadele kahramanlarının anısına, anıtlar yaptırmayı teklif ederler⁽⁴¹⁶⁾.

Yukarda arzetmeye çalıştığımız fikirler, basmacı hareketinin tarihi ile ilgili, yeni bir oluşum ve yaklaşımın belirginleştiğini göstermektedir. Şu anda millî bağımsızlık hareketini saptırma ve çarpıtmalardan kurtararak, nasıl bir şekilde araştırma yapma çabaları var. Bir yazarın bu doğrultudaki aşağıdaki açıklaması da, bunu doğrulamaktadır:

(416) Geniş bilgi için bkz. "Basmacılık : Hakikat ve Uydurma, "Şark Yulduzi" 1991, Nr. 3, S. 165-189 (Yazarlar 414 nolu dipnotta tanıtılmıştır.)

“Basmacı kelimesi ne anlama gelmektedir? Yıllarca Sovyet hakimiyetine karşı savaşmış olan insanları biz neden basmacı olarak adlandırıyoruz? Nihayet basmacı kelimesi, bir başka ülkenin işgâl edilmesi ve yabancı halkların yağmalanması anlamına gelmektedir. Oysa basmacılar, başka ülkeleri –mesela İngiltere’yi- fethetmek ya da onların mallarını yağmalamak için savaşmıyorlardı.

Basmacıların arasında dışarıdan gelerek ülkeyi “işgâlcilerden” kurtarmak ve silah zoruyla kan akıtarak ülkeyi kendisi için fethetmek isteyenler yok muydu? Kuşkusuz vardı. Burada Hurram Bek’in trajedisini hatırlamak zorundayız (bkz. tiyatro eseri: “Siyah Kuşak”- yazarı: Şükür Halmızra- B.H.) Biz burada Hurram Bek’in, halkını ve ülkesini sevmediğini söyleyemeyiz. Bir taraftan vatanını seviyordu, diğer taraftan Sovyet Rusya politikalarını hazmedemiyordu. Bugün anlıyoruz ki, onun elinde yeni sistemin Sovyet sistemi birçok suçsuz insanı, özellikle yetenekli, cesur ve idareci konumundaki aydınları ve özgürlük savaşçıları destekleyenleri, kendi hakimiyetini garanti altına almak için insafsızca katlettiğine dair belgeler vardı?”(417).

Aydın kesimin önemli simalarından olan Muhammed Ali, hırsız ile evsahibi arasındaki durumu şöyle tasvir ediyordu:

“Allah’ın sadık bir kulu, kimseyi rahatsız etmeden kendi evinde barış içinde yaşıyordu. Birden evinin önünde, zorla ev kapısını kıran ve eve giren yabancı insanlar ona evi hemen boşalt! dediler. Şaşırان ev sahibi “neden?” diye sordu. Burada dedelerimiz yaşadı ve bu ev torunlarımıza kalacak. Ancak o yabancı zorbalarda evde kaldı ve ev sahibini sokağa attılar. Ev sahibi kapıya vurmaya başladı: “Bu ne küstahlık! Evimi geri verin! dedi... Bu kıssayı çok anlatırım ve ardından sorarım: “Söyleyin bana, şimdi evsahibi mi yoksa eve zorla giren yabancı işgâlciler mi basmacıdır (hırsız, haydut)? Tabii ki herkes, eve zorla giren hırsızların basmacı olduğunu söylerler” (418).

Bunu tasdik edici mahiyette bir başka redaktör ilavede bulunur: “Bugün basmacılık hakkında birçok tartışma yapılıyor. Basmacılık bir halk hareketi idi. Bu hareketin de doğal olarak kara noktalarının olduğunu inkar edemeyiz” (419). Bu hataları görmezlikten gelemeyiz. Tarih yargılamasında eleştiri ve ölçü sınırları unutuldu. Adalet anlayışı eksik kaldı” (420).

---

(417) Bkz.. Nârbay Hudaiberdiev, Fakat oyun kulgi emas, “Özbekistan Adabiyatı ve San’atı”, 9.2.1990, S. 6

(418) Muhammed Ali (1), S. 64

(419) Birçok çağdaş yazarlar, basmacı hareketi ile ilgili açıklamalarında, milli mücadelenin de “kara lekeleri” olduğunu iddia ediyorlar. Ancak bununla ne demek istedikleri pek anlaşılıyor. Belki de kastettikleri, Kızıl Ordunun bazı şahıslara basmacı görüntüsü vererek işlettği cinayet ve yağmalamaları, basmacı hareketine fatura etmeleridir. Ayrıca Kızıl Ordunun yanısıra, bazı Türkistanlı kişilerin basmacı olmadıkları halde, kendilerine maddî çıkar sağlamak amacıyla özgürlük mücadelecilerinin arasına girerek, ya da paralelinde çalışmak maskesi altında, hırsızlık ya da gasp yapmış olmaları da muhtemeldir.

(420) Sabit Madaliev, Tarihni hakkâni yarataylik, “Özbekistan adabiyatı ve San’atı”, 25.1.1991, S.1 ve 7.

Meşhur yazar İbrahim Rahim, rejimin halka karşı giriştiği mücadelenin neticelerini şöyle izah ediyordu:

“Suçsuz köylüleri basmacı olarak adlandırıp, sayısız köyü basmacı köyü olarak gösterip imha eden anarşist birliklerini, nasıl ordu olarak nitelendirebiliriz? Bu hakikatleri Zarefşan vadisindeki ve diğer bölgelerdeki halk, hâlâ üzüntü içinde yad etmektedir. Hakikatler konuşulmalı. Margilan’da, Fergana’da, Hokand’da, Kuva’da ve Andican’da, suçsuz halkı, hatta beşikteki bebekleri kılıçtan geçiren ve ülkeyi harabeden bu askerler kimdi? Özbek halkı ve Fergana vadisinin çiftçileri, daha ne kadar süre basmacı damgasını alınlarında taşıyacaklar? Gdlyan’ın ve Ivanov’un (iki de Sovyetler Birliği Yüksek Mahkemesinin görevlendirmesi ve Komünist Partisi Politbürosunun müsaadesiyle, Raşidov ve pamuk mafyası davaları konusundaki rüşvet meselesini araştırırlar ve 1988/89 yılları arasında 80.000’den fazla Türkistanlıyı tutuklattırılar. -B.H.) birlikleri mi, cezalandırma birliklerinin varisleri idi? Onlar, Özbek halkının tamamını hapsedmek istemişler, her türlü eziyeti onlara reva görmüşler ve onları kana bulamışlardır.

Ne yazık ki, masum Özbek halkı hakkındaki iftiralar bugün dahi Sovyet kaynaklarında devam ettirilmektedir. Basmacılık hakkında çıkan kitapların, basmacılardan daha çok olduğunu söylemek mübalağa olmasa gerek”(421).

1920 yılından sonra basmacılıkla mücadele hakkında, sayısız roman, hikaye, şiir, tiyatro eseri ve film senaryosu yazıldığı doğrudur, ancak tamamının burada tanıtılması mümkün olmazdı(422). Edebiyat bilimcilerinin, Sovyet edebiyatına konu olan basmacılık hareketini yakından incelemeleri umudumuzdur. Edebiyat araştırmacısı Abdulkahhâr İbrahim, haklı olarak şu görüşleri savunur:

“Yapmamız gereken önemli işler var. Şimdiye kadar ele alınmamış birçok konu var. Biz bunları bağımsız bir devletin vatandaşları ve yazarları olarak ele almalıyız. Bu konuların içine, içinde bulunduğumuz yüzyılda gerçekleştirilmiş olan Türkistan bağımsızlık savaşı da girer. X. Özbekistan Yazarlar kongresinde yapılan konuşmalardan, genç şair Nabican Bâki’nin İbrahim Bek’in savaşları ve faaliyetleri hakkında 100’den fazla basılı eser topladığı anlaşılmaktadır... Bizler, halk kahramanlarımızı halkımıza tanıtmak zorundayız. Türk boyları arasında Şamil’den sonra tanımamız gereken bir başka şahsiyet ise Enver Paşa’dır. Bizim bugünkü ba-

(421) İbrahim Rahim, Şukrâna, “Özbekistan Adabiyatı va San’atı”, 11.10.1991, S. 4

(422) Sovyet edebiyatında basmacılık konusunu işleyen belli-başlı eserler şunlardır: Bong, Taşkent. 1960; Nikitin, Eto bilo v Kokande, Taşkent 1960; İkrami, Paund, Taşkent 1960; K. İkrarov, Karavani uhodyat-puti ostayutsya, “Zvezda Vostoka” 1960, Nr. 8, S. 28-108. Bkz. B. Hayit, Tuskestan as an Example of Soviet Kolonializm “Studies on the Soviet Union”, Jurnal, Münich 1961, Nr. 2, S. 79 B.V. Çeprunov, Cunejd Han (bkz. “Özbekistan Adabiyatı va San’atı” 26.3.1989, S. 3; Şukur Halmirzaev, Kıl Köprük, Roman, Taşkent 1984; V. Lugovskiy, Basmaç. Şiir derlemesi; Nikolai Tihonov, Vorata Gaudana; M. Şeverdin, Teni Pustini, iki ciltlik roman, Taşkent 1964; C. Sviridov, Mardanava Reid, Taşkent 1985. Bkz. “Sovet Özbekistanı”, 24.1.1985, S. 4.

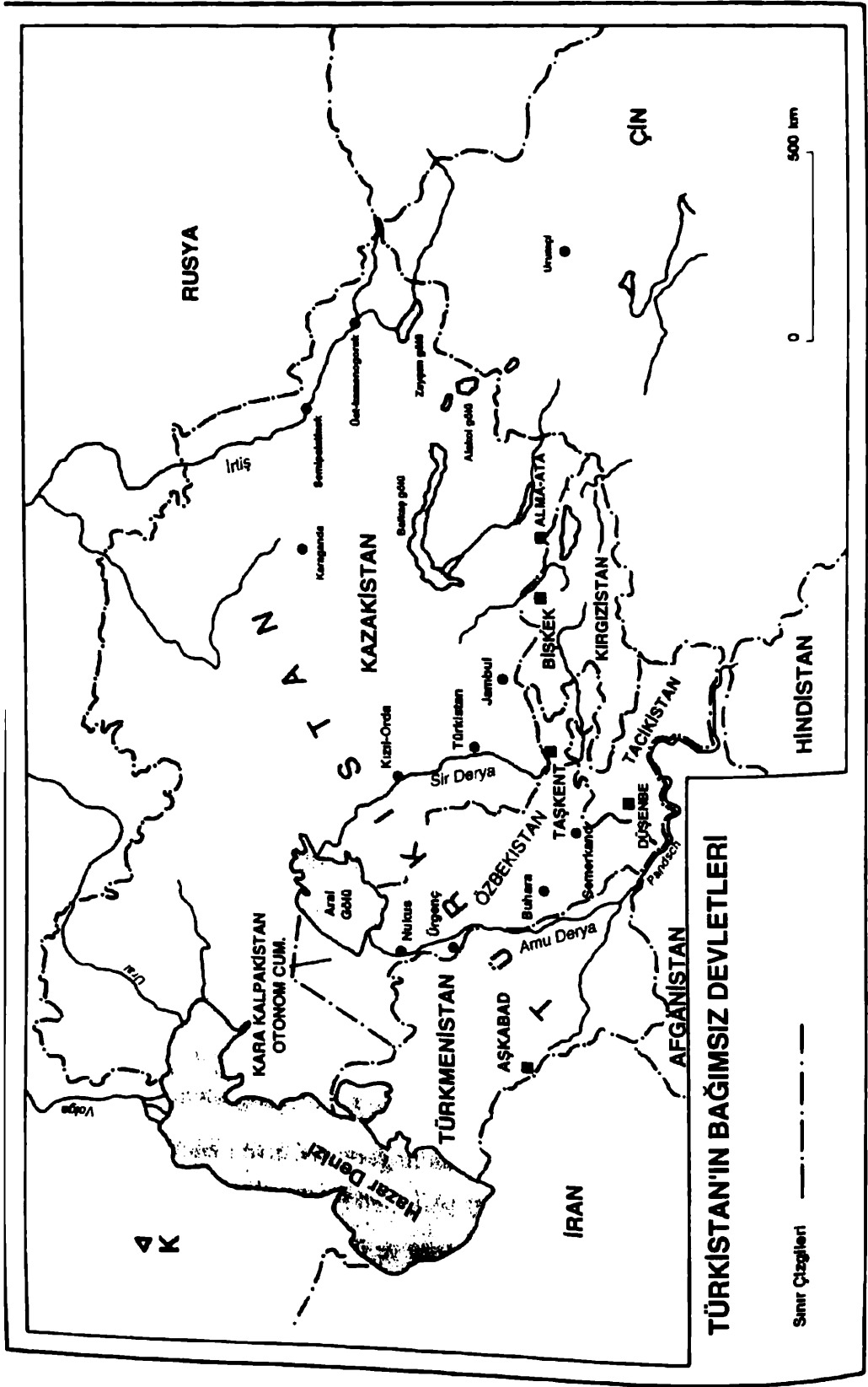
ğimsizliğimizi elde etmemize katkıda bulunmuş olan büyük şahsiyetler hakkında, kitaplar yazmamız ve onlara gereken ehemmiyeti vermemiz gerekmektedir”(423).

1987'den beri basmacı hareketi hakkında, yeni bir yaklaşımın ve dumura uğramamış bir düşünme tarzının hakim olmaya başlaması, sevindirici bir gelişmedir. Hatta millî mücadele savaşçılarının (Muhammed Emin Bek, İbrahim Bek, Enver Paşa v.d.) anıtlarının yaptırılması teklif edildi. Artık Türkistan'ın her köşesinde, şair, söz yazarı ve türkücü Dedehan Hasan'ın türküleri duyulmakta. Bu türkülerde, Ergaş Korbaşı, Muhammed Bek, Şir Muhammed Bek, Nur Muhammed Bek, İbrahim Bek, Hurram Bek, Cüneyd Han gibi kahramanların ve daha nice adsız yiğitlerin mücadeleleri, savaş meydanlarında şehit düşmeleri anlatılır.

Millî mücadele, Türkistan köylerine ve şehirlerine acı, ızdırap, dert ve yıkıntı getirmiştir. Bağımsızlığa giden bu zorlu ve dikenli yolu, doğunun modern tarihinde emsalsiz olarak nitelendirmek yanlış olmasa gerek. Basmacılar gerçi cismanî cihetten mağlup oldular, ancak onların ruhu bugünkü Türkistanlılar'ın bedenlerinde yaşamaktadır. O dönemin millî mücadelesi, daha sonra halkın varolma mücadelesi vermesini sağladı. Halk bağımsızlık istiyordu, fakat o zaman elde edemedi. Basmacı hareketi hakkında, genç kuşaklara anlatılan o destanî hikâyeler, hatıralar ve şiirler körpe zihinlerde müstakbel hürriyetin parlayan yıldızları oldu. Bundan dolayıdır ki, Eylül/Ekim 1991'de Türkistan'da eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinin (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan) yerine bağımsız devletlerin kurulması, Türkistan'da vaktiyle verilen bağımsızlık mücadelesinin bir neticesidir.

---

(423) Abdulkahhâr İbrahimov, Oyğaniş, "Özbekistan Adabiyatı va San'atı", 8.11.1991, S. 5.

TÜRKİSTAN'IN BAĞIMSIZ DEVLETLERİ

Bibliyografya

- Abdiakimov, E.**, Erk partiyasi turaly ne bilemiz? "Kazakistan Komunisi" Dergi, Alma Ata 1991, Nr.1, S.70-76.
- Abdulhaev, R.**, Bor'ba za sovetskuyu vlastv verhovyah Zarafšana (Osen' 1918-letu 1919) "Izvestiya Akademii Nauk Tacikskoy SSR. Otdelenie Obşçestvennyh Nauk", Duşanbe 1966, No. 3(45) S. 10-18.
= Razgrom kontrevoljucionnogo oçaga v Matçe i uproçenie sovetskoy vlasti v verhov'jah Zarafšana (Osen' 1922-Vesna 1923), "Izvestiya Akademii Nauk Tacikskoy SSR. Otdeleniya obşçestvennch nauk" Duşanbe 1969, No. 1(55), S. 17-25.
- Abdullah Zada**, bkz. Tukli.
- Abdurazzakov**, ve diğeri, Neşreden, Türkistan'da uluğ oktyabr sosialistik revolyutsiyasının ğalabası. İştirakçılarının hatıra toplama, Taşkent 1958.
- Abutalipov, H.**, Basmaçestvo v Sredney Azii, "Obşçestvennce Nauki v Uzbekistane" 1981, No. 7, S.39-45.
- Abulgaziev, V.**, Krah politiçeskogo banditzma, Frunze 1984.
- Ahun, Koldaş Molla; Muhammed Ali**, Türkistan'dagi 1929-nçi yilgi millî kozgaliş tarihinden bir parça, "Yaş Türkistan" 1934, No.57,S.15-21.
- Afonskiy, V.L.**, Oprit bor'bi v Sredne Aziatskih gorah, taşkent 1930.
- Agabekov (=Horotonov)**, G.S., G.P.U. Zapiski Çekista, Berlin 1930 = ÇK za rabotoy, Berlin 1931.
- Agha, Ali Shaukat**, Modernization of Soviet Cenral Asia an example of Socialist Construction, Lahore 1964, p. 31-34 about Basmachi.
- Akçurin, A.**, Vominaniya o dvatsatom gode v Hivei Buchare, "Sbornik statey k desyatiletiiy Buharskoy i Khivinskoy revolyucii", Taşkent 1930.
- Akgür, A. Necati**, Enver Paşanın Doğum ve Ölüm Günleri, "Türk Dünyası Tarih Dergisi", İstanbul 1991, No. 52, S 16-20.
- Akramov, Akmal**, Avliyakulov Kulmuhammed, Rus Şovenistlan va Millî Kadrlar, "Fan va Turmuş", 1990, No. 6, S. 16-17,19.
- Alekseenkov, P.**, Kokandskaya avtonomiya, "Revolyuciya v Sredney Azii", Sbornik No. 1, Taşkent 1928, S. 21-40; Sbornik, 1929, No, 2, S. 43-81= Çto takoe basmaçestvo? Taşkent 1931.
- Aleskerov, Nikolaevič Jurij**, Interventsiya i grajdanskaya voyna v Sredney Azii, Taşkent 1959.
- Ali, Muhammed**, Hakikatdan çekinma tarih, "Mulakat 1991, No.2,S. 64-65.
- Alihantora**, Aksut bergan Türkistan, "Özbekistan Adabiyati va San'ati", Gazete, 15.XI.1991, S,8.
- Alim Han, Said**, Istoriya bedstviy, isputannuh buharskim narodom, "Zvezda Vostoka", 1991, No.7, S. 44-54.
=La voix de la Boukhaerie oprimee, Paris, 1929. Rus baskısı= Memorandum Emira Buhara Liga Nacii, Paris 1929.
- Allamuradov, D.**, Iz istorii bor'bi s basmaçestvom v Turkestane, "Nauçnue Rabotu: Soobşeniya: Akademii Nauk Uz SSR, "Taşkent 1963, Cilt 3. S. 190-196.

- Amanov, Rafik**, Konets aventyuru Fuzail Mahduma i A'zama, Stalinabad 1960.
- Aminov, H.**, Razgrom ostatkov kontrrevolyucionnogo Basmaçestva v Samarkanskoy oblasti, "Trudu Samarkandskogo Gosuniversiteta", Noviy Seriya, 1963, Cilt 1925, S. 26-71.
- Anarkulov, Mirzababa**, Eto dostalos' ne legko, "Kommunist Tacikistana", Gazete, 8.6. 1957, S.3
- Antonenko, B.A.**, Neşreden, İstoriya tacikskogo naroda, Cilt 3, Moskova 1964.
- Antropov, P.**, Vtoroy kraevoy S'ezd RKP v Turkestanskoy respublike, in "Revolyuciya v Sredney Azii", Cilt 2.
 =Material i dokumenti 1, S'ezda Kompartii Turkestana, Taşkent 1934.
 =Çto i kak çitat po istoriy revolyucionnogo dvijeniya i partii v Sredney Azii, Semerkand 1929.
- Army**, The red Army in Türkestan, 1917-1920, "Central Asian Review, 1965, Nr. 1, pp. 31-43.
- Asfendiarov, Sancar**, İstoriya Kazahstana, 1, Alma Ata 1935.
- Aydemir, Süreyye Şevket**, Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, 3 cild, İstanbul 1970, 1971, 1978 .
- Aymen de Lageard, Helene**, The revolt of Basmachi according to Red Army Journals (1920-22), "Central Asian Survey", Journal, Oxford 1987, Vol. 6, Nr. 3, pp. 1-35.
- Ayni, Sadriddin**, Buhara inkilabi üçün materyallar, Moskova 1926 .
- Azimi, Mirza**, Türkistan "Basmaçılık" harakati davridan bir hatıra, "Yaş Türkistan" 1933, No. 41, S.6-12.
- Babuşkin, L.N.**, Neşreden., Sovetskiy Soyuz. Uzbekistan, Moskova 1967 .
- Bademci, Ali**, Türkistan Millî İstiklal Hareketi ve Enver Paşa, İstanbul 1975.
- Bahder von Egon**, Herden, Hirten und Herren. Durch Steppen und Staedte in Türkestan, Berlin 1926.
 =Enver Paşa. Kampf und Tod in Turkestan, Berlin 1943 .
- Bailey, Frederick Marshman**, Lt. Col., Mission to Taşkent, Londra 1946 =To the Secretary to the government of India in the Foreign and Polical Department, 20 th April 1922, 3 pages, 10L L/P-S/10/950.
- Baişev Saktagan** ve diğeri, Neşreden, Oçerki istorii Kommunističeskoj Partii Kazahstana, Alma Ata. 1963.
- Bâkiy, Nabican**, İbrahim Bek Lakay, (1889/90-31.8.1931), "Özbekistan Adabiyati va San'ati", 17.4.1992, S.5.
- Baranov, P.**, O basmaçestvo v Fergana, Taşkent 1922.
- Barman, N.**, Şehit Enver Paşa Türkistan'da , İstanbul 1979 (?) .
- Basmaçestvo**, in Bol'Şaya Sovetskaya Enciklopediya, Moskova 1927, Cilt 5, S. 33-38; Cilt 4, 2. Baskı, S.286-87.
- Basmachis**, "Central Asian Review , 1958, No. 3 pp. 236-250.
- Baysun, Receb Abdullah**, Türkistan Millî Hareketleri, İstanbul 1943.
- Benzing, Jahannes**, Turkestan, Berlin 1943.
- Boevoy put'** Turkestanskogo Voennogo Okrugı, Neşreden, General Mal'tsev, Moskova 1959 .
- Bogoutdinov, A.M.** ve diğeri, Neşreden, İstoriya kommunističeskih organizacyi Sredney Azii, Taşkent 1967.
- Boitabaev, Hamidullah**, Talebni kandırmagan inkılab, "Şark Yulduzi" 1991, No. 1, S. 131-138 .

- Bor'ba** s basmaçestvom, "Jizn' Natsional' nostey", Gazete 13.8.1921, No. 16, S. 2.
 =S basmaçestvom v Fergana , 1 haziran 1922, Jazn' Natsional' nostej" No 11, S.7-8 .
 =S basmaçestvom v Buhare, "Jizn' Natsional'nostey" 1922, No, 8 (22).
- Bor'ba** za ukreplenie Sovetskoj vlasti v Turkestane v 1920 godu, Istoriye Gra) i danskyj Voynı, Neşreden. M. Gorkiy, cilt 5, S. 255-279.
- Bojko, F.** Grajdanskaya Voyna v Sredney Azii, Taşkent 1930.
 =Oktyabrskaya revolyuts v Sredney Azii, Taşkent 1932.
- Briskin, A.**, Strana Tacikov, Moskova 1930.
- British Consul General**, Kashgar , to Gouverment of India, 14/9/1922: 4 p.
- Broydo**, Turkestanskaya politika i angliyskaya jurnalistika, "Noviy Vostok" No 2, 75-82.
- Broxup, Marie**, The Basmachi, "Central Asian Survey" 1983, Vol. 2, No.1, pp. 57-81.
 =Basmacılık, Prof. Y.T. Kurat tarafından tercüme edilmiştir.
 =La pacifikation du Turkestan (1923-26) L'exemple du Lokay "L' autre Europe"
 =et Chantal Lemercier Qualguejay, Les esperiences Sovientigues de guerres Musalmans, "La Documentation Française", No. 4785, 1985,-10pp. 37-47
- Brun, Alf Harald**, Captain, Troublaus Times: Experiences in bolshevik Russia and Turkestan, Londra 1931.
- Budakovskiy, P.D.**, Kransnoznamennye Turkestanskikh, Moskova 1976 .
- Budyanskiy, D.M.**, Jantuarov, S.B, Neşreden, Velikaya oktyabr'skaya sotsialistiçeskaya revolyuciya grajdanskaya vojna v Kırgızı (1917-20 gg) Frunze 1957.
- B** (=Bulak Başı), Dekabirin kaldırğan dağları, "Milli Türkistan", 1952, No. 76 A, S. 23-25
- Bultino, Marco**, Study of the Economic Crisis and Depopulation in Turkestan, 1917-1920, "Central Asian Survey", 1990, Vol. 9, No.4, pp. 59-74.
- Canay**, Basmacılık togrısında, "Yaş Türkistan" (Kısaltma=YT) 1930 No. 3-4, S. 5-9
 =İbrahim Bek Lakaylı Kalay tutulğan edi? "Yaş Türkistan" 1936, Nr. 74, S. 22-26
 =Cunayid Han, Y.T. 1937, Nr. 92-93, S. 14-20
- Castagne, Joseph**, Les Basmachis: Le mouvement national des indigenes d'Asie Centrale depuis la revolution d. oktobere 1917 Jusgu'en octobre 1924, Paris, 1925. türkçe baskısı, Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi, Neşreden, Reşat Uzmen, İstanbul 1980 (Bu baskıda Türkistan'ın coğrafyası hakkında başlangıca 90 sayfa ilave edilmiştir.)
 = Le Turkestan depuis la Revolution Russe (1917-1922), "Revue du Monde Musleman", Paris 1922, Vol. 50.
- Cebeci, Ahmet**, Türkistan'da Basmacılık (Milli Kurtuluş Hareketi), "Töre", Dergi, Ankara, 1975, No.51,S.28-45.
- Çağatay, Tahir**, Mücahit Şir Muhammed Bek için, Ankara, Mart 1970, El yazması, fotokopisi bende var.
- Çakıröz, Raci**, Çarlık ve Bolşevik Rusya'da 10 yıl, Neşreden,Rana Çakıröz, İstanbul 1990.
- Çokayoğlı** (Çokay, Chokaev), **Mustafa**, Tavba kulğan Alaş Ordaçılar Y.T. 1932, No.34, S. 7-13
 =Dekabr Hatıraları, YT. 1932, No. 37, S. 3-6
 = (=M.Ç.) Sadullah Kasım Mahkaması, Y.T. 1930, No. 7-8, S. 12-21

- Cemal Paşa'nın öldürülüşü, YT 1931, No. 16, S. 4-8
- (=Chokaeu), *The Basmachi Movement in Turkestan*, "Asiatic Review", London 1928, Vol. XXIV, No. 78, pp. 273-288.
- 1917-ylı hatıraları, Paris 1935. 2. Baskı, Neşreden Saadet Çağatay, Ankara 1988, Kazak Türkçesi ile baskısı, in= "Kazakistan Komünisi" Dergi, Alma Ata, 1991, No. 5-8
- M (=Mustafa Çokay), İbrahim Bek Lakaylı, YT. 1930, No. 20, S. 26-28
- Marhum Enver Paşa hakkında hatıra parçaları, YT. 1932, No. 33 S. 5-12
- Basmaçılık toğnsıda, YT. 1930, No. 3-4, S. 5-15
- Basmaçılık, YT. 1933, No. 39, S. 2-6
- Enver Paşa (Ölümünün 16 yıl tolışı münasebetiyle), Yt. 1938, No. 104-105, S 2-5
- Çugunov, A.I.**, Bor'ba basmaçestvom v Srdney Azii, "Istoriya SSSR", Dergi, 1972, No. 2, S. 97-107.
- Daniyarov, Şaniyaz**, Madamin Bek kim edi? "Yaşlık", 1991, N.4, S. 24-29.
- Muhtarıyat kısmatı, "Şark Yulduzi", Taşkent 1991, No. 12, S. 159-173.
- Dathah, Saidcan**, Şarkı Buharada basmaçılık harakati tarihıdan, "Yeni Türkistan" 1928, No. 1, S. 15-17| No. 2-3, S. 14-17.
- Debyanskiy. V.**, Basmacı v Khorezme: Rol' ikh v Khivinskoy revolyutsii, "Krasnaya Armiya" Dergi, 1922, No. 10-11, S. 34-90.
- D'encause, Hélene Carrere**, Islam and Russian Empire, Londra 1988; orjinal adı: Reforme et revolution chez les Musulmans de L'empire russe. Bukhara, Paris 1966.
- Derviş** (=Nazir Torakulov), Basmaçestvo: Ferganskaya problema, "Jizn Natsional'nostey" 19.9.1921, No. 18, S. 1-2
- Ferganskaja problema, "Voennaya Misl", Dergi, Taşkent 1921, No. 2
- Desyatıy s'ezd RKP**, Stenografiçeskiy otçet, Moskova 1963;
- Dzhunaid-Han**, King of the Karakum Desert Central Asian Review", Londra 1965, No. 3, pp. 216-226
- Dimur**, Grajdanskaya vojna v Tacikistan, "Tacikistan", Toplam, Taşkent 1925, S. 283-290
- Dunayevskiy, V.**, Neşreden, Krasnaja Armiya na Vostoke, Moskova 1925.
- Callıov, S.**, Bor'ba basmaçestvom v Hojenskom uezde, Duşanbe 1968.
- Cansuarov, D.**, Po sledam Basmacı, Frunze 1964.
- Eleuov, T.**, Inostrannaya voennaya interventsıya i grajdanskaya vojna v Sredney Azii i Kazahstna. Cilt 1, Alma Ata 1963.
- Ellis, C.H.**, The Transcaspian Episode, Londra 1963.
- Entsiklopediya**, bkz. : Grajdanskaya... SSSR
- Enver**, Enver Paşa'nın Şahadeti (Burungi Çekist Agabekov hatıratı münasebetiyle), YT. 1931, No. 16, S
- Enver Paschas letzter Kampf, "Geschichte mit Pfiff" Zeitschrift Nürnberg, 1991, No. 2, 4-7
- Erer, Tekin**, Enver Paşa'nın Türkistan Kurtuluş Savaşı, İstanbul 1971
- Ergaşev, B.**, Revolyutsionnaya Partiyaya i gosudarstvennaya deyatel'nost, Abdukadulra Murhitdinova, in "Obşçestvennie Nauki v Uzbekistane" 1989, No.10, S. 33-40

- Etherton, P.T.**, The political situation in Russian and Chinese Central Asia, Report, India Office Library (Müteakip IOL), L/PS/18/C/202
=in the Heart of Asia, Londra 1925.
- Endin, Xenia Jaukoff** and North, S. Robert, Soviet Russia and the East. 1920-1927. A documentary survey, Standford Universiy Press, 1957.
- Euringer, Richard**, Serasker. Irrfahrt und Ende des ruhmreichen Enver Pascha, Hamburg 1942.
- Extracts Fom** Despatch No. 101 of September 14, 1922 from the acting British Consul General, Kashgar, to the Gouvernement of India, Public Record Office (=PRO), FO 418/58, 149359, 4 pages
- Fallon, E. Joseph**, The response of national liberation movements to Soviet domination in Southern Central Asia: A parallel between the Basmachi insurgency and the current Afghan revolt, in "Central Asia", Journal. Peşavar, 1980, No. 6, pp. 69-105
- Fausek, N.**, Krasnyy vozduşnyy flot v Turkestane, "Krasnyy vozduşnyy flot", Sbornik, 5. Cilt, Moskova 1926, S. 53-58
- Filippov, S.T.**, Basmaçestvo. Oçerk, "V çası Douaga" Fergana 1921, Vıpusk 1, S. 85-98
- Fraser, Glenda**, Basmachi, 1, in "Central Asian Survey" 1987, Vol.6, No. 1, pp. 1-73; Part 2, "Central Asian Survey" Vol.6, No:2, pp.7-42. Kanaatımce madam Fraser'in basmacılar hakkındaki bu makalesi batılı araştırmacıların şimdiye kadar yaptıkları araştırmaların en ciddi olanıdır.
= Alim Khan and the Fall of Bohharan Emirate in 1920, "Central Asian Seurvey" 1988, Vol. 7, Nr. 4, pp. 47-61
- Frunze, Mikhail, Vasil'eviç**, Sobranie soçinenie, Vol. 1, Moskova-Leningrad 1929
= Izbrannie proizvodeniya, Moskova 1951 (S. 88-111 Türkistan Cephesi hakkında),
= Izbrannie proizvodeniya, Cilt 1, Moskova 1957, (S. 232-345 Türkistan cephesi hakkında)
- Galuzo, P.G.**, Voorujenie russkikh pereselentsev Sredney Azii, Taşkent 1926.
= Turkestan Koloniya, Moskova 1929; ayrıca Reprint by the Society for Central Asia Studies, Oxford 1986.
- Garits'kiy, A.A.**, Kratkıy bibliografiçeskiy ukazetel' po basmaçestvo v Vostoçnikh Buhare, akadamiı Nauk SSSR, Institut Vostokovedenie, Moskova-Leningrad 1936.
- Geyler G.** Neşreden, Za sovetkiy Turkestan. İstorko-politiçeskkh literaturno-khudojestvennyy sbomik. Voennaya radaksiya Turkfronta, Taşkent 1923.
- Ginzburg, S.B.**, Basmaçestvo v Fergane, "Noviy Vostok" 1926, No. 10-11, S. 175-202
- Goloşekin, F.I.**, Desjat' let proydennykh i predstojasşie zadaçi, Alma Ata 1930.
- Gordlenko, Artam'eviç Andrey**, Trovçeskaya rol sovetского gosudarstva i prava v sotsialistiçeskom preobrozavanii Turkestana, Taşkent 1959.
- Gorkiy, Maksim**, Neşreden, İstoriya grajdanskoy voynı v SSSR, Beş Cilt, Moskova 1935-1960.
- Grajdanskaja Voyna: Voennaya interventsıya v SSSR.** Entsiklopediya, Moskova 1983.
- Halil Paşa**, İttihad ve terakki'den Cumhuriyet'e: Bitmeyen Savaş, Hazırlayan: Taylan Sorgun, İstanbul 1972.
- Halmirzaev, Şiktür, Usmanov**, Tahir, Kızıl Komandır kusmeti, "Yaşlık", Dergi, Taşkent 1988, No. 10-11, S. 22-37
- Hamrakul, Samarkandlı**, Hamrakul Beknin mücahida hatıraları, "Yeni Türkistan" 1928, Nr. 10-12, S. 13-17

Hasanov (=Khasanov), K.M., V.I. Lenin i Tyurkbyuro TsK RKP, Taşkent 1969.

Hasanov, Murat, Germanov, Valery, Şadiev, Karım, Emir Alim Han faciası. Buhara halkı çekgen kulfatlar tanhi, "Fan ve Turmuş", Dergi, Taşkent 1991, No. 3, S. 18-21; No. 4, S. 26-31

Hasanov, Marat, Türkistan Muhtariyeti: Hakikat ve Uydurma, "Fan va Turmuş", 199, No 9, S. 4-6, 1990, No. 11, S. 6-7

=Garmanov, Şadiev, Posleslovie k memuran Saida Alim Hana, "Zvezda Vostoka", Dergi, Taşkent 1991, No. 7, S. 54-62

Hasanov, M., Smertel'ny gambit. İz istorii Osipovskogo myteja, "Zvezda Vostoka", 1991, No. 10, S. 122-142

= Kokanskaya avtonomiya: nekatorye ee uroki, "Obşcestvennie Nauki v Uzbekistane", 1990, No.2, S. 41-52

= Ayrıca bkz. Kim.

Hasanov, Macid, Fayzullah Hocayev, Taşkent 1990.

Haydarov, G., Bor'ba za ustanovlenie i uproçenie sovetской vlasti v Severnom Tacikistane, Duşanbe 1966.

Hayit, Baymirza, Die nationalen Regierungen von Kokand (Hokand) und der Alasch Orda, Doktora Tezi, Münster 1950.

=Turkestan im XX. Jahrhundert, Darmstadt 1956, Neşreden Gerhard von Mende

=Turkestan zwischen Russland und China, Amsterdam 1971; Türkistan Devletlerinin Millî mücadeleleri Tarihi, Yayınlayan: Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.

= (= Ertürk), Siyasî basmacılık ve unin hazirgi vaziyeti, "Millî Türkistan", Dergi, Geneve, Düsseldorf 1950, No 68, S. 20-23

= Türkistanda Basmacılık Hareketi Tarihi Hakkında Bazı Mülâhazalar, "Millî Türkistan", 1968, No. 118, S. 13-21

= Türkisan Millî Kurtuluş Hareketlerine Kısa Bir Bakış, "Durum", İstanbul 1969, No. 270, S. 14-17

= Buhara ve Hive mustakillığının bitirilişi tarihiga dair bazı eskertmeler, "Millî Türkistan" 1967, No. 120, S. 12-19

= Mustafa Çokay, "Millî Türkistan", 1950, No. 65, S. 11-14

= Mustafa Çokay, "Al-Muhâcirun" 1968, No. 11-12, S. 84-88

= Osman Hoca Polat Hoca, "Al-Muhâcirun", Dergi, München 1968, No. 13/14, S. 14-25

= Türkistanda millî küraş tarihinin asâs manbaileri, "Erk" Gazete, Taşkent 1 Ekim 1991, No. 19, S. 3-6, Miraziz A'zam'in redaksiyonu altında.

= Sovjetrussischer Kolonialismus und Imperialismus in Turkestan, Neşreden: Findeisen, Oosterhout/Holland 1965.

= Türk dünyasında Rus emperyalizmin izleri, İstanbul 1978.

= December 13, for Turkestan is a day of Freedom and Tragedy, in "The New York Tribune" 13.XII. 1984.

=Islam and Turkestan under Russian Rule, İstanbul 1987.

=Sovetler Birliğindeki Türklüğün ve İslamın bazı meseleleri, İstanbul 1987.

= Sowjetrussische Orientpolitik am Beispiel Turkestans, Köln-Berlin 1962.

= Die Türkvölker in der Sowjetunion seit 1917, "Die Orientierung", Dergi, 8. Sayı, Papfenhofen / İlm 1966.

= Turkestanische Freiwillige, "Die Deutsche Soldaten Zeitung", München 1. Kasım 1954, S. 2

= Basmaçeskoe dvijenie, "Zvezda Vostoka", 1992, No. 1, S. 98-105

Hoçaev, Fayzullah, K istorii revolyucii v Buhare, Taşkent 1926 .

= Izbrannue trudy, Cilt 1, Taşkent 1970.

= Hoca, Fayzullah, Şora Orta Asiyasinin millî va mülki çegaralanış masalasi, Buhara 1924.

= Basmeçestvo, Bol'şaya Sovetskaya Entsiklopediya, Moskova 1927, Cilt 5, S.35

Hodgson, R.M., British Commerceal Mission, Moscow, 23rd June 1923: Note on Situation in Bukhara, 10L L/10/10837

Hoffmann, Joachim, Die Ostlegionen. 1941-1943, Türkotataren, Kaukasier und Wolgafinnen im deutschen Heer, Freiburg 1976.

Hudayberdiev, Nârbay, Fakat oyun kulgi emas, "Özbekistan Adabiyati va San'ati" 9.2.1990. S.6

İbâdinov, Alişer, Halk kahramanı Madamin Bek hayat bolganida 100 yaşga tolarđ (1892-1992), "Özbekistan Avâzi", 11 Mart 1922, S. 3; 7. Mai 1992, S. 3; 9. Mai 1992, S.4

İbrahimov, Abdukahhâr, Oyganiş, "Özbekistan Adabiyati va Sanati; 8.11.1991, S.5

İkram, Husan, "Allah biz bilan", "Milli Türkistan" 1953 Nr. 83 A, S. 9-14, Nr. 84 A, S, 9-13, No. 85/86, A, S. 21-26

İlyutko, F., Basmaçestvo v Lakay, Moskova 1929.

Information concerning the Baku Conference, Political Intelligence Officer, India Office, 9. February 1921, IOL C/P, S/18/C 203

Inoyatov, Hamid, Neşreden, Istorija grajdanskoy voynı v Uzbekistane, Cilt 2, Taşkent 1970.

= Neşreden, Khronika sobitii velikoy oktyabrskoy sotsialistiçeskoy revolyucii v Uzbekistane, Taşkent 1975.

= Pobeda oktjabr'skaya revolyuciya v Uzbekistane, Cilt 2, Taşkent 1972.

= Norody Srednej Azii v borbe protiv interventov i vnutrennyj kontrrevolucii, Moskova 1984.

= ve diğlerleri, Neşreden, İstoriya Khorezmskoy narodnoy sovetskoy respubliki (1920-24), Sbornik dokumentov, Taşkent 1976.

= Neşreden, Inostrannaya voennaya intervensiya i grajdanskaya vojna v Srednej Azii i Kazachstane, Alma-Ata 1964.

Irkaev, M., Nikolaev, Y., Şarapov, Y., Oçerk istorii sovetskogo Tacikistana (1917-57), Stalinabad 1957.

Irkaev, M., V boyakh za sovetskiy Tacikistan, Stalinabad 1957.

= Bor'ba trudyaçikhsya Tacikistana za razgrom Basmaçestvo "Materialy k istorij tacikistana za razgrom Basmaçestvo "Materialy k istorii tacikskogo naroda v sovetskoy period", Neşreden B. Gafurov, Duşanbe 1954, S. 115-186

= İstorija grajdanskoy voynı v Tacikistane, Duşanbe 1993.

= Razgrom polsedney basmaçestkoy avantury v Tacikistane v 1931 goda "Uçenniye Zapiski Tacikskogo Gosuniversiteta. Seriya Gumanitarnıkh Nauk", Cilt 2, 1954, S. 45-72

İşanov, Atabay, Bucharshaya narodnaya sovetkaya respublike, Taşkent 1969.

= Sozdanie bukharskoy narodnoy sovetskoy respublike, Taşkent 1955.

Yelkaev, B., Uş juz partiyasi, "Kazakstan Komunisi" 1990, No. 8, S. 56-63

Yudoviç, Lev, U vorot Indostana: Tacikistan, Moskova 1932.

Yuldaşev, M., Neşreden, Oktiyabr'skaya sotsialistiçeskaya revolyutsiya grajdanskaya vojna v Turkistane, Taşkent 1957.

- Çakurın, N.E.**, Boevye operatsii v Buchare 1922 goda, Moskova 1924.
- Çanimetov, A., Ploskikh, V.**, Konets Rahmankulhana, "Literaturnaya Gazeta", Moskova 28 November 1980.
- Çenter, O.**, Basmaçestvo, "Sputnik Kommunist", Taşkent 1923, No. 6, S. 21-27
- Çarabekir, Kâzım**, İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat-Terakki erkânı, İstanbul 1967.
- Çarimov, R.**, Propaganda i utverjdenie Marksistko-Leninskikh idey v Turkestane, Taşkent 1982 .
- Çarimov, Şâdi**, Takdir iztirâbı, "Mulâkat", Dergi, Taşkent 1991, No: 4, S. 52-58.
- Kasimovçılığa karşı** kim toğrı sözlardı (Yazan belli değıl), Taşkent 1931.
- Kasimov, Farhad, Ergaşev, Bahadır**, Buharskaya revolyutsiya: Dorogu vubral' Kurultay- "Rodina", Dergi, Moskova 1989, No: 11, S. 25-34.
- Katanyan, R.**, Protiv Kasimova-protiv Kasimovşçına. Reç gosudarstvennogo obvinitel'ya, Taşkent, 1931.
- Kayum Han, Veli**, Tarih tilga kirganda, "Erk", Gazete, Taşkent 22.7.1991, Nr. 16, S. 2-3; Nr. 17, S. 2-3.
- Keldiev, T. Kh.**, Razgrom kontrrevolyutsii v ferganskoy i samakandskoy oblastakh Turkestanskoy ASSR, Taşkent 1959.
- Kencabek, Mirza**, Fitna san'ati, "Erk", Gazete, Taşkent 1990, S.3.
- Kihçev, Racab**, Bizlar basmaçılar ernasmiz. Moskov elçileri nega kabul kilmadı? Aldangan "Yaş buharalıklar". Tökılgan kan va talangan baylıklar, "Özbekistan Adabiyatı ve San'atı", 21.2.1992, S.2
- Kim, P., Hasanov, M.**, Basmaçestvo : 1921-1924 godı. Çto rasskazıvayut o nem dokumentı Khranyaşçıesıya v Arukhivakh, in "Zvezda Vostoka" 1989, No.6, S. 141-150
- Köstenberger, Rudolf**, Sechs Jahre in Turkestan, Graz 1925.
- Koyunliev, B.M.**, Neşreden, Boevoy put' Pervoy revolyutsionnoy Armii Vostoçnogo i Turkestanskogo Fronta, Sbornik Dokumentov, Aşkabad 1972.
- Kokanbaev, A.**, Bor'ba basmaçestvom i uproçenie sovetskoy vlasti v Fergane, Taşkent 1958.
- Kolosov, A., K.** istorii voznikoveniya basmaçestva v Fergane, "Voenniy Rabotnik TSSR", Taşkent 1922, Nr. 2, S. 75-81.
- KPT** (Kommunističeskaya Partiya Turkestana), Ob oçerednikh zadaçakh KPT, "Jizn Natsional'nostey", 3.9.1921, No. 17, S. 2-3
- Kozlov, T.S.**, Krasnaya gvardiya i Krasnaya Armiya v Türkmenii, Aşkabad 1928 .
- Kozlovskiy, E.E.**, Za Krasniy Turkestan, Neşreden, Mittelasiatischer Militaerbezirk, Taşkent 1926
= Krasnaya Armiya v Sredney Azii, Taşkent 1928.
- Kratkiy** oçerk voznikoveniya i razvitiya basmaçestvo v Fergana po danniy 1 Marta 1922 goda, Razvedupravlenie Ştaba Turkestanskogo Fronta, Taşkent 1922.
- Krist, Gustav**, Allein durchs verbotene Land. Fahrten in Zentralasien, 3. Baskı, Vıyana 1937.
- Krupel'niskiy, Aleksander**, Buharskaya revolyutsiya. Diktatura po telegrafu "Rodina" Moskova 1989, No. 11, S. 32-36
- Kubavı, Nazir**, Şir Muhammed Bek hatırasından "Yeni Türkistan" 1928, No. 9, S. 12-13
- Kugliev, V.**, Bor'ba s basmaçestvom v Turkestane, Taşkent 1949.
- Kuybışev, (V.K. = Valerey)**, Basmaçeskiy front, "Jizn Natsional'nostey" 2.6.1920, Nr. 6, S. 1

- Kunin, A.İ.**, Yujnaya Kirgiziya v godi grajdanskoj vojny(1918-20), Frunze 1981.
- Kurban, Şükür**, Özbek-Film kaşf etgan Basmaçılar, "Özbekistan Adabiyati va San'ati", 7 Haziran 1991, S. 4
- Kuşpeta, Omelan**, De Islam als politieke factor in Sowjet-Turkestan, Brüssel 1988.
- Kutây, Cemal**, Ana-Vatan'da son beş Osmanlı Türk'ü, İstanbul 1962.
- Kutyakov, I.**, Deystviya krasnoe konnitsı i aviacii v pustine, Moskova 1929.
= Krasnaya konnitsa i vozduşnyy flot v pustinyakh, Moskova 1930.
- Landa, L., Stanişevskiy, A., Halfin, N.**, Krakh planov ameriko-angliyskikh imperialistov v Sredney Azii v godu grajdanskoj vojny, "Pravda Vostoka", Gazete, Taşkent 20 Eylül 1951, S. 2-3
- Laylev, O.**, Po sledam basmaçey, Frunze 1990.
- Lebedov, V., Anan'ev, K.**, Frunze, Moskova 1960.
- Lenin, V.I.**, Lenin o Srednej Azii i Kazahstane, Taşkent 1982 .
- Limitarus**, Turkestan since the Revolution in "Asiatic Review", Londra, Vol. XIX, Januar-October 1923, pp. 601-619
- Lorenz, Richard**, Die Basmatschen-Bewegung, in "Die Musleme in der Sowjetunion", Köln 1989, S. 235-256
- Lukunits'kiy, Pavel**, U podnojiya smerti (Basmaçi v Kirgizii), Moskova 1931.
- Lunin, Boris**, Neşreden, Basmaçestvo. Social'no-politişeskaya suşç nost', Taşkent 1984.
= Istoriya Uzbekistana, Vol. 2, Taşkent 1969 (s. 122-167= Özbekistan'daki sözde iç-savaş hakkında bibliyografya)
= V.I. Lenin i narodi Sredney Azii, Taşkent 1967.
- Madaliev, Sobit**, Tarihni hakkani yaritaylık, "Özbekistan Medeniyeti ve San'ati", Gazete, 25 Ocak 1991, S. 1,7
- Macartney, George**, Bolshevism as I saw in Tashkent 1918, in "Royal Central Asian Society Journal" 1920, Vol.7, part 2-3, pp. 48-58
- Maillart, Ella**, Des monts celestes aux sables rouges Paris (S. 215-224: Le proces des Basmachis)
- Makaşov, Andrey Vasil'evič**, Partiyaya organizatsiya Tacikistana v 1924-1926 godakh. Bor'ba partiyoy organizatsii Tacikistana za likvidatsiyu basmaçeskoy kontrrevolyutsii i ukreplenie so-vetskoy vlasti v respublike, Duşanbe 1964.
- Malleson, Wilfred**, The British Military Mission to Turkestan, in "Royal Central Asian Society Journal" 1922, Vol. 9,s No.2, pp. 96-110
- Maluşev, Ivanoviç Konstantin**, Bor'ba za Soveti v Kirgizii i Turkeстане, Frunze 1958.
- Marvat, Fazal-ur-rahman-Han**, The Basmachi movement in Soviet Central Asia (A study in political development), Peşaver 1985 .
- Materiali** istorii Ferganskogo basmaçestva i boevikh operaciy v Buhare, Neşreden. Vyssşy Voennyi Redaktsionny Sovet, Moskova 1924 .
- Matyakubov, Kamal**, Şir Muhammed bek va unin haykali, "Özbekistan Adabiyati", 24.4.1992, S.5
- Mayer, Anatolij**, Boevye epizodi bamaçestvo v Fergana i Khorezme, Moskova-Taşkent 1934
- Medvedov, M.**, Barabos, Po sledam Cunayida, Taşkent 1928 .
= Neşreden, Krasnaya Armiya v Tacikistan ne Oçerk : vospominaniya o bor'be s basmaçestvom, Duşanbe 1935.

- Mel'kumov, Arkad'eviç Jakov**, Turkestantsı, Moskova 1960.
- Mende, von, Gerhard**, Der nationale Kampf der Russland-Türken, Berlin 1936.
- Milyukov, P.N.**, Natsional'nıy vopros. Prois'khojdenie natsional'nosti i natsional'nye voprosy v Rossii, Praha 1925.
- Mints, I.I.**, Neşreden, Popeda sovetsoj vlasti v Srednej Azii i Kazakhstane, Taşkent 1967.
- Mindlin, Z.**, Kirgizi i revolyutsiya, "Noviy Vostok" 1924, No. 5, S. 217-229
- M.N.**, Pod znakom İslama (Basmaçestvo v Buhare), "Noviy Vostok" 1923, No. 4, S. 72-97
- Mominov, İbrahim**, Neşreden, İstoriya Khorezma, Taşkent 1976.
- Muhamened, Ali**, Türkistan millî kozğalış tarihindın bir parça. Said Nasir Han Tora hareketi, "Yaş Türkistan" 1934, No.57, S. 15-21
- Mühlen, von zur, Patrik**, Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern. Der Nationalismus der sowjetischen Orientvölker im Zweiten Weltkrieg, Düsseldorf 1971.
- Muhtarov, Aman**, ve diğeri (bkz. Dıpnot Nr. 414), Basmaçılık: Hakikat va Uydırma, "Şark Yulduzi" 1991, Nr. 3, S. 165-189
- Muraveyskiy, S.** (=V. Lapukhin), Orta Asiyadagi inkilabı hareket toğnsıda tarihi parçalar, Semerkand-Taşkent 1926.
- Narmetov, S.**, Grajdanskaya vojna v Khorezme (Obzor literatury), "İstoriya SSSR", Dergi, Moskova 1970, Nr. 3, S. 137-146
- Nazarov, M.**, Iz istorii bor'bi s basmaçestvom, Trudi SAGU, İstoriçeskie Nauki 7, Taşkent 1954.
= Iz istorii bor'bi s burjuazno-natsinalist'çeskim dvijeniem (basmaçestvom) v Ferganskoy oblasti (1918-1921 gg.), in Trudi SAGU. İstoriçeskie Nauki, Cilt 2, Taşkent 1956, S. 129-143.
- Nepesov, G.**, Pobeda sovetsojkoj stroja v severnom Turkmėnistane (1917-1936), Aşkabad 1950.
- Nikişev, P.P.**, Bor'ba s basmaçestvom na Juge Kirgizii, Frunze 1957.
- Nikitin, Nikolai**, Khokand vākiası, "Eto bilo v Kokande" den tercüme edilmiştir. (Roman) T. Rustamov, Taşkent 1969.
- Niyazi, Mamur**, Farganada Basmaçılar Hareketi, "Yeni Türkistan" 1928, Nr. 10.12. S. 11-12
- Note on Bokhara**, L10, L/P-S/10/810
- Nurmuhammed Bek**, Hâtralar, Adana 1970-75, el yazması yayınlanmamıştır, orjinal eser oğlu Enver Bek'de, fotokopisi bende var.
- Obrazovanii**, Ob obrazovanii v Ferganskoy oblasti Rayonnıkh Revkomom. Prikaz Tsentral'nogo İspolnitel'nogo Komiteta Soveta Turkestanskoy Respublik: Revvoensoveta Turkestanskogo Fronta 6. İyulya 1920 goda, in "Sbornik vajneşık dekretov, postanovleni i rasporajeniy pravitel'stva TSSR za 1917-1922 gg.", Taşkent 1923.
- Odentsova, V.**, Razgrom basmaçestvo: Kulaksoj bandı pod Andijanom v Sentyabre 1919 goda, Taşkent 1943.
- Öke, Kemâl, Mim**, İngiliz Belgelerine Göre Pantürkizm ve Panislamizm, "Tercüman", Gazete. İstanbul, 5.1.1987
- Özbekistan tarihi**, Cilt 2, Taşkent 1958.
- Özbilen, Bengi Eşref**, Türkistan'da "Basmaçılık" hareketi, "Türkistan", Dergi, İstanbul 1988, No. 4, S. 13-23
- Okay, Kurt.**, Enver Pascha, der grosse Freund Deutschlands, Berlin 1935.
- Okıay**, Mucadila kurbanları, Y.T. 1938, Nr. 98, S. 11-18; No. 99, S. 12-18; No. 100, S. 9-14

- Olcot, B. Martha**, The Basmachi or Freemen's revolt in Turkestan 1918 -24, "Soviet Studies", Journal Glaskow, 1981, Vol. XXXIII, No. 3, pp. 352-369
- Olza Reiner /Cleinow, Georg**, Turkestan. Die politisch-historischen und wirtschaftlichen Probleme Zentralasiens, 2- basku, Leipzig 1942.
- Oraltay, Hasan**, Alaş. Türkistan Türklerinin Milli İstiklal Parolası, İstanbul 1973.
= The Alash Movement in Turkestan, "Central Asian Survey" Vol. 4, 1985, Nr. 2, pp. 41-58
- Paporov, Juriy**, Vosstanovit' pravda istorii Basmaçestva. Lyudi borolis nepravlen'noy politikoy Bol'şevikov, "Yunost" Dergi, 1990, No. 1 S. 80-83; Usman Koçkar tarafından Özbek Türkçesine çevrilmiştir, "Yaşlık" 1990, Nr. 5, S. 74-78
- Park, Alexander**, Bolshevizm İn Turkestan, New York 1957.
- Pil'njak, Boris**, Tacikistan, Moskova 1931.
- Po Basmaçi**, Kızıl Ordunun Dergisi, Duşanbe 1925-1927.
- Pobeda**, Pobeda oktyabr'skoy revolyutsiya v Uzbekistane, Taşkent 1963.
- Pokrovskiy, S.N.**, Neşreden, İstoriya Kazahskoj SSR, Cilt 2, Alma Ata 1959.
= Pobeda sovetskoy vlasti Semireç'e Alma-Ata 1961.
- Political Intelligence** Department, Political development in Russian Central Asia, since the Revolution, 10L C/P- S/10 721
- Polyakov, J.A.**, Çugunov, A.I., Konets basmaçestvo, Moskova 1976.
- Poljakov, Aleksandroviç Yuriy**, Bor'ba s basmaçestvom v Sredne Aziatsich respublikach SSSR, Moskova 1983.
- Pohkovskiy, Mark**, Konets Madamin Beka, Taşkent 1961, 2. Basku 1984.
- Protokol** soglaşeniya zaklyuçennogo mejdu russkimı i buharskim u polnomoçennumi v Kızıl-Tepe 25 Marta 1918 goda, "Byulleten Sredne Aziatskogo Gosudarstvennogo Universiteta", Vypusk 16 , Taşkent 1927, S. 95-97
- Raghi, Barlas**, Afganistan tarihinde Türk unsurları, "Payam-i Vahdat", Dergi, Tehran, 1991, Nr. 4, S. 31-44
- Rahimbaev, Abdullah**, Tacikistan, Moskova 1936.
- Revoljutsiya**, Oktyabr'skaya revolyutsiya i grajdanskaya vojna v Turkestane, Taşkent 1958.
- Revoljutsiya** i postanovlenijy s'ezdov Kommunističeskoj Partii Turkestan (1918-1924 gg), Taşkent 1968.
- Revoljutsiya** v Sredney Azii glazami musul'manskich Bolşevikov, Published by the Society for Central Asian Studies, Oxford 1985.
- Revoljutsiya** v Sredney Azii, Sbornik 1-2, Taşkent 1928-1929.
- Ritter, William, S.**, The final phase in the liquidation of Anti Soviet Resistance in Tadzhikistan : İbrahim Bek and the Basmachi, 1924-31, "Soviet Studies", Journal, Glaskow Vol. XXXVII, 1985, Nr. 4, pp. 484-493
- Roy, Evelyn**, The Revolution in Central Asia: The struggle for power in Holy Buhara, Part 1, "Labor Monthly" Journal, London, Vol. 6, July 1924, pp. 403-410, Part II, Vol. 6, September 1924, pp. 557-565
- Ruskulov, Turar**, Revoljutsiya i korennoe naselenie Turkestane (S.87-120: Fergana'daki basmacılar hakkında) Taşkent 1925.
= Vostanie tuzemtsev Turkestana v 1916 godu, "Revoljusionnogo dvijeniya v Sredney Azii",

- Toplam, Moskova 1926, S.
- =Neşreden, Revolyutsionnogo dvijeniya v Sredney Azii, Moskova 1926.
- Sabir**, Basmacılar Hakkında Bir Bolşevik Adibi, YT. 1933, No. 39, S. 6-8
- Sadikov, Hamdam**, Hurriyatdan muhtariyatgaça. "Fan va Turmuş" 1991, No. 2, S. 18-20, No.3 S. 10-11
- Safarov, Georgiy**, Kolonial'naya revolyutsiya. Opit Turkestana, Petersburg 1921.
- Sarmurzin, A.G.**, Kruşenie Alaş-Ordı (Iz istorii bor'bi bolşevikov Kazahstana protiv kontrevolyutsionnogo Alaşordinskogo dvijeniya), "O prošlom dlya buduşçego", Neşreden Çağfarov, Alma Ata 1990, S. 5-64
- Sbornik**, Sbornik ukazaniy po bor'be s basmaçestvom, Izdanie Revolyutsionnogo Voennogo Soveta Turkestanskogo Fronta, Taşkent 1924.
- Semenov, P.**, Kransniy vozduşniy flot v Turkestane, in "Voennaya Misl" Taşkent 1921, No. 1, S. 119-202
- Sevrijugov, S.**, Krasnaya konnitsa v gornoy voyne 1921-1926 gg., Moskova 1931.
- = Krasnaya konnitsa v maloy voyne v pustinyakh, Moskova 1931.
- = Krasnaya konnitsa v gorakh i pustinyakh Sredney Azii, Moskova 1936.
- S'ezd Narodov Vostoka**. Stenografiçeskie otçeti, Petrograd 1920.
- Skalov, G.**, Hivinskaya revolyutsiya 1920 goda, "Noviy Vostok" Dergi, 1923, No. 3, S. 241-257
- = Sotsial'naja priroda basmaçestvo v Turkestane, "Jizn Nacional'nostej", 1923, Kniga 3-4
- Skrine, C.P.**, Consul General, Kaşgar, Subject: Situation in Russian Turkestan and Bukhara, 14/6/1923, 10L (L/P-S) 10/950
- = To secretary the gouvernement of India in the Foreign and political Department. April 26, 1923; Situation in Bukhara and Ferghana, 10L (L/P-S) 10/837
- = Situation in Ferghana and Russian Pamir, 16/8/1923, 10L (L/P-S) 10/837
- Sokol, Dennis Edward**, The revolt of 1916 in Russian Central Asia, Baltimore 1953.
- Soloveyçik, D.L.**, Basmaçestvo v Buhare, Moskova 1923 .
- = Revolyutsonnaya Bukhara, "Noviy Vostok", 1922, Nr. 2, S. 272-288
- Sonyel, R. Salâhi**, Enver Paşa ve Ortaasya'da başgösteren "basmacı" akımı, "Türk Tarih Kurumu, Belleten" 1991, Cilt 211, S. 1179-1208
- Starodumov**, Krasnaya aviatsiya v Sredney Azii v 1918-1919 gg., in "Vestnik vozduşnogo flota", Moskova 1940, Nr. 2, S. 6-18
- Subutay, Arslan** (=Sattar Cabbar), Dichter und Dichtung in Turkestan, "Osteuropa", Dergi, Yıl 6, 1930/31, S. 401-403
- Sulaymanova, Hatıça**, Iz istorii organizacii revolyutsionnikh tribunalov v Türkestanskoy. ASSR, "Izvestiya Akademii Nauk Uz SSR. Seriya Obşçestvennikh Nauki" 1960, No. 5, S. 9-14
- Sutin, Pavloviç Aleksander**, V peskakh Karakuma. Ėpizod iz istorii bor'bi s basmaçestvom, Moskova-Leningrad 1928 .
- Şamagdiev, Şahmuhtar**, Oçerki istorii grajdanskoy voyny v ferganskoy doline, Taşkent 1961.
- = Razgrom kontrrevolyutsionnikh burjuaznykh avtonomistov (Kokondskaya avtonomiya), "Materialy k istorii Sovetskogo Uzbekistana", Taşkent 1957, S. 5-33
- Şamsutdinov, R.T.**, Iz istorii revolyutsionnikh komitetov v Turkestane v 1918-1923 godach, "Is-

- torija SSSR", 1970, No. 6, S. 56-67
- = Erkga Çağlayan, Erksizlik, "Şark Yıldızı" 1992, No : 3, S. 184-191.
- Şermuhammedov, Pirmat**, Böliniş nimadan başlangan? "Özbekistan Adabiyatı va San'atı", 31 mayıs 1991, S. 2
- = Tarihnin bir sabağı, "Mulâkât", Dergi, Taşkent 1991, No. 8, S. 51-53, No. 9, S. 77-88
- Tagaev, Rustam Bek** V doline roz i Krovi, Moskova 1927.
- Tasin, A.**, Obzor raboti vozdušnogo flota v Turkestane za 1920 goda, in "Voennaya Mysl", Dergi, Taşkent 1926, Cilt 2, S. 187-192
- Taşlev, Ş.**, ve diğerleri, Neşreden, İstoriya Turkmenskoy SSR, Cilt 2, Aşkabad 1957.
- = Türkmenistan v period inostrannoy voennoy interentsii i grazdanskoy voynı (1918-1920 gg), Aşkabad 1957.
- = **Korablev, J.I.**, Neşreden, Grajdanskaya voyna i inostrannaya interentsiya v Sredney Azii, Aşkabad 1986.
- Temiroğlu**, Türkistanda İnkulab Devri, "Yaş Türkistan" 1931, No.25, S.21-26; 1932, No. 28, S.9-14
- = Alaş Orda, "Yaş Türkistan", 1932, No. 32, S. 12-21
- Ten, K.P.**, Russkoe naselenie Sredney Azii vo vtoroy polovine XIX- načale XX. veka, "İstoriya SSSR", 1970, No. 4, S. 143-153
- Tevetoğlu, Fethi**, Atatürk-İttihad ve Terakki, "Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi", Ankara 1989, No. 15, S. 613-623
- Thompson, D. Major**, Military attache, Meshed, memorandum 31/3/19123,11/4/1923, 4/5/1923, 10L L/P-S/10/950
- Tichonov, Nikolai**, Koçevniki, "Perekliçka narodov", Moskova1931, S. 194-198 (basmacılık hakkında)
- Timoşkin, S.P.**, Bar'ba s interventarni, belogvardeytsami i basmaçarni v Sredney Azii, Frunze 1941.
- Tobolin, I.I.**, Neşreden, Buhara v 1917 godu, in "Krasny Arkhiv", Dergi, Moskova 1927, No. 20, 72-122
- Togan, Zeki Velidi**, Bugünkü Türkistan (Türkel) ve Yakın Tarihi, 2. Baskı, İstanbul 1981.
- = Hatıralar, İstanbul 1969.
- Türkistan Habarları**, YT. 1930, No.2, S. 33-35
- Türkistani, Musa Muhammed**, Kaybolan Vatan Türkistan Faciası, İstanbul 1981
- Tukdi, Abdullah Zada**, Basmacılık, "Yeni Türkistan", Dergi, İstanbul, 1928, No. 8, S. 11-15
- = Fergana Mücahidleri, "Yeni Türkistan", 1927, No. 8, S. 13-15
- Tursunov, Kh. T.**, V boyakh za sovetську vlast v ferganskoy doline. Vospominaniya uçastnikov oktjabrskoy revolyutsii i grajdanskoy voynı 1917-1923 gg., Taşkent 1957.
- Tursunov**, ve diğerleri, Neşreden, Oçerki İstori kommunističeskoy partii Usbekistana, Taşkent 1974
- Ul'yanov, I.F.**, M.V. Frunze na Turkestanskom fronte, Frunze 1960.
- Urazaev, Şavkat**, Turkestanskaya ASSR-pervoe sotsialističeskoe gosudarstov v Sredney Azii, Moskova 1961.
- = V.I., Lenin i stroitel'stvo sovetsskoy gosudarstvennosti v Turkestane, Taşkent 1967.
- Ustinov, Michailoviç Viktor**, Leninskaya politika Partii na Vostoke (O rukovodstve Tsentral Komitet RKP kompartiy Turkestana v 1918-24 gg.), Frunze 1963.
- Vadi** (= Dr. Mumin Teşabay), The Yarmat Korbashi Revolt, "Milli Türkistan" 1956, No. 83 B (English

Edition), P. 25-28

Vahabov, Mavlan, Formirovanie uzbekskoy sotsialisticheskoy natsii, Taşkent 1961.

Vasika Bir tarihi vasika. Türkistan Müslümanların ikinci kurultayında berilgan karamama, YT. 1932, No. 29, S. 9-17

Vasilevkiy, Fazy basmaçeskogo dvijeniya v Sredney Azii, "Noviy Vostok" 1930, No. 29, S. 126-141

Vestnik vozdušnogo Flota, Dergi 1940, No. 2, S. 6-18

Vitkind, Nataliya, Materiali k bibliografii istorii grajdanskoy voyni na sovetском Vostoke, Moskova 1934.

Voennaya Misl', Dergi, Türk Cephesi Revvoensovet'in yayın organı, 1920-21

Voyna v peskakh. Materialu po istorii grajdanskoy voyni; k XII tomu. Grajdanskaya voyna v Sredney Azii, Moskova 1935.

Volobuev, P.V. ve diğeri, Neşreden. Istoriya buharaskoy i Khorezmskoy narodnikh sovetkikh respublik, Moskova 1971.

Voskoboynikov, E., Zevelov, A., Turkkomissiya VCIK i SNK RSFSR i Turkbyuro TSK RKP v bor'ba za ukreplenie sovetkoy vlasti v Turkestane, Taşkent 1951.

Vraçev., Po bor'bu s basmaçestvom, Kokand 1922 .

Wheeler, Geoffrey, The modern history of Soviet Central Asia, Editor: Bernard Levis, London 1964.

Willfort, Fritz, Turkestanisches Tagebuch, 6 Jahre in Russisch Zentralasien. Wien-Leipzig 1930.

Yasavi, Şahabaldin, Türkistan açik hakikatları, İstanbul 1984 (S. 10-111'de Fergana vadisindeki 114 korbaşının listesi alınmıştır.)

Zakirov, I., Basmaçestvo v Sredney Azii, "Revoljucioniy Vostok" Dergi, 1933, No.2 (18), S. 222-26

Zevelov, A.I., Neşreden, Za sovetkoy Turkestan, Taşkent 1963 .

=Iz istorii grajdanskaya voyna v Uzbekistane, Taşkent 1959.

= Istoriografiya sovetkoga Turkestana. Istoriografiya i istoçniki po istorii grajdanskoy voyni v Turkestane, Taşkent 1968.

= Pobeda Krasnoy Armii v Turkestane, "Reşayuşçie pobedi sovetkoga naroda nad inerventami i belogvardeysami v 1919 god", Moskova 1960, S. 285-315

= Istoriografiya grazdanskoy voyni v Turkestane, "Uçennyye zapiski Taş-Gos-Ped-Institutu, Tom XXI, Vıpusk 3, S. 57-131

= Grazdanskaya voyna v Turkestane v sovetkoy istoričeskoy literature, in "Istoriya SSSR", Moskova 1963, No.3, S. 61-79

= **Polyakov, Ju.A., Çugunov, A.I.**, Basmaçestvo: Vozniknovenie, Suşçnost', Krakh, Moskova 1981. Ermenice de yayınlanmıştır, Erivan 1985 , 338 sayfa. Amerikan baskısı: The Basmachi: Origin, Essence, Collapse, USSR Report. Political and Sociological Affairs, Foreign Broadcast Information Service, Washington 1982, 239 pp.

Polyakov, Çugunov, L.V. Şıpkina, Basmaçestvo. Pravda İstoriya i vımsi falsifikatorov, Moskova, 1986.

Zimanov, S.Z., Binder, M.A., Neşreden, Istoriya gosudarstva i prova sovetkoga Kazakhstana, Cilt 1 (1917-1925gg.) Alma Ata 1961.

Ziyayav, Hamid, Hakikatını ayıtış paytı keldi, "Özbekistan Adabiyatı va Sanatı", 21.2.1992, S. 2

Zuev, D.D., Ferganskoe basmaçestvo (1918-1922gg) Grajdanskaya voyna, Cilt 3, Moskova 1924.

Zantuarov, Sultan, Grajdanskaya voyna v Kirgizi, Frunze, 1963. (bkz. Budyanskiy)

İSİM FİHRİSTİ

- A -

A. Belev, 89
A. Codogan, 309
A. Kurtin, 89
A. Zamin, 89
A. Zamin, 89
A. İ. Zevakov, 336
Abbas Ali, 315
Abdulahat, 238
Abdulhaliz, 164
Abdulhamid Arif, 198
Abdulkahar, 179
Abdülkarim Tugayev, 140
Abdulkayım Parvanaçı, 177, 184
Abdullah Bek, 235
Abdullah Bek, 297
Abdullah Han, 176
Abdullah Rahim bey, 315
Abdullah Rahimbayev, 242, 254, 301
Abdullah Togay, 298
Abdullah Toksaba, 297
Abdurrah Mahdum, 291, 292
Abdurrahim Bek, 306, 307
Abdurrahman Orazay, 41
Abdurrahman Parvanaçı, 293
Abdülaziz Kari, 184
Abdülaziz, 164
Abdülbaki Baybaça, 184
Abdülmecid Bek, 237
Abdülhamid Arif, 227
Abdülhamid Süleyman Çolpan, 221, 322
Abdülkadir Bek, 221
Abdülkadir Muhiiddin Mansur, 314
Abdülşükür Han, 135
Abdüsalem, 184
Açıl Bek, 237, 254
Açılday, 238
Açıl Bek, 228, 229
Adil Bek Pansad, 297
Adil Hikmet, 193
Agabekov, 220, 233
Agacan, 237
Agacan Eşan, 290, 291, 292
Ahmet Bek, 291, 300, 301
Ahmet Hoca, 71, 175, 237
Ahmet Klevleyev, 141
Ahmet Korbaşı, 291, 295
Ahmet Pehlivan, 234, 235, 236, 272
Ahrar Hoca Korbaşı, 178
Ahundbay Pansad, 297
Ahundcan, 68, 69, 104, 123, 156, 168
Akba Ali, 102
Akbar Samigcan, 319
Akbar Toksaba, 178
Akmal İkrım, 318
Aksün, 92

Ali Abay, 300
Ali Kantemir, 224
Ali Merdan, 299
Ali Rıza, 198, 221, 227, 228, 232
Alilava, 100
Alım, 161
Alıncam Akçurin, 157, 204, 206, 215, 315
Aliyar, 156, 165, 182
Alfahnazar, 237, 290, 293
Alfahyar, 124
Aman Pehlivan, 124, 127, 133, 155, 156, 230, 231, 234, 235, 236
Amankul, 170
Amanullah Han, 201, 204, 205, 232
Amiral Kolçak, 86
Anabala, 291
Annakuli, 300
Annenkov, 90
Artıkbaş Ömer, 297
Askar Korbaşı, 160
Askar Pehlivan, 160
Asrar Han, 71
Asrar Han, 237, 238
Aşur Bek, 228
Aşur Toksaba, 177, 178
Atabayev, 252
Atakuzi, 133
Atam Kılıç Mamed, 300
Ataman Annenkova, 87
Ataman Dutov, 75, 89, 90
Ataullah Hoca, 197
Auskentev, 87
Avror, 152
Ayşe (Envar Paşa'nın annesi), 199
Azad Bek, 328
Azadullah, 240
Azam Hadi, 297, 298
Azim Bek, 299
Azız Han Çaplık, 72
Azız Han, 69

- B -

Babacan, 240, 294
Babahoca, 257
Babamurat, 293
Badımdır Şerif, 318
Bahauddin Nakşibendi, 158
Bahram Bek, 237, 238, 254
Ballıbay, 84, 85
Baba Korbaşı, 236, 272
Baranov, 175
Baranov, 184
Bayastan Korbaşı, 164, 230, 234, 236
Baybaça, 230, 234
Baytara Korbaşı, 293
Bayturan Bek, 114, 115
Bayturan, 248

Bazar Bey, 184
Bazı Duz, 301
Bek-Bolat Korbaşı, 300
Beker Korbaşı, 299
Belov, 151, 152
Beppa Ças, 300
Berzin, 276, 277, 335
Bilkin, 117
Blacker, 305, 306, 307
Blagovesçenskiy, 125
Blegovesçenskiy, 150, 152
Böri Bektaş, 228
Böri, 238, 298
Böribay Korbaşı, 236, 272
Boris Lunin, 3
Boyastan, 124, 272
Brayda, 338
Budyonniy, 199, 220
Bunyatzada, 191
Burnaşev, 173
Butabek, 272

- C-Ç -

C. Sadıkbay, 132
Cabbarkul, 241, 327
Cafer Pansad, 257
Can Bek Kadı, 53, 156, 181, 182, 184, 230, 234
Can Han, 293
Cani Bek, 67, 300
Cemal Kadı, 184
Cemal Paşa, 189, 190, 191, 196, 214
Cengiz Aytmatov, 2
Çerbakov, 90
Cernayev, 209
Cora Hoca, 205
Corabekov, 65
Culan Hoca Halnazar, 235
Cüneyd Han, 84, 85, 105, 109, 156, 183, 184, 201, 223, 228, 237, 243, 244, 290, 291, 296, 300, 330, 341
Curabay Hoca, 123
Çarışev, Yakup, 32, 101
Çar II. Alexander, 209
Çarmad Mahdum, 300
Çernevski, 31
Çiçerin, 190, 191
Çora Amin, 285

- D -

D. Kolduya, 111
D.T. Monteath, 308
Dadabuva Artakbaş, 124
Damullah Mirza, 314
Danâ-gül, 298
Daniyal, 203, 217, 221, 229, 232
Darıyar Bek, 159, 316
Davran Bek, 228, 234, 241
Daşnak, 39, 40, 41, 54, 55, 78, 80, 245, 246
Daşnaksutyan, 32, 34, 35, 36, 39, 40
Dedahan Hasan, 341
Demis Avvakimov, 33
Demogotskij, 60

Denekin, 72
Denekin, 89
Devlet Bek Pehlivan, 257, 298
Devlet Korbaşı, 163
Devlet Serdar Korbaşı, 296
Devletmenk Bek, 156, 176, 177, 1878, 201, 221
Dohovski, 68
Durdı Murad, 300, 301
Durov, 176

- D -

E. F. Kudzhelo, 80, 85
E. N. Şevtsov, 238
Eberl, 29
Efim Babuşkin, 32
Egamberdi, 163, 240, 241, 294
Eliava, 141
Emir Alim Han, 308, 330
Emir Said Alim Han, 56, 135, 141, 160, 163, 198, 201, 204
Emrullah Bey Barkin, 193
Ernstovic Rudzutek, 111
Enver Paşa, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 203, 204, 205, 207, 209, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 227, 230, 233, 330, 340, 341
Ergaş Korbaşı, 66, 67, 68, 70, 77, 85, 102, 121, 126, 175, 184, 307, 341
Ergaş Tabib, 185
Ermat, 272
Ernst Kudzhelo, 310.
Erşov, 92
Eşan Hoca Dânahân, 291
Eşan Hocaev, 235
Eşan Süleyman, 228
Eşan Sultan, 201, 228, 232
Eşmat Baybaça, 124, 272
Eşmat Korbaşı, 166
Eşniyaz Yunusov, 299
Eşref Kurcubaşı, 193
Etherton, 305, 306
Evliya Ata, 164
Evliya Han Korbaşı, 71
Evliya Hoca, 175
Eyili Ahun, 299

- F -

F. M. Bailey, 305, 307, 308
F. Navtiski, 155
Fahri Paşa, 232, 233
Fardemin, 289
Fedor Kolesov, 50, 58, 59, 60, 65
Feyzullah Hoca, 58, 60, 143, 197, 215, 239, 240, 312, 314, 315, 316
Fijelskiy, 75
Frunze, 90, 92, 97, 98, 99, 100, 111, 115, 116, 125, 128, 129, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 144, 146, 148, 150, 152, 153, 157, 161, 176, 196, 210, 312, 331, 332, 334
Fuzail Mahdum, 156, 161, 177, 219, 228, 231, 232, 238, 239, 296, 297

- G -

G. B. Skalov, 105, 106, 107, 118

G. Brigadze, 85
 Gabur Bek, 177
 Gado Pansad, 297
 Gayib Pansad, 235
 Gayip-Türk Pansad, 297
 Gayur Bek, 294
 Gazi, 315
 Gdlyan, 340
 George McCartney, 307
 George V., 308
 Georgiy Safarov, 11, 14, 15, 16, 172, 173
 Germanov, 338
 Ginzburg, 334
 Gotosçekin, 25
 Gudoviç (General), 28
 Gulam Ali, 73, 243, 244, 292
 Gusev, 208
 Gıyas Han, 176

– H –

Hal Hoca, 53, 67, 70, 71, 78, 79, 83, 85, 101, 103, 104, 114, 118, 120, 121, 122, 127, 155, 156, 162
 Hamrakul, 228, 237, 241
 Hamit Bek, 237
 Han Mirza, 234
 Halbek Hakkul, 235
 Halbay, 228
 Hatam korbaşı, 161
 Halbuta, 161, 176, 237, 238
 Hacı Ziyaulah Zikiriya, 206
 Hacı Kadir, 201
 Hasan Bey, 197, 233
 Hacı Şerit Hoca, 195
 Halil Paşa, 191, 193, 195
 Hacı Ahmet Paşa, 189
 Hacı Selim Sami, 193, 194, 195, 196, 227
 Hacı Murat, 89
 Hacı Mahmut Ali Hoca, 126
 Hacı Kıpçakbay, 123
 Han Said Abdullah, 123
 Hantalijinskiy, 74
 Hurrām Bek, 177, 241, 282, 295
 Hacı Sami, 202, 203
 Handan, 168
 Hacı Abdulkadir, 237
 Hacimat İşan, 249
 Hıdıraliyev, 273, 275
 Hasanov, 337, 338
 Hayit Parvanaçı, 293
 Hudaynazar, 297
 Hayri Sultan, 298
 Hacıdayar Yarmirza, 298
 Hoca İsan, 298
 Hak Murad, 299
 Hacı Bala, 300
 Hamilton Grant, 306
 Hudayar Han, 328
 Haydarov, 337
 Hüran Bek, 339, 341
 Hüseyin Bey, 183

– İ –

I. Gabora, 111
 I.R. Von Stein, 338
 İbragimov, 125, 150, 157
 İbrahim Bek, 156, 163, 177, 178, 179, 183, 201, 202, 204, 218, 219, 223, 228, 240, 241, 275, 291, 292, 293, 294, 295, 298, 299, 330, 340, 341
 İbrahim Hoca, 318
 İbrahim Kadı, 300
 İbrahim Paşa, 285
 İbrahim Rahim, 340
 İftihan, 307
 İbbaşı, 240
 İlyiç (Lenin), 312
 İnagam Hıdıralı, 315
 İnaganov, 334
 İppadıtov, 220
 İslam Korbaşı, 176
 İslām Mir Ahur, 297
 İslamkul, 125, 184, 230, 234, 235, 272
 İsmail Bek, 317, 318
 İsmail Hakkı, 201, 230
 İsmat, 230, 234, 295
 İsmet Korbaşı, 53
 İsraill Korbaşı, 155, 230, 234
 İşan Baba, 71
 İşan Han, 238
 İşan Hocayev, 334
 İşan Sultan, 164, 177, 178, 201, 219, 228
 İşan İsahan, 297, 299
 İvanov, 320, 340
 İvanoviç Monstrov, 78

– J-K –

Januş Zavskı, 41
 Juriy Paporov, 335
 Kabil, 238
 Kabu Korbaşı, 68
 Kadı Satıbalı, 53
 Kakuirin, 218, 220
 Kalemın, 90
 Kallı Mirzabey Parsad, 297, 298
 Karabay Korbaşı, 230, 234, 300
 Karabay, 272
 Karaca-Aksakal, 299
 Karahan, 198
 Karakul Bek, 238
 Kari Abdullah, 316
 Kari Alaaddin Parsad, 297
 Kari Salim Parsad, 297
 Karl Rodek, 189, 190, 192
 Karpov, 138
 kaygısız Atabayev, 242, 315, 334
 Kayıp Pansad, 300
 Kazakbay Korbaşı, 156, 235, 236
 Kazi Kadı Amankul, 155
 Kazi Kadı İora, 155
 Kaşak Bek, 126
 Kemanev, 199, 216, 217, 218, 238, 255
 Kencagali, 293
 Kerim Han, 298
 Kerincan, 234
 Kılıçnazar, 299

Koçmenudhan, 73, 133, 243, 244
Kolosev F. I., 28, 74, 141
Koluzaev G. A., 60
Konovarov, 54, 55, 78, 149, 151, 210
Koranev, 206
Korcora, 297
Koropatkin, 209
Koyenikov, 208
Krasniy Vostak, 15
Kuçuk Han, 242, 243
Kul Muhammedov, 147, 151
Kulak-Ahun, 299
Kulibay, 155
Kuper, 111
Kurban Bek, 299
Kurban hoca, 299
KuropatkinNikolai, 10, 11, 12
Kutbu Han, 71
Kuybchew V. V. 109
Kuybişev, 152, 158, 332

– L –

L. V. Şişkina, 336
Lamanov, 299
Layik Pansad, 297
Lenin, 29, 34, 90, 100, 132, 144, 145, 153, 157, 171, 190, 246,
317, 318
Lord Curzon, 309
Lutfullah Mahzun, 122

– M –

M. Vrabetz, 310
Mad Musa Sarkar, 68, 123
Madali, 235
Maddi İşan, 68
Madumar, 234, 297
Mahkam Hoca, 70, 71, 79, 84, 102, 114, 168
Mahkam Korbaşı, 85
Mahmud Şah Mesud, 329
Mahmut Nazar Bek, 297
Mahsum Han, 84, 85
Maincan Aminov, 315
Maksim, 272
Malik, 228
Malleson, 89
Maluşev, 243
Manas, 236
Mark Polkovski, 121
Markov, 92
Marshall, 305
Marsov, 159
Maysey Kuzmin Şkarapa, 34
Mazharup, 282
Maşab Korbaşı, 176
Mdrahimbay, 237, 290
Mehmed Emin, 53
Mehmet Emin Bek, 66, 70, 71, 77, 78, 79, 80, 83, 84, 85, 93, 101,
102, 103, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122,
123, 126, 168
Melkumov, 330
Melkumov, 240
Mihail, 172

Miller, 57
Mir Adil, 22
Mir Kamil, 161
Mir Muhammed, 84
Miraziz Azam, 337, 338
Mirbadalov, 308
Mirsaid Zakir, 318
Mirza Azami, 120
Mirza Datha, 293
Mirza Ömer, 230, 234
Mirza Pansad, 234
Mirza Tagha, 123
Mirza Unar, 272
Mirza Yusuf, 237
Mogol, 48
Molla Abdulkahhar, 205, 217, 228, 237, 241, 275, 285
Molla Alim Pansad, 257
Molla Altikul, 157
Molla Amin, 293
Molla Davran Butayar, 123
Molla Ergaş, 84
Molla Gayip Mazar, 184
Molla Hocamkul, 157, 235
Molla Memed Ali, 123
Molla Nafiz, 200
Molla Omar Kadı, 184
Molla Ömer Ali, 123
Molla Taşpolat, 134, 135
Molla Yoldaş Ahun, 184
Molla İmam, 71
Molla İslâm Pansad, 297, 298
Momed Cüneyd Han, 72, 73, 107
Morezenko, 202
Mufti Muhammed Hoca, 176
Mufti Mahmut Hoca, 22
Muhammed Ali, 1, 339
Muhammed Bek, 341
Muhammed Can Tinişbay, 17, 23
Muhammed Emin Bek (Madamin), 66, 70, 71, 77, 78, 79, 80, 83,
84, 85, 93, 101, 102, 103, 104, 113, 114, 115, 116, 117,
118, 119, 120, 121, 122, 123, 126, 168, 180, 184, 341
Muhammed Mahsun, 215
Muhammed Peygamber, 28
Muharem Ergin, 28
Muhiddin Bek, 53, 67, 101, 124, 127, 156, 181, 196, 230, 231, 234
Muhiddin Mansur, 57, 79
MuhiddinKorbaşı, 114, 166, 296
Mukanov, 114
Mukim Sultan, 299
Mulla Baba, 32
Mullah, 272
Murat Ali, 299
Mustafa Çokay, 17, 21, 22, 23, 31, 41, 333
Mustafa Kemal Paşa, 190, 193, 233
Mustafa Kul, 176
Mustafa Suphi, 111
Münevver Kari, 17, 27, 334

– N –

Naciye Sultan, 199
Nabir Han, 207
Nadir Han, 164

Namal Ruzi, 230, 234
 Narbulabek, 171, 172
 Nanmanov, 216
 Narkozi, 238
 Nabı Bey, 201
 Navitskiy, 100
 Nazir Torakul, 166, 315
 Nekura, 20, 21
 Nesim Bey, 194
 Nikitin Yoldaş, 147, 151
 Nikolai Kurupotgin, 10
 Nikolay, 170
 Nikolokoe, 55
 Niyaz Batur, 128
 Niyazi Bek, 237
 Nizamiddin Tursun Hoca, 57, 65, 111, 56, 180, 315
 Nogomiy, 202, 203
 Nur Muhammed Bek, 67, 69, 85, 113, 114, 121, 122, 126, 155, 164, 165, 166, 184, 230
 Nur Muhammed Kızılayak, 155, 233, 341
 Nuri Paşa, 194, 227
 Nurmat Minbaşı, 236
 Nurullah Han, 201
 Nurullah Mahsun, 182
 Nurullah Toksaba, 163

– O–Ö –

Osman, 229
 Osman Hoca, 142, 143, 159, 163, 197, 198, 202, 203, 215, 227, 228, 315
 Oraz Serdar, 89
 Osman Aka, 204
 Osipov, 33, 35, 74, 75, 78, 93, 94, 220
 Omar Çolı, 53
 Oryanhidze, 207, 208
 Okotov, 220
 Ömer Kul, 232, 234
 Ömer Ali, 232, 234
 Osman Bek, 297
 Orazgeldi, 299

– P –

P. G. Galuzu, 11
 P. A. Kobezev, 85
 Perfilev, 32, 245
 Pagonin, 33
 Parpi Korbaşı, 53, 123, 139, 155, 156, 160, 162
 Pehlivan Niyaz, 183
 Pecerskiy, 235
 Polratskiy, 142
 Polat Hoca, 142, 159, 175, 177
 Perovskiy, 209
 Peters, 220
 Pavel Çegadaev, 50
 Parsa Hoca, 240
 P. A. Pavlov, 240
 Poparov, 243
 Pugaçev, 257, 271, 277
 Poçahan, 203
 P. E. Dibenko, 297
 Parman, 298

– R –

R. Berzin, 257, 271
 Rahim Bayev, 181
 Rahim Pansad, 297
 Rahman Berdi, 294
 Rahman Datha, 177, 219, 240, 241, 292, 294
 Rahman Hasan, 241
 Rahman Kul, 53, 114, 123, 124, 160, 179, 180, 230, 231
 Rahman Minbaşı, 201
 Rail, 229
 Ravşan Baymuradov, 206
 RavşanArzıkul, 298
 Raşid Dostum, 329
 Raşidov, 340
 Receptkuli, 298
 Riskul, 199
 Roger C. Tredwell, 308
 Roissich, 192
 Rusanov, 235
 Russkoe, 68
 Rustem Bek Togayev, 322
 Ruzi Muhammed Bek, 126, 230

– S –

S. Herzfeld, 22
 S. Komanev, 257
 S. Toktabek, 132
 Saadet Çağatay, 20
 Saadet Mahdum, 297
 Sabir, 272
 Sadri Makovdi, 17
 Sadridin Ayni, 60
 Sadridin Han, 195
 Sadullah Kasım, 318, 319
 Sadullah Kasım, 334
 Sadullah Tursun Hoca, 105
 Sadik Hoca, 79
 Sadık Korbaşı, 298
 Safarov Georgiy, 12
 Safarov, 36, 81, 78, 210
 Said Ahmed Han, 237, 238
 Said Hoca, 297
 Saki Mahzum, 133
 Saltuko-Schtschedrin, 15
 Saltıkov Sedrin, 322
 Sami Paşa, 238, 229, 231, 232
 Sancar Asfendiyyarov, 1, 26
 Sancar Istendiyyar, 1, 26, 111
 Sartlar, 35, 49
 Satıbalı Korbaşı, 234
 Satıbalı Kanat, 297
 Savinskiy, 89
 Sayif Kari, 122
 Semonov, 66
 Sergaziyev, 254
 Sergey Sukor, 119
 Silen, 181
 Skolov, 333
 Skizhali Weis, 254
 Sokolnikov, 58, 210
 Solkin, 65
 Sonin, 280, 282

Sorokin, 77, 78, 170
Sorokin, Karp Eisevic, 40
Stalin, 24, 26, 172, 173, 318, 332
Stasikov, 30
Sufi Minyan, 157
Sugrubov, 66
Süleyman Eşan, 185
Süleyman Korbaşı, 295
Süleyman Kucukov, 114
Sultan Bek, 85
Sultan Hocan, 318
Sureyya Efendi, 138
Svobodu, 111

- Ş -

Saydakov, 106
Şah Mahmud Han, 227
Şah Islâm, Şah Ahmed, 21, 22, 41
Şahriyar, 238
Şakir Korbaşı, 155
Şakirov, 243
Şamil, 340
Şapaşnikov, 257, 277, 288
Şçerbakov, 107
Şeref Korbaşı, 228
Şermat, 234
Şevket Rado, 1
Şir Aksakal, 298
Şir Ali Lagin, 14, 17, 23
Şir Muhammed Bek, 5, 53, 67, 70, 77, 78, 79, 83, 85, 101, 103,
113, 114, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 127, 128, 134,
155, 156, 160, 161, 162, 164, 166, 179, 180, 181, 182,
184, 201, 209, 214, 230, 231, 232, 330, 341
Şükür Halimrza, 339
Şuwayev, 271, 275, 276
Şvetsov, 148, 152

- T -

Taç Muhammed, 126
Tacibey Hoca Mahmud, 175
Tağı Berdi, 298
Tahtosun, 234
Taki Korbaşı, 121
Talat Paşa, 189, 190
Tanatar Razzak, 298
Taş Mat Korbaşı, 234
Taş Muhammed, 126
Taşmet, 299
Temir Ali Han, 183
Temir Bek, 177
Temir, 294
Timurlenk (Timur), 38, 48, 117, 317
Tobolin, 14, 31
Todorskij, 273, 275, 276
Toğay Bek, 201
Toğaysan, 163, 177, 178, 200, 219, 284
Tohtamış, 238
Tora Bek, 237
Torakulov, 181, 175, 297
Törecan, 160
Toyci, 162, 168
Trocki, 171, 216, 282

Tunel Han, 300
Tungaçin, 25
Turab, 237
Turar Riskulov, 10, 38, 54, 55, 77, 78, 110, 111, 177, 316, 317
Turaunyar, 228
Tursun Halil, 235
Tursunov, 12

- U -Ü -

Ubaycan Bahuddin Han, 84
Ubeydullah Hoca, 22, 23
Ubeydullah Hoca, 312
Ugrehidze, 307
Ukuğ Hoca, 123
Unsiht, 220
Uspenskiy, 307
Ust Çora, 272
Utan Bek, 294, 296, 298, 299, 301

- V-W -

V. Cavendish-Bestinch, 309
V. P. Nalivkin, 22
Varis Kerimi, 329
Vasileyevskiy, 334
Veli Kayum Han, 326
Verevkin Rokalskiy, 114
Viktor Mikhailoviç Ustinov, 14
W. Dopumodow 34
W. Telhhar, 310
Wadim Çaykin, 22

- Y -

Yadgar, 295
Yahşigeldi, 291
Yakos Kristofaroviç Peters, 174
Yanov, 159
Yanoş Varga, 310
Yar Muhammed Bek, 308
Yarmat Korbaşı, 298
Yarmet Mahsun, 124
Yokovlev, 220
Yolçı, 272, 123
Yoldaş Calli, 297
Youngmeister, 149
Yurinov, 198
Yusuf Ibrahim, 315
Yusufbay Mukinbay, 309
Yusufcan, 123

- Z -

Zahruriddin Babur, 48
Zair-Satik Pansad, 297, 298
Zanoviyev, 165, 171, 181, 248
Zaremba Yoldaş, 143
Zeki Velidi, 198, 205
Zimmernann, 309
Znaeddin, 148
Ziyajuddin, 238
Zuev, 167

YER-KONU FİHRİSTİ

- A -

Açık-Alma, 231
Adana, 232
Afghanistan, 5, 198, 207, 215, 217, 218, 233, 239, 328, 385
Afghanistan, 58
Ahsikent, 48
Ahundcan, 53, 84, 104, 156
Akburu, 128
Akdul, 166
Akkutal, 159
Akmamiş, 72
Aksaka, 70
Aktepe, 298
Aktuba, 89, 90, 91, 97, 98, 127
Aktuba, 311
Alanku, 156
Alay Dağları, 164, 231
Alay, 47, 49, 79
AlayVadisi, 156, 176
Alaş Orda, 19, 21, 22, 24, 25, 41, 42, 87, 91, 92
Alma-Ata, 21
Almanya, 192, 311, 325, 326
Altay Dağları, 100
Altank, 181, 185, 300
Amu-Derya Bölgesi, 109
Amu-Derya, 47, 72, 74, 84, 104, 105, 106, 107, 138, 147, 148, 154, 211, 218, 228, 290, 292, 333
Andican, 11, 32, 38, 48, 52, 53, 54, 67, 68, 69, 70, 78, 79, 80, 85, 127, 132, 137, 161, 164, 231, 246, 251, 340
Aral Gölü, 180
Aral, 48, 87, 99, 200, 293
Aravan, 127, 156
Argamçl, 218, 219
Asaka, 156
Avusturya, 4
Avusturya, 311
Azərbaycan, 326
Aşava, 179, 180
Aşabat, 75
Aşabat, 75

- B -

Baçır, 51, 52, 53, 67, 103
Badahşan, 227
Bakü, 74, 153, 171, 191, 192, 195, 317
Balkaş, 48, 87
Balıkçı, 78, 84, 115, 125, 127, 231
Barayda, 53, 62
Basra, 305
Batum, 193, 195, 196
Beti-Buhara, 204, 241, 284, 285
Bavayda, 53, 62
Beyramali, 88, 298
Baysun, 159, 203, 204, 218, 294, 299
Bazahargan, 37, 38, 54, 55, 85, 127, 155, 252
Bazar, 149

Beğdad, 305
Begença, 183
Belcivan, 176, 177, 201, 203, 218, 219, 220, 221, 239, 240, 293
Berlin, 189, 191, 192, 227
Beşbulak, 240
Beşlam, 128
Bhynazar, 72
Buhara, 12, 55, 56, 57, 58, 61, 62, 93, 106, 135, 138, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 175, 178, 179, 184, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 215, 216, 217, 220, 228, 229, 230, 232, 236, 244, 274, 275, 277, 281, 284, 285, 286, 287, 288, 293, 294, 298, 308, 314, 315, 317, 318, 321
Burdalık, 151

- C-Ç -

Cançik, 241
Cangar, 293
Celalabad, 55, 69, 74, 75, 78, 79, 84, 85, 127, 158, 234, 250
Cetimtam, 292
Cızzak, 10, 18, 36, 237
Cilligöl, 200, 218
Cinabat, 127
Çardçay, 85, 135
Çartağ, 84
Çarşeli, 292
Çatkal Dağları, 179, 180
Çatkal, 47, 164
Çıraka, 145, 156
Çingalel, 296
Çimbay, 84
Çimyan, 68, 70
Çitmtau, 240

- D -

Dachau, 327
Dağçar, 177, 298
Dardar, 237
Darvaz, 164, 176, 177, 178, 201, 204, 219, 228, 232, 239, 284
Davan, 48
Delhi, 305, 308
Denav, 218, 220
Devlet, 228
Doğu Buhara, 162, 176, 197, 203, 204, 205, 206, 207, 224, 228, 238, 239, 240, 292, 295, 298
Doğu Türkistan, 5, 90, 91, 229
Duşanbe, 158, 160, 162, 177, 178, 201, 202, 203, 204, 218, 219, 283, 297, 299

- E -

Elava, 109
Enzel, 242
Ergaştam, 80
Ermanistan, 328
Eski Hokand, 180

Eski-Carcoy, 143, 144, 146, 147, 150, 151, 298
Eski-Navkent, 234

- F -

Faizabad, 127, 163, 164, 166, 177, 218, 221, 227
Falgar, 77
Farab, 149
Fergana, 10, 13, 21, 32, 39, 49, 116, 123, 128, 130, 131, 132, 133,
134, 135, 137, 160, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169,
170, 171, 173, 174, 175, 176, 179, 196, 201, 203, 204,
206, 210, 211, 212, 213, 229, 230, 232, 232, 237, 238,
242, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 273, 275,
283, 286, 323, 332, 340
Fergana Bölgesi, 155, 156, 165, 173, 207, 272
Fergana Cephesi, 126, 136
Fergana Dağları, 231
Fergana Vadisi, 22, 47, 48, 50, 51, 53, 54, 55, 62, 65, 67, 71, 72,
74, 75, 77, 78, 83, 84, 85, 101, 104, 112, 122, 124, 125,
126, 127, 132, 134, 135, 137, 138, 139, 161, 164, 167,
179, 181, 183, 184, 209, 214, 229, 230, 233, 235, 236,
237, 289, 290, 292, 298, 321, 322
Fransa, 4, 182

- G -

Garbaba (Garbuva), 85, 102, 113, 123, 127, 160, 162, 230, 231
Garm, 180, 161, 163, 164, 176, 178, 203, 238, 297
Gazavat, 237
Gilan, 242
Göklerkuyu, 299
Göktaş, 200
Göktepe, 299, 300
Guli-Zindak, 163
Gürcistan, 326
Gursev, 97, 100
Guzar, 145, 152, 157
Guzar, 145, 152, 157

- H -

Hakkulábád
Hanabad, 75, 85, 201
Hanka, 290, 291
Harezm Bölgesi, 124, 138, 321, 333
Harezm, 108, 139, 153, 154, 183, 184, 204, 214, 215, 216, 217,
228, 229, 236, 237, 281, 290, 292,
Harkov, 157
Hazar Denizi, 100, 244
Hazarasp, 291
Hazavat, 290
Hazer, 311
Hindistan, 191, 193, 196, 198, 220, 227, 309
Hissar Dağları, 219
Hissar Vadisi, 156, 160, 164, 218, 294
Hissar, 157, 161, 177, 178, 201, 204, 219, 220, 237, 240, 294,
296, 297
Hive Hanlık, 12, 72, 73, 74, 105, 106, 108, 112
Hive, 22, 58, 105, 108, 138, 139, 151, 154, 183, 198, 189, 205,
216, 243, 277, 280, 291, 292, 335
Hocaklı, 237
Hocayli, 291
Hocant, 165, 176
Hokand (Kokand), 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 36,
37, 38, 39, 40, 41, 48, 49, 50, 51, 53, 58, 58, 59, 66, 67,

69, 70, 121, 126, 133, 165, 210, 230, 245, 250, 251,
306, 335, 337, 340

Hokand Kışlak, 37, 78, 83, 127, 156
Horazat, 298
Horog, 176, 177

- I -

Inkábád, 218
Irgiz, 98
Islara, 84
Iskaşkent, 127
İllyáli, 237, 291, 292
İngiltere, 38, 191, 192, 309
İran, 58
İskender, 77
İstanbul, 190
İsviçre, 311
İşan Bazar, 292

- J-K -

Jetitam, 41, 87
Kabadian, 218
Kabil, 179, 196, 205, 227, 232, 233, 309, 329
Kafirmihan, 204, 208, 218, 219, 220, 299
Kafkas, 58
Kagan, 56, 57, 59, 141, 142, 144, 148
Kalay-ı Humb, 297
Kalay-ı Hump, 296
Kalay-ı Labiob, 296
Kamar, 218, 294
Kanibadem, 84, 181
Kapal, 90
Kapsi, 211
Kara-tere, 115
Karağöl, 10
Karahaniîlar, 48
Karakalın, 183
Karakoy, 201
Karakulca, 156
Karakum Çölü, 183, 237
Karakum, 138, 156, 292, 289, 300
Karamazar, 177
Karamendi, 200
Karamul, 147
Karasukude, 178
Karategin, 164, 177, 178, 204, 219, 228, 231, 232, 238, 284
Karatepe, 113
Karşı, 145, 148, 158, 203, 228
Kassan, 48, 84
Kalta, 149, 150, 152
Kaymat, 299
Kazali, 49
Kaşaderya, 148, 152, 237
Kaşgar, 228, 306, 307, 308
Kerki, 58, 145, 147, 148, 157
Kermine, 203, 298
Ketmentep, 47
Kitap, 145, 156, 159
Kocaylı, 107
Köhne Urgenç, 237, 280
Kökaylı, 218
Kökçe, 121

Köktaş, 299

Kölap, 160, 162, 163, 178, 204, 218, 219, 228, 240, 293, 294, 295
Kongrad, 168, 237
Korgantepe, 127, 178, 200, 218, 219, 235, 294
Krosnodovsk, 74
Krupskaya, 80
Kudzhelo, 119
Kukamış, 178
Kurama, 155
Kurgan, 149, 150, 152
Kuroplay, 218
Kuva, 48, 161, 340
Kuvasoy, 138
Kuşka, 149, 296, 298, 300
Kızıl Kala, 240
Kızilkaya, 32
Kızilkuga, 42, 70
Kızılmezar, 163, 293
Kızılsu, 196, 299

- L -

Lakay, 177, 178, 219, 240, 241, 285, 291, 292
Londra, 205, 306, 309

- M -

Macaristan, 4, 311
Maça Beyliği, 71
Maça Vadisi, 70, 72, 77, 134, 138, 219, 237, 238
Maça, 164, 175, 176, 219
Malik, 150
Margilen, 38, 66, 70, 85, 121, 124, 126, 127, 180, 185, 214, 235,
245, 251, 272, 298, 340
Mazar Mevlana, 179
Mehas, 149, 151
Mekke, 250, 309
Merv, 135, 183, 296, 298, 299, 300
Mesced, 232
Meşhed, 88, 242
Minlepe, 68
Mirzacan, 185
Moskova, 15, 39, 110, 113, 140, 141, 162, 171, 190, 191, 192,
194, 195, 197, 198, 203, 204, 215, 217, 223, 229, 239,
288, 310, 313, 320, 332
Mostrov, 78, 79, 80
Mugocar, 90
Müminabad, 178
Müslüman (İskin), 170, 171, 197, 211, 241, 242, 244, 245, 336
Muynak, 84

- N -

Namangan, 32, 38, 53, 67, 70, 114, 115, 117, 127, 164, 165, 166,
213, 214, 234, 236, 297
Nanay, 133
Narasim, 151
Narın, 156, 160, 214
Narpay, 298
Navkent, 48, 114, 121, 125, 166
Naymança, 53
Nikoskoa, 252
Nukus, 73, 84, 85

- O-Ö -

Obdara, 218, 220, 221
Obigarm, 163, 284, 295
Oburdan, 237
Ornsk, 19, 86, 87
Oratepe, 70, 161, 175, 176, 237, 238
Orenburg, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 32, 42, 75, 88, 91, 92, 97, 100,
108
Orsk (Or), 89, 97, 98, 99
Orta Buhara, 241
Ortakuyu, 299
Osmanlı, 178, 189, 191
Oş, 70, 78, 79, 84, 127, 156, 214, 234, 250, 251
Özgent, 48, 53, 112, 156, 234

- P -

Pamir Bölgesi, 176
Pamir, 48, 49, 177, 201
Pamirdağ, 47, 176, 209
Petersburg, 11, 13, 15, 19, 20, 21, 26, 57, 89, 305, 313
Petroalexandrovsk Kalesi, 291, 338
Petrograd, 42
Peşaver, 232, 329
Pitnak, 73
Piyançkent, 218, 237, 238
Pişkargan, 133
Pişkek (Bişkek), 10
Polonya, 325
Puli-sangan, 219

- R -

Rabad, 218
Rahatı, 201
Regar-Karatağ, 218, 219

- S-Ş -

Sadıvar, 292
Sah, 156
Samara, 98
Sangtulı, 219, 240
Saray, 218, 294
Santkrepost, 70
San-Asiya, 241
Sankorgan, 84
Saysan Gölü, 100
Semerkand, 18, 21, 32, 40, 49, 84, 147, 149, 151, 152, 158, 162,
203, 204, 209, 211, 214, 216, 217, 228, 236, 237, 244,
245, 253, 292
Semipalatinsk, 24
Serah, 149
Sibirya, 4, 310
Sir-Derya, 47, 49, 182, 211, 231
Sitar, 149, 151
Skobelov, 32, 34, 67, 68, 78, 119
Solarka, 322
Surhan Vadisi, 177
Surhanderya, 160, 203, 218, 242, 295, 296
Suzak, 37
Şabbaz, 72
Şahabad, 290
Şahmerdan, 156
Şahr-ı Sabu, 152

Şahrîhan, 84, 85, 113,125, 185

Şarkov, 269

Şehr-i Sebz, 152, 156, 157, 159, 228

Şirabad, 293, 294,218

Şurakan, 72

Şuġnan, 176

- T -

Tahta, 149

Tamaşan, 119, 136

Tambovski Vilayeti, 9

Tanndaġ, 47

Tavildar, 296

Taşauz, 237, 290, 291, 296, 300

Taşkent, 12, 13, 14, 17, 18, 20, 21, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35,
41, 50, 55, 57, 58, 61, 62, 65, 66, 69, 71, 75,77, 78, 83,
84, 87, 89,93, 94,98, 100, 101, 111, 112, 114, 119, 135,
141, 142,146, 161, 173, 175, 180, 192, 196, 201,207,
213, 217, 220, 277, 286, 290, 292, 307, 308, 310, 311,
313, 322, 338

Taşlak, 119, 122

Taşövrak, 85

Tecen Vahası, 72

Tecen, 135, 183, 300

Tienşan, 48

Tillis, 196, 207

Timiz, 141, 145, 147, 148, 158, 159, 197, 218, 299

Tobi-dara, 297

Torakorgan, 69

Torgau, 325

Tört Köl, 72, 73, 84, 85, 105, 106

Tuda, 294

Tugarek, 293

Tula, 9

Turgay, 17, 25, 99

Tuzsultan, 292

Türkistan, 5, 9, 10, 11, 13, 15, 18, 20, 22, 24, 26, 27, 28, 32, 34,
50, 54, 76, 77, 78, 80, 93, 94, 97, 98, 99, 100, 103, 106,
107, 108, 109, 110, 111, 115, 120, 124,130, 132, 134,
135, 139, 140, 142, 145, 146, 153, 154, 155, 164, 167,
168, 169, 170, 171, 172, 173, 177, 180, 181, 192, 194,

195, 196, 198, 202, 206, 209, 213, 215, 216, 223, 224,
229, 230, 235, 238, 239, 240, 242, 245, 256, 276, 277,
281, 282, 283, 289, 295, 305, 306, 307, 308, 310, 311,
313, 317, 318, 320, 326, 327, 333,334, 335, 338, 340,
341

Türkiye, 4, 58, 191

- U-Ü -

Uçkorgan, 119, 121, 124, 125, 160

Ulça, 114

Ural, 24, 25, 97, 313

Urgenç, 53, 193

Urgut, 237

- V -

Vahan, 176

Vahş Vadisi, 178, 294

Vahş, 285

Vahş-Darya, 162, 218, 228, 241

Vail, 70, 120, 124, 125, 238

Volga, 313

- Y -

Yakkabaġ, 156

Yangi-Navkent, 114

Yavan, 241, 292

Yazavan,162, 180

Yedisu Bölgesi, 10, 12, 55, 87, 90, 91, 132, 164, 181, 194, 211,
245

Yengibazar, 219

Yeni-Buhara, 149

Yeni-Mergilan, 49

Yeni-Urgenç, 237

Yukan Hazar, 87, 88, 308

- Z -

Zareşan Nehri, 71

Zareşan Vadisi, 71, 74, 85, 104, 124, 137, 209

Zareşan, 112, 237, 296

Zarkent, 133

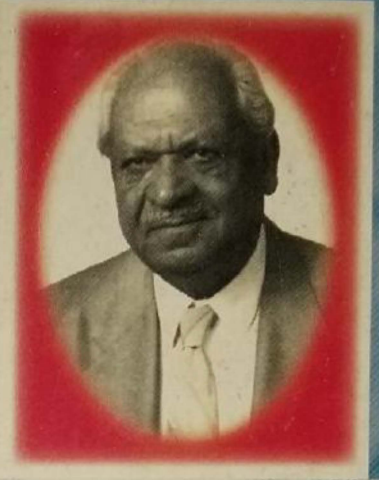
Zerabad, 237

TEŞEKKÜR

Muhtelif ülkelerde kaynak araştırması yaptığım sırada, beni maddî yönden destekleyen ve bu kitabın Alman dilinde basımında katkılarını esirgemeyen, aşağıdaki Türkistanlılar'a bu vesile ile kalbi teşekkürü bildirmeye borçluyum.

Abdulhamid, Ahmad Ali
Abdullah Hoca
Ahmadi, Abdulfattah
Abdulrahman - Hoca
Akbar - Hoca
Altaylı, Enver
Andicani, Alimcan
Arif - Khan, Alican
Babakurban, Kemal
Begiş, Nimatullah
Çatkal, Oğuz, Mustafa
Çengiz, Gülçehra
Çengiz, Murat
Calalhan, Safâhan
Calalhan, Torahan
Hakimzade, Said
Kaynar'lar (Azize, Dr. Ayfer, Atamurat)
Kokandı, Muhitdin
Kokandı, Yoldaş Muhammedcan
Kuyaş, Abdullah
Kuyaş, Yoldaş Hacı
Maksud-Bek, Mahmud
Maksudi, Abdulaziz
Marğilani, Abdulaziz
Musa, Sayd Mağruf
Mumincan-Aka
Namangani, Abdulhadi Abdulaziz
Nur, Abdulgaffar
Nurmuhammed-Bek, Enver, Bek
Okuyan, Sabit Muhammed
Salim, Abdurahim
Samarkandi, Abdulraşid
Şirmuhammed-Bek, Davran-Bek
Taşkendi, Abdulhadi, Dr. Med.Dr. phil.
Taşkendi, Abdulrahman, Dr. Med.
Taşkendi, Abdurahim
Taşkendi, Omer, Dr. med.
Türkistan-American-Cemiyeti
Türkistanı, Abdullahcan
Türkistanı, Ahmad-Ali
Türkistanı, Mirza Abid Zuhirıldin, Dr. dent.
Usman - Hoca
Yassavi, İsmail Dr. med.
Yassavi, Akber.

1917 Bolşevik İhtilâli'nden önce ve sonra Ruslara karşı silâhlı mücadelede bulunan "Basmacılar", Rusların "haydut, çeteci" anlamında kullandıkları ve dünyaya böyle göstermek istedikleri tarzda bir hareketin içinde olmamışlar; tek gayesi, "Türkistan Türkistanlılarıdır" sloganında ifadesini bulan, Türkistan'ı Ruslardan kurtararak istiklâline kavuşturma mücadelesi vermişlerdir.

Bağımsızlık hareketleri Enver Paşa'nın 8 Kasım 1921'de Türkistan'a gelip başa geçmesiyle daha da şiddetlendi. Onun Türkistan'daki millî mücadelelerin baş kumandanı olmasından sonra Ruslar önemli kayıplar verdiler ve 19 Nisan 1922'de barış istemek zorunda kaldılar.

Ne var ki Türkistan bağımsızlık hareketleri başarılı olamadı ve Ruslar, bütün Türkistan'ı ele geçirdi. Başarısızlığın başlıca sebepleri arasında korbâşı ünlü Türk liderlerin kendi aralarında düzenli bir birlik ve merkezi bir kumandanlık kuramamaları, savaşlarda tank, uçak, top ve zehirli gaz gibi silâhlar kullanan Ruslara karşı mücahitlerin makineli tüfeklerinin bile olmayışı ve nihayet dışardan yardım alamamaları zikredilebilir.

Ruslar Türkistanlılara karşı kazandıkları başarıları tarihlerinin kahramanlık sayfaları olarak kabul ederler. Dışarıya karşı haydutluk olarak tanıttıkları bu hareketlerin bugün, bir çok Sovyet kumandanı ve aydını tarafından bir millî mücadele olduğu itiraf edilmektedir.

Türkistan davasının çilesini çekmiş bir aydın olarak Dr. Baymirza Hayit, Türkistan'daki istiklâl mücadelesinin tarihini, inanç ve ideallerini bu kitabında bütün ayrıntılarıyla ortaya koyuyor. Konunun birinci el kaynağı olan böyle bir çalışmayı Türkçe'ye kazandırmış olmaktan gururluyuz.